

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 39

У збірнику вміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів та студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	О.І. Чердниченко, д-р філол. н., проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	А.Д.Белова, д-р філол.наук, проф.; В.Б.Бурбело, д-р філол.наук, проф.; І.О. Голубовська, д-р філол.наук, проф.; Н.Ю.Жлуктенко, к. філол. наук, проф.; В.І.Карабан, д-р філол. наук, проф.; Н.Ф.Клименко, член-кор. НАНУ, д-р філол.наук, проф.; Н.М. Корбозерова, д-р філол.наук, проф.; Г.Г.Крючков, д-р філол.наук, проф.; О.С.Снитко, д-р філол.наук, проф.; Л.І. Шевченко, д-р філол.наук, проф., Л.В. Коломієць, д-р філол. наук, проф.
Адреса редколегії	01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-32-58
Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології від 15.11.2011 (протокол № 4)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України (свідоцтво про державну реєстрацію КВ№ 16155-4627Р від 11.12.2009 р.) Постановою ВАК України протокол №1-05/5 від 01.07.10
Адреса видавця	04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41 Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28; www.burago.com.ua, e-mail: conf@graffiti.kiev.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

УКРАЇНСЬКА ЕЛЛІНІСТИКА: ШЛЯХИ РОЗВОЮ

У статті розглянуто формування української елліністики, починаючи з п'ятдесятих років ХХ ст. і до сьогодні. В ній йдеться про її фундаторів проф. Білецького А.О. і доц. Чернишову Т.М., вивчення граматики новогрецької мови, її словотворення, лексикології, стилістики, кримсько-румейського діалекту, про наслідки новогрецько-українського зіставного аналізу граматичних, словотвірних, лексичних явищ, а також у вимірах перекладознавства та когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: українська елліністика, рід, відмінок іменника, роди дієслівної дії, ступені порівняння прикметника, концепти, ідіостиль, інтертекстуальність, зіставний аналіз, лексико-семантичні поля.

В статье рассматривается формирование украинской эллинистики, начиная с пятидесятих годов ХХ в. и до наших дней. В ней речь идет о ее основателях проф. Белецком А.А. и доц. Чернышевой Т.Н., об изучении грамматики новогреческого языка, его словообразования, лексикологии, стилистики, крымско-румейского диалекта, о результатах новогреческо-украинского сопоставительного анализа грамматических, словообразовательных, лексических явлений, а также в аспектах теории и практики перевода, когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: украинская эллинистика, род, падеж существительного, способы глагольного действия, степени сравнения прилагательного, концепты, идиостиль, интертекстуальность, сопоставительный анализ, лексико-семантические поля.

The paper investigates the formation of the Ukrainian Hellenic Studies from the 1950s to the present day. It tells us about the founders of the mentioned trend, Professor A.O.Biletskyi and Associate Professor T.M.Chernyshova, about the studies of the Modern Greek Grammar, its word formation, Lexicology, Stylistics, the dialect of Rumeys, about the results of the analysis of Modern Greek and Ukrainian Grammar, word formation and lexical phenomena, as well as in the light of the theory and practice of translation, Communicative Grammar.

Key words: Ukrainian Hellenic Studies, gender, case of nouns, aspect of verbs, degrees of comparison of adjectives, concepts, idiostyle, intertextuality, contrastive analysis, lexical and semantic fields.

Сучасна українська елліністика розвивається на міцному фундаменті традицій вивчення класичної філології в університетах України: Харкова, Києва, Львова, Чернівців, Одеси та Києво-Могилянської академії. Здавна вона трималася на трьох китах: викладанні та навчанні античної літератури, філософії, історії, давньої грецької мови,

організації перекладів творів античних авторів, науковому вивченні античних старожитностей. Новогрецьку мову та літературу вивчали факультативно і спорадично.

Тільки 1958 року їх почали вивчати в Київському університеті імені Тараса Шевченка. Викладали їх блискучі фахівці проф. А. Білецький і доц. Чернишова Т. М. Вони були знавцями новогрецької мови і сучасної грецької літератури. І вони, наші дорогі і незабутні Вчителі, виховали наступні покоління елліністів, проклали дорогу науковим елліністичним студіям, перекладу творів новогрецької літератури.

У цій статті зупинимося на проблемах неоелліністики, а допитливим читачам, тим, хто цікавиться історією вивчення грецької мови і літератури, класичної філології, порадимо познайомитися зі статтями на цю тему [Білецький, Нікітіна 1959; Клименко 1997; Шанін 2002].

Проф. А. О. Білецький один із перших у слов'янському світі опублікував «Короткий нарис граматики новогрецької мови (димотики)» як додаток «Новогрецько-російського словника» [М., 1950]. Це був мужній вчинок ученого. Тоді в Греції ще точилися гострі дискусії з мовного питання, що проходили як протистояння двох різних стилів літературної мови – катаревуси і димотики. Катаревуса – архаїчний книжний стиль, штучне наближення новогрецької мови до давньогрецької – мала статус державної, письмової мови. Це була мова офіційних документів, викладання в гімназіях, ліцеях, університетах, великої кількості газет. Димотика – відображення розмовної мови широких мас, мова частини художньої літератури. Це було протистояння двох тенденцій розвитку мови в літературі: книжної, відірваної від народної, з проголошенням заборони на використання запозичень, діалектних, розмовних слів, і літературної, зорієнтованої на живу, розмовну мову в усьому її розмаїтті. Часом воно набувало форм досить гострої боротьби, що тривала і в XIX, і в XX століттях. Новогрецька «мовна суперечка» закінчилося перемогою димотики, визнанням її у 1976 р. державною мовою Греції та поступовим утвердженням її в цьому статусі в усіх функціональних стилях, переходом юриспруденції на димотику і навіть перекладом «Конституції Греції», її цивільного, кримінального і процесуального кодексів з катаревуси на димотику, та все це порівняно з 1950 роком було ще попереду.

1941 року в розпал боротьби між прихильниками катаревуси (катаревусьянцями) і димотики (димотикістами) з'явилася книжка проф. Маноліса Триандафіліддіса «Новогрецька граматика димотики» [Τριανταφυλλίδης 1941]. Вона було першою описовою граматиною димотики, що відіграла важливу роль у її утвердженні в системі освіти, оскільки сприяла становленню койне новогрецької мови. Ця граматика стала тим фундаментом, на основі якого було написано численні підручники для шкіл, ліцеїв і під впливом якої згодом з'явилися академічні граматики димотики (пор., Τσολανάκης 1994).

Описово-нормативна граматика М. Триандафіліддіса була етапною, оскільки сприяла правописній, граматичній, словотвірній стандартизації димотики як спільної мови грецького народу. Граматику М. Триандафіліддіса перевидали 1996 року з урахуванням реформи 1982 р., яка спростила правопис і утвердила монотонічну систему. Цю граматику згодом, вже набагато пізніше після смерті М. Триандафіліддіса в 1959 році перекладено багатьма мовами (англійською, німецькою, іспанською, каталон-

ською, албанською, болгарською, сербською, російською, польською, українською, румунською) для того, щоб вона стала посібником у вивченні новогрецької мови іноземцями [див.: «Малая грамматика новогреческого языка», 1995; «Мала граматика новогрецької мови», 2003].

У 1950 році А.О.Білецький узяв граматику М.Тріандафілідіса за основу свого нарису граматики з новогрецької мови, що доповнював корпус словника. Написаний він настільки добре, що автор його не переробляв у багатьох пізніших перевиданнях, вважаючи, що його послідовники потім напишуть повну описову граматику новогрецької мови для російсько- та україномовного читача. Ті посібники, книжки для школи, які публікували пізніше в колишньому Радянському Союзі, враховували граматичні правила димотики, сформульовані А.О.Білецьким, його відповідники грецьким граматичним термінами. Ідеться про підручники новогрецької мови М.Л.Ритової та її «Практичний курс грецької мови» [М., 1974] для вишів.

Андрієві Олександровичу вочевидь було «тісно» у межах того довідника і він у короткому нарисі граматики новогрецької мови проводить послідовне зіставлення форм катаревуси і димотики, а в поясненнях посиляється на деякі російські, рідше й на українські паралелі у вимові та відмінюванні слів.

Отож, А.О.Білецького справедливо можемо назвати одним із перших на теренах колишнього СРСР неоелліністів-прихильників димотики. Сформульовані ним правила вимови звуків димотики застосовано з деякою модифікацією у перших російсько-новогрецькому та новогрецько-російському розмовниках, укладених випускником Київського національного університету Віктором Соколюком [Соколюк 1979; 1980], і в російсько-новогрецькому [Савенко 2003] і українсько-новогрецькому розмовниках Андрія Савенка [Савенко 2010], і в перших в українській та новогрецькій лексикографії «Новогрецько-українському словнику» [К., 2003; 2005] і «Українсько-новогрецькому словнику» [К., 2008].

У 1960 році А.О.Білецький написав некролог М. Тріандафілідіса, в якому з великою пошаною розповідає про подвиг М. Тріандафілідіса – філолога, ученого, димотикіста, про його життєвий шлях і невтомне служіння освіті Греції та її народу [Білецький 1960].

Перед українськими елліністами стоїть завдання підготувати для університетів підручник новогрецької мови нового покоління з комунікативним спрямуванням матеріалу. Це буде гідне продовження традицій А.О.Білецького. На цьому шляху маємо здобутки. Так, укладено й опубліковано спеціальні словники: юридичних термінів [Столярова 2010], юридичних і економічних термінів [Савенко, Столярова 2010], підготовлено два посібники для вивчення новогрецької мови як спеціальної: Савенка А.О. «Основи новогрецької ділової комунікації» [Савенко 2010] та Столярової А.А. «Основи новогрецького юридичного перекладу» (рекомендовано до друку); для курсу «Лінгвокраїнознавство (новогрецька мова)» надруковано посібник С.Є.Перепплотчикової [Перепплотчикова 2008].

А.О. Білецький і Т.М. Чернишова відновили вивчення в Україні румейського та урумського діалектів, які були розпочаті в другій половині XIX ст. (Ф.Хартахай), продовжені в тридцятих роках XX ст. ученими Ленінграда і Харкова (Сергієвський М.В.,

Соколов І.І., Спиридонов Д.С.). Лише в шістдесяті роки, коли знову стало можливим говорити про існування греків Надазов'я як окремої національної меншини, Київський університет імені Т. Шевченка з ініціативи подружжя Білецьких став центром організації експедицій до сіл Надазов'я і Маріуполя. Починаючи з 1953 майже щороку до румейських сіл вирушали викладацько-студентські діалектологічні експедиції на чолі з проф. Білецьким А.О., що збирали мовний та фольклорний матеріал, який після поїздки наші викладачі систематизували та описували, давали курсові й дипломні роботи студентам. Вони друкували статті-звіти у філологічних вісниках університету. А.О.Білецький описав дієслівну підсистему говірок сіл Кременівка (Чердаклі) та Куйбишево (Мало-Янісоль) [Білецький 1959]. Він зробив спробу уточнити класифікацію говірок румейського діалекту з позицій сучасного мовознавства і поділив їх, як і його попередники Сергієвський М.В., Спиридонов Д.С., на п'ять різновидів: урзуф-ялтинську, сартанську, стильську, каракубську, малоянісольську. Йому належить перша спроба класифікації кримсько-румейського діалекту як окремого наріччя димотики, подібного до шести вже відомих у науці: понтійського, південно-італійського, критського, кіпрського, кападокійського та цаконського. А.О.Білецький висунув кілька гіпотез щодо походження цього наріччя, схилившись найбільше до думки, що воно виникло у Криму у XVIII ст. Він підкреслює, що говірки кримсько-румейського діалекту виявляють значну кількість спільних рис, однак предки носіїв цього сьогодишнього діалекту ніколи не становили лінгвальної єдності, що вона виникла згодом унаслідок спільних умов існування [Білецький 1970].

Проблема мови греків Надазов'я цікавила А.О.Білецького ще й у практичному плані [Білецький 1970]. Він вважав, що в 30-і роки XX ст. до сталінських репресій у цих греків були всі передумови, щоб сформувалася румейська літературна мова на основі найбільшої за чисельністю сартанської говірки (функціонував театр, видавалися літературні альманахи, газети) за однієї умови: якби продовжився їхній природний розвиток. Однак цього не сталося: процес було примусово перервано. А.О.Білецький дбав, щоб не зникли безслідно румейський та урумський діалекти. Він створив спеціальну кириличну абетку з модифікаціями для запису текстів цими діалектами. Багато років А.О.Білецький, разом із письменниками Донбасу (румееями та урумами) добивалися видання «Кобзаря» Тараса Шевченка мовами греків Надазов'я. Лише 1993 року побачив світ переклад «Тарас Шевченко. Кобзар» [Кобзар, 1993].

Багато зробила для дослідження кримсько-румейського діалекту Т.М.Чернишова. Вона була однією з перших у колишньому СРСР дослідницею, яка 1958 року опублікувала монографію про урзуф-ялтинську говірку греків Надазов'я [Чернишова Т.М. 1958]. У ній дослідниця, гідно оцінивши здобутки свої попередників у вивченні мови і фольклору румеїв, докладно описала її фонетичні та морфологічні особливості. Чернишова Т.М. підтвердила, що основою розглянутої говірки є димотика [Чернышева 1964]. Паралельно з мовним матеріалом вона вивчала фольклор румеїв [Чернишова, 1960]. В архівах бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна в Ленінграді вона розшукала рукопис глосарія Ф.А.Хартаха, у якому зареєстровано румейські слова, і опублікувала його [Чернишова 1959]. Їй належить прочитання тексту драми «Плач Сари», яку ще в 60-і роки співали в селах Надазов'я і яка зберігала сліди свого прототипу – критської

метавізантійської драми «Жертва Авраама» [Чернышева 1965], хоча й була вже мало зрозумілою румеям.

Наукове вивчення румейського діалекту, його говірок, фольклорних матеріалів необхідно продовжити, оскільки він належить до острівних і може поступово зникнути. До нього виявляють великий інтерес і в Греції [Журавлева 1982]. 2007 року грецька дослідниця Х.Христу опублікувала книжку «Мовний занепад кримсько-азовського діалекту» з узагальненнями сучасного стану діалекту в Україні у 80—90-і роки XX ст. і висновком про звуження сфери його функціонування [Χρίστου 2007]. Праця Х.Христу стала можливою завдяки дослідженню цих діалектів у попередні роки, проведених А.О.Білецьким і Т.М.Чернишовою. 1999 року в Греції опубліковано монографію Х.Симеонідиса та Д.Томбанаїдиса про румейські діалекти України [Συμεωνίδης Χ., Τομπανίδης Δ. 1999] та ще кілька статей А.Хадзідакіса [Α. Χατζηδάκης 1999]. Великий інтерес до онімів греків Надазов'я виявляє професор Донецького університету Є.С.Отін, у працях якого використовується грецький матеріал. 2004 року його учениця Кравченко В.О. оприлюднила дуже інформативну книжку «Антропонімія приазовських греків» [Кравченко 2004]. 2011 р. захистила кандидатську дисертацію про румейські казки Кутна Ю.Б. [К., 2011].

У перше десятиріччя XXI ст. побачили світ словники, які запроваджують у науковий обіг матеріал румейського діалекту, що багато років пролежали в шухлядах видавництва, не одержавши дозволу на публікацію: румейсько-російський і російсько-румейський 5 діалектів греків надазов'я [Румейсько-русский 2006] і «Румейсько-російсько-новогрецький словник» [Харабадат 2006].

Вивчення граматичного ладу новогрецької мови, розпочате всередині XX століття А.О.Білецьким, належить і сьогодні до актуальних завдань мовознавства. Воно потребує розвитку в кількох напрямках. З одного боку, це висвітлення граматичних явищ новогрецької мови в новітніх парадигмах наукового мовознавчого знання, наприклад у контекстах функціональної, функціонально-категорійної, комунікативно-прагматичної лінгвістики тощо. Тут відкривається широке поле досліджень з морфології та синтаксису новогрецької мови. І вони розгорнуті в Україні. Предметом кандидатських дисертацій стали «Синтаксис знахідного відмінка новогрецького іменника» [Павловська 2009], «Грамматичний рід іменника новогрецької мови» [Тищенко 2010], «Валентність як тип перехідності дієслова у новогрецькій мові» [Любченко 2005]. У першому випадку вивчено найоб'ємніший в семантичному плані знахідний відмінок, що в новогрецькій перебрав на себе функції орудного, давального і місцевого. У другому проаналізовано формально-граматичну і семантичну структуру новогрецьких іменників. У третьому розкрито валентність грецького дієслова у функціональному плані, доведено зв'язок цієї дієслівної категорії з перехідністю, пояснено особливості досить численної групи грецьких дієслів бути перехідними і неперехідними залежно від контексту їх вживання, наприклад βουτώ *perexid* занурювати, топити, βουτώ *nepereh* занурюватися. Це свідчить про збереження в новогрецькій рис ергативної мови.

Інші морфологічні категорії новогрецької мови також заслуговують на пильну увагу. До них належить, наприклад, модальність новогрецьких дієслів як морфологічна категорія, з одного боку, і як функціонально-семантична категорія, з другого,

тобто, як модальність у контексті різних способів вираження її – граматичними, лексико-словотворчими, лексичними та синтаксичними засобами (за О.В.Бондарком).

Так само мало досліджено в українській елліністиці синтаксис новогрецької мови як у плані комунікативно-прагматичному, так і з погляду граматики тексту. Частково ці питання досліджувала в своїй дисертації О.А.Мойсієнко, де синтаксичну підсистему мови показано як складник структури текстів А.Зеї і як засіб розкриття їхньої цілісності та зв'язності [Мойсієнко 2008].

Особливості функціонування різних типів речень у спеціальних юридичних текстах описано в дисертації Столярової А.А. [Столярова 2008]. Авторка не лише встановлює частотність використання різних типів речень у текстах, а й розкриває їхню роль у конструюванні мікро- і макроструктури тексту.

Дуже важливе подальше запровадження фактів новогрецької мови в контексті зіставного і теоретичного мовознавства. Це однаковою мірою стосується її граматики, словотворення, лексики, фразеології, тобто тих ділянок новогрецької мови, що характеризують її системно, а також з'ясування особливостей функціонування цієї мови в сучасних умовах, отже через показ наслідків 1976 року, коли димотика стала офіційною мовою держави, та реформи 1982 р., коли спрощено орфографію і прийнято монотонічну систему в мові. Ідеться також про окреслення реального стану розвитку різних функціональних стилів димотики, особливо офіційного та науково-технічного, про утвердження її нормативності, наприклад, шляхом звуження варіативності словотворчих засобів, усталення термінології і т. ін.

Цікавим для науки є встановлення своєрідності побутування грецької мови в глобалізованому світі, показ того, як ця мова, що тривалий час разом із латиною перебувала в стані мови-донора для міжнародної термінології, зберігає свою специфіку засвоєння іншомовного матеріалу, всіляко обмежуючи його калькуванням, адекватними перифрастичними перекладами, але й поповнюючи лексикон прямими запозиченнями.

Для з'ясування цих проблем потрібні тривалі й копіткі дослідження. Початок їм покладено А.О.Білецьким. Він сформулював деякі засадничі правила зіставної синхронної граматики новогрецької та української мов у «Короткому нарисі граматики новогрецької мови» [Білецький 1950]. 1958 року він опублікував статтю про зіставне вивчення словотворення різних мов і довів важливість його для окреслення типології та характерології мов [Білецький 1958].

Подальші дослідження у цьому напрямку вимагають уточнення засад та критеріїв зіставлення двох мов. Таким може бути розгляд граматичних категорій (морфологічних і синтаксичних). Він здійснений, наприклад, у двох великих параграфах збірника «Українська елліністика» [Клименко, Пономарів, Савенко 2010], у яких порівняно категорію іменникового роду. В обох порівнюваних мовах семантична структура роду триграмна (чоловічий, жіночий, середній), провідною є грамема чоловічого роду. Ця категорія ґрунтується на зіставленні чоловічої та жіночої статі. У багатьох випадках вона має в обох мовах подібні засоби вираження: 1) сукупність закінчень іменників певного роду; 2) множину суфіксів, що утворюють іменники чоловічого, жіночого та середнього роду; 3) узгоджувані слова з розряду іменних частин мови;

4) координовані слова, тобто частини складених присудків, що налаштовані на рід та число підмета; 5) лексичні засоби; пор.: кінь – кобила то ἄλογο — η φορῶδα.

На відміну від української засобом вираження родових значень у новогрецькій мові є артикль, який виконує ще й словотворчу роль, допомагаючи розрізнити назви професій за статтю. Цей засіб став дуже активним в останні три десятиліття: соціолог (чоловік) ο κοινωνιολόγος – соціолог η κοινωνιολόγος (жінка), подібно еколог ο οικολόγος — η οικολόγος.

У обох мовах помітні хитання в оформленні роду, причому в новогрецькій вони мають значно ширший обсяг, ніж в українській. Новогрецька, зберігаючи прототипові розрізнення родів (чоловічого — жіночого — середнього), містить значну частину слів, які оформлено в усіх трьох родах ο πεύκος — η πεύκη — το πεύκο сосна, ο ἑλάτος — η ἐλάτη — το ἑλατο ялина; або в жіночому та чоловічому η τίγρη — ο τίγρης тигр, або в середньому та чоловічому ο γέρακας — το γεράκι жайворонек, жіночому та середньому η αηδόνα — το αηδώνі соловей.

Підкреслимо, це стосується тих іменників, у яких значення роду граматичне, і тих, що є назвами істот з розрізненням статі.

Родова категоризація іменників, що з'являються у мовах, підкреслює їхні подібності й розбіжності. В обох мовах запозичені слова, найчастіше це назви осіб, оформляються в роді за гіперо-гіпонімічним принципом, посилюється семантизація граматичного роду, аббревіатури одержують рід здебільшого за стрижневим словом. У новогрецькій найактивнішим засобом оформлення роду неологізмів є артикль, навіть у невідмінюваних словах ο стар кінозірка (чол. р.) і η стар кінозірка-жінка. У ній зменшується варіативність суфіксів, які оформляють рід, що з одного боку, є наслідком існування двох стилів мови – катаревуси і димотики, а з другого, результатом впливу розмовної мови на літературну. В новогрецькій мові зі збереженням прототипового зіставлення трьох родів дедалі більше посилюється вага середнього роду.

Цікаві наслідки дає зіставлення такої категорії прикметника, як ступені порівняння. В обох мовах вони демонструють протиставлення вищого і найвищого абсолютного і відносного ступеня, яке виражене синтетичними суфіксальними засобами (в укр. мові це суфікс -ш- / -іш- і частка-префікс най-, у новогрец. — 1) –τερος, -τατος) та аналітичними (в укр. словами *більше-менше, найбільше*, у новогрецькій – артиклями ο, η, то з формами вищого ступеня ο καλύτερος найкращий або часткою πιο: πιο έξυπλος розумніший, ο πιο έξυπλος найрозумніший).

Відмінності стосуються утворення ступенів порівняння від прикметників – назв кольорів. У сучасній українській мові таке творення дуже продуктивне: *червоний – червоніший – найчервоніший*. У новогрецькій воно неможливе. Градування ступеня вияву кольору, його інтенсивності в новогрецькій виражено префіксами *ката-катаστρος* дуже, зовсім білий, *катаλράσινος* зовсім земний), та основами *ολο-, βαθυ-, παν-*: *ολόμαυρος* зовсім чорний, *βαθυκόκκινος* насичено червоний, *πάλλευκος* дуже білий, білосніжний.

Важливі наслідки дає зіставлення у новогрецькій та українській мовах окремих словотвірних категорій та типів, словотвірних гнізд.

Якщо еталоном зіставлення виступають словотвірні типи, в аналізі можливе врахування 1) належності твірної основи до тієї самої частини мови; 2) однакового семантичного співвідношення твірної основи та приєднуваного афікса. Його третю ознаку – тотожність словотворчого форманта беремо до уваги тільки на рівні його функцій і семантики. Враховано також однаковість/ неоднаковість способу словотворення. За цими ознаками у збірнику «Українська елліністика» [Клименко, Пономарів, Савенко 2010] розглянуто, наприклад, відіменникові дієслова, мотивовані назвами людей за родом діяльності, станом у суспільстві, зовнішніми та внутрішніми ознаками. У сучасній українській мові численні дієслова, що мають значення «займатися тим або робити те, на що вказує особа, названа твірним словом»: *бондар – бондарювати, пасічник – пасічникувати*. У новогрецькій такі суфіксальні похідні практично відсутні й групуються навколо словосполучень *δουλεύω, εργάζομαι* працюю плюс іменник у називному відмінку: лікар *γιάτρος*, лікарювати *δουλεύω γιάτρος*. Отож, дієслівний член названої словотвірної пари характерний для української і відсутній у новогрецькій: *вівчар вівчарювати, коваль ковалювати, токар токарювати*.

Значно менше у новогрецькій порівняно з українською мовою дієслів, мотивованих іменниками, що називають людей за їхнім станом у суспільстві. Тут спостерігають такі паралелі: *αντιπρόσωπος* представник, делегат —представляти, бути делегатом *αντιπροσώπεύω* 1) президент, 2) голова *πρόεδρος* — бути президентом, головувати *προεδρεύω*.

Можливо, відмінності словотворення аналізованих груп у порівнюваних мовах зумовлено особливостями іншої організації граматичних категорій дієслова, а, отже, його синтаксичною поведінкою в реченні і впливу цих інтенцій дієслова на реалізацію його словотвірного потенціалу. В обох мовах дієслово має лексико-семантичну категорію перехідності/ неперехідності та тісно пов'язану з нею граматичну категорію стану, виявляється в його здатності поєднуватися з прямим об'єктом дій. Плинність меж між перехідністю та неперехідністю дієслова, як і відсутність зміни його форми в межах слова, характеризує грецьку мову більшою мірою, ніж українську. На обмеження продуктивності аналізованого словотвірного типу впливає більша, ніж в українській мові кількість станів, де крім активного і пасивного, існують ще середній стан та власне зворотний, а також багатозначність пасивного стану. Дієслова в пасиві відмінюються в новогрецькій за особами в усіх часах.

Можливо, обмежена кількість дієслів, утворюваних за родом постійної діяльності, професією, у грецькій мові зумовлена особливостями синтаксичної поведінки дієслів, що виражають семантику різних станів. Адже іменник виражає постійну ознаку суб'єкта за виконуваною ним постійною дією. Перехід іменника в дієслово означає зміну статичної ознаки в динамічну. За семантикою дієслова типу українського *слюсарювати* виражають безоб'єктну неперехідну дію, швидше стан, а не дію. Таке перетворення в грецькій мові здебільшого реалізується на рівні морфології та синтаксису, а не словотворення.

У книжці «Українська елліністика» [Клименко, Пономарів, Савенко 2010] зіставлено й інші словотвірні типи дієслів, наприклад, утворювані від іменників – назв знарядь дії, виразників місця дії тощо.

До цікавих висновків підводить зіставлення взаємозв'язків різнорівневих одиниць (словотворення, морфології, синтаксису, лексики) у ролі критеріїв порівняння словотвірних систем мов. Так, розгляд категорії відмінка іменників у ролі мотиваційної бази словотвірних типів похідних допоміг розкрити характерні лише для новогрецької мови перетворення одиниць у словотворенні. Грецький знахідний відмінок регулярно реалізує значення вмісту: *ένα κουτάλι αλάτι* – укр. ложка солі. Тут лексема *ложка* виступає мірою вмісту, в грецькій іменник *αλάτι* в цьому словосполученні стоїть у знахідному відмінку, в українській він – у родовому. Це уможливило регулярне і продуктивне згортання таких словосполучень у похідний іменник новогрецької мови з суфіксом *-ιά* як виразник міри вмісту: *μία κουταλιά ζάχαρη* ложка цукру, *μία καϊκιά ξύλο* човен дров, *μία πιρουνιά κρέας* шматок м'яса на виделці тощо. В українському матеріалі ми відшукали тільки одне слово типу *нави́льник* (сіна).

Характерологічним є й інший випадок словотвірного оформлення слів. У слов'янських мовах здебільшого назви дерева, куща, рослини та їхніх плодів збігаються (за поодиноким винятком типу яблуня – яблуко). У новогрецькій суфікс *-ιά* розрізняє назву дерева, куща, рослини і плід, який вони дають: *βύσσινο* вишня (плід) — *βυσσινιά* вишня (дерево), *μήλο* яблуко — *μηλιά* яблуня, *καρύδι* горіх — *καρυδιά* (дерево-горіх). За цим типом оформляються словотвірні пари від запозичених слів: *μπανάνα* банан (плід) *μπανανιά* (рослина), *πατάτα* картопля (бульба) — *πατατιά* (куш). Принагідно пригадаймо германські мови, де в німецькій сему «дерево» виражає основа – *baum*, співвідносна з іменником *der Baum* дерево: *der Apfel* яблуко – *der Apfelbaum* яблуня, *die Kirsche* вишня (плід) – *der Kirschbaum* вишня (дерево), *die Nuß* горіх – *der Nußbaum* горіх (дерево), в англійській компонент *tree* (дерево) у словосполученнях, які нагадують українські іменники з прикладкою: вишня — *cherry tree*, груша — *pear tree*, яблуня — *apple tree*, горіх — *nut tree*.

На реалізацію словотвірних значень впливає синтаксис словосполучень, які стають основою слова, або валентність їхніх дієслів. У сучасних слов'янських мовах мало дієслів, мотивованих іменниками з семою місця (в широкому розумінні слова: місцевості, приміщення тощо): склад – *рос.* складировать, *укр.* складувати, *госп.* госпіталь – *рос.* госпитализировать, *укр.* госпіталізувати, *укр.* шпиталь – *шпиталювати*. Натомість у новогрецькій похідні дієслова з цією семантикою досить поширені: *τσέπη* – *κισηνα* — *τσελώνω* класти в кишеню, конверт *φάκελος* — *κλαсти* в конверт *φακέλωνω*, *φουλάκι* в'язниця – *кидати* у в'язницю, *ув'язнювати* *φουλακίζω*.

Цьому сприяють кілька чинників: валентність дієслів, тобто їхня здатність бути перехідними і неперехідними, багатозначність знахідного відмінка, що може бути прийменниковим і безприйменниковим, виражати значення об'єкта і місця дій.

Серед актуальних завдань цього напрямку назвимо окреслення словотвірних паралелей у двох мовах на рівні однакових способів оформлення тих самих словотвірних категорій та їхніх типів тощо.

Паралелізм реалізації словотвірних значень у двох порівнюваних мовах спостерігаємо в багатьох випадках. Так, в українській і новогрецькій мовах існують трансформації значення іменника – назви знаряддя дії у дію, виконану за допомогою цього знаряддя і виражену дієсловом: *пор.*: труба η *σάλπιγγα* трубити *σαλπίζω*, *το καπίστρι*

гнузда – καλιστρώω гнуздати, марка η μάρκα – маркувати μαρκάριζω, гарпун то каціаки – гарпунити καцаκώνω. Особливо цікаві ті похідні цього типу, що належать до слов'янських запозичень у новогрецькій мові: коса, серп κόσα – косити κοσίζω.

Одночасно з таким паралелізмом окреслюється і характерологія мов. Від багатьох дієслів, подібних до шойно названих, у новогрецькій мові утворюються похідні іменники зі значенням наслідку дії, виконуваних знаряддям, на яке вказує твірний іменник такого словотвірного ланцюжка: το τουφέκι рушниця – τουφεκίζω стріляти з рушниці – постріл з рушниці η τουφεκιά, το δόντι зуб – δοντιάζω кусати – η δοντία укус (зубами), το μαχαίρι ніж – μαχαίρώνω різати ножем – μαχαίριά поріз ножем, το νύχι ніготь – νυχιάζω дряпати – η νυχιά подряпина (від нігтя) тощо.

Такі ряди активно поповнюють похідні від питомих, а також від запозичених у грецькій мові слів: від η κουμπούρα (з тур. subur) пістолет утворено дієслово κουμπουριάζω *стріляти з пістоleta*, від нього іменник η κουμπουρία постріл з пістоleta, іменник το τσεκούρι (з лат. securis) *сокира*, стає твірним для дієслова τσεκουρώνω *рубати сокирою*, що мотивує іменник η τσεκούρια удар сокирою. У сучасній українській мові подібний до цього словотвірний ланцюжок закінчується похідним дієсловом.

Група українських суфіксальних дієслів зі значенням «діяти інструментом, знаряддям, предметом, названим твірним словом», досить численна. Їх мотивують питоми слова: *грабкувати, коткувати*, а також запозичення: *трієрувати, фрезерувати, мікроскопувати*. Продовження цього ряду похідними іменниками – назвами наслідку дії неможливе. Докладніше про це [Клименко, Пономарів, Савенко 2010, 186–188].

У такий спосіб відбувається порівняння словотвірних, семантичних характеристик тих самих словотвірних категорій, систематизація формальних та функціональних ознак семантично еквівалентних словотвірних типів.

Цікаві наслідки дає зіставлення словотвірних явищ двох мов у контексті словотвірних гнізд і ширше ролі останніх в упорядкуванні лексико-семантичних полів. Першим етапом такого вивчення є зіставлення потужності словотвірних гнізд, їхнього лексичного наповнення, кількості та характеру словотвірних парадигм і словотвірних ланцюжків у них, а також реалізованих словотвірних типів, співвідношення простих афіксальних похідних та складних слів у гніздах. Усі ці ознаки на наступному етапі дослідження стають мірилом порівняння у двох мовах лексико-семантичних полів, об'єднаних спільною темою. За цих умов унаочнюється спосіб упорядкування полів за допомогою словотворчих, а також словотвірних і фразеологізованих значень. Цей другий етап аналізу уможливорює подальший когнітивний вимір мовних явищ, що показано в розділі п'ятому книжки «Українська елліністика», де висвітлено ословлення концепту МОРЕ в новогрецькій та українській мовах шляхом виявлення словотвірного потенціалу слів-виразників концепту МОРЕ, а також словотвірно-лексичних значеннєвих зв'язків слів, що вербалізують той самий концепт у мові. В цьому ж аспекті розкрито типологію і характерологію категорії кількості в новогрецькій та сучасній українській мовах.

Важливі з теоретичного погляду наслідки дає зіставлення осново-складання у новогрецькій та сучасній українській мові [Українська елліністика 2010, 216–239]. Цей

спосіб творення похідних одиниць чітко розрізняє механізми оформлення іменних частин мови та дієслів, оскільки їхні нові номінації-композиції по-різному віддзеркалюють процеси лексичної та синтаксичної деривації у плані появи афіксальних, композитних похідних та розчленованих номінацій-словосполучень.

Для прикладу пошлімося на аналіз іменникових композитів, відносних прикметників, іменниково-прикметникових та іменниково-прийменникових словосполучень – виразників значення загальної відносності. У мовознавчій літературі прийнято кваліфікувати відносні прикметники як синтаксичні деривати (Є.Курильович, О.А.Земська, А.П.Гриценко, З.А.Харитончик, В.Грещук, К.Каллас). Більш-менш чітко окреслено часткові значення відносності прикметників: зроблений з ..., призначений для ..., складається з ..., належить кому?, розташований там..., відбувається в часі....

У порівнюваних мовах частина іменникових композитів теж реалізує значення відносності. Це дозволяє застосовувати для їхнього розгляду названу вище, але дещо модифіковану сітку семантичних ознак, прийняту для прикметників. Таке рішення уможливило глибший розгляд відмінностей і подібностей засобів вираження загального значення відносності в обох порівнюваних мовах.

У межах іменникових композитів реалізовано значення, які характеризують ціле, окреслене за різними відношеннями його компонентів: 1) ціле, диференційоване за його частинами η πατατοσαλάτα салат з вареної картоплі, η ρυζόσουπα рисовий суп, η κρεμμυδόσουπα цибулевий суп; 2) частини, диференційовані за цілим то αχλαδόφυλλο лист груші, то λεμονόφυλλο лист лимона, ο αγγουρόσπορος насіння огірка, ο βαμβάκόσπορος насіння бавовни, 3) єдине ціле з рівноправними частинами то λαδόξυδο підлива з олії та оцту, та μαχαίροπύρωνα столовий набір з виделок та ножів, та γυναικόπαιδα жінки з дітьми, мирне населення; 4) ціле, диференційоване за однорідними, одновидовими величинами: то λευκόδασος сосняк, сосновий ліс, ο πλατανότοπος місце, засаджене платанами; 5) призначений для ... то κρασολόττρο склянка для вина, то νερολόττρο склянка для води, то πετροκόφινο корзина для каміння, то ψωμολάνερο кошик для хліба; 6) зроблений з ... то γαλατάλευρο молочна суміш, то κριθάλευρο ячмінне борошно, τι σιτάλευρο пшеничне борошно; 7) придатний для ... ο αμπελότοπος місце, придатне для винограду, ο καπνότοπος місце, придатне для вирощування тютюну; 8) який належить... η αλογοουρά кіньський хвіст, то ψαροκόκαλο риб'яча кістка.

В українській мові такі композиції здебільшого відсутні. Їм відповідають розчленовані номінації-словосполучення. Композиція іменникових основ у новогорецькій мові дозволяє конкретизувати різні значення відносності здебільшого у межах лексичної, а не синтаксичної деривації. Ці трансформації-згортки словосполучень відбивають різний внутрішній синтаксис складних слів.

Отже, в обох мовах функціонують різні засоби вираження значення відносності: афіксація іменників ο ελαιώνας = то λιοστάσι оливковий гай, основоскладання ο ροδώνας = ο ροδόκηπος розарій, словосполучення ο λεμονοδάσος = то δάσος με λεμονιές гай з лимонів, η σουπα από φαρούλια=η φαρούλόσουπα=η φαρούλάδα квасоляний суп.

Прикметники в новогрецькій мові відіграють, як і в українській, основну роль у вираженні значення загальної відносності. Ці синтаксичні деривати разом із багатьма іменниками формують у мові парадигми розчленованих номінацій, загальноновживаних і термінологічних: то *πεττικό*/ *νευρικό*/ *αυτανευστικό* *σύστημα* – травна/нервова/дихальна система.

Багато таких словосполучень стає базою формування композитів-інтернаціоналізмів: то *οικοσύστημα* екосистема, *η οικοφυσιολογία* екофізіологія, то *οοκοκίνημα* еко-рух.

Основоскладання іменників у новогрецькій мові має велику питому вагу, конкуруючи з афіксальним способом творення інших частин мови, в якій більшу роль відіграють синтаксичні деривати -- відносні прикметники та афіксальні похідні, що є згортками іменникових і прикметникових словосполучень.

Зіставлення дієслівного основоскладання у двох мовах унаочнює розбіжності в словотворенні, що зумовлені різною організацією категорій дієслова та їхньою іншою синтаксичною поведінкою.

Насамперед звертає на себе увагу велика різниця в кількості композитних дієслів, дібраних за словниками з однаковими реєстрами слів (близько 120 тис.). В українській їх близько 200, у новогрецькій понад 1000 (1150). Такий розподіл змушує пильніше придивлятися до морфемної та словотвірної структури композитних дієслів, до їхніх зв'язків з граматичними та лексичними рівнями мови.

У сучасній українській мові серед складних дієслів трапляються одиниці двох типів: 1) ті, що співвідносні з еквівалентними їм за значенням словосполученнями: *марно тратити* – *марнотратити*, *зрікатися себе самого* – *самозрікатися* та 2) ті, що є афіксально-композитними похідними від інших частин мови: *хлібороб* – *хліборобити*, *кособокий* – *скособочитися*. Переважають дієслова другого типу.

Помітно відрізняється комбінаторика основ у композитних дієсловах, що відбиває особливості синтаксичної поведінки як дієслів, так і залежних від них іменників. На відміну від української, у новогрецькій більше композитів, утворених складанням двох дієслівних основ, що засвідчені словниками. Такі дієслова називають різноспрямовані пов'язані дії: *αυξομείωω* коливатися (буквально зростати і зменшуватися), *ανοτοκλειώω* блимати або підкреслюють інтенсивність єдиної дії, що складається з двох дій: *τρωοπλώω* (їсти і пити) гуляти (рос. кутить). У сучасній українській мові такі слова побутують у фольклорних текстах та художній літературі, однак їх не фіксують як окремі лексеми словники: *говорити* – *балакати*, *пити* – *гуляти*, *ходити* – *походжати*.

У сучасній українській мові бідніша мотиваційна база композитних дієслів. Мало для їх творення використовуються дієслівно-іменникові, дієслівно-прикметникові та інші типи словосполучень. Завдяки цьому в українській мало дієслів з акфіксоїдними основами (префіксоїдними і суфіксоїдними) на зразок: *взаємодіяти*, *добродіяти*, *лицедіяти*, *священнодіяти*.

У новогрецькій мові в основоскладанні дієслів найактивнішу участь беруть дієслівно-іменникові, дієслівно-прикметникові, числівниково-, займенниково- та прислівниково-дієслівні словосполучення. Серед дієслівно-іменникових словоспо-

лучень, що мотивують композитні дієслова, багато таких, які виражають **об'єктні** значення: βιολαεῖν боротися за життя, μπλοβόλω кидати яблука, τυροκομῶ виготовляти сир; **локальні**: θαλασσοδρομῶ плисти морем, θαλασσοπνίγομαι тонути в морі, ναυμαχῶ битися на морі, а також **інструментальні** значення: ἀμαξοδρομῶ їхати швидкісним поїздом, ἰσθιοδρομῶ пересуватися вітрильником, πεδιλοδρομῶ кататися на роликових ковзанах, αλατοπιπερώνω посипати сіллю з перцем.

Цьому сприяють особливості синтаксису новогрецької мови, зокрема здатність дієслова бути в одних контекстах перехідними, в інших неперехідними, що дозволяє іменникам у знахідному відмінку разом з дієсловами виконувати різні функції: бути об'єктом, інструментом дії, вказувати на її місце.

У багатьох подібних до цього композитних дієсловах, особливо тих, що мотивовані дієслівно-іменниковими словосполученнями з об'єктними значеннями, використовуються суфіксoidні основи дієслівного походження. Останні можуть співвідноситися з самостійними дієсловами типу σκολῶ обстежувати: στήθοςκολῶ слухати дихання хворого, спостерігати внутрішні органи людини ендоскопом ενδοσκολῶ, або бути зв'язаними і використовуваними тільки в складі композитів: αβγυβόλῶ нестися, відкладати яйця, κεραυνόβόλῶ вражати блискавками, σπτιβόλῶ іскритися, пор. ще αστροθετῶ класифікувати зірки (за сузір'ями), τραγματοποιῶ здійснювати. У матеріалі дослідження встановлено 120 таких суфіксoidних основ. Найпродуктивніші з них -λογῶ, -ποιῶ, -γραφῶ, -βόλῶ, -κοπῶ тощо. Ці основи стали словотворчими засобами і утворюють композитні слова за типовими семантичними відношеннями: дія (остання в слові основа) над об'єктом, у місці, за допомогою інструмента, вказаного іменниковою основою. Це підтверджує серійне творення похідних за однотипними моделями основоскладання без мотивації їх словосполученнями.

У новогрецькій мові багато композитів, що виражають основоскладанням роди дієслівної дії (аспекти дії), для яких характерна морфологічна однотипність і семантична спільність на відміну від сучасної української мови, в якій вони виражені переважно префіксальним, суфіксально-префіксальним, префіксально-суфіксальним способами і найменшою мірою основоскладанням, у грецькій основним засобом їхнього вираження виступає композиція основ.

Причиною такого явища є інша категорійна структура новогрецького дієслова. У цій мові немає категорії виду, а є часовидова категорія, що зумовлює інакші способи оформлення родів дієслівної дії та їх продуктивність. У сучасній українській мові видотворення здійснюється переважно за допомогою префіксів та суфіксів і має морфологічну словозмінну, а також словотвірну сутність. Роди дієслівної дії становлять морфологічно-словотвірну категорію і її формують переважно префіксальні дієслова доконаного виду, меншою мірою – дієслова недоконаного виду.

Зіставлення родів дієслівної дії за єдиною семантичною стюкою дозволяє встановити в обох порівнюваних мовах наповнення груп за значенням: часові, або фазові, кількісні, результативні (в українській вони об'єднують одновидові дієслова доконаного виду), а також власне – зворотні та взаємно-зворотні (реалізовані в українській мові одновидовими дієсловами недоконаного виду).

У новогрецькій до неї додано композитні дієслова з оцінними характеристиками способів дій. Найзаповненішою лексично в новогрецькій мові є група дієслів зі значенням кількісних родів дії. Їх виражають різні основи та менш продуктивно префікси *ката-*, *пара-*, *улер-*.

Кількісний вияв дієслівних родів дій за допомогою основоскладання у ній відбуваються в межах п'ятичленного зіставлення нормальної (за уявленням носіїв мови) кількості, вираженої простими з одним коренем афіксальними словами *νυστάζω* хотіти спати, недостатнього ступеня її вияву, реалізованого композитами: *ψιλονυστάζω* трохи хотіти спати, середнього ступеня її вияву: *μισοτελειώνω* напівзакінчити (проти-лежне *ολοκληρώνω* повністю закінчити), надмірної у кількісному вияві дії, стану, процесу: *πολυνυστάζω* дуже хотіти спати *πολυδιαβάζω* читати багато або рівномірно розподіленої між кількома об'єктами дії: *ισοσκελίζω* зрівноважувати, *ισοζυγώ* перебувати в стані рівноваги, *ισοφारीζω* ставати рівним за кількістю. Особливістю впорядкування цієї категорії в новогрецькій мові є підтримка її не тільки словотворчими засобами – основами (носіями певної лексичної семантики), а й лексемами, що виражають «кванти» кількості.

Найчисельнішою серед них є підгрупа, що виражає недостатній ступінь вияву дії з основами *ψιλο-*, *κουτσο-*, *κουφο-*: *ψιλοκόβω* різати тонко, *κουτσοβλέτω* ледве бачити, *κουφοβράζω* кипіти поволі та ін.

У кількісному плані дуже потужною в новогрецькій мові є група композитних дієслів з оцінкою способу дієслівної дії: *αργοπορώ*, *βραδυπορώ* рухатися поволі, *ταχυλόω* плисти швидко, *γοργοδιαβαίνω* проходить швидко, *γλυκομιλώ* розмовляти привітно, *καλοτερνώ* добре жити, *κρυφογελώ* сміятися спідтиха, *ματαιοπονώ* даремно працювати. Таких префіксоїдних основ у новогрецькій мові близько сотні (докладніше про них [Українська елліністика 2010, 268–339]).

Зіставна лексикологія новогрецької та української мови ще чекає своїх дослідників. У цій ділянці можливе розгортання багатоаспектних досліджень словникового складу мови, наприклад за особливостями реалізації в ньому лексико-семантичних категорій (синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, гіперо-гіпонімів), з погляду поповнення лексичного складу запозиченнями, інтернаціоналізмами, функціонування в мові історизмів, неологізмів тощо, існування лексичних, словотвірних, фразеологічних паралелей.

Важливе також вивчення лексичних взаємовпливів між мовами. У цьому плані на особливу увагу заслуговують дослідження грецизмів у сучасній українській мові, ступеня їхнього засвоєння в ній, розвитку словотворчого потенціалу запозичених із грецької мови слів, основ, суфіксів. Велику роботу в цьому напрямку провів проф. Пономарів О.Д. Йому належить монографія «Грецькі слова в сучасній українській мові» [К., 2006], у якій він окреслив функціонування грецизмів у нашій мові, їхній обсяг. Він установив список грецизмів, які трапляються тільки в українській мові і відсутні в інших слов'янських мовах: *спудей*, *троянда*, *гайстра*, *халепя*, розкрив словотворчий потенціал слів грецького походження в українській мові, довівши, що в ній діє залежність: чим давніше грецизми в мові, тим більше похідних вони мають. У пізніших своїх статтях О.Д.Пономарів писав про правопис та фонетико-граматич-

не засвоєння грецизмів в українській мові, грецькі оніми в драматичних творах Лесі Українки. У збірнику «Українська елліністика» подано також інші статті про лексику грецького походження як джерело словотворення в українській мові, про 430 словотвірних гнізд, вершинами яких є грецизми. В окрему групу об'єднано близько 300 грецьких основ, що трапляються в складі композитів та юкстапозитів української мови.

Актуальна також проблема слов'янських запозичень у грецькій мові. На неї звернув увагу А.О.Білецький, який описав такі запозичення, як ο βάλτος (τέρμα) болото, η βέδρα відро, ο βοιβόδας воєвода, ο κοζάκος козак, το βαρένικο вареник, η κόρα (ψωμιού) корка, η κόσα коса, η λέστροφα форель, ο σάνος сіно, η σήτα сито, η τσάσκα (κούπα) чашка та ін.

Велику статтю присвятив А.О.Білецький слов'янській топоніміці Греції, у якій він зробив висновок: «Слов'янські мови починаючи від VI—VII ст. н. е. вплинули на грецьку розмовну мову, на її територіальні діалекти і залишили певні сліди в топонімах середньовічної та сучасної Греції, свідчення перебування слов'янських племен на цій території» [Білецький 1966].

Предметом окремого розгляду стали спільні історичні запозичення з турецької мови в українській та новогрецькій. Таких одиниць 125 і їх згідно з критерієм А.О.Білецького (наявність у трьох неспоріднених мовах) можна віднести до інтернаціоналізмів. Серед них назви різних посад, титулів, чинів або послідовників певної віри, священнослужителів: ο μουλάς мулла, ο χοτζάς ходжа, το μπαϊράκι свято байрам, страв і напоїв: το μπουρέκι бурекі, το γιαούρτι йогурт, ο μουσακάς мусакас, ο μπακλαβάς паклава. У статті розглянуто, які значення засвоєних слів реалізовано в кожній мові, порівняно словотвірний потенціал тюркізмів [Клименко, Пономарів, Савенко 2010, 363–383].

В одному з параграфів згадуваного збірника детально описано національно-мовні особливості засвоєння інтернаціоналізмів у новогрецькій та українській мовах. Доведено, що в обох порівнюваних мовах в умовах глобалізації зростає фонд інтернаціоналізмів. Однак новогрецька, на відміну від багатьох слов'янських та інших мов, запозичуючи інтернаціональні слова, утворені в германських і романських мовах за допомогою грецьких основ на зразок *био-*, *крио-*, *мікро-*, *макро-*, пристосовує їх до своїх питомих гнізд з цими основами і в такий спосіб розширює їхнє лексичне наповнення.

У новогрецькій мові діє тенденція до обмеження запозичень засобами грецької мови шляхом використання усіх різновидів кальок, багатьох гібридних слів, семантично еквівалентних словосполучень, перифраз. Тому в ній швидше приживаються вдалі кальки типу глобалізація – η παγκοσμιοποίηση, фінансування – η χρηματοδότηση, приватизація – η ιδιωτικοποίηση, капіталізація – η κεφαλαιοποίηση, стандартизація – η τυποποίηση.

Вивчення неологізмів у двох порівнюваних мовах виявляє впливи соціодинаміки на розвиток лексики, особливості реагування мов у відповідь на соціальні запити. Такий розгляд цього типу слів цікавий тим, що і новогрецька мова – димотика, і сучасна українська мова перебувають у стані перебудови. Визнання димотики держав-

ною мовою Греції 1976 року стимулювало її подальше утвердження в офіційно-діловому та науково-технічному стилях. Проголошення незалежності України зумовило перегляд її норм та підходів до стандартизації термінології насамперед у тих стилях (офіційно-діловому та науково-технічному), що зазнали найбільшої деформації в умовах політики русифікації. Перегляд аксіологічної норми обох порівнюваних мов також вплинув на розвиток розмовних мов. Це зумовлює актуалізацію досліджень кожного функціонального стилю і міжстильових переходів у літературних мовах. До цього додамо ті виклики самотності мов, які зумовлює сучасний глобалізований світ. Тут найпоказовіші зрушення демонструють публіцистичний та науково-технічний стилі.

Упорядкування термінології та творення неологізмів у сучасній українській мові проходять в умовах перегляду норм літературної мови, вилучення з обігу слів та словосполучень – покручів, утворених за зразками російської мови, поновлення в правах заборонених (певними заідеологізованими приписами) слів і словосполучень, активізації питомих словотворчих засобів мови, лояльного (почасти аж занадто!) ставлення до запозичень з інших мов, до розмовних, часом просторічних, одиниць.

У новогрецькій мові активніше відбувається заміна запозичень, серед них і багатьох інтернаціоналізмів, питомими грецькими словами, утвореними за словотвірними моделями рідної мови, за допомогою питомих словотворчих засобів: то $\epsilon\mu\alpha\tau\acute{\iota}\varsigma$ імідж – $\eta\ \epsilon\kappa\acute{\iota}\kappa\omicron\nu\alpha$, то $\lambda\acute{\iota}\zeta\iota\upsilon\gamma\kappa$ лізинг — $\circ\ \chi\rho\eta\sigma\tau\acute{\iota}\delta\alpha\nu\epsilon\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$, то $\lambda\omicron\mu\pi\iota$ лобі — $\eta\ \omicron\mu\acute{\alpha}\delta\alpha\ \pi\acute{\iota}\epsilon\sigma\eta\varsigma$ тощо. Це однаковою мірою стосується суспільно-політичної, наукової, технічної та спортивної лексики, пор.: то $\gamma\omicron\lambda\omicron\lambda$ гол — то $\tau\acute{\epsilon}\rho\mu\alpha$, $\omicron\ \gamma\omicron\lambda\acute{o}\kappa\iota\tau\epsilon\rho$ воротар — $\omicron\ \tau\epsilon\rho\mu\alpha\tau\omicron\phi\acute{\upsilon}\lambda\alpha\kappa\alpha\varsigma$, то $\mu\alpha\tau\varsigma$ матч — $\omicron\ \alpha\gamma\acute{o}\nu\alpha\varsigma$, $\omicron\ \sigma\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon\rho$ фор центральний нападник — $\omicron\ \kappa\epsilon\nu\tau\rho\acute{\iota}\kappa\omicron\varsigma\ \kappa\omicron\nu\eta\tau\acute{\iota}\varsigma$.

У новогрецькій мові спостерігається явище «призвичаєння» до рідної мови тих інтернаціоналізмів, що утворені в європейських мовах з використанням грецьких основ: то $\acute{\alpha}\rho\mu\iota\tau\alpha\varsigma$ аеробус – то $\alpha\epsilon\rho\omicron\lambda\epsilon\omega\phi\omicron\rho\epsilon\iota\omicron$, то $\alpha\epsilon\rho\omicron\mu\iota\kappa$ аеробіка – $\eta\ \alpha\epsilon\rho\omicron\beta\acute{\iota}\omega\sigma\eta$ і т. ін. Про ці та інші явища неологізування у новогрецькій та українській мовах написано докладніше в «Українській елліністиці» [Клименко, Пономарів, Савенко 2010, 334–352].

Велику вагу для загального мовознавства мають дослідження словотвірних, лексичних та фразеологічних паралелей в українській та новогрецькій мовах. Їх розпочав 1965 року О.Д.Пonomарів своєю статтею про асоціативну близькість порівнюваних мов. Так, пара *кінь* – *коник* має повну паралель у новогрецькій мові то $\acute{\alpha}\lambda\omicron\gamma\omicron$ — то $\alpha\lambda\omicron\gamma\acute{\alpha}\kappa\iota$, бо «коник стрибає, як кінь, але оскільки він малий, то і зветься не конем, а коником». Це приклад метафоризованої назви комахи [Пonomарів 1965].

Такі паралелізми спостерігаємо в усіх частинах мови: в іменниках та дієсловах: шмат – шматувати – $\kappa\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\iota$ — $\kappa\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\iota\acute{\alpha}\zeta\omicron$, а також прикметниках: $\alpha\sigma\theta\epsilon\nu\acute{\eta}\varsigma$ – безсильний – первісно мав значення нестачі фізичної сили. Ця лексема стала ознакою хворої, слабкої людини.

Широкий простір для розкриття міжмовних паралелей відкриває фразеологічний матеріал. У ньому представлено прямі запозичення, переклади – еквіваленти: $\delta\epsilon\ \beta\acute{\upsilon}\lambda\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\ \acute{\alpha}\chi\upsilon\alpha$ він не пускає і пари, $\acute{\epsilon}\chi\omicron\ \nu\alpha\ \kappa\acute{\alpha}\nu\omicron\ \kappa\acute{\alpha}\tau\iota$ – я маю щось робити. Фразеологічні паралелізми, які стосуються деяких зоонімів в українсько- та грецькомовній

картинах світу, розкрито у відповідній статті «Української елліністики» [Клименко, Пономарів, Савенко 2010, 353–362]. Зіставлення здійснено за допомогою сукупності критеріїв: словотвірний потенціал назви – стрижневого слова фразеологізму; модель порівняння – подібність людини до тварини за якоюсь зовнішньою ознакою чи поведінкою; негативна або позитивна оцінка людини за рисами її характеру чи поведінки; здатність стрижневої лексики бути членом певної терміносистеми; участь цієї назви у фразеологізмах або сталих порівняннях. У цьому плані проаналізовано поведінку іменників *осел* та *ὑαῖδαρος*, те саме то *ὑαῖδοῦρι* у фразеологізмах з ними в українській та новогрецькій мовах, доповнений даними німецької, іспанської та італійської мов.

Розглянутий матеріал різних мов з кількома зоонімами, що є синонімічними назвами осла, свідчить про наявність у них спільної аксіологічної шкали порівняння людини (її розумових здібностей, поведінки) з ослим розумом та поведінкою. Здебільшого на ній відмічено негативні конотації (невеликий розум, невігластво, неосвіченість, невихованість, недолугість, небажання вчитися, нахабна, некультурна поведінка). Проте на цій шкалі в деяких мовах позначено позитивні риси людини, її працьовитість, терплячість, витривалість (скажімо, в східнослов'янських *ішак*, *ішачити*) і рідко, наприклад в іспанській, здатність поступатися в суперечці. У кожній мовній картині цей фрагмент (зооніми) має свою мозаїку значень, словотвірні гнізда, своєрідні фразеологічні та асоціативні поля. До аналізованого поля фразеологізмів української мови входять слова *осел* та *ослиця*, а до асоціативного поля, встановленого на основі порівняння її з іншими мовами, ще й такі слова, як *кінь*, *ішак*, *кобила*, *віл*, *слон*, *звір*, *ведмідь*, *свиня*, *корова*, *баранець*. Конотативні значення похідних слів та фразеологічних одиниць тягнуться до подібних переносних значень стрижневих слів (де представлено вже згадувані семи, переважно з негативною конотацією).

Українська лінгвостилістика в грецькому контексті має свої традиції вивчення. Тривалий час вона була зосереджена на аналізі художнього слова. Такі були умови її зростання: необхідно було спочатку вивчити і уявити процес розвитку сучасної грецької літератури, досягнення її найяскравіших представників і познайомити з ними українського читача. Над цим працювали А.О.Білецький і Т.М.Чернишова, їхні учні. Вони писали про багатьох письменників Греції, торкаючись принагідно ідіосинкразії того чи того з них. Детальніше лінгвостилістичні особливості деяких грецьких поетів (Яніса Ріцоса) та прозаїків (Нікоса Казандзакіса) вивчали випускники КНУ ім.Т.Шевченка Віктор Соколюк та Микола Міщук у своїх кандидатських дисертаціях.

Нагромадження в Україні перекладів художніх творів новогрецької літератури уможливило подальший розвиток лінгвістики грецького тексту, новогрецько-українського напрямку перекладу та зіставної стилістики. У збірнику «Українська елліністика» подано статтю проф. Карпіловської Є.А. «Українські та грецькі пісні» періоду XVI–XVIII ст., коли в основному було складено клефтські пісні в Греції та козацькі в Україні. Вони є відгомонам боротьби обох народів проти османів. У них вражає близькість творів однакової тематики двох народів, подібність у їхньому світосприйнятті, схожість у ритмічній організації грецьких та українських народних пісень. У статті розкрито спільні мотиви пісень: віщого сну, смерті – одруження та символи: птахів як посередників між надприродними силами і людьми тощо.

Мовно-стилістичні особливості грецького тексту реклами описує С.Є.Пере-пльотчикова в межах парадигм дискурсології. Предметом вивчення дисертацій стають спеціальні мови. Своєрідність використання юридичних термінів у текстах грецького кримінального законодавства, вплив катаревуси на мову сучасних грецьких процесуальних документів аналізує А.А.Столярова з позицій комунікативно-прагматичної лінгвістики. Л.А.Мойсієнко розкриває смислові можливості синтаксичних засобів мови, синтаксис реченневої структури в ремаркових текстах, роль змістових взаємозв'язків синтаксичних одиниць ремарки і реплік у творенні художнього тексту. Вона обґрунтовує цілісність і зв'язність художніх творів Алкі Зеї з позицій сучасних теорій лінгвістики тексту.

Наслідки когнітивного виміру мовних явищ в одній мові та в зіставному плані описано в п'ятому розділі збірника «Українська елліністика». Як відомо, такі виміри багатоаспектні. З одного боку, це когнітивні аспекти тексту крізь призму мовних та текстових знань, розкриття механізмів використання фонду позамовних знань у формуванні змістової зв'язності тексту, висвітлення тексту як єдності мікро- і макро-структури, пояснення семантичної еквівалентності (різних мовних та мовленнєвих (текстових)) одиниць у семантико-когнітивній структурі тексту як цілісному утворенні, що ґрунтується на основі спільних знань носіїв мови про світовлаштування та особливостях типових ситуацій спілкування. Такий напрямок когнітивного дослідження художнього тексту, художньої реальності, спрямованого на глибинну його інтерпретацію, виявлення ролі культурного концепту як характерологічного засобу новогрецького роману, концептуальних схем у мовленнєво-жанрових реєстрах новогрецького роману, концептуальної метафори як складника поетичного тексту, розвиває у своїх працях А.О.Савенко.

З іншого боку когнітивний вимір мовних явищ можна спрямувати на окреслення засобів ословлення концептів як ментальних сутностей у кожній мові і на зіставлення тих самих концептів, вірніше мовних засобів їхнього вираження, у кількох мовах. Цей підхід застосовано в параграфах «Ословлення концепту ΜΟΡΕ в новогрецькій та українській мовах» та «Типологія і характерологія кількості в новогрецькій та українській мовах» (Клименко Н.Ф.). У першому в ролі критерія порівняння використано лексичне наповнення семантичного простору вербалізованого концепту ΜΟΡΕ, його впорядкування у світлі словотвірних потенцій виразників концепту, словотвірно-лексичних зв'язків слів, що вербалізують той самий концепт.

У другому розроблено семантичну структуру категорії кількості в лінгвальних вимірах, порівняно реалізацію її в словозмінних парадигмах іменників, прикметників, числівників, через лексико-словотвірні категорії та лексичні (прямі й переносні) значення слів різних частин мов. Доведено ефективність використання лексико-словотвірних категорій, що виражені й протиставлені словотворчими засобами, в ролі еталона зіставлення мов. До таких, наприклад, належать категорії кількості прикметників: **скінченна** – **безконечна** (реалізована лексемами *незліченний, нечисленний*), **парна** (на неї вказують основи **дво-** *двополюсний*, **ди-** *диполусний*, **непарна** (композити з основами *одно-* *одномірний*; *моно-* *монокарпичний*), **точно**, передавана основами кількісних та порядкових числівників: (*трикласний, другосорт-*

ний), неточна, що буває приблизною і неозначеною (в композитах *кількамісячний, повнолітний, буйнолистий, мультикультурний, полікарпічний*). Неозначена кількість буває **великою** і **малою**: *багатоденний, маловивчений, маловрожайний*. Між собою протиставлено **определенні**, зорово уявлені в композитах з основами кількісних числівників та другими основами, співвідносними з іменниками на зразок: *тридцятип'ятиповерховий* та **метафоризовані** (*стоголосий, сторукий*) або **мітологізовані** (*двоголовий, дев'ятиголовий змій*). У прикметниках також окреслено протиставлення кількості **наявної** (усі означені вище кількості чогось) та відсутньої (пор.: *багато-, одно-, дво-, тривалентний* – *нульвалентний, багатовимірний, – нульвимірний*). Ці категорії семантично упорядковані протиставленнями і в кожній мові мають свої засоби вираження (основи, афікси, типові словосполучення), що підтверджують подібність і характерологію цієї ділянки мовних систем.

Проблеми грецько-українського та українсько-грецького перекладу можна обговорювати лише в контексті налагодження процесу перекладу творів сучасної грецької літератури, а вже потім становлення часткового новогрецько-українського перекладознавства. Перший і другий напрямки досліджень започаткували А.О.Білецький та Т.М.Чернишова. Вони належать до тих учених, хто в Україні прокладав шляхи українсько-грецьких літературних взаємин, організовував їх, популяризуючи українську літературу в Греції, а новогрецьку в Україні. З 1958 р. і до сьогодні з'являються українські переклади творів сучасних грецьких письменників. У Греції опубліковано «Кобзар» Шевченка [Атени, 1964], переклади деяких творів Івана Франка та Лесі Українки зі статтями про них. Шість разів поспіль кафедра елліністики КНУ ім.Шевченка проводить всеукраїнські студентські конкурси на кращий переклад з новогрецької літератури. Найкращі переклади надруковано в університетських виданнях.

Сьогодні можна з певністю казати, що український читач має уявлення про розвиток новогрецької літератури, і цим ми значною мірою завдячуємо А.О.Білецькому і Т.М.Чернишовій. Це вони, високоосвічені українські елліністи, як вправні диригенти спрямовували процес перекладу з новогрецької на українську, писали про письменників сучасної Греції, переконували й заохочували перекладачів, допомагали їм і самі перекладали.

Про це свідчать численні українські переклади творів грецьких письменників, опубліковані як окремі видання [див. список їх у «Новогрецька література. Антологія 2008, 337], а також у ж. «Всесвіт» у 60–80-і роки ХХ ст. Підсумковою з цього погляду стала антологія новогрецької літератури. Це перша в Україні праця, що знайомить українського читача з новогрецькою літературою в її розвитку від XIV ст., коли з'явився твір пізньовізантійського періоду «Жартівлива оповідь про чотириногих звірів», до сучасного нам періоду. В ній представлено основні напрями розвитку новогрецької літератури, подано переклади поетичних і прозових творів з добrotку деяких представників **іонійської школи**, куди входив засновник новогрецької літератури Д.Соломос (1798—1857), А.Кальвос, а також **атенської**, так званої романтичної (А.Рангавіс), нової атенської школи (Я.Психарис, К.Паламас, Л.Мавіліс, А.Пападіямандис, Г.Візіїнос, К.Кавафіс, А.Сікеліанос, К.Варналіс, К.Каріотакіс) та

покоління 1930-х років з двома лауреатами Нобелівської премії Й.Сеферисом (1900—1971), О.Елітисом (1911—1996), лауреатом Міжнародної премії миру Я.Рицосом (1909—1990), Н.Казандзакісом (1883—1957), чії твори перекладено близько шістдесятьма мовами світу, та А.Ембріакосом, Н.Енгонопулосом, С.Мірівілісом, І.Генезисом, М.Карагачисом, Г.Казандзакі, **повоєнного покоління** (Н.Параперикліс, К.Кодзяс, А.Самаракіс, Е.Алексіу, Д.Сотириу, В.Василікос, С.Пласковітис, К.Тахцис, К.Валетас, Т.Лівадитис, А.Зеї, К.Асимакопулоса, С.Димитріу).

Переклади зійснили майстри слова Г.Кочур, Д.Паламарчук, А.Білецький, Т.Чернишова, О.Пономарів, В.Степаненко, А.Чердаклі, а також Яніс та Віка Мочоси, Є.Конопатський, В.Соколюк, І.Бетко, В.Шкуров і покоління молодших елліністів: А.Савенко, С.Переплотчикова, Т.Пушкар, О.Мойсієнко.

Серед перекладчів-елліністів, випускників Київського університету ім. Т. Шевченка назвімо кількох: Олександра Пономарева, Анатолія Чердаклі, Василя Степаненка, Андрія Савенка. Їм належать поетичні й прозові переклади з грецької мови. Уперше О.Пономарів виступив як перекладач, давши читачеві українську версію середньовічного «Візантійського тваринного епосу», над якою почав працювати ще в студентські роки. Йому допомагав професор Андрій Білецький, а Тетяна Чернишова показала рукопис цього перекладу Миколі Лукашеві. Видатний перекладач схвалив роботу молодого автора.

Переклад епосу з передмовою А.Білецького опублікований у журналі «Всесвіт» [1965, №12], а згодом вийшов у видавництві «Веселка» (1991). Далі з'явилися переклади Яніса Рицоса, Йоргоса Сефериса, Тасоса Лівадитиса, Костянтина Кавафіса, Діонісія Соломоса, Одисея Елітиса, Костиса Паламаса, Костаса Варналіса та інших грецьких поетів.

Проза авторів Греції й Кіпру репрезентована в українських перекладах О.Пономарева романами Костаса Валетаса «Заробітчани» (1981), Стратиса Мірівіліса «Життя в могилі» (1991), Костаса Асимакопулоса «Дерево, що танцює» (2004) та повістями й оповіданнями Ніколаса Ніколаїдиса «Скелет» (1968), Еллі Алексіу «Без мети» (1969), Антоніса Самаракіса «Випадок під Новий рік», «Потрібна надія», «Однієї ночі», «Такий собі випадок», «Революція 11 квітня» (1982—1983). О.Пономарів переклав також збірку «Грецькі прислів'я та приказки», що вийшла у видавництві «Дніпро» в серії «Мудрість народна» з передмовою Віктора Соколюка (1985).

Анатолій Миколайович Чердаклі, грек і українець з однойменного надазовського села Чердаклі навчався літературної грецької мови у Чернишової Т.М. в університеті. Став членом Спільки письменників України, визнаний перекладач і прекрасний редактор. Його перу належать переклади прозових творів К.Варналіса «Справжня апологія Сократа», роману Н.Казандзакіса «Кумедні й лихі пригоди Алексиса Зорбаса», повісті Іліяса Венезиса «Еолійська земля» та поезій Нобелівського лауреата Одисея Елітиса.

Василь Іванович Степаненко, письменник і перекладач, колишній багаторічний співробітник видавництва дитячої літератури «Веселка» і теперішній його директор, подарував дітям України «Перекази грецьких народних казок» і сім прекрасно ілюстрованих М.С.Пшінкою переказів із серії «Легенди і міфи Греції». Завдяки його

перекладам читачі України познайомилися з прозовими творами Н.Казандзакіса «У Кносському палаці. Александр Македонський», Галатії Казандзакі «Маленька героїня», С.Пласковітиса «Гребля» та поезіями Яніса Рикоса, Одисея Елітиса, Т.Лівадитиса.

Наймолодше покоління перекладачів-елліністів гідно представляє Андрій Савенко. Йому належать переклади поетичних творів А.Кальвуса, К.Кавафіса, прозових А.Пападіямандиса «Мрія у хвилі», Г.Візіноса «Сдина в житті його мандрівка». Спеціально для антології «Новогрецька література» [К., 2008], упорядниками якої були О.Пономарів, Н.Клименко, С.Переписьотчикова, він переклав поезії К.Каріотакиса, А.Ембірикоса, Н.Енгонопулоса. Цього року побачить світ український переклад творів лауреата Нобелівської премії Йоргоса Сефериса, зроблений А.Савенком та О.Пономаревим.

Окремою книжкою видано «Антологію грецької повісті» (1981), «Грецькі прислів'я та приказки» (1981), «Грецькі народні казки» [К., 1-е вид. 1984, 2-е 2003].

Лише на цьому ґрунті могла розвинути критика новогрецько-українського перекладу. З цією тематикою захистили кандидатські дисертації: Переписьотчикова С.Є. «Відображення ідіостилію Н.Казандзакіса в українських перекладах його творів» [К., 2003] та Савенко А.О. «Новогрецька фразеологія в українському художньому перекладі» [К., 2004]. Деякі праці цього циклу представлено в шостому розділі «Української елліністики».

У збірнику показано труднощі перекладу грецьких фразеологічних зворотів в українських текстах, особливості відтворення ідіостилію Нікоса Казандзакіса в українських перекладах. Не оминули дослідники проблеми інтертекстуальності в аспекті перекладу прозового твору.

Важливе запровадження в науковий обіг фактів грецької мови, осмислених в аспекті співвідношення двох її стилістичних різновидів – катаревуси і димотики. Переклади кримінального кодексу Греції димотикою аналізує А.Столярова. Вона показує, як в умовах усталення димотики в статусі державної мови в спеціальних текстах, зокрема юридичних, вона (димотика) запозичує терміни з катаревуси і це обмежує вплив запозичень з інших мов у підмову офіційно-ділового стилю.

У статті проф. Пономарева О.Д. проаналізовано переклади творів Т.Шевченка новогрецькою мовою на основі збірки «Ταράξ Σεισθένε. Ποιήματα» [Αθήνα, 1964].

Чернишова Т.М. – дружина А.О.Білецького у далекому 1958 році була першою, хто познайомив нас з новогрецькою мовою. На першій лекції вона написала на дошці три грецькі слова *vai* так, *λοιπόν* отже, давай, ну, *παρκαλό* будь ласка. Вона сказала, що за допомогою цих слів можна спілкуватися дуже довго з греками. А щоб ми краще запам'ятали мелодику мови, навчила нас прислів'я *Κάθε αρχή και δύσκολη* «За початком діло стає». Початок був добрий, а добрий початок – половина справи. Основи української елліністики заклали Майстри. За ними ідуть учні, ті, хто долав і долає дорогу розвитку елліністики в Україні, хто бачить її теперішні і майбутні обриси.

1. *Белецкий А.А.* Краткий очерк грамматики новогреческого языка // Новогреческо-русский словарь. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1-е

изд., 1950, 2-е 1961. – С. 1321—1419. 2. *Белецкий А.А.* Об интернационализмах // Филологический сборник Киевского государственного университета им Т.Шевченка. – К.: Вид-во КДУ, 1955. – №8. – С. 59—80. 3. *Білецький А.О.* Про співставне дослідження словотвору різних мов // Науковий щорічник КДУ, 1957. – К., С. 152—154. 4. *Білецький А.О., Нікітіна Ф.О.* Кафедра класичної філології // Історія Київського університету. Філологічні науки. – К., 1959. – С. 237—239. 5. *Білецький А.О.* Дієслівна система говорів сіл Кременівка (Чердакли) та Куйбишево (Мало-Янісоль) // Вісник КДУ, №2. Серія філології та журналістики. – 1959. – С. 125—127. 6. *Белецкий А.А.* Манолис Триандафилидис // Вісник КДУ, №3. Серія філології та журналістики, вип. 1. – 1960. – С. 119—122. 7. *Белецкий А.А.* Результаты двуязычия в говорах румейского (крымско-греческого) языка на Украине (тюркизмы румейского языка) // Межвуз. лингвоконф. «Актуальные вопросы современного языкознания и лингвистического наследие Е.Д.Поливанова. – Самарканд: Изд-во Самарканд. ун-та, 1964. – С. 187—201. 8. *Білецький А.О.* Слов'янська топоніміка Греції // Повідомлення Української ономастичної комісії, вип. 1. – К., 1966. – С. 13—24. 9. *Белецкий А.А.* Глаголы существования и становления в новогреческом языке // Slavica. Дебрецен. 1966. – Т. VI. – С.31—34. 10. *Белецкий А.А.* Проблемы языка и письменности греков Украины // Балканская филология. Вып. 1. – 1970. – С. 5—15. 11. *Журавлева Е.Ф.* Фонологическое описание греческого новокаракубского говора в сравнении с другими тавро-румейскими говорами и северо-греческими диалектами. АКД. – К., 1982. – 27 с. 12. *Клименко Н.Ф.* Про вивчення новогрецької мови в Україні // Записки историко-филологического Товариства Андрія Білецького. Вип. 1 – К., 1997. – С. 28—31. 13. *Клименко Н.Ф.* Елліністика з ласки Божої // Записки историко-филологического Товариства Андрія Білецького. Вип. 2 – К., 1998. – С. 7—21. 14. *Клименко Н.Ф., Пономарів О.Д., Савенко А.О.* та ін. Українська елліністика. – К.: Видавн. дім Д.Бурого, 2010. – 607 с. 15. *Клименко Н.Ф.* Шляхи пізнання істини у філології (до 100-річчя А.О.Білецького) // Укр. мова. – 2011. – №3. – С. 125—137. 16. *Кравченко В.А.* Антропонимия приазовских греков.. – Маріуполь: МДГУ, 2004. – 232 с. 17. *Кутна Ю.Б.* Структурні та мовностилістичні особливості румейських казок. АКД. – К., 2011. – 20 с. 18. *Любченко Т.В.* Валентність як тип перехідності дієслова в новогрецькій мові. АКД. – К., 2009. – 20 с. 19. *Мойсієнко О.А.* Структурно-семантичні та функціональні особливості ремарки в художньому тексті (на матеріалі творів А.Зеї). АКД. – К., 2008. – 20 с. 20. *Павловська З.В.* Синтаксис західного відмінка у новогрецькій мові. АКД. – К., 2009. – 20 с. 21. *Переplьотчикова С.С.* Відображення ідіостилю Н.Казандзакіса в українських перекладах його творів. АКД. – К., 2003. – 21 с. 22. *Переplьотчикова С.С.* Лінгвокраїнознавство Греції та Кіпру. – К.: Логос, 2008. – 67 с. 23. *Пономарів О.Д.* Про лексичні й фразеологічні паралелізми в новогрецькій та українській мовах // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К., 1965. – С. 236—245. 24. *Пономарів О.Д.* Грецькі слова в сучасній українській мові. – К., 2006. 25. *Рытова М.А.* Практический курс греческого языка. – М., 1974. 26. *Савенко А.О.* Новогрецька фразеологія в українському художньому перекладі (на матеріалі українських перекладів романів Н.Казандзакіса та С.Мірівіліса). АКД. – К., 2004. – 18 с. 27. *Савенко А.О.* Основи новогрецької ділової комунікації. – К.: Логос, 2010. – 163 с. 28. *Столярова А.А.* Комунікативно-праг-

матичний вимір новогрецьких законодавчих документів (на матеріалі кримінального, кримінально-процесуального кодексів Греції та інших юридичних текстів). АКД. – К., 2008. – 17 с. 29. *Столярова А.А.* Основи перекладу новогрецьких юридичних текстів. – К.: Логос, 2010. – 151 с. 30. *Тищенко О.О.* Граматичний рід іменника новогрецької мови. АКД. – К., 2011. – 20 с. 31. *Христу Хайдо.* Мовний занепад кримсько-азовського діалекту. – Маріуполь: МДГУ, 2007. – 305 с. 32. *Чернышева Т.Н.* Новогреческий говор сел Приморского (Урзуфа) и Ялты (Первомайского района Сталинской области) (Исторический очерк и морфология глагола). – К., 1958. 33. *Чернышова Т.М.* Про грецький фольклор на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1960. – №4. 34. *Чернышева Т.Н.* Развитие румейского языка на Украине // Межвузовская лингвистическая конференция «Актуальные вопросы современного языкознания и лингвистическое наследие Е.Д.Поливанова». – Самарканд, 1964. – Т. 1. 35. *Чернышева Т.Н.* Греческий глоссарий Ф.А.Хартаха. // Вісник КДУ, серія філології та журналістики. – 1959. – Вип. 2. 36. *Чернышева Т.Н.* Румейский вариант критской метавизантийской драмы «Жертва Авраама». Тезисы всесоюзной конференции византинистов. – Тбилиси, 1965. 37. *Шанін Ю.В.* Класична філологія в Київському університеті Т.Шевченка // Сучасна Україна. –Т. IV. – К., 2002. 38. *Συμεωνίδης Χ., Τομπαναίδης Δ.* Η σημερινή ελληνική διάλεκτος της Ουκρανίας (Περιοχής Μαριούπολης). Η Αρχαίο Ποντίου, т. 20, Αθήνα, 1999. 39. *Χατζηδάκη Α.* Η ελληνική διάλεκτος της Μαριούπολης – διατήρηση ή μετακίνηση; « Ισχυρές» και «Ασθενείς» Γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: «Οψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού». Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. – Θ/κη, 1997, т. В. 40. *Χατζηδάκη Α.* Η επιβίωση και η λειτουργικότητα των ελληνικών διαλέκτων της περιοχής της Μαριούπολης // Διαλεκτικοί θύλακοι της ελληνικής γλώσσας. – Αθήνα, 1999. – σ. 65-71. 41. *Τριανταφυλλίδης Μ.* Νεοελληνική γραμματική της δημοτικής. –Αθήνα, 1941. – 205. 42. *Τσοπανάκης Α. Γ.* Νεοελληνική γραμματική:Αφοι Κυριακίδη. – Θ/κη. – Αθήνα:Εστία, 1994. – 828.

Джерела

1. *Антологія «Новогрецька література»* // упорядники О.Д.Пономарів, Н.Ф.Клименко, С.Є.Перепльотчикова. – К.: вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана. – 2008. – 342 с. 2. *Тарас Шевченко.* Кобзар. Вибрані твори в перекладах мовами греків України. Упорядник Леонтій Кир'яков. – К.: Укр. письменник, 1993. – 247 с. 3. *Ταράς Σεβτσένκο.* Ποήματα. – Αθήνα, 1964. – 93 σ.

Словники

1. «Новогреческо-русский словарь» упорядник А.Іоаннідис, відп. ред. А.О.Білецький. – М., 1950. 2. *Новогрецько-український словник*, упоряд. Клименко Н.Ф., Пономарів О.Д., Чернухін Є.К. – К., 1-е вид. 2003, 2-е вид. 2005. 3. *Румейско-русский и русско-румейский словарь (5 диалектов греков Приазовья).* – Мариуполь, 2006. 4. *Савенко А.О.* Русско-новогреческий разговорник. – К., 2002. 5. *Савенко А.О.* Українсько-новогрецький розмовник. – К., 2010. 6. *Савенко А.О., Столярова А.А.* Короткий новогрецько-український словник юридичних та економічних термінів. – К.: Логос, 2010. 7. *Соколюк В.Г.* Новогреческо-русский разговорник. – М., 1979.

8. Соколюк В.Г. Русско-новогреческий разговорник. – М., 1980. 9. Столярова А.А. Краткий новогреческо-русский юридический словарь. – К.: Логос, 2010. 10. Українсько-новогрецький словник, упоряд. Клименко Н.Ф., Пономарів О.Д., Савенко А.О. – К., 2008. 11. Харабадот Р.С. Румейско-русско-новогреческий словарь. – Севастополь, 2006.

Маєвська Н.М., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ГРА З ЧИТАЧЕМ ЯК СПОСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглядаються основні прояви гри з читачем та їх вплив на популяризацію постмодерністської літератури.

Ключові слова: постмодернізм, автор, читач, деконструкція, діалогізм.

В статье рассматриваются основные проявления игры с читателем и их влияние на популяризацию постмодернистской литературы.

Ключевые слова: постмодернизм, автор, читатель, деконструкция, диалогизм.

The article reviews the main manifestations of the game with the reader and their influence on popularization of postmodern literature.

Key words: postmodernism, author, reader, deconstruction, dialogism.

Постмодерністська література та культура – це, за словами Дж. Барта, „література виснаження» і водночас „література повторного наповнення і насичення». Не відкидаючи здобутків минулого, вона повинна не просто модифікувати їх, а й стати синтезом уже існуючих естетичних антитез і не забувати про досягнення попередньої літературної традиції необхідність їх наступного збагачення та розширення. Саме в цьому виявляється амбівалентність постмодерністського світосприйняття.

Складність вивчення постмодернізму полягає у тому, що цей напрям не передбачає побудови нових культурних концепцій, а, навпаки, тотальне заперечення попереднього культурного досвіду, декларовану відсутність єдиної позиції, єдиної ідеології, де нормою визнається відсутність норми і канону [Вороваєва 2007].

Мета запропонованої статті – дослідити основні прояви гри з читачем та їх вплив на популяризацію постмодерністської літератури. Об'єктом дослідження є – гра з читачем та її прояви у літературі постмодернізму. Предметом дослідження є – стосунки «автор – текст – читач». Актуальність даного дослідження зумовлена всезростаючою увагою зарубіжної і вітчизняної лінгвістики до постмодерністського дискурсу.

Постмодернізм відображає загальний абсурд життя, розрив соціальних і духовних зв'язків, втрату моральних орієнтирів у світі. Дисгармонія і деструкція є основними ознаками постмодерного художнього світу. Тут немає нічого певного, сталою. Цей світ жахливий і химерний. Він відлякує своєю заплутаністю й невизначеністю, глибиною кризи й безвиході. Художній світ у постмодернізмі не має завтрашнього, розвитку, замкнений лише сам на собі. Неначе розбитий на друзки, розколотий, не цілісний, не органічний. Тому фрагментарність, хаотичність, колаж у побудові сюжету стають характерною ознакою постмодерних творів.

У боротьбі за читача Жак Дерріда засновує теорію «деконструкції», яка ґрунтується на пошуку додаткового і прихованого змісту у тексті за допомогою його структурного аналізу. Відповідно до основних положень теорії Дерріди, текст (тобто витвір мистецтва) має бути звільнений від будь-якої залежності від значення. Сам текст має панівну позицію щодо іншого. В центрі уваги – структура тексту. Процес розуміння тексту (навігація) замінює розуміння його значення. Заохочується форма інтерпретації, подібна до гри. Цей вид гри приймає її нескінченність, її незавершеність. Так само як і інтерпретація тексту, процес комунікації стає грою (з необов'язковими ролями і правилами). Комунікація, так само як інтерпретація, стає процесом створення значення, творчою діяльністю [Деррида 2000].

Деконструкція — це особливий метод читання. Будь-яке знання текстуально складається не з понять, а зі слів. «Все є текст» («ніщо не існує поза текстом») [Силічев 1992].

Бахтінська теорія діалогізму, а також аналіз особливостей поліфонічного роману зосереджують увагу на проблемі присутності «іншого» у художньому творі. М. Бахтін наголошує, що текст будується з урахуванням можливих реакцій-відповідей читачів. Читач поліфонічного роману вільний у виборі множинності інтерпретацій, над ним не тяжіє думка авторитарного творця. Для читача герої поліфонічного роману самодостатні й не виступають як об'єкти завершеного художнього бачення автора в світі єдиної авторської свідомості. Текст поліфонічного роману відкритий для чужої, «іншої» свідомості.

Нове розуміння читацького підсвідомого пропонує лаканівська теорія дзеркала, котра поєднує психоаналіз та лінгвістику, ототожнюючи підсвідоме зі структурами мови. Лакан ставить під сумнів непорушність зв'язку означника і означуваного, вводить поняття «плаваючого означника», що передбачає вислизання смислу, взаємодію, гру самих означників та ускладнює читачеві процес інтерпретації. Кожен текст пропонує читачеві певну мовленнєву позицію. Читач як суб'єкт конститується мовою, у якій закріплене несвідоме культури і певного соціуму, тому не ми говоримо мовою, а мова говорить нами. Художній твір промовляє до реципієнта авторськими, «чужими» смислами та інтенціями, котрі письменник сугестує читачеві. Мова художнього твору презентує читачеві дискурс Іншого, а точніше сукупність дискурсів, для дешифрування яких читачеві необхідна система кодів [Соловій 2003].

Рецептивна естетика виходить з ідеї, що твір «виникає» та «реалізується» лише у процесі «зустрічі», контакту літературного тексту з читачем, котрий впливає на твір, визначаючи тим самим конкретно-історичний характер його сприйняття і побутуван-

ня. За своїм походженням рецептивна естетика – це реакція на іманентну естетику, ідею автономності мистецтва, односторонню орієнтацію літератури на аналіз самодостатнього твору [Соловій 2003].

Постмодерністи прагнуть створити роман, цікавий як для пересічного, масового читача, так і для інтелектуальної еліти. Прийомами такої боротьби за читача є запозичення жанрів (детектив, пригодницький та історичний роман), використання вже знайомих героїв, художніх засобів, створення нових жанрів художніх творів.

Прагматична та еkleктична гнучкість постмодерністських дискурсів дозволяє поєднувати розмаїття традиційних та інноваційних стилів, змінювати встановлені межі між жанрами, художніми формами, теорією та практикою, високим та низьким стилями, балансувати між старими та новими формами художнього зображення. Читач отримує повну свободу, може прийняти участь у створенні тексту, бере на себе деякі функції письменника і певною мірою впливає на художній текст, обирає свій шлях його прочитання.

Постмодерна гра з читачем є характерною ознакою постмодерної манери письма поруч з іншими особливостями постмодерного тексту, якому властиві певна дискретність, неозначеність, тенденції до замовчування, відмова від утвердження єдиної правильної істини, інтертекстуальність, зокрема цитування, колажування, гра зі стилями та реципієнтами, а також іронічність авторської позиції. На наративному рівні оповіді постмодерний твір, зазвичай, створює у читача невпевненість у ході розвитку подій, неспівпадіння читацького і текстуального “горизонтів сподівань”. Особливої уваги заслуговує деструктивна постмодерна гра з читачем, скерована на руйнування стереотипів, традиційних уявлень та суспільних утаб.

Принцип нонієрархії, який лежить в основі постмодерного структуротворення, є вагомим чинником постмодерної комунікації автора і читача, оскільки для першого він передбачає відмову від упередженого підбору засобів при творенні тексту, а для другого - відмову від спроби вибудувати єдину взаємозв'язану інтерпретацію. Однак, як застерігає Умберто Еко у праці “Інтерпретація та надінтерпретація”: “...погоджуюсь із твердженням, що текст може мати багато сенсів. Не погоджуюсь з твердженням, що текст може прийняти кожен сенс”.

Ідеальний читач – оповідна інстанція, парна імпліцитному авторові і відповідальна за встановлення тієї “абстрактної комунікативної ситуації”, в результаті дій якої літературний текст (як закодоване автором “повідомлення”) декодується, розшифровується, тобто прочитується читачем і перетворюється у художній текст.

Умберто Еко, аналізуючи особливості інтерпретації та надінтерпретації, твердить, що текст має завдання витворити зразкового читача. Зразковий читач – не обов'язково той, що висуває єдину інтерпретацію. Текст може передбачати зразкового читача, що має право випробовувати нескінченну кількість домислів.

В погоні за читачем постмодерністи «граються» з текстом, з читачем, даючи читачам змогу самим здогадуватися і вишукувати сліди знайомих творів, жанрів та історичних епох [Вороваєва 2007].

Твір – це так званий умовний текст і умовний світ. Все у ньому підпорядковується правилам естетичної гри. Ігрове начало притаманне більшості творів постмодернізму.

му. У читачів виникає враження, що герої не живуть, а граються у життя. Митець начебто не пише, а грається в літературу, грається з читачем. За законами гри в постмодерних творах можуть відбуватися різноманітні події на грані реального та ірреального. Гра дає можливість вільного переходу з одного часу в інший, з дійсності – у світ підсвідомості тощо.

Естетична гра здатна перетворити трагедію на фарс, певним чином подолати трагізм буття, хоча б на естетичному рівні. Крім того, естетична гра, своєрідна театралізація мистецтва дає письменникові можливість разом із читачем пережити заново ті чи інші ситуації, зазирнути не тільки у потаємні куточки дійсності, а й у свій внутрішній світ і врешті-решт звільнити людину з-під гніту важкої реальності, існуючого абсурду. Як зазначав М.Бахтін, «у грі людство звільняється внутрішньо, а здобуття внутрішньої свободи є кроком до звільнення світу». Естетична гра у творах постмодернізму нерідко поєднується з пародією, іронією, сміхом, а це завжди було засобом вільнодумства, руйнування будь-яких ідолів, подолання драматизму буття. Пародією на трагедію є комедія, а отже, абсурд буття не є безнадійним, він долається на суто художньому, естетичному рівні. За естетичною грою у творах постмодернізму приховується мрія про справжнє, неігрове життя, прагнення духовного смислу, правди й ширості, тяжіння до відродження загальнолюдських норм і цінностей.

Світ у творах постмодернізму зображається з позиції «ідеологічного поліфонізму» (термін М.Бахтіна), який реалізується в поєднанні різноманітних елементів, стилів, цитат, ремінісценцій тощо. Неоднозначність і суперечливість світобудови призводить до того, що правом на остаточну істину про світ не володіє ніхто. Д.В.Затонський відзначає: «Немає у цьому світі нічого певного, вповні завершеного: ні морального вироку, який не може бути переглянутий, ні морального заохочення, яке ніколи й нікому не вдасться незаслуженим. Кожна брехня приховує у собі частинку істини, і кожна істина приховує у собі краплинку отрути, так що слава й ганьба нерідко переходять одна в одну, навіть заміняють одна одну...» Тому монополією на знання про цей світ у творах постмодерну не володіє ніхто. Ні герої, ні автор, ні читач. І тому ці твори можна прочитувати по-різному. Вони лишають величезний простір для читачької уяви. Вони змушують думку напружено працювати, шукати втрачені моральні домінанти та орієнтири.

Постмодерністська література активно використовує прийом гри з читачем. Форма і жанр “Хозарського словника” (роман-лексикон на 100 000 слів) є одним з проявів гри. Вона розпочинається з першої ж сторінки: “На зтом месте лежит читатель, который никогда не откроет эту книгу. Здесь он спит вечнѣш сном”. Приймавши це звернення на свою адресу, мало хто з читачів відмовиться продовжити читання, аби не потрапити до “спящих вечнѣш сном” [Павич 1998]. Для підтвердження реальності автор подає і титульну сторінку неіснуючого видання “Хозарського словника” Даубманнуса (видання 1691 року), з тиражу якого до нас дійшов лише один примірник з отруєними літерами. Читаючи, людина вмирає на дев’ятій сторінці. Таке загравання з читачем неабияк інтригує. Читати таку літературу може лише підготовлений читач, який, погодившись з правилами гри автора, спробує розгадати його кросворд-загадку.

Письменники-постмодерністи підносять семіотичність, знаковість мистецтва не лише смисловим звучанням своїх творів, а й формою. Щодо “Хазарського словника”, то спостерігаємо відхід від традиційних форм зображення історичної дійсності (історичний роман). М. Павич створює практично новий жанр (роман-лексикон), в якому використовує прийом гіпертексту. Гіпертекст дає авторові можливість зблизити в одному творі різні епохи, розкрити їхню сутність за допомогою знаків-символів.

На думку постмодерністів завдання письменника полягало у тому, аби читач вчився мислити, не відчувачи тиску авторської позиції. Для У.Еко «книжка – це не засіб привласнити чужий розум, навпаки, книжки - машини для провокування власних нових думок»

Яскравим прикладом гри з читачем є романи Джона Фаулза «Колекціонер» та «Подруга французького лейтенанта». Істинний постмодерн – зовні інтриги, всередині глибокі філософські міркування. Мрії різних людей, їхні трагедії, все це змішано з сарказмом та іграми з читачем, зі смаками суспільства та його міфами.

«Полювання на вівцю», «Dance, dance, dance», «Слухай пісню вітру» – тексти на грані реальності і втечі в світ Ідеї. По суті – спогади з буремних 70х, актуальні і сьогодні. Мураками – письменник, який завис між двома світами – меланхолічним сходом і раціональним заходом, модерном і постмодерном. Балансуючи постійно на межі, йому тим не менш вдається створювати щось унікально нове і несподіване. Читаючи його прозу, виникає враження, наче розглядаєш майстерно виконаний фотоколлаж з фрагментів реальності упереміж зі сновидіннями, а у вухах постійно звучать, переплітаючись один з одним, фрази музичних творів. Це тексти-загадки, тексти-лабіринти. Читач, шукаючи розгадку може знайти добрий десяток варіантів відгадки, які не заперечують, а доповнюють текст і одна одну.

Один з різновидів гри з читачем є залучення читача до співтворчості, запрошення його до трансформації і/або творення художнього тексту (особливо в електронно-інтернетному його варіанті): дописування фіналу, початку, фрагменту, розвиток ліній персонажів тощо. Це називається “інтерактивним читанням” (“інтерактивною літературою”).

Постмодерністська література та культура виходить далеко за межі класичної традиції, принципово по-новому модифікує основні естетичні категорії, дистанціюється від традиційних бінарних опозицій.

1. *Вороваєва О.Б.* Постмодернізм і втілення його рис в оповіданні Милорада Павича «Дамаскин»: Система уроків // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України: Всеукраїнський науково-методичний журнал. – К., 2007. – № 10. – С. 21-27. 2. *Деррида Ж.* Письмо о различие. Пер. с франц. под ред. Лапицкого В. – СПб: Академический проект, 2000. – 432 с. 3. *Силичев Д.А. Ж. Деррида: деконструкция, или философия в стиле постмодерн.* // Философские науки. – 1992. – №3. – С. 103–117. 4. *Соловій Г.Р.* Читач в українському літературно-критичному дискурсі першої половини ХХ століття: Автореф. дис. канд. філолог. наук. – К., 2003. 5. *Павич М.* Хазарський словник. Роман-лексикон на 100 000 слів. – Львів: Класика, 1998. – С. 71-72.

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДІВ «ГУЛІСТАНУ» СААДІ У ФРАНЦІЇ: ВІД ЕПОХИ КЛАСИЦИЗМУ ДО ДОБИ МОДЕРНІЗМУ

У статті розглядається історія перекладів творчості перського класика XIII ст. Сааді Шіразі у Франції у різні стильові епохи: в добу класицизму, Просвітництва, романтизму, модернізму. Здійснюється аналіз найвагоміших перекладів «Гулістану» французькою мовою.

Ключові слова: порівняльна література, переклад, «Гулістан».

В статье рассматривается история переводов творчества персидского классика XIII в. Саади Ширази во Франции в разные стилиевые эпохи: в эпоху классицизма, Просвещения, романтизма, модернизма. Анализируются наиболее важные переводы «Гулистана» на французском языке.

Ключевые слова: сравнительная литература, перевод, «Гулистан».

This article analyzes the history of translation of creative work of Persian Classic poet XIII c. Saadi Shirazi in France in different stylistic period: in the period of Classicism, the Enlightenment, Romanticism and Modernism. The article presents the reception of the most important translations of «Gulistan» in French.

Key words: comparative literature, translation, “Gulistan”.

Виникнення порівняльної літератури тісно пов'язане з Францією першої половини XIX ст. та французькими дослідниками, які застосували цей новий метод у своїх літературних дослідженнях. Даний період означили перший переклад «Шахнаме» Фердоусі, виконаний Жуль Модем, та переклад «Ясни» (частини «Авести») Бурнофа. Увага французів була прикута до літератури та культури країн Близького Сходу, особливо Ірану

З перських класиків X–XV ст. у французькій літературі найважливіше місце посіли Фердоусі, Сааді, Хайям, Гафез – засновники різних поетичних ідіостилів і жанрів: героїчного епосу, дидактичної поезії, філософських рубай, любовно-містичної лірики. Проте, саме з перекладів «Гулістану» Сааді в епоху класицизму беруть відлік французько-іранські літературні взаємини.

XVII ст. у французькій літературі вважається століттям становлення французької літературної мови, століттям значних новацій у французькій культурі. 1634 року у Франції з'являється перший переклад «Гулістану» Андре де Ріє. Книга Сааді була першим зразком східної літератури французькою мовою; переклад «Гулістану» було здійснено саме тоді, коли у французькій літературі закладались основи класицизму. На жаль, текст першого перекладу «Гулістану» Андре де Ріє до нас не дійшов, однак можна отримати про нього деяке уявлення з уривків, опублікованих у «Сходознавчій Бібліотеці» д'Ербело, що вийшла у 1697 р.

У XVIII ст. у Франції здійснюється сім повних та фрагментарних перекладів «Гулістану», першим з яких є переклад Алегра під назвою «Гюлістан або володіння троянд», виданий 1704 р. і перевиданий у 1714 і 1734 рр. Переклад містить 89 оповідань «Гулістану», більшість з яких присвячена царям, оскільки саме ці оповідання відповідають духу епохи **Просвітництва**. Якщо Алерг звертає увагу на ідеї Сааді про справедливого царя, то відомий французький мандрівник Шарден звертається до його дидактики, що знайшла втілення в «Гулістані» та «Бустані». Його переклад афоризмів «Гулістану», опублікованих в «Подорожах кавалера Шардена в Персію та в інші місця Сходу» вийшли друком через двадцять років після перекладу Алегра.

Наступним перекладачем шедевр Сааді був поет Сен-Ламбер, учень Вольтера. 1769 р. в його книзі «Пори року» переклади Сааді розміщені як додаток під загальною назвою «Східні байки», де перекладено 45 оповідань «Гулістану», більшість яких належить першому і другому розділам оригіналу. Вірші перекладач передає прозою, допускаючи значні купюри.

Зацікавлення книгою Сааді у Франції не залишило байдужим і голову філософа Дені Дідро. У 1759 р. він пише статтю про «Гулістан», і для ілюстрації перекладає кілька оповідань з різних частин книги, що містять автобіографічні дані про поета.

Перекладами «Гулістану» займався також відомий французький сходознавець М. Кардонн. У його книзі «Збірник східної літератури» вміщено близько 15 оповідань Сааді з різних розділів «Гулістану».

У кінці століття, в рік завершення французького Просвітництва та початку французької буржуазної революції біля витоків нового напрямку французької літератури – романтизму до «Гулістану» звертається орієталіст абат Годен. Його переклад вийшов у Парижі в 1789 р. і був перевиданий у 1930 р. з передмовою «Зауваги про Сааді» Сильвестра де Сассі.

Зі 182 оповідань семи розділів «Гулістану» Годен переклав 158, а з 130 порад та висловів – 82. До Годена жоден з французьких перекладачів не переклав такої кількості оповідань та висловів «Гулістану». Оповідання з першої (41 оповідання) та четвертої (14 оповідань) глав перекладені повністю і відповідають критичному виданню текстів «Гулістану». З інших розділів Годен не переклав усього лише 24 оповідання.

В епоху **романтизму** французькі перекладачі звертались до «Гулістану» двічі. Перший з перекладів цієї епохи був здійснений сходознавцем Н. Семеле у 1834р. однак його не можна вважати повним, оскільки в ньому не вистачає 13 оповідань. У передмові Н.Семеле згадує про переклади Андре де Піє, Алегра та Годена, вважаючи останній кращим і найбільш повним, у своєму перекладі постійно узгоджуючись із ним. Семеле наводить відомості про англійські переклади Гладвіна, Дюмулена [Gladwin F.G. The Golistan of Muslahuddin Shain Sadi of Sheeras' with an English translation and notes. – Calcutta: 1807, 212 – Dumoulin J. The Goolistan (Rosengarten) of the celebrated Moslehuddeen of Shiraz surnomed Shaiki Sadi 'with an English translation, embellished with notes. – Calcutta: 1807], Росса [Ross J. The Gulistan of Sadi. – London: 1823] та інших, а також – про німецький переклад Адама Олеарія, який «містить багато помилок» та латинський варіант Георгія Генція [Musladini Sadi. Rosarium, sive

amoenium Sortis Humane Theatrum de Persicio Latinium versum necesseique illustratum a Georgio Gentio. – Amsterdam; 1651], яким він інколи користувався.

Переклад Семеле можна вважати підрядниковим – він адресований до людей, що вивчають східні мови. Однак своїм буквалізмом «Гулістан» Семеле не міг задовольнити сучасного читача, навіть орієнталіста.

Більш повноцінний переклад «Гулістану» був зроблений викладачем арабської мови та літератури в Колеж де Франс Шарлем Дефремері, і опублікований у 1858 р. Дефремері вивчив всі наявні до нього і широковідомі переклади різними мовами, а також переклад Семеле 1828 р. і порівняв з тебризьким виданням оригіналу 1824 р. з коментарями. Він був знайомий з виданням Коксу [Graf K.M. Moslich eddin Sadi's Rosengarten. Nach dem Texte und dem arabischen Commentare Sururi's aus dem persischen übersetzt mit Anmerkungen und Zugaben. – Leiptzig; 1846] та ін. І також Дефремері використав ще п'ять рукописів «Гулістану», які зберігалися в бібліотеці "Bibliothèque Impériale", в тому числі два рукопису з арабськими та тюркськими підрядковими перекладами і один рукопис з арабськими коментарями. Кропітка робота з рукописами «Гулістану», глибоке вивчення різних видань та перекладів, і блискуче знання перської мови, зумовили досконалість цього перекладу – найкращого і найповнішого французького перекладу. Кількість оповідань «Гулістану» в перекладі Дефремері на решті відповідала критичному тексту оригіналу: було перекладено всі 182 оповідки.

До 1913 року, якщо не брати до уваги вибіркових перекладів поета Ф. Дюома, який стилізував у віршовій формі прозаїчні переклади «Гулістану», твір не перекладався, що було зумовлено соціально-політичною ситуацією у Франції та переходом до доби модерну.

Наступний переклад «Гулістану» з'явився лише у 1913 році. Він був виконаний Ф. Туссеном, а передмову до нього написала французька поетеса, член Бельгійської Академії Анна де Ноай. Хоча переклад Туссена, як і оригінал, складається з восьми розділів, за розташуванням вони досить сильно відрізнялися від оригіналу. З семи розділів (I–VII) «Гулістану» Туссен переклав всього 61 оповідання, а з восьмого – 42 вислови і поради. Оповідки Сааді в перекладі Туссена, як і в Сен-Ламбера, мають назви.

Незважаючи на неповноту цих перекладів, вони стали іще одним кроком на шляху до вдосконалення перекладів «Гулістану». Мова Туссена, на відміну від Семеле та Дефремері, чистіша й багатша, а буквалізм повністю подоланий. Туссен сміливо випускає повторення і зосереджує увагу на тих оповіданнях, де містяться найбільш суттєві й цікаві думки. Цей переклад був двічі перевиданий – у 1923 та 1925 рр., з частковим переопрацюванням й доповненням тексту, що свідчить про високий інтерес дослідника, а відповідно і якість даного перекладу.

Новий, сучасний переклад «Гулістану» Алі Шаха очікував свого майстра близько 50 років – його публікацію було здійснено у 1966 р. Цей переклад заснований на найстарішому рукописі «Гулістану», який переписав у 1380 році в Тебризі Мірза Мухаммад Касім. З 182 оповідань перекладені 178, а з 128 висловлювань – 111. Таким чином, в цьому перекладі не вистачає лише чотирьох оповідань. Переклад Алі Шаха

зберігає зміст і структурний устрій твору, і є першим французьким перекладом, в якому вірші перекладені верлібром.

Інший переклад поета-професіонала П'єра Сегерса з'явився у 1977 році. Переклад Сегерса містить майже повний текст «Гулістану» (як у Дефремері). Перекладені всі 182 оповідання I–VII розділів. З восьмого розділу – «Про правила спілкування» - Сегерс переклав близько 100 порад та висловлювань. Вірші «Гулістану» Сегерс перетворив, як і Алі Шах, на верлібри. Сегерс вміло доносить до читача те важливе і головне, що містить оригінал, використовуючи синтаксичні норми французької мови і поетичний арсенал сучасних письменників і поетів Франції.

Таким чином, французи були першими європейцями, які здійснили переклади «Гулістану». Ці переклади відображають відповідні етапи розвитку французької літератури. Перші переклади Андре де Ріє зумовлені нормами класицизму. Вплив ідейних та естетичних принципів класицизму та епохи Просвітництва відчувається і в перекладах Алегра, Сен-Ламбера й Годена. Романтизм вплинув на переклади Семеле та Дефремері. XX століття також висунуло свої норми до перекладу класики перської літератури, що відчувається в перекладах Туссена, Алі Шаха і П'єра Сегерса.

Найбільш повним французьким перекладом слід вважати переклад Дефремері, який містить увесь текст оригіналу. Лише кілька оповідань відсутні у перекладах Семеле та Алі Шаха. У більшості перекладів вірші «Гулістану» передані прозою. Підрядковий переклад віршів знаходимо у Семеле, верлібр – у Алі Шаха та П'єра Сегерса.

Найбільш важливими з точки зору рецепції французькою літературою перської класичної поезії були переклади «Гулістану» Андре де Ріє, Алегра, Сен-Ламбера, Семеле і Туссена, які слугували джерелом для запозичення сюжетів, образів та ідей окремими літераторами та мислителями Франції. Так, французький класицист Жан Лафонтен, який наслідував грецького Езопа та римського Федра та писав свої твори під впливом Овідія, Вергілія, Плутарха, Теренція й багатьох інших, також використовував твори індійської, китайської, перської літератури. Коли межі античної класики стали для нього завузькими, він звернувся і до «Гулістану» Сааді. Йому був відомий переклад Андре де Ріє. Інший представник французького класицизму Тальман де Рео також використовував сюжети з «Гулістану», але свої запозичення вже значно більше підпорядковував правилам класицизму. Запозичення певних реплік, образів та сюжетів «Гулістану» прослідковується у творчості Жан-Батиста Мольєра, Вольтєра, Дені Дідро, Антуана Франсуа де Байї. Вплив «Гулістану» відчувається і в творчості поетів-просвітників Лашабосьєра та Бланше. Серед французьких романтиків, що звертались до «Гулістану» насамперед варто відзначити Віктора Гюго та М. Деборд-Вальмор. Відомий французький поет початку XX ст. Гійом Аполлінер творчо переосмислював романтичні образи першої частини «Гулістану», тим самим утвердивши його значущість в епоху модернізму.

1. *Antologie de la poésie Persane* (XI – XX) / Z. Safa. – Teheran, 1964. 2. *Javād Hadīdī. Āz Saadī ta Ārāgon*. – Tehran, 1373 / 1994. 3. *Мухтор Шакир*. Франція читає «Гулістан». – Душанбе, 1987.

КОГНІТИВНА МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ІДІОСТИЛЮ БОГОСЛОВА

У статті розглядаються особливості використання когнітивної метафори як засобу творення ідіостилю богослова на матеріалі роману Юліани Норіджської «Одкровення Божественної любові».

Ключові слова: когнітивна метафора, ідіостиль богослова.

В статье рассматриваются особенности использования когнитивной метафоры как средства создания идиостиля богослова на материале романа Юлианы Нориджской «Откровения Божественной любви».

Ключевые слова: когнитивная метафора, идиостиль богослова.

The article deals with peculiarities of cognitive metaphor as a means of creating of idiosstyle of theologist. "Revelations of Divine Love" by Julian of Norwich is used as material of the research.

Key words: cognitive metaphor, idiosstyle of theologist.

Розумова активність людини, що виявляється у цілісній, особистісній позиції щодо буття світу і Творця цього світу, відіграє вирішальну роль у пізнавальному процесі. Найважливіший засіб пізнання – мова, що відбиває сукупність найскладніших суб'єктивних відношень та явищ існуючої дійсності. Мова не виражає вже готову думку, а створює її, не відображає певне світобачення, а є його складовою. Людина, пізнаючи реальний світ, що відображається в її свідомості і утворює систему знань, ніби вибудовує в собі картину світу, своєрідною формою реалізації якої є мова. Особливе бачення світу передає передусім такий засіб образного мислення як метафора, яка, на наше переконання, виконує найважливішу роль у створенні когнітивно-стилістичної системи творів словесного мистецтва і є складовою мовно-естетичної картини світу митця. Метафори, як засоби концептуалізації позамовної дійсності, актуалізують семантичний потенціал мови. Формально метафора не відрізняється від слова чи словосполучення, але це не звичайна словникова одиниця, вжита у переносному значенні. У теологічному творі такі мовні звороти отримують додаткове змістове навантаження, сутність яких може бути повністю розкрита тільки на основі епістемологічного підходу, що аналізує зв'язок мови і мислення.

Метою даної статті є виявлення особливостей індивідуального стилю богослова на основі аналізу використання когнітивних метафор на матеріалі видатного твору християнської літератури середньовіччя – «*Revelations of Devine Love*» (1373), автором якого є Юліана Норіджська.

Метафоричність є невід'ємною складовою людського мовлення. Метафора — це перенесення певної якості з одного об'єкта на інший, або можливість реалізації двох

лексичних значень одночасно [Свирепо 2002, 15]. Н. Д. Арутюнова визначає метафору як “використання слова, що позначає певний клас предметів (явищ, дій, ознак) для номінації іншого об’єкта, подібного з даним у якому-небудь співвідношенні” [Арутюнова 1998, 136]. За визначенням Н.Д. Арутюнової, метафора це перш за все спосіб вловити індивідуальність конкретного предмета чи явища, передати його неповторність. Це засіб отримання нового знання, що створюється потужним асоціативним полем за допомогою стислого діапазону засобів виразності, зокрема образів чи символів. Метафора виникає при узагальненні частин і цілого, окремого й загального, конкретно-чуттєвого та абстрактно-логічного, пов’язаних з образним сприйняттям, мовною свідомістю автора. І. Г. Гальперін вбачає у метафорі “співвідношення предметно-логічного значення та значення контекстуального, яке засноване на подібності ознак двох понять” [Гальперін 1981, 125]. Метафоричну семантику складають кілька взаємопов’язаних елементів: початкове значення слова, образ, який створюється в результаті співставлення та новий поняттєвий зміст, нова номінація, яка виникає в результаті осмислення метафори [Гак 1988, 11].

У 20 столітті метафора стала інтерпретуватися на основі когнітивного підходу, який набув великого поширення і для якого характерним є новий системний розгляд процесів метафоризації. Сутність такого підходу полягає у дослідженні ментальних процесів і ментальної діяльності людини. Створенню чіткої і правильної картини в галузі метафоричного аналізу сприяють провідні положення, що викладені в праці Дж. Лакоффа і М. Джонсона *“Metaphors we live by”* і складають основу цієї теорії. Загальновідомим і визнаним стало визначення концептуальної метафори як відносин між двома поняттями, при яких одне сприймається і розуміється через інше [Lacoff 1980, 38]. За словами Дж. Лакоффа, термін *«концептуальна метафора»* дозволяє диференціювати засоби вираження, які лежать в їх основі, тобто розуміння одного в термінах іншого. Крім того, концептуальні метафори також розглядаються як моделі, що структурують наші дії. У рамках цієї теорії метафора не обмежується тільки сферою мови, а являється у мисленні й діяльності людини, оскільки фокус метафори – в думці, а не в мові. Метафора розглядається як когнітивний механізм освоєння дійсності. Автори теорії доводять, що процеси мислення є метафоричними за по природою. Такий підхід дозволив остаточно вивести метафору за межі мовної системи і розглядати її як феномен взаємодії мови, мислення і культури. Згідно з теорією концептуальної метафори в основу метафоризації покладено процес взаємодії між структурами знання двох концептуальних царин – *царини-джерела* і *царини-ціль*. Царину-ціль також називають концептуальним референтом, а царину-джерело – концептуальним корелятом. В результаті односпрямованої метафоричної проекції із царини-джерела в царину-ціль, які сформувалися в результаті досвіду взаємодії людини з навколишнім світом, елементи царини-джерела структурують менш освоєну концептуальну царину-ціль, що й відбиває сутність когнітивного потенціалу метафори. Базовим джерелом знань, які становлять концептуальні царини, є досвід безпосередньої взаємодії людини з навколишнім світом. Онтологічно первинним є фізичний досвід, який організовує категоризацію дійсності у вигляді простих когнітивних структур. Метафорична проекція здійснюється не тільки між окремими елементами

двох структур знань, але й між цілими структурами концептуальних сфер. Вчення В. Еванса є важливим для встановлення зв'язків між двома концептами і доведення їхньої метафоричності. Кожен концепт є точкою доступу до цілої низки енциклопедичних знань, які вчений називає семантичним потенціалом, що є структурованою зв'язною системою, одиницями якої є певні набори окремих частин знань, що відомі під назвою когнітивних моделей. [Evans 2006, 205]. Когнітивна модель – особливий спосіб мислення, заснований на здатності людини проводити паралель між новими та уже відомими поняттями та образами, використовуючи ті мовні засоби, які знаходяться в її розпорядженні та які формують мислення людини [Когнитивные модели ... 2008, 61]. Отже, метафора є невід'ємною складовою поняттєвої системи, в рамках якої людина мислить та діє і відіграє важливу роль у визначенні реальності, обумовлює наше мислення, досвід та поведінку. Усі види когнітивних метафор Дж. Лакофф і М. Джонсон поділяють на *структурні*, *орієнтаційні*, та *онтологічні*. У даній статті розглядаються структурні метафори, тобто метафори, в яких поняття одного ряду або системи передається через поняття іншого, неспорідненого ряду, або через елемент іншої системи.

Мовно-естетична цілісність теологічного тексту визначається не лише висвітленням теологічних понять, церковних догматів, а й образним мисленням письменника-богослова. Проникнути у справжній зміст такого твору можна лише ретельно вивчивши його мовну форму, що є єдиною доступною об'єктивному дослідженню реальністю, предметним буттям змісту. Досліджувати матеріал мови, що став ґрунтом творчої діяльності богослова, можна лише на широкому тлі лінгвістичних та стилістичних фактів і понять, одним із яких є індивідуальний стиль богослова. Будучи залежним і одночасно випереджуючи тенденції колективної свідомості, індивідуальний стиль богослова відбиває пошуки нового індивідуального бачення й емоційно-оцінного ставлення до духовно-релігійного досвіду, нової системи мовно-виражальних засобів. Системний підхід до вивчення мови теологічного твору передбачає урахування індивідуального стилю письменника-богослова, що віддзеркалює набутий духовний досвід, слідування естетичним нормам, які вироблені дискурсивною спільнотою християн. Вивчення авторського стилю зосереджується на особливостях художньо-образного мовомислення, яке зокрема знаходить своє вираження у використанні когнітивних метафор. Особливості християнського світобачення письменника-богослова відображаються у мовній тканині творів, що формується індивідуальними засобами літературної мови і зберігається у вигляді текстів. Лінгвокогнітивний й стилістичний аналіз творів християнської богословської літератури передбачає вивчення їх мовного матеріалу, використовуючи який письменник-богослов моделює лексичні засоби і текстові структури відповідно до внутрішнього стану та власної релігійної картини світу. Такий аналіз дозволяє встановити художньо-естетичну і смислову значимість окремих елементів мовної структури, визначити функціональну роль видозмінених у контексті одиниць.

«*Revelations of Divine Love*» (1373) Юліани Норіджської, – перший релігійний трактат, який був написаний англійкою і вважається самим глибоким релігійним текстом англійського Середньовіччя, – становить інтерес для такого дослідження.

Однією з відмінних рис богослов'я Юліани Норіджської є розкриття властивостей Бога крізь призму даного їй Божественного одкровення й особистого візіонерського досвіду, що здійснюється зокрема за допомогою когнітивних метафор: Бог-Любов, Бог-Добро, Бог-Життя, Бог-Істина, Бог-Мир, Бог-Благість, Бог-Благая Природа, Бог-Сутність, Бог-Отець, Бог-Мать. Універсальність й абсолютність отриманого Одкровення переломлюється через сприйняття конкретної, історичної людини, яка виражає свій містичний досвід у словах й образах, які були типовими для епохи й культури зрілого Середньовіччя. «Одкровення» Юліани – це універсальний християнський твір. Універсальність цього твору виражена у його назві, яка відображає зміст. Ключовим словом назви даного твору є Любов. Отже, тема Божественної любові є центральною темою даного твору, що знайшло відображення у використанні низки когнітивних метафор, які висвітлюють різноманітні прояви Божественної любові. Найбільш вразливою рисою богослов'я Юліани, що знаходить відображення в її індивідуальному стилі, є її відчуття любові Бога: любові ніжної й близької і в той же час всеохоплюючої й всесильної. Центральною думкою «Одкровення» Юліани Норіджської є та, що саме любов спонукала Бога створити цей світ: *And so all thing hath the being be the love of God* [Julian ... 2010, 84], і саме любов була задумом нашого Господа: *Thus was I lerid That Love was our Lords Mening. And I saw full sekirly in this & in all, that ere God made us he lovid us, which love was never slakid no never shall. And in this love he hath don all his werke, & in this love he hath made all things profitable to us. And in this love our life is everlestand. In our making we had beginning: But the love wherin he made us, was in him from withoute beginning, in which love we have our beginning and all this shall be seen in God without end.* [Julian ... 2010, 444].

Цікаво, що слово *meaning* у даному контексті включає декілька значень: задум, намір, значення, смисл. Усвідомлення любові Бога – це надбання на всіх рівнях: особистого «я», спільного «ми», й найвищого «Бог». Любов – це єдина основа нашого існування. Животвірна любов Бога – вічна й незмінна.

Різнорманітні властивості Бога також розкриваються за допомогою інших когнітивних метафор: God – our very Peace, God – our steadfast ground, God – our full bliss, наприклад: *Thus saw I that God is our very peace, & he is our sekir keeper whan we arn oureselfe at onpeace, & he continuly werkith to bring us into endless peas, And thus whan we be the werkynge of mercy grace be made & mylde, we arn ful safe. ... Thus God our stedfast ground, & he shal be our full bliss & make us onchongeable as he is whan we arn there* (p.258). God – the goodness, God – life, trueth, наприклад: *And notwithstanding al this, I saw sothfastly that our Lord was never wreth ne never shall. Ffor he is God, [he is] good, life [he is] trueth, love, peas... God is goodness that may not be wroth, for he is not but goodness, our soule is vnyd to hym onchngable goodness* (p.246). God – kynde in His being, наприклад: *God is kynde in his being, that is to sey that goodness that is kind it is God. He is ground, He is the substance He is the same thing that is kindhede & He is very fader & very Moder of Kinde & all kindes that he hath made to flowen out of him to werkyn his will it shall be restorid & browte ageyn into him be the salvation of man throw the werkynge of grace* [Julian ... 2010, 347].

Ще однією з провідних тем, яка отримала найбільш детальний й переконливий розвиток саме у творі Юліани є тема Божественного материнства. Використання когнітивної метафори Бог – Мать надало можливості Юліані не лише підсумувати попередню культурно-богословську традицію, але й збагатити її, виходячи із власного духовного досвіду й отриманого одкровення. На основі вже існуючих тлумачень Божественного материнства Юліана конструює своє пояснення. Вперше вона торкається цієї теми, коли говорить про Святу Церкву як просвою мати, а потім про те, що церков – це Христос. Отже, отождолення Христа й Матері стає логічно можливим: *& he will that we taken us mytyly to the feith of holy Church, & fyndyn there our dereworthy Moder in solace of trew Understanding with al the blissid Common...& mytyly ben susteynd & onyd to our Moder holy Church that is Crist Iesus. The blissid wound of our savior ben open & enjoyen to helyn us, the swete gracious hands of our Moder be redy & diligently aboute us, ffor he in al this werkyn usith the office of a kinde nurse & hath not all to don but to entendyn abouten the salvation of Hir Child* [Julian ... 2010, 345]. Божественне материнство включає в себе такі необхідні процеси, як народження, годування, одягання, виховання, втішання, захист й сцілення. Юліана зображає Бога як ідеальну, архітипову Мати, підкреслюючи, що недосконалість земних матерів не означає неможливості материнства в тому вигляді, в якому воно описано в «Одкровеннях». Як у Євангелії Христос зазначає, що невірно називати отцем будь-кого, окрім Бога (Мф.23:9), так і Юліана підкреслює: *this fair lovely word Modir. It is so swete and so kind of the self that it may ne verily be seid of none but of Him and to Hir that is very Moder of hym and of all* [Julian ... 2010, 337].

Отже, використання когнітивних метафор Бог-Добро, Життя, Істина, Любов, Мир, Благодать, Отец, Мать, які розкривають властивості Бога є особливістю індивідуального стилю Юліани Норіджської.

1. *Сви́рено О.А.* Метафора как внерациональная форма кодирования культуры / О.А. Сви́рено. – Ростов, 2002. – 162 с. 2. *Арутюнова Н.Д.* Дискурс/ Н.Д. Арутюнова //Языкознание: Большой энциклопедический словарь: 2-е изд. / Гл. Ред.. Ярцева. М.: Большая рос. Энциклопед., 1998. – С. 136-137. 3. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М., 1981. – 275с. 4. *Гак В.Г.* Метафора: Универсальное и специфическое / В.Г. Гак// Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С.11-26. 5. *Lacoff G., Johnson M.* Metaphors we live by. – Chicago, 1980. – 211p. 6. *Evans V., Green M.* Cognitive Linguistics: An introduction. – Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2006. – 856p. 7. *Когнитивные модели концепта «красота» в русском и английском языках (статья)* // Международный научный журнал «Мир науки, культуры, образования», горно-Алтайск: Изд-во Горно-Алтайского гос. Ун-та, 2008. – №3 (10). – С. 61-64. 8. *Julian of Norwich Revelations of Divine Love.* – М., 2010. – 547 p.

ФУНКЦІЇ ВЛАСНОЇ НАЗВИ В ОНОМАСТИЧНИХ СТУДІЯХ А.О. БІЛЕЦЬКОГО

Стаття присвячена функціям власної назви у контексті її значення у лексичному складі мови. Також увагу зосереджено на ролі видатного українського мовознавця А.О. Білецького у визначенні функцій пропріальної лексики.

Ключові слова: власна назва, значення, функція, індивідуальне, загальне, номінація, ідентифікація, класифікація, диференціація.

Статья посвящена функциям имени собственного с точки зрения его значения в лексическом составе языка. Впервые в языкознании выдающийся украинский ученый А.А. Билецкий определил функции проприальной лексики в составе того или иного языка.

Ключевые слова: имя собственное, значение, функция, индивидуальное, общее, номинация, идентификация, классификация, дифференциация.

The article is dedicated to the functions of the proper names by the context of the semantic of nomina proprium. The greatest Ukrainian scientific A.O.Biletsky was first of all, who has determined the functions of the proper names in the lexical system of the language.

Key words: the proper names, semantics, function, specific, general, nomination, identification, classification, differentiation.

Наукова спадщина українського філолога, перекладача А.О. Білецького містить величезний обсяг праць із загального мовознавства, романістики, класичної філології, палеографії, давньогрецької міфології та давньогрецького епосу, ремінісценції літератур давньої Греції та древнього Риму. Праці науковця є цінним набутком для сучасної науки та української культури. Варто відмітити фундаментальні праці науковця з галузі ономастики та топоніміки, а особливо його монографію «Лексикологія та теорія мовознавства» (1972), присвячену ономастичним студіям з епіграфом «Nomen est omen».

Власні назви завжди цікавили людей, а особливо науковців, оскільки саме власні назви містили і містять у собі ту пізнавальну інформацію, яка може багато чого розповісти не тільки про денотата цієї назви, а й розкриває багато нового з історії тієї або іншої країни, з історії рідного краю, і є основним ідентифікаційним чинником приналежності будь-якої назви до тієї або іншої території чи мови, приналежності індивідуума до того або іншого етносу, так само як і надає можливість виокремити цілий народ з низки собі подібних. Будь-яка власна назва виконує як індивідуальну, так і загальну функцію не тільки у лексичному складі мови, а й у поняттєвому пізнанні світу людиною.

У 70-х рр. XX ст. бінарна опозиція «індивідуальне» – «загальне» визначалася ономастами як *енциклопедичне значення* [Болотов, 1972, 334] власної назви, тобто – власна назва розглядалася як «обмежене» поняття у життєдіяльності індивідуума, а саме – у «сумі конкретної інформації про денотат імені» [Болотов, 1972, 333], що розуміється як віднесеність власної назви до визначеного ономастичного поля за загальним значенням, а за індивідуальним – віднесеність до внутрішнього ономастичного поля, відповідно – загальне значення є об'єктивним поняттям, а індивідуальне – суб'єктивним. В.А. Ніконов [Ніконов 1965, 33] наголошує, що «кожна назва відрізняє номінований об'єкт від інших, і, водночас, об'єднує його з однорідними об'єктами. Одна назва ніколи не існує відокремлено від інших назв, а завжди співвідноситься з ними». Власні назви, попри їхню різносторонню класифікацію науковцями, розуміються і сприймаються носіями мови як одиничні об'єкти у логічно-предметній категоризації світу.

Якраз функціональність власної назви у лексичному складі мови демонструє, насамперед, поняття «індивідуальне» у розумінні лексичної бінарної опозиції «онім» – «апелатив», оскільки значення будь-якого слова – це те поняття, що виникає у свідомості людини під час його промовляння, а використання у мовленні людини власної назви демонструє певний об'єм та певний характер якоїсь інформації, закладеної в основі назви, а також «специфіку певних лексичних парадигм» [Суперанська 1973, 105] з мовознавчої точки зору. Отже, значення слова – це його відношення до позначуваного предмета чи явища, тобто – відношення факту мови до позамовного (річ, поняття, явище). І тут, відповідно, відбувається виконання власною назвою своєї загальної функції у мові людини як головного знаряддя спілкування між людьми. Наприклад, при використанні у мовленні гідроніма «Дніпро» у свідомості індивідуума виникає асоціація, насамперед, з апелативом «річка», а потім цей асоціативний ряд починає поповнюватися новою інформацією («Дніпро – найдовша річка України») і далі інформацію про цей денотат можна доповнювати, («Дніпро – третя за величиною річка Європи»). На першому прикладі ми бачимо, що гідронім виконує загальну функцію, відображаючи об'єктивно існуючу тотожність між предметами, явищами (в даному випадку, між географічними об'єктами) в межах конкретної визначеності, що й підтверджує виконання назвою загальної функції у лексичному складі, в даному випадку, української мови. Водночас ця власна назва як одиниця знакової системи вказує на категорію індивідуального у свідомості реципієнта, оскільки його знання містять інформацію про існування такого одиничного об'єкту в категоріальній системі пізнавального світу людини. А далі власна назва демонструє свою індивідуальну функцію у мові за допомогою контексту, оскільки характеризує одиничний об'єкт відповідними просторовими межами. У третьому ж випадку міститься інформація, що надає певну суму конкретної інформації про денотат, що може розглядатися як денотат, що володіє енциклопедичним значенням. Тому будь-яку власну назву в мовній системі не можна розглядати лише як денотат, що має у мовленні люди та й у мовній системі лише енциклопедичне значення, і не виконує загальної та індивідуальної функції як знаку у мовній системі, що й стверджували деякі теоретики з ономастики у 70-ті роки XX ст., наполягаючи лише на такому визначенні – «бути власною на-

звою – притаманно для певної лексичної одиниці, але не є її функцією» [Суперанська 1973, 107].

Якраз у власному ономастичному значенні власна назва і виконує індивідуальну та загальну функції у лексичному складі будь-якої мовної системи, оскільки саме існування категоріальної опозиції у концептуальному сприйнятті людиною світу, що відображає діалектичну єдність і відмінність між об'єктами та явищами дійсності, і закладено у естві людини розрізняти таким чином денотати. Відомо, що власна назва володіє етимологічним, ономастичним і, певною мірою, відономастичним значеннями. Що ж до її функцій, то в більшості наукових праць говориться про її номінативну функцію, однак таку ж функцію, як предикативну та семасіологічну, виконує ще й загальна назва. Тому виконання онімом індивідуальної та загальної функції у життєдіяльності індивідуума нерозривно пов'язано з лінгвістичною категорією значущості слова, оскільки, як стверджував Ф. де Соссюр [Соссюр 1977, 146], значущість є «елементом значення, тому важко розібратися, чим значення відрізняється від значущості, перебуваючи, між іншим, у залежності від неї», а існування слова у мовній системі як мовного знака «обумовлено єдністю «позначуваного й позначувача» [Соссюр 1977, 100-103] (денотата і денотатора), адже вживаний поза контекстом онім здатний втратити співвіднесеність із своїм ономастичним полем і бути незрозумілим реципієнтові. «Значення ж оніма демонструє як індивідуальні, так і загальні властивості у функціонуванні кожної власної назви» [Марченко 2005, 4] у мові (теоретичний аспект розуміння поняття «власна назва») та у мовленні (практичний аспект). А.О. Білецький [Білецький 1972, 8] стверджував, що онім володіє функцією індивідуалізації – тією функцією, що може «називати (ідентифікувати) одиничний, природний, неповторний факт дійсності», тому для мови є важливою якраз «індивідуальна функція окремого імені або поєднання імен», що й свідчить про ейдонімію.

Власна назва, володіючи значенням – власне ономастичним (наприклад, кожен топонім залежно від об'єкта, який він позначає, має й своє власне, або індивідуальне, значення – ойконімне, гідронімне і т. д.), володіє ще й загальним значенням у класифікації лексичних одиниць як у мові взагалі, так і усередині ономастичного матеріалу, зокрема. Водночас, значення власної назви у процесі її функціонування може розширюватися, в результаті чого така власна назва набуває додаткових значень [Кам'янець 2001, 12], проте сама власна назва в більшості випадків продовжує виконувати свої функції. А оскільки форма власної назви здатна називати проєкцію дискретного об'єкта та уявного дискретного об'єкта [Білецький 1972, 9], то дослідник ономастичного матеріалу повинен, по-перше, визначити особливості історико-лексикологічних, або ж етимологічних, студій оніма на відміну від апелятива, по-друге, визначити лексичні особливості власної назви та її видів у словниковому складі мови, а саме – визначити відношення оніма до інших слів лексичного складу будь-якої мови. Також під час дослідження ономастичного матеріалу, як наголошує А.О. Білецький, необхідно встановити, або ж зрозуміти, що лексичний матеріал будь-якої мови не розпадається на два окреслених і взаємовиключних класи апелятивної та онімної лексики, а характеризуються двома полярними функціями класифікації – узагальнення та індивідуалізації. Окрім того, такі функціональні властивості онімів

простежуються у процесі встановлення лексичних шарів будь-якої мови, які можна назвати «проміжними» при відрізненні апелятивної і онімної лексики у мові, а також у протиставленні логічного (або логіко-семантичного) погляду на факти та явища та процеси інтралінгвістичного характеру (іманентного) та у відповідному відображенні мовних позначень цих фактів, явищ та процесів, залежних від позамовних чинників [Білецький 1972, 10], оскільки «різниця між власною та загальними назвами полягає не у морфології і не в семантиці, а у вживанні, використанні та функціонуванні обох лексичних класів» [Білецький 1972, 167]. Класифікаційна функція власної назви [Білецький 1972, 18] проявляється у класифікації явищ психофізичної дійсності, де власна назва розуміється як об'єктивна дійсність і розглядається як фактологічний та узагальнюючий лексичний матеріал. До того ж, завдяки своїй індивідуальній функції власна назва виконує дійктичну функцію у мові, яка «зближує її із вказівними займенниками», стверджував А.О. Білецький [Білецький 1972, 18].

Попри те, що науковець А.О. Білецький [Білецький 1972, 17] розглядав функцію номінації власної назви як функцію ідентифікації, на сучасному етапі розвитку ономастичних вчень можна стверджувати, що власні назви виконують ці функції незалежно одна від одної, тобто – на рівні паралелізму як у мові, так і у мовленні людини, оскільки, наприклад, «серед багатьох ознак географічної назви якнайбільше простежується загальна для усіх риса – їхня порівняльність» [Ніконов 1965, 34], а особливо на семному рівні в протиставленнях «Новий» – «Старий», «Великий» – «Малий», «Верхній» – «Нижній» (напр., населені пункти *Нова Буда* – *Стара Буда* на Київщині), де найбільше всього і проявляється функція ідентифікації власних назв, утворених лексико-семантичним способом, паралельно із їхньою функцією диференціації. А номінативна функція власної назви, хоч тісно і переплітається зі своїм номінативним значенням, можна наголосити, особливо на початковому етапі найменування об'єкта, мотивованого певними позамовними чинниками, оскільки «в основі всякої номінації лежить класифікуюча діяльність людської свідомості, зв'язаної з абстрагуючою діяльністю людського мислення»..., адже і «слово здатне зафіксувати лише одну якусь ознаку, один аспект відношення до об'єкта» [Бучко 1997, 15-16], проте у своїй суті якраз номінативна функція володіє ознаками загального поняття класифікації, а не ідентифікації об'єкта чи його диференціації. Та й сам процес номінації розглядається у мовознавстві як «одичинно-індивідуальний акт закріплення у свідомості відображеного предмета у вигляді його імені» [Безруков 1975, 20]. Тому виконання власною назвою номінативної функції пов'язано тісно не лише з ономастичним значенням оніма на лексико-семантичному рівні, а й з його етимологічним та відономастичним значеннями, особливо під час утворення похідних лексичних одиниць, в основі творення яких і перебуває та або інша власна назва (напр. м. *Hamburg* (Німеччина) – *Hamburger* (мешканець міста) і *Hamburger* (продукт харчування).

Отже, власна назва володіє загальною та індивідуальною функціями у лексичному складі будь-якої мови, на чому й наголошував український мовознавець А.О. Білецький. Також власна назва володіє класифікаційною, номінативною, дійктичною функціями. Окрім того, з розвитком ономастичних вчень можна стверджувати, що власна назва володіє ще й функціями ідентифікації та диференціації. Поняття загаль-

ного відносно власної назви потрібно розглядати як з точки зору бінарної опозиції «апелатив – онім», так і з точки зору власне ономастичного лексичного складу будь-якої мови. Класифікаційна та дейктична функції власної назви характеризуються поняттями загального та індивідуального в межах ономастичного поля як поняття логічно-предметного ряду. Функції ідентифікації та диференціації власної назви функціонують переважним чином на логічно-семантичному рівні, а номінативна функція, яка тісно пов'язана з етимологічним значенням власної назви, на сучасному етапі розвитку ономастики, окрім свого безпосереднього значення, закладеного в основі будь-якої власної назви – називати, служить ще й для творення нових ономастичних одиниць, вирізняючи їх із загального ономастичного матеріалу у індивідуальний ономастичний шар, що володіє власне ономастичним значенням.

1. *Безруков В.И.* К проблеме знака (Некоторые вопросы семиотической стороны знака). – Тюмень: Из-во Тюменс. ун-та, 1975. – 99 с. 2. *Белецкий А.А.* Лексикология и теория языкознания (ономастика). – К.: Из-во Киевского университета, 1972. – 209 с. 3. *Болотов В.И.* К вопросу о значении имен собственных // Восточно-славянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 333-350 4. *Бучко Д.Г.* Кілька уваг про принципи номінації в ойконімії України // Ономастика та етимологія. – К.: Інститут Української мови, 1997. – С. 13-23. 5. *Кам'янець В.М.* Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови (на матеріалі особових імен, прізвищ та псевдонімів) (автореферат). – Львів: Вид-во ЛНУ, 2001. – 19 с. 6. *Марченко Н.В.* Північнонімецькі топоніми слов'янського походження (автореферат). – К.: Науковий світ, 2005. – 20 с. 7. *Никонов В.А.* Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – 176 с. 8. *Соссюр Ф. Де.* Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с. 9. *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 365 с.

Матасова Ю.Р., к.філол.н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

«ВІЗІОНЕРСЬКЕ» ПРОЗРІННЯ: ПОЕТ ЯК МЕДУІМ» (на матеріалі лірики Е. Дікінсон)

*Пропонована студія провадиться в річизі архетипної критики і є спробою ви-
чення образу Поета та феномену уяви у ліриці Емілі Дікінсон як пов'язаних з робо-
тою неусвідомлюваного.*

Ключові слова: архетип, архетипіка, поет-«візіонер», ейдос, уява, романтична
традиція.

*Представленное исследование проводится в русле архетипической критики и яв-
ляется попыткой изучения образа Поэта и феномена воображения в лирике Эмили
Дикинсон как таковых, которые связаны с работой подсознательного.*

Ключевые слова: архетип, архетипіка, поет-«візіонер», эйдос, воображение, романтическая традиция.

The research is done within the realm of archetypal criticism and is an attempt to analyze the image of the Poet and the phenomenon of imagination as such that are deeply rooted into the work of the unconscious.

Key words: archetype, archetypal nature, 'visionary' Poet, eidos, imagination, romantic tradition.

Як уже зазначалося у наших попередніх студіях, присвячених вивченню архетипіки ліричного доробку американської поетки Емілі Дікінсон, їй вдалося творчо пережити Платонівське «божественне шаленство», явивши світові «візіонерські» (в архетипних термінах) творчі шукання [Матасова 2010, 377].

Сама поетка очевидно усвідомлювала таку свою здатність, неодноразово звертаючись до розробки теми Поета, один з варіантів якої являють нам наступні рядки: "This was a Poet – It is That / Distills amazing sense / From ordinary Meanings – / [...] The Poet – it is He – / Entitles Us – by Contrast – / To ceaseless Poverty – / Of Portion – so unconscious – / The Robbing – could not harm – / Himself – to Him – a Fortune – / Exterior – to Time –" [Dickinson 1955, 448].

Уже тут виринає пряме посилання на ясне бачення «неусвідомлюваного», яке є даром Поета, унікальною властивістю його уяви. Можна також віднайти очевидні паралелі із канонічним Платоновим «двосвіттям»: завданням же Поета є відокремлення «чудесних смислів» від «звичних значень». Живучи відлюдницею, майже не стикаючись з реальним життям, Е. Дікінсон, очевидно, вдавалося щоразу долучатися до відкриття світу «ейдосів» (тут "amazing senses"), які вона намагалася вкласти у слова ("ordinary meanings"). Посутньо ця здатність є такою, що виходить за межі прямого авторського контролю, є майже несвідомою, принаймні непояснюваною щодо механізму дії. Як поетка, Е. Дікінсон використовувала цю здатність, звертаючись до слова, і вибудовуючи, виплітаючи тендітні, але неймовірно ясні зв'язки між Природою та Мовою.

Цитовані вище рядки наштовхують на алузію щодо центрального образу Платонівської міфологеми – печери, з якої ми визираємо, споглядаючи неоковирні тіні, не маючи змоги, безпорадні й ніщі, пояснити для себе те, що бачимо. У випадку з Е. Дікінсон поет-«візіонер», зачинений у своїй кімнаті, парадоксально стає тим, хто простягає нам руку, бодай потихеньку виводячи нас на світло, знімаючи завісу чуттєвого світу – за Платоном, в'язниці людської душі. Сягаючи божественної істини (про що говорив і грецький мислитель), душа стає «легкою» і нарешті може спробувати поринути до Ідеалу. Однак якщо у Платона звільнитися може передовсім Філософ, то у Е. Дікінсон на таке здатен, першою чергою, Поет:

1587

He ate and drank the precious words,
His spirit grew robust;
He knew no more that he was poor,

Nor that his frame was dust.
He danced along the dingy days,
And this bequest of wings
Was but a book — what liberty
A loosened spirit brings! [Dickinson 1955, 1587]

Ми бачимо тут складну образність: постулювання водночас романтичного бунтівного ідеалу і шлях до вивільнення, позбавлення «бідності» (в розумінні людської обділеності, трагічної й докорінної відірваності від Божественного – “[...] he knew no more that he was poor, / Nor that his frame was dust [...]”). Цікаво також і те, що Е. Дікінсон вважає «безцінні слова» такими, що можна з’їсти та випити (“He ate and drank the precious words [...]”), що відсилає нас також і до трансформованого євхаристичного образу, долучення до тіла Господня, лиш у цьому випадку волею авторки відбувається долучення до Мистецтва, до «візіонерського» слова, що намагається пояснити непояснюваний світ, непояснювану безсмертну душу.

Ще одна паралель із Платоном, яку відкриває нам лірика Е. Дікінсон, полягає у тому, що вона робить власну спробу ієрархізувати світ, властиво зі своєї позиції. Кого ж ми бачимо на першому щаблі? Немає сумніву, Поета. Саме за ним слідує Всесвіт зі своїм центром – Райською Божою обителлю, і знову вивисується Поет:

I reckon – when I count it all –
First – Poets – Then the Sun –
Then Summer – Then the Heaven of God –
And then – the List is done –

But, looking back – the First so seems
To Comprehend the Whole –
The Others look a needless Show –
So I write – Poets – All – [...] [Dickinson 1955; 569]

Очевидним є те, що Поет замикає коло: більше того, він у центрі всіх кіл, що формують Вічність. Природа ж і Мистецтво постають як продовження одне одного: «Природа – Дім-Притулок, а Мистецтво – Дім, що намагається бути Притулком» [Цит. за: Павличко 2001, 103].

Безперечно, йдеться також і про уяву, здатність поета створювати (а чи «пригадувати»), якщо звернутися до Платона, цілі світи). Зринають у пам’яті слова героя Шекспіра зі «Сну літньої ночі» (з драматургом Е. Дікінсон «породичали» у своїй роботі *‘Shakespeare’s sisters: Feminist essays on women poets’* С. Гілберт та С. Губар [Gilbert, Gubar 1979]): “The lunatic, the lover, and the poet / Are of imagination all compact” [Shakespeare]. Бачимо, що й Шекспір цілком вписується у Платонову концепцію «шаленства», серед видів якого в тому числі й безумець, і коханець. Щодо лірики Е. Дікінсон, то у ній присутні усі троє, і усіх трьох вона підносить.

На цьому демонстрація повнокровної, всеохопної влади уяви не завершується. Знаходимо, зокрема, наступне:

By my Window have I for Scenery
Just a Sea – with a Stem –
If the Bird and the Farmer – deem it a «Pine» –
The Opinion will serve – for them – [...]

Of its Voice – to affirm – when the Wind is within –
Can the Dumb – define the Divine?
The Definition of Melody – is –
That Definition is none –

It – suggests to our Faith.
They – suggest to our Sight.
When the latter – is put away
I shall meet with Conviction I somewhere met
That Immortality. [...] [Dickinson 1955, 797]

Фактично, ми – німі сліпці, котрі не можуть назвати неназване, пояснити непояснюване («Can the Dumb – define the Divine?») – іншими словами, нам не дано досягнути Бога. Знаково, що поетка протиставляє людську здатність до Віри та нашу здатність бачити (ті органи чуття, які Платон вважає вкрай недостатніми, ба навіть брехливими). Звернімося до християнської доктрини, де Віра, Надія та Любов – три Божі дари, серед яких два перші – недосконалі, хоч і походять з небес. Ми віримо, бо не бачимо Бога прямо, отже не маємо іншого вибору, ми сподіваємося, бо не маємо, і не можемо цього змінити. Однак Любов – цей справжній третій дар, досконалий у своїй звершеності, у своїй посутній неподільності від Бога, може бути отриманий нами лиш по смерті.

До того, поки ми не отримали цей дар, Е. Дікінсон-«візіонерка» застерігає нас від помилки міфологічних героїв, що взріли Бога, не будучи готовими до цього – божественне світло-істина може засліпити («Tell all the Truth but tell it slant – / Success in Circuit lies / Too bright for our infirm Delight / The Truth's superb surprise [...] / [...] The Truth must dazzle gradually / Or every man be blind –» [Dickinson 1955; 1129]). Без *lumen gloriae* ми не бачимо Божественного задуму, з *lumen gloriae* отримуємо й третій Божий Дар – Любов.

Повертаючись тим часом до влади уяви у Е. Дікінсон, не мусимо оминати й того факту, що поетка постулює здатність уяви як таку, що великою мірою заснована на роботі підсвідомого і таку, що творить всесвіт (а за Платоном, «пригадує» світ ейдо-сів, свій солодкий сон про світу Абсолюту). До цього можна додати також і визначення, яке Е. Дікінсон дає мозкові, ширше – свідомому та підсвідомому, пов'язуючи цей дар із божественною природою («The Brain – is wider than the Sky – [...] / [...] The Brain Is deeper than the sea – [...]» [Dickinson 1955, 632])

Не можемо оминати увагою і канонічний, фактично програмний вірш американської авторки, що теж пов'язаний із розумінням роботи уяви:

I dwell in Possibility –
 A fairer House than Prose –
 More numerous of Windows –
 Superior – for Doors –

Of Chambers as the Cedars –
 Impregnable of Eye –
 And for an Everlasting Roof
 The Gambrels of the Sky –

Of Visitors – the fairest –
 For Occupation – This –
 The spreading wide my narrow Hands
 To gather Paradise – [Dickinson 1955, 657]

На архетипному рівні тут чітко проглядає образ Домівки, яку у вірші названо «можливістю», іншими словами, нескінченністю, вічністю, бо як і Бог не може бути визначений, адже довершений у своїй нескінченності, так і власне метафора можливості відсилає нас до цілого простору варіантів. Тут цей архетипний образ набуває цікавих окреслень: замість почуватися незручно у такому «знецоріненному», ефемерному Домі, лірична героїня обожнює його, і він стає її провідником до Раю. Це справжнє «космічне творіння», безперечно центр Всесвіту [Еліаде 1996, 252]. Незліченна кількість вікон та дверей, а також кімнати-«кедри» (образ надзвичайно заряджений символічно, адже напряду «пов'язує» домівку з небесами) і стеля-небо – все відлунне невимірюваністю, відкритістю, незліченністю – посутньо атрибутами Ідеалу.

Використовуючи уяву у своєму служінні, Е. Дікінсон формулює і самі умови служіння. Тут знову маємо паралелі з античністю – грецькою калокагатією – уявленням про красу, де краса і благо, краса та істина – невіддільні (“I died for Beauty [...] / [...] He questioned softly “Why I failed”? / “For Beauty”, I replied / “And I – for Truth – Themselves are one – / We Brethren, are” [...]” [Dickinson 1955, 449].

Тут з'являються, як бачимо, майже по-середньовічному алегоричні Краса, Істина, Коханець-Брат, Могила, Смерть та Мох, що назавжди пов'язує ці два спочилі ества (як колись лавр пов'язав Музагета Аполона та німфу Дафну, терен – Трістана та Ізольду, зрештою терновий вінець, що увінчав офірну Христову жертву, в якій переплелися в коловороті Смерть та Життя). Слід зауважити, що двоє навіки залишаться безіменними (чи то пак такими, чиї імена не можна назвати, як ймення Боже?), бо тепер – поза часом, й уособлюють передвічні образи. Усі ці мотиви формують потужний полівалентний символ, де один образ майже дорівнює іншому.

Уява продовжує свою роботу, і тепер розкривається ще в одній іпостасі. Виявляється, що втеча поетки була чи не необхідна: очевидно, для того, щоби мати змогу прозріти «ейдоси» в їхньому чистому вигляді, користаючись незаплямованим сприй-

няттям, що його могли би викривити матеріальні недосконалі втілення чуттєвого світу, світу сотвореного, отже, скінченного та недовершеного:

1052

I never saw a Moor –
I never saw the Sea –
Yet know I how the Heather looks
And what a Billow be.

I never spoke with God
Nor visited in Heaven –
Yet certain am I of the spot
As if the Checks were given – [Dickinson 1955, 1052]

Згадуючи ж про Е. Дікінсон як про представницю пізньої романтичної традиції, можемо розглянути її усамітнення в термінах романтичної втечі. Тут вона принаймні двоїста. Романтикові взагалі необхідна бунтівна відмова, виклик навколишньому світові. Однак в Е. Дікінсон цей виклик має ще один бік: вона усамітнюється в своїй оселі, де панують її власні правила. Ця оселя є водночас і фізичною (домівка), і духовною (поетичне мистецтво) – і належить лиш їй одній. Цією дією вона певною мірою по-жіночому перебирає на себе силу (змінюючи маскулінну схему, яка була розроблена навіть і для подібної дії), адже здатність створити власний храм для себе та своєї душі – то є запорука мало не божественної здатності творити (принаймні, на індивідуальному рівні тут уривчасто прозирає архетипіка Самості). Крім того, це подвійний бунт, бо в межах традиційної романтичної втечі Дікінсон реформатує власне сам концепт, адже «чоловіча» втеча романтиків-сучасників була спрямована на якомога ширше охоплення зовнішнього світу, в той час як Дікінсон вдалося звужити свою відлюдність до розмірів своєї кімнати, з якої вона прозирала увесь всесвіт. Маємо справу із «фемінною версією романтичного соліпсизму» [Paglia 1990, 653].

Окрім того, є ще один важливий аспект. У юнгівській концепції творчості існує уявлення про те, що художник загалом більш зорієнтований на цілісне сприйняття світу (в силу того, що його «я» сильно тяжіє до особистісної цілісності). Останній і постає перед митцем як «істинний, завершений світ» [Нойманн 1996, 227]. Чи таким був світ для Емілі Дікінсон, яка свідомо звужила його до просторів власного будинку та саду, створила лімітований простір, який, втім, жодним чином не обмежував її творчої уяви? Очевидно, він не був «завершеним», він поставав реальним, справедливо, іронічно оглянутим та описаним – щільно, чітко, по-жорстокому правдиво. У цьому й постала «цілісність» світу у варіанті американської поетки.

1. Матасова Ю. Жіноча архетипність у ліриці Е. Дікінсон // Літературознавчі студії. – Вип. 26. – К., 2010. – С. 377. 2. Нойманн Э. Творческий человек и трансформация // Психоанализ и искусство. – М., К., 1996. – С. 227. 3. Цит. за: Павличко С. Філософська лірика пізнього американського романтизму: Творчість Емілі Дікінсон // Зарубіжна література: Дослідж. та критич. статті. – К., 2001. – С. 103. 4. *Еліаде*

М. Мифы. Сновидения. Мистерии. – М., К, 1996. – С. 252. 5. *Dickinson, Emily*. The Complete Poems of Emily Dickinson. / Ed. By Thomas H. Johnson. – 1955 // <http://www.americanpoems.com/poets/emilydickinson>. 6. *Gilbert, S., Gubar, S.* Shakespeare's Sisters: Feminist Essays on Women Poets // <http://www.archive.org/details/shakespearest00gilb>. 7. *Paglia, C.* Sexual Personae: Art and Decadence from Nefertiti to Emily Dickinson. – 1990. – P. 653. 8. *Shakespeare, W.* A Midsummer Night's Dream // <http://www.william-shakespeare.info/act5-script-text-midsummer-nights-dream.htm>

Материнська О.В., к. філол. н., доц.,
Донецький національний університет

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ЧАСТИНОЮ ТА ЦІЛИМ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ (на прикладі типології соматизмів)

Пропонована стаття присвячена дослідженню семантики однієї з тематичних груп меронімічної лексики – найменувань частин тіла (соматизмів) у індоєвропейських та урало-алтайських мовах. У дослідженні розроблено класифікацію моделей розвитку їх полісемії за рахунок метафоричних та метонімічних переносів, визначено семантичні універсалиї та сформульовано типологічні узагальнення щодо розвитку їх семантики.

Ключові слова: мероніми, соматизми, семантичні універсалиї, полісемія, наївна анатомія.

Представленная статья посвящена исследованию семантики одной из тематических групп меронимической лексики – наименований частей тела (соматизмов) в индоевропейских и урало-алтайских языках. В исследовании разработана классификация моделей развития их полисемии за счет метафорических и метонимических переносов, определены семантические универсалии и сформулированы типологические обобщения касательно развития их семантики.

Ключевые слова: меронимы, соматизмы, семантические универсалии, полисемия, наивная анатомия.

This paper dwells upon the semantic peculiarities of a meronymic group of lexis – the body part names (somatisms) in the Indo-European and Ural-Altaic languages. The research presents the classification of their polysemy development by means of the metaphoric and metonymic transference focuses on the semantic regularities obtained, formulates the typological generalizations about the semantic organization of the lexical units under analysis.

Key words: meronyms, somatisms, semantic regularities, polysemy, folk anatomy.

1. Системне та послідовне вивчення лексичного складу мови потребує розробки моделі семантичного опису лексики, застосування виважених критеріїв добору мате-

ріалу та його класифікації, єдиних параметрів зіставлення структурно-семантичних особливостей досліджуваних одиниць у різноструктурних мовах. Основною метою типологічного дослідження лексичної семантики є пошук семантичних універсалій та формулювання типологічних узагальнень щодо досліджуваного семантичного явища. У якості моделі для вивчення закономірностей розвитку певної ділянки лексичного складу мови найбільш припадними є тематичні групи базової лексики, яка, як правило, відображає логічні зв'язки предметного світу. Система меронімів, лексичних одиниць на позначення частини, може слугувати саме такою моделлю. Вивчення логічного та філософського підґрунтя відношень між частиною та цілим розпочалося ще в античні часи у роботах Платона та Аристотеля. Перша системна робота про логічні відношення між частиною та цілим була виконана у формально-онтологічному руслі [Husserl 2009]. До вивчення меронімії як одного з основних типів таксономічних зв'язків у мові лінгвістична традиція звернулася у 80-90 роках XX століття, низка робіт була присвячена питанню виявлення семантичних типів меронімії: наприклад, студії М. Айріс, Д. Германна, М. Уінстона, Р. Чаффіна та інших вчених [Andersen 1978; Chaffin 1992; Cruse 1979; Iris 1988; Winston 1987]. Втім комплексний розгляд семантики меронімів у зіставному аспекті не був предметом окремих лінгвістичних розвідок, що обумовлює актуальність цього дослідження.

1.1. У запропонованому дослідженні розроблено модель типологічного опису тематичної групи лексики на прикладі типології найменувань частин тіла (надалі також НЧТ) або ж соматизмів [Материнська 2009]. Соматизми є класичним прикладом меронімічної лексики. Семантичні універсалії у тематичній групі НЧТ є важливими у загальній класифікації лексичної системи досліджуваних мов, у визначенні особливостей категоризації та сприйняття дійсності носіями різних мов. Під семантичною універсалією у цьому дослідженні розуміється значення соматизма, що є спільним, тобто універсальним для досліджуваного мовного набору, виникнення якого є результатом закономірного метафоричного або ж метонімічного переносу у процесі розвитку полісемії НЧТ, та яке з високою вірогідністю може бути виявлене у досліджуваного НЧТ в інших мовах у разі розширення мовного набору. Виявлені у ході дослідження семантичні універсалії мають імплікативний статистичний характер.

1.2. Матеріал дослідження склали 665 НЧТ, 1867 лексико-семантичних варіанти, що були досліджені у 11 мовах. До мовного набору входять індоєвропейські та урало-алтайські мови. Досліджено НЧТ у індоєвропейській сім'ї мов: у германських (англійській, німецькій), романських (іспанській), балто-слов'янських (латвійській, українській, російській) мовах; у алтайській сім'ї мов, зокрема у тунгусо-маньчжурських мовах (євенська, євенкійська); в уральській макросім'ї мов: фінно-угорській сім'ї (у мокшанській мові); у палеоазіатських мовах (у нівхській мові) та у японській мові.

2. У процесі дослідження було зафіксовано внутрішньосистемні кореляції у тематичній групі НЧТ. Встановлено залежність розвитку переносних значень НЧТ від семного складу їх прямого значення, кореляцію між структурною та семантичною організацією НЧТ (найбільш тривіальним прикладом може слугувати така кореляція: якщо НЧТ характеризуються високим рівнем полісемії, то це переважно кореневі

НЧТ). Якщо йдеться про утворення НЧТ в алтайських мовах, то воно у чисельних випадках утворене за допомогою архаїчних суфіксів множини, наприклад, *осикта* ‘ніготь’. НЧТ в алтайських та фіно-угорських мовах, в іспанській мові характеризуються розвиненою синонімією [Материнська 2009, 205-206].

2.1. За результатами дослідження створено класифікацію моделей розвитку полісемії НЧТ, що мають універсальний характер. Нові значення НЧТ розвиваються за рахунок метафоричних та метонімічних переносів, більшість з них відбувається з частин тіла людини на предмети домашнього вжитку, що пов’язані з ними схожістю форми, функцій, локалізації. Метафоричний перенос за схожістю форми та функції (япон. *ashi* букв. ‘нога’, ‘ніжка меблів’, латв. *acs* букв. ‘око’, ‘вічко у плетінні’), розташуванням (ісп. *pie* букв. ‘нога’, ‘підніжжя гори’, ‘осад у напої’, ‘основа, фундамент’, евенк. *олдон* букв. ‘бік’, ‘лівий олень в упряжці’) є поширеним в усіх мовах набору. Це пояснюється тим, що форма, розмір та місце розташування по відношенню до інших НЧТ є основними параметрами характеристики людського тіла та зовнішності взагалі. Метафоричний перенос з НЧТ на найменування певних властивостей, якостей людини (ісп. *brazo* букв. ‘рука’, ‘хорообрість, мужність, могутність, сила’, нім. *Kopf* букв. ‘голова’, ‘розум, розумність’) також характеризується високою продуктивністю.

2.2. Серед метонімічних переносів найбільш розповсюджені переноси на позначення одягу, напр.: лат. *tugura* букв. ‘спина’ – ‘спинка одягу’; інших НЧТ, напр.: евенк. *нюнзэ* ‘лікоть, кістка, гомілка, стегно’; на позначення людей – англ. *farm hand* ‘робітник на фермі’; на аналогічні частини м’ясної туші – лат. *smadzenes* букв. ‘мозок’ – ‘(смажений) мозок як страва’. У іспанській та японській мовах спостерігається найбільша кількість переносів з НЧТ як інструмента на результат або ж те, що виробляється, напр.: япон. *nodo* букв. ‘горло’, ‘голос’, *atama* букв. ‘голова’, ‘думки’, *kuchi* букв. ‘рот’, ‘слова, мовлення’, ісп. *garganta* букв. ‘горло’, ‘голос’. Важливим для тунгусо-маньчжурської групи мов є зв’язок між НЧТ та просторово-часовими уявленнями, напр.: евенк. *аркан* ‘спина, плече, лопатка, тил, зад, задня сторона, захід’; евенк. *хорон* ‘маківка, тімя, череп, верхівка дерева, січень, лютий’, евен. *һэжэ* ‘тімя, маківка, верх, zenit, січень’ (наведені випадки пов’язані з тим фактом, що взимку сонце знаходиться у найвищій точці тобто у zenitі). У інших мовах набору не спостерігаються переноси з НЧТ на часові поняття.

3. У результаті проведеного дослідження було зафіксовано 43 семантичні універсалиї та визначено 60 семантичних закономірностей у тематичній групі НЧТ. Серед 43 виявлених семантичних універсалиї 3 спостерігаються у всіх 11 досліджуваних мовах: *нога* → *лапа тварини (задня)*; *стопа* → *підощва ноги, черевика*; *горло* → *глотка, гортань*. Серед інших семантичних універсалиї такі як: *нога* → *ніжка меблів, основа, опора*; *бік* → *бокова сторона, площина*; *обличчя* → *вираз обличчя, мозок* → *розум*; *зуб* → *зубець інструмента* та ін. Більшість семантичних збігів у тематичній групі НЧТ виникають внаслідок спільності уявлень людини про своє тіло та навколишній світ, антропоцентричності її мислення взагалі [Материнська 2009, 148-157]. Значення НЧТ, що є спільними для більшості мов набору відображають просторові відношення між певним НЧТ та предметом навколишньої дійсності, втілюють асоціації, що ви-

никають у людини з приводу зовнішньої схожості певного НЧТ та предметів навколо.

4. Розуміння закономірностей вибудови «наївної» або ж «народної» таксономії є важливим для вивчення сітки семантичних взаємовідношень у системі меронімів. Ієрархічна глибина «наївної» таксономії на відміну від наукової не може перевищувати п'ять, дуже рідко шість рівнів. Це було доведено на матеріалі різних біологічних та небіологічних класифікацій лексики, зокрема, наприклад, найменувань частин тіла людини (Andersen, 1978). Процес категоризації відбувається шляхом виокремлення базових семантичних ознак лексеми та відновлення її семантичних зв'язків з іншими подібними лексемами у свідомості носія мови, при цьому можна спостерігати «перестрибування» через ієрархічні сходинки, що позначається, наприклад, на реалізації сегментації понять на рівні полісемії на підставі метонімічного переносу за суміжністю, це є характерним для найменувань частин тіла у тунгусо-маньчжурських мовах: наприклад, мош. *пря* 'голова', 'мозок', 'лоб', 'потилиця'; нівх. *иты* 'нижня щелепа', 'підборіддя'; евенк. *ханнга* 'кисть руки', 'долоня', 'стопа', евен. *билго*, евенк. *билга* 'горло', 'гортань', 'дихальне горло', 'стравохід', 'шия'.

4.1. Кількість лексем на позначення певного поняття у різних мовах не завжди збігається, так нім. *Busen*, англ. *bosom*, ісп. *pecho*, япон. *chibusa*, евен. *укэн*, евенк. *укун* 'жіночі груди', нім. *Brust*, англ. *breast*, ісп. *torax*, япон. *туне*, евен. *тынгэн*, евенк. *кенгырэ нівх*, нёвхрѣыр 'грудна клітина, груди' відповідає укр. *груди*, рос. *грудь*, лат. *krūtis*, мош. *мямте*, які мають узагальнююче значення 'груди'. У японській мові були виявлені випадки лексичного синкретизму, коли лексична одиниця позначає відразу два або більше (сукупність) НЧТ, напр.: *бітоки* 'брови та очі', *нопеті* 'кості та м'ясо', *kōfuku* 'рот та шлунок', *меһана* 'очі та нос', *губіде* 'обидві руки'.

4.2. З погляду «наївної» анатомії у тілі людини містяться нематеріальні уявні сутності, подібні до органів (напр., *душа*, *зір*, *слух*), а психічні процеси, подібно до матеріальних пов'язані з певними органами людського тіла. Матеріальні органи набувають особливих функцій, які мають відношення до психіки людини: наприклад, *серце* – орган кровообігу людини – набуває функції органу почуттів (нім. *gutes Herz*, англ. *kind heart*, рос. *доброе сердце*, укр. *добре серце*). Подібні функції згідно уявлень «наївної анатомії» виконує також НЧТ *груди*: укр. *груди* та рос. *грудь*, вживаються на позначення душі, почуттів, напр., укр. *у грудях щемить* 'щось непокоїть, переносно про серце', у англ. *breast* 'грудна клітина, груди' використовується на позначення 'емоцій', у япон. *туне* 'грудна клітина, груди' – 'серця, душі'. Наведені приклади демонструють корелятивні відношення між найменуваннями частин тіла *серце* та *груди*, що за «наївними» уявленнями є вмістилищем душі й можуть виступати синонімами у цьому значенні. Досліджувані лексичні одиниці засвідчують суттєві відмінності у сприйнятті та сегментації людського тіла носіями різних мов, у тому, яка роль відводиться окремим НЧТ, напр., рос. лексема *живот* має також значення 'життя' (арх.), тобто переноситься у царину духовного, у той час як нім. *Bauch* 'живіт' є символом огрядності, здоров'я та матеріального добробуту.

5. Розуміння системної організації меронімічної лексики, вивчення логічного підґрунтя співвідношень між частиною та цілим у мові, вивчення принципів «наївної» категоризації цієї лексичної мікросистеми надає можливість моделювання

системних зв'язків у лексичному складі мови. Створена у межах цього дослідження модель типологічного опису семантики соматизмів може бути екстрапольована на дослідження інших тематичних груп лексики.

У найближчій перспективі дослідження вбачається проведення зіставного вивчення структурно-семантичних особливостей меронімів на матеріалі німецької та англійської мов.

1. *Материнська О. В.* Типологія найменувань частин тіла : Монографія / О. В. Материнська. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 295 с. – (Типологічні, зіставні, діяхронічні дослідження; Т. 5). 2. *Andersen E.* Lexical Universals of Body-Part Terminology / Elaine Andersen // *Universals of human languages* / Ed. by J.H. Greenberg. – Vol. 3. Word structure. – Stanford, California: Stanford University Press, 1978. – P. 335-368. 3. *Chaffin R.* The concept of a semantic relation / Roger Chaffin // *Frames, fields and contrast: new essays in semantic and lexical organization.* – Hillsdale; New-Jersey; Hove; London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992. – 464 p. 4. *Cruse D. A.* On the transitivity of the part-whole relation / Alan D. Cruse // *Journal of Linguistics.* – 1979. – Vol. 15/1. – P. 29-38. 5. *Iris M. A.* Problems of the part-whole relation / Madelyn Ann Iris, Bonnie E. Litovitz, Martha Evens // *Relational model of the lexicon. Representing knowledge in semantic networks (Studies in natural language processing).* – Cambridge; New-York; NewRochelle; Melbourne; Sydney: Cambridge University Press, 1988. – P. 261-287. 6. *Husserl E.* Zur Lehre von den Ganzen und Teilen / Edmund Husserl // *Logische Untersuchungen.* – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009. – 813 S. – (Philosophische Bibliothek ; Bd. 601). 7. *Winston M. E., Chaffin R., Herrmann D.* A taxonomy of part-whole relations / Morton E. Winston, Roger Chaffin, Douglas Herrmann // *Cognitive Science: a multidisciplinary journal.* – 1987. – Vol. 11. – P. 417-444.

Мегела І.П., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОМЕДІЯ В.ШЕКСПІРА «СОН В ЛІТНЮ НІЧ» ЯК ПІЗНАННЯ НЕПІЗНАНОГО (спроба герметичного прочитання)

У статті зроблено спробу нового прочитання багатозаровості комедії В.Шекспіра “Сон в літню ніч”, виходячи з принципів герметичного вчення Гермеса Трісмегіста. Розкривається взаємозв'язок різних часово-просторових площин, використання художнього прийому “театр у театрі”, одночасовості різнорідних подій, метаморфози, магіко-астрологічного знання для відтворення химерної любовної пристрасті на тлі підготовки до весілля античного князя Тезея з царицею амазонок Іпполітою.

Ключові слова: герметизм, астральний світ, фантазія, сновидіння, метамор-

фози, часопростір, любовна пристрасть, контраст, комізм, притягання відштовхування, ритмізація, вібрація, чоловіче і жіноче начало

В статті зроблена спроба нового прочтения многууравневої комедії У.Шекспіра “Сон в летнюю ніч” на основаних принципів герметичного учіння Гермеса Трисмегіста. Розкривається взаємозв’язок різних часово-просторових площин, використання художественного прийому “театр в театрі”, одночасності різних подій, метаморфози, магіко-астрологічного знання для зображення причудливої любовної пристрасті персонажів на фоні підготовки до весілля античного князя Тезея з царицею амазонок Іпполітою.

Ключеві слова: герметизм, астральний світ, фантазія, сновидіння, метаморфози, час - простір, любовна пристрасть, контраст, комізм, притягання і відштовхування, ритмізація, вібрація, чоловіче і жіноче начало.

The article attempts to provide an alternative interpretation of a multi-layer comedy by W. Shakespeare “A Midsummer Night’s Dream” based on the principles of Hermes Trismegistus doctrine. The article exposes interconnection of various time and space planes, the uses of fiction technique “theatre in theatre”, coincidence of heterogeneous events, metamorphosis, magic and astrological science to reproduce fanciful love passion against arrangements before the wedding between antique prince Theseus and the Amazons’ queen Hippolyta.

Key words: Hermetism, astral world, fantasy, dreams, metamorphoses, time and space, love passion, contrast, the comic element, attraction and repulsion, rhythmization, vibration, masculine and feminine

У ряді праць останнього періоду утверджується думка про неможливість адекватного осмислення епохи Відродження без врахування її герметичної, магіко-астрологічної складової. [1] Б.Г. Кузнецов у монографії «Ідеї й образи Відродження»[2] розкриває унікальну єдність ідеї й образу, виділяє особливу роль художньої творчості, яка стала початком формування сучасної картини світу, нових уявлень про час і простір.

Єдність ідеї й образу не єдиний специфічний ренесансний синтез. Найбільш диалектичним є спів наукових уявлень з уявленнями містичними, що засвідчує, зокрема, діяльність Джона Ді, математика, астронома, філософа, придворного астролога королеви Єлизавети, наставника поетів, прототипа шекспірівського Просперо.

Будучи ренесансним магом, Ді вчиняв цілком послідовно, коли описував математичні закони, коли складав гороскопи і коли викликав духів.

Магіко-астрологічні знання, відводять нас до збірника герметичних текстів «Corpus Hermetikum» Гермеса Трисмегіста, в якому постулюється єдність принципів побудови всього сущого у Всесвіті, одушевленість й ієрархічність універсуму. Найбільш відомі праці, які приписуються Гермесу Трисмегісту - «Смарагдова скрижаль» та «Божественний Поймандра». У другій книзі «Божественного Поймандра» - «Поймандрес» (Видіння) - описується метод, яким божественна мудрість відкрилася Герме-

су. «Видіння» містить виклад космології Гермеса і таємні знання єгиптян про душу, синкретичну доктрину герметизму, в якій переплелися філософський, релігійний й науковий способи осмислення світу..

Представниками герметизму в добу Відродження були Марсіліо Фічіно, Піко делла Мірандола. До прихильників герметизму можна віднести Джордано Бруно, Томазо Кампанелу, Йоганеса Тритеміуса, Корнелія Агріппу, Роберта Флудда, Парацельса. Розглядаючи Ренесанс, як «останню цілісну культурну систему, побудовану на архетипах, на міфі», Л.Баткін зазначає: «складна амальгама міфологічних мотивів, характерних для Ренесансу, не втратила «життєбудівної» інтенсивності й органічності. Люди Відродження сприймали Мадонн і Немовлят, Венер і Гераклів, грацій і німф, сивілл і святих мудреців, гороскопи і каббалістику, виражаючи себе у готовому духовному матеріалі з небувалою екзальтацією й силою» [3]

П.Арнольд, автор праці «Езотеризм Шекспіра» [4] стверджує, що серцевину творів Шекспіра, Спенсера, поетів елизаветинської доби складає езотерична філософія, яка поєднує християнський гностицизм, неоплатонічний герметизм і єврейську каббалу. Ці думки отримали подальшу розробку у працях Ф.Йейтс про герметичне підґрунтя творів Шекспіра[5] . Чарльз Ніколь[6] вказує на можливі аллюзії «Короля Ліра» та алхімічної літератури .

Зацікавлення герметизмом у Шекспіра могло бути інспіроване проповідями геліоцентризму Джордано Бруно , його описом герметичного осягнення божественності Всесвіту, гностичного трансу, в якому перепліталися магія, філософія, поезія,

«О. мадонно, хто заради мене піднесеться до небес,

Щоб повернути мій загублений розум?»)

Бруно і Шекспіра поєднує Уява та її втілення - Театр. Ключовими постаттями театральнo-окультної традиції виступають Джуліо Камілло з Венеції , Роберт Флудд, англійський лікар-окультист, автор герметичних творів, та Френсіс Гревіл, наставник Шекспіра, який слухав проповіді Бруно під час його дискусій з оксфордськими професорами .[7] (с. 392).

Чільне місце у цьому взаємозв'язку займає окультна пневматологія Парацельса, згідно якої невидимий духовний аналог Природи, населений дивовижними істотами, духами, що створені з трансубстанційної плоти і за своєю структурою і формою нагадують людей .

Духи зустрічаються на великій асамблеї,, славлячи красу й гармонію Природи. Вони зримі тільки тими , хто налаштований на частоту їх ефірних коливань.

Комедія «Сон літньої ночі» написана ,ймовірно, до весілля аристократки й покровительки поетів Єлизавети Карей зТомасом Берклі, що відбувалося 19 лютого 1596 року. Наречена була онукою лорда-камергера Гендстона, який міг використати для цієї акції акторів свого театру. Єлизавета вважалася до цього нареченою Вільяма Герберта, спадкоємця графства Пембрук, є докази, що й найбільш ранні сонети Шекспіра були присвячені саме цьому шлюбу.[8]

В основі «Сну літньої ночі» - три сюжетні лінії, пов'язані між собою підготовкою весілля античного князя Тезея з царіцею амазонок Іпполітою. Двоє юнаків, Лізандр і Деметрій, змагаються за руку чарівної Гермії. Дівчина кохає Лізандра, але батько

забороняє їй вийти за нього заміж. Закохані вирішують втекти з Афін й обвінчатися в лісі. Подруга Гермії, Гелена, яка безтямно закохана в Деметрія , видає плани втікачів. Розлючений Деметрій кидається у погоню, Гелена - за ним.

В той же час, цар ельфів Оберон і його дружина , цариця фей, Титанія, які воюють між собою за індійського підлітка, якого кожен з них хотів би мати у своєму почті, прилітають до лісу , щоб побувати на весіллі Тезея й Іпполіти.

Простодушні й грубуваті ремісники водночас розважають гостей античною любовною трагедією про Пірама і Тісбу, перетворюючи її на фарс. Над цим зачарованим пейзажем владарює місяць, у його срібному царстві все огорнуте таємницею.. Якщо виходити з розуміння міфу як перетворення буття, гри духу в химерних образах на межі жартівливого і веселого, то земне пояснюється введенням людських діянь у сферу божественного. П'єса нагадує містерію, таємниче священодійство, театралізовану виставу, сповнену бурлеску, лірики й фантазії. На думку П.Акройда - це п'єса шаблонів і паралелей, музики й гармонії [9]. Водночас - це й своєрідне посвячення, зашифроване у формі комедії.

Головний стрижень твору- примхи любовної пристрасності.Перше враження виявляється однак неповним. Тут маємо змішання давньокласичних спогадів і сучасних драматургу національних вірувань, звичаїв(астральний план). Афінські ремісники за часів Тезея не розігравали інтермедій на кшталт «Пірама і Тісби», Клинець,Носик, Замірок, Навій, Дудка - типові англійські робітники ХУІ ст. Тезей розмовляє наче англійський лорд, а закохані “афіняни” нагадують молодих джентельменів і пань, яких Шекспір міг бачити у графа Саутгемптона .Різно контрастують антична обстановка з класичним іменем Титанія та германо-романським Обероном і цілком англійським «домашнім» духом, каверзником Паком. Ельфи Оберон і Титанія сваряться, кохають і ревнують, наче люди. Немов у казці, живими істотами виявляються запашний горошок,павутинка,метелик,гірчичне зернятко.З вини кобольда Пака чарівне зілля спричиняє ряд заплутаних любовних інтриг, обумовлює інші кумедні ситуації. Шекспірівські ельфи – сні і мрії людські; без них героям твору не досягти щасливої гармонії.

Ключем для розкриття глибинного змісту твору служать слова Шекспіра « Усі ми створені з тієї ж субстанції, що й наші сні, і сном огорнуте все наше життя»... В добу Відродження сновидіння часто використовувалися як драматичний засіб для зображення взаємозв'язку людини з вищими силами., наповнюючи дію таємничістю та містицизмом.

Сновидіння у Шекспіра постають чимось реальнішим, ніж сама дійсність. У комедії постійно співвідносяться дві площини - світ фізичний, земний, матеріальний - та астральний план -невидимий світ тонких, вищих, ніж фізичний план - енергії й утворень, що огортають людину. Астральний план не підлягає законам трьохвимірності простору і містить інформація як з минулого , так і з майбутнього.

Сон і пильнування, ілюзія і реальність, постійно міняються місцями . Персонажі твору перебувають то тут, то там, виявляючи себе по різному спосіб у різних вимірах. Межею переходу з одного світу в інший служить сон.. Уві сні з персонажами відбуваються дивовижні метаморфози, астральне роздвоєння, видіння, , які переходячи у реальність, змінюють їхню долю.

В астральному плані все взаємодіє інакше, ніж у фізичному світі, не даремно його називають «світом бажань» чи «світом ілюзій», адже всі конфлікти починаються з емоцій і почуттів.. В астралі існує наше астральне тіло – наша душа.

В астралі сила й матерія майже не відрізняються одна від одної. Субстанція бажання може бути описана як певний тип сили-матерії, яка внаслідок безперервності руху відповідає за найменші порухи величезної кількості істот, які населяють цей світ. Таким чином люди і речі можуть існувати одночасно в одному й тому ж місці та можуть брати участь у різних видах діяльності .

Специфічний стан сну наяву – техніка медитації, за допомогою якої людина переноситься в інші простори. Таке явище відбувається завдяки включенню чакр - органів сприймання тонких тіл, що відповідають органам чуттів фізичного плану. Шекспір використовує широкий спектр семантики слова «dream», наповнюючи його різними смисловими відтінками; мріяння, ілюзія,, радість, задоволення , порівнюючи сон з театральною дією.. Мотиви й спонукання персонажів , підкоряються фантазії та інтуїції, а не законам здорового глузду чи сумління. Дивовижні сновидіння легко переходять у грайливу пародію.

Своєрідну роль у цьому виконують ремісники - типові гільдейські майстри, пройняті ще середньовічним світосприйнянням,. Простодушні ремісники окрім ролей, написаних для них «творцем», Шекспіром, у заключній сцені розігрують свої ролі, що створює ілюзію вічної театральності і вказує на тонку межу між людиною і маскою.

Відкриваючи свободу для фантазії й імпровазації , комедія-казка породжує своєрідну містерію, сповнену таємничого значення. Поетику тексту визначає феєричний первень, для людини Відродження межі між реальністю і мрією мовби не існує. ,

Атмосфера комедії не така вже безхмарна й осяйна, як може здатися . Кохання Лізандра і Гермії не може бути щасливим в «Афінах», цьому заважає давній жорстокий закон, втілений в особі Егея :батько має повну владу над дітьми. Для закоханих залишається один вихід – тікати з «Афін» на природу. Тільки там, у таємничому лісі, казкової літньої ночі, розбиваються вікові пута. Отже, не тільки про «примхи кохання», але і про перемогу живого почуття над жорстоким феодальним законом оповідає «підтекст» п'єси.

Наше прочитання «Сну в літню ніч» базується на герметичних принципах побудови Всесвіту і буття людини.:

1. Менталізму , який можна сформулювати так: весь Всесвіт - думка. Думка є формою енергії. Енергія тотожна духові. Матерія – форма «згущеної» енергії, дух – «розрідженої» .Тобто матерія, енергія, дух –синоніми.

2. Принципу відповідності чи аналогії «Як вгорі, так і внизу, як внизу, так і вгорі», існує відповідність між законами і явищами у різних площинах Буття і Життя,, між макрокосмом і мікрокосмом , між світом матеріальним, світом розумним, світом духовним або божественним..

3. Принципу вібрації: весь Всесвіт, вся матерія, з якої він складається, перебуває у русі, вібрає. Різниця між духом і матерією полягає у частоті вібрації. Матерія, посилюючи частоту вібрації, стає духом, і -навіпаки.« Чим вищий рівень буття, тим виша

частота вібрацій. Вміння налаштуватися на потрібну частоту надає людині можливість зрозуміти себе й змінювати оточення.

4. Принципу полярності : все має свою протилежність; протилежності лише «дві сторони однієї медалі», які можуть бути примирені парадоксом;. Всі істини ні що інше, як напівістини. «все гарне і жахливе є нічим іншим як двома полюсами одного й того ж явища». Полярність - закон універсальний і знаходить вираження у всіх сферах природи і життя.

5 Принципу ритму: все тече, вливається і витікає, все має свої приливи, все піднімається і падає- маятникоподібні коливання проявляються у всьому. Міра коливання у лівий бік, є мірою коливання у правий бік. Ритми компенсуються. Будь-який наслідок має свою причину. Якщо існують приливи, то існують і відливи. Зродившись, всесвіт мусить колись відмерти, аби затим відродитися заново. Людина може навчитися гойдатися на хвилях ритму й уникати руйнівних його впливів.

6 Принципу Причини і Наслідку. Випадок - не що інше, як означник ще не розпізнаного закону. Існує багато площин причинності – стільки ж, скільки й площин свідомості, але ніщо не вислизає від закону, все , що відбувається, має причину своєї появи. У подій, які відбуваються на землі, є причини, що лежать в астральній площині, і навпаки.

7. Принципу статі : всі речі мають два першопочатки («статі»), і всяка творчість є наслідком взаємодії чоловічого і жіночого начал. Вони взаємопов'язані і лише шляхом їх злиття можливий творчий акт. Чоловіче начало відповідає енергії, а жіноче — формі. .

Світобачення герметиків давало ґрунт для нової орієнтації, що дозволяло людині Відродження взяти на себе більш активну роль. Якщо все у світі взаємопов'язане, то людина своїми ефективними діями у доступній їй сфері здатна керувати тими процесами, що відбувається в інших сферах.

«Сон у літню ніч» - грайливе змалювання почуття любові з усіма властивими йому атрибутами, з мріяннями, самообманом й екстазом , і крізь художній малюнок проглядає жартівлива насмішка над нерозумною сутністю цього почуття. Закохана людина - істота без внутрішнього компасу, яка перебуває під владою мріань і бажань. Визнаючи закоханість - «грою уяви» (Навіженець, коханець і поет - бредня суцільна) , примхою випадку, діянням сили, незалежної від нашої волі, Шекспір подає різні варіанти такого стану, граючи переливами почуттів, за універсальними принципами причини і наслідку, вібрації, ритму, протилежності чоловічого і жіночого начал. Персонажі п'єси то горнуть одне одного , то розходяться, то кохають одне одного, то страждають від відсутності взаємності..

Лізандр кохає Гермію , а вона його, Деметрій був закоханий в Гелену , але несподівана пристрасть розпалала в ньому любов до Гелени і зробила суперником Лізандра. Гелена покинута і нещаслива, але не втрачає надії молитвами та благаннями повернути собі прихильність Деметрія. Своїми домаганнями вона лише дратує юнака, віддаляючи його від себе. (закон протилежності дії). Їй все ж поталанило і вона зуміла повернути коханого, але цілковито іншим способом – самопожертвою.

Зрадливець оцінив подвиг Гелени, вражений безкорисливістю її почуттів. Хоча розв'язка історії обумовлена чародійством, все ж відчувається її реальне психологічне підґрунтя. Лізандр охоплений пристрасстю до Гелени після витівки Пака, який капнув йому в очі сік квітки кохання. Зазнаючи дії чарівного зілля, він звертається до дівчини, яку кохає не серцем, а уваюю, з такими словами:

Волею людини
Розум володіє,
а розум мені каже,
Що ти достойніша з усіх.

Така ж пристрассть заволоділа Деметрієм, проте без зовнішнього втручання. Деметрій повертається до Гелени, коли вона перестала домагатися його взаємності. Отже, глибокий аналіз душевних порухів Шекспіра служить не для осоромлення примхливого «хлопчика Купідона», а навпаки, для возвеличення кохання. Якщо п'єса Шекспіра була весільною «маскою», то вибір сюжету для такого випадку був цілком вито доречний.

Драматург підкреслює спонтанність любовного захоплення, яке він ставить у залежність від чародійної сили, виходячи з національної, германо-романської традиції: згадати хоча б сюжет середньовічної літератури про Трістана та Ізольду. Чим по суті справи відрізняється фатальний напій, від дії якого Трістан та Ізольда покохали одне одного, від соку чародійної квітки Пака?

Хіба не проста випадковість з точки зору фатальності любовного ефекту обставина, що Трістан та Ізольда молоді, вродливі, чеснотні люди не повинні сприймати себе як наречені і наречена? Можлива однак і зворотна сторона медалі, що й показав Шекспір: Титанія, прокинувшись зі сну, зустріла не Трістана, а ткача Навія з головою віслюка.

Загадковим є епізод з індійським хлопчиком, якого Титанія не хоче віддавати Оберону. Даний епізод можна було б пов'язати з повір'ям про те, що ельфи викрадають дітей у людей, підміняючи їх демонічними істотами. (Оберон називає хлопчика «підмінчам»). Але важливіший інший момент, матір'ю хлопчика є смертна жінка, улюблена жриця Титанії, яка «літала над землею, мовби на хвилях». Ймовірно йдеться про сакральне знання, так звану тангру, в основі якого лежить уявлення про тотожність «макро» і «мікрокосму» людини і світобудови, до поєднання двох першопочатків – жіночого і чоловічого.

Тангра «правої руки» поширена в Індії, вона визнає провідним чоловіче, активне начало. В її ритуалі поєднання жіночого й чоловічого начал відбувається реальним статевим шляхом. Тангра «лівої рук» - тангра буддійська, провідним началом визнається жіноче, що символізує мудрість, яка існує іманентно і розлита у всесвіті. У цій тантрі, як і в шактихмі, чоловіче божество має божественну дружину шакти, з якою зливається у вічних обіймах. Очевидно, індійський хлопчик - це реінкарнація душі улюбленої жриці Титанії. Цим і пояснюються ревності Оберона, розпалені його еротичною уваюю.

Сон - ідеальний матеріал для психоаналізу, глибинної характеристики людини. Сни – це вивернута сторона реальності, щось неіснуюче, умовне, гіпотетичне, на зра-

зок від»ємних чисел у математиці, чи підсвідомого у психології, топографічна локалізація уявного. Власне все, що ми бачимо, відчуваємо, переживаємо уві сні - це наші частки, що знайшли собі «костюми» у вигляді образів, символів. Це частки нас самих, що володіють частковою свідомістю енергії і намагають увійти з нами у контакт, щось підказати, від чогось вберегти і, звичайно, злитися з нами, з нашою свідомістю. Недивно, що саме вночі у ткача Навія виростає голова віслюка після витівки каверзника Пака за намовлянням Оберона (саме вночі у лісі відбуваються всілякі дива).

Метаморфоза Невія дуже символічна, адже Віслук в античності- вважався символом підвищеної сексуальності. Таке перетворення характеризує героя з нової, несподіваної, сторони. Це сублімоване вираження потягу Навія до Титанії, яка у свою чергу спокусилася саме цією прихованою «ослячою природою».

Якщо Титанія своєю «уявою» облагороднювала предмет своєї пристрасті, то, як особистість, вона складає контраст до образу Навія, як втілення вишуканості, краси і грації, що прагне подняти на свій рівень втілення грубості й глупоти. Драматург блискуче обіграє амбівалентність, психічний стан, в якому кожна установка врівноважується своєю протилежністю. Шекспір прозріливо вгадав, що сфера підсвідомого ширша, ніж свідомого, і тонко завважив, що наші примхи і пристрасті закорінені у сфері підсвідомого. За примхливими еротичними витівками приховуються паростки нового світобачення...

Сповнений високого гумору контраст між незграбними ремісниками та чарівними духами, які живуть у країні ельфів і фей, Контраверсійною до історії Титанії й Навія є сцена, в якій ремісники розігрують інтермедію про Пірама і Тісбу. Можливо, що згадані сцени навіяні спогадами дитинства про театральні вистави на майданах в Ковентрі, хоча тут важливі дотепні випадки проти старого англійського театру. Шекспір мовби кепкує зі свого драматичного мистецтва і з тогочасного театру з його примітивними і нечисленними засобами впливу на уяву глядачів.

Комічний ефект, справляють заспокійливі слова лева, який перед тим, як рикнути, пояснює паніям, що він не справжній лев. Як благотворно діє після його рикну репліка Тезея: «Славно ричиш, леве!».

За Бернардом Поліним » пародія слідує за трагедією, мов її тінь»[9] (Самогубство Пірама і Тісби - розпочинається як комедія, а в самій комедії романтична історія подана мов «театр і тевтрі», як інтермедія, що її ремісники підготували до весілля Тезея. Гіперболізація («П'єса наша - прежалісна комедія і цілком жорстока кончина Пірама і Тісби») веде до фарсу «Чудова штучка, запевняю вас, і превесела!» каже Навій [10] (II,2).

Комічно представлено Шекспіром розуміння ремісниками суті трагедії та її персонажів, їх спроби зіграти невласливі їм почуття. Комічно обігрується й сама ідея самогубства. Щоб не налякати паній мечем і трупами, ремісники хочуть «витерти» з п'єси сцену самогубства але все ж вирішують: хай Пролог доповість публіці, що Пірам насправді не вбиває себе, а щоб остаточно запевнити їх у тому, хай він скаже, мовляв, я, Пірам, взагалі то й не Пірам, а ткач Навій [11] (III,11). Правда, закохані все ж помирають на очах у глядачів. Їх величні, сповнені ефруїхмів і незграбних зворотів діалоги не викликають співчуття з боку глядачів..

Самогубство в трагедії позначене неминучістю, а в комедії – переборюваністю.. У трагедії автор підкреслює єдність кохання і смерті, в комедії – їх несумісність. У «Сні в літню ніч» в комедійній формі зашифрована колективна ініціація, процес посвячення, який закінчується так званим «хімічним весіллям».[12]

Зворушлива поетична легенда про Пірама і Тісбу, знижена і викривлена до фарсу незграбними ремісниками, хоча вони й намагаються демонструвати серйозність своїх намірів. Уява покриває самообман і підживлює їх ілюзії щодо акторських здібностей, як це має місце у Титанії по відношенню до ймовірних достоїнств Навія. Тому Тезей,, застерігаючи від глузування з приводу гри ремісників ,зауважує Іпполіті:

Ми тим щедріші будемо, коли
Подякуєм їм за те «ніщо»
Те, що вони наплутають, ми будем
Розплутувать- і хай це нас потішить
Ми будемо поблажливі до них-
Оцінимо не успіх, а зусилля.
Тезей зазначає, що часом

«у збентеженім мовчанні, гостинність чую більшшу та щирішу, ніж в речах улесливо-сміливих майстерного і пустого красномовця

Любов і простота небалачукі
В небагатьох словах багато скажуть»[13].

Отже, невдатне мистецтво, як і нещасливе кохання, можуть згладжуватися простосердям. Звичайно, від цього гра не стає майстернішою, як і сердечність Титанії не може надати Невію тих чеснот, яких він немає. Але щирість зусилля невдатних служителів Мельпомени не дає підняти їх на глум і викликає у Тезея слова поблажливості. Підсумовує все дійство Пак, що є своєрідним втіленням образу автора п'єси.

Це ж бо сон лише, зважайте
І за це нам попуск дайте.
Як обійдеться без свисту
Й совість матимемо чисто
Це всім нам додасть охоти
Вади наші побороти [14].

Згідно вчення герметистів людина може шляхом тренування розуму, волі й емоційної природи досягти зміни своєї психічної сутності, відкрити у собі нові здібності , відчути надособові стани свідомості, відродитися духовно і фізично.

Для цього їй необхідно навчитися усвідомлювати незалежність свого «я» не лише від тіла, від усіх нищих пристрастей та емоцій, але і від свого розуму; вона має усвідомити, що її розум і навіть її вищі інтуїтивні здібності - це лише знаряддя, яким користуються її істинна духовна сутність, її безсмертне «я». Посвячуваний повинен усвідомити реальність свого істинного «я» не лише теоретично, чисто інтелектуально, але й емоційно, він повинен пережити народження у собі нової духовної особи.

Текст шекспірівського твору свідчить про те, що орієнтація драматурга на герметичні уявлення доби була цілковито свідомою і враховувала дискусійність й ідеологічність їх побутування. Герметичні уявлення склали важливий елемент худож-

нього мислення драматурга, оскільки були пов'язані у його свідомості з топосом *Theatrum Mundi* (Магічного театру).

1 Див.: Приходько Н.Н. Художественное преломление астрологических представлений английского Ренессанса в драматургии Шекспира. Дисс....канд. филол. Наук. Ростов/нД, 2004. 2 Баткин Л. Ренессансный миф о человеке//Вопросы литературы. 1971- №6.- с.112. 3 Броль Р.В. Астрология в истории мировой культуры: подход к изучению//Полигнозис. 1999- №2.- с.117-127. 4 Ван-дер-Варден Б. Пробуждающаяся наука II. Рождение астрономии:Пер. с англ. М. Наука, 1991.-384 с. 5. Гениушас А.Т. Амбивалентность шекспировских образов// Шекспировские чтения 1984.- М. Наука, 1986.- с.82-104. 6 Йейтс Ф.А. Джордано Бруно и герметическая традиция. Пер. с англ. М. Новое литературное обозрение, 2000.- 527 с. 7 Йейтс Ф.А. Искусство памяти. СПб Фонд поддержки науки и образования, 1997.- 479 с. 8 Карасев Л.В. Вещество литературы. М. Языки славянской культуры, 2000.- 399 с. 9 Карасев Л.В. Онтология и поэтика//Вопросы философии, 1996.- №7.- с.55-84. 10 Краснопевцева Е.И.Астрология: возможность философского подхода//Полигнозис. 1999.- №2- с.128-135. 11 Кузнецов Б.Г. Идеи и образы Возрождения. М., Наука, 1979.- 280 с. 12 Лавджой. Великая цепь бытия Пер. с англ. М. Дом интеллектуальной книги, 2001.-373 с. 13 Пружинин Б.И. Астрология: наука, псевдонаука, идеология?//Вопросы философии, 1994.- №2.-с.13-24. 14 Филатов В.П. Живой космос: человек между силами земли и неба//Вопросы философии, 1994.- №2.- с.3-12. 15 Arnold P. Esoterism de Shakespeare. P. Mercure de France? 1955.- 280 p. 16 Clark R.L. Shakespeare amd the Supernatural. N.Y Haskell House, 1971.-346 p. 17 Харитонова Е.В. Драматическая функция макгафры в пьесах У.Шекспира (трагедия «Гамлет», комедия «Сон в летнюю ночь» Автореферат канд. Филоло. Наук. М.,1995. 19 Гениушас А.Т. Фольклорно-мифологический субстракт поэтики Шекспира. Дис. Д-ра филолог. Наук. М.,1970.-243 с. 20/Зелезинская Н. С. Жанровая ориентация как художественная функция самоубийства в произведениях Шекспира// Вестник Челябинского государственного университета. 2009. № 30 (168). Филология. Искусствоведение. Вып 35. с.-84-87. 21 Charles Nicholl. The Lodger Shakespeare on Siver Street. Penguin Sookes, 377 pp.

СЕРЕДНЬОВІЧНА ЛАТИНСЬКА МОВА І СУСПІЛЬНА МОВНА СВІДОМІСТЬ В УКРАЇНІ КІНЦЯ XVI ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ

У культурному розвитку України XV–XVII століття особливу роль відігравала латинська мова, яка була мовою культури Середніх віків Європи загалом. Суспільна мовна свідомість в Україні цього періоду формувалась, з одного боку, на ґрунті латинсько-польської мовної свідомості, з іншого, мав місце потужний вплив церковно-словянської та староукраїнської мов.

Ключові слова: Середньовічна латинська мова, Довге Середньовіччя, мовна свідомість, староукраїнська мовна свідомість, літературно-писемний білінгвізм, багатомовність.

В культурном развитии Украины XV–XVII вв. особое место занимал латинский язык, который был языком культуры Средних веков в целом. Общественное языковое сознание в Украине этого периода формировалось, с одной стороны, на основе латинско-польского языкового сознания, с другой, имело место мощное влияние церковнославянского и староукраинского языков.

Ключевые слова: Средневековый латинский язык, Долгое Средневековье, языковое сознание, староукраинское языковое сознание, литературно-письменный билингвизм, многоязычие.

In the cultural development of Ukraine XV–XVII centuries a special place was occupied with Latin language which was the language of the Middle Ages culture. The social-language consciousness in Ukraine of this period on the one hand was formed on the basis of the Latin-polish language consciousness and on the other hand a powerful influence of Church Slavonic and Old Ukrainian languages took place.

Key words: Medieval Latin language, The long Middle Ages, language consciousness, old Ukrainian language consciousness, literary and writing bilingualism, multilingualism.

У XV ст. італійські гуманісти (1469 р. папський бібліотекар Джованні Андреа) винайшли термін «Середньовіччя» для протиставлення древнім мовам Відродження. І лише у XVII ст. (1678 р.) французький вчений Дю Канж надрукував «Glossarium mediae et infirmae latinitatis» («Словник середньої та низької латини»), поділивши таким чином латинську мову на дві мови: античну латину і середньовічну латину, мову занепаду. У XVIII ст. на вульгарну латину поширюється термін «учена латина» і відповідно з'являється тричленна періодизація. Жак Ле Гофф у своєму дослідженні «За довге Середньовіччя» називає Середні віки «спокусливим примітивом... предметом порожнього бажання вернутися до свого кореня» [Ле Гофф 2007, 26]. З погляду культури — це час між занепадом античних шкіл та загальним шкільництвом XIX ст. (Cl.Brémon, J.Le Goff, J.-Cl.Schmidt, L'«Exemplum», Typologie des sources du Moyen

Age occidental, fasc.40, Turnhout, 1982). Той же Жак Ле Гофф, вводячи термін довгого Середньовіччя, пропонує поділити його на проміжні періоди, а саме, високе Середньовіччя IV-IX ст. (Пізня Античність), центральне Середньовіччя X-XIV ст. (вузьке Середньовіччя), низьке Середньовіччя, або час кризи, XIV-XVII, яке закінчується ренесансом [Ле Гофф 2007, 29].

В історії України XVI-XVII ст. – це епоха культурно-просвітницького руху, період розквіту науки і літератури. На цей час припадає перше культурне відродження України, яке, як слушно зазначає М.Грушевський «...розбудило громадську енергію, припонує... періодом упадку, викликало нові колективні форми громадської кооперації, нові методи освіти і культурного виховання». [Грушевський, 113]. Український філософ В.Литвинов зазначав, що «ідеї гуманізму епохи Відродження, яке розвивалося на вітчизняному ґрунті, були явищем, інтегрованим у загальноєвропейський процес», і відповідно українська культура «підійшла до творення власних форм гуманізму, який існував в Україні у двох різних видах: по-перше, як аналог західноєвропейського Відродження, що сприймалося і переосмислювалося відповідно до потреб вітчизняної духовної культури; по-друге, у власних національних формах, як породження розвитку попередніх культурно-філософських традицій» [Литвинов 2000, 407].

Найголовнішим знаряддям культурного відродження православних українців були братства. Вони виникли ще в XV ст. як організації, покликані надавати допомогу церквам, але поступово розвинулись у громадські організації для боротьби за соціально-національне визволення проти католицької польської експансії.

Спочатку культурно-просвітницька діяльність братств розвивалась у «греко-слов'янських традиціях» [Крекотень 1983, 15]. Але реальні обставини і латинсько-польський характер католицької культури вимагали змін у культурно-просвітницькій орієнтації, які призводять до нових орієнтирів. Латинська мова стає своєрідним мовним ідеалом, набуває «...суспільного статусу класичної і культурної мов, які входили до кола загальної освіти» [Мечковская 1991, 164].

Дослідники пам'яток XVI-XVII ст. імпліцитно визнавали, що у свідомості освіченої частини українського суспільства того часу перетиналися і взаємодіяли різні мовні системи, оскільки в тогочасній Україні функціонувало п'ять мов із різними ступенями вартості, які задовольняли комунікативні, релігійні та культурно-освітні потреби суспільства: грецька, латина, церковно-слов'янська, польська і староукраїнська («проста»). Мірилом ученості було знання латини – мови науки і судочинства та міжнародного спілкування. Слід зауважити, що не менш важливе місце у духовному житті українського суспільства посідала і польська мова, яку українські громадські діячі використовували як засіб полемічної боротьби, зокрема М.Смотрицький, П.Могила, С.Зизаній, І.Галатовський, І.Гізель, С.Яворський [Яременко 1958, 46]. Дослідниця мовотворчості Г.Сковороди Л.Гнатюк вважає, що «входження в іншомовний світ давало можливість збоку подивитись на власну концептосферу рідної мови, порівняти її із засобами іншої мови, а порівняння, як відомо, дає новий імпульс мисленню, формує той чи інший напрямок думки, сприяє усвідомленню власної мовної і національної самобутності» [Гнатюк 2010, 90].

Свідомість визначається як специфічний прояв духовної життєдіяльності людини, пов'язаної з пізнанням [ФЕС 2002, 567]. Одиницями свідомості є образи сприйняття, уявлення, поняття, емоції, почуття [Уфимцева 2000, 208]. Свідомість виявляється в індивідуальній та суспільній формах. Саме індивідуальна свідомість *«вибірково фіксує і транспортує, переводячи на свій рівень, інваріантні схеми свідомості того суспільства, того соціального оточення, у яких живе даний індивід»* [Горошко 2003, 14].

Серед лінгвістів досі немає одностайної думки щодо поняття мовної свідомості. О.І.Блінова трактує мовну свідомість як одну з форм суспільної свідомості, яка має свій особливий об'єкт відображення – мову, що виконує особливу соціальну функцію – обслуговування потреб мовленнєвої діяльності [Блінова 1989, 122]. На думку Г.В.Єйгера, мовна свідомість є обов'язковою умовою існування й розвитку інших форм свідомості. [Ейгер 1990, 23-43].

О.Р.Лурія узагальнив поняття мовної свідомості до *«вербального вираження у внутрішньому світі зовнішнього світу»* [Лурія 1998, 24]. Г.М.Яворська розглядає *«мовну свідомість як сукупність культурно й соціально зумовлених установок щодо мови, які відбивають колективні ціннісні орієнтації»* [Яворська 2000, 145].

П.Ціхон створив власну концепцію мовної свідомості: *«Специфічна структура мовної свідомості зумовлюється мовно-соціальною мережею, у якій діє кожен індивід, тобто є продуктом спілкування з іншими. ...Вона (мовна свідомість) є одночасно сталою і змінною, гомогенною й гетерогенною, свідомою та несвідомою, поєднує в собі індивідуальні й надіндивідуальні елементи»* [Cichon 1998, 50-52].

Розвиток староукраїнської мовної свідомості в кінці XVI – першій половині XVII ст. був зумовлений саме розквітом української культури і *«співзвучний із процесами розвитку мовної свідомості в Європі в цілому»* [Гнатюк 2010, 78]. І хоча мовну свідомість народів Європи періоду пізнього середньовіччя характеризувало передусім розуміння цінності рідної мови, католицька пропаганда вважала церковнослов'янську мову недостатньою для вираження провідних наукових ідей. Єзуїтський проповідник П.Скарга у своїй праці *«O iedności Kościoła bożego»* (Вільно, 1577) стверджував, що греки обманули Русь, не давши при хрещенні своєї мови, а церковнослов'янській бракує усталених граматичних і лексичних норм, без чого вона не придатна для наукових цілей. П.Скарга вважав, що лише латина і грека з їх традиціями й усталеними граматичними формами мали виконувати культурно-наукові та конфесійні функції. [Фрік 1992, 213].

Український історик мови В.А.Передрієнко аргументовано розглядає мовну ситуацію початку XV – кінця XVII ст. як літературно-писемний білінгвізм (латино-польські і церковнослов'янські елементи)[Німчук...1989, 105].

На думку російського вченого Б.Успенського двомовність в Україні калькує латинсько-польську двомовність у Польщі: еквівалентом латини виступає церковнослов'янська, а польської – староукраїнська [Успенский 1994, 70, 85].

М.І.Толстой підкреслює, що для території України XVI-XVII ст. характерна не лише гомогенна двомовність, а й багатомовність [Толстой 1988, 60].

Провідний український мовознавець В.Німчук підкреслює, що в Україні XVI – XVII ст. була надзвичайно складна «найсконплікованіша в Європі (якщо не в суському світі) мовна ситуація» [Німчук 1996, 1]. І серед усього різноманіття мов особливу роль у культурному розвитку України XV – XVII ст. відіграла латинська мова, яка була мовою культури середніх віків у цілій Європі (крім хіба маврської Іспанії) [Огієнко 1930, 493].

Варто зазначити, що вживання в Україні латинської мови означало, що якимось аспектом свого культурного та політичного життя країна входила в той регіон, де латина була мовою правових актів, школи, науки і церкви та більшості літературних жанрів.

В канцелярії Галицько-Волинського князівства латинська мова була вжитку вже в XIII-XIV ст. Достатнє знання латини вважалося ознакою, яка засвідчувала приналежність до еліти суспільства, вивчення ж латини стає суспільною необхідністю, продиктованою вимогою того часу, «грека буде *ad chorum*, а латина *ad forum*» [Попович 1998, 195]. Бенджамін Франклін порівнював знання класичних мов з «капелюхом під пахвою в освіті», [Łacina jako język elit 2004, 459] латина була занадто складною у вивченні, але потрібною і вкрай необхідною еліті. Не зважаючи на те, що в Україні ставлення до латинської мови на різних етапах її використання було неоднаковим (від ворожого до прихильного), русин крім мови грецької, слов'янської й польської «мусить уміти й латину, аби бути освіченими людьми, а не простаками – в справах громадських, так само, як і відповідаючи в питаннях віри», як говорилося у збірному творі «Λίθος albo Kamień», підготованому вченими, згуртованими навколо П.Могили і виданому під псевдонімом Євсевія Пими́на [Litos albo kamien... 1644, 142].

Характерною рисою латини цього періоду (попри її сакральність) було те, що нею користувалися двомовні читачі: мало хто вмів говорити нею від народження. Латина, яку тепер використовували для письма, ставала дедалі подібнішою до латини класиків Античності, вона набувала езотеричності, цілком відмінної від церковної латини раннього середньовіччя. Ступінь індивідуального засвоєння латинської мови в цей час визначався як обдаруванням кожного окремого творця латинськомовного тексту, так і обставинами.

Латинська мова XVI-XVII ст. не тільки не обмежується певним освітнім прошарком, який протягом століть збігався переважно з духівництвом, але до певної міри є особистою мовою кожної людини, що належить до цього прошарку.

Опанування латинською мовою у тих суспільно-політичних умовах було життєвою необхідністю. С.Косов, наголошуючи на важливості вчення латинської мови для українців того періоду, писав: «Перша причина, чому нашому народу потрібна латинська наука, та, щоб нашу Русь не називали неосвіченою Руссю. А то поїде бідний русин на трибунал, на сейм, на сеймик, у міський або земський суд, – без латинської мови програє справу. Без неї – ні судді, ні адвоката, ні розуму, ні посла: дивитиметься то на одного, то на другого, витріщивши очі, як вороги» [Косов 1886, 184-185]. Петро Могила зазначав, що латинську мову треба вивчати для розуміння оточуючих, для диспутів на релігійні теми, для тлумачення латинськомовних богословських книг, яких, на відміну від грецьких і слов'янських, було багато [Λίθος albo Kamien...1664, 376].

Латинська мова, а відповідно латинська література і культура через посередництво польської проникає на територію України й посідає значне місце у науковому, духовному, адміністративному та культурному житті, не існуючи ізольовано, а збагачуючи словниковий склад, морфологію та синтаксис інших мов (зокрема церковнослов'янську та староукраїнську).

Статус латини як загальноєвропейської культурної мови з її універсальним значенням не лише не змінився у середні віки, а й поглибився, у зв'язку з соціомовною ситуацією, яка склалася в Україні кінця XVI – початку XVII ст.

Отже, суспільна мовна свідомість в Україні кінця XVI – початку XVII ст. формувалася, з одного боку, на ґрунті латинсько-польської мовної свідомості, з іншого, мав місце потужний вплив церковнослов'янської та староукраїнської мов.

1. Блинова О.И. Языковое сознание и вопросы теории мотивации/О.И.Блинова // Язык и личность: [сб.ст.] /АН СССР, Ин-т рус. яз.; отв.ред.Д.Шмелев. – М., 1989. – С.122. 2. *Горошко Е.И.* Языковое сознание: гендерная парадигма / Е.И.Горошко. – Х.: ИНЖЭК; М.: [б.и.], 2003. – 437 с. – С.14. 3. *Ле Гофф Ж.* Середньовічна уява. – Львів, 2007. – 346 с. – С.26. 4. *Грушевський М.* Історія України Руси. В 6 т. – 9 кн. –т.VI. К.: Либідь – 680 с. – С.113. 5. *Гнатюк Л.* Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 446 с. – С.78. 6. *Ейгер Г.В.* Механізми контролю мовної правильності висловлювання / Г.В. Ейгер. – Х.: Основа, 1990. – 184 с. – С. 23-43. 7. *Косов С.* Exegesis // Голубев С. Історія Київської академії. – К.: 1886. – С.184-185. 8. *Крекотень В.І.* «Оповідання Антонія Радивиловського». – К.: Видавництво «Наукова думка», 1983. – 406 с. – С.15. 9. *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с. – С. 407. 10. *Лурия А.Р.* Язык и сознание / А.Р.Лурия. – [2-е изд.]. – М.: Изд-во Московского университета, 1998. – 335 с. – С. 24. 11. *Мечковская Н.Б., Супрун А.Е.* Знання о языке в средневековой культуре южных и западных славян // История лингвистических учений. Позднее средневековье. – СПб.: Наука, 1991. – с.125-182. – С.164. 12. *Німчук В.* Конфесійне питання і українська мова кінця XV–початку XVII століть // Берестейська унія і українська культура XVII століття. – Львів: Місіонер, 1996. – С.1-18. 13. *Німчук В.В., Русанівський В.М., Чепіга І.П.* Жанри і стилі в історії української літературної мови / В.В.Німчук, В.М.Русанівський, І.П.Чепіга (та ін.): відп.ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1989 – 286 с. – С.105. 14. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х років. Літературно-лінгвістична монографія. – Варшава; вид-во Варшавського університету, 1930. – т.1 – 520 с. – т.2 – 192 с. – С.493. 15. *Попович М.* Нарис історії культури України. – К. і Арт Ек, 1998. – 728 с. – С. 195. 16. *Толстой Н.И.* Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI-XVII вв./ Н.И.Толстой// История и структура славянских литературных языков/ Н.И.Толстой; отв.ред. В.И.Ярцев; АН СССР, Отделение лит.и яз. – М., 1988. – С. 60. 17. *Успенский Б.А.* Краткий очерк истории русского литературного языка XI-XIX вв./ Б.А.Успенский. – М.: Гнозис, 1994. – 239 с. – С.70, 85. 18. *Уфимцева Н.В.* Языковое

сознание и образ мира славян/ Н.В.Уфимцева // Языковое сознание и образ мира славян: [сб.научн.ст.] / РАН, Ин-т языкознания; отв. ред. Н. В. Уфимцева. 19. *Фрік Д.* Мілетій Смотрицький і руське мовне питання / Д. Фрік // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. – 1992. – т.224: Праці філологічної секції. – С.213. 20. *Шинкарук В.І.* ФЕС / ред.кол.: В.І.Шинкарук (голова) та ін. НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. – К.: Абрис, 2002. – 726 с. – С.567. 21. *Яворська Г.М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г.М.Яворська / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні, 2000. – 286 с. – С.145. 22. *Яременко П.К.* Стефан Зизаній – український письменник-полеміст кінця XVI ст. / П.К.Яременко // Радянське літературознавство. – 1958. – С. 46. 23. *Cichon P.* Sprachbewußtsein und Sprachhandeln: Romands im Umgang mit Deutschschweizern / Peter Cichon. – Wien: Braumüller, 1998. – 392 s. – S.50-52. 24. *Łacina* jako język elit / Koncepcja I redakcja naukowa Jerzy Axer. – Warszawa, 2004 – 516 s. – С. 459. 25. «Λίθος albo Kamień z procy prawdy cerkwie swietey prawoslawney Ruskiey...». – К., 1644. – С.142.

Михайлова О.Г., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОНОМАСТИКОН АНТИЧНОЇ МІФОЛОГІЇ ЯК ОСОБЛИВИЙ КЛАС ЕЙДОНІМІВ

У статті зроблено спробу ідентифікувати античні міфони́ми згідно з оригінальною денотатно-номінативною класифікацією власних назв А.О. Білецького, проаналізовані етимолого-дериваційні і функціональні особливості цього класу ономастичних одиниць.

Ключові слова: ономастика, міфонім, конотонім, прецедентне ім'я.

В статье предпринята попытка идентифицировать античные мифонимы в соответствии с оригинальной денотатно-номинативной классификацией имен собственных, предложенной А. А. Белецким, анализируются этимолого-словообразовательные и функциональные особенности этого класса ономастических единиц.

Ключевые слова: ономастика, мифоним, коннотоним, прецедентное имя.

The article has attempted to identify antique mythonims in conformity with original denotative and nominative classification of personal names suggested by professor A.A.Beletskiy, and is analyzing etymological word-forming and functional traits of this class of onomastic units.

Key words: onomastics, mythonim, connotonim, precedent name.

Nomen est omen ‘ім’я – це ознака / знак’ – такий епіграф обрав для своєї монографії «Лексикологія і теорія мовознавства (ономастика)» один з найвідоміших українських лінгвістів, учений із світовим ім’ям, професор А.О. Білецький. Цей вираз налічує понад дві тисячі років, а його автором є видатний римський комедіограф Тит Макцій Плавт. Сьогодні на початку третього тисячоліття ім’я (nomen) як об’єкт наукового дослідження все ще залишається предметом серйозних наукових дискусій, «огорнутим деякою таємницею», оскільки, за визначенням видатного філософа-богослова Павла Флоренського, «без Таємниці... ім’я перетворюється на «порожній звук», «подих повітря» – flatus vocis, як казали схоласти» [Флоренський 2007, 142].

Від перших античних студій описового характеру та спроб визначити критерії розподілу слів на власні та загальні назви (nomina propria et nomina appellativa) ономастика як окрема мовознавча дисципліна сягнула сьогодні глибин людської свідомості. Когнітивні ономастичні студії – один з найбільш перспективних напрямків дослідження власних назв, який активно розробляють як українські вчені, наприклад, представники одеської ономастичної школи [Карпенко 2004, 2006], так і російські лінгвісти [Красных 2003, Щербак 2008 та ін.].

Мета нашого дослідження – ідентифікувати особливий клас ономастичних одиниць, які походять з античної міфології, спираючись на класифікаційні принципи та оригінальну терміносистему, розроблені А.О. Білецьким у монографії «Лексикологія і теорія мовознавства (ономастика)». *Матеріалом* дослідження ми обрали античні власні назви, до яких А.О. Білецький як справжній знавець міфології давніх греків і римлян неодноразово звертався у своїх ономастичних студіях.

Якщо зазирнути у найближче минуле української ономастики, треба обов’язково згадати про створення у 1959 р. Української ономастичної комісії (УОК). Завдяки співробітництву найкращих українських мовознавців, епізодичні дослідження феномену власної назви набули системного вивчення, а дискусійні питання прикладної та теоретичної ономастики почали регулярно висвітлюватися у повідомленнях Комісії. Результатом творчої співпраці став проект словника «Українська ономастична термінологія» видатного українського лексиколога В.В. Німчука, який і зараз очолює УОК. З моменту формування ономастичної комісії з нею активно співпрацював А.О. Білецький. Саме у Повідомленнях УОК вперше було видане його дослідження з грецької топоніміки «Слов’янська топонімія Греції» [Білецький 1966], перевидане з часом в Афінах [Білецький 1980]. Невипадково проблемам «глобальної ономастики» (термін Суперанської О.В.) присвячена більша частина наукової спадщини А.О. Білецького. Актуальним сьогодні залишається сам підхід до вивчення різноманітних типів онімної лексики, обраний дослідником, – порівняльно-історичний метод з «логічним наголосом... не на порівняльне, а на *історичне*», – як підкреслював сам А.О. Білецький [Білецький 1972, 32, 128]. Тип ономастичної системи, за визначенням ученого, складається з цілого «комплексу лінгвістичних та культурно-історичних стихій», тому дослідження онімів вимагає високого рівня знань не тільки з мовознавчих дисциплін, але також з «археології, історії матеріальної і духовної культури, біології, теології, філософії, логіки, психології та ін.» [Суперанская 1973, 8].

Оригінальний комплексний підхід до вивчення різномовних онімів, дієві методи (квантитативні та квалітативні) та прийоми етимологічних досліджень (атрибуція, локалізація, періодизація) широко представлені у підсумковій праці з проблем ономастики А.О. Білецького «Лексикологія і теорія мовознавства (ономастика)». Особливу увагу привертають лінгвістична, тематична і семантична класифікації поміра ргорта, статистична й історична типології, які базуються на етимолого-морфологічному аналізі ономастичних одиниць, переважно топонімів. Вільне володіння автором давніми «мертвими» мовами: санскритом, давньогрецькою, латиною, численними сучасними європейськими мовами (романськими та германськими), а також турецькою, арабською, івритом та іншими відбилося у доказовій базі дослідження. Так, ілюстративний ономастичний матеріал (близько 1000 онімів та похідних), включає численні приклади зі слов'янських мов, разом із старослов'янською та праслов'янською, новогрецької мови, тюркських мов, зокрема турецької, семітських, зокрема арабської, іранських, зокрема осетинської, а також китайської мови, ономастичні паралелі з давніми мовами: санскритом, давньогрецькою та латиною та сучасними романськими мовами, зокрема іспанською, французькою та ін. Цікаво, що сам А.О. Білецький в анотації до монографії унікальний багатомовний матеріал скромно називає прикладами «з різних, але переважно індоевропейських мов».

У «Лексикології» вперше запроваджена оригінальна система термінопозначень «для систематики словникового складу мов», створена за зразком систематики тваринного та рослинного світів, а також введені в обіг «нові терміни на позначення таксономічних (класифікаційних) величин» із сподіваннями автора на подальше визнання фахівців [Белецький 1972, 10]. На жаль, цей найбільш вагомий, на наш погляд, здобуток дослідника не знайшов очікуваної підтримки. Сьогодні ми можемо засвідчити лише поодинокі посилання на оригінальну терміносистему А.О. Білецького, наприклад, у загальновідомому «Словнику російської ономастичної термінології» Н.В. Подольської [Подольская 1986, 8] та в деяких новітніх українських ономастичних студіях [Торчинський 2010, 2]. Сподіваємося, що не оминуть увагою цей факт, укладачі нового «Словника української ономастичної термінології», видання якого заплановане на 2012 рік, а проект вже давно активно обговорюється українською науковою спільнотою [Ковалик 1976, 20].

Головним об'єктом свого дослідження А.О. Білецький обрав топоніміку, але наполягав на тому, що серед онімів найбільш показовими одиницями є антропоніми, з якими можна порівнювати інші власні назви. Подібний пріоритет ґрунтується на антропоморфізмі як основній первісній формі світосприйняття, коли у процесі пізнання світу людина «олюднювала природу» за допомогою «людських» власних назв, що надавала різним об'єктам і явищам. Таким чином, з одного боку, антропоніми є «взірцем» творення імен для «екзоантропічних» одиниць, з іншого – одним із джерел поповнення загальної лексики, оскільки з поширення географічного кругозору первісної людини власні назви переходили у загальні [Белецький 1972, 161].

Першоосновою будь-якої онімної теорії, починаючи з античних часів, є розподіл назв на власні та загальні. Для термінопозначення цих лексичних категорій А.О. Білецький застосував універсальний класифікаційний принцип родо-видових відносин.

Як відомо, першим, хто створив родо-видову систему наукових назв, був відомий шведський ботанік-натураліст Карл Лінней. За біологічною номенклатурою Ліннея, назва будь-якого виду складається з двох латинських номенів: із загальної назви роду (genus) та специфічної, ідентифікуючої ознаки представника цього роду – назви виду (species), наприклад, *Apis mellifera* ‘бджола медоносна’.

За концепцією А.О. Білецького, «загальні [назви] позначають роди (класи), а власні – види: *nomina appellativa genera designant, nomina propria – species*» [Белецкий 1972, 33]. Власні назви виконують функцію «індивідуалізації-ідентифікації», подібно до видових назв, тому позначаються терміном *ейдоніми* (від гр. ΕΙΔΟΣ ‘вид’ та ΟΝΟΜΑ, ΟΝΥΜΑ ‘ім’я’, отже ‘видова назва’) та протиставляються загальним назвам, тобто назвам роду, які позначаються терміном *геноніми* (від гр. ΓΕΝΟΣ ‘рід’, ‘назва роду’ та ΟΝΟΜΑ, ΟΝΥΜΑ ‘ім’я’, отже ‘родова назва’) та виконують класифікаційну функцію [Белецкий 1972, 16-18, 167]. Внутрішня семантика терміна *ейдонім* вказує на вторинність власних назв, які у більшості випадків є генетично похідними від генонімів [Белецкий 1972, 12]. Класи ейдонімів і генонімів можна вважати протилежними за своїми функціями, але не за складом, отже ейдонім – це назва (*nomen vel nominatio*) нижчої (граничної) межі індивідуалізації, яка може бути співвіднесена з об’єктом реального або уявного світу [Белецкий 1972, 169]. В обіг були запропоновані також деякі похідні терміни, наприклад: *ейдонімія*, або ономастикон, *ейдонімічна* функція, або функція індивідуалізації, *генонімія*, або загальні назви та ін. У загальній класифікації лексичних елементів з функцією індивідуалізації клас (*classis*) ейдонімів розподіляється на два підкласи (*subclasses*): *антропоніми* (імена людей) та *монадоніми* (гр. μονάς, μοναδος ‘одиниця’ – назви окремих об’єктів, фактів, явищ), підклас антропонімів на два порядки (*ordines*): *ідіоніми* (гр. ιδιος ‘свій, власний’ – особові імена людей) та *койноніми* (гр. κοινός ‘спільний’ – назви людських товариств), підклас монадонімів на чотири порядки: *космоніми* (назви космічних об’єктів), *топоніми* (назви наземних об’єктів), *ергоніми* (назви творів), *епохоніми* (назви історичних епох) [Белецкий 1972, 168-169, схема 1].

Для нашого дослідження ми обрали особливий клас ейдонімів – міфічні власні назви з античної міфології, насамперед з грецької. У тексті монографії ці ономастичні одиниці мають загальне визначення «власні назви стародавнього світу» та протиставлені підкласу антропонімів. Так, міфічні назви, або назви «надприродних» істот – богів, демонів, напівбогів-героїв і т.п. пропонується об’єднати під назвою *міфоніми* та відрізнати від людських імен. Як приклад наводяться імена дванадцяти олімпійських богів – Аполлон, Арес, Гермес, Гефест, Зевс, Посейдон, Артеміда, Афіна, Афродіта, Гера, Гестія, Деметра [Белецкий 1972, 166]. Цікавим є зауваження А.О. Білецького стосовно здатності міфонімів ідентифікувати «ідеальні» об’єкти, які на певному етапі розвитку суспільства вважаються матеріальними або уподібнюються до таких [Белецкий 1972, 18]. З точки зору «філософії мови» міфологічні оніми належать до категорії «порожніх» імен, або імен з нульовим денотатом, які називають можливо-існуючі об’єкти та мають вербальну та ментальну репрезентацію [Руденко 1990, 21, 33].

Сучасна ономастика зберігає термін *міфонім*, але тільки у загальному значенні: «міфонім – це власна назва будь-якої сфери ономастичного простору в міфах, епопеях, казках, билинах» [Подольская 1986, 83]. Таким чином, за традиційним розподілом онімного простору міфоніми підвищують свій таксономічний ранг і представляють окремих клас ейдонімів. За денотатно-номінативним критерієм цей клас розподіляється на такі основні підкласи: *міфотеоніми* (імена богів, божеств, героїв, тобто міфоніми у першому значенні), *міфоантропоніми* (імена людей, що зустрілися у міфах, наприклад, закохані Леандр і Гера), *міфозооніми* (імена міфічних тварин, наприклад, Пегас, Кербер), *міфотітоніми* (назви рослин, пов'язані з міфами, наприклад, Нарцис, Сіринга), а також *міфомонадоніми*, представлені порядком *міфотопоніми* (міфологічні назви географічних об'єктів, наприклад, острів Атлантида, річка Стікс). Міфотеоніми як найбільший підклас розподіляються на два порядки: пропріальні міфотеоніми, або божественні власні назви (Аполлон, Артеміда) та апеллятивні міфотеоніми, або загальні назви божеств (німфа, наяда, лари, пенати). Згідно з класифікацією А.О. Білецького, можемо їх відповідно визначити як *ейдоміфотеоніми* та *геноміфотеоніми*. Останній порядок за денотатно-номінативними ознаками наближається до порядку *койнонімів* – спільних назв. Геноміфотеоніми так само як койноніми стають перехідним (проміжним) класом між власними та загальними назвами.

До порядку ейдоміфотеонімів, крім особових імен, належать також епіклеси – своєрідні божественні прізвиська (гр. *ἐπίκλησις*, лат. *cognomen* 'прізвисько'). За семантикою вони наближаються до паронімів і зберігають інформацію про функції божества, особливі риси, місце поширення культу, божественний ранг тощо, отже належать до інформативних ейдонімів. З граматичної точки зору епіклеси найчастіше є узгодженими означеннями, але інколи можуть виступати у ролі прикладки. За семантикою вони наближаються до видових епітетів у біологічній номенклатурі. Цікавий приклад тлумачення образу божества через набір інформативних епіклес знаходимо у тексті монографії. Ім'я Аполлона, античного бога світла, доповнюють різноманітні епіклеси-епітети, які походять від праіндоєвропейського кореня із значенням 'світло, блиск' (ΛΥΚΕΙΟΣ, ΛΥΚΙΟΣ). З часом деякі з них субстантивувалися, наприклад, епітет ΦΟΙΒΟΣ – 'світлий, сяючий', перетворився на власне ім'я Аполлона (Феб) і вказує на міфологічну паралель із богом сонця Геліосом. Інша епіклеса Аполлона ΛΕΥΚΑΤΑΣ походить від топоніма Левкада (назва середземноморського острова), де був споруджений храм на честь божества [Белецкий 1972, 166]. Таким чином, ейдоміфотеоніми, за визначенням А.О. Білецького, є «інформативними полілексемними» ейдонімами, які можуть поєднуватися у дескриптивні комплекси, схожі на класифікаційні назви у біологічній номенклатурі, де утворюють сполуки загальні та власні назви та можливий перехід з однієї лексичної категорії в іншу.

У «Лексикології» А.О. Білецького знаходимо оригінальні тлумачення таких термінів як «міфотопонім», або «псевдотопонім», і «міфантропонім». Для цих елементів ономастикону характерне «подвійне існування»: *sub specie temporum nostrorum* 'з точки зору сучасності', *sub specie aeternitatis* 'з точки зору вічності', оскільки вони вживаються на позначення онімів у художній літературі. «Сучасна точка зору» передбачає нову конотативну семантику, які асоціюються з певним художнім твором,

персонажем або автором. Відповідно міфоніми «з точки зору вічності» зберігають зв'язок з окремими міфологічними сюжетами або персонажами, отже є носіями культурного досвіду поколінь. Сучасність перетворює міфоніми на конотоніми, «культурні патерни», своєрідні ментальні прототипи, які зберігаються у колективній свідомості людства [Отін 1978, 47-48; Лукаш 2011, 75]. Часто в процесі мовлення конотоніми отримують додаткове аксіологічне забарвлення та починають функціонувати як прецедентні імена [Красных 2003, 157].

Підсумовуючи, зауважимо, що концепція власної назви А.О. Білецького не тільки не втратила актуальність у світлі сучасних ономастичних студій, але й набула нового теоретичного змісту. «Новою віхою у структуруванні онімної лексики» є класифікація ейдонімів за родо-видовим принципом [Торчинський 2010, 2]. Наша спроба ідентифікувати античні міфоніми доводить універсальність такої системи ідентифікації для будь-якого класу (підкласу) онімів.

1. *Белецкий А.А.* Лексикология и теория языкознания (ономастика) / Андрей Александрович Белецкий. – К.: Изд-во КГУ, 1972. – 210 с. 2. *Карпенко О.Ю.* Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / О.Ю. Карпенко. – Київ, 2006. – 33 с. 3. *Карпенко О.Ю.* Ментальна організація власних назв / О.Ю. Карпенко // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С.25–34. 4. *Ковалик І.І.* До упорядкування системи українських ономастичних термінів / І.І. Ковалик // Повідомлення УОК, вип. 14. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 20-27. 5. *Красных В.В.* „Свой” среди „чужих”: миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с. 6. *Лукаш Г.П.* Ознаки системної організації конотативних власних назв / Г.П. Лукаш // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 69–78. 7. *Отін Є.С.* Конотативна ономастична лексика / Є.С. Отін // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 47 – 53. 8. *Подольская Н.В.* Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1986. – 192 с. 9. *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с. 10. *Руденко Д.И.* Имя в парадигмах «философии языка» / Дмитрий Иванович Руденко. – Х.: Основа, 1990. – 299 с. 11. *Флоренский П.А.* Имена / Павел Алексеевич Флоренский. – М.: Эксмо-Пресс, 2007. – 398 с. 12. *Щербак А.С.* Когнитивные основы региональной ономастики: автореф. дисс. на соискание уч. степ. докт. філол. наук: спец. 10.02.19 „Теория языка”, 10.02.01 „Русский язык” / А.С. Щербак. – Тамбов, 2008. – 32 с.

ЗНАЧЕННЯ ЕПІГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ СТАРОДАВНІХ ЕТРУСКІВ

На сьогоднішній день етруски залишаються загадковим народом. Серед цих джерел, що є в розпорядженні науковців, велике місце належить епіграфічним. Всього до нас дійшло 11 тисяч етруських написів на стінах гробниць, на посуді, на люстերках.

Ключові слова: епіграфічні джерела, палеографія, етрускологія, релігія етрусків, «розетський камінь».

Этруски остаются загадочным народом для науки. До настоящего момента этрусские поэмы и трактаты утрачены. В таких условиях на первое место выдвигаются эпиграфические источники. Науке известно 11 тысяч этруских надписей на стенах гробниц, на посуде, на зеркалах.

Ключевые слова: эпиграфические источники, палеография, этрускология, религия этрусков, «розетские камень»

Nowadays, as more than 2 thousand years ago the Etruscans are still a mysterious nation, because we have no their literature, poems and tractates. In such situation Etruscan epigraphic sources play an important part. Now more than 11 thousand of Etruscans inscriptions are known. They can tell us about family, religion of this ancient society.

Key words: epigraphic sources, paleography, Etruscology, Etruscan religion, "rosetta's" stone.

Етруський етнос не створив епічних поем, подібних до «Іліади» або «Одиссеї» Гомера. Не дійшли до нашого часу і етруські релігійно-філософські трактати, існування яких підтверджене Цицероном і Сенекою. Саме вони слугували джерелом для трактату Цицерона "De divinatione". Значна частина праць, які могли б розповісти про етрусків та їх вірування, були знищені, і тому не можуть бути використані істориками.

Публій Теренцій Варрон повідомляє про етруські трагедії Волнія. Сенека згадує імена Цецінни, що у своїх трактатах виклав етруське вчення про блискавку. У творах Плінія Старшого знаходимо імена багатьох письменників, твори яких до нашого часу не дійшли. Це Арунтії, Турраній Грацил, Тарквітій Пріск, Фабріцій Туск. На жаль, серед втрачених джерел історія етрусків у 20-ти книгах, написана у I ст. н.е. римським імператором Клавдієм з династії Юліїв. [Немировский, 1983, 164-165]

У такому випадку на центральне місце, після звісно ж археологічних пам'яток, виходять епіграфічні дані. Тут варто наголосити на важливому значенні епіграфіки для вивчення сфери впливу поширення культури та вірувань етрусків.

З VII ст. до н.е. у Тоскані, Лациї, Північній Італії, Умбрії, Кампанії з'являються пам'ятки етрусської епіграфіки. На сьогоднішній день їх нарахується понад 11 тисяч. Завдяки епіграфічним даним стали відомими точні кордони етрусської зони осілості в Італії. Використовуючи дані писемних та археологічних джерел, їх можна окреслити таким чином: на півночі – р. Арно, на заході – Тірренське море, на сході – Апенніни між вигином р. Арно і Тразименським озером. Вони досягли Тибру за Тразименським озером лише у кінці IV ст. У період найвищої могутності (кін. VII – сер. V ст. до н.е.) етруски вийшли за ці межі, заволодівши долиною р. По на півночі, Кампанією на півдні, о. Корсикою на Тірренському морі. [Монгайт, 1974, 158]

Переважає більшість даних епіграфіки – короткі поховальні написи чи написи посвяти. Вони дають можливість встановити етрусську ономастику назв посадових осіб, пантеон богів, етруссько-італійські зв'язки. Однак при вивченні етрусської епіграфіки дослідники зустрічаються з дуже важливою проблемою, яка ще кілька десятиліть тому вважалась нерозв'язною. Це стосується перекладу етрусських написів. Хоча останнім часом було зроблено дуже багато для розуміння етрусських написів. Зокрема, встановлено ступені спорідненості у етрусків. [История Европы, т.1, 177]

Епіграфічні дані свідчать, що на короткий проміжок часу етруски вийшли за межі Італії. Наприклад, на межові камені з етрусським написом було знайдено у Тунісі:

M vnata zvtas tvl dardanivm tins

Переклад цього напису означає, що Тін (Зевс у греків) відмітив межі поселень етрусків, тобто дарданців. Цей напис є прикметним з двох поглядів [The Religion of the Etruscans, 2006, 14]. По-перше, етруски ототожнюють себе з дарданцями, тобто троянцями. Це є пряме свідчення на користь походження етрусків зі сходу, зі зруйнованої данайцями Трої. Це дає змогу пояснити релігійний етрусків. Французький дослідник Раймон Блок стверджує, що на заході у давнину не було іншого народу, який би так ревно дотримувався усіх звичаїв і традицій, так ревно виконував би усі ритуали, як етруски. Їм було властиве постійне перебування у стані страху, усі явища природи етруски пояснювали втручанням небесних чи підземних богів. [Блок, 2004, с. 144] Крім того, завдяки короткому напису ми дізнаємось і про ще одну роль, яку виконував бог-громовежерць Тін у етрусському пантеоні.

Часто зустрічаються написи на посуді. Наприклад, у Капуї знайдено 70 таких посудин з написами.

Найдавнішим є напис на патері, покритій чорною фарбою:

Kape mukavesa kape sli

Веґе відносить цей напис до 520– 500 рр. до н.е. В ньому говориться про патриціанський рід Капіїв, що проживав у Капуї і, можливо, дав своє ім'я цьому містові. Крім того, родові ім'я саре зустрічається і в інших містах Етрурії: Ареццо, Перузії, Клузії, Вульчі. [Залесский, 1965, 14-15] Ймовірно, етруски прибули на землі Південної Італії з півночі. Заснована на річці Вольтурн, Капуя стояла на чолі етрусського 12-тиграддя в Кампанії. Це місто мало подвійну назву на честь бога Вольтурна.

Тіт Лівій стверджує, що Вольтурном називалася Капуя до її завоювання самнітами. (Liv. IV, 37, 1). Сольно вважає, що Капуя – назва італійського походження, а Вольтурн – етрусська. [Залесский, 1965, 54] З цього випливає, що Вольтурн – бог-епонім

– поряд з Уні та Менрвою міг бути головним богом у етрусків. Головним птахом Тіна-Юпітера-Зевса вважався орел. Про це неодноразово говорить Вергілій у “Енеїді” (IX, 564; XI, 561). Орел же вважався символом сонця і могутності. У Елладі та Римі в епоху античності орел з верховною владою, а особливо з богами Зевсом та Юпітером. При похованні володаря у давнину випускали орла, що мало символізувати душу померлого, спрямовану до небес. У латинській мові *aquila* – орел, але слово *vultur* – сокіл, шуліка, гриф, тобто представники сімейства яструбиних, що об’єднує кілька десятків видів птахів. До цього ж сімейства належить і *aquila*. Відомо, що словом *vultur* іноді називали і орлів. Та й Капуя, етруське місто, до завоювання самнітами називалась Вольтурном (*Volturn*) і знаходилась на березі однойменної річки у Північній Кампанії.

Аналіз джерел, у яких згадується ім’я Вольтурна-Вольмунни дозволяє припустити, що Вертумн – це один із епітетів верховного бога етрусків Тіна.

У Фельсіні (сучасна Болонья) на великій стелі могильника Giardino Margenta (У ст. до н.е.) знайдено такий напис:

mi suvi velus kaiknas

Переклад у Н.Залеського: «Це могила Вела Каїкни». До речі, родове ім’я Каїкна було відоме в Волатеррах, Орвієто, Клузії та Вольсінїях. Можливо, члени цього роду брали участь разом з легендарним Окном у заснуванні Фельзіни. [Залесский, 1959, 32-33]

Наведені вище приклади були покликані довести величезні інформативні можливості використання епіграфічних джерел для вивчення етруської релігії та міфології. Та все ж вони мають і ряд недоліків. Насамперед це їхня лаконічність, хоча це є не применшує їхню роль у вивченні етруських релігійних вірувань.

До нашого часу дійшло не так багато етруських написів, що складаються більше, ніж з 10 слів. Вони зберігаються у археологічних музеях Риму, Загреба, різних міст Італії. Ще у 1848 році австрійський офіцер Михайло Барич, перебуваючи у Єгипті, придбав мумію жінки, загорнутої у бинти з льону, довжиною 14 метрів, шириною 0,3 м. Він тоді не знав, що придбав виняткове джерело для етрускологів, адже ляні бинти були вкриті написами незрозумілою мовою, лише згодом вчені встановили, що ця мова була етруська. Зробити це вдалось філологів з Відня Якобу Краллу 1891 році. Вивчати написи на шматках льону виявилось непростим, адже вони були значною мірою пошкоджені. На сьогоднішній день “книгою мумії” займається палеограф Франческо Ронкаллі, який працює у Ватикані. Він встановив, що перед нами релігійний текст, подібний до католицьких мес. Зокрема, встановлено значення таких слів: *celi* (вересень), *huthis zathrumis* (двадцять шостий день), *sucrī* (варто сказати), *thezric* (варто зробити). Часто згадується ім’я бога Nethuns (Посейдона у греків).

Завдяки спеціальним лабораторним дослідженням, проведеним у Швейцарії, вдалося вияснити, що текст поділяється на 12 вертикальних стовпчиків, по 120 слів у кожному. Всього – близько 1500 слів. Це найдовший етруський текст, яким на сьогодні володіє наука. [The Religion of the Etruscans, 2006, 10]

Трохи згодом, у 1877 році на півночі Італії, у районі міста П’яченци, було знайдено бронзову модель печінки, що містить імена та епітети етруських богів. За інфор-

мацією Марціала Капели і написами на моделі овечої печінки з П'яченци, боги займали чітко визначені місця на небі. Вони були добрими чи злими залежно від зони, яка їм відводилася. Небо було поділено на шістнадцять секторів (по чотири у різних частинах космосу). Сприятливим був схід, бо на сході вставало сонце, захід вважався несприятливим. І переважно ототожнювався з царством мертвих. Місцем. Де жили підземні боги. Але найважливішим був північ, де „мешкав” головний бог – громовержець Тін. [Cristofani, 1979, 95]

Ще вкінці XIX ст. почалось вивчення глиняної таблички з Капуї. Найвірогідніше, що на цій табличці текст релігійного характеру. У 1898 році було знайдено підтвердження, що вплив етрусків, у тому числі й релігійний, поширювався на Кампанію. Повідомленню Полібія знайшло підтвердження у археології. У 1898 році німецький мандрівник Л.Поллак у містечку Санта Марія Капуа Ветере придбав шматок черепиці з етрусським написом з 62 рядків. На сьогоднішній день це найбільший етруский текст, написаний на матеріалі, що добре зберігається. Табличка являє собою етрусський релігійний календар, що особливо підвищує її значення для даного дослідження. У календарі є дані про сакральні дії та жертвопринесення, пов'язані з богами та порами року. Особливе значення мало виділення слів, що означають жертву – *turca, tartiria, cuve, zusle*. Отримувачами жертв є боги *Letham, Cautha, Uni, Calu, Velthur, Thanr, Tinunus, Sequm*. Більшість же свят припадали на весняно-літній період. [Немировський, 2007, 253-256] Як стверджує М. Паллотіно, на табличці є згадка про жрецьку колегію з Капуї, про культ богині Уні. [Pallotino, 1975, 253-256]

Про релігійні зв'язки етрусків та фінікійців значно більше можуть розказати золоті пластинки, знайдені у 1964 році під час розкопки етруського порту етруського міста Цере – Пірг. Вони лежали у ніші між двома храмами під фрагментами теракотових скульптур. На двох табличках були написи етрусською мовою, а на іншій – пунічною, якою говорили фінікійці з Карфагену. Таблички розповідали про встановленні у місті Цере культу фінікійської богині Астарті у V ст. до н.е. [Харсекин, 1969, 101-107]

У останні роки намітились цікаві тенденції у етрускології та етрусській епіграфіці зокрема. На сьогоднішній день відомі етрускологи наголошують на вивченні конкретних проблем, пов'язаних з етрусками, на базі епіграфічних джерел. Зокрема, Дж. Ворд-Перкінс наголошує, що у вивченні етрусків варто розрізняти окремі аспекти, які часто розглядають у єдиному комплексі, ототожнюючи проблему походження і особливостей релігійних вірувань з більш масштабною проблемою походження етрусків. Крім того, науковець іде ще далі, відкидаючи проблему походження етрусків як таку. [Ward-Perkins, 1959, 1-2]

Схожі погляди на дану проблему розділяє і сучасний французький дослідник Ж.-Н. Робер. Він наголошує, що питання їхнього походження не було головним для етрусків. Тацит дуже рідко говорить про лідійське походження етрусків. Проаналізувавши модель печінки із П'яченци, дослідник робить висновок про надзвичайно важливу роль релігії у стародавніх етрусків. На основі епіграфічних даних він стверджує, що етрусський етнос сформувався найвірогідніше під впливом різноманітних факторів. На думку ученого, етруски виникли у результаті злиття місцевих народів з колоністами зі Сходу, яких привели сюди природні багатства Апеннінського півост-

рова.[Робер,2007,12] Таким чином, Ж.-Н. Робер робить спробу примирити дві конкуруючі теорії походження етрусків та їхніх вірувань, у той же час наголошує на тому, що не варто зациклюватись на цій проблемі, а присвятити себе і свій час вивченню конкретних проблем, пов'язаних з етрусками.

У такому підході варто відмітити раціональне зерно, адже замість того, щоб витрачати зусилля і папір на пусті баталії науковцям краще зосередитись на вивченні окремих аспектів етрусської епіграфіки і на основі її відомостей спробувати дати відповідь на запитання щодо особливостей релігії етрусків, її впливу на Рим.

Доводиться констатувати, що етрусського “розетського каменю” ще не знайдено. Хоча ця знахідка могла б здійснити справжню революцію у етрускології.

1. Блок Р. Этруски. Предсказатели будущего. / Р. Блок; [Пер. с англ. Л.А. Игоревского] – М., Центрполиграф, 2004. – 190 с. 2. Залесский Н.Н. Этруски в Северной Италии. / Н.Н. Залесский – Л. Издательство Ленингр. ун-та, 1959.– 121 с. 3. Залесский Н. Н. К истории этрусской колонизации Италии в VII – IV вв. до н. э. [Текст]: Этруски в Кампании. Этруски, греки и Карфаген в V и IV вв. до н. э. / Н. Н. Залесский. – Л.: Издательство Ленингр. ун-та, 1965. – 124 с.; ил.; 4. *История Европы*: в 8 т. / [гл. редкол.: З.В. Удальцова (пред.) и др.] – М.: Наука, 1988. – Т. 1: Древняя Европа / [отв. ред. Е.С. Голубцова и др.]. – М.: Наука, 1988. – 704 с. 5. Монгайт А.Л. Археология Западной Европы в 2 тт. – Т.1: Бронзовый и железный века / А.Л. Монгайт. – М., 1974. – 408 с. 6. Немировский А.И. Нить Ариадны. В лабиринтах археологии./ А. И. Немировский – М.: Вече, 2007. – С.244-245. 7. Немировский А.И. Этруски: от мифа к истории./А.И. Немировский. – М., Наука, 1983. – 264 с. 8. Робер Ж. – Н. Этруски. / Жан – Ноэль Робер [Пер. с франц. С. Ю. Нечаева.] – М.: Вече, 2007. – 384 с. 9. Харсекин А.И. Проблема этрусско– карфагенских отношений в свете новых эпиграфических данных. / А. И. Харсекин // ВДИ. – 1969. – №1. – с. 101– 107. 10. *Cristofani Mauro*. The Etruscans: Anew investigations. / Mauro Cristofani; [Trans. by Brian Phillips]. – London: Orbis Publishing, 1979. – 128 p. 11. *Pallotino Massimo*. The Etruscans. / Massimo Pallotino; [Trans. by F. Cremona]. – London: Indiana University Press, 1975. – 316 p. 12. *The Religion of the Etruscans*/ Nancy Thomson de Grummond and Erika Simon, editors. – Chicago: The University of Texas Press. – 2006. – 225 p. 13. *John Bryan Ward-Perkins*. The Problem of Etruscan Origins: Some Thoughts on Historical Method // *Harvard Studies in Classical Philology*. – Vol. 64. – 1959. – P. 1-26. – Режим доступа: <http://www.jstor.org/stable/310936>

ГЕРАКЛІТОВИЙ ВОГОНЬ У РОМАНІ В. ГОЛДІНГА «ВИДИМА ТЕМРЯВА»

У статті розглядається вплив Гераклітової натурфілософії на сучасний британський роман (В. Голдінг «Видима темрява»).

Ключові слова: Геракліт, Голдінг, вогонь, британський роман.

В статье рассматривается влияние натурфилософии Гераклита на современный британский роман (В. Голдинг «Зримая тьма»)

Ключевые слова: Гераклит, Голдинг, огонь, британский роман.

The study focuses on the influence of the Heraclitean natural philosophy on the British novel today (W. Golding's Darkness Visible)

Key words: Heraclitus, Golding, fire, British novel.

Роман «Видима темрява» автор опублікував через дванадцять років після виходу «Піраміди» (1967) і за рік до «букероносця» «Ритуалів плавання» – першого у трилогії «До краю землі». У тлумаченні цього твору важливе місце належить досократівській філософії, а саме Гераклітовому ученню про першоелементи. Перегуки з Гераклітом надто очевидні, аби їх не коментувати.

Свою прихильність до давньогрецької культури, до давньогрецьких драматургів і філософів Голдінг засвідчував неодноразово, хоча уникав безпосередньої відповіді на запитання щодо впливу грецької натурфілософії на його творчість [Biles 1970, 18]. Про використання ним чотирьох першоелементів заговорив ще у 1960-х американський дослідник Ірвінг Малін [Malin 1965]. Він переконував, що земля, повітря, вогонь та вода уособлюють «примітивну сторону характерів» у романах автора. Малін не пов'язував тлумачення першоелементів у творах письменника з давньогрецькою філософією. Це зробить на початку 90-х канадісець Рональд Грановський у невеличкій розвідці [Granofsky 1990]. Виокремлюючи той чи інший першоелемент у творі, він доводить, що автор використовує його у зв'язку із давньогрецьким витлумаченням, з опорою на Гераклітове уявлення про світ. Таким чином, не сам факт засвоєння Голдінгом Гераклітової філософії постулюється у цій розвідці, а те що саме з Гераклітового вчення запозичено у романі. Раніше ми вже досліджували у цьому аспекті романи морської трилогії [Мірошниченко].

У романі «Видима темрява» домінуючим є першоелемент вогню. Давньогрецький натурфілософ говорив про першоелементи та перевагу вогню (фрагмент 31). Вогонь бере участь у колообігу стихій; згораючи, вогонь перетворюється послідовно у повітря, воду і землю. З-поміж усіх стихій вогню належить першість. У 90-му фрагменті читаємо: «На вогонь обмінюється все, і вогонь – на все, як на золото – товари і на товари – золото» [Геракліт 1989].

Образ вогню починає «працювати» ще на обкладинці – авторській; силует хлопчини на тлі пожежі. Початок роману сторінка при сторінці розгортає цей образ. «Великий вогонь» у Лондоні палає щонайменше декілька днів. Полум'я від вогню є настільки сильним, що людям несла контролювати його, зостається хіба-що за ним спостерігати. Вибухи бомб не вщухають, лише підтримуючи «вогняне місиво». Вогонь уподібнюється хижому звірові, він наділений і голосом звіря. Голдінг-візіонер у різні кольори і відтінки зафарбовує вогняну стихію – білий, блідий, яскраво-червоний, шафрановий, охра. Зрозуміло, що вогонь, про який йдеться, – деструктивний. Ця «розчакхнута топка» знищує усе довкола, вона перетворила один із лондонських районів і ширше світ довкола на «такий, в якому більше немає життя». Вогонь створює атмосферу жаху і передчуття незворотного кінця. Так здається свідкам великого вогню, вони спостерігають за «світом, який тане». Саме образ вогню сугестує ідею кінця світу, яка згодом отримує розвиток. Античні ремінісценції – продавець книг згадує Помпею – підсилюють антиципацію великої драми.

У початковому епізоді вогонь має ще одну функцію: він бере участь у створенні антитези війни і миру, йдеться про Другу світову. Образи зруйнованого міста та апокаліптичні пейзажі – це наслідок бомбардувань, свідками яких стають музикант, продавець книг та декілька пожежників на чолі з капітаном Уельсом. Кожен по-своєму опановує себе і силкується раціоналізувати свій новий пограничний досвід; хтось згадує Христа, хтось сповнюється співчуття до самого себе, усвідомлюючи, що «прозум доторкнувся до природи речей». Підбираючи відповідника масштабам руйнувань, продавець книг цитує біблійного Еклезіяста.

Образ вогню набуває нових значень у зв'язку з епізодом появи головного героя роману – Метті Віндроу. Його постать виникає несподівано для всіх – у полум'ї.

«Те, що здавалося неможливим та нереальним тепер стало фактом і зрозумілим для всіх. Під тентом променів, що виходили з прожектора, з повітря виникала якась структура. Маючи різний контур, вона була значно яскравішою за промені. Це було сіяння, сніп вогню, і промені ледве вимальовувались на його тлі» [Golding 1981, 8].

І дещо згодом:

«У фігурі, що наближалася, угадувалась дитина... На дитині, зовсім голій, грали відблиски вогню. Діти, як правило, швидкі, а ця йшла по самій середині вулиці якоюсь ритуальною ходою, котру, якби йшлося про дорослого, можна було назвати урочистою».

Ці два фрагменти з самого початку маркують винятковість Метті. Він осяяний, бо «яскравіший за промені». Його з'ява з полум'я вогню – «неможлива», «нереальна», та все ж факт. Вона мало скидається на втечу від руйнівної стихії, здається, він і не прагне порятунку. А «урочистість» ходи за таких обставин – не те, що недоречно, – протиприродна. Хлопчина, зрештою, мало скидається на людину – «якась структура». То може він не стільки з'являється з вогню, скільки народжується з нього, достоту як у давньогрецькому міфі Афродіта народжується з морської піни.

Вогонь – і причина і смисл появи Метті. Ці характеристики відсилають нас до славногозвісного 30-го фрагменту давньогрецького натурфілософа Геракліта: «Цей космос, той самий для всіх, ніхто ані з богів, ані з людей не створив, а вічно був,

є і буде вогонь вічно живий, що спалахує мірою та мірою згасає». Як Гераклітовий космос, світ протагоніста породжений вогнем і вогнем завершується, його романне життя стає Гераклітовим «спалахуванням» і «згасанням».

Образ вогню, таким чином, слугує обрамленням оповіді – Метті з вогню з'являється та у вогні зникає. Рамка визначає початок і кінець історії, або ж цикл перетворення протагоніста й отримує універсальні масштаби. Згадаймо, що для Геракліта світовий колообіг – це чергування життя і смерті. У фрагменті 76 зазначено: «Вогонь живе землі смертю, й повітря живе вогню смертю».

Про минуле протагоніста-погорільця повідомляється наступне: «У нього не було минулого – лише вогонь» [Golding 1981, 12]. Ця цитата перегукується Гераклітовим вченням у тій його частині, де йдеться про буття як ланцюг перетворень (передовсім фр. 31, 76) і переакцентує значення минулого. Отже, важливим є власне факт початку нової історії. Проблема минулого у романі (саме в образі Метті) залучає й «теологічний» аспект сприйняття Геракліта. Вогонь у Геракліта – контекстуальний синонім Логоса (звичайно, різниця між двома є, але у зв'язку з логікою побудови роману вона не є істотною). Вочевидь Голдінг відсилає читача до початку Євангелія від Іоанна.

Образ вогню у романі не обмежується лише функцією обрамлення, слідом за Жеттом назвемо його «пунктирним», бо оповідь час від часу переривається історією (а в нашому випадку образом)—обрамленням. «Вставні» епізоди, пов'язані з вогнем, з'являються у романі щонайменше п'ять разів. Автор використовує їх зі стратегічною метою: аби підтримувати ідею про вогненну сутність Метті і для маркування його нового досвіду. Дотичні до вогню образи – «яскраве світло», «пече», «облікає», «гаряче», «підпалювати», «запалена лампа» – теж залучені до структури образу протагоніста.

Те, що відбувається з Метті між двома вогнями, відображає його пошук. Про якість такого пошуку Жан І. Кеннар ще в 70-х роках зауважив, що основною філософською тезою голдінгівських романів є наступна: спасіння людини полягає в усвідомленні нею свого місця у світі в цілому (макрокосмосі), складовою частиною якого вона є (мікрокосмосом) [Kennard 1975]. Починаючи з дебютного роману «Володар мух» письменник наділяє персонажів певним алгоритмом дій – травматична ситуація, її подолання, наслідки – аби оприятити універсальну правду. Відповідно до домінуючих пошуків протагоніста, котрий з самого початку усвідомив свою винятковість і чекає на особливі знаки, аби виконати свою місію, вибудовано сюжет. (Власне про такого містика Голдінг написав у своєму есе «Belief and Creativity»). У романі «Паперові люди» буде інший тип містика – Геллідей, котрий, хоч ніколи не з'являється, утім незримо впливатиме на хід подій.)

Перший такий знак він здобуває у школі Фаундлінг у Грінфілді, куди потрапляє щойно після шпиталів, тут він переживає особливі почуття до шкільного вчителя пана Себастьяна Педігірі. Ще більше ніж тілесний потяг до чоловічої статі, їх поєднує минуле – для обох по-своєму травматичне. Друга Світова «продезинфікувала минуле пана Педігірі» [Golding 1981, 16]. Якщо перший знайшов вихід у світі фантазії, то останній – має особливу місію, яка з'ясується згодом. Життєві траєкторії Педігірі і Метті розійдуться на роки після фатальної події у школі; тоді один із учнів Фаундлін-

га – Гендерсон – поскаржитися директорові на непристойні зазіхання до нього вчителя Педірі, на ранок хлопчини знайдуть мертвим, а на сандалії, що лежала під тілом, буде написано «Метті». На запитання слідчого, чи не знаходився в цей момент Метті на пожежних сходах (англійською «fire escape»), він зічеп'я відповідає, що вночі був з паном Педірі. Метті міг обрати «запасний вихід» (пожежні сходи бо і є запасним виходом, варіантом на випадок небезпеки), натомість захистив Педірі, принаймні цього прагнув. Педірі ув'язнюють, директор йде геть зі школи, а Метті зі школи його спекались до крамниці Франклі.

Інший вогонь – «вогонь спокуси» до дівчини-продавчині квітів – огортає його у крамниці Франклі. Почуття до протилежної статі виникають зовсім не для того, аби ввести тему кохання, а навпаки – щоб її вичерпати, не розпочавши, бо усвідомивши, що його зовнішність перетворила б будь-який флірт на фарс та приниження, Метті назавжди відмовиться від кохання до жінки. Отже, все що залишається, це приховане почуття до Педірі. Так крок за кроком Метті приймає свою інакшість.

Дедалі більше його бентежить питання «Who am I?». Шукаючи відповіді, не знаходить її ні у родині, ні у «національному походженні», тобто національній ідентичності, і вирушає до Австралії. Така мандрівка якісно нагадає мандрівку героя середньовічного роману – сера Гавейна чи Парцифаля. Примітно, що її завершення квестер Метті, як і квестери Гавейн і Парцифаль, передбачити не можуть. Питання «Хто я?» «продовжувало обпікати» [Golding 1981, 58]. Очевидно те, що обпікало, – це вогонь змін або ж вогонь, що віщує зміни. Вогонь протагоніста, що прагне спізнати сутність існування, – й екзистенційного характеру. Відповідь стосується більшою мірою майбутнього Метті, аніж минулого.

В Австралії він не сидить на місці, змінює місця проживання – Мельбурн, Сідней, Гледстоун, змінює роботу. Він ні з ким не товаришує, бо обирає абсолютну самотність – одну з тих умов, які сприяють зосередженому пошуку сутності. Протагоніст ніби слідую за Гераклітовим визначенням життєвого шляху: «Усім людям властиве пізнавати себе і мислити» (фр. 116), абсолютизуючи його, бо він один з тих, то пізнання самого себе і мислення обрав в якості життєвого пріоритету.

Тут, на іншому краї землі, Метті звертається до віри, вчить Біблію, починає молитися. Біблія, до читання якої він вдається у дорослому віці і за власним бажанням, окрилює його; можливо там він знайде відповідь на пекуче питання. Християнство стає його осмисленим вибором.

Пролеттичним елементом оповіді стає біблійна цитата «Є ті, хто оскопив себе во ім'я царства Господнього». Адже далі згадане відбувається буквально і з самим Метті, щоправда за принципом *l'envers*, – його згвалтував місцевий туземець, гомосексуал, а насамкінець, встроївши спис у руки, розіп'яв. Маємо фарсове зниження, перелицьоване розп'яття у душі характерного чорного гумору. Пафос усього роману трагічний, а комічне начало лише посилює протилежний полюс, адже найтрагічніші події витлумачуються з комічного боку. Це – властивість світосприйняття Голдінга. Через схожу ситуацію безцельності, фарсово знижену, письменник проводить іншу побожу людину – капелана Джеймса Коллі (роман «Ритуали плавання»). Це блазень Коллі після корабельної буфони вкорочує собі віку, а Метті йде далі, адже його

бентежить «пекуча» потреба віднайти відповідь на запитання, та не бентежать обставини, за яких пошук здійснюється.

Після тривалого лікування, одужавши, чоловік у публічних місцях гуртує довкола себе місцевий люд, здійснюючи ритуальні дієства. Приміром, будує вежі з сірникових коробок, «підпалює» їх, щоб проілюструвати слова з книги Еклезіяста 7.6: «Бо як тріскот тернини під горщиком, такий сміх нерозумного». Одного разу під час виступу він мало не «обпалив людей». Місцева влада звернула тоді увагу на дивакуватого чоловіка, прийняла його за екстрасенса. Він змушений їхати геть, не гаючи час на діалоги з представниками влади. Глибоко переживаючи тоді темряву, як внутрішній стан, він знаходить полегшення у ритуалі у воді, що його виконує із «запаленою лампою». Цей акт протагоніста сугестує ідею християнського обряду хрещення і водночас завершує духовне становлення Метті на «південній землі». Провівши сімнадцять років в Австралії, повертається додому. З цього моменту його духовний досвід дедалі більше містифікується.

Образ вогню з'являється і в характерології Педітрі. Йдеться спершу про фізіологію. Чоловік завжди має при собі мініатюрну фігурку – нецке. За роки втрат (з поважного містера він перетворився на «мерзенного стариганя») ця річ – єдине, що йому вдалося зберегти, він називає її своїм щасливим талісманом. Нецке зображає двох хлопчиків, «з'єднаних так захоплено і так захоплююче» [Golding 1981, 83]. Педітрі любить дивитися на це зображення. «Інколи нецке обпалювало його пальці». Що це за вогонь? Вочевидь зображення було спогадом про той випадок у школі – щасливий і фатальний водночас. Того дня багато років тому Педітрі отримав минуле – історію любові, і це минуле стало його теперішнім на все життя. А можливо, невеличка фігурка персоніфікує нездійснені бажання, устремління Педітрі, що їм він залишився вірним до кінця життя попри опір обставин. Хоч би що з двох, важливим є ще один момент. Педітрі устиг так сильно обпекти шкіру цим нецке, що лікарі пропонують йому зробити операцію з відновлення шкіри. Саме з опіків шкіри починався життєпис Метті. Асоціації з Метті – одне з багатьох перехресть цих двох образів. Нецке поєднує вогненним (читай: пристрасним) трикутником і Педітрі, і Метті, і Гендерсона. Це підтверджує сам Педітрі, котрий у місті аби: сумувати за ідеальним Гендерсоном і проклинати хлопця «з покаліченим обличчям». Несподіваною є розв'язка його сюжетної лінії. З думками про Метті Педітрі нелюдською мовою виголошує про свободу. Що саме відбувається з ним у парку – достеменно не відомо. Припущень багато, у спільному знаменнику – здобута ним свобода, радість любові. Таким є фінал Коллі, так завершується історія гріха і спокути Старого Мореплавця з однойменної поеми С.Т. Колріджа.

Як бачимо, Голдінгова духоматерія – духовний досвід сенсуаліста Метті та Педітрі через тілесні відчуття – отримує найбільший розвиток у зв'язку з вогнем.

Гераклітове «пізнати саму себе» по-своєму вирішує Софі – центральний жіночий образ роману. Її вабить роль відьми і бажання звернутися до «неосяжних дарунків темряви», що стають приступними під час медитації. Дух відьомства, керунку іншими захоплює її настільки, що це стає смыслом життя, і вона вже не обмежується родиною, Грінфілдом, а починає освоювати світ. Освоєння світу за Софі – це бру-

тальна хода. Якщо у сексуальних стосунках Метті – жертва, то Софі буквально кат. Одержима ідеєю втрати цноти і опинитися у ліжку з першим ліпшим, вона далі без усіляких емоційних зачіпок змінює одного хлопця на іншого. У своїх стосунках зі світом вона вже визначила ключове слово. Це – воля, абсолютна воля, причому її воля має бути сильнішою за інші волі.

Метті і Софі – постаті, співмірні за глибиною проникнення у світ. Це і дві ситуації людини: ситуація здобуття віри і ситуація безвір'я. Якщо у людини забрати релігію, вона стає, приміром, атеїстом (як Софі), але це однак не вирішує питання сутності життя, навпаки ускладнює його і якраз передбачає пошук, а не заперечує його. Для Голдінга питання віри – одне з ключових. Він може по-боккаччівськи нестримно брати на кпини представника церкви і водночас болісно шукати свою релігію, розгортаючи образи Метті та Софі.

Вважаємо, що образи Метті і Софі у своєму синтезі експлікують особливий досвід – що втрачає людина, зрікаючись віри. Достеменно відомо, що у 70-х, саме тоді, коли Голдінг працює над романом, він як ніколи відчуває нагальну потребу відшукати «віру, яка замінить Дарвінове стискання навмання» [Carey 2009, 336] (останнє є відсиланням до думки учених з часів Дарвіна про те, що планета може розширюватися і стискатись, у даному ж контексті Голдінг очевидно має увазі теорію еволюції взагалі). Поєднати батьковий раціоналізм та власну духовність стає його надзавданням.

Фінальна колізія Софі та Метті має вирішальне значення. Зіткнувши обох протагоністів наприкінці, Голдінг демонструє кожному альтернативу самого себе, залежно від зробленого вибору. Це по-перше. А по-друге, чия воля виявляється сильнішою? Афера Софі не вдалась, терористка з неї нікудишня. Метті врятовує хлопчика, котрого вона збиралася убити. Отже, воля Метті – сильніша. Чому? Відповідь – у віщому сні. Метті дізнається, що буде принесений у жертву у вогні. Духи обирають Метті. Він гине у вогні.

Така розв'язка акцентує проблему волі і впливу зовні та пропонує певні рішення. Педірі визнає той факт, що лікар попереджав його про те, що він може завдати шкоди дітям. Іншими словами, він не усвідомлює щоби чи хто саме контролює його. Софі хоче зробити те, чого Педірі найбільше боїться, а саме: нашкодити дітям. Та коли вона ось-ось готова скоїти убивство, з'являється Метті, бо вищі сили спрямували його сюди. Якщо Софі вважає, що сама наділена владою, то читач розуміє, що ця влада обмежена. Хто ж спрямував Софі? – залишається за лапками роману. Найважливіше те, що всі троє визнають вплив зовні. Причому, з-поміж цих впливів вплив Метті – вирішальний.

Воля Софі, спрямована назовні, результує у кримінальній справі, яка завершується поразкою. Метті, спрямовуваний божественним (принаймні так йому здається), згуртовує людей і рятує життя. А сам вочевидь перетворюється на янгола. У березні 1979-го, за півроку до виходу роману, Голдінг напише у своєму щоденнику: «А може вдача Метті така, що постійно (вічно) перебуває у вогні? Тоді він був би серафимом» [Carey 2009, 377]. Свідомо чи несвідомо Голдінг послідовно християнізує образ Метті.

Софі поводитьсь як невинна жертва, вона продає історію якіс газеті. Її цинізм доповнений цинізмом сестри Тоні – терористки, котра з екрану телебачення виголо-

шує промову про свободу та справедливість. У уста продавця книг Сіма Гудчайльда вкладено завершальний висновок про світ.

«Ми всі божевільні, вся проклята раса. Ми закутані ілюзіями, розчаруваннями і непорозуміннями щодо проникності перегородок, ми всі божевільні в своїх камерах-одиночках» [Golding 1981, 287].

За межами роману, у свідомості читача відбувається сцена суду, а що йдеться про контекст ширший за британський, то й суд набуває більших узагальнень. Наявне це значення і у Геракліта, вогню належить сила моральної відплати, у світовому коліобігу він здійснює найвищий суд: «Усе вогонь прийдешній судитиме» (фрагмент 76), застерігає філософ. Повернення космосу у стихію вогню, що його породив (а так тлумачимо фінальний епізод зникнення Метті у вогні) обертається на вселенський суд. Власне як обвинувачувальний вирок сприймаються слова Гудчайльда. Дональд Кромптон визначає роман як “novel of judgement”.

Міра таланту Голдінга у доречній недовговореності. Вона і світоглядний і поетичальний прийом. Недовговореність перегукується з Гераклітовою «темністю» чи з так званою «темною» формою Гераклітових висловлень. Давньогрецький філософ, за відомостями Діогена Лаертського, свою книгу «помістив у храм Артеміди, потурбувавшись, як подейкують написати її якнайтемніше, щоби доступ до неї мали тільки здібні і щоб оприлюднення не зробило її відкритою для прозріння». Голдінг теж інтенціонально пише твір «темний», «незрозумілий», бо, по-перше, звик не давати точних відповідей і, по-друге, таємниці буття, до яких наближається Голдінг, інакше як символічно, алегорично висловити неможливо, глибина предмету губиться за словом.

Слово і його інтерпретація стане темою останнього роману Голдінга «Подвійний язик», а протагоністом – жриця Дельфійського оракула. До речі, філософи звертають увагу на те, з якою симпатією Геракліт ставився до віщувань, до пророцтв оракулів. Він згадує і Дельфійський оракул у фрагменті 93: через нього бог «не говорить, не приховує, але знаки подає». Як відомо, віщування піфії розтлумачували навчені жерці, бо такі повідомлення були символічними і, до речі, допускали безліч інтерпретацій. Цю справу Голдінг полишає читачеві.

Ми не ставили за мету проблематизувати діалог Голдінга з Гераклітом, але бачимо, що ті впливи, що їх ми відшукали, доводять значущість натурфілософії давньогрецького мислителя на поетичальному, філософському, психологічному рівнях роману «Видима темрява». Аналіз доводить, що подібні впливи наявні й в інших романах британця. Ми спостерігаємо апеляцію як до конкретних Гераклітових фрагментів, так і до вчення в цілому.

Першоелемент вогню, що його виокремив Геракліт і ті значення, які сформульовані у межах натурфілософії, використані найперше у характерології роману. Далі спостерігаємо розгортання образу вогню та розширення його семантики. Врешті-решт, власне вогонь дозволяє поєднати суто християнські ідеї про прозріння та спасіння з грецьким досократівським уявленням про космоси, з Гераклітовими ключовими положеннями про світ. Як наслідок, маємо охудожнену християнську драму з грецьким натурфілософським впливом і чіткою історичною експлікацією.

Нещодавні врочистості з нагоди 100-річчя з дня народження Вільяма Голдінга, які відбулися в університеті Кембриджа, доводять, що нові підходи до його романної прози можливі, вони лише збагачують Голдінгіану. Проблема Геракліта у його доробку мислиться нами як один з них.

1. *Biles, Jack I.* Talk: Conversations with William Golding. N. Y., 1970. 2. *Malin Irving.* The Elements of William Golding. Contemporary British Novelists (ed. Charles Shapiro). – Carbondale: Southern University Illinois Univ. Press, 1965. – P. 36-47. 3. *Granofsky, Ronald.* Man at Extremity: Elemental Trauma and Revelation in the Fiction of William Golding // Modern Language Studies. – 1990 Spring. – v 20(2). – P. 50-63. 4. *Мирошниченко Л.Я.* Філософські домінанти художнього світу Вільяма Голдінга у романах у морської трилогії “До краю землі”. (Дисертаційне дослідження). 5. *Тут і далі* цит. за: Гераклит. Фрагменти // 2 Ч. М.: Наука, 1989. – Ч. 1. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. – С. 188-257. 6. *Golding, William.* Darkness Visible. N.Y., 1981. Український переклад роману забарився. Подаємо власні переклади цитованих фрагментів. 7. *Kennard, Jean.* Number and Nightmare: Forms of Fantasy in Contemporary Fiction. – Hamden: Archon Books, 1975. – P. 178. 8. *Carey, John.* William Golding: The Man Who Wrote Lord of the Flies. A Life. London, Faber&Faber, 2009.

Мойсієнко О.А., к.філол.н.,
Салоніцький університет імені Аристотеля

**Ο ΡΥΘΜΟΣ ΣΕ ΠΕΖΟ ΛΟΓΟ:
ΥΦΟΛΟΓΙΚΕΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ JULIAN BARNES ΣΤΟ ΔΙΗΓΗΜΑ
EAST WIND**

Стаття присвячена вивченню питання ритму в прозі на матеріалі сучасного британського оповідання. Ритмічна дуальність в оповіданні Дж.Барнса «Східний вітер» постає як діалог ритмів, виражених на різних мовних рівнях.

Ключові слова: ритм, проза, оповідання, діалог ритмів, модальність.

Статья лежит в пределах исследования явления ритма прозы в современном британском рассказе. Ритмический дуализм в произведении Дж. Барнса «Восточный ветер» раскрывается как диалог ритмов, выраженных на различных языковых уровнях.

Ключевые слова: ритм, проза, рассказ, диалог ритмов, модальность.

The article lies within the scope of the research on prose rhythm phenomenon in contemporary British short story. Rhythmic dualism in the story of J. Barnes “East Wind” appears as a dialog of rhythms expressed on different linguistic levels.

Key words: rhythm, prose, short story, dialog of two rhythms, modality.

Η έννοια του ρυθμού στον πεζό λόγο παραμένει ακόμη μία από τις – αν όχι ακατανόητες – πιο αμφισβητήσιμες έννοιες για τους ερευνητές της λογοτεχνίας, και μία από τις πιο ουσιώδεις και πιο σημαντικές για τους ίδιους τους συγγραφείς. Οι τελευταίοι πολλές φορές ομολογούν την αγωνία της δημιουργικής αναζήτησης του ρυθμού της πρώτης πρότασης του έργου, της πρότασης η οποία σαν το διαπασών, ρυθμίζει όλο το υπόλοιπο έργο.

Ο ρυθμός αποτελεί ένα σύνολο ειδικών μέσων του συγγραφέα, ένα μοναδικό για το κάθε έργο σύστημα, το οποίο δημιουργεί μια εντύπωση, ένα συναίσθημα στον αναγνώστη, τόσο απαραίτητο για μια σωστή αντίληψη της γενικής διάθεσης, της ιδέας του συγκεκριμένου έργου και του προσωπικού ύφους του συγγραφέα. Ο ρυθμός είναι το πρώτο πράγμα που ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται. Και τον αντιλαμβάνεται κυρίως με την διαίσθηση από τις πρώτες προτάσεις ή τις πρώτες παραγράφους του κειμένου. Ο ρυθμός του πεζού λόγου δημιουργείται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, ένας από τους οποίους μπορεί να εμφανίζεται πιο έντονα, πιο κατηγορηματικά.

Ο ρυθμός που είναι έμφυτος τόσο σε κάθε φυσικό φαινόμενο του πλανήτη μας όσο και στην φυσική πορεία της ζωής, σε κάθε δραστηριότητα του ανθρώπου, είναι έμφυτος και στην ομιλία μας, τη σκέψη και τον γραπτό μας λόγο. Έτσι και το λογοτεχνικό κείμενο, ή μάλλον ιδίως το λογοτεχνικό κείμενο, που αποτελεί ένα καλλιτεχνικό σύνολο, λειτουργεί ως ένα ρυθμικό δυναμικό σύστημα.

Η δική μας ανικανότητα να εξηγήσουμε ή να βρούμε τους συγκεκριμένους λόγους του φαινομένου δεν μας πείθει να παραμελούμε το γεγονός της ύπαρξης ρυθμού στον πεζό λόγο, τον οποίο, όπως υποστήριζε ο Κικέρωνας, υποδεικνύει η άμεση αίσθησή μας [Гиршман 1982, 17].

Παρ' όλο που η ύπαρξη του ρυθμού στον πεζό λόγο μας παρουσιάζεται αυτονόητη, το ζήτημα αυτό μαζί με το θέμα των μεθόδων μελέτης (διαφορετικών από τις μεθόδους μελέτης του ποιητικού ρυθμού) εξελίχθηκε ουσιαστικά σχετικά πρόσφατα.

Σημαντικές έρευνες για το συγκεκριμένο θέμα οφείλονται στους Ρώσους λογοτέχνες και κριτικούς, οι οποίοι άρχισαν να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τον ρυθμό του πεζού λόγου στο μεταίχμιο 19 ου και 20 ου αιώνα. Ο Μιχαήλ Γκίρσμαν, σοβιετικός λογοτεχνικός κριτικός, οπαδός της θεωρίας της διαλογικότητας του Μιχαήλ Μπαχτίν, το 1982 παρουσίασε το βιβλίο «Ο ρυθμός της λογοτεχνικής πρόζας», το οποίο μέχρι και σήμερα αποτελεί θεμελιώδη έρευνα. Στη μελέτη αυτή ο λογοτέχνης σημειώνει πως οι ερευνητές της προεπαναστατικής Ρωσίας δεν ξεχώριζαν τον πεζό λόγο της λογοτεχνίας από τον δημοσιογραφικό ή τον επιστημονικό λόγο, και στις μελέτες τους για τον ρυθμό του πεζού λόγου συνήθιζαν να μεταφέρουν τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν στη μελέτη του ποιητικού ρυθμού. Οι φορμαλιστές χρησιμοποιούσαν την θεωρία του ποδός, με μετρική βάση, στο πλαίσιο της οποίας είχαν διεξαχθεί αρκετές έρευνες για το εν λόγω θέμα. Έτσι και ο Αντρέι Μπέλυ, Ρώσος συγγραφέας και κριτικός, ο οποίος προσπαθούσε να καταργήσει τα όρια μεταξύ ποίησης και πεζογραφίας, έγραφε για τον μουσικό ρυθμό που διέκρινε στα πεζά έργα του Γκόγκολ. Και μόλις στη δεκαετία του '60 ο σπουδαιότερος εκπρόσωπος της Γραμματικής Σχολής του Λένινγκραντ (σημ. Αγίας Πετρούπολης), ο Βίκτωρ Ζιρμούνσκι, υποστήριξε ότι τη βάση της ρυθμικής οργάνωσης την αποτελούν όχι οι ηχητικές επαναλήψεις αλλά διάφορες μορφές γραμματικής και συντακτικής παραλληλίας. Ο Αλεξέι Σιτσέριν, ιστορικός της

ρώσικης λογοτεχνίας, το 1974 ήταν ο πρώτος που μίλησε για τη σημασιολογική δομή της ποιητικής του πεζού λόγου.

Ο Ρώσος φιλόλογος Νικολάι Γκέι στο άρθρο του του 1975 «Χρόνος και χώρος στη δομή του έργου», αναλύοντας τα πεζά των Ντοστογιέφσκι, Τσέχωφ, Μπούνιν, Γκλάσγου-όρθι, Τόμας Μαν, Γκόρκι, Ρομπ-Γκριγιέ, Φώκνερ, Κάφκα, Χέμινγκγουεϊ, προτείνει να μην απομακρύνουμε την έννοια του ρυθμού από το ζήτημα του χρόνου, εφόσον ο ρυθμός στα πεζογραφήματα «εμφανίζεται ως «εσωτερικός» χρόνος της ύπαρξης του έργου αυτού» [Γεϊ 1975, 214]. Στο άρθρο αναφέρεται ένα παράδειγμα από τα μυθιστορήματα του Ντοστογιέφσκι, πιο συγκεκριμένα το παράδειγμα μιας μικρής λέξης, «вдруг» («ξαφνικά»), την οποία ο συγγραφέας, παραβαίνοντας τους κανόνες υφολογίας, πολύ συχνά τη χρησιμοποιεί δυο φορές σε μία πρόταση, με αποτέλεσμα η δράση να κινείται σαν να πάλλεται/σαν. Ο Ντοστογιέφσκι ως συγγραφέας είναι προσανατολισμένος στο παρόν, στα γεγονότα του σήμερα που ζει κανείς· τα «ξαφνικά» του είναι «σταθεροποιημένα σημεία «αλμάτων» σκέψης του συγγραφέα, πάνω από τους κανόνες ύπαρξης του συνήθους, στην ίδια την ουσία της Ύπαρξης με κεφαλαίο», ενώ ο Τσέχωφ στα έργα του παρουσιάζει μια αργή ροή του χρόνου, η οποία εναρμονίζεται με τον ρυθμό των συλλογισμών των πρωταγωνιστών για την άσκοπη καθημερινή ύπαρξή τους, για τα ιδεώδη και το μέλλον [Γεϊ 1975, 215-216].

Έτσι, στην πορεία των καινούργιων μελετών ο ρυθμός αποκτά τα χαρακτηριστικά ενός στοιχείου του λογοτεχνικού συνόλου, ενός στοιχείου δημιουργίας ύφους (style-forming element), το οποίο μπορεί να εκφράζεται σε διάφορα επίπεδα ενός λογοτεχνικού έργου: σε εναλλαγή των διαφορετικής έντασης αποσπασμάτων του κειμένου, στις επαναλήψεις τους και στις αντιθέσεις των θεμάτων, των εικόνων των πρωταγωνιστών, των καταστάσεων, στη νομοτέλεια της εξέλιξης της πλοκής κ.τ.λ. [Γεϊ 1975, 76]. Αυτή την προσέγγιση στο ρυθμό ως υφολογική έννοια που εξασφαλίζει την ενότητα του λογοτεχνικού κειμένου, ο πρώτος που τη διατύπωσε ήταν ο Γκίρσμαν, οι θεωρητικές βάσεις του οποίου παραμένουν επίκαιρες μέχρι και σήμερα.

Οι επόμενες έρευνες οι αφιερωμένες στο ζήτημα του ρυθμού όλο και πιο συχνά βρίσκονται στο σημείο συνάντησης γραμματολογίας και γλωσσολογίας, όπου ο ρυθμός εξετάζεται επίσης στο φωνητικό, το σημασιολογικό και το συντακτικό επίπεδο αλλά και ως μέσο πραγματοποίησης των κατηγοριών της τροπικότητας (modality), του χρόνου κ.τ.λ.

Συνεπώς, γίνεται φανερό ότι ο ρυθμός σε ένα πεζό λογοτεχνικό έργο είναι μια έννοια του ευρέος και σύνθετου χαρακτήρα του, που μπορεί να αποκαλύπτει και το προσωπικό στυλ του συγγραφέα. Μέσα σε ένα λογοτεχνικό κείμενο ξεχωρίζουμε τον ρυθμό της αφήγησης από τον ρυθμό του πρωταγωνιστή και τον ρυθμό του έργου γενικώς. Το μυθιστόρημα, το οποίο αποτελεί ένα έργο μεγάλου μήκους και χαρακτηρίζεται από ένα πιο σύνθετο σύστημα χαρακτήρων, υπόθεσης, περιγραφής κ.τ.λ., προϋποθέτει και ένα πιο σύνθετο ρυθμικό σχέδιο, το οποίο όμως δεν είναι πάντα διατυπωμένο κατηγορηματικά, έτσι ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να το αναγνωρίσει εύκολα.

Όταν όμως πρόκειται για το ρυθμικό φαινόμενο σε ένα διήγημα, έχουμε να κάνουμε με ένα από τα πιο δυνατά στοιχεία του έργου, το οποίο είναι πάντα άμεσα συνδεδεμένο με την κεντρική ιδέα του διηγήματος και παρουσιάζεται ως ένα από τα κύρια εκφραστικά μέσα του προσωπικού καλλιτεχνικού ύφους του συγγραφέα.

Στο επίκεντρο της παρούσας μελέτης είναι το διήγημα *East wind* ενός από τους σημαντικότερους σύγχρονους Βρετανούς συγγραφείς του *Julian Barnes*, διήγημα το οποίο ανοίγει την τελευταία συλλογή διηγημάτων του με γενικό τίτλο *Pulse* (2011), και ως πρώτη μουσική πρόταση του έργου προδιαθέτει τον αναγνώστη για τον χαρακτήρα της περαιτέρω συμφωνίας, τον αφήνει να νιώσει τον ρυθμό, τη μελωδία της σκέψης του καλλιτέχνη, έστω και σε στο επίπεδο της εσωτερικής διαίσθησης.

Το διήγημα αυτό στην ουσία παρουσιάζεται ως ολοκληρωμένη εικόνα, ή –καλύτερα – ως προσωποποίηση του πρωταγωνιστή, του Vernon. Στην ιστορία αυτή, παρ'όλο που η αφήγηση πραγματοποιείται σε τρίτο πρόσωπο και περιέχει διαλόγους, απρόσωπες περιγραφές κ.τ.λ., ο αφηγητής δεν είναι παντογνώστης αλλά υπάρχει απλώς τυπικά. Ο μοναδικός αφηγητής του διηγήματος είναι ο ίδιος ο πρωταγωνιστής. Ο συγγραφέας βάζει και τον αναγνώστη και τον τυπικό αφηγητή στην ίδια ευθεία με τον Vernon, έτσι που και οι δυο τους να είναι αναγκασμένοι να μαθαίνουν και να αντιλαμβάνονται όλα τα γεγονότα αλλά και τον ίδιο τον Vernon μέσω του πρίσματος της δικιάς του άποψης.

Σε κάθε παράγραφο που αναφέρεται στον Vernon τα όρια μεταξύ της αφήγησης του συγγραφέα και του εσωτερικού μονολόγου είναι αόρατα, σχεδόν ανύπαρκτα. Ο μοναδικός δείκτης της τριτοπρόσωπης αφήγησης είναι η αντωνυμία *he*. Π.χ. *From a window table, he now looked out across a strip of concrete to damp shingle, a bored sky, and a lifeless sea. That was the east coast: for months on end you got bits of bad weather and lots of no weather. This was fine by him: he'd moved here to have no weather in his life.* Τα επίθετα *bored, lifeless*, η αλλαγή του τρίτου προσώπου στο δεύτερο *you*, οι επαναλαμβανόμενες φράσεις *no weather; this was fine by him* (οι οποίες δηλώνουν την προσπάθεια του ήρωα να πείσει τον εαυτό του) εκφράζουν την υποκειμενική τριτοπρόσωπη (modality).

Ο άλλος ήρωας του διηγήματος, η σερβιτόρα, εισάγεται στο έργο πάλι με την περιγραφή της εμφάνισής της και τις συνακόλουθες σκέψεις-υποθέσεις του Vernon για αυτήν: *A broad face, streaked hair; chunky body, and not doing any waitressing number in hope of a bigger tip. Must be one of those Eastern Europeans who were all over the country nowadays.*

Η κάθε περιγραφή της κίνησης του Vernon, η οποία εκφράζεται πάντα με μία μόνο πρόταση, συνοδεύεται από μια σειρά σκέψεων, υποθέσεων, ερωτημάτων, φαντασιώσεων του, στοιχεία τα οποία, όπως αναφέραμε και πριν, στην ουσία αποτελούν έναν εσωτερικό μονόλογο του πρωταγωνιστή, τον οποίο μπορούμε να ορίσουμε και ως εσωτερικό διάλογο. (*As he waited, he looked back across the damp concrete to the shingle. A beach hut had recently sold for 20 grand. Or was it 30? Somewhere down on the south coast. Spiralling house prices, the market going mad: that's what the papers said. Not that it touched this part of the country, or the property he dealt in. Old people died, and you sold their flats and houses to people who would get old in them in their turn, and then die...Now he had a quiet job, a rented flat, and saw the kids every other weekend. When they got older, they'd probably be bored with this place and start acting the little snobs.*)

Ο Barnes δημιουργεί ένα διήγημα, έναν κόσμο «according to Vernon», όπου ο Vernon είναι ο μόνος ήρωας που υπάρχει και έτσι γεμίζει με τον εαυτό του όλο τον κόσμο, όπου ακόμα και η φύση γίνεται ένα μέρος του, αντανakλώντας τις εσωτερικές του διαθέσεις (*bored sky; a lifeless sea; no weather; Nothing between here and the Urals. That's where*

the wind comes from. Nothing to stop it.; long, flat sea; bits of spring were getting even to this part of the coast). Δηλαδή, υιοθετώντας την μαχτινική οπτική, μπορούμε να μιλήσουμε για το φαινόμενο της διαλογικότητας, εφόσον πρόκειται για έναν συνεχή εσωτερικό διάλογο του Vernon με τον εαυτό του και με τον εξωτερικό κόσμο, για έναν διάλογο του κόσμου του Vernon με τον πραγματικό κόσμο. Έτσι πλάθει τον χαρακτήρα του μυθιστορηματός του ο Ντοστογιέφσκι, ως «καθαρή φωνή του ήρωα για τον εαυτό του και τον κόσμο του» [Бахтин 1979, 62], με τη διαφορά ότι στο διήγημα του Barnes δεν υπάρχει κανένας άλλος κόσμος έκτος απ' τον κόσμο του πρωταγωνιστή και οι άλλοι ήρωες δεν μπορούν να πλάσουν τον εαυτό τους όπως αυτός.

Συνεπώς το συγκεκριμένο διήγημα αποτελεί ένα παράδειγμα έργου στο οποίο ο ρυθμός του λογοτεχνικού ήρωα συμπίπτει ή μαλλόν καθορίζει τον ρυθμό της αφήγησης και ολόκληρου του έργου αντίστοιχα.

Ο ρυθμός στο διήγημα *East wind* εμφανίζεται κυρίως σε τρία επίπεδα: το λεκτικό-σημασιολογικό, το συντακτικό και το επίπεδο των πολλαπλών λεκτικών και φραστικών επαναλήψεων. Όπως είχε αναφερθεί νωρίτερα, η ιστορία παρουσιάζει όχι μόνο τον εσωτερικό διάλογο του Vernon αλλά και τον διάλογο της εσωτερικής του κατάστασης με τη δραστηριότητα και την ύπαρξή του στον πραγματικό κόσμο. Αυτός ο διάλογος γίνεται φανερός στον αναγνώστη χάρη στον διάλογο των δυο ρυθμών, της εξωτερικής του δραστηριότητας ή της κοινωνικής θέσης και της ψυχολογικής του διάθεσης, διάλογο δύο ρυθμών οι οποίοι μέχρι το τέλος του διηγήματος παραμένουν σε αντίφαση.

Η λεκτικό-σημασιολογική πλευρά δίνει στον αναγνώστη μία αίσθηση αργής ροής, της αδιαφορίας και άσκοπης ύπαρξης του ήρωα, της γενικής απραξίας του, έτσι ώστε το θέμα του γκρίζου χρώματος να διαποτίζει όλο το έργο. Η σειρά του επαναλαμβανόμενου ρήματος *look/gaze* (*He didn't look up at the waitress; still gazing at the long, flat sea; he looked up at her; he looked back across the damp concrete to the shingle*) σε αυτά τὰ συμφραζόμενα έχει έννοια της παθητικής θέσης στη ζωή του ήρωα, ο οποίος παραμένει ακίνητος και ξέρει μόνο να παρακολουθεί τη ζωή απ' έξω.

Η πρώτη παράγραφος παρουσιάζεται σε αρκετά συγκρατημένο ύφος μιας επαρχιακής εφημερίδας (ουδέτερη τροπικότητα/neutral modality), το οποίο δημιουργεί στον αναγνώστη μια διάθεση γενικής αδιαφορίας με τον συμβολικό χρωματισμό του γκρίζου. Το συμβολικό γκρι εμφανίζεται εδώ στο σημασιολογικό επίπεδο, *November, paintwork lifted and flaked by the hard east wind, had burnt to the ground* (στη συνειδηση του αναγνώστη εμφανίζεται η εικόνα της *στάχτης*), *had nothing to do, paper* (ασπρόμαυρο) *decided, had done nothing*. Το θέμα της γενικής αδιαφορίας και του γκρίζου χρώματος συνεχίζεται στην δεύτερη παράγραφο και γίνεται πιο έντονο με την παρουσία του κεντρικού ήρωα του διηγήματος.

Οι επαναλαμβανόμενες φράσεις του τύπου *had no feelings about the beach huts; this was fine by him; Vernon didn't mind one way or the other; that's what he found more often than not these days: he didn't mind one way or the other; fine by him; he didn't mind one way or the other; "not that I mind whether you're Polish or not."*; *not that he minded one way or the other; she didn't mind that he was an estate agent, or that he was divorced with two kids; Andrea didn't mind all that; She didn't seem to mind if he did or didn't; but this didn't bother him*; υποστηρίζουν ίσως την πιο κεντρική νότα της διάθεσης του Vernon,

από την οποία επηρεάζεται και η φίλη του Andrea. Η πρόταση *At first this was fine, then it began to feel a bit odd..* μας προειδοποιεί για τις επερχόμενες αλλαγές.

Το μήνυμα της ακινησίας τόσο άνετης και έμφυτης στον πρωταγωνιστή, το φέρει και το τοπίο (*a strip of concrete, damp shingle, long, flat sea*), το επάγγελμά του (*–I’m an estate agent..– Is it interesting? –It’s a living..*), οι σκέψεις του για την φίλη του ως Πολωνέζας (*– You’re as reliable as a Polish builder: – Is that good? –That’s very good..*), το καταθλιπτικό γκριζό χρώμα του τοπίου, της εφημερίδας (*the local paper decided; that’s what the papers said; That’s how the papers would put it if he was washed up on the coast some morning.; He ate his haddock and mushies, and read the paper.*), του καιρού, τον οποίο δεν μπορεί να ελέγξει και γι’ αυτό προτιμάει να είναι πάντα σταθερά γκριζος (*he moved here to have no weather in his life*), της στάχτης απ’ τα καμμένα ξύλινα σπιτάκια, του Νοέμβρη και του Μάρτη, της γενικής έννοιας άρνησης των επαναλήψεων *nothing* (*but since then had done nothing; nothing between here and the Urals; nothing to stop it.*), *wasn’t* (*He liked her at first for what she wasn’t. She wasn’t flirty; she wasn’t gabby; she wasn’t pushy.*), *didn’t* (*.But Andrea didn’t mind all that. Didn’t ask questions much. Didn’t answer them, either, for that matter.*), *never* (*The thing was, he’d never been much good at flirting – never quite said the right thing.*).

Έτσι το νοηματικό περιεχόμενο του διηγήματος δίνει την εικόνα της ακίνητης και αδιόφορης ζωής του πρωταγωνιστή, ενώ το πολύ δυναμικό συντακτικό και δομικό σύστημα του διηγήματος δημιουργεί ένα εντατικό, αγωνιώδες ρυθμικό σχέδιο του *Είναι* του Vernon.

Πολύ σημαντικό ρόλο στη δημιουργία του ρυθμικού σχεδίου του έργου διαδραματίζει ο διάλογος του Vernon με τη φίλη του. Αυτός ο συνήθης απότομος περιεχομένου διάλογος, που τείνει και να εμφανίζεται το ίδιο απότομα μέσα στον καμβά της αφήγησης, της χαρίζει μια σπασμένη μορφή. Οι σκέψεις του ήρωα διακόπτονται με την απότομη φράση, η φράση διακόπτεται από μια σειρά σκέψεων αφηρημένου περιεχομένου. Με αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας καταφέρνει να δημιουργήσει στον αναγνώστη μια αίσθηση έλλειψης αέρα, σαν να τον αναγκάζει να αναπνέει πιο συχνά με πιο μικρές αναπνοές.

Οι φράσεις των πρωταγωνιστών στον διάλογο είναι κομμένες, με απλές και τις περισσότερες φορές ελλειπτικές/μονολεκτικές προτάσεις, οι οποίες έχουν τη συνεκτικότητα αλλά δεν έχουν τη συνοχή: *“Are you from one of them?” – “One of what?” – “One of those countries. Between here and the Urals.” – “Urals. Yes, perhaps.”* Ανάλογο σχήμα επαφής φαίνεται πως ακολουθούν οι δυο ήρωες και μεταξύ τους - ταιριάζουν σε κάποιο επίπεδο επιφανειακό αλλά δεν συνεννοούνται στο βαθύτερο. Και όπως δεν ψαχνούν να το βρουν στην επικοινωνία τους έτσι και στη σχέση τους ο καθένας παραμένει σιωπηλός ως προς το τι ενοχλεί τον καθένα. Μια ατμόσφαιρα ασυνεννοησίας, έντασης, αμηχανίας δημιουργούν οι επαναλήψεις του ίδιου λεξιήματος, του ίδιου ήχου (π.χ.: του συμφώνου /σ/): *“Fancy a swim?” – “A swim?” – “Yes, you know. Swim. Splash splash, front crawl, breaststroke.” – “No swim.” – “Fine,” he said. He hadn’t meant it, anyway. “Bill, please.” ή “Gosh, you’re strong,” he said afterward. – “Is strong bad?” – “No, no. Not at all. Strong’s good.”*

Τον ρυθμό της μουσικής συγκοπής υποστηρίζουν συντακτικά κομμένες προτάσεις (*“I buy and sell houses. | And flats. | And we do rentals. | Rooms, | flats, | houses.”*), κομμένες σκέψεις που εκφράζονται με μικρές προτάσεις, οι οποίες σπάνια ξεκινούν με το υποκείμενο και τη σωστή σειρά των λέξεων, με τις προτάσεις όπου την συνεκτικότητα την εξασφαλίζει

η επαναλαμβανόμενη λέξη (*Because* he was beginning to fall in love with her; or because he didn't really want to? Or wanted to but was afraid? Or was it that, deep down,...), ή οι ξαφνικά αντίθετες προτάσεις (*He wasn't going to ask her out. He asked her out.*).

Σπαστό συντακτικό, δομική εναλλαγή του διαλόγου με την τριτοπρόσωπη αφήγηση, μονολεκτικές και φραστικές επαναλήψεις εκφράζουν τον σχισμένο και ανήσυχο ρυθμό που συνοδεύει όλο το κείμενο του διηγήματος, τον ρυθμό που είναι έμφυτος στη φύση του χαρακτήρα του πρωταγωνιστή και τον συνοδεύει μια ζωή, που τον ενοχλεί τόσο πολύ ώστε προσπαθεί να βρει ηρεμία, ισορροπία στην εξωτερική του ζωή, διαλέγοντας το γκρίζο χρώμα για να γεμίσει όλες τις σφαίρες της καθημερινότητάς του.

Η τελευταία παράγραφος (*Vernon looked out at the ~~concrete strip~~ and the ~~shingle~~ beach, at the ~~grey~~ sea and the ~~grey~~ sky beyond. The view was pretending that it had always been the same, for as long as people had sat at this cafe window. Except that there used to be a row of ~~beach huts~~ blocking the view. Then someone had burnt them down.*) η οποία περιέχει τις κεντρικές σημασιολογικές ενδείξεις του ρυθμού στην αρχή της ιστορίας, είναι παράγραφος – κλειδί για όλο το διήγημα.

Έτσι, ο Julian Barnes, έχοντας επιλέξει ο ρυθμός του πρωταγωνιστή να γίνει ο ρυθμός ολόκληρου του διηγήματος, έχοντας αφήσει τον πρωταγωνιστή να δημιουργήσει τον εαυτό του και τον δικό του κόσμο, κατάφερε να αναδείξει και τον πρωταγωνιστή του και την ιδέα του έργου μέσω ενός διαλόγου δύο ρυθμών της ίδιας της ύπαρξης, του *Είναι* του ήρωά του.

1. Barnes Julian. East Wind. Pulse. — London 2011. — P. 3-19. 2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. — М., 1979. 3. Гиришман М.М. Ритм художественной прозы. — М., 1982. — 368 с. 4. Гей Н.К. Время и пространство в структуре произведения // Контекст, 1974. — М.: Наука, 1975. — С. 213- 229.

Μοκρίβσκα Μ.Τ., ασιστ.,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ΑΔ'ΕΚΤΙΒΝΑ ΛΕКСΙΚΑ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ЩАСЛИВИЙ – НЕЩАСНИЙ» В ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ РОМАНІ

У статті розглянуто функціональні властивості та семантичне призначення прикметників зі значенням «щасливий – нещасний» у давньогрецькому романі. Встановлено тематичні групи іменників, з якими вступають у синтагматичний зв'язок аналізовані лексеми і семи, які вони реалізують. Констатується кількісна перевага ад'єктивних одиниць зі значенням «нещасний» над одиницями зі значенням «щасливий».

Ключові слова: прикметник, значення, сема, синтагматичний зв'язок.

Рассмотрены функциональные особенности и семантическое предназначение прилагательных со значением «счастливый – несчастный» в древнегреческом ро-

мане. Определены тематические группы существительных, с которыми вступают в синтагматическую связь анализируемые лексемы и семы, реализуемые ими. Константируется количественное преобладание адъективных единиц со значением «несчастный» над единицами со значением «счастливый».

Ключевые слова: прилагательное, значение, сема, синтагматическая связь.

The paper deals with the functional properties and semantic role of the adjectives with the meaning «happy – unhappy» in the ancient Greek novel. The thematic groups of nouns were defined in regard of the syntagmatic connection that analyzed lexemes collocate with and the actualized semes were determined. The quantitative advantage of adjective units with the meaning «unhappy» over those with the meaning «happy» is ascertained.

Key words: adjective, meaning, seme, syntagmatic connection.

Людина, пізнаючи дійсність, певним чином ставиться до явищ світу, який її оточує. Це ставлення має суб'єктивний характер і виражається за допомогою емоцій. Емоція закладена в самій природі сприйняття та відображення суб'єктами природи факторів довколишньої дійсності, адже саме вони її оцінюють, що, відповідно, викликає відповідну емоцію, яка може бути різною для кожного суб'єкта, як позитивною, так і негативною. За визначенням В.І.Шаховського емоції «відображають не предмети і явища реального світу, а стосунки, в яких вони перебувають щодо людини, тобто, не якості предметів і явищ, а їхні значення для життя людини» [Шаховский 1987, 23].

Інтерес вчених до аналізу мовних засобів, що відображають емоції людини зумовлений тим, що у процесі мовлення ми «часто користуємося одним і тим же словом для позначення різних переживань, таким чином їхній справжній характер стає зрозумілим лише з контексту. В той же час одна і та ж емоція може бути позначена різними словами» [Додонов 1978, 201].

Семантичне призначення емотивної лексики полягає не лише в номінації денотата, але й у вираженні емоційного ставлення мовця до нього. Тому особливе місце серед мовних засобів, які позначають емоції, становлять прикметники, оскільки сфера їх застосування залежить від «обсягу області денотатів – предметів чи подій, які володіють відповідною ознакою» [Вольф 1978, 4].

Метою дослідження є виявити семантичне призначення прикметників зі значенням «щасливий – нещасний» та їх функціональні властивості у давньогрецькому романі. Об'єктом нашого дослідження стали прикметники семантичного поля «щастя – нещастя» у романах «Ефіопіка» Геліодора та «Левкіппа і Клітофонт» Ахілла Татія, а предметом – їх семантичні та синтагматичні особливості в аналізованих текстах.

Прикметники зі значенням «нещасний» вже розглядалися у текстах грецьких трагедій [Малиновська 2007], однак ще не були об'єктом дослідження у давньогрецькому романі. Вибір матеріалу для нашого дослідження зумовлено тим, що в романі зображується життя звичайних людей з їхніми радощами й горем, а не подвиги міфологічних героїв, у центрі уваги знаходиться «інтерес до життя окремої людини, до її психології» [Тахо-Годи 1986, 252], тому, на нашу думку, можна краще зрозуміти систему цінностей та оцінювання грецького суспільства того часу, коли створювався роман.

Отже, на матеріалі текстів вище згаданих романів за допомогою лексикографічних джерел та контекстуального аналізу було виділено синонімічний ряд прикметників з загальним значенням «*щасливий*» – εὐδαίμων, εὐτυχής, μακάριος, ὄλβιος, πανόλβιος та загальним значенням «*нещасний*» – ἄθλιος, ἀτυχής, δυστυχής, ἐλείνιος, κακόδαμων, οἰκτρός, πανάθλιος, πολύτλημων.

Найбільш вживаною лексемою зі значенням «*щасливий*» є εὐδαίμων (вісім випадків вживання). Тлумачні словники передають її основне значення як *той, що має в собі добрий дух, щасливий* [Δημητράκου 2000, т. 4, 3027; Liddel, Scott 2001, т. 2, 356]. На думку головної героїні «Ефіопіки» Харіклії *щаслива та* – ἡ εὐδαίμων ἐκείνη (Hel., II, 8), яку обіймав Феаген, оскільки дівчина закохана в юнака. Вона ж, потрапивши до рук розбійників, з іронією зауважує, що *щасливою долею* – εὐδαίμονα τύχην (Hel., I, 22) для полонянки є вийти заміж за переможця. А Феаген, ставши рабом Арсаки, відтягає зустріч з царицею, аби, за його словами, не вводити його сповнене поневір'я життя в її блискучу й щасливу долю – λαμπρά καὶ εὐδαίμονι τύχη (Hel., VII, 13). Сповнене поваги звертання до царя Гідаспа εὐδαίμονι (Hel., X, 34) переможець ним мешканців міста Сіена. У всіх чотирьох прикладах прикметник εὐδαίμων виражає суб'єктивну оцінку, проте, якщо в перших двох випадках вона обґрунтована макро- чи мікроконтекстом і має емоційне забарвлення, то в двох наступних – просто констатується факт. Ще в чотирьох випадках вживання аналізована лексема реалізує номінативно-похідне від головного значення «*зовнішньо щасливий, багатий*» і в досліджуваних тестах виражає об'єктивну оцінку.

Наступним прикметником, який має значення *щасливий* є εὐτυχής. У Татія зустрічаємо два випадки вживання цієї лексеми. У першому випадку – в байці, яку включено у твір. Лев тішиться, що він *щасливіший* – εὐτυχέστερον (Tat., II, 21) за слона, бо дізнається, що той боїться комара, який може залетіти у вуха, а сам лев себе до цього вважав боягузом (сема «*той, що відчуває щастя*»). В іншому випадку юнак Менелай бажає Клітофонтіві εὐτυχέστερας ... θαλάσσης (Tat., V, 15) – *щасливого моря (подорожі морем)*, тут виступає сема «*той, який приносить щастя, сприяє чому-небудь*». Проте, слід зазначити, що у Геліодора він вживається виключно з запереченням οὐκ і, відповідно, отримує протилежне значення. Так Каласирід називає себе οὐκ εὐτυχῇ (Hel., VII, 6) – *злющасним*, бо йому доводиться бачити, як сходяться у двобої його сини. При описі картини побоїща на початку твору автор зазначає, що виднілися залишки *нещасливого бенкету* – εὐωχίας οὐκ εὐτοχοῦς (Hel., I, 1). У даному випадку маємо сему «*той, що спричиняє нещастя*», а не «*той, який зазнає страждань*», як у попередньому прикладі.

Прикметники μακάριος, ὄλβιος і πανόλβιος зустрічаються лише у сполученні з власними іменами та особовим займенником і реалізують значення «*той, який зазнав щастя*». Клітофонт, дізнавшись, що наступного дня після його втечі з дому з Левкіппою прийшов лист від батька дівчини, в якому той дає згоду одружити закоханих, з розпачем вигукує, яким би він був *щасливим* – ὦ μακάριος ἐγὼ (Tat., V, 11), прийди лист на день швидше. Афінянка Деменета вважає *щасливою* – μακάρια (Hel., I, 15) флейтистку Арсіною, в якій живе її пасерб Кнемон, в котрого вона закохана.

Лексема ὄλβιος слугує епітетом Неоптолема (Hel., III, 2), до якого перед жертвопринесенням звертаються у пісні, а ефіопський жрець Сісіміфр вважає πανόλβιον (Hel., X, 39) – *дуже щасливою* Харіклію, яка виявилася дочкою його царя Гідаспа. При цьому корінь παν- виступає підсиленням до другого компонента цього складеного прикметника [Schwytzer 1977, т.1, 437].

Прикметники з загальним значенням «*нещасний*» становлять більшу за кількістю групу і вживаються в аналізованих романах значно частіше, ніж прикметники зі значенням «*щасливий*». Найбільш вживаними є ἄθλιος, δυστυχής і κακόδοξων. Лексема δυστυχής перш за все виражає душевні страждання. Сповнені патетики слова Клітофонта ὦ δυστυχεῖς ἡμεῖς (Tat., IV, 9), коли, здавалося, після всіх поневірянь вони з Левкіппою нарешті разом, аж тут дівчина втратила розум. Нещасною вважає себе й александрійка Меліта, бо закохалася у Клітофонта без взаємності (Tat., V, 25), та ще й таким коханням на себе, одружену жінку, може накликати сором (Tat., V, 25). Цей прикметник слугує також оцінкою одними персонажами інших. *Нещасними* для Кнемона є закохана пара Феаген і Харіклія, яких він зустрів, перебуваючи в полоні у розбійників (Hel., VI, 7), *нещасним вершником* – ἵπλεδ' δε δυστυχές (Tat., I, 13) для нещасного батька є його син Харікл, який загинув через падіння з коня. *Багатостраждальною та нещасною* – ἄθλια καὶ δυστυχής (Hel., X, 9) називає ефіопська цариця Харіклію, яку мають принести в жертву, а Клітофонт – ἄθλια καὶ ... δυστυχίστατη (Tat., III, 16) – свою кохану Левкіппу, яка, на його думку, загинула на чужині. У двох останніх випадках разом з прикметником δυστυχής вжито його синонім ἄθλιος, який підсилює і, навіть, обґрунтовує значення першого. Також лексема δυστυχής в одному випадку вживання реалізує сему «той, що спричиняє страждання»: юнак Менелай під час *нещасливого полювання* – θήρα δυστυχής (Tat., II, 24) убив свого коханого, цілячись у кабана, що напав на того.

Прикметник ἀτυχής дуже близький з значенням до лексеми δυστυχής [Δημητράκου 2000, т. 2, 1165; Liddel, Scott 2001, т. 1, 434], проте він зустрічається тільки три рази у Татія і має значно менше емоційне забарвлення, ніж δυστυχής. Кліній вважає нещасним того, хто має намір одружитися – ἀτυχής ὁ μέλλων γαμεῖν (Tat., I, 8), і це – виключно його суб'єктивна думка. Вступаючи у синтагматичний зв'язок з іменником то κακόν (*нещастя*) (Tat., VII, 2) аналізований прикметник підсилює значення іменника, оскільки він містить сему «*зло*», що за своєю семантикою узгоджується з лексемою ἀτυχής. У сполученні з іменником то δειπνον (*вечеря*) ἀτυχής розвиває значення «*страшний*», оскільки героїня розповіді, що вводиться в роман «Левкіппа і Клітофонт», Прокна, бажаючи помститися чоловікові за зраду і наругу над її сестрою, вбиває власного сина і подає чоловікові на вечерю (Tat., V, 5).

Значення прикметника κακόδοξων словники грецької мови передають як «*той, який знаходиться під владою злого божества, багатостраждальний, нещасний*» [Δημητράκου 2000, т. 4, 3540; Liddel, Scott 2001, т. 2, 574]. Саме це значення реалізується практично у всіх випадках вживання даної лексеми в аналізованих текстах. Самі себе як κακόδοξων характеризують юнак Кліній , бо вважає, що став причиною смерті Харікла (Tat., I, 14), Клітофонт, який після багатьох страждань очікує на нові випробування (Tat., IV, 7), Меліта, бо дізнається, що її суперниця в коханні жива

(Tat., V, 25). Багатостраждальними є для воєначальника Євфрата Феаген і Харіклія, бо потрапили у полон до цариці Арсаки, яка відома своєю жорстокістю (Hel., VIII, 13), юнак Харікл – для свідка трагедії, що з ним сталася (Tat., I, 12), для слуги Клітофонта Сатира – актор, який загинув у нерівному бою з піратами, (Tat., III, 20), для Левкіппи – жінка, котру пірати обманом заманили на корабель, а потім убили (Tat., VIII, 16). Окремо слід розглядати ситуацію, коли александрієць Ферсандр у гніві звертається до Левкіппи ὦ κακοδαΐων ἀνδράποδον (Tat., VI, 20) – *злощасна рабине*. Його зовсім не хвилюють нещастя героїні, тут ідеться про презирливе ставлення до героїні, бо та відкидає злочинне кохання чоловіка. Так само, виступаючи означенням до іменника ὁ θωμός (*жертвовник*), аналізована лексема передає ставлення Клітофонта, оскільки тут знайшла смерть його кохана.

Прикметник ἄθλιος засвідчений у романах у значеннях «багатостраждальний, нещасний» і «гідний співчуття», вирізнити які можна лише з контексту. Два випадки його вживання у значенні «*нещасний, багатостраждальний*» вже розглянуто вище. Сема «*нещасний*» реалізується також у сполученні з особовими займенниками: ἐγὼ δὲ ὁ ἄθλιος (Tat., VII, 3) – *нещасний я* – вигукає сусід Клітофонта по в'язниці, бо його несправедливо звинуватили у вбивстві Харіклія розпочає після загибелі названого батька Каласиріда, через те, що той покинув її з Клітофонтом, *нещасну пару* – τὴν ἀθλίαν ἡμᾶς ξυνωρίδα (Hel., VII, 39) на чужині. Хоча лексема ἄθλιος слугує означенням до іменника ἡ ξυνωρίδα, займенник ἡμᾶς чітко вказує, кого має на увазі дівчина. Проте у більшості випадків ἄθλιος виступає у другому значенні – «*той, що викликає співчуття*». Таким є батько Кнемона для афіянів, коли розуміє, що піддавшись намовлянням своєї дружини, несправедливо вигнав сина з дому (Hel., I, 14), цариця Персіна – в очах свого чоловіка Гідаспа, бо щойно знайшовши свою давно втрачену дочку, знову її втрачає (Hel., X, 16), Харікл для друзів, який в юному віці гине від копита коня (Tat., I, 12), Левкіппа – для Клітофонта й Меліти, яка знайшла смерть посеред моря (Tat., V, 16). Таким Кліній вважає Клітофонта, який обмовив себе у злочині, бо бажає смерті, вкотре вважаючи мертвою свою наречену Левкіппу. На основі потенційної семи «*той, який викликає співчуття*» розвинулося переносне значення «*жалюгідний*», яке реалізується у Татія з іменником ὁ χιτών, в який була одягнена Левкіппа, перебуваючи у рабстві (Tat., V, 17).

У Геліодора засвідчено по одному прикладу вживання прикметників πανάθλιος і πολυτλήμων. Перший утворено додаванням прикметника παν- (*кожен, весь, цілий*) до прикметника ἄθλιος. Проте перший компонент цього складеного прикметника вживається не у власному значенні, а як звичайне підсилення значення другого компонента. ἐγὼ δὲ πανάθλιος (Hel., V, 2) говорить про себе Харіклія, яка тільки-но вирвавшись з полону розбійників, потрапила до рук купця Навскіла і не знає, чого чекати від долі.

Лексема πολυτλήμων у своєму складі має теж два слова: πολυ (*багато*) і τλήμων (*нещасний*) і реалізує своє пряме значення. Багатостраждальним називає себе грек Харікл, коли просить царя Гідаспа знайти його прийомну доньку Харіклію (Hel., X, 36).

Прикметники ἐλέεινος і οἰκτρὸς містять сему «гідний співчуття» або «той, що викликає співчуття» і виступають означенням до іменників, що позначають предмети або абстрактні поняття. У творах дані лексеми вживаються з іменниками τὸ λείψανον

(Hel., I, 1; I, 12), τὸ δαίγῃμα (Hel., IV, 8), τὸ σχῆμα (Hel., IX, 15), ἡ φωνή (Hel., IX, 11), τὸ θέαμα (Tat., I, 13). Дані лексеми характеризують емоції, які викликають в людей явища довкола них, а не душевний стан героїв.

Проведене нами дослідження дозволяє констатувати кількісну перевагу ад'єктивних одиниць зі значенням «*нещасний*» над одиницями, що мають значення «*щасливий*». Таку ситуацію можна пояснити правилами сюжету античного роману, оскільки зображення страждань, як правило, в ім'я кохання, становить один з лейтмотивів цього жанру. Автор ніби хочуть сказати читачам, що доля людини – страждання, що «вона істота слабка, що вона іграшка в руках сліпої долі...» [Тахо-Годи 1986, 256].

Аналізовані лексеми вступають у синтагматичний зв'язок, як правило, з іменниками на позначення особи або особовими чи вказівними займенниками. У таких випадках реалізуються семи «*той, який зазнає щастя/нещастя*» або «*той, що викликає заздрість/співчуття*». Сполучаючись з іменниками інших тематичних груп, а в тексті це – предмети, стани, абстрактні поняття, частина лексем реалізує значення «*той, що викликає заздрість/співчуття*» або «*той, який спричиняє щастя/нещастя*». Емоційно забарвлені прикметники зі значенням «*щасливий – нещасний*» відображають не лише внутрішній світ людини, але її ставлення до довколишньої дійсності, її оцінку та виконують важливу прагматичну функцію.

1. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного. / Е. М. Вольф. – Москва: Издательство «Наука», 1978. – 200 с.
2. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. / Б.И.Додонов. – М.: Политиздат, 1978. – 272 с.
3. Малиновська О.І. Синонімія старогрецьких прикметників зі значенням «нещасний» у трагедіях Есхіла, Софокла та Еврипіда / О. І. Малиновська / Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2007. – 20 с.
4. Тахо-Годи А.А. Античная литература. / А.А.Тахо-Годи. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.
5. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И.Шаховский. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1987. – 192 с.
7. Achilles Tatius. Leucippe and Clitophon. – Stockholm, 1955 – 167 p.
8. Heliodori Aethiopicorum Libri decem. – Lipsiae, 1860 – 312 p.
9. Liddel H.G., Scott R. Μέγα Λεξικόν της ελληνικής γλώσσας / H.Liddel, R.Scott // Μεταφράσθεν εκ της αγγλικής εις την ελληνικήν υπό Ξ.Π.Μόσχου. – Σε 4 τόμους. – Αθήνα, 2001.
10. Schwytzer E. Griechische Grammatik / Auf der Grundlage von K.Brugmanns Griechischer Grammatik/ E. Schwytzer. – In 2 Bd. – München: C.H.Bech'sche Verlagsbuchhandlung, 1977.
11. Δημητράκου Δ. Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας / Δ. Δημητράκου. – Σε 9 τόμους. – Αθήνα, 2000.

ФЕНОМЕН БІЛЕЦЬКИХ І 50-РІЧЧЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ: ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ

Автор аналізує наукову діяльність видатних українських філологів ХХ століття Білецьких (Андрія, Леоніда, Олександра) у зв'язках із розвитком теорії літератури в Київському університеті.

Ключові слова: філологія, теорія, літературознавство, наукова критика, публіцистика, мовознавство.

Речь идёт о научной деятельности выдающихся украинских филологов ХХ столетия Белецких (Андрия, Леонида, Александра) и влиянии их на развитие теории литературы в Киевском университете.

Ключевые слова: филология, теория, литературоведение, научная критика, публицистика, языкознание.

The science activity of ukrainian philologists Andriy Biletskyj, Leonid Biletskyj and Olexsandr Biletskyj is considered according to development of theory of literature in Kyjiv University.

Key words: philology, theory, literary studies, criticism of literature, publicistic writing, linguistics.

Літературознавству в Україні ХХ століття на Білецьких пощастило: двох із них можна назвати справжніми стовпами в цій галузі знань про літературу; маю на увазі Леоніда Білецького та Олександра Білецького. Третій – син Олександра Андрій Олександрович – більш відомий як лінгвіст, але окремими своїми роботами він теж дотичний до літературознавчих сфер.

Леонід і Олександр Білецькі, будучи майже ровесниками (рік народження в них 1882 і 1884 рр.), не дожили до відкриття теоретичної кафедри в Київському університеті буквально лічені дні; перший помер у 1955 році, а другий – у 1961-му, тобто тоді, коли організаційні питання про відкриття кафедри в 1962 р. фактично були вирішеними. Про внесок кожного з цих учених у літературну теорію так званий масовий читач знає не дуже багато. Інтернетна інформація про Олександра Білецького вкладається в кілька рядків: «...Вчений показав, як українська класична література поступово набирала звучання далеко за межами України. Він провів послідовне розрізнення понять «світова слава» і «світове значення» (письменника. – М. Н.), підніс історико-літературні порівняння до рівня узагальнених типологічних характеристик». Про Леоніда Білецького в інтернетній мережі знаходимо ще скупіші відомості: «...Створив єдину історію української літературознавчої думки, вперше дав систематизований виклад психологічної теорії О. Потебні, яка нині здобула світове визнання...». Про Андрія Білецького на тему теорії літератури в інтернеті інформація

фактично відсутня. Згадується лише про те, що перша його літературознавча праця (про творчість Лопе де Веги. – *М. Н.*) побачила світ 1935 року, але ніде не згадуються його бодай окремі літературно-теоретичні міркування в дуже ґрунтовній передмові до українського перекладу «Іліади» Гомера (1978) чи в критико-публіцистичному нарисі «Правда за ґратами» (1971).

Нерідко, аби дізнатися хоч частку правди про того чи того науковця, він повинен... відійти за обрій. На смерть О. Білецького найбільш тривожно й емоційно відгукнувся в «Етюд поколінь» поет-шістдесятник Іван Драч, який тоді (після третього курсу університету) перебував на стадії відрахування з нього:

Помирають майстри. Чітко значать віки.
Їх життя впerezало вогнями й димами.
В груди траурних маршів здвеньять молотки,
І влягаються думи золотими томами.

Люди круто жили. Люди в сонце ходили
І державу науки несли на плечах,
Люди гупали кайлом а оранжеві брили ,
Люди шквально згоріли, щоб день не зачах...

Сучасники пам'ятають, що над труною О. Білецького тодішній завідувач університетської кафедри професор і прозаїк Арсен Ішук у буквальному розумінні ридав і щось приказував якимись дуже болючими словами. Я б, можливо, їх запам'ятав, але похоронна церемонія в залі Академії наук, що на вулиці Володимирській у Києві, була від мене на недосяжній відстані. Наступного дня після тієї церемонії я купив у кіоску газету «Вечірній Київ» і, готуючись (у парку біля тодішнього Жовтневого палацу культури в Києві) до вступного іспиту з української літератури (щоб стати першокурсником університету), прочитав у ній некролог з портретом і заголовком у чорній рамці: «**Олександр Іванович Білецький**». В тому некролозі був такий абзац: праці О. Білецького з теорії літератури «відзначаються багатющою науковою ерудицією, оригінальністю і переконливістю висновків, глибоким проникненням у сутність літературних явищ»¹. Що те все означало, мені стало зрозумілим, звичайно, значно пізніше...

З похорону Андрія Білецького запам'ятався опечалений виступ професора С. Семчинського і чийсь (може, й мої) слова на Байковому цвинтарі, якими ніби промовляла (з драми «Камінний господар») похована на цьому ж цвинтарі Леся Українка: тут «більше краси, ніж туги»². Краси, звичайно, метафоричної, в тому розумінні, що Байкове кладовище стало останнім прихистком для багатьох класиків українського мистецтва й науки, для душі й інтелекту української нації.

Леонід Білецький похований далеко від України, на американському континенті; хто що говорив на його похороні – мені не відомо, але думаю, що згадувався його науковий внесок у шевченкознавство (він видав у 1952-1954 рр. чотири томний Шевченків «Кобзар» із своїм докладним коментарем), у розбудову теоретичної думки про

¹ *Вечірній Київ*. – 1961. – 5 серпня.

² *Українка* Леся. Камінний господар // Твори в десяти томах. – К., 1964. – Т. 6. – С. 68

літературу і, мабуть же, про те, що він був студентом Київського університету, що художні смаки і вміння працювати «на чорному дворі науки» здобував у «семінарі» професора В. Перетца. Згодом наступ на Україну більшовицької сваволі змусить його емігрувати за кордон і там (у Празі) він опублікує свою головну теоретичну працю «Основи української літературно-наукової критики» (1925) з такою присвятою: «Глибокоповажному й дорогому вчителю, академікові Української академії наук, Володимирові Перетцу присвячує працю свою глибоководячний автор». Опублікована ця праця, до речі, через два роки після з'яви однієї з кращих теоретичних праць Олександра Білецького «В мастерской художника слова» (1923); а ще через десяток років О. Білецький опублікує і свою найгіршу в науковому розумінні монографію «К. Маркс, Ф. Энгельс и история литературы». Нею пізніше тішились ортодокси від псевдометодології соціалістичного реалізму, а сам автор її фактично зрікся; хоч публікувалася вона в 1934-1936 рр. і російською, й українською мовами, але шлях до зібрання праць ученого їй був заказаний і за його життя (у двотомнику «Від данини до сучасності», 1961), і після нього (в п'ятитомнику «Зібрання праць...», 1965).

Українські теоретики літератури не уявляють своєї роботи без досліджень обох Білецьких, хоча за змістом їхні праці протягом певного часу були дуже віддалені і навіть конфронтували між собою. О. Білецький ішов у науку через Харків і тамтешній університет. У наукових методологіях викладачів тодішнього Харківського університету панували засилья імперського позитивізму, неувага до української літератури, але все це не скасовувало в них і духу психологічного харків'янина (скажу так) О. Потебні. В «Мастерской художника слова» О. Білецького помічалася і те, й інше; молодий тоді вчений ішов до розуміння теоретичних питань літератури через «зміст» переважно російського і зарубіжного письменства, тримаючи в пам'яті, проте, і ту його «форму», без якої не існує літератури як мистецтва і котра для О. Потебні була витвором насамперед людської психології, людського духу. У 1922 р. О. Білецький писав: «Молодая школа историков российской литературы, в последнее десятилетие возникшая в разных центрах России и Украины, вся признаёт свою связь с работами Потебни и этой связью гордится»³. У зв'язку з цим у праці О. Білецького «В мастерской художника слова» важливим для теоретиків літератури видається таке судження: «...Мы все слышали об “изобразительности слова” и знаем, что, говоря о ней, имеют в виду учение о тропах – метафоре, синекдохе, метонимии и т. п. – учение, в русской литературе так блестяще разрабатывавшееся А. А. Потебнёй»⁴. Це судження тримали й тримають у своїй пам'яті пізніші професори Київського університету, яким належать дуже ґрунтовні праці з теорії літератури, зокрема – з віршознавства (згадаю монографічні роботи «Віршування в українській літературі» Г. Сидоренко, 1962; «Українське віршування ХХ століття» Н. Костенко, 1993, 2006), але в практичній роботі університетської кафедри теорії літератури, особливо в період її радянського існування, більшою увагою, на жаль, користувалися ті міркування О. Білецького, які відносяться до його вимушеної соцреалістичної заангажованості. Скажімо, міркуван-

³ Белецкий А. А. Потебня и наука истории литературы в России // Бюллетень редакционной комиссии для издания сочинений А. А. Потебни, ч. 1. – Харків: ВУАН. - 1922. – С. 39.

⁴ Білецький О. Зібрання праць у п'яти томах. – К., 1966. – Т. 3. – С. 302.

ня з праці «Проблема синтеза в литературоведении» (1940), де йшлося про те, що в радянських літературознавців «есть надёжный водитель – марксистско-ленинская философия, до сих пор игравшая в теории литературы роль введения или заключения, но не пронизавшая ещё теории литературы насквозь»⁵. На щастя, О. Білецький не дожив до 1975 р., коли ця марксистська філософія в буквальному розумінні звела нанівець головну роботу університетської кафедри теорії – підручник «Теорія літератури». Живим місцем у ній залишилися хіба лиш віршознавчі сторінки та ті розділи, де викладена історіографічна інтерпретація класичних уявлень про роди, види чи жанри творчості.

Натомість згадана вище праця Л. Білецького «Основи української літературно-науквої критики» від часу видання її в 1925 році, хоча й не входила в лектуру університетських теоретиків літератури аж до здобуття Україною незалежності, не втратила практично всіх своїх головних положень чи концепцій донині. Про літературу в ній ідеться як про велике насамперед формальне мистецтво, а наука про неї, тобто літературознавство, це наука насамперед про зміну форм художнього мислення. Звідси, показав Л. Білецький, формування і функціонування різних літературознавчих шкіл і напрямів у них, вивчаючи які, теоретики літератури намагаються наблизитися хоча б до деяких секретів художньої творчості. Якщо в роботі О. Білецького «Проблема синтеза в литературоведении» читаємо, що «форма произведения просто необъяснима вне мысли о содержании»⁶, то Леонід Білецький, не відкидаючи, звичайно, всього обсягу змісту, який відображено у творі, виходив з того, що пізнати можна його лише тоді, коли з'ясуєш усі компоненти того твору – мотиви, сюжет, внутрішню і зовнішню форму⁷. У цьому останньому судженні неважко відчути наукову присутність О. Потебні, якого, як ми бачили, О. Білецький теж обожнював, але аналізовану монографію Л. Білецького (за його словами, «мого однофамільця, але не родича») він, мабуть, усвідомлено, «не помічав», хоча про літературознавство ХХ століття створив кілька ґрунтовних студій. В одній із них («Завдання і перспективи вивчення Шевченка», 1960) він критикував Л. Білецького за задуване вже «канадське» видання «Кобзаря» Т. Шевченка в первісному вигляді, тобто – без пізніших текстологічних виправлень поета. «...Такий «Кобзар», – писав О. Білецький, – не що інше, як брутальне порушення волі поета та елементарних едиційних норм»⁸. Іншого разу О. Білецький піддав критиці це видання Л. Білецького за те, що в ньому лише третина тексту належить Шевченкові, а все інше – коментарі. Характеристику тих коментарів і всього, підготовленого Л. Білецьким чотиритомника, О. Білецький «передоручив» якомусь «одному із наших критиків»: «Досить читачеві лише переглянути ці томи, щоб проникнутись зневагою і презирством до так званих канадських “шевченкознавців” із табору українських буржуазних націоналістів»⁹. Це був, звичайно, трафарет суто ра-

⁵ Там само. – С. 526.

⁶ Там само. – С. 521.

⁷ Див.: Ільницький М. Леонід Білецький – історик українського літературознавства // Білецький Л. Основи української літературно-науквої критики. – К., 1998. – С. 12.

⁸ Білецький О. Зібрання праць у п'яти томах. – Т. 3. – С. 59.

⁹ Там само. – Т. 2. – С. 312.

дянського літературознавства, але прикро, що він потрапив саме в наукову спадщину О. Білецького.

Андрій Білецький, син О. Білецького, як уже сказано, залишив для літературознавців небагато своїх міркувань; деякі з них, зокрема – в передмові до українського перекладу «Іліади», заслуговують на найприхильнішу згадку. Писана та передмова в 1978 р., тобто – в часи радянського застою не лише в економіці, а й особливо – в духовній сфері, однак немає в ній і натяку на якусь залежність від того застою. Є, звичайно, обов'язкове в радянському літературознавстві хоча б одне посилання на думку про давньогрецьке мистецтво одного зі «стовпів» радянського недобудівництва в колишньому СРСР К. Маркса, але основний акцент робився на головному у сприйнятті давньогрецького епосу як фундаменту не лише грецької, а й усієї європейської літератури. «З “Іліади” й “Одісеї”, – наголошував А. Білецький, – починається давньогрецька література. Греки ставили їх вище за все, що було створено ними в художній літературі. Автор трагедій Есхіл сказав про свої твори, що вони є лише “крихтами з розкішного бенкетного столу Гомера”»¹⁰. Для теоретиків літератури суттєвим видається міркування А. Білецького про характерні ознаки народного епосу, які наявні в «Іліаді»: «...Якнайширший показ описуваної дійсності, зображення видатних подій у житті народу, повільність розвитку дій, об'єктивність розповіді, безсторонність оповідача, шедре вживання різних поетичних зворотів, зокрема порівнянь, метафор і взагалі так званих тропів, наявність часто повторюваних словосполучень – іноді цілих рядків, іноді сполучень означуваних слів із означеннями, сталі епітети при іменниках (так званий формулярний стиль)»¹¹. Важливим і актуальним можна вважати ще й таке теоретичне міркування А. Білецького; воно стосувалося так званого «епічного реалізму», однією з рис якого є «хронологічна несумісність, тобто неможливість в епосі показати дії, що відбуваються одночасно: вони показуються послідовно одна за одною»¹². Такий спосіб художнього розвитку подій, наголошує вчений, спричиняв деякі суперечності («...герой Пілемен, убитий у п'ятій пісні, в тринадцятій виявляється живим, Гектор двічі вбиває Схедія, а Хромія було вбито аж три рази»), але в них (таких суперечностях) спостерігалися й ознаки зародження нового типу творчості – професійної літератури; мається на увазі, що народний епос містив у собі «драматичні елементи» як основи іншого, а саме – професійного мистецтва драми. «Майстерність автора, – завершив своє спостереження вчений, – полягає насамперед у тому, щоб змусити слухача або читача повірити в реальність подій, про які йдеться в творі»¹³. А досягати цього, як знаємо, можна по-різному, зокрема й зображенням нереальності – дво- і навіть триразового «вбивства» персонажів.

Неважко помітити, що дослідницький метод А. Білецького в аналізі «Іліади» базувався переважно на пригляданні до художньої форми як бази існування окремого, а саме – мистецького типу людської діяльності. Вище я говорив, що батько А. Білецького, тобто – О. Білецький, був переконаний: форма ніяк не може бути пояснена *поза*

¹⁰ Білецький А. Було колись під Іліоном... // *Гомер. Іліада*. – К., 1978. – С. 5.

¹¹ Там само. – С. 6.

¹² Там само. – С. 7.

¹³ Там само. – С. 7-8.

змістом художнього твору. Але так він (О. Білецький) думав у часи створення студії «В мастерской художника слова», тобто – в 20-х роках ХХ ст. Категоричних форм ця думка набула в нього в 50-х роках, коли з'явилися його відгуки про видану у США «Історію української літератури» Д. Чижевського (1956). Він назвав її «обезкровленою», бо в ній українську літературу розглянуто з позицій форми, без аналізу, нібито, відтвореної в ній суспільної політики та класової боротьби¹⁴. Протягом певного часу в коридорах академічного Інституту літератури імені Тараса Шевченка ходили чутки про те, що, офіційно критикуючи «Історію...» Д. Чижевського нібито за формалізм, О. Білецький «не гласно» своїм аспірантам і докторантам радив обов'язково прочитати цю працю як варіант справжньої науки про літературу. Про те, що ті чутки мали під собою реальний ґрунт, засвідчують хоча б такі два факти. На філологічному факультеті Київського університету О. Білецький читав по суті теоретичний курс історії російської літератури зі значним акцентом саме на її формальних особливостях; про вірш О. Пушкіна «Анчар», наприклад, він міг прочитати дві лекції, доводячи: «Не нужно г а д а т ь над произведениями Пушкина. Нужно только внимательно ч и т а т ь их, помня замечание Гоголя, что у Пушкина в каждом слове “бездна пространства”»¹⁵. Другий факт: після смерті вченого (1961) на його робочому столі виявлено незакінчену роботу «До питання про періодизацію історії дожовтневої української літератури». Зовні вона ніби не відходила від ранішого переконання О. Білецького, що в розумінні літературної історії формальний (іманентний) критерій недостатній; що треба враховувати і змістову, тобто соціально-суспільну вагу відображеного в тій літературі. Однак автор уже без критичних нападів детально виклав саме формальну (стильову) методологію Д. Чижевського (аби знала про неї якнайширша наукова громадськість, бо праця Д. Чижевського перебувала під забороною в кадебешних спецсховищах) і в окремих рядках (та й поза рядками) наголошував, що цю методологію радянським літературознавцям слід докладно обговорити і таки дійти «до наукового розв'язання проблеми»¹⁶. Зважуюсь сказати, що таке побажання вченого досі зреалізоване, як кажуть, не в повному обсязі. Була спроба за формальним (естетичним) критерієм створити в 90-х роках ХХ ст. академічні історії української літератури ХІХ і ХХ століть; пізніші дослідження окремих літературних періодів у дусі модерної (Г. Грабович, С. Павличко, Я. Поліщук), постмодерної (Т. Гундорова, М. Павлишин) чи психоаналітичної (Н. Зборовська) інтерпретацій художнього тексту підводили ґрунт під ще новіше (модальне, ейдетичне) прочитання літературної спадщини України. Університетська кафедра теорії літератури додала до цього значною мірою формотворчий погляд на словесну творчість в кількох віршознавчих працях Н. Костенко, в підручнику А. Ткаченка «Мистецтво слова» й особливо в відроджених кафедрою «Філологічних семінарах», темою одного з яких була виключно художня форма, а на інших обговорювалися питання літератури й паралітератури, проблеми стилів, течій і напрямів у літературі, які також стосувалися різних аспектів саме формотворчого аналізу літературних явищ. Організація і проведення таких семінарів, а

¹⁴ Білецький О. Збір. праць у п'яти томах. – К., 1966. – Т. 3. – С. 75.

¹⁵ Там само. – Т. 4. – С. 163.

¹⁶ Там само. – Т. 2. – С. 63 та ін.

також перевидання тієї літературознавчої спадщини, яка в радянські часи вважалася формалістичною і тому забороненою в науці про мистецтво слова, наштовхнуло мене на думку про створення бодай стислого курсу історії української літератури, методологічний принцип якої поєднував би і той формальний (стильовий) критерій, до якого вдавався Д. Чижевський, і почасти змістову (історико-суспільну) домінанту, яку радив не відкидати О. Білецький. Відтак (у виданні «Художня література України», 2005, 2008) постали в характеристиці літературного матеріалу і його формотворчі ознаки (**як** створено) і зв'язки їх з історичними (ідеологічними) епохами (**що** відтворено). Таке поєднання філологічного й історичного підходів в аналізі літературних творів могло б бути не лише вибірковим (визнаю, що в згаданій «Художній літературі України» воно таким є), а системно підкріпленим і найновішими розуміннями цілого ряду найсучасніших теоретичних питань, якіби нарешті в Україні з'явилося своє, по-справжньому академічне видання з назвою «Теорія літератури». На жаль – не з'являється. Але надія на це не зникає. Думаю, що реалізація її стане реальнішою, коли академічний Інститут літератури завершить роботу над підготовкою і виданням запланованої «Історії української літератури в 12-ти томах». Адже літературна теорія, як відомо, іде по слідах літературної історії, а не навпаки. Розглянуті вище «Основи української літературно-наукової критики» Леоніда Білецького з'явилися ж після того, коли вже існували (з різним ступенем повноти) створені в дусі різних методологій історії української літератури М. Петрова (1884), О. Огоновського (1887-93), І. Франка (1910), С. Єфремова (1911), Б. Лепкого (1909-11), М. Возняка (1920-24) й ін. А Олександр Білецький повсякчас обстоював необхідність (при написанні історико-літературних студій) органічного зв'язку всіх складових літературознавства – літературної критики, теорії та історії літератури¹⁷. Думаю, що концептуальна стратегія в розвитку науки про літературу невдовзі здобудеться не лише на дискурсивні (обговорювальні, тобто) практики, а й на реальне практичне втілення...

На останок ще раз повернуся до столітнього ювіляра Андрія Білецького. Але вже у зв'язку з несподіваним у його спадщині жанром – публіцистичним нарисом, створеним у співавторстві з Тетяною Чернишовою. Вийшов цей нарис у 1971 р. і мав назву «Правда за ґратами». Наголошую саме на 71-му році, бо в наступному – 1972-му – таку назву радянська цензура навряд чи пропустила б. А. Білецький і Т. Чернишова в своєму нарисі писали про розгул у Греції (на рубежі 60-70-х рр. XX ст.) того режиму, що іменувався в радянській політиці «хунтою чорних полковників». Ті полковники кинули тоді за ґрати багатьох відомих грецьких патріотів (поетів Ріцоса і Талассіно, композитора Теодоракіса, студента Афіньського політехнічного інституту Алеко Панагуліса та ін.), а через рік у 1972 р. в Україні за ґратами опинилися теж чимало патріотів, серед яких, зокрема, письменники й літературознавці І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Стус, І. Дзюба та ін. Отже, значну частину української правди теж було запроторено за ґрати, і своєю книжкою А. Білецький і Т. Чернишова ніби попереджували про можливість чогось подібного з грецькою ситуацією і в Україні. Що являла собою та грецька ситуація, можна уявити хоча б із такого міркування ав-

¹⁷ Див.: Дзевєрін І. О. І. Білецький про літературну критику // Білецький О. Літературно-критичні статті. – К., 1990. – С. 4.

торів нарису «Правда за ґратами»: «Оскільки в давній Елладі, як відомо, квітнули мистецтва, зокрема література, Пападопулос (прем'єр в уряді «чорних полковників» – М. Н.) оголосив себе меценатом і наказав письменникам негайно сотворити шедеври. Але письменники чомусь не квапилися. Дехто “перевиховується” у концтаборі, чимало емігрувало і серед них такі відомі письменники, як Васіліс Васілікос, Нікіфорос Вреттакос, Костас Кодзяс. Замокв патріарх пролетарської літератури лауреат Ленінської премії миру Костас Варналіс, замовк лауреат Нобелівської премії Йоргос Сеферіс, замовк голова Спілки письменників Стратіс Мірівіліс. Усі значні письменники вирішили краще вмирати, ніж друкуватися в хунтівській Греції»¹⁸. В Україні після 1972 р. повторилося все майже один до одного: «перевиховувалися» за ґратами (крім названих вище літераторів) також журналіст В'ячеслав Чорновіл, письменники Ігор та Ірина Калинці, Олесь Бердник, Тарас Мельничук і Степан Сапеляк, вдалося емігрувати за кордон М. Руденку й Надії Світличній, замовкли на десятиок літ Ліна Костенко й Валерій Шевчук, розгнужданої критики зазнають романи О. Гончара «Собор» і Р. Іваничука «Мальви», повісті Є. Гуцала «Мертва зона» і Д. Міщенка «Батальйон не обмундированих»... В ті часи, між іншим, помешкання А. Білецького і Т. Чернишовою стає «явочною квартирою» для багатьох українських дисидентів 70-80-х років. Кого з них можна було називати дисидентами, а кого підставними сексотами (в радянські часи без них ніде не обходилося), сказати можна лише приблизно. А. Білецький у свою квартиру, кажуть, запрошував лише тих, кому довіряв. Серед них, були, мабуть і ті, кого він залучив до створення нарису «Правда за ґратами». Маю на увазі, зокрема, письменників, які перекладали для його нарису окремі твори грецьких дисидентів: Іван Драч, наприклад, переклав вірш Сеферіса, покладений на музику Теодоракісом; у перекладі Василя Шкляра подано в нарисі вірш Алеко Панагуліса «Сьогоднішня Греція»; поезію «Зашморґ на шию» Талассіно переклав Анатолій Чердаклі. Все це колишні студенти філологічного факультету Київського університету, які слухали лекції А. Білецького, а нині вони добре відомі в Україні – поет, прозаїк, перекладач. Для теоретиків літератури це вдячний матеріал для розгляду художньої мови перекладів, зв'язків літератури з іншими мистецтвами (зокрема – з музикою) чи й поглядів на літературу як частину людського буття...

Внесок Білецьких в українське літературознавство ХХ ст. дуже значний. Теоретикам літератури це довго доведеться приглядатися до їхньої спадщини, хоча надворі вже лютують інші літературознавчі моди: «антропологічні стратегії», «семіотики тексту», «дискурсивні моделі», «плеоназми», «пантоміми», «категорії транзитивності», «трансверсальні негативності», «самотрансценденціями» та «екстрадієгетичні нарації» тощо. Але моди (зокрема й на екзотичні терміни) приходять і відходять, а мистецтво – вічне. Вічними залишаться і всі способи розгадування секретів тієї мистецької вічності. Феномен Білецьких в історії того розгадування завжди матиме свій сектор, бо розвивався (чи й помилявся) в дусі свого часу, ніс, як казав І. Драч, державу науки на своїх плечах, і шквально горів, аби день не зачах.

¹⁸ Білецький А., Чернишова Т. Правда за ґратами. – К., 1971. – с. 123.

ОКАЗИОНАЛЬНІ СУБСТАНТИВОВАНІ ДІСПРИКМЕТНИКИ У ТРАГЕДІЇ СОФОКЛА “АНТИГОНА” (функціонально-семантичний аспект)

Статтю присвячено дослідженню семантичних та функціональних особливостей оказіональних субстантивованих дієприкметників у трагедії Софокла “Антигона”.

Ключові слова: *оказіональні субстантивовані дієприкметники, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група.*

Статья посвящена исследованию семантических и функциональных особенностей окказиональных субстантивированных причастий в трагедии Софокла “Антигона”.

Ключевые слова: *окказиональные субстантивированные причастия, лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа.*

The article is dedicated to observation of lexical and semantic peculiarities of occasional substantivized participles in Sophocles' tragedy “Antigona”.

Key words: *occasionally substantivized participles, lexical-semantic field, lexical-semantic group.*

Однією з важливих проблем лінгвістики є проблема взаємодії мови і мовлення як у всій мовній системі в цілому, так і на її лексичному та словотвірному рівнях зокрема. Безсумнівно, найважливішою стороною цієї проблеми є розгляд співвідношення і взаємодії між канонічним словом як лексичною одиницею мови і оказіональним словом як лексичною одиницею мовлення. Оказіональні слова формують особливу категорію лексичних одиниць, які знаходяться в зоні найбільш інтенсивної взаємодії між мовою та мовленням, вони володіють цілою низкою властивих тільки їм особливостей.

Актуальність дослідження полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку лінгвістики особливо важливим є питання вивчення мови в її динаміці, у русі від загального коду у формі узуальних знаків до їхньої реалізації в умовах конкретних комунікативно-прагматичних ситуацій [Колоїз 2007, 1].

Оказіональне словотворення досліджували з різних аспектів: теоретичного та функціонально-прагматичного, структурно-семантичного та стилістичного (Ж. В. Колоїз [4], І. М. Плотницька [8], О. В. Косович [5] та ін.). Оказіональній субстантивації, як одному із видів оказіональної деривації присвячено низку робіт на матеріалі різних мов: російської (О. В. Смірнова [10], Л. І. Роїзензон [9]), української (Н. С. Лихошерстова [7], Г. М. Гнатюк [3]), латинської (Л. Ю. Смольська [11]). На матеріалі давньогрецької мови це явище дотепер залишалось поза увагою дослідників, хоча оказіональні субстантивати досить часто трапляються у творах давньогрецької

ких авторів. Враховуючи цей факт, ми вважали за доцільне з'ясувати семантичний та функціональний статус оказіональних субстантивованих дієприкметників (далі ОСД) у трагедії Софокла “Антигона”. Об’єктом дослідження є ОСД чоловічого, жіночого та середнього родів, а предметом – їхні семантичні та функціональні особливості.

У досліджуваному нами творі ОСД чоловічого роду виступають номінантами особи за різними ознаками. Ми розділяємо ці ОСД за семантикою мотивуючих дієслів, розробленою на матеріалі дієслів російської мови [6]. Відповідно ми поділяємо їх за приналежністю до трьох лексико-семантичних полів (далі ЛСП): стан, дія та відношення.

До ЛСП “стан” зараховуємо ОСД, які називають особу за обставинами, в яких вона перебуває чи існує, за сукупністю ознак, що характеризують людину, відбивають її настрій тощо. В межах даного ЛСП ми виділяємо три підполя: буття, функціональний та емоційний стан. До підполя “буття” належить ряд ОСД, які номінують людей за відношенням до смерті, усі вони мотивовані дієсловами ЛСГ “припинення буття”.

ОСД $\acute{o}$ θ ανών мотивований дієсловом $\acute{\alpha}$ ποθνήσκω – *помирати*. Один раз він вживається в тексті для позначення померлих взагалі: νόμος δὲ χρῆσθαι παντί που πάρεστί σοι καὶ τῶν θανόντων χάρις, οἱ ζῶμεν περὶ (Ant.213-214) – *тобі дозволено користуватись всяким законом і відносно мертвих, і нас, які живемо*. В трьох випадках (Ant.93-94; 1029; 1030) цей ОСД позначає померлого Полініка: ἐχθρὰ δὲ τῷ θανόντι προσκείσει δίκη (Ant.93-94) – *ти справедливо будеш лежати ворожою біля померлого*.

Субстантиват $\acute{o}$ δ λωλός, мотивований дієсловом δ λλυμι – *гинути*, виступає синонімом до $\acute{o}$ θ ανών. Софокл, щоб тричі не повторювати той самий ОСД почергово використовує ці одиниці: τῷ θανόντι – $\acute{o}$ δ λωλός – τὸν θανόντ’; ἀλλ’ εἴκε τῷ θανόντι μὴδ’ $\acute{o}$ δ λωλός κέντει. τίς ἀλκή τὸν θανόντ’ ἐπικτανεῖν; (Ant.1030) – *Але поступись померлому і не муч загиблого. Що за хоробрість вбити померлого?* Так запитує Тіресій Креонта, маючи на увазі під $\acute{o}$ δ λωλός Полініка. У наступному прикладі, очевидно, мова йде про Полініка та Етеокла: ἐγὼ κράτη δὴ πάντα καὶ θρόνους ἔχω γένους κατ’ ἀρχιστεῖα τῶν $\acute{o}$ δ λωλότην (Ant.173-174) – *я маю владу і трон за кровною спорідненістю з загиблими*. ОСД виступає субститутом описового виразу: ὦλοντο παῖσαντές τε καὶ πληγέντες – *загнули вдарені і будучи вдареними у відповідь*, який знаходимо у попередньому реченні.

Синонімічний ряд $\acute{o}$ θ ανών – $\acute{o}$ δ λωλός доповнюють синонімічні ОСД $\acute{o}$ π ροκειμένος, мотивований дієсловом π ρόκειμαι – *лежати (без погребіння)*, *бути мертвим*, та $\acute{o}$ κ είμενος, мотивований дієсловом κ είμεαι – *лежати, бути мертвим*: κτίσον δὲ τῷ **προκειμένῳ**, τάφον (Ant.1101) – *зроби померлому могилу*. Фігурантом оповіді у цьому фрагменті виступає Полінік. τίς δ’ **$\acute{o}$ κ είμενος**; (Ant.1174) – *А хто померлий?*

Підполе “функціональний стан” формує ОСД τῶν ὀρθουμένων, який номінує осіб за ознакою перебування у певному функціональному стані. Цей ОСД мотивований дієсловом ὀρθόομαι – *слухатись, підкорятись* (ЛСГ “позбавлення”). У наведеному прикладі ОСД вжито узагальнено: τῶν δ’ **ὀρθουμένων** σφάζει τὰ πολλὰ σώμαθ’ ἢ πειθαρχία (Ant.675) – *Порядок же рятує численні тіла тих, хто кориться владі*.

До підполя “емоційний стан” ми зараховуємо три ОСД. Зокрема, ОСД ὁ τολμήσας, мотивований дієсловом τολμάω – *наважуватись* підполя “виявлення емоцій”: τίς ἀνδρῶν ἦν ὁ **τολμήσας** τάδε; (Ant.268) – *хто був з людей, який наважився на таке*. ОСД τὸν εὐτυχοῦντα мотивований дієсловом εὐτυχεῖω – *бути щасливим*, антонімічний ОСД τὸν δυστυχοῦντα дієсловом – δυστυχεῖω – *бути нещасним*: τύχη γὰρ ὁρθοῖ καὶ τύχη καταρρέπει τὸν εὐτυχοῦντα τὸν τε δυστυχοῦντ' αἰεί (Ant.1158-1159) – *доля підносить і доля опускає, і щасливого, і нещасного однаково*. ОСД мають узагальнений характер, позначаючи людей за ознакою перебування у певному емоційному стані.

До ЛСП “дія” відносимо ОСД, які характеризують осіб за їхніми діями і способом виконання цих дій, тобто їм притаманна динамічна ознака. В межах даного поля ми виділяємо чотири підполя: соціальна, інтелектуальна, мовленнєва діяльність та фізіологічні дії.

До підполя “соціальна діяльність” належать три ОСД, зокрема, ОСД ὁ δρῶν, мотивований дієсловом δράω – *здійснювати* (ЛСГ “здійснення”). Тричі (Ant.239; 324; 319) цей ОСД вживається на позначення особи, яка здійснила поховання Полініка: τὸ γὰρ πρᾶγμ' οὐτ' ἔδρασ' οὐτ' εἶδον ὅστις ἦν ὁ **δρῶν** (Ant.239) – *бо я не робив, ані не бачив, хто був виконавцем*. ОСД разом зі спільнокореневим дієсловом δράω, слугують засобами ритмічної організації тексту. εἰ ταῦτα μὴ φανείτε μοι **τοὺς δρῶντας** (Ant.324) – *якщо ви мені не покажете виконавців*. Креонт вважаючи, що поховання Полініка не могла здійснити одна людина, вживає форму множини. До цього ж підполя ми відносимо ОСД ὁ κωλύσων, мотивований дієсловом κωλύω – *заважати* (ЛСГ “протидія”): καὶ ἐγίγνετο πληγὴ τελευτώσ', οὐδ' ὁ **κωλύσων** παρῆν (Ant.260-261) – *і могла виникнути бііка, а того, хто перешкодить бііці, не було*. Один раз було виявлено ОСД τοὺς ἀκοσμοῦντας, мотивований дієсловом ἀκοσμέω – *чинити беззаконня* (ЛСГ “вчинок”). Очевидно під ОСД Креонт має на увазі Антигону, яка, на його думку, вчинила злочин, порушивши його наказ: ἔργον γάρ ἐστι **τοὺς ἀκοσμοῦντας** σέβειν (Ant.730) – *Чи це справа шанувати тих, хто чинить беззаконня?*

Підполе “мовленнєва діяльність” формує ОСД τῶν λεγόντων, мотивований дієсловом λέγω – *говорити* (ЛСГ “виголошення”): καὶ **τῶν λεγόντων** εὖ καλὸν τὸ μανθάνειν (Ant.723) – *послухати тих, що слушно говорять*. Гемон, звертаючись до свого батька Креонта, очевидно під ОСД має на увазі всіх жителів міста (в тому числі і себе), які жаліють Антигону і вважають наказ Креонта несправедливим. τὸ μανθάνειν δ' ἥδιστον εὖ **λέγοντος** (Ant.1032) – *Найприємніше вчитись у того, хто добре говорить*. На перший погляд цей ОСД вжито узагальнено, однак з контексту стає зрозумілим, що Тіресій натякає Креонтові на себе, що, мовляв, він дає цареві слушну пораду, до якої потрібно прислухатись.

До підполя “інтелектуальна діяльність” ми відносимо два ОСД, зокрема ОСД τοῖς φρονοῦσιν, мотивований дієсловом φρονέω – *мислити* (ЛСГ “мислення”), який зафіксовано один раз (Ant.904) та ОСД ὁ κηρύξας, мотивований дієсловом κηρύσσω – *повідомляти* (ЛСГ “мовленнєве повідомлення”). Субстантивація у наведеному прикладі відбувається завдяки еліпсису іменника ὁ Ζεὺς, щоб уникнути його повторення: οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ **κηρύξας** τάδε (Ant.450) – *бо Зевс не був тим, хто мені це повідомив*.

До підполя “соціальні відносини” належить ОСД τοῦ κρατοῦντος, мотивований дієсловом κρατέω – керувати (ЛСГ “керування”): οὐ τοῦ κρατοῦντος ἡ πόλις νομίζεται; (Ant.738) – *хіба місто не вважають власністю правителя?*

У тексті трагедії було виявлено лише чотири випадки вживання ОСД середнього роду. В.С. Вашченко зазначає, що узагальнення особливо легко знаходить свій вираз у формі середнього роду. На його думку, ця форма ніби поєднує всі родові категорії і концентрує в собі те, що стоїть над категорією роду [Вашченко 1953, 16].

Один раз подибуємо ОСД τὰ ἀντιτείνοντα, мотивований дієсловом ἀντιτείνω – протистояти (ЛСГ “протидії”): τὰ δ’ ἀντιτείνοντ’ αὐτόπρεμν’ ἀπόλλυται (Ant.714) – *те, що протистойть, руйнується разом з корінням.* Очевидно, що ОСД вжито на позначення коріння – τὸ πρέμνον, але оскільки в реченні вже є однокореневий прикметник αὐτόπρεμνος, щоб уникнути повторення автор вживає лише його субстантивоване означення.

ОСД τῶν τεχνωμένων мотивований дієсловом τεχνάω – задумувати, вигадувати (ЛСГ “рішення”): φιλεῖ δ’ ὁ θυμὸς πρόσθεν ἡρῆσθαι κλοπεὺς τῶν μεδὲν ὀρθῶς ἐν σκότῳ τεχνωμένων (Ant.493-494) – *Душа, перш ніж злочинець буде викритий, хвилюється через те, що було підступно задумано і таємно.*

Один раз було виявлено ОСД τὰ εἰρημένα, мотивований дієсловом εἴρω – зго-ворити, що належить до ЛСП “мовленнєва діяльність”: ὥς ἂν σκοποὶ νῦν εἴτε τῶν εἰρημένων (Ant.215) – *щоб ви були охоронцями того, що наказано.* Субстантиват виступає підсумком до інформації, яка наводиться у попередніх реченнях. Йдеться про те, що Креонт звелів нікому не ховати і не оплакувати Полініка.

Субстантиват τὰ προκειμένα (див. ОСД ὁ προκειμένος) також знаходимо у звертанні хору до Креонта: τῶν προκειμένων τι χρὴ μέλειν πράσσειν (Ant.1334-1335) – *Що потрібно робити з тим, що є перед нами.* Під ОСД мається на увазі теперішній стан справ, тобто загибель Гемона та Антігони.

Лише один раз було зафіксовано ОСД жіночого роду – ἡ σῶζουσα, мотивований дієсловом σῶζω – рятувати (ЛСГ “позбавлення”). Цей ОСД має метафоричне значення, Софокл вживає його на позначення землі: τοῦτο γινώσκων ὅτι ἤδ’ ἐστὶν ἡ σῶζουσα... τοὺς φίλους ποιοῦμεθα (Ant.188-189) – *знаючи те, що ця є рятівницею... ми знаходимо друзів.* Субстантивация відбулась завдяки еліпсису іменника ἡ χθὼν, який знаходимо у попередньому реченні, з метою уникнення повтору.

Проведене дослідження показало, що в трагедії Софокла “Антігона” очевидну перевагу у вживанні мають ОСД чоловічого роду. Оказіональна субстантивация дієприкметників чоловічого роду відбувається з метою номінації осіб за різними ознаками: “припинення буття” (ὁ θανὼν, ὁ ὁλωλὸς, ὁ προκειμένος, ὁ κείμενος); “перебування у певному функціональному стані” (τῶν ὀρθουμένων); “перебування у певному емоційному стані” (ὁ толμήσας, τὸν εὐτυχοῦντα, τὸν δυστυχοῦντα); “дія” (ὁ δρῶν, ὁ κωλύσων, τοὺς ἀκοσμοῦντας); “мовленнєва та інтелектуальна діяльність” (τῶν λεγόντων та ὁ κηρύξας, τοῖς φρονοῦσιν), “соціальні відносини” (τοῦ κρατοῦντος). Софокл вживає ОСД чоловічого роду як узагальнено, на позначення людей загалом (τοῖς φρονοῦσιν, τὸν εὐτυχοῦντα τὸν τε δυστυχοῦντ’, ὁ толμήσας), так і на позначення

конкретних осіб, переважно Полініка (ὁλωλότα, ὁ προκειμένος, ὁ κείμενος, ὁ θανών, ὁ ὀλωλότος).

ОСД в тексті трагедії виконують різну роль, зокрема, вони можуть виступати субститутами описових виразів, разом з граматичними варіантами відповідних однокорінних дієслів творять ритміку поетичного тексту та слугують засобом уникнення лексичного повтору. Використання ОСД допомагають авторові збагатити лексичний склад трагедії та повніше розкрити головний конфлікт трагедії.

1. *Ващенко В. С.* Явища переходу в системі частин мови / В. С. Ващенко // *Укр. мова в школі*, 1953. – №6. – С. 14-22. 2. *Гнатюк Г. М.* Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1982. – 247 с. 3. *Колоїз Ж. В.* Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня док. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж. В. Колоїз. – К., 2007. – 35 с. 4. *Косович О. В.* Оказіональне словотворення в сучасній французькій мові (на матеріалі мови мас-медіа, Інтернет-видань і художніх творів): автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Косович Ольга Василівна. – К., 2008. – 20 с. 5. *Лексико-семантические группы русских глаголов. Учебный словарь-справочник.* – Свердловск: И-во Уральского университета, 1988. – 151 с. 6. *Лихошерстова Н. Є.* Семантико-стилістичний аспект субстантивації дієприкметників в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Євгенівна Лихошерстова. – Х., 2001. – 17 с. 7. *Плотницька І. М.* Оказіоналізми в літературно-критичних текстах: словотвірний і функціональний аспект: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Плотницька. – К, 1994. – 24 с. 8. *Роizenзон Л. И.* К типологии субстантивированных прилагательных и причастий в русском языке/ Л. И. Роizenзон // *Труды Самаркандского государственного университета им. А. Навои. Новая серия. Исследования по русскому языку.* – № 118. – Самарканда, 1962. – С.121-139. 9. *Смирнова Е. В.* Оказиональные субстантиваты: структура, семантика, функционирование: автореф. дисс. на соискание уч, степени канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. В. Смирнова. – Тюмень, 2007. – 21 с. 10. *Смольская Л. Ю.* Субстантивация *participium praesentis activi* в латинской медицинской терминологии: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.14. «Классические языки» / Смольская Лариса Юрьевна – Тбилиси, 1987.– 24 с.

К ВОПРОСУ О ПОЭТИЧЕСКОЙ ТОПОЛОГИИ

У пропонованій статті розглядається питання про епістемічний доступ мови у її естетичних формах до математичної категорії топологічних просторів.

Ключові слова: інваріант, варіант, топос, філологічна топологія, поетична топологія, категорія топологічних просторів.

В предлагаемой статье рассматривается вопрос об эпистемическом доступе языка в его эстетических формах к математической категории топологических пространств.

Ключевые слова: инвариант, вариант, топос, филологическая топология, поэтическая топология, категория топологических пространств.

This paper presents a view of a possible epistemic access of language, taken in its aesthetic forms, to mathematical category of topological spaces.

Key words: invariant, variant, topos, philological topology, poetic topology, category of topological spaces.

Одной из задач современной филологии является выяснение тех особенностей поэтического языка, которые делают его предметом когнитивной поэтики. При этом, кардинальной задачей является изучение того, каким образом в стихотворно-поэтическом тексте происходит взаимодействие двух планов – собственно языкового и информационно-эстетического.

Целью данной статьи является когнитивная проблематизация эстетической активности стихотворно-поэтической речи в терминах общей топологии.

Следует отметить сразу, что топологические идеи – идеи инвариантности и вариантности – не являются новыми, они были представлены как основополагающие смысловые стихии и для языкознания (Р. Якобсон), и для литературоведения (А. Веселовский). Этими идеями было навеяно диссертационное исследование Л.В. Полубиченко “Филологическая топология: теория и практика”, в котором понятие филологического инварианта определяется как понятие абстрактное, которое формируется в человеческом сознании в результате выделения семиологически релевантных (конституирующих) для данного класса объектов параметров и отвлечение от их несущественных признаков, и соответственно вторичное по отношению к реально представленным в речи вариантам [Полубиченко 1991, 9]. Для сравнения приведем высказывание Р. Якобсона: “... в топологии параллелистических трансформаций инварианты, скрывающиеся от взора за лежащими на поверхности вариантами, занимают важное место” [Якобсон 1987, 123]. Приведенные выше определения инварианта и варианта отражают определенный исторический этап в развитии алгебраической геометрии, для которого было характерно представление об инварианте как марки-

рованном члене оппозиции. Заметим, однако, что акцент на понятии инварианта, т.е. поиске “жестких” конструкторов, значительно сужает интерпретационное поле исследователя, и не отвечает современному представлению о топологическом пространстве в связи с попытками проецировать данное понятие на различные естественные и гуманитарные сферы науки. Поэтому топологический подход к анализу эстетической активности языка прежде всего требует расширения терминологического аппарата.

Как известно, в алгебраической геометрии для изучения информационного пространства используется понятие пучка (т.е. совокупности линий на плоскости). В математике классическое понятие топологического пространства было обобщено и названо топосом. Математический смысл понятия топоса выражает центральное понятие общей топологии – “гомеоморфизм”, которое означает непрерывное отображение одного пространства фигуры в другое. Конечным продуктом гомеоморфизма является “инвариант”, а его переменной величиной – “топос”, состоящий из элементов двух классов – класса “объектов” и класса “морфизмов”, выполняющих роль отображений объектов друг в друга [Джонстон 1986, 15–16].

Античная риторика широко использовала понятие топоса как средства поиска аргументов для отдельного доказательства или рассуждения [Гиндин 1986, 362]. Топос использовался и в качестве инструмента абстрагирования, как средство упорядочить, систематизировать пестроту явлений действительности, сделать эту пестроту легко обозримой для рассудка [Аверинцев 1996, 153]. Известно также и то, что М. В. Ломоносов выделил шестнадцать “риторических мест”, или топосов, которые представляют собой разнообразные отношения реальной действительности [Ломоносов 1952, 25–27], среди них представлены и те, которые образуют информационный код простого предложения, а именно процессные, квалификативные, объектные и обстоятельственные [Смирницкий 1957].

Так, например, для того чтобы понять исток художественного смысла топологического обобщения синтаксического отношения, необходимо раскрыть внешнюю форму повтора синтаксического отношения, его “вещность”. С этой целью нами было введено понятие “синтаксический топос” [Неборсина 1997, 140]. В зависимости от того, какое синтаксическое отношение становится объектом топологического обобщения, синтаксический топос может быть процессным, квалификативным, объектным или адвербиальным.

Структура синтаксического топоса состоит из двух классов: объекта топологического обобщения и его лексико-фразеологических вариантов. При этом для обозначения объекта топологического обобщения используются понятия “ведущий член”, “зависимый член” и “морфизмы зависимого члена”. Отношение между ведущим и зависимым членом синтаксического топоса является постоянной величиной, которая характеризуется определенным содержанием, как-то: процессным, квалификативным, объектным и обстоятельным. Переменная величина в синтаксическом топосе представляет собой лексико-фразеологические варианты зависимого члена.

Так, например, рассмотрим первый катрен шекспировского сонета (91):

*Some glory in their birth, some in their skill,
Some in their wealth, some in their body's force,*

*Some in their garments though new-fangled ill;
Some in their hawks and hounds, some in their horse.*

Топологическое пространство катрена образовано:

- а) ведущим членом топоса – *Some glory*;
- б) зависимым членом топоса – *in their birth*;
- в) морфизмами зависимого члена топоса – *skill, wealth, body's force, garments [though new-fangled ill], hawks, hounds, horse*.

Обращает на себя внимание дискурсотворческий потенциал морфизмов зависимого члена объектного топоса, а также их социо-культурные коннотации. Именно морфизмы зависимых членов синтаксических топосов формируют чрезвычайно интересную область поэтической топологии.

Между тем, математика, по свидетельству А. В. Родина, не придает понятию непрерывного преобразования фундаментального значения, что значительно усложняет поиск простых и ясных общих оснований математики и физики, необходимых для прогресса в теории квантовой гравитации [Родин 2010, 69]. Выход из создавшегося положения А.В. Родин видит в категорном подходе к пониманию топологического пространства: категория топологических пространств понимается как образование “всех топологических пространств и всех непрерывных преобразований этих пространств друг в друга и самих в себя” [Родин 2010, 71]. По мнению А.В. Родина, такой подход, когда ключевую роль играют непрерывные преобразования, лучше соответствует наивному интуитивному представлению о топологическом пространстве. В качестве примера автор приводит нематематический материал: “Предположим, что мы пытаемся каким-то образом эксплицировать общее понятие человека. Классическая стратегия состоит в том, чтобы из всех человеческих свойств выделить все те, которые одинаково присущи всем людям и при отсутствии которых мы не будем считать данную вещь человеком. Затем такой набор общих свойств можно отождествить с содержанием общего понятия человека. Категорная стратегия состоит в другом. В этом случае вместо свойств мы будем пользоваться преобразованиями и поставим вопрос о том, насколько может измениться данный человек, оставаясь при этом человеком. Полное описание таких преобразований дает нам альтернативную экспликацию содержания общего понятия человека. Категория топологических пространств представляет собой подобного рода альтернативную экспликацию содержания общего понятия топологического пространства” [Родин 2010, 71-72].

В пользу категорного подхода к проблеме оснований А.В. Родин приводит следующий аргумент: “при категорном подходе объекты и морфизмы можно рассматривать в качестве элементарных “кирпичиков” математических конструкций, не приписывая им заранее никаких специальных свойств. Это открывает широкое поле для физических интерпретаций. Основная идея физической интерпретации категорных конструкций состоит в математическом представлении физических объектов категорными конструкциями и физических процессов категорными морфизмами” [Родин 2010, 73]. Существенным дополнением к современному понятию топоса является вопрос о внутренней логике топоса: “Если представить себе, что данный топос моде-

лирует некоторую физическую ситуацию, то внутренняя логика этого топоса будет зависеть от этой ситуации, а не задаваться априори” [Родин 2010, 73].

Таким образом, в отличие от классической стратегии математической топологии, опирающейся на понятие инвариантности, категорная стратегия в качестве фундаментального основания исходит из понятия преобразования (варианта). Как таковая, категорная стратегия имеет непосредственную связь с фундаментальным законом естествознания – законом преобразования, известным как принцип информационного резонанса, который согласован с другими фундаментальными принципами естествознания – принципом симметрии, принципом рефлексии и принципом комплементарности [Шмелев 1990, 237]. Поэтическое выражения принципа информационного резонанса находим в стихотворении А.С. Пушкина “Эхо”:

Ревет ли зверь в лесу глухом,
Трубит ли рог, гремит ли гром,
Поет ли дева за холмом —
На всякий звук
Свой отклик в воздухе пустом
Родишь ты вдруг.

Ты внимлешь грохоту громов,
И гласу бури и валов,
И крику сельских пастухов —
И шлешь ответ;
Тебе ж нет отзыва... Таков
И ты, поэт!

В рассматриваемом стихотворении поэт моделирует физико-психологическую ситуацию “эхо” различными категорными конструкциями: а) с ведущим членом “ревет” и его морфизмами “трубит”, “гремит”, “поет”; б) с ведущим членом “зверь” и его морфизмами “рог”, “гром”, “дева”; в) с ведущим членом “грохоту” и его морфизмами “гласу”, “крику”; г) с ведущим членом “отклик” и его морфизмами “ответ”, “нет отзыва”. Выделенные категорные конструкции являются конституентами категории топологических пространств данного стихотворного произведения.

Преимуществом использования понятия категории топологических пространств в более широком научном контексте является то, что оно открывает путь для релаксации концептуальных компонентов топоса. В самом деле, жесткость логической модели топоса является во многих случаях препятствием для адекватного описания топологического пространства того или иного стихотворно-поэтического текста. В категорной модели топологических пространств топос становится семиотически ориентированным принципом.

В подтверждение сказанного рассмотрим фрагмент из произведения Т.С. Элиота “*Ash—Wednesday*”:

*Because I do not hope to turn again
Because I do not hope
Because I do not hope to turn*

*Desiring this man's gift and that man's scope
I no longer strive to strive towards such things
(Why should the aged eagle stretch its wings?)
Why should I mourn
The vanished power of the usual reign?*

Анализ топологических пространств представленного выше фрагмента свидетельствует о том, что они формируются тремя категорными конструкциями: а) с ведущим членом *"Because I do not hope to turn again"* и его морфизмами с различной степенью усеченности *"Because I do not hope, Because I do not hope to turn"*; б) с ведущим членом *"Desiring this man's gift and that man's scope"* по отношению к 29 сонету Шекспира и его морфизмом в данном топологическом пространстве; в) с ведущим членом *"Why should the aged eagle stretch its wings?"* и его морфизмом *"Why should I mourn / The vanished power of the usual reign?"*

Отличительной особенностью топологических пространств рассматриваемого фрагмента является то, что объектом топологического обобщения выступают не синтаксические отношения, а речевые акты: констатив в категорной конструкции (а); рефлексив в категорной конструкции (б), относящийся не к текущему времени произведения, а к сакральному тексту памяти; квестив в категорной конструкции (в).

Итак, установление концептуального подобия между топосом в математике и топосом в филологии открывает перспективу для поэтической топологии как разделу в составе когнитивной поэтики. Ближайшей задачей поэтической топологии является описание семиотических моделей топоса.

1. *Аверинцев С.С.* Риторика как подход к обобщению действительности / С.С. Аверинцев // Риторика и истоки европейской литературной традиции. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – С. 158–190. 2. *Гиндин С.И.* Риторика и проблемы структуры текста / С.И. Гиндин // Общая риторика: [пер. с фр. Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др.]. – М., 1986. – С. 355 – 366. 3. *Джонстон, Питер.* Теория топосов / Питер Джонстон; [пер. с англ. А.П. Гагарина и В.В. Шокурова]; Под ред. Ю.И. Манина. – М.: Наука, 1986. – 438 с. 4. *Ломоносов М.В.* Краткое руководство к красноречию / М.В. Ломоносов // Полн. собр. соч. Т. 7. – М. – Л., 1952. 5. *Неборсина Н.П.* Синтаксис стихотворной речи как предмет лингвопоэтического исследования (на материале английской поэзии XVI–XX вв.): дис. ... доктора филологических наук: 10.02.04 / Наталья Павловна Неборсина. – М., 1997. – 356 с. 6. *Полубиченко Л.В.* Филологическая топология: теория и практика: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филологических наук / Л.В. Полубиченко. – М., 1991. – 47 с. 7. *Пушкин А.С.* Сочинения в трех томах. – Т. 1 – М.: "Художественная литература", 1985. – С. 503. 8. *Родин А.В.* Теория категорий и поиски новых математических оснований физики / А.В. Родин // Вопросы философии. 2010. – № 7. – С. 67–81. 9. *Смирницкий А.И.* Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – М., 1957. – 286 с. 10. *Шмелев И.П.* Третья сигнальная система / И.Ш. Швелев, М.А. Марутаев, И.П. Шмелев // Золотое сечение. – М., 1990. – С. 234–339. 11. *Якобсон Р.О.* Грамматический параллелизм и его русские аспекты / Р.О. Якобсон // Работы по поэтике. – М., 1987. – С. 99–132. 12. *Eliot*

T.S. Ash–Wednesday / T.S. Eliot // Collected Poems 1909–1962. London, Faber and Faber Limited, 1975. – P. 95. 13. *The works of Shakespeare. The Sonnets*. Edited for the Syndics of the Cambridge University Press by John Dover Wilson. – Cambridge, 1969. – P. 48.

Ніколасв Б.І., ст. викл.,
Київський національний лінгвістичний університет

КОНТАМІНАЦІЯ ТОПІКИ ГЕРОЇЗМУ І ТАНАТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ В РОМАНАХ О.ПАМУКА «СНІГ» І О.ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»

Об'єктом аналітичного розгляду в статті є типологічно споріднені долі двох персонажів метароманів Орхана Памука «Сніг» й Оксани Забужко «Музей покинутих секретів»: Ладжіверта у турецького автора й Адріана Ортинського в українського. У цих образах присутня контамінація топіки героїзму і танатичного комплексу. За версією письменників герой має померти, героїзм є різновидом потягу до смерті, свідомо обраним шляхом до самознищення.

Ключові слова: метароман, контамінація, топіка героїзму, танатичний комплекс, самознищення, розповідач, онірична нарація, невласно-пряме мовлення.

Объектом аналитического рассмотрения в статье являются типологически схожие судьбы двух персонажей метароманов Орхана Памука «Снег» и Оксаны Забужко «Музей покинутых секретов»: Ладживерта у турецкого автора и Адриана Ортинского у украинского. В этих образах присутствует контаминация топика героизма и танатического комплекса. По версии писателей герой должен умереть, героизм – это разновидность влечения к смерти, сознательно выбранный путь к самоуничтожению.

Ключевые слова: метароман, контаминация, топика героизма, влечение к смерти, самоуничтожение, рассказчик, онирическая наррация, несобственно-прямая речь.

The article focuses on the critical analysis of the typologically related characters of Lacivert and Adrian Ortynsky in the metanovels of Orhan Pamuk (“Snow”) and Oksana Zabuzhko (“The Museum of Abandoned Secrets”). These images contain the motives of both heroism and death drive. According to the authors discussed, the hero has to die, since heroism is a variation of death drive as a conscious choice of self-destruction.

Key words: metanovel, combination of motives, the types of heroism, death drive, self-destruction, narrator, oneiric narration, free indirect speech.

Роман турецького письменника, лауреата Нобелівської премії з літератури Орхана Памука «Сніг» (*Orhan Pamuk «Kar»*) [Памук 2006] уже двічі ставав предметом

дослідження автора даної розвідки [Ніколаєв 2008; 2011], щоразу – в порівнянні із текстами українських письменників, у першій статті – з романом Юрія Андруховича «Дванадцять обручів», у другій – із твором Володимира Лиса «Століття Якова». Нарешті, у дослідженні, що тут презентується, здається можливим співвіднести деякі формозмістовні елементи цього метароману із твором Оксани Забужко «Музей покинутах секретів» [Забужко 2010].

Турецький письменник отримав Нобелівську премію за те, що «у пошуках меланхолійної душі рідного міста знайшов нові символи для зіткнення та переплетення культур» [Історія 2010, 485]. Відтак більшість його текстів присвячено Стамбулу. Однак дія роману «Сніг» відбувається далеко від колишньої столиці Османської імперії – у місті Карс, котре знаходиться на північному сході країни, неподалік од кордонів з Вірменією. Місто протягом XIX ст. неодноразово переходило з-під влади турецької імперії до Російської і навпаки. Остаточно суверенітет Турецької Республіки тут було утверджено лише в 1921 році. Отож це прикордоння, що типологічно близьке текстам Андруховича й Лиса, проте буцімто далеке тексту Забужко. Однак дана розвідка звертається не до всієї тематики багатопланового роману майстрині, в якому майже 49 друкованих аркушів (задля порівняння – у тексті Памука їх 21), а виключно до типологічно споріднених доль двох персонажів, котрі, з одного боку, є ключовими, з іншого – маргінальними щодо основної події. Мова йтиме про Ладживерта (Lacivert – турецькою [Pamuk 2002]) в «Снігу» й Адріяна Ортинського в «Музеї...». Вони прив'язані до порубіжжя, де й гинуть: герой Памука – у Карсі, герой Забужко – у повстанській кривці, що у вісімнадцяти кілометрах од Львова.

Попри різницю в обсязі твори можна зарахувати та такого жанрового утворення, котре визначається як метажанр [Літературознавча енциклопедія, II, 30], маючи на увазі не зовсім те, що зазначають інші дослідники («позародовий жанр» [Літературознавча енциклопедія, II, 30]), а скоріше те, що ближче до «роману-ріки» (виходячи із семантичних особливостей французького жанру *roman-fleuve* ми скоріше переклали б як *роман-потік*) [Літературознавча енциклопедія, II, 348-349], або роману-епопеї. Можна вважати, що тексти, які розглядаються, найбільш суголосні визначенню феноменологічного різновиду метароману, у котрому «предметом зображення є самотнє, розмаїте в єдності явище, особистість як артистичний феномен, неповторна постать автора, поєднання ментального та інтуїтивного, що зумовлюють утвердження сутєстії» [Літературознавча енциклопедія, II, 30].

У творі Памука «самототожним, розмаїтим в єдності явищем» є історична доля Туреччини: її трансформація з Османської імперії в модерну державу, її минуле, стосунки із сусідніми країнами й етносами, шляхи розвитку – вибір між європейським, присутньо атеїстичним суспільством й ісламським фундаменталізмом. У тексті Забужко – протиріччя в минулій і сучасній Україні на рівні боротьби із советизацією та її подоланням, ставлення до національної спадщини, соціальної нерівності, обрання оптимальної моделі подальшого поступу.

Нібито різниця між текстами Памука й Забужко є та, що турецький письменник замальовує сьогодення своєї країни, конфлікт між ісламстами і прибічниками світського шляху розвитку Туреччини, а українська письменниця у розділах, які при-

свячено долі Адріяна Ортинського і боротьбі УПА, розповідає про змагання, котрі точилися у Західній Україні в 30-50-і роки ХХ століття. Однак ця різниця є позірною, позаяк ставлення до цієї боротьби весь час актуалізується у пострадянському українському суспільстві.

У Памуковому тексті оригінальність образу автора полягає у тому, що розповідь ведеться від імені самого Орхан-бея, котрий проводить дослідження обставин вбивства свого друга поета Ка (повне ім'я – Керім Алакушоğlu [Памук 2006, 6]), й чинників, що могли привести до трагічного кінця. Саме із цією метою він відвідує місто Карс. Однак прихованим наратором здебільшого виступає сам Ка.

Твір Забужко має кількох розповідачів: авторку, що майже весь час ховається за персонажами, і головних героїв – Дарину Гошинську й Адріяна Ватаманюка, від імені яких переважно відбувається нарація, часто-густо – у формі потоку свідомості. Проте в події, в якій бере участь Адріан Ортинський, завжди присутній його голос. Необхідно зауважити, що тут у твір входить онірична нарація, оскільки молодик, що загинув у 1947-му році, діє і промовляє виключно у снах народженого у 1970 році чоловіка.

У творах присутнє «поєднання ментального та інтуїтивного», філософська перлина, що переходить у своєрідну сугестію: у Памука вона пов'язана з поетичною творчістю Ка, у Забужко – із розвоєм образу «покинутих секретів».

Відтак твори турецького й українського майстрів красного письменства мають багато типологічно спільного в їхній загальній образній структурі. У цьому плані також їх зближує те, що основою події є розвій особисто-інтимних стосунків головних персонажів. Отже, вони належать до постмодерністської стилевої течії за такою домінантною рисою як адресування масовому читачеві.

Зупинимось на характеристиці топіки героїзму за Е.Р.Курціусом (докладніше дивіться нашу розвідку [Ніколаєв, 2009, 328-332]).

Серед рис героя, котрі можуть бути присутніми в сучасному суспільстві, вслід за науковцем варто виокремити такі: спрямованість на шляхетне та його реалізацію, надмір духовної волі та її концентрацію, самовладання, поривання до відповідальності й відваги [Курціус 2007, 190].

У статті «По той бік принципу задоволення» З. Фройд визначає два концепти: перший – метою будь якого життя є смерть, другий – організм хоче померти виключно по-своєму [Фрейд 1989, 405-406].

У подальшому аналізі текстів Памука і Забужко будемо виходити із них.

Знайомство читача із Ладжівертом турецький письменник розпочинає із його портретної характеристики. Вона можлива, оскільки подається зі сторонньої фокалізації, а саме – Ка. Поетові кидаються в око блакитні очі терориста, бліда і біла шкіра, «що змушувала дивуватися», інші чисто зовнішні риси. Він відмічає його надзвичайну вродливість. Однак головним він вважає те, що у Ладжівертові «пульсувала якась сила, що притягувала інших і струмувала з тієї довіри, яку він насамперед відчував до самого себе» [Памук 2006, 83].

Опис зовнішності Адріяна Ортинського дається за фокалізацією головного персонажа – Дарини, звісно, не безпосередньої: вона розглядає фотку, на котрій зобра-

жено п'ятох вояків УПА – членів однієї бойвки. Особливості точки зору героїні обумовлені психологічно: їй пропонують запитання, з ким із чотирьох зображених на фотці молодиків могла кохатися єдина серед них жінка. Дарина вгадує точно (як дізнається читач із подальшого тексту), проте зауважує, що сама вона вибрала б іншого – по-справжньому вродливого, пекучого красеня брюнета із «музичними очима», що «звучали» (порівняємо із нетиповими для турків блакитними очима Ладжіверта) [Забужко 2010, 55-56].

Відтак обох персонажів об'єднує не просто зовнішня привабливість, а особлива шляхетність: до того ж один із них вирізняється надзвичайною психологічною силою, пасіонарністю, інший – специфічним характером, що проглядає в очах.

Бойові змагання Ладжіверта лише описуються, згадуються, і при тому підкреслюється, що наведені дані можуть бути недостовірними. Він нібито воював із росіянами у Чечні, бився на боці мусульман у Боснії, організовував теракти в Туреччині.

Подвиги Адріана Ортинського передаються безпосередньо у розгорнутих подієвих епізодах (снах Адріана Ватаманюка), часто-густо із внутрішньою фокалізацією саме Ортинського.

Першому із таких епізодів – втечі Адріана опісля ліквідації «засудженого організації на смерть катюги-поліція» [Забужко 2010, 143] присвячений цілий підрозділ «Зали 3» (роман поділений на вісім зал) – «Львів. Листопад 1943 р.», написаний у стилі невластне-прямого мовлення [Забужко 2010, 137-153]. Із нього читач дізнається про основне псевдо Адріана – «Звір» і про різновиди його легалізації для німецької влади. Тут вводиться і минуле героя, зокрема – його захопаність у Гельцю.

Другий, розтягнутий у часі епізод (підрозділ «Чорний ліс. Травень 1947 р.» [Забужко 2010, 179-230]), змальовує перебування Адріана після важкого поранення у лісовій шпитальні. У даному фрагменті також у формі невластне-прямого мовлення наводиться марення тяжко хворого. Це дає можливість зануритися в подробиці його минулого, починаючи із дитинства. Водночас тут детально розповідається про інших поранених і тих, хто ходить коло них, наводяться деталі побуту крівки.

«Зал 6» майже повністю присвячено Адріанові Ортинському: його останньому відвіданню Львова (де на нього вже чекали власні фотки, що були вивішені по всьому місту [Забужко 2010, 526]) і його героїчній загибелі. Онірична подієвість лишень кілька разів переривається теперішнім Адріана Ватаманюка і Дарини [Забужко 2010, 465-576].

Танатичний комплекс в якості мотиву Смерті Героя входить у текст Забужко безпосередньо в першому представленні читачеві Адріана Ортинського під час його втечі вулицями Львова після здійснення теракту: «...його смерть уже в дорозі. Відлік її ходи вже розпочався – десять хвилин тому. <...> вони зі смертю йдуть собі назустріч, і зустріч ця обов'язково відбудеться, хоч хай там що: як призначене побачення» [Забужко 2010, 153].

У Памука, оскільки відсутнє зображення безпосередніх терористичних дій, у яких бере участь Ладжіверт, танатичний комплекс представлений опосередковано: по-перше, через масову загибель дівчат-самовбивць, по-друге, через іранську опо-

відку про Рустема і Сухраба, котру наприкінці першої зустрічі Ладжіверт розповідає поетові [Памук 2006, 88-90].

Потяг до Смерті, нібито безпосередньо за концептами Дені де Ружмона, що були сформульовані у його праці «Любов і західна культура» [Ружмон 2001], входить у тексти наших авторів разом із Еросом.

Про неминучу смерть свою та Адріана говорить йому Рахель (Леа Гольдман) безпосередньо після акту їхнього кохання [Забужко 2010, 224].

Загибель Адріана відбувається у формі героїчного акту самогубства, що розділяє із ним Геля, котру персонаж любив протягом усього зрілого життя, однак мав із нею лише дружні стосунки (піднесений характер любові за де Ружмоном). Разом із ними добровільно ідуть із життя їхні бойові товариші. Метою акції є передусім – вбивство чоловіка Гелі («Стодолі»), який став зрадником.

Водночас під час цього акту колективного самогубства-помсти воякам УПА вдається вбити і покалічити офіцерів та солдатів совєтської служби безпеки, що ними командує капітан Бухалов, у недалекому майбутньому названий батько сина Адріана і Леї.

Разом із усіма помирає чотиримісячна дитина, котру жінка носить у своєму лоні – плід фізичного кохання Гелі й «Стодолі» [Забужко 2010, 575-576]. Відтак у цьому епізоді Танатос знаходиться у безпосередньому зв'язку з Еросом і мовби торжествує над ним. Однак залишається продовження роду Адріана – його син.

Останній псевдонім вояка – Кий. Усе життя він мріє потрапити до Києва, для нього – священного центру України. Саме там він хотів би «полягти». Отож він чує пророцтво: «Кров твоя буде в Києві. Більше не мусиш знати» [Забужко 2010, 511]. І дійсно – його кровний син й онучка живуть у столиці України, що стала незалежною державою (здійснена мрія героя).

Коли відволіктися від суто ідеологічного наповнення, то перед нами типовий любовний трикутник: «Стодоля» якщо не знає, то принаймні здогадується про почуття Адріана до Гелі, розуміє, що вони належать приблизно до одного соціального шару, що знайомі між собою набагато більший час, аніж він. Тому для нього зрада є водночас можливістю знищити суперника. Слід зауважити: протилежністю зради виступає загибель у тій чи іншій формі, свідомою чого є його презентація коханій на день її народження ампулки із цівкалі, що вважалось дуже коштовним дарунком, і про яку мріяв кожний вояк УПА [Забужко 2010, 497].

Якщо не потяг до смерті, то абсолютну готовність до неї можна відмітити, попри вагітність, у Гелі. Вона звертається до Адріана: «Ми всі гідні лиш на те, аби за Україну вмирати». І продовжує, протиставляючи себе і свого співрозмовника «Стодолі»: «А він із тої породи людей, що колись її будуватимуть» [Забужко 2010, 553].

У творі Памука споглядається той самий трикутник, а також ті самі мотиви видачі поетом Ладжіверта. Ка знає про минулий інтимний зв'язок між Іпек і терористом. Він хоче одружитися із коханою жінкою, почати будувати нове життя, остаточно позбувшись суперника.

В обох творах зрадники покарані смертю: «Стодолю» фізично вбиває Адріан, проте акція могла бути здійснена виключно за участю Гелі. Ка за кілька років після

того, як він покинув Карс і Туреччину, у Франкфурті буде вбитим тим ісламістом, який залишається невідомим ані поліції, ані іншим персонажам, ані, відповідно, читачеві. Проте єдиним чинником «страсти» поета на вулиці німецького міста міг бути факт видачі ним схованки Ладжіверта. Про це його на початку роману попереджає один із геть другорядних персонажів – провідник, що показав йому шлях до оселі ісламіста [Памук 2006, 78].

Принагідно зауважимо, що всі стосунки Ладжіверта і Ка із самого початку їхніх взаємин, ініціатором котрих виступає терорист, були для останнього вельми ризикованими. Можна припустити, що його попереднє життя виступає як постійний пошук можливостей героїчно загинути.

Отже, за версією обох письменників герой має померти, героїзм є різновидом погяду до смерті, свідомо обраним шляхом до самознищення.

Проте сучасні автори, на відміну від текстів класичної європейської літературної традиції ХІІ – першої половини ХХ століть, які аналізує у своєму вищезгаданому дослідженні де Ружмон, накреслюють можливість позитивного виходу із поєднання героїзму із погядом до смерті. Він полягає у продовженні роду героя через народжені дитини, чого позбавлені зрадники.

Рід Адріяна продовжується безпосередньо.

Іпек із якихось чинників, про які невідомо, не могла мати дітей. Кадіфе, що стала коханкою Ладжіверта і тим самим здобула перемогу над старшою сестрою, після його загибелі виходить заміж за Фазила і народжує хлопчика Омерджана, для якого Іпек, залишаючись геть самотньою, виступає в ролі другої матері. Тут слід зазначити, що ідеологічні погляди Фазила близькі переконанням Ладжіверта, однак він заперечує терористичні методи боротьби. Тому, бодай із деякою натяжкою, не біологічно, проте ментально рід Ладжіверта продовжується.

Отже, сучасний постмодерністський роман по-новому інтерпретує традиційну контамінацію топіки героїзму і танатичного комплексу.

1. *Забужко Оксана*. Музей покинутих секретів. Вид. 2-е, доп. – К.: Факт, 2010. – 832 с. 2. *Історія зарубіжної літератури ХХ ст.*: навч. посібник / В.І.Кузьменко та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 496 с. 3. *Курціус Ернст Роберт*. Європейська література і латинське середньовіччя / Пер. з нім. Анатолій Онишко. – Львів: Літопис, 2007. – 752 с. 3. *Літературознавча енциклопедія*: У двох томах. – Т.2. / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. 4. *Ніколаєв Борис*. Реалізація жанрової первини «передчасно обірвана доля» у романній формі // Сучасні літературознавчі студії. – Вип. 5. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 160-166. 5. *Ніколаєв Борис*. Топіка як шлях до порівняльного вивчення літератур // Літературознавчі студії. – Вип. 24. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009, – С. 328-332. 6. *Ніколаєв Борис*. Роль тварин у сучасному романному дискурсі: (О.Памук «Сніг», В.Лис «Століття Якова») // Сучасні літературознавчі студії. – Вип. 8. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2011. – С. 509-519. 7. *Памук Орхан*. Сніг / Пер. з тур. О.Б.Кульчинського. – Харків: Фоліо, 2006. – 479 с. 8. *Ружмон Дені де*. Любов і західна культура / Пер з фр. Ярина Тарасюк. – Львів: Літопис, 2000. – 304 с. 9. *Фрейд З*. Психологія бессознательного:

Сб. произведений / [Пер. с нем.]. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с. 10. *Orhan Pamuk*. Car. – Istanbul: Iletisim yayincilik. A.S., 2002.

Олекса Г.І., викл.,
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

ПЕРЕТИН ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «РУХ»

В статті досліджується перетин лексико-семантичних полів на позначення концепту «Рух».

Ключові слова: поле, ядро, периферія.

В статье исследуется пересечение лексико-семантических полей, обозначающих концепт «Движение».

Ключевые слова: поле, ядро, периферия.

The article examines the intersection of the lexical-semantic fields that indicate the concept of «Movement».

Key words: field, nucleus, periphery.

Теорія польової структури близька до принципу «центр та периферія, континуальність, перетин системних об'єктів». Термін «поле» був заснований на метафорі, що пов'язана з ідеєю простору. В природничих та гуманітарних науках вживання терміна «поле» означає, що мова іде про деяку сферу взаємодії елементів, що об'єднані спільними ознаками, наявністю певної структурної організації, що містить у собі поступові переходи та часткові перетини. Можливими є деякі аналогії, такі, як «перетин полів» [Бондарко 2005, 13].

Семантичне поле – термін, вживаний в лінгвістиці найчастіше для позначення сукупності мовних одиниць, об'єднаних деякою загальною (інтегральною) семантичною ознакою; іншими словами – що мають певний загальний нетривіальний компонент значення. Спочатку в ролі таких лексичних одиниць розглядали одиниці лексичного рівня – слова; пізніше в лінгвістичних працях з'явилися описи семантичних полів, які включають також словосполучення і речення [Басырова 2001, 8].

Одним з прикладів семантичного поля може служити поле на позначення руху, що складається з дієслів переміщення (по горизонталі: *бігти, іти, минати, гуляти*; по вертикалі вгору: *вирипати, злітати, підніматися*; по вертикалі вниз: *опускатися, падати, валитися* тощо), загальним семантичним компонентом тут є «рух».

В основі теорії семантичних полів лежить уявлення про існування в мові деяких семантичних груп і про можливість входження мовних одиниць в одну або кілька

таких груп. Зокрема, словниковий склад мови (лексика) може бути представлений як набір окремих груп слів, об'єднаних різними відносинами: синонімічними (*стрибати* – *скакати*) та антонімічними (*відбігти* – *прибігти*) і т.п.

Елементи окремого семантичного поля пов'язані регулярними та системними відносинами, і, отже, всі слова поля взаємно протиставлені один одному. Семантичні поля можуть перетинатися або повністю входити одне в інше. Значення кожного слова найповніше визначається тільки в тому випадку, якщо відомі значення інших слів з того ж поля [Іванова 1995, 34]. Порівняємо два ряди дієслів руху: *рухатися* – *переміщуватися* і *рухатися* – *переміщуватися* – *пливти*. Якщо орієнтуватися тільки на перший дієслівний ряд, то сема руху може бути позначена і першою, і другою лексемою. Другий дієслівний ряд дає нам більш детальне членування відтінків руху, тобто акцентування лексемою *пливти* способу руху – *переміщення по поверхні води*. Окрема мовна одиниця може мати кілька значень і, отже, може бути віднесена до різних семантичних полів. Наприклад, дієслово руху *пливти* може входити в семантичне поле *рух по поверхні води (човен пливе)* і одночасно в поле, одиниці якого об'єднані узагальненим значенням *дуже повільно рухатись у будь-якому середовищі (хмара пливе)*.

На відміну від синонімічних рядів семантичні поля утворюють незамкнені і багаторазово перехрещені семантичні угруповання. Семантичне поле як макроявище має ланцюгово-радіальну структуру семантичних зв'язків [Апресян 1974, 152].

Багато підсистем лексики має відкритий характер: її одиниці знаходяться у постійному русі, при цьому одні залишають підсистему, інші входять до неї, що веде до утворення нестійких, дифузних меж.

По-друге, поряд з основними ядерними лексемами до підсистем входить і широка периферія, яка містить словникові одиниці з інших лексико-семантичних груп (ЛСГ), зв'язок яких з вихідною ЛСГ може бути заснованим лише на окремих семах. Периферійні лексеми зумовлюють нестійкість кожної підсистеми, одночасно вони виступають об'єднувальною базою для всіх підсистем всередині єдиної системи [Сколов 2009, 204].

Будь-яке семантичне поле має характер неоднорідної структури, де перш за все виділяється домінанта, тобто компонент, що є найбільш спеціалізованим для вираження даного значення, що передає його більш однозначно і використовується систематично. В ядро поля входять тісно пов'язані з домінантою конституенти. На периферії поля знаходяться конституенти, які є в тій чи в іншій мірі віддаленими від ядра. Модель поля є стабільною лише в її ядерній частині, тоді як компоненти, що містяться навколо ядра, не повністю, а лише частково парадигматизуються тому, що виконують важливі функції в інших полях мови [Басырова 2001, 8].

Розглянемо детальніше структуру лексико-семантичного поля «Спорт». Ядро поля складає дієслово *грати*. Наприклад, на сайті *football24.ua* читаємо:

УЄФА дозволив «Твенте» **грати** на власному стадіоні

Він **грає** за «Байєр» до кінця сезону»

Карвальо не **зіграє** на Євро-2012, пише сайт ФІФА.

У складі «Порту» він **виграє** Лігу Чемпіонів та Кубок УЄФА.

До навколоядерної частини ми можемо віднести такі дієслова руху: *стартувати, фінішувати, випереджати, пасувати, хапати, бігти, летіти, плавати, вибивати, покидати, виходити, обходити, переміщуватися*. Наприклад, сайт *sport.bigmir.net* повідомляє:

Збірна України стартувала на Євробаскеті-2011.

На берегах Майна 50-річний тренер замінив Крістофа Даума, який за 7 матчів свого перебування у клубі, не зміг врятувати “орлів” від вильоту до другої Бундеслиги, фінішувавши на 17 сходинці у чемпіонаті. (*football24.ua*)

В боротьбі за Халка лондонцям ще доведеться випередити кілька конкурентів, що й не дивно, зважаючи на результативність цього нападника

Захисник на декілька секунд «заснув» у своїй штрафній, чим скористався Швай-ништайгер, який забрав м'яч та відпасував на Шюрле.

«Золотий хлопчик» підхопив м'яч у лінії штрафної і наніс гарний удар по воротах Нойера.

Свенсон виконує штрафний удар, м'яч летить за межі поля.

Гай подає з лівого флангу, захисники Швеції вибивають м'яч за межі штрафного майданчика.

Ельмандер покидає поле, виходить Гюсен.

Росіянка Олеся Нургалієва перемогла у супер марафоні Два Океани (Кейптаун, Південна Африка), пробігши 56 км за 3 години 34 хвилини 53 секунди і встановивши рекорд траси.

У фіналі чемпіонату світу українець Андрій Говоров плив по першій доріжці.

Олександр Повєткін обійшов за рейтингом журналу The Ring Томаша Адамека, відтіснивши його на третє місце.

Перестановки у рейтинзі дозволили Едді Чемберсу переміститися з шостого місця на п'яте.

На периферії поля знаходяться дієслова руху, що утворюють ідіоматичні конструкції: *проводити (матч), забивати (гол), прострілювати (м'яч), пробивати (м'яч), переводити (м'яч), проходити (про матч, гру, змагання), вийти (у фінал), привозити (медалі, нагороди), тріумфувати (займати призове місце), дебютувати (за збірну), докотитися (у значенні «закінчитися, пройти певний етап»), відбиватися (у значенні «бути гідним суперником»), а також такі стійкі вирази, як: опинитися на вістрі атаки, фортуна відвернулася, відправити в нокаут, увійти у трійку лідерів*. Наприклад, *sport-express.ua* звітує перед читачами:

Свій перший матч на «Де Гролсх Весті» клуб з Енсхеде проведе в цю суботу

Перший гол забив Шіндже Катава на 35 хвилині матчу.

Федецький підхоплює кулю і прострілює вже з правого флангу, гості знову відбиваються.

Гравець «Дніпра» два рази небезпечно пробивав із штрафного по воротах Ісаксона.

Пробивав Ельмандер! Дикань переводить м'яч на кутовий удар.

На товариський матч між збірними командами України та Швеції, який пройде на стадіоні «Металіст» у Харкові, продано близько 23 тисячі квитків.

Іде гра у центрі поля

Троє наших спортсменів вийшли у фінал змагань.

Українець Дмитро Дем'янюк вийшов до фіналу у стрибках у висоту на чемпіонаті світу, що проходить в Кореї.

Сімферопольський боксер Арсен Аблаєв привіз бронзу з чемпіонату світу по боксу серед юніорів.

Молодіжна збірна України U-21, на жаль, не змогла триумфувати у меморіалі великого тренера, який щойно завершився.

Едмар дебютує за збірну України, поле покидає Ротань.

Так гра докотилася до перерви, і нульовий результат був достатньо закономірним.

Також він часто опинявся на вістрі атаки і брав гру на себе.

Нічийний рахунок 0:0 був би справедливим, проте фортуна черговий раз відвернулася від підопічних Олега Блохіна.

Кімбо Слайс відправив у нокаут Джеймса Уейда на десятій секундї першого раунду.

У трійку лідерів увійшов Клейтон Шав'єр, який отримав 9.83% голосів.

Розглянувши структуру лексико-семантичного поля «Спорт», ми перейдемо до дослідження структури іншого лексико-семантичного поля – військової лексики.

Ядро лексико-семантичного поля військової лексики складають такі дієслова руху, як: атакувати, іти, наступати, маневрувати, рушати, форсувати, штурмувати. Наводимо приклади з твору О. Гончара «Прапороносці».

Варто було прийняти всі ці жертви, надати ворогу можливість атакувати, витримати перший наступ.

Як ідуть тут кілька полків маршем, то ніяк обгонити передніх, товаришу гвардії майор.

Та це ще як ми до Муреша скакали, то я рідко писав. Знаєте, як ми там наступали!.. Не до писанини було!

Мари! І вони рушили.

Мінометники рухались полем з трубами і лафетами на плечах, не підкладаючи в'юків.

В кінці листопада 1944 року війська 3-го Українського фронту форсували Дунай на півдні Угорщини.

Бійці штурмували по кілька разів давно захоплені ними вулиці, вели запеклі гранатні бої, будували і руйнували барикади.

До навколядерної частини ми відносимо такі дієслова руху: курсувати, пробиватися, досягати, переступати, проскакувати, переслідувати, їхати, бігти, обганяти, перехоплюватися, з'єднуватися, відходити, вести, вишикувати. Наприклад:

Крім того, під час бою міновози мусять курсувати весь час з боеприпасами на вогневу, проскакуючи сюди хоч серед білого дня, хоч на очах у противника.

Радянські танки, пробиваючись лісисто-гірською бездоріжжною місцевістю на північ від Будапешта, досягли Дунаю.

А не йдуть прямо, навпростець, тому, що під ногами раз у раз помічають безрезку дротиків, яку треба переступити, не зачепившись, щоб не злетіти на мінах у повітря.

Або з'їжджай на узбіччя та підривайся на мінах, або чешися батогоми з іншими їздовими, щоб пропустити.

Шурі здаля не видно було, що там бійці шугають по коліна у важкому, розкислому чорноземі і бігти не можуть, бо не сто метрів треба перескочити, а переслідувати противника до самого вечора, а потім з вечора до ранку.

Частини, перехопившись на західний берег, з'єднались в районі озера Веленце з «задунайцями», що наступали з півдня.

Противник поспішно відходить на Будапешт, мінуючи позад себе шосе.

Я вестиму роту в бій.

Примусивши їх повторити кілька разів цю процедуру, майор знову вишикував розвідників.

До периферійної частини ми можемо віднести такі фразеологізовані та стійкі словосполучення: бурею пролетіти, прорвати оборону, вклинитися в оборону, вести у прорив, перечовгати на ліктях, ганяти до сьомого поту, зриватися з уст, ходять чутки, звалився удар, перейти в наступ, переходити в контратаку, каламутити воду, злетіти у повітря, зривати (дивізії), кидати (дивізії), іти (про навчання, інструктаж), шугати (у значенні «іти»), лізти (у значенні «таємно проникнути у якість шпигуна»).

Доки Шура перебувала на вогневій, жодне погане слово не зривалося ні в кого з уст.

Бо ондечки ходять чутки, що в румунську дивізію, котра за нами стоїть, поналазили фашистські офіцери та й каламутять воду за нашою спиною...

Чи для того ми Романію бурею пролетіли, а всю Трансільванію на ліктях перечовгали, щоб там всяка нечисть знову голову адоймила?

Всі дні в ротах ішло навчання.

Штурмові групи, ганяли їх до сьомого поту.

А за кілометр від ожередів, над придорожньою посадкою, розсипались ракети і не вищукала стрілянина.

Водночас німецьке командування зривало нові свої дивізії з Італії та з союзницького фронту і кидало на Дунай.

В ці дні на ворога звалився ще один приголомшливий удар. На північному сході від Будапешта війська 2-го Українського фронту також перейшли в наступ, прорвали оборону і насувались на столицю.

То на одній, то на іншій ділянці він, при підтримці «королівських тигрів», переходив у контратаку.

Дослідивши лексико-семантичну структуру полів «військова лексика» та «спорт», ми можемо дійти висновку, що військова лексика міцно закріпилася у мові спорту. Для спортсменів, чия діяльність пов'язана з боротьбою, конкуренцією, суперництвом, використання військової лексики досить закономерно і, швидше за все, неминуче, по-перше, через історичний взаємозв'язок війни і спорту, по-друге, через

подібний характер правил багатьох спортивних ігор та бойових дій, по-третє, через прагнення до експресії в описі спортивних видовищ. Безумовно, процес метафоризації військової лексики у спорті є продуктивним, оскільки може залучати нові мовні одиниці.

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: Языки русской культуры, 1974. – 248 с. 2. Басырова Ф. А. Полевый метод в описании семантики разноструктурных языков / Ф. А. Басырова // Теория поля в современном языкознании: Межвузовский научный сборник. – Уфа: Башкирск. ун-т, 2001. – С. 6-14. 3. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики. – Санкт-Петербург, Наука, 2005. – С. 12-28. 4. Иванова Л. П. Перспективы застосування функціонального методу у розвитку порівняльних досліджень / Л. П. Иванова // Матеріали всеукраїнської наукової конференції «Проблеми зіставної семантики». – К.: КДЛУ, 1995. – С. 34-35. 5. Словник української мови. В 10-ти томах / [ред. І. К. Білоділ]. – К.: Наук. Думка, 1975. 6. Соколов О. М. Вопросы структурно-семантической дивергенции в лексике / О. М. Соколов. – Нежин: Гидромакс, 2009. – 328 с.

Павленко Л.В., к. філол. н., доц.,
Таврійський національний університет ім.В.І.Вернадського

ЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП ΚΟΣΜΙΟΤΗΣ В КОМЕДИЯХ МЕНАНДРА

На матеріалі комедій Менандра розглядається рецепція драматичних ситуацій драми та комедії класичного періоду в аспекті осмислення і відображення етичного концепту κοσμιότης (порядність, поміркованість).

Ключові слова: драма антична, Меандр, етика, κοσμιότης.

На материале комедий Менандра рассматривается рецепция драматических ситуаций древнегреческих трагедий и комедий классического периода в аспекте осмысления и отображения этического концепта κοσμιότης (порядочность, умеренность).

Ключевые слова: драма античная, Меандр, этика, κοσμιότης.

Using as material the comedies by Menander one analyses the reception of the ancient Greek tragedies and comedies of the classical period in the aspect of the comprehension and reflection of the ethical concept κοσμιότης (decency, moderation).

Key words: ancient drama, Menander, ethics, κοσμιότης.

Термін κοσμιότης (похідний від κόσμος > κόσμος) в сучасній грецькій мові означає «скромність», «достойну поведінку», «вихованість». Словники російської мови

визначають «порядність» (κοσμιότης) як «чесність» та «нездатність до низьких вчинків» (Ушаков), або як неспроможність взагалі чинити щось аморальне, протизаконне, таке що суперечить законам та нормам суспільної поведінки (Ожегов). Словник ново-грецької мови Γ.Βαβινιώτиса для іменника κοσμιότης аналогічно пропонує значення αὐτός του οποίου οἱ συναναστροφές, ἐκδηλώσεις συμμορφώνονται πρὸς τοὺς κανόνες καλῆς συμπεριφοράς, інші словники в переважній більшості пропонують значення εὐπρεπής, σεμνός. За часів античності він тлумачився дещо розлогіше – як «порядний», «поміrkований», «той, хто поважає закони», «доброзичливий до оточуючих», просто «чесний» – і у творах античних авторів термін κόσμιος був майже ідентичним термінам δίκαιος, σόφρων, σεμνός; грецько-англійський словник Лідделла-Скотта-Джонса наводить кілька значень – well-ordered, moderate, well-behaved, а κοσμιότης як decency, integrity; грецько-німецький словник Менге пропонує значення ordentlich, sittsam, zuechtig, ehrbar, massvoll, bescheiden, gehorsam.

Всі ці значення, як водиться, засвідчені посиланнями на тексти античних авторів. При цьому виявляється, що найчастіше ці посилання на терміни κόσμιος, κοσμιότης та їхні аналоги чи антоніми стосуються творів грецьких драматургів класичного періоду або філософів IV століття до Р.Х. і здебільшого характеризують особливості відносин між батьками та дітьми.

В античній драмі ми вперше зустрічаємо концепт κοσμιότης у Арістофана («Бататство», р.564; «Лісістрата», р.2-9) у значенні «належний», «такий, як годиться». Щоправда, близькі за значенням прикметники засвідчені у трагедії Софокла «Едіп у Колоні» у сцені, де колишній правитель Фів, а тепер сліпий вигнанець, оцінює поведінку своїх дітей, особливо вдячний Антигоні:

... Хто ж повинен був

За мене заступитися? Два сини мої

Не мовили й словечка... І пішов у світ

Я блукачем убогим, безталанником.

І лиць вони, дівчата, хоч і сил у них

Не так багато, батька обдаровують

Опікою, прожитком, бережуть його.

(р.431-437, тут і далі пер. А.О.Содомори)

Ось вона, скажім:

Як слід ще не зміцнівши, майже підліток,

Повсюди, бідна, водить, береже мене,

Сліпого старця. Скільки по лісах глухих

Голодна, босонога, находилася!.. (р. 343-347).

У відсутності, між іншим, і належної κοσμιότης звинувачує сина і Тесей в трагедії Евріпіда «Гіпполіт»:

Погляньте-но на цього – хоч і сим мені,

Споганив моє ложе, наймерзенніший:

Покійниця виразно це засвідчила,

Якщо посмів ти словом осквернити мене,

То батькові своєму ще й у віці глянь...

(р.941-946, пер. А.О.Содомори)

Проблема взаємовідносин батьків та дітей, як відомо, розглядається Арістофаном у двох творах: в карикатурному плані зображені проблеми виховання дітей під впливом вчень софістів; в комедії «Хмари» молодик Фідіпід заявляє батькові:

І можу довести, що син карати батька властен...

Поб'ю і матір, як тебе... Переконаю

Потоком неправдивих слів,

Що бити слід і матерів...

(р. 1404; 1445 і наст., пер. Бориса Тена).

В комедії «Оси» завсідник численних афінських судових розглядів Клеонослас казатиметься:

... Рідний син

Суддею бути не велить мені, не дозволяє зло творити,

Він хоче, щоб я спокійно жив, та я, хоч ріж мене, не хочу!

(р.340-342, пер. наш)

Син же його, поміркований і розсудливий Клеонофоб, пояснює:

... За те лиш, боги свідки,

Що батька хочу я цієї пристрасті позбавити, щоб жив він

Багатим, рано не вставав, не слухав наклепів та пліток,

Що хочу аби ситим і покієним був отець старий,

Так я за це – бунтар , і заколотник, і тиран? (р. 503-507).

Відношення автора і глядачів до цього конфлікту у фіналі комедії, як це завжди буває в п'єсах Арістофана, висловлює хор:

Тобі ж бо – честь! Тобі – велика слава!

Так скаже кожен чесний чоловік,

Бо ти – вітчизні справжній друг,

Розумний, та сміливий, та розсудливий,

Та, як належить, вихований син.

Хто поміркований такий, такий уважний

До старших? Я таких не зустрічав,

Щоб мова їх, характер, їх поведіння

Так радували би душу нам піднесено?

Його пояснення доводять – має він

Одну мету: щоб батечко його вінком утіх,

Та радості свою прикрасив старість!

(р.1281 -1292).

Проблема взаємовідносин поколінь, зрозуміло, стає однією з наваж-ливіших для побудови сюжету комедій Менандра (322-295 р.р. до Р.Х.), засновника так званої нової аттичної комедії, яка (на думку авторитетного дослідника типології античної комедії Фрідріха Лео) «мала рідною матір'ю комедію Аристофана, але вихована була трагедією Євріпіда»[Leo, 1908,126]. Дослідники новознайдених текстів комедій Ме-

нандра визначають їх безсумнівно сімейно-побутовий характер, тож не варто шукати в них розгляду важливих для його часу філософських чи політичних проблем, як це завжди було притаманне трагедії або комедії Аристофана (Тахо-Годі, 1965, 98; Павленко, 1977, 158].

Але деякі співставлення між новою комедією і драмою його попередників можна зробити саме в аспекті вжитку етичних концептів, похідних від *κόσμος* чи протилежних йому.

Найяскравішим зразком позбавленої *κοσμιότητος* поведінки персонажу може слугувати комедія «Щит», в центрі сюжету якої – намагання одного з персонажів, Смікрин, використати з метою власного збагачення афінську юридичну норму «епідікасії», яка передбачає можливість найближчого родича померлого громадянина успадкувати його майно, одружившись з його вдовою чи дочкою. Саме така ситуація складається в сюжеті цієї комедії, коли її персонажі дізнаються про загибель на якійсь з воєн небожа Смікрин, молодого воїна-найманця Клеострата, майно якого доправив до Афін його раб і колишній педагог Дав.

Ситуація ускладнюється через те, що Херестрат, інший дядько воїна і молодший брат Смікрин, виховує поряд з власною дочкою молоденьку дівчину, сестру загиблого воїна; тепер він має намір одружити з цією дівчиною свого пасинка Херею, адже молодята щиро покохали одне одного, і навіть ладен виділити з власного майна для неї посаг. Ніякі умовляння Херес трата аби Смікрин відступився від свого наміру одружитися з дівчиною (р.155-162):

Все золото і срібло, яке нині Дав сюди
Доправив, берегти у домі Херестрата я звелів,
І не лічив добра, хоча за жадібність картають всі мене,
Завжди повинні люди поважати правду і закон –
Інакше ми їм вірити не можемо. Отож весілля це
Як серед родичів найстарший, нині відмінюю я,
Чи можна ж про весілля думать, коли вість сумну
Отримали ми щойно про загиблого?!...

Раб Дав намагається умовити жадібного старого відмовитись від його жорстокого рішення, про те ж молить його Херестрат (р.253-268):

Смікрин: Не обіцяй небогу, Херестрате, нині видавать
За пасинка свого: про це тепер вже я подбаю сам,

Бо в роді нашім я за старшого. Бач, в тебе є сім'я,
Дружина, пасинок та ще дочка, отож і я тепер
З небогою волюю одружитись.

Херестрат: Брате, треба ж міру знать –
На молодій такій в твоєму віці – оженитись!

Смікрин: Та який це вік? Чи я один такий, що у свої літа
Одружуюсь?

Херестрат: Смікрине, брате, ти по-людськи глянь
На справу: разом вирости Херея і небога й покохалися.

А щоби мсною скривдженням себе від нас ти не вважав,
Візьми її добро, я все віддам. У дівчини, так хочу я,
Такий же молодий, як і сама вона, хай буде муж.

А я із свого статку два таланти дам у посаг їй.

Як резонер і оцінювач характеру та вчинків персонажів в цій комедії виступає раб Дав, який сам про себе говорить так: «Фрігієць я, і те, що видається тобі достойним, я б назвав підлотою; і навпаки» (р.206-207). Всі умовляння не діють на старого, і тоді Дав вигадує і здійснює хитрий план обману жадібного Смікрини: Херея з приятелем, який видає себе за лікаря-іноземця, повідомляють Смікрині, що Херестрат несподівано тяжко захворів і помер. Смікрин повинен зметикувати, що по смерті багато брата він, посилаючись на той же закон про епідікасію, може одружитися з його вдовою чи навіть дочкою і успадкувати все добро Херестрата; при цьому він сам поспішить одружити Херею з небогою. Інтрига, очевидно, мала б успіх, але несподівано (про це свідчать невеличкі фрагменти втрачених останніх актів комедії) з Лікії прибуває воїн Клеострат (за оцінкою Дава він, як і його дядечко Херестрат, – *μεγαλόψυχος*), якого помилково вважали загиблим, і все плани старого руйнуються, та й сама інтрига втрачає сенс. Отже, в комедії «Щит» розвиток сюжету зосереджується навколо статків та майнових справ пересічної афінської сім'ї [Павленко, 1977, 157].

Серед персонажів Менандра в комедії «Третейський суд» зустрічаємо ще одного Смікрини – батька Памфіли, молодієї жінки, яка змушена була викинути на смітник шойно народжене дитя, яке її чоловік, Харісій, на підозрюючи, що він і є батько дитини (а всілякі непорозуміння зазвичай і стають сюжетною основою менандрових творів), не визнав своїм через народження немовляти надто рано після початку шлюбних відносин між ним та Памфілою. І цей Смікрин не переймається бідною, яка спіткала його дочку, а хоче забрати її у чоловіка, доки той не розтринькав отриманий за нею посаг:

Я, бачте, поспішаю повернути дочку,
А не чекати, доки посаг зять мій з'їсть!
Невже повинен забувати я про своє майно!?

(р.1065-1066, пер. наш)

Принагідно зауважимо, що уривок з цієї комедії переклав на українську мову і видав як окрему сценку на кшталт незадовго до того новознайдених міміамбів Геронда під назвою «Право дитини» І.Я.Франко.

Щодо відношення дітей до батьків потрібно відзначити, як паралель чи протиवाгу сценічним ситуаціям у Аристофана, їх доброзичливе ставлення. У пролозі до комедії Менандра «Відлюдник» божество Пан змальовує висхідну ситуацію комедії і розповідає про мізантропа Кнемона, який покинув місто через невдоволення політичними та моральними вадами його жителів, і тепер мешкає поблизу святилища Пана окремо від дружини, яка сама виховує сина від її першого шлюбу. Пан так висловлюється про дітей, до певної міри вихованих Кнемоном:

Хлопчина цей вже став підростком-юнаком,
Та розум більший мав, як на літа свої,
Бо зрілими нас роблять труднощі в житті...

(р.26-28, пер. А.О.Содомори).

Завважимо, що дочка Кнемона не залишилася з матір'ю, а живе в домі батька, разом зі старою служницею доглядаючи за ним:

... Звичаї такі

Корисні для дочки, бо стало їй чужим
Усяке зло, а щирим шануванням Німф,
Лісних моїх подружок, викликала в нас
До себе почуття прихильності....

(р.34-38, пер. А.О.Содомори).

Подальший розвиток подій в комедії «Відлюдник» – винагорода (за сприяння доброзичливого Пана) дітям Кнемона за їхню *κοσμιότης*: обоє вигідно одружуються і позбавляються злиденного життя. До речі, це – теж прояв *κοσμιότητος* в розумінні Менандра: як засвідчують фрагменти комедії «Землероб», такі ж драматична ситуація і розв'язка присутні і в цьому творі.

Згаданий вище конфлікт батька з сином у трагедії Сіріпіда «Гіпполіт» своєрідно переосмислений в комедії Менандра «Жінка з Самосу» («Саміянка»); цей випадок докладно розглянутий в працях В.Н.Ярхо [Ярхо, 1972; Ярхо, 1977], то ж ми обмежимося тут лише кількома текстуальними ілюстраціями до проблеми в нашому перекладі. Демея, помилково підозрюючи свого пасинка у скоєнні інцесту з його сожителькою, так характеризує молодика:

Характер юнака цього, богами присягаюсь, знаю я:
Він скромним був завжди і добродійним, я ж завжди
Свою прихильність і приязнь до нього щиро виявляв ...

(р. 273-275).

І я ні за що не повію, що Мосхіон, цей мій пасиночок,
Взірець порядності та скромності для всіх, хто знав його,
Мене в оману ввів, знеславив, саме через те, що він –
Мій вихованець, а не власний син, бо знаю я його...

(р.343-346).

В заключній сцені комедії, коли висхідне непорозуміння роз'яснюється, Демея з Мосхіоном примирюються, і батько при цьому визнає свою провину:

... Як батько рідний, я прийняв тебе дитиною
І виховав. Якщо твоє дитинство радісним було,
Мені ти цим завдячить маєш, отже, вибачить тепер
Повинен був образу ти, бо, помиляючись, я так чинив,
В засліпленні розгнівавшись. А коли вже сталося так,
Я й інших звинуватив, про благо турбувався твоє,
Тому нікому й не відкрився я, не дав для глуму привід
Тим, хто до нас ворожим був! Даремно, отже, з гнівом ти
Тепер мене у всьому звинуватив, марно докоряючи
Мені при свідках за помилку. Чи ж насправді, сину, я
Це заслужив? Чи варто згадувати день нещасний той,
Коли я помилився щодо тебе і довіру батьківську забув?

Сказати більше нічого мені, бо дітям батька слухатись

З-під палки не годиться... (р.699-712)

В філософській літературі найперше означення терміну κοσμιότης дав ще Платон у діалогі «Горгій»: «Мудреці, Каллікле, навчають, що небо і землю, богів та людей об'єднують спілкування, дружба, порядність (κοσ-μιότης), поміркованість і найвища справедливість – через це вони й називають Всесвіт «космосом» а не «безладом» (ακοσμία, ἀκολασία) [Plato, Gorg. 508a].

При цьому доцільно пригадати, що роки життя Менандра – час пробудження наукового інтересу до людського характеру як комплекси окремих рис людського характеру, що утворюють сталі стереотипи поведінки особи, при цьому κοσμιότης почасти виступає як аналог термінів ἐπιεικεία, φρονήσις, εὐνομία, εὐβουλία тощо, детально вивчених ще Аристотелем в обох «Етиках» в рамках дослідження понять «доброді» чи «розум» [Аристотель, 2002; Аристотель, 1983]. Започатковані Аристотелем дослідження на широкому побутовому тлі зобразив у збірці «Характери» його послідовник Теофраст [Феофраст, 1993]; спостереження Теофраста щодо людського характеру спрямовані, переважно, на негативні в етичному відношенні прояви натури – він, ніби лікар, вивчає симптоми хворобливої поведінки людини, аби знайти спосіб її лікування. Менандр же, як відомо, був учнем останнього і робив те ж саме, вибудовуючи сюжети і вивчаючи характери персонажів своїх комедій, назви яких іноді співпадають з назвами окремих розділів книжечки Теофраста.

Розглянута нами тут лише «в першому наближенні» проблема залежності творчості Менандра від етичних вчень перипатиків, як розглянута на цей час лише в одній науковій праці [Шмід, 1959] (до речі, дуже застарілій і такій, що не враховує матеріалу знайдених пізніше комедій «Відлюдник», «Щит», «Ненависний» та «Сікіонець»), могла б стати предметом окремого літературно-філософського дослідження.

1. *Аристотель*. Нікомахова етика. / Аристотель. [Грецький текст і пер. В.Ставнюка.] – Київ: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с. 2. *Аристотель*. Нікомахова етика (Кн. IV 1128b24). / Аристотель. [Пер. Н.В.Брагинской]; Большая этика (Кн. II 1198b24). [Пер. Т.А.Миллер] // Аристотель. Собр. соч. – Т.4. – М.: Мысль, 1983. 3. *Менандр*. Комедии. Фрагменты. / Менандр [Изд. подгот. В.Н.Ярхо]. – М.: Наука, 1982. – 574 с. 4. *Меандр*. Відлюдник: комедія. / Меандр [Пер. А.О.Содомори]. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1962. – 99 с. 5. *Феофраст*. Характеры. / Феофраст [Изд. подгот. Г.А.Стратановский]. – М.: Наука, 1993. – 123 с. 6. *Павленко Л.В.* Меандр: новые находки и проблематика изучения творчества. / Павленко Л.В. // Вестник древней истории. – № 2. – М., 1977. – С.154-159. 7. *Тахо-Годи А.А.* О некоторых особенностях языка и жанра комедии Менандра «Дискол» («Ненависник») / Тахо-Годи А.А. // Вопросы классической филологии. – Вып.1. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1965. – С. 85-102. 8. *Ярхо В. Н.* Была ли у древних греков совесть? / Ярхо В.Н // Анетичность и современность: сб. статей. – М.: Наука, 1972. – с. 251-263. 9. Ярхо В.Н. «Самиянка» Менандра или Еврипид наизнанку. / Ярхо В.Н // Вестник древней истории. – № 3. – М., 1977. – С.35-52. 10. *Leo, Friedrich*. Der Monolog im Drama: ein Beitrag zur griechisch-roemischen Poetik. / Leo, Friedrich. – Goettinen: Kissinger, 1908. – 128 S. 11. *Schmid, Wolfgang*.

Menanders Dyscolos, Timonlegende und Peripatos./ Schmid, Wolfgang. // Rheinisches Museum. – Bd.102. – Frankfurt am Main, 1959. – S. 157-182. 12. *Volt, Ivo*. Character, Description and Invective: Peripatetics between Ethics, Comedy and Rhetoric/ Volt, Ivo. – Tatu: Univers. of Tartu Press, 2007. – 309 с.

Павліченко Л.В., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ВИПИТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ (на матеріалі англомовного дискурсу досудового слідства)

У статті йдеться про комунікативні стратегії і тактики слідчого, які він використовує для здобуття потрібної інформації, з урахуванням специфіки англомовного дискурсу досудового слідства.

Ключові слова: дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, вивідання інформації, досудове слідство.

В статье речь идет о коммуникативных стратегиях и тактиках следователя, которые он использует для получения нужной информации, с учетом специфики англоязычного дискурса досудебного следствия.

Ключевые слова: дискурс, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, выведение информации, досудебное следствие.

The article deals with the communicative strategies and tactics the investigator uses to elicit the required information, taking into account the specific features of the English pre-trial discourse.

Key words: discourse, communicative strategy, communicative tactics, eliciting information, pre-trial investigation.

Ефективність мовної комунікації, досягнення очікуваного результату в процесі мовленнєвої взаємодії є об'єктом багатьох сучасних лінгвістичних досліджень [Скуратовська 2002, Белова 2004, Васильянова 2007, Тютюнова 2008, Бацевич 2011], а з огляду на специфіку різних типів дискурсу це питання набуває великого значення. **Актуальним** є комунікативно-прагматичний аналіз сучасного англомовного дискурсу досудового слідства, що донині залишався поза увагою лінгвістів.

Пропонована стаття має за **метою** проаналізувати мовленнєву поведінку одного з основних учасників дискурсу досудового слідства – слідчого, виявити його тактико-стратегічний арсенал, що він використовує для досягнення поставлених цілей, зокрема для здобуття потрібної інформації.

Об'єктом дослідження є мовленнєва взаємодія слідчого з підозрюваним у межах англомовного дискурсу досудового слідства, а **предметом** – комунікативні стратегії й тактики вивідкування інформації. Матеріалом для дослідження слугують транскрипти допиту підозрюваних на стадії досудового слідства.

Дискурс досудового слідства є дуже специфічним і відрізняється від інших типів юридичного дискурсу. Він реалізується у формі усних мовленнєвих інтеракцій, учасниками яких є допитувана особа та один або декілька слідчих, чи слідчий та адвокат. Різні учасники мають різні статуси і права. У слідчого значно більше прав, ніж у допитуваної особи, яка часто обмежена не тільки в правах, а й в свободі, подалена та принижена ситуацією, в якій перебуває. Слідчий, який зазвичай проводить допит, добре підготовлений до ведення допиту. Саме він визначає процедуру допиту, заздалегідь вивчає і аналізує інформацію про допитуваного, має можливість стратегічно планувати свою поведінку, змінювати розвиток подій. Водночас особа, яку допитують, є невідготовленою, діє спонтанно і часто бере участь у спілкуванні не за власним бажанням, а примусово. Основною метою слідчого є отримати деякі факти, а метою підозрюваного – приховати або викривити інформацію. Тому не дивно, що їхнє спілкування містить комунікативний конфлікт.

З огляду на потенційний комунікативний конфлікт слідчий ретельно планує свої мовленнєві дії та обирає оптимальний спосіб досягнення поставлених цілей. Це дає змогу розглядати комунікацію як стратегічний процес, результатом якого є комунікативна стратегія.

Комунікативну стратегію розуміють як головну лінію мовленнєвої поведінки в межах конкретної комунікативної події, що визначається загальною метою комунікації, ситуативним контекстом і уявленнями про адресата. Реалізація комунікативної стратегії здійснюється за допомогою різноманітних тактик – сукупності прийомів і засобів для досягнення визначеної мети [Яшенкова 2010, 154-157].

У ході допиту можна виокремити три основні етапи: початковий, основний і завершення. На кожному етапі слідчий визначає специфічні цілі, яких намагається досягти в процесі комунікації. У зв'язку з цим доцільно проаналізувати тактико-стратегічний арсенал слідчого на кожному з трьох етапів.

На початковому етапі допиту метою слідчого є встановити психологічний контакт із допитуваним, створити у нього підсвідому довіру до особи, яка опитує; спонукати його говорити. Стратегію на початковому етапі ми визначаємо як *стратегію контактоствановлення*.

Стратегія контактоствановлення реалізується за допомогою різних тактик: *заспокоєння, співчуття, зняття напруги і стресу, вияву поваги, формування довіри до слідчого*. Слідчий має показати свою зацікавленість інтересами звинуваченого, викликати довіру і симпатію, схилити людину ділитися інформацією, не принижуючи її честь і гідність.

Наприклад:

S.: But what good is going to do me, I do not want to get involved in some long case. ...

N.: It does you good. It protects your interests. Your interests must be protected.

S.: Well solicitors are about spending money, and I do not want to get involved in it.

N.: *Free legal advice. Free at no cost to yourself.*

S.: *OK, I will see somebody if you insist, but I do not want it to decay the course of this.*

N.: *No, you are saying now that you would like to.*

P.: *... The most important thing is that you are represented. You have got somebody here for your interests [Smith, 27].*

Тактики зацікавленості, співчуття актуалізуються в мовленні слідчого за допомогою таких лексичних і стилістичних засобів як повтори, перифрази, особові та присвійні займенники та ін. Підтвердженням ефективності такої тактики є згода допитуваного співробітничати:

(1) *I have got no interest in being uncooperative. I want cooperation, and as fast as possible. ...I've got nothing against you guys. I mean, you're doing your job [Smith, 22];*

(2) *Yeah. Well, you know, if you'd said let's discuss it a bit. I mean, I'm quite open, I'm not trying to hide anything [Smith, 25].*

Слідчий може застосовувати *тактику стимулювання позитивної відповіді*. Тим самим допитуваний вже немовби висловлює згоду із словами слідчого, а відтак перестає бути його супротивником. Ця тактика реалізується за допомогою лексичних повторів, загальних питань, на які передбачається позитивна відповідь, і стверджувань.

Наприклад:

S.: *I do not even know what you are even talking about.*

N.: *I then pointed out to you that that was an offence against the Official Secrets Act.*

S.: *Yes.*

N.: *And then I cautioned you.*

S.: *OK, well I understand you.*

N.: *Do you remember that?*

S.: *Yeah, I remember that.*

N.: *...You are not obliged to say anything- and do you remember those words at the time?*

S.: *Yes, I remember those words [Smith, 13-14].*

На основному етапі допиту слідчий має за мету здобути нову інформацію або підтвердити певні факти. Стратегію на цьому етапі можна визначити як ***стратегію отримання інформації***, що передбачає застосування тактик *прямого запиту* та *прямого спонування*.

Тактика прямого запиту актуалізується питальними реченнями різного типу, як, наприклад: *What do you do?* або *You perform that in any company?*, а тактика прямого спонування – спонукальним реченням: *Yeah, just talk your way through whatever you think is the cause for it ...*

У разі неефективного спілкування слідчий може застосовувати різні маніпулятивні тактики, зокрема *звинувачення в брехні* (1) або *присоромлення* (2):

(1) *You're a liar [Smith, 41];*

(2) *Well, why don't you be candid, and tell us what you did this morning [Smith, 39].*

У прикладі (2) тактика присоромлення реалізується за допомогою імпліцитного представлення звинувачення: *You are not candid.*

Слідчий може застосовувати *тактику нелогічного висновку* у комбінуванні з тактикою присоромлення, наприклад: *Right, Ok. Well, if you're not going to tell me what route you took, can I just go back to the, er, to the point before you left the house. We've been talking to your wife, and we've been receiving information from her. I can't imagine that she would be telling us lies* [Smith, 41]. У даному випадку адресат має вивести імпліцитну інформацію: *If you cannot tell....., you should tell... .*

У разі опору з боку допитуваного типовими тактиками є *роз'яснення*, наприклад: *Because you're here to help, help us* [Smith, 86] та *погроза*, наприклад: *I'm not going to leave this point* [Smith, 51].

Дієюю може бути *тактика непрямого наказу*, що актуалізується розповідним реченням, наприклад: *You're going to tell me that* [Smith, 40] (=Tell me that.).

Іноколи слідчий вдається до *тактики брехні* в комбінації з *тактикою погрози*. З метою маніпуляції чи залякування він перебільшує свою обізнаність, вдає, що поінформований більше, ніж це є насправді:

(1) *I will demonstrate at some stage of this investigation, Mr Smith, quite clearly ...* [Smith, 71];

(2) *I, I know, I know what the facts are. But I want you ...* [Smith, 80]

З метою спонукання, заохочення допитуваного до надання інформації слідчий використовує *тактику спрощення*, наприклад: *So, I mean, what's the difficulty in telling me the route that you took this morning?* [Smith, 75]. Тут імпліцитно представлена інформація: *Tell me, that is not difficult.*

Спонукати до надання інформації можна за допомогою *тактики підказки*, яка реалізується у формі незавершеного речення: *I suggest, Mr Smith, it wasn't just a simple walk to buy a newspaper. It was a ...* [Smith, 78].

Щоб підтвердити чи спростувати інформацію слідчий застосовує *тактику перевірки* іноді у поєднанні з *тактикою уточнення*, яка реалізується спонукальними (1) або розповідними (2) реченнями, що містять лексеми типу *once again, go back*, наприклад:

(1) *No, right. Let's go back to the beginning. You left home. What route did you take?* [Smith, 73];

(2) *Listen, I'm asking the questions here Mr Smith. I want you once again, to tell me the route that you took, from your home address to the point that you were arrested by police* [Smith, 79].

На завершальному етапі допиту слідчий підводить підсумки, робить свої висновки, які, як правило, не оголошують у повному обсязі. Стратегію на цьому етапі визначаємо як *стратегію розмикання контакту*. Ця стратегія часто здійснюється за допомогою тактик: *замовчування* чи *ненадання повної інформації*, наприклад: *Mr Smith, I'm going to bring this to an end now. I would agree with you in the sense that you certainly are a curious individual, and I think it's pointless me wasting my time asking any more questions of you* [Smith, 745].

Таким чином, у ході аналізу мовного матеріалу було виявлено такі специфічні риси дискурсу досудового слідства: нерівні статуси й нерівні права учасників, добровільність і примусовий характер участі у допиті, підготовленість і спонтанність

комунікативної діяльності, конфліктна спрямованість. Також було виокремлено комунікативні стратегії, що відповідають трьом етапам допиту: на початковому етапі – стратегія контактостановлення, на основному етапі – стратегія отримання інформації, на завершальному етапі – стратегія розмикання контакту. Типовими тактиками стратегії контактостановлення є заспокоєння, співчуття, зняття напруги і стресу, вияву поваги, формування довіри до слідчого, стимулювання позитивної відповіді. До тактик стратегії отримання інформації можна зарахувати тактики: прямого запиту, прямого спонукання, звинувачення в брехні, присоромлення, нелогічного висновку, роз'яснення, непрямого наказу, підказки, перевірки, уточнення. Стратегія розмикання контакту реалізується переважно через тактики замовчування чи ненадання повної інформації. Проаналізовані фрагменти англomовного дискурсу досудового слідства свідчать не лише про різноманіття комунікативних тактик слідчого, а й про широку варіативність мовних засобів їх втілення.

У подальшому перспективним вважаємо виявити та описати тактико-стратегічний арсенал допитуваного, а також проаналізувати комунікативну поведінку учасників досудового слідства з погляду успішності дискурсу.

1. *Бацевич Ф. С.* Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 157 с. 2. *Белова А. Д.* Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К.: КНУ імені Т. Шевченка, 2004. – С. 11-16. 3. *Белянин В. П.* Психолінгвістика / В. П. Белянин. – М., 2003. – 189 с. 4. *Васильянова И. М.* Особенности аргументации в судебном дискурсе: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. М. Васильянова. – Тверь, 2007. – 17 с. 5. *Карасик В. И.* О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный дискурс: сб. научн. тр. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 5-20. 6. *Селиванова О. О.* Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми: підручник / О. О. Селиванова. – Полтава: «Довкілля-К», 2008. – 708 с. 6. *Скуратовська Т. А.* Аргументація в американському судовому дискурсі (на матеріалі справ за участю суду присяжних): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. А. Скуратовська. – К., 2002. – 20 с. 7. *Тютюнова О. Н.* Коммуникативные стратегии и тактики судебного дискурса: на материале немецких и русских телевизионных передач : дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / О. Н. Тютюнова. – Волгоград, 2008. – 247 с. 8. *Яшенкова О. В.* Основи теорії мовної комунікації: навчальний посібник / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. *Smith, M. J.* Police interviews [Електронний ресурс] / M. J. Smith. – Режим доступу: <http://Cryptome.org/smith-inter.zip>

THE HELLENIC LINEAR A', THE FOUNDATION OF THE CHINESE WRITING

У статті представлено спробу довести вплив грецького лінійного письма А на формування китайського письма. Грецькі заголовкові літери Π (pi), Σ (сигма) та Φ (фи) стали ідеограмами китайської мови. Букви, ідеограми та цифри є відображенням неба, зірок, сузір'їв та природних явищ, таких як небо.

Ключові слова: грецьке лінійне письмо А, китайське письмо, ідеограма.

В статье представлена попытка доказать влияние греческого линейного письма А на формирование китайского письма. Греческие заглавные буквы Π (пи), Σ (сигма) и Φ (фи) стали идеограммами китайского языка. Буквы, идеограммы и цифры являются отображением неба, звезд, созвездий и природных явлений, таких как небо.

Ключевые слова: греческое линейное письмо А, китайское письмо, идеограмма.

In the article the role of the Hellenic Linear A' in foundation of the Chinese Writing is presented. The Hellenic capital Letters Π (Pi), Σ (Sigma) and Φ (Phi) are ideograms for the Chinese Language. The letters, the ideograms and the numbers are depictions of the Sky, Stars, Constellations and Physical Phenomena as the Time.

Key words: Hellenic Linear A', Chinese Writing, ideogram.

1. Introduction

The naval power of the Minoans was what brought their Globalization and cosmopolitan spirit, thousands of years before the modern, extortionate Globalization that is attempted from purely economical interests. The Minoans were the leading power of their days. This first Globalization was based on the exchange of Knowledge and Technology among the Priesthoods.

In this voyage, in addition to the specialized Priestly Knowledge, the Minoans were presumably helped by the morphology of the Planet during the period immediately after Deucalion's (?) Flood, when vast regions had been inundated and rendered navigable. All areas of the Planet from Saudi Arabia till China "in Mythical Times", thus regions that now are desert, semi-desert or steppe were found below sea level, greatly facilitating the communications between the peoples under the condition that they knew ship-building and navigating, as the Greeks did.

Thanks to all the favorable conditions we mentioned, took place the contact of the Minoans with the Chinese Civilization, to the Priesthood of which they offered, among others, the Knowledge of the Minoan Calendar and its graphical representation (Linear A'), and they received the Knowledge of the ceramic art, whose application set the end of the Mythical Times and the beginning of the Historical Times with the recording of information on enduring surfaces, the first of which was the "baked clay", in the Aegean and Mediter-

raean Region.

2. The Minoans in China

There are three very unique and important items, exhibits of *Herakleion Museum (Crete Island)*

a. *The Minoan Calendar and the Calendrical Abacus*, the oldest four-year Calendar [Gregoriades 1987, 4]

b. *The "Phaistos Disk"*, the oldest Naval Calendar without any movable parts in use by the Minoan Navy [Gregoriades 2004, 9]

c. *The "Minoan Labyrinth"*, the oldest Map of the Sky [Gregoriades 2006, 10].

It was a voyage and a contact that lasted probably several years; it took a lot of time just to travel from Crete to China and back if we consider the limited autonomy of their ships in food and water, or their speed according to our present knowledge, and we do not know whether and how many times the Minoans repeated it. *But most assuredly they did it!*

The fact that the Chinese *accepted the Ancient Greek influence* of the Pre-hellenic Tribes is indicated also by the common Mythological elements and by the Tradition of the scriptures. The figure of *Prometheus* is reflected in *Shui-Djen*, who taught the use of fire to the Humans. Three other Mythical figures dominate the distant era before the Third Millennium B.C. (3000 B.C.), possessing the title of the Emperor, *Fu-Hshi*, who taught the use of agricultural tools as *Triptolemus* did in Greece, *Shen-Nung*, Teacher of medicine and herbal pharmacology as *Aesculapius*, and *Huang-Ti*, who increased the area of the Country as *Minos* and his wife did, also teaching the cultivation and the processing of silk. Silk fabric and cloth is mentioned by *Aristotle*, *Horatius*, *Ovidius*, *Prosperius* and others.

3. The Minoan Calendar and its Function

During the excavations at *Knossos*, from *sir Arthur Evans*, was found a *Calendrical Abacus* [Von Helmuth 1921, 21], which is kept today in the *Museum of Heracleion*, in Crete. It is mentioned in the illustrated guide to the Museum [Dimopoulou-Rethemiotaki 2005, 3] with the explanation "royal game" [Herberger 1979, 15], determine the date of construction about 1600BC.

The surface of the Minoan Abacus is constructed by ivory, blue crystal, gold and silver into the solid wood substructure. It was found along with 4 pawns made of ivory, and is 104 cm long and 61 cm wide.

According to the previous study by the author [Gregoriades 1987, 4], the Minoan Calendar had 10 months x 36 days = 360 days a year. Switching over from the original length of the year, 360 days, to a 365.25-day year was creating a difference of a correctional addition of 5.25 induced days per year, which for purely practical and functional reasons was decided to be inserted every 4 years, when it corresponded to 21 induced days. *The Minoan Calendrical Abacus was the item to keep time*. As it can be seen, *the Minoan Calendrical Abacus*' perimeter is decorated with 72 *rosettes*, each one corresponding to the 20-min period.

Their product (72 · 20') gives 1440 min, that correspond to the time duration of *one day* (24 hours).

To the right and to the left of the base there are four spirals (2+2 = 4) corresponding to the *four weeks of the Minoan Calendar*.

Next there is a strip in the shape of the capital Greek letter Π , which defines the sunlight hours at the *Summer Solstice* but also the “night hours” in relation with the “daily working hours”. This depiction of the Greek capital letter Π (Pi) is also connected with the lintel one of the biggest inventions of the humanity.

For the Function of the Abacus we need two 20min water clocks and we need 18 pawns because we have 10 months and to cover them we need 10 pawns plus 4 years for which we need 4 more pawns and we need 4 more smaller pawns for the 4 spiral weeks. That means that we need $14+4 = 18$ pawns in total. For the 9 days of the week plus the 23 Epagomenal we can put into the grooves wooden sticks of different length a) 9 pieces of 15cm each (for the 9 days of the week), b) 6 pieces of 40cm each for the 5,25 epagomenal, and c) 16 pieces of 5cm each for the rest 16 days. Also, the shape of the Calendrical Abacus drives us to this kind of indicators for the 23 days. But it was impossible for it to work in the sea into the ships due to the water clocks and the 14 pawns. For this reason, *the Minoan Priesthood* had constructed *the Phaistos Disk*. The *Phaistos Disk*, according to all the specifications on it and the rest of the data, is a portable annual calendar compatible with the *Minoan Calendrical Abacus*, working without any movable parts, and it is composed of 61 weeks (60 weeks $\times$ 6 days/week = 360 days + 1 week for 5,25 Epagomenal days. Total length of year 365,25 days). Both of the above items are exhibits of *Herakleion Archaeological Museum*.

3a. The Minoan Calendrical Abacus

*Liu Bo, the Minoan Abacus
in its Chinese version*

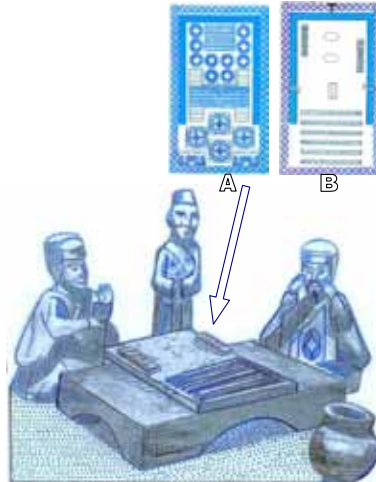

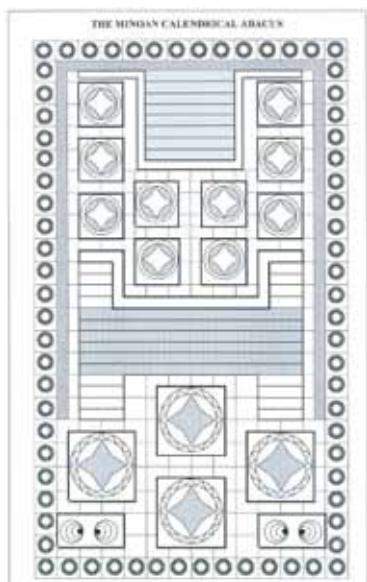
Figure 1. The Minoan Calendrical Abacus, exhibit of Herakleion Museum [Dimopoulou-

Figure 2. The above ceramic composition

Rethimniotaki 2005, 3]

shows two priests and between them a deacon working the Chinese version (B) of the Minoan Calendrical Abacus (A). A free hand drawing by the author from the book of E.H. Schafer [1968,20]

3b. The Function of the Abacus

MEMORANDUM	
	20 minutes time laps each rosette $\approx 72 \times 20 = 1440 \text{ min} = \text{One day}$
	One Day (24 hours)
	$8 + 1 = 9 \text{ days ONE "WEEK"}$
	One Month $= 4 \text{ Weeks} \times 9 \text{ days/week} = 36 \text{ Days}$
	Symbol of EQUINOXES
	Six Days Epagomenal
	One Year $= 360 \text{ Day} + 5.25 \text{ EPAGOMENAL}$
	One Week $= 9 \text{ Days}$
	Solstices a) Summer 15,33 sun hours b) Winter 15,33 night hours
$72 \times \text{circle}$	One Day $\times 36 =$
$\text{circle} \times 10$	One Month $\times 10 = 360 \text{ Days} =$
$\text{circle} + \text{circle}$	One Year $+ (\text{plus})$
$6 \text{ Days} (5.25) \times$	$365.25 \text{ Days a Year}$

Figure 1a. The Minoan Calendrical Abacus. Accurate reconstruction by the author

Figure 1b. Memorandum

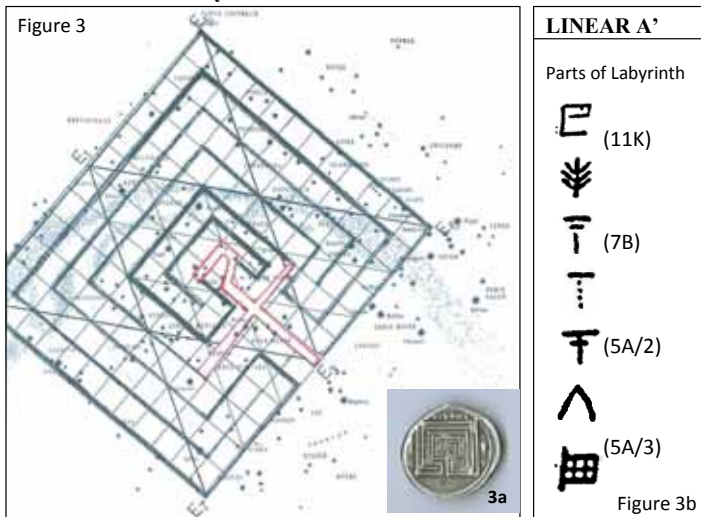
With the heliacal rising of Sirius or other guide star, the water-clock was being started, and with the first 20-min time interval a pawn was placed on the first perimetric rosette; the Priest assigned with that duty was moving it every 20 minutes on the next rosette to the right or to the left. A full cycle covers the 72 rosettes and was giving a full 24-hour day; then an indicator was placed on the first of the 8+1 lines representing the week of 9 days. And when a full 9-day week was covered, a pawn was placed on the first 9-day interval (week in fig. 1b) at the lower side of the abacus. When all four 9-day intervals (36 days) had passed, this was *one Dactyl (month)*, and then another pawn was placed on the *first Dactyl*. With this method, after 10 *Dactyls* a “full” year of 360 days had passed, and this was marked with a placement of one pawn on the first large rosette to the left (out of

the four rosettes representing the four years). This was the complete and detailed function of the *Minoan Calendrical Abacus*, which covered four full years as indicated by the four large isosceles cross layout rosettes at the lower part of the abacus. Therefore, this abacus offers a detailed representation of the *measurement of time* assisted only by *two 20-minute water-clocks!*

Every *four years*, a difference of *21 days* ($4 \times 5 \frac{1}{4}$) *appears*, which from the structure of the abacus and the historical data it can be shown that it was being added after the end of the fourth year, as a “*lame*” *Dactyl* (21 days long instead of the 36 days of the normal one). The Minoans, therefore, correcting this error *every four years*, started to celebrate a festival with a duration not longer than *6 days* (*5,25 Epagomenal days*) time depicted on the *Minoan Calendrical Abacus* with the 6 longest lines in the center of the *capital letter H* (see fig. 1b, 6th panel). This festival included Games to honor *Androgeos, son of Minos*. The duration of these Games covered the difference without causing problems to the populace [Gregoriades 2008, 11], and is known to us as the called today “Olympic Games”.

Finally, parts of the Minoan Calendrical Abacus are present in Linear A writing symbols (fig. 9).

4. The Minoan Labyrinth

Labyrinth, the Oldest Map of the Sky. Depictions of the *Labyrinth* were found on ancient coins of Knossos (3a, Numismatic Museum of Athens) either in square or circular form. Outside Knossos, a drawing of the Labyrinth was found on the wall in Pompeii. As one can see, the “heart” of the *Labyrinth* is the Number “seven”, (E.P.T.A., E.Π.T.A.

in Greek language), formed by grammodesy, stable Universal Points the “head” Constellation of Drago, with their axial extension the Ursa Major vertically and the Ursa Minor today (Pole Star) horizontally or the Drago tail in the past and by Bootes with Arcturus at the left (fig. 3) [Gregoriades 2006,10]. From the edges of which begin concentric similar parallelograms, creating the above linear image that represents *the Labyrinth*. By extending horizontally and vertically the sides of the parallelograms, a multitude of coordinated and corridor-like grids (*cannaboi*) is created $12 \times 12 = 144$ squares. Within these lines appear the stars during their annual apparent motion, giving us this way the opportunity to observe and record their daily, weekly, monthly or annual motion.

5. Chinese Writing

5a. Analogies of the Minoan Calendrical Abacus’ Parts with Ideograms, Measures And Numbers

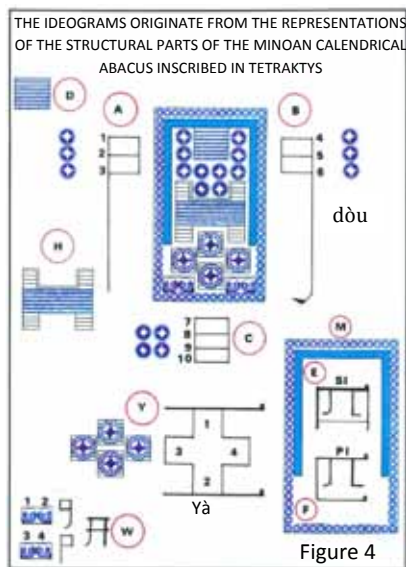
The reed was in Antiquity one of the *Holy Plants of Dionysus* [Gregoriades 2004, 8]. Yet, at the same time it was a *measure of length and time*. *The reeds* include also the *bamboo*, the flexible and extremely strong kind of reed that grows in Asia in large quantities. The use of the reed as a *unit of length and time* is indicated from references by various ancient writers, but also by modern sources such as the *Assyriologist Thyrau Dausenne*, who mentions and defines the *Reed* as a *unit of length used by the Summerobabylonians, being equal to six cubits* [Helios Encyclopedic Dictionary, vol. 13, p. 456a of the Greek edition, entry METRON, 14]. Its use as a measure of time and length was also present in China, where the *Ideogram Zhu* = *bamboo* determines (a) the amount of time corresponding to six “rosettes” and (b) the length occupied by the six “rosettes” at the dimensions of the MCA, equal to 30 centimeters since the width of the Abacus is $61 \text{ cm} / 2 = 30.5 \text{ cm}$ or *one Reed*.

The establishment of *the Reed* as a unit of measurement appears to be related in the Ancient Chinese System of Measurement with *the number four*. It schematically corresponds to the *one long side* of the Minoan Calendrical Abacus, *equivalent to 24 “rosettes”* (4 *reeds* x 6 “rosettes” each), and the addition of the Ideogram *Pi* of its fourth vertical side determines its numerical value of 4 as *the Ideogram Si*.

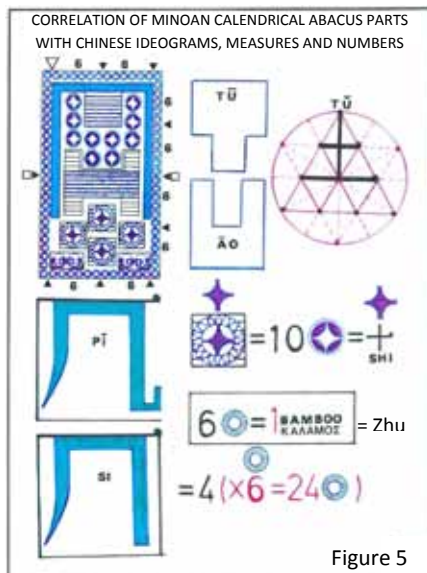
The *Ideogram Zhu* appears to define, as we said, *the bamboo reed* as the duration of six “rosettes”, that is time span of 6 “rosettes” x 20 minutes = 120 minutes or *two hours*, thus defining the meaning “group of six” (fig. 5).

The Reed as a measure of length appears in Ancient Greece with *Akaina* (Pelagic name), the equal of 10 *reeds* (308.3 cm), and later on in Rome as *Decampeda* or *pretica*, the equal of 10 feet (295.7 cm).

Another element taken by the Minoan Calendrical Abacus is the number *ten*, which is represented with the linear *isosceles Greek Cross*. If we observe the representation of the year, the star-like form inside it in a simplified written rendering is the *Isosceles Cross Shi* = *ten* (10), the number of months in the Minoan Calendar and Calendrical Abacus. Moreover, the depiction of the Calendar is rendered with the Ideogram *Li* (see Figure 21 no. 38, and *Langenscheidt Pocket Dictionary of Chinese 2001* p. 178b), in which the “cross” is encompassed, the equivalent of the number *Ten* of the Minoan Months.

A,B,C=10 months, D=8 days, H=1+16+6
 Epagomenal = 23 days, Y=4 years, W=4 weeks x

Pocket Oxford Chinese Dictionary, 2003 **dòu**
 pp.108a, Yà pp.512b

We have already mentioned the Ideogram *Pi* as depicted on the Minoan Calendrical Abacus. The Minoan Calendrical Abacus as inscribed in the TETRAKTYS (figure 10) determines, in the division of the circumscribed circumference into 24 parts, *the opening defined by the “legs” of the capital Letter “II”* to correspond to eighteen parts with respect to the three straight lines forming the Letter and so the opening of its base corresponds to $24 - 18 = 6$ parts [Gregoriades 2003, 6] (fig. 1b,5)

Observing the Minoan Calendrical Abacus’s structure we see two Ideograms, depicted (Figure 5), of which the first (*Tu*) corresponds to the part of the *Ten Months* and the second (*Ao*) to the other part. Similar depictions of these parts are present in the decorations of the *Minoan Palaces of Knossos* [Dimopoulou 2005, 3].

Finally, a Chinese Ideogram depicts the *Minoan Labyrinth* as shown in Figure 7 to correspond with its central and basic part to Ideogram *Zi of the Teacher* (Figure 7, no. 10).

The perimeter of the Minoan Calendrical Abacus carries 72 “rosettes”. Its representation in the Chinese Ideograms is in the shape of the capital Greek Letter *II*, and not of a complete rectangular parallelogram, as one would expect.

The daily time span of 24 hours = 1440 minutes with 10 parts $\times$ 6 “rosettes” each = 60 “rosettes”. From this relation follows that each “rosette” corresponding in the Minoan Metric System to a duration of twenty minutes, is equivalent to a duration of 24 minutes in the Chinese Metric System. Thus, one (1) Chinese Reed (Bamboo) equals to time span of 6 “rosettes” $\times$ 24 minutes per “rosette” = 144 minutes per Bamboo.

This adaptation projects and divides the time span of the day *into ten equal parts*, each $1440 / 10 = 144$ minutes = *1 Reed (or Bamboo) of time*. Through this assumption and adaptation is explained the basic linear depiction of the outline of the Ideograms, which does not alter at all the functionality of the whole arrangement.

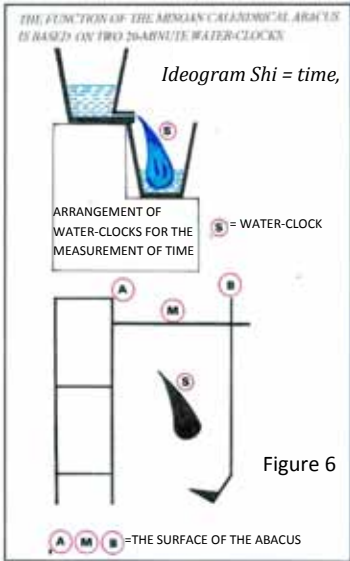

Figure 6

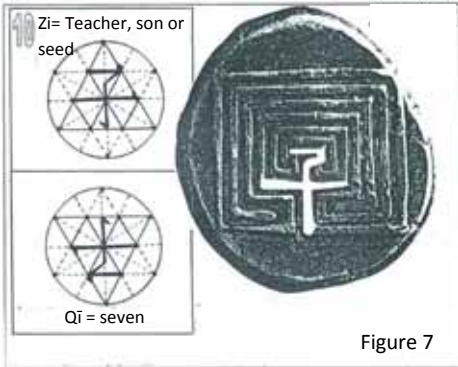

Figure 7

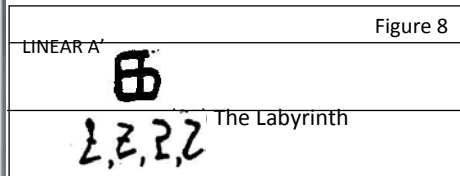

Figure 8

FIGURE 7: THE LABYRINTH ON A SILVER COIN. The depiction of the *Labyrinth* on Minoan coins consists of a parallelogram linear form, analogous to the *Mystic Minoan Square*. Both forms are a representation of the *Universe, the Macrocosm and the Microcosm*. The Ideogram Zi with the form on the left renders the meaning of the *Teacher* and is identified with the center of the labyrinth's representation. As Zi, it has the meaning of the son and of the seed.

5b. The Greek Letter "Π" (Pi) in the Chinese Writing

Until now we have an idea about the origin and a part of the meanings referring the Greek letter "Π" (Pi). This letter was the fifth letter of the first line of the old and primary Alphabet with the 17-18 letters. We find this special letter only in two languages in the world, since the BC era, with the same pronunciation, meaning, use and participation to mint a word. These two languages are the *Greek* and the *Chinese*. In the Chinese language it has a place among the *basic radical signs (symbols)* [Collins Chinese Dictionary 2005, page 1 number 21 and page 4 number 6/3 (*yuán*), 2]. In the first case it is a depiction of the Minoan Labyrinth and in the second one *yuán* = *first* and *yuándán* = *New Year's Day* (p. 403b).

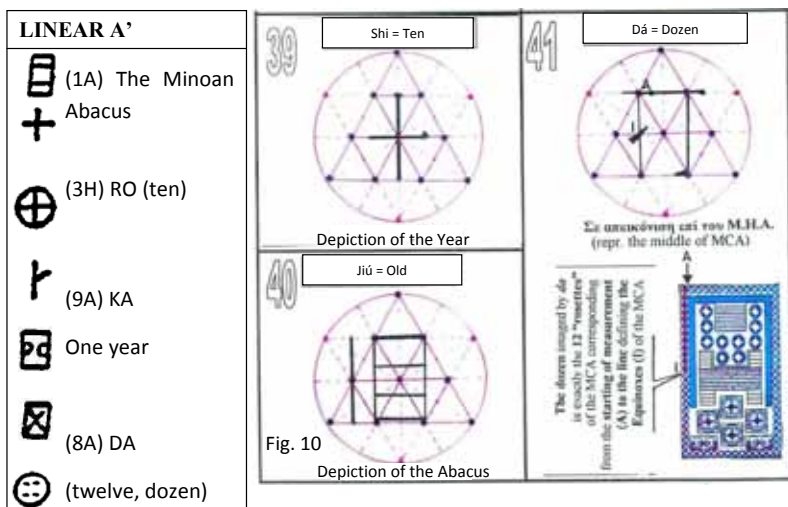

Fig. 9

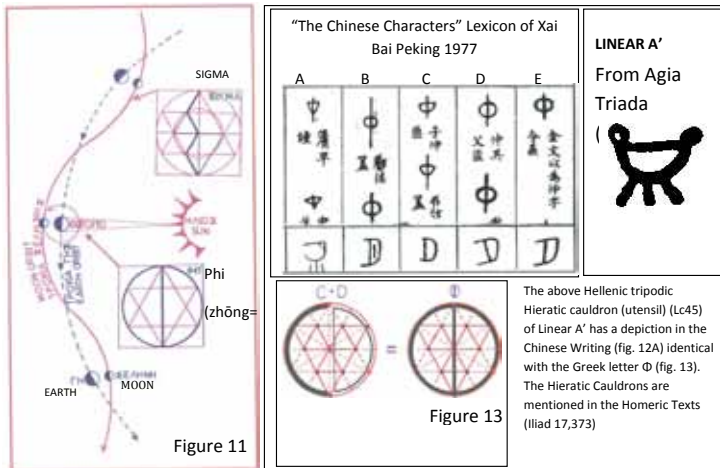
5c. The Greek Letter “Φ” (Phi) in the Chinese Writing

Phi was not present in the primal Alphabet. It appears for the first time in Linear A’ as a representation of the *Minoan Calendar* and syllabic value *YA*, in the shape of a rectangular parallelogram and two horizontal lines; the same in Linear B’ under nos. 56 and 57. With a similar shape but with one horizontal line, Φ appears in the Alphabet of Chalkis (600 B.C.). Its modern form is presented originally in the Attic Alphabet of the 6th Century B.C. and it was preserved in the Euclidean Alphabet.

The Letter Phi corresponds to and defines the ΦΩΤΟΠΙΟ (Photorio, light-limit), i.e. the Earth half-illuminated by the Sun at any given time during its daily rotation and revolution around the Sun, so that one hemisphere is illuminated while the other remains dark (Figure 11). This is to be found in the Orphic Hymns, where the word ΦΑΟΣ (FAOS) means ΦΩΣ (Light). ΦΑΕΘΩΝ (PHAETHON), the son of Sun and Clymene, tried to drive his father’s chariot and, due to his ineptness at the handling of the reins, he fell and was killed at the bank of Eridanus. Moreover, ΦΑΝΗΣ (PHANIS) starts with Phi, the Orphic Deity with golden wings and many heads who sprang from the silver egg created by Time, had with his daughter Night other deities and was governing the world as an absolute monarch, being identified with the Sun and Dionysus.

The two extra Letters in the Latin Alphabet originate when the Latin Priesthood divided the double Letter Φ into its “nocturnal” hours (Letter C) and its “sunlit” (sunlight) hours (Letter D) (Dias – Daylight) [Gregoriades 2003, 6] and Δ (Delta) was also divided in two other letters U+J=Δ.

This “resolving” appears in Linear A, too, where C has phonetic value Si (no. 11E), and in Linear B at nos. 34 and 35, as well as in the Table of Evans under no. 111. In contrary, the Letter D simply participates in Linear A in the formation of the syllabic letter with value WO (2H), which is actually R, or of LE 46; in Linear B, D appears at nos. 14 and 74.

5d. The Greek Letter “Σ” (Sigma) in the Chinese Writing

The third unique common letter is the capital letter “Σ” (sigma). This letter is also included in the Chinese radical index (page 2 number 68) “Σi” = Yāo = one and twice this letter (ΣiΣi = si) = silk. It is known that the silk in the Greek language is called Σηρ (Syir). The letter “Σi” is included in the Linear A’ “signs” [Hallager, 1996, n. 305, 13]. Dr. V. Mair also suggests that “...the typical European words for silk, borrowed ultimately from Greek *sērikos* “silken;Chinese” are related to the oldest reconstructable Chinese word for silk” [Barber 1999, p. 202, 1].

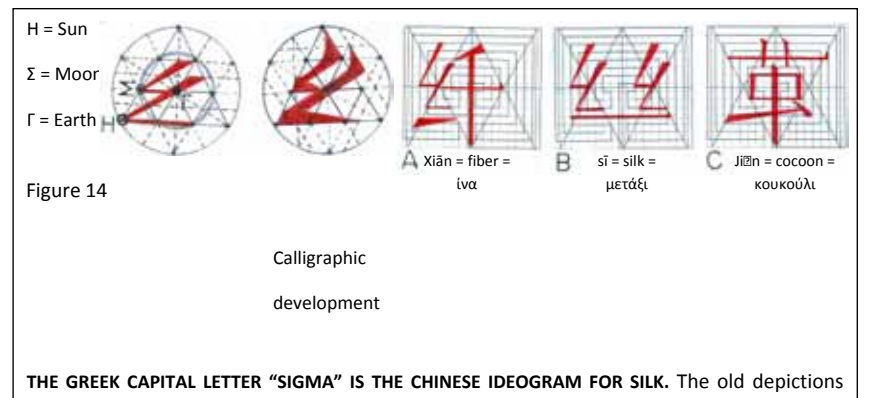
The reality is one more substantial proof that the Greeks, during the Minoan era went to China. This meeting is estimated that was carried out about 3140BC [Gregoriades 2004, 8] as it is testified by the DNA and the chronological tests of the dresses (with carbon 14) of the Urumchi mummies from the American Professor of Chinese Studies at the University of Pennsylvania (USA), Dr. Victor Mair [Barber 1999, 1] which certified that the mummies belonged to European men and women who lived in that area from 2800BC-1800BC, many years after the Minoan Greeks.

6. The Homeric reference to the numeral four

The Homeric reference to the numeral four as pisyra instead of tessera testifies to the visit of the Minoans to China circa 3000 B.C. and is found only in two instances: a) when horses are mentioned, b) when cauldrons or tripods are mentioned.

These facts show that the use of this word is connected with Astronomical elements and Universal Models, such as the Four-horse chariot of the Sun and the Holy Tripods,

a representation of the Universal TETRAKTYS. The word *pisyra* is found in the following Homeric Texts: a) Iliad 15:679 to 15:682, b) Iliad 23:169 to 23:176, c) Iliad 24:229 to 24:235, d) Odyssey, 22:108 to 22:115.

The Chinese word *si-pi-ma* = three-four horses is the contrary of the Greek “version” *pi-si-ra* = four horses due to the Orientation of the Labyrinth.

The numeral also appears in the *Argonautics* of Orpheus, where the *four-string guitar* (of Orpheus) is mentioned as “our *pisynos* guitar” (verse 710)

7. The Letters and Numbers are depictions of Stars, Constellations and Physical Phenomena

PEGASUS CONSTELLATION	HORSE IDEOGRAM IN CHINESE WRITING

The Greek grammodesy of *Pegasus Constellation* (left) is an Ideogram for the Chinese language of *horse* (right). The small bold line with the dot proves that the depiction derives from the Minoan Labyrinth.

8. One more document for the Minoan Voyage of 3140BC to China

On the surface of the Phaistos Disk we have a depiction of the Chinese symbol of the New Year (1) [Gregoriades 2004, 8].

Chinese Symbol of the New Year [H.A. Moran 1952, 17]

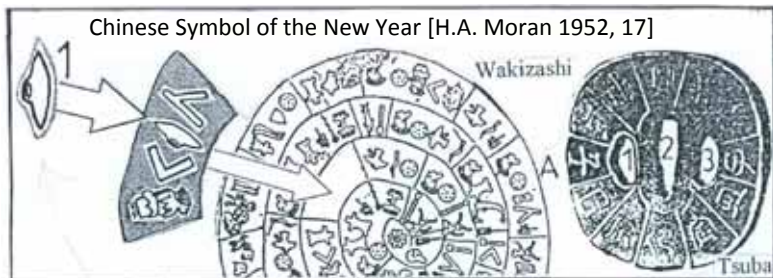

TABLE OF LINEAR A' SIGNS WITH INDICATION OF EQUIVALENT LINEAR B' VALUE BY
E. HALLAGER 1996

AB 01 DA	AB 21 QI	AB 31 SA	AB 54 WA	AB 76 RA	AB 123
AB 02 RO	AB 21 ^f	AB 34 *34	AB 55 NU	AB 77 KA	AB 131a VIN
AB 03 PA	AB 21 ^m	AB 37 TI	AB 56 *56	AB 78 QE	AB 131b
AB 04 TE	AB 22	AB 38 E	AB 57 JA	AB 79 *79	AB 131c
AB 05 TO	AB 22 ^f	AB 39 PI	AB 58 SU	AB 80 MA	AB 164
AB 06 NA	AB 22 ^m	AB 40 WI	AB 59 TA	AB 81 KU	AB 171
AB 07 DI	AB 23	AB 41 SI	AB 60 RA	AB 82 *82	AB 180
AB 08 A	AB 23 ^m	AB 44 KE	AB 61 O	AB 85 AU	AB 188
AB 09 SE	AB 24	AB 45 DE	AB 65 *65	AB 86 *86	AB 191
AB 10 U	AB 26	AB 46 JE	AB 66 TA	AB 87 TWE	AB 301
AB 11 PO	AB 27	AB 47 *47	AB 67 KI	AB 100/102	AB 302
AB 13 ME	AB 28	AB 49 *49	AB 69 TU	AB 118	AB 303
AB 16 QA	AB 28b	AB 50 PU	AB 70 KO	AB 120	AB 304
AB 17 ZA	AB 29	AB 51 DU	AB 73 MI	AB 120b	AB 305
AB 20 ZO	AB 30	AB 53 RI	AB 74 ZE	AB 122	AB 306

LINEAR A' FROM AGHIA TRIADA AREA (1450BC)

LINEAR A'				
	(A) ^a	(B) ^c	(E) ^e	(H) ^h / (K) ^k
(1) y	𐀀	𐀁	𐀂	𐀃
(2) w	𐀄	𐀅	𐀆	𐀇
(3) r	𐀈	𐀉	𐀊	𐀋
(4) m	𐀌	𐀍	𐀎	𐀏
(5) n	𐀐	𐀑	𐀒	𐀓
(6) p	𐀔	𐀕	𐀖	𐀗
(7) t	𐀘	𐀙	𐀚	𐀛
(8) d	𐀜	𐀝	𐀞	𐀟
(9) k	𐀠	𐀡	𐀢	𐀣
(10) q	𐀤	𐀥	𐀦	𐀧
(11) s	𐀨	𐀩	𐀪	𐀫
(12) z	𐀬	𐀭	𐀮	𐀯

non-places: L8 𐀰 (y₂+z); 41 𐀱 (q⁺?); 35 𐀲 (m₂?); 36 𐀳 (k₂?)

L37 𐀴 (m₂?); 43 𐀵 (w₂?); 65 𐀶 (k₂?); 90 𐀷 (k₂?)

Depictions of the Minoan Calendrical Abacus (1A, (43/1,2), parts of the surface decoration (6A/1,2), (9A), (10B), (5K)

L ₆₃	𐀀	Πλοῖα δ'εμπριανά (εμπρί, κριόρι)	L ₆₃	𐀁	Δοῖα
L ₆₄	𐀂	Λόα	L ₆₄	𐀃	Πῖος
L ₆₅	𐀄	Ὀμπια (μπίζλια, κουκιά, φανέ)	L ₆₅	𐀅	Χῖπτα
L ₆₆	𐀆	Εἰός	L ₆₆	𐀇	Ἀνθῖνος
L ₆₇	𐀈	Σόα	L ₆₇	𐀉	Βόδι
L ₆₈	𐀉	Πρωῖα δ'εμπριανά (εμπρί;)	L ₆₈	𐀊	Τρύπος
L ₆₉	𐀋	Ελαῖον (εἰ)	L ₆₉	𐀌	Καῖα
L ₇₀	𐀍	Κραῖ	L ₇₀	𐀍	Κριόρι
L ₇₁	𐀎	Μάλλ	L ₇₁	𐀎	Πρόδα
L ₇₂	𐀏	Υφασμα	L ₇₂	𐀏	Χόρος

An early writing of the Minoan and Mycenaean Greeks before and during the mid-second millennium BC, used three different scripts named from Sir Arthur Evans as Linear A' (above, not yet decoded), Linear B' and Hieroglyphics. When we talk about writing, numbers and numerical operations are included.

9. Conclusions

1. The Hellenic Linear A' is the foundation of the Chinese Writing.
2. The *Minoan Calendrical Abacus* and the *Minoan Labyrinth* are the basis of the Chinese radical elements.
3. The Minoans reaches China about 3140BC.
4. The decoding of Linear A' pass through the Chinese Writing, the only immutable writing since 3140BC.

1. Barber E.W., 1999, "The Mummies of Urumtchi", ed. MacMillan. 2. Collins Chinese Dictionary 2005. 3. Dimopoulou-Rethemiotaki N., 2005, "The Archaeological Museum of Heracleion" ed. EFG Eurobank, pp. 214,215 (Phaistos Disk), pp. 332,333 (Minoan Calendrical Abacus), decoration pp. 296. 4. Gregoriades P.D., 1987, "The Minoan Calendar", Spirit of Enterprise, The 1987 Rolex Awards, Van Nostrand Reinhold (UK). 5. Gregoriades P.D., 1991, "The Minoan Calendar", ed. Nea Thesis. 6. Gregoriades P.D., 2003, "The Hellenic origin of the Alphabet", ISBN 960-8144-99-X. 7. Gregoriades P.D., 2004, "Atlantis Universalis Terrestrial Hesperia", ed. Nea Thesis, ISBN:960-92469-2-3. 8. Gregoriades P.D., 2004, "The Minoan Origin of Chinese Writing", ISBN 960-92469-1-5. 9. Gregoriades P., 2004, "The Phaistos Disk", ed.:Minoan Calendrical Abacus, P.Co. ISBN 960-92469-3-1, pp. 53-61. 10. Gregoriades P.D., 2006, "The birth of numbers from the Labyrinth", ed. Dromon, ISBN:960-8330-37-8. 11. Gregoriades P.D., 2008, "Eneoros Minos and the Minoan Calendrical Abacus", Proceedings, Science and Technology in Homeric Epics, ed. SPRINGER, pp. 319-324. 12. Gregoriades P.D., 2009, "The Hellenic Origin of the Sumerians", ed. Georgiades. 13. Hallager E., 1996, "The Minoan Roundel", ed. Université de Liège, Vol. I, II pp. 20, n. of amulet 76, pp. 184. 14. Helios Encyclopedic Dictionary 1947, Athens. 15. Herberger C., 1979, "The Riddle of the Sphinx", ed. Vantage, New York, pp. 197. 16. Homeric Epics, 1992, Cactus Editions. 17. Moran H.A., 1952, "The Alphabet and the Ancient Calendar Signs", ed. Pacific Books, pp.49. 18. Oxford Chinese Dictionary 2003. 19. Pyrsos Encyclopedia vol. IZ, ed. 1932, pp. 106c, 107a by Geroyianis D., Archaeologist, lemma Medymnos. 20. Rispen J., 1966, "Greek Mythology", Greek edition Koutsoumbos, Vol I., pp. 155. 21. Schafer, E.H., 1968, "Ancient China", Time-Life books. Von Helmuth T.R., 1921, "Alt Kreta Kunstgewerbeim Agäischen Kultturkreise", Berlin Walter D., 1987, "Chinese Astrology", Greek edition Pyrinos Kosmos Walter D., 1988 "Chinese Astrology", Workbook, Aquarian Press London Walter D., 1992, "Chinese Mythology", Aquarian Press London Wylie A., 1897, "Chinese Researches".

Articles and Magazines

1. Litterature Chinoise, Rerue trimestrielle, 1964,1965.

СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДВОСКЛАДНОСТІ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено огляд безособових речень новогрецької мови з точки зору їх односкладної та двоскладної будови. Виявлені певні розбіжності у класифікації дієслів новогрецької мови, проведено аналіз речень відповідно до класифікації, вказано на причини віднесення безособових речень до двоскладних.

Ключові слова: безособове речення, безособове дієслово, односкладне речення, двоскладне речення, інфінітив.

В статье осуществлен анализ безличных предложений новогреческого языка с точки зрения их односложного и двусложного строения. Выявлены некоторые различия в классификации глаголов новогреческого языка, проведен анализ предложений в соответствии с классификацией, указаны причины отнесения безличных предложений к двусложным.

Ключевые слова: безличное предложение, безличный глагол, односложное предложение, двусложное предложение, инфинитив.

The article contains the analysis of impersonal sentences of the Modern Greek language based on one-part or two-part structure simple sentence structure. Some differences in the classification of Modern Greek verbs are identified, the analysis of the sentences in question based on the mentioned classification is carried out.

Key words: impersonal sentence, impersonal verb, one-part simple sentence, two-part simple sentence, infinitive.

Дослідження безособових речень вимагає розгляду критеріїв віднесення їх до одно- чи двоскладного. На перший погляд відповідь видається очевидною: безособове речення – односкладне. Проте не дарма науковці різних країн світу вважають це питання спірним і таким, що не має однозначної чіткої відповіді. В нашій роботі ми розглядаємо безособові речення новогрецької мови з погляду їх односкладності та двоскладності. Обмаль теоретичних джерел про новогрецьку мову змушує нас звернутись до досліджень вітчизняних та зарубіжних філологів.

На думку В.Г. Адмоні, речення завжди є двоскладним. Це означає, що і мовна одиниця, яка оформлює акт мовленнєвого спілкування, речення, повинна в своїй основі бути двоскладною, хоча це не завжди може отримати чітке вираження»[Адмоні 1955, 140]. Підсумовуючи результати аналізу граматичної структури російських речень типу *Говорят; Светает; Светло; Грустно*, – В.Г. Адмоні кваліфікує їх як двоскладні, керуючись при цьому поняттям «морфологічної двоскладності речення», і приходить до теоретичного висновку, що «двоскладність є нормальною і характерною рисою будь-якого речення в російській мові»[Адмоні 1955, 157].

Не поділяє думки попереднього науковця Е.М. Галкіна-Федорук. «Односкладні речення, – пише вона, – такі ж значущі відрізки, одиниці мови, як і двоскладні. Вони також виражають форму думки і використовуються з метою спілкування. Як синтаксичні одиниці вони підкоряються всім закономірностям, що існують в синтаксисі» [Галкіна-Федорук 1959, 109-115]. Але пояснення будови речення тільки з погляду морфології, не може привести до розуміння всього різновиду структурних типів речення. Якщо підійти до аналізу односкладних речень з точки зору морфологічного вираження присудка, наприклад, дієслівного, то означено-особові, неозначено-особові, безособові речення стали б в одну шеренгу, адже в них головний член виражений дієсловом. Специфіка їхньої структури і функцій була б не виявлена. Тому, вважає дослідниця, речення як одиниця синтаксису повинне кваліфікуватися з точки зору його синтаксичної природи і структури» [Галкіна-Федорук 1959, 110].

М. Гіро-Вебер критично ставиться до «теорії односкладності» простих речень у російській мові. В своїх роботах М.Гіро-Вебер спирається на такі поняття, як «синтаксичний підмет», «нульовий підмет», «двоскладна неузгоджена модель», і доходить висновку про синтаксичну двоскладність всякого простого речення в сучасній російській мові [Долин 2008, 15-20].

Розглянувши протилежні погляди на двоскладність/односкладність безособових речень російської мови, розуміємо, що в такий спосіб можна розглядати і новогрецькі відповідники. Вивчаючи безособові речення новогрецької мови, необхідно з'ясувати засади своєрідної класифікації і визначення безособових дієслів грецьких учених. Так, навіть при розгляді граматики та словника Й. Бамбінїотиса ми стикаємось із різними тлумаченням дієслів: автор виокремлює безособові дієслова та дієслова третьої особи. Зрештою, різниця між цими двома видами дієслів незначна, навіть можна сказати, відносна. В граматиках іншого дослідника, наприклад А. Цардзаноса, ми зустрічаємо паралельне використання цих термінів на позначення дієслів. Дослідник А. Красанакіс вживає лише термін «безособове дієслово» у своїй граматиці. Наведено пояснення різниці між безособовими дієсловами та дієсловами третьої особи з граматики Х. Клеріса та Г. Бамбінїотиса:

У граматиках новогрецької мови безособові дієслова (*απόρροια ρήματα*) та дієслова третьої особи (*τρίτοπρόσωπα ρήματα*) виступають окремими категоріями. Так, **дієсловами третьої особи** є еліптичні дієслова, що вживаються лише у третій особі, наприклад *επεΐγει* (терміново).

До дієслів третьої особи автори граматики відносять такі, як: *πρέπει/потрібно*, *πρόκειται/їдеться*, *συμβαίνει/відбувається*, *επεΐγει/терміново*, *έγκειται/являється*, *ευδέχεται/їмовірно*.

Безособовими дієсловами науковці називають дієслова, що за певного свого вживання не поєднуються з лексичним підметом та не вимагають його, наприклад *φέγγει/світить* (місяць).

Безособові дієслова переважно вживаються на позначення погодних та природних явищ: *βρέχει/дощить*, *χιονίζει/їде сніг*, *αστράφτει/блискає*, *βροντά/гримить*, *φυσά/дує*, *βραδιάζει/вечоріє*, *χαράζει/світає*, *φέγγει/світить* місяць, *νυχτώνει/темніє* та ін. В

деяких випадках ці дієслова вживаються в переносному значенні, а тому мають повну парадигму відмінювання та іменний підмет.

Проте таке розрізнення двох категорій не можна назвати чітким, оскільки всі безособові дієслова (або особові у значенні безособових) вживаються у третій особі. Різницю між ними становить тільки сполучуваність з підметом. У реченнях на позначення природи він відсутній з граматичної точки зору. З погляду семантико-синтаксичного таке твердження некоректне, адже якщо розглянути приклад з *φέρει*, то одразу зрозуміло, що світити місячним сяйвом може лише місяць, а дощити може лише дощ (*βρέχει*). Тому схилиємось до думки про двоскладність таких речень, що у новогрецькій мові граматисти вважаються безособовими і відповідно односкладними.

Поділяємо погляд М. Івича щодо опозиції: «односкладне речення» – «двоскладне речення». Перш за все дослідник звертає увагу на те, що у французькій, німецькій, англійській мовах, «необхідна спільна присутність підмета (в іменній формі) та присудка(особове дієслово) для формування речення», тому «вони є мінімальними складниками структури речення» в цих мовах. У слов'янських мовах «мінімальна структура речення може бути виражена і одною граматичною формою – особовою формою дієслова в ролі присудка, без необхідної присутності підмета» [Ивич 1965, 182]. Подібно можна сказати і про новогрецьку мову.

З аналізу речень із вживанням певних дієслів третьої особи (*πρέπει/потрібно, συμβαίνει/відбувається, αποφασίζεται/вирішується* та ін.), робимо висновок, що підмет у них може бути присутній і виражений або граматично іменником в називному відмінку або флексією дієслова і як такий є виправданим для семантико-синтаксичного підходу. Наприклад:

Πρέπει να αποφασίσεις προτού είναι αργά – тобі потрібно вирішити, поки не пізно.

Τέτοια καταστροφή συνέβη για πρώτη φορά στα μεταπολεμικά χρόνια – така катастрофа не траплялась з післявоєнних часів.

Розглядаючи приклад із дієсловом *πρέπει* маємо той випадок, коли підмет речення є, проте виражений не іменником у називному відмінку, а лише флексією смислового дієслова. Адже вживання безособової синтаксеми *πρέπει να (потрібно)* далі синтаксично вимагає дієслова в певній особі, яка чітко вказує на суб'єкта дії. Тому, на нашу думку речення з подібною до цієї синтаксемою не можна віднести до безособових. Хоча, на думку А. Царцакіса речення *πρέπει να πηράξει λάθος όρόμο – мабуть, ми йдемо не тією дорогою*, належить до безособових. Провівши паралель із структурою українського речення, визначаємо, що відмінність між ними полягає у формі смислового дієслова: коли в новогрецькій дієслово стоїть у певній особі, в українській мові – у формі інфінітива. Таким чином, саме ця частина мови забезпечує безособовість даного речення в українській (та в багатьох інших мовах), тоді як у новогрецькій мові відсутність інфінітива як граматичної категорії, унеможливило безособове звучання речення з семантико-синтаксичного підходу до його аналізу.

Новогрецька мова належить до тієї невеликої за чисельністю групи мов, де інфінітив як такий майже відсутній, а точніше зник. Так, коли в новогрецькій мові інфінітив вживається лише для утворення перфекту, плюсквамперфекту та перфектних часів у майбутньому, то в давньогрецькій мові він застосовувався значно ширше. Він

походить від іменникових форм давального та місцевого відмінків і використовувався як підмет, присудок, підрядне речення причини, обставина. Граматично інфінітивна форма дієслова створювалася шляхом додавання до основи слова флексії *-ειν*. Інфінітив вживався з артиклем *τὸ λακωνίζειν* і означав о *λακωνισμός/* лаконічність, та без артикля *φιλοσοφεῖν/* філософувати (*Τὸ λακωνίζειν ἐστὶ φιλοσοφεῖν*). Він часто застосовувався в мові та вважався ознакою високого стилю. Зрештою, інфінітив почав зникати з IV століття до н.е. і згодом його минуле існування зберігається лише у вищезазначених формах.

У реченні *Τέτοια καταστροφή συνέβη για πρώτη φορά στα μεταπολεμικά χρόνια* ми маємо повноцінний підмет та присудок (*καταστροφή συνέβη*), і віднесення цього речення грецькими науковцями до категорії безособових можемо виправдати лише тим, що дієслова в 3-й особі вважаються (самими ж авторами) такими, що найменш вказують на особу. Таке пояснення досить умовне, і тому маємо визнати, що підхід грецьких лінгвістів відрізняється від українських та російських. Також нам важко погодитись із думкою Е.М. Галкиної-Федорук, яка прийшла до теоретичного висновку про те, що односкладне речення, зокрема безособове, «виражає *одночленне судження* з одним головним членом – предикатом, в якому суб'єкта судження як логічної категорії немає, зате є предмет судження, який піддається живому сприйняттю, живому спогляданню» [Галкина-Федорук 1959, 111].

Розглянувши у статті різні підходи до класифікації новогрецького безособового речення, ми все ж, схильні віднести їх до двоскладних. Адже коли маємо безособові речення на позначення природних явищ, їх семантика дозволяє визначити відсутній підмет. На думку російських (Степанов Ю.С., Шмельов Д.Н., Золотова Г.А.) та грецьких (А. Красанакіс) лінгвістів «суб'єктом» у таких реченнях виступає поняття «погода», або її конкретний прояв, на яку вказує семантика основи.

З огляду речень з дієсловами третьої особи також робимо висновок про їх двоскладність. Цьому посприяли фактори, до яких можемо віднести такі, як відсутність інфінітива у новогрецькій мові, структуру синтаксисом, що використовуються в безособових реченнях, присутність підмета та ін. Пошук та пояснення цих факторів визначають наше завдання в подальших дослідженнях, поки ж з упевненістю можна сказати, що поняття безособового речення в новогрецькій мові далеко не завжди збігається з еквівалентами в українській.

1. Адмони В.Г. О двусоставности предложения // Ученые записки 1 ЛГПИИЯ, новая серия. Вып.2. – Л., 1955. 2. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Изд. 5, стереот. 2007. – 352 с. 3. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М., 1959. 4. Виноградов В.В. «Синтаксис русского языка» акад. А.А. Шахматова // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. 5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Підручник. – К., Либідь, 1993. – 368 с. 6. Галкина-Федорук Е.М. О двусоставных и односоставных предложениях в современном русском языке // Филологические науки. – 1959, № 2.. – 1959. 7. Долін Ю.Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка) Издание второе, пере-

работанное и дополненное. – Оренбург 2008. – 110 с. 8. *Загнітко А.П.* Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с. 9. *Золотова Г. А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: «Наука», 1982. – 366 с. 10. *Золотова Г. А.* Синтаксические основания коммуникативной лингвистики// ВЯ. – 1988, №4. 11. *Ивич М.* Оппозиция: «односоставное предложение» – «двусоставное предложение»// Филологические науки.– 1965, №4. 12. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ Α. Γ. ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ (ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ – ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ) Αθήνα, 2000. 13. *Μπαμπινιώτης Γεώργιος.* Λεξικό Της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. – Αθήνα. Κέντρο Λεξικολογίας Ε. Π. Ε., 2002. – 2032σ. 14. *Μπαμπινιώτης Γεώργιος,* Χρήστος Κλαίρης. Γραμματική Της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. – Αθήνα. 1999. 15. *Τζαρτζάνου Αχιλλ.* Α. Νεοελληνική Σύνταξις (της κοινής δημοτικής). Ε/ΟΙ Αδελφών Κυριακίδη. – 1996. 16. *Φιλιππάκη Ειρήνη.* Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία. Αθήνα, 1992.

Пасічник Д.С., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РЕЛІГІЯ ТА ДУХОВНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ ТА СВІТОГЛЯДІ ЯХ'Я КЕМАЛЯ БЕЯТЛИ

*И образуется из вас община, которая будет призывать к добру,
побуждать к благу, отвращать от дурного и верить в Аллаха*

Аят Корану (3:106)

İçimde dalgali Tekbir 'i en güzel dinin.

Yahya Kemal

В представленій статі авторка намагається розкрити і роз'яснити одну із численних складових концепції консолідації нації турецького поета і державного діяча Яхя Кемалю Беятлі. Релігія та духовність – як основні складові творчого світогляду поета розглядаються в цій роботі з різних аспектів – залучаються соціолітературні дослідження, куди входять герменевтичні дослідження авторських текстів, його бесід з сучасниками, мемуарів та спогадів близьких йому людей. Через призму цих матеріалів, власних спостережень та тлумачень різноманітних текстів поета авторка намагається зрозуміти бачення поетом низки архетипів та екзистенціалів, розпізнати культурний та символічний код творчості поета, в якій релігія і символи мусульманської віри займають важливе місце. В статі розглядаються такі символи автоської концепції як азан, Коран, релігійна музика та поняття духу.

Ключові слова: національні екзистенціали, культурний код, літературна герменевтика, духовність, релігійна символіка.

В представленной статье автор пытается раскрыть и объяснить одну из многих составляющих концепции консолидации нации турецкого поэта и государствен-

ного діятеля Ях'я Кемаля Бейатлі. Релігія і духовність – як основні складові творчого світогляду поета розглядаються в цій роботі з різних аспектів – привертаять соціолітературні дослідження, куди входять герменевтичні дослідження авторських текстів, його бесід з сучасниками, мемуарів і спогадів близьких йому людей. Сквозь призму цих матеріалів, власних спостережень і трактування різноманітних текстів поета автор статті намагається зрозуміти бачення поетом ряду архетипів і національних існувань, розпізнати культурний і символічний код творчості поета, в якому релігія і символи мусульманської віри займають важливе місце. В статті розглядаються такі символи авторської концепції як азан, Коран, релігійна музика і поняття духа.

Ключові слова: національні існування, культурний код, літературна герменевтика, духовність, релігійна символіка.

In the article that is given below the author tries to open and explain one of the multitude of the components of the conception of consolidation of nation created by the Turkish poet and statesman Yahya Kemal Beyatli. Religion and spirituality – as main components of the poet's creative world-outlook are examined in this article from the different points of view. There are socio-literal researches, including hermeneutical research of the author's texts, his conversations with contemporaries, memoirs of dear to him people are involved. In the light of these materials, own observations and interpretation of different texts of the poet, author of this article tries to understand the number of archetypes and national existentials, to understand the cultural and symbolic code of the author's creativity, where religion and the symbols of the Muslim faith take the important place. In the article such symbols of the poet's conception as ezan, Kur'an, religious music and the idea of spirit are examined.

Key words: national existentials, cultural code, literal hermeneutics, spirituality, religious symbolic.

Неабиякий і незаперечний вплив релігії на формування духовності та світогляду людини дає право судити про неї із засад невід'ємного і обов'язкового складника Культури – чи то суто індивідуальної, чи прив'язаної до конкретної спільноти, чи національної чи навіть світової. Соціалізація релігії, її філософські трактування постійно розширюють кути зору, під якими сучасна людина може розглядати релігію.

Як відомо, середньовічна теологія сприймала релігію як одкровення, яке дається людям від Бога в якості єдиного засобу порятунку і спокути первородного гріха. Перша ж з наукових концепцій походження релігії виникла в першій половині XIX століття, коли німецький філософ Макс Мюллер висунув ідею про те, що релігійність, походить не від почуття божественного одкровення, а слугує одним із виявлень чуттєвого досвіду, який людина отримує в процесі безпосереднього зіткнення з дійсністю. [Мюллер 1998, 36-37]

Релігію не треба сприймати як дещо надприродне, адже образність, яка притаманна людському мисленню, проявляється в тому, що ідея Бога не є чистою абстракцією, а завжди існує у вигляді конкретних речей і явищ. Виявлення божественного для кожної людини полягає в інтимному і відомому лише їй почутті та сприйнятті

навколишнього. Виявлення Бога та ідеї релігійної віри в суспільствах проявляється в спільному дусі та почутті єдності. Релігійні конфесії об'єднані за принципом спільної релігії, що консолідує їх, і робить з мусульман різного толку – умму, а з православних та католиків – християн. Вони можуть бути носіями різних мов, але сповідуватимуть одну релігію, об'єднану сакральними символами, які, в свою чергу, об'єднуюватимуть їх самих. Несвідомо люди, які належать до тієї чи іншої конфесії, підсвідомо «захищені» перед зовнішнім світом цією спільністю, якою б масштабною і безкрайною вона не здавалась на перший погляд.

Гегель в своїй відомій «Філософії релігії» пише наступне: *«Релігія індивідуальна лише в тій мірі, в якій індивід належить певному цілому – родині, нації, державі. Щоб не уявляв індивід про свою самостійність, він не може вистрибнути за установлені кордони. Кожен індивід, оскільки він пов'язаний з духом свого народу, отримує з моменту народження віру своїх батьків, і вона є для нього свящиною та авторитетом.»* [Гегель 1975, 379-380].

Невипадково постать турецького поета-націоналіста, культурного та політичного діяча Ях'я Кемалья Беятлі була обрана нами для дослідження індивідуальних проявів релігії та віддзеркаленні її у творчості та цій непересічній поетичній особистості. Надиhaючись ідеями французьких націоналістів, Ях'я Кемаль вважав релігію одним із консолідуючих націю чинників, і все своє свідоме життя, яке він прожив в новоствореній Турецькій Республіці після повернення з Парижу, поет присвятив цій справі – намаганням об'єднати і надихнути свою націю через власну творчість, «відкрити» другий погляд своєї Батьківщини, ширим патріотом якої він був.

ПЕРЕФРАЗОВУЮЧИ ГЕГЕЛЯ, людина, народившись, вже одразу потрапляє в сформований заздалегідь світ, де батьки сповідують ту чи іншу релігію, ходять до того чи іншого храму, читають тих чи інших молитов.

Дослідник поета, Кязим Йетіш пише в його однойменній біографії: *«Ях'я Кемаль народився 2 грудня 1884 року; ця дата відповідає за християнським літочисленням даті, вписаній його батьком в Коран, який належав їхньому дому. Ця дата – '14 Seferü'l-hayr 1302, 20 Teşrinisani 1300 Salı günü'.*» [Yetiş 2007, 13]

За словами самого поета, як він неодноразово про це згадує, цей Коран належав його матері. Нині Коран зберігається в музеї поета в Стамбулі.

У своїх мемуарах «Моє дитинство, юність, літературні та політичні спогади» поет пише про матір: *«Наскільки я можу згадати, мама була середнього зросту... Дуже чутлива та нервова. По п'ять разів на день вона читала намаз... Мама була надмірно прискіплива і охайна. Окрім абдесту² по п'ять разів на день, вона постійно мила руки і вмивала обличчя...»* [Beyatlı 2008, 3-4].

Накїє Ханім, матір поета, була для нього тим незгасимим полум'ям, яке він проніс через усе своє життя; її смерть стала для поета найбільшим потрясінням. За спогадами друга поета, дослідника його творчості Ніхада Самі Банарлі, у розмовах з ним поет згадував, як матір навчала його читання Корана, *«читала «Мухаммедіє» та «... по вечорам читала «Ясін» за спокій померлих».*

¹ Вітворок, дата вказана згідно мусульманському літочисленню.

² Абдест – у мусульман обряд релігійного омовіння перед читанням намазу.

Далі поет згадує на сторінках мемуарів «У мамі, пам'ятаю, ще з самого мого дитинства, був маленький, в старенькій палітурці Коран, з яким вона ніколи не розлучалась. На останній сторінці цього Корану, згори, почерком мого батька були написані дати народження мене та моїх братів. З дивної волі, цей Коран наче був одним із каменів, на яких тримався фундамент нашої родини, жоден з Коранів в нашому домі не був схожий на цей. Перше почуття набожності прийшло мені від матері.» [Beyatlı 2008, 33].

Окрема глава цих безцінних спогадів поета називається «Мусульманство». В ній автор пише про ті елементи релігії, які почергово з'являлися в його житті і дорогоцінною частиною якої вони були з самого його дитинства: «...Але я жив в найпалкішому оточенні на всій мусульманській землі. Наш дім стояв по сусідству з мечеттю Ісхакіє. Складалося враження, що потужний дух мусульманства епохи Фатіха увічнівся в її архітектурі. Перед нашим домом знаходилося широке кладовище. ... Я слухав азани Старого Хафиза з мінаретів мечеті Ісхакіє, яку називали «Брунатою Мечеттю»... Моя набожність народилася в 13 років, зі смертю моєї матері. Майже кожного вечора в мечеті Іси Бея я читав «Ясін»³ за спокій матеріної душі. Можна сказати, я потрапив в мусульманський світ через ті двері» [Beyatlı 2008, 35].

Релігійні вірування, спогади, пов'язані з релігією, постійне знаходження в релігійному оточенні не можуть не впливати на розвиток особистості і формування світогляду людини. Вже у зрілому віці Ях'я Кемаль неодноразово у своїх статтях та роздумах звертався до символів і образів, які дала йому релігія. Використовуючи релігійні символи, відомі кожному турку, поет намагався донести до людей свою Ідею, свою концепцію національного відродження; постійно звертаючись до образів і символів релігії, він надихався сам, і надихав інших.

В тексті «Азан і Коран» (Ezan ve Kur'an) з книги «Святий Стамбул» (Aziz İstanbul) через посилання на храм Святої Софії в Стамбулі, з якої читався в 1453 році намаз після завоювання міста султаном Фатіхом, і через посилання на Hırka-i Saadet – вбрання пророка Мухаммеда, яке зберігається в спеціальному приміщенні в палаці Топкапи, поет намагається передати велич віри, яку пронесли через багато віків – як і вперше в 1453 році, з мінаретів Святої Софії⁴ і досі читається намаз (текст цих роздумів був написаний поетом в 1922 році), а в кімнаті, де зберігається одяг пророка, починаючи з IV століття кожен годину читається Коран: «Я відкрив важливу істину під час своїх прогулянок. У цієї держави є дві складові духовного фундаменту: азан, який читали з мінаретів Святої Софії султана Фатіха, читається і досі! Коран, який читали перед вбранням Пророка, читається і досі! Молоді мої офіцери з Ескішехіру, Афйонкарахісару, Карсу, ви народилися заради цих двох прекрасних речей!» [Beyatlı 2009, 100].

Поет постійно у своїй творчості звертається, десь свідомо, а десь і підсвідомо, до так званих національних архетипів та національних екзистенціалів. Звернення до архетипів – історичних фактів славетної історії, заклик до пробудження етногенетичної пам'яті є постійною складовою усієї творчої концепції поета. Щодо екзистенціалів,

³ Ясін - 36 сура Корану, в якій йдеться про воскресіння мертвих.

⁴ Музеєм храм Святої Софії в Стамбулі став лише у 1935 році.

які є не менше, як вираження в художньому творі модусів людського індивідуального та колективного буття, вони допомагають пізнати національне буття. Серед екзистенціальів-експлікаторів у літературних творах розрізняють фундаментальні, основні та супутні. До других, які найчастіше живив у своїх творах поет, відносяться Бог, батьківщина, свобода, істина, сенс та краса [Іванішин 2010, 110].

Символами віри поета є Коран і азан, заклик до молитви, відомий кожному мусульманину. Звуки азану як символ можна порівняти із звуком дзвонів у святкові дні в українських церквах, співанням «Христос воскрес із мертвих» на Великодень чи читанням «Отче наш». Ці символи є релігійно-умовними, бо сила їх впливу на душевні механізми віруючої людини прямо співвіднесена із тією чи іншою релігією, яку та чи інша людина сповідує та з соціальними, територіальними та лінгвістичними особливостями, тобто, умовами, в яких ця релігія співіснує з індивідуумом. Про азан в «Енциклопедії турецької мови та літератури» є такий запис: *«Азан обіймає важливе місце в народній культурі. Виступаючи, напевно, головною ознакою мусульманської спільноти, азан є водночас одним із ісламських елементів, який поєднує між собою людей, що є носіями різних мов.»*

Важливість азану в житті мусульман є надзвичайною: відомим фактом є традиція читання азану із завойованих ісламськими військами бастионних стін чужих міст. Дещо схожим на ритуал хрещення немовляти, є ритуал читання азану у вушка дитині, якій виповнилося 7 днів. Покійників ховають під час читання намазу, тому часто кажуть, що життя мусульманина вміщується між двома азанами [Yetiş 2008, 341].

В іншому тексті з книги «Святий Стамбул» під назвою «Райони без азану» поет замишлюється над важливістю окремих національно-релігійних архетипів, найважливішим з яких, на нашу думку, якраз і є **азан**. В «Районах без азану» Ях'я Кемаль розмірковує: *«Цікаво, чи можуть турецькі діти, які граються, зростають і народжуються в таких районах, як Шішлі, Кадикьой та Moda, повною мірою відчувати свою національність? Адже в тих районах не побачиш мінаретів, не почувєш азану, не відчувєш духу святкових днів. Як ці діти можуть бачити свої дитячі сни, сповнені мусульманського духу? Ось цей дитячий сон, цей праведний дух якраз і тримає нас докупи, робить із нас націю. Сьогоднішні турки народилися в районах, землю і повітря яких переповнював цей праведний дух; коли вони народжувалися, в їхніх вухах лунав азан, вони бачили, як в кімнатах їх батьківського дому старенькі няньки схилялися, читаючи намаз. В благословенні і святкові дні надвечір зі своїх ліжечок вони чули, як читався десь Коран, вони знімали з полиці Кітабуллах, відкривали його своїми маленькими рученятами, і вбирали носом запах жовтих сторінок, начебто промаслених рожевим маслом. Першим їх навчали читати басмату⁵; вони запалювали лампадки у святкові дні і раділи, почувши звуки артилерійських вогнів на честь рамазану чи інших свят. На святковий намаз вони ставали поруч із батьком, слухали Текбір⁶ в мечеті на світанку; і проходячи крок за кроком ці етапи віри, вони вступали до життя. Ставали турками.»* [Beyatlı 2009, 101-104].

⁵ Басмала (besmele) – промовляння формули: 'bismillâhırrahmanırrahim' («Во ім'я Аллаха милостивого та милосердного»).

⁶ Tekbir (мус.) – читання молитви, яка починається словами «Allahü ekber».

І справа не стільки в азані, скільки в тому, що саме поет намагається передати через цей образ. Відсутність наочних елементів, якими повнитися кожна релігія, відсутність «духу» і духовності, яку плекає віра – це те, що стає на заваді формуванню людини, свідомого носія національного коду.

Турецькі дослідники творчості Ях'я Кемалья розподіляють на окремі підрозділи його релігійні «вподобання», так чи інакше, відзначають частотність звернення автора до тих чи інших релігійних посилок, певних молитов, імен чи образів.

Ніхад Самі Банарлі у своїх спогадах про друга-поета писав, як той недвозначно і захоплено відгукувався про відомого композитора Бухурізаде Мустафу Ітрі, неперевершеного майстра турецької класичної музики. Внесок Ітрі у розвиток релігійної музики є незаперечним. Написані ним релігійні твори відомі усьому ісламському світові. Серед них є і той самий Текбір (Segah Bayram Tekbiri), святкова Segah Salat-ı Ümmiye і п'ятнична Cuma Salati⁷ [Banarlı 1997, 67 – 72].

У власних роздумах в книзі «Коли жив Ях'я Кемаль» у главі під назвою «Слухаючи Ітрі» він писав: *«Коли в тій самій величезній мечеті я сумирно слухав текбір, який співали тисячі мусульман, вже у співі цього величезного хору, який виголошував молитву пророку Мухаммеда в рамазан, вже тоді я знаходив цей душевний спокій. Але я і думки не мав, що співали Текбір чи теравіх⁸ на музику, написану Ітрі. Тоді мені здавалося, що ці прекрасні мотиви народилися разом з мусульманством.»* [Banarlı 1997, 67].

Він пише про те, наскільки щасливий він був дізнатися одного дня, що цю музику написав турецький композитор. Усвідомлення того, що турецька нація так істотно долучилася до створення «музичного» образу ісламу, надихало Ніхада Самі так само, як і надихало воно Ях'я Кемалья. Національна гордість – невід'ємна від релігійної гордості, яку плекає сила єдності голосу, сила спільної молитви. Ніхад Самі пише, з якою любов'ю і патріотизмом оспівує славного композитора Ях'я Кемаль. Поет створив прекрасний вірш на честь Ітрі, на знак подяки за той величезний і безумовний внесок для всього мусульманського світу, який зробив Ітрі.

*Про великого Ітрі кажуть старці
Він творець нашої власної музики
Так сильно він скеровував людьми
завойовник світанку
Скільки ж разів вранці у свята
Розриваючи небо звуками гармат
Співали ми величний Текбір* [Beyatlı 2008, 9-10].

Ях'я Кемаль підводить ризик, доводячи до свого читача думку про те, що і на порозі смерті, і за її порогом мусульман проводжатиме і зустрічатиме мотив, який вони чули все своє життя – музику своєї релігії, написану сином турецького народу.

*Напевно, і зараз лунають ці мотиви
В океані, де не проходять кораблі* [Beyatlı 2008, 9-10].

⁷ Salâ (мус.) – заклик до молитви, наприклад, перед намазом в п'ятницю чи перед відспівуванням померлих. Salât (мус.) – 1) намаз; 2) молитва пророку Мухамеда

⁸ eravi(h) (мус.) – молитва, яку читають під час рамазану після вечірнього намазу.

Більше конкретизував постать поета і його ставлення до релігії, а також частково намагався проаналізувати його поетичну натуру і світогляд учень Беятлі Ахмед Хамді Танпинар. Він неодноразово проводить паралелі з французькими націоналістами – письменниками та політичними діячами, вплив яких на поета він вважає очевидним: *«Наприклад, його ставлення до релігії децю схоже на Барресове. У питанні релігії Ях'я Кемаль не мав ані зауважень ані заперечень. З однієї точки зору, якщо ж таки наше суспільство ввижалося йому великим та історичним, тоді він дивився на релігію з позицій конструктивної дійсності, а з іншої точки зору він шукав в релігії джерело для своєї творчості.»* [Tanpınar 1999, 44].

Його бачення «релігійності» поета децю категоричне і критичне. Він висовує думку про те, що поет звертався до релігійних символів з підсвідомим бажанням загоїти почуття провини перед своєю батьківщиною, яку він так надовго полишив: *«Ях'я Кемаль не був з тих, хто страждав і тривожився за релігію, чи підходив до неї метафізично. Єдине, що було, так це думки про смерть, які його переслідували. Окрім цього, інколи він приходив в екстаз. Коротше кажучи, він знайшов найрозумніший і найестетичніший вихід в питанні підходу до гуманізму, він привніс в нього усі ті відмінності і особливості, які були надиктовані йому рівнем та стилем усього його життя. «Коджа Мустапаша», «Атик Валіде», «Святковий Ранок в Сулейманіє» – схожі на докори сумління людини, яка нарешті повернулась додому»* [Tanpınar 1999, 47].

Разом з цим Ахмед Хамді дуже тепло і дуже прямо висловлювався стосовно цих самих творів, стосовно їхньої ролі у духовній розбудові турецької нації. Таке бачення і розкриття ним поетаємного, внутрішнього світу мотивів поета стосовно тієї чи іншої позиції, будь це покликання совісті чи власні творчі амбіції, водночас не заперечує його творчого генія. *«...Потужним елементом, який був частиною нашого народу, який стояв поруч зі своїми померлими, який формував наш час, і наші духовні картини, був елемент його творів, які формували наше релігійне, соціальне та естетичне обличчя, і це були «Коджамустапаша», «Святковий ранок в Сулейманіє», «Атик Валіде» та пейзажі Юскюдару, «Езан-і Мухаммеді» тощо.»* [Tanpınar 1999, 46].

Численні дослідники творчості та релігійної складової світогляду поета розподіляють виявлення його релігійності на кілька складових. Нам би хотілося виокремити поміж них наступні:

- а) Азан і Коран (Ezan ve Kur'an)
- б) Релігійна музика (Tekbir, Muhammediye, Sala ve Salat Selamlar)
- в) Дух (Ruh)
- г) Деїзм (Deizm)

Перші два пункти, на нашу думку, можливо розглядати не окремо одне від одного, а в спільному контексті, адже азан можна вважати важливою складовою «музичної концепції» мусульманської віри. Звернення до азану в розмовах, есе та поезії поета надзвичайно частотне.

Релігійну музику в сприйнятті поета ми вважаємо доцільним співвідносити з ім'ям композитора Ітрі, ставлення до якого поет неодноразово висловлював у своїй поетичній творчості. Важливо усвідомлювати те, що дитяче сприйняття релігійного

світу через музику, яка лунала в мечеті і з мінаретів Ускюпу, батьківщини поета, перейшло в дещо більше, оформилось до рівня національної гордості і неодноразово озвучувалося поетом саме в цьому ключі. Національне сприйняття постаті Ітрі, як турецького композитора, який сформував духовний центр мусульманського світу через призму музики, вказує нам на ті засади, з яких Ях'я Кемаль сприймає релігію – за допомогою цього священного ключа він намагається раз у раз відкрити коридор від царства духу до осередку національної ідеї.

І якщо про французів на чолі з Ренаном Ахмед Хамді Танпинар казав, що вони «користуються» християнством та його архетипами, яка джерелом для власної творчості, то на нашу думку, Ях'я Кемаль «брав» від релігії її сутність, щоб передати її свої нації, щоб надихатись і надихати інших. І якщо вже йдеться про докори сумління, то чи можна звинувачувати поета в тому, що саме ці докори сумління і дали привід для створення таких шедеврів турецької літератури як «Святковий Ранок в Сулейманіє»?

Окремо розглядають дослідники Ях'я Кемаля поняття «духу» в його творчості. Автор енциклопедичної біографії поета Бешір Айвазоглу зазначає, що в поезіях Ях'я Кемаля слово «guh» з'являється 48 разів, а його множина «gulah» (душі) – 8 разів. Поет присвятив кілька газелей, в назву яких входить слово «дух», відомим політичним діячам давнини – «Газель духові Танбурі Джеміля» і «Газель духові Альпарслана». В поемі «Святковий Ранок в Сулейманіє» замість слова «guh» вживається лексема «hayalet». За словами дослідника, слово «guh», таким чином, є найуживанішою лексемою поета. За словами дослідника Кайя Більгегіля, поети вживає це слово в трьох різних значеннях: 1) протилежність матерії; 2) Буття в незалежності від тіла, поза тілом. 3) Певна сутність [Ayvazoglu 2008, 414]. В певних рядках його поезій можна чітко зрозуміти контексти, в яких поет вживає це слово.

*Як листок падає на воду, яка губиться і тече,
Так і дух злітає в сон, з якого немає повернення.
(«Осінь»)*

*«... А коли ніч під ранок стає уже схожа на пил,
Із землі чутно тупіт, а із неба – помаху крил.
І злітаються, ген!.. І повітря тремтить наче в жар,
Чудернацька картина із тисяч і тисяч примар.
З переможних походів, незвіданих, дальніх країв
Це злітаються воїни, тіні прославлених днів.
І в цій тиші величній змішалися світло і тінь
Не спинаючись, лине ріка із людей і видінь...»
(уривок з «Святкового Ранку в Сулейманіє»)*

Водночас, цікавими є думки поета стосовно певних питань віри, які він озвучував в діалозі дослідникові Сермету Самі Уйсалу в 1955-1956 роках, за два роки до власної смерті.

« У.К.: – Я народився турком і мусульманином. І мене буде поховано на турецько-му мусульманському кладовищі.

S.S.U.: – *Що Ви думаєте про дух?*

Поет одразу дав відповідь:

– Духом люди називають життєву силу. Назва його відходить від того, що і мюрийти, і пророки постійно говорили про «Дух». Вони уявляли, що у людини є і дух (душа) і тіло. Але між тим, коли закінчується життєва сила, закінчується все. Якби дух існував, то він мав би бути і у тварин. Вони теж живі істоти. Просто більш відсталі за нас. Ми так само як і тварини народжуємося, і так само як і вони, помираємо. В такому випадку, коли ти помираєш, помирає і дух. Я не вірю, що дух залишається після смерті.

S.S.U.: – *Рай чи пекло?*

Ү.К. – *Я думаю, нічого з цього немає. Я категорично не вірю в це.*

S.S.U. – *А як щодо Вашого вірша «Та сторона», там начебто є Ваше уявлення про інший світ?*

Ү.К. – *Це уявлення – погляд мого народу. У віршах такого роду я не стільки виказую свою думку чи точку зору, скільки завжди відображаю стиль мислення свого народу.*

S.S. – *Що Ви думаєте про Аллаха?*

Ү.К. – *О, так, я вірю в те, що творцем всього суцього є Аллах.» [Uysal 2004, 154-155].*

Після цієї фрази доцільно таки перейти до розмірковувань на тему, що саме сповідував Ях'я Кемаль? Кілька його дослідників, починаючи з його учня Ахмеда Хамді Танпинара, виносять думку про те, що поет таки був деїстом. Як він казав про Ях'я Кемалю, він не був з тих, хто страждав і тривожився за релігію тощо. Певною мірою він відносив свого учителя до деїстів, і згадував, що поет не був схожим на людину, яка б задавалася гострими теологічними та філософськими питаннями. Він розмірковував про те, що це може спричинюватися різницею між філософом і романістом та поетом, яким, зрештою, Ях'я Кемаль був в першу чергу [Tanpınar 1999, 46-47].

Порівнюючи Ях'я Кемалю з французькими письменниками, Танпинар, можливо, і не помилявся стосовно деїстичної філософії поета. Деїзм, в основі якого лежить визнання існування Бога, творення ним світу, але водночас відмова від більшості надприродних і містичних явищ, божественного одкровення та релігійного догматизму. Деїсти вважають, що після створіння світу Бог не втручається в хід подій.

Ях'я Кемаль неодноразово і з різних точок зору коментував своє ставлення до релігії:

«Я певно не можу повністю вважатись мусульманином. Через те, що я виховувався в Парижі в період, коли яро царювала матеріалістична думка, моє переконання стосовно Аллаха пережило певні коливання... Але я вірю в Аллаха, в якого вірить турецька нація, і я так само вірю в пророка, в якого вірить турецька нація. Я – мусульманин цієї віри. І мабуть, коли я жив в Парижі, ця віра так само тихо жила в мені.» [Yetiş 2008, 350].

Його ставлення до релігії його народу можна за його словами розглядати, як дві сторони медальйона, однією з яких є сторона «соціальна», де існує його буття як мусульманина і турка, який належить своїй релігії та переконанням, а другою сторо-

ною цього медальйона виступає, так само, сторона індивідуальна. Він часто наголошував на своїй приналежності до мусульманської умми та турецького народу, адже це було для нього дуже важливою складовою його світосприйняття, але так само він не спростовував того індивідуального, що є в кожній людині, того, що робить її унікальною, того, що формується в процесі зіткнення з унікальним життєвим досвідом і чуттєвим сприйняттям, будь це сприйняття Бога, рідної землі, нації чи іншої людини.

Унікальне світосприйняття і сприйняття і усвідомлення релігії поетом, зрештою, і створило ті незаперечні шедеври турецької літератури, які сформували в великому багатоголоссі митців образ турецької нації, на благодатній землі, під небом єдиного Бога.

1. Гегель Г.В.Ф. Философия религии. В 2-х томах. – Т.1. – Пер. с нем. М. И. Левиной. – М.: Мысль, 1975. – 532 с. 2. Іванишин В.П. Нариси з теорії літератури: навч. посіб./ [упоряд. тексту П.В.Іванишина]. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 256 с.
3. Кантен Людвиг. Понять ислам. Ключевые слова. / Пер. с фран. – СПб.: ДИЛЯ, 2008. – 320 с.
4. Мюллер М. Введение в науку о религии // Классика мирового религиоведения. М.: Канон, 1996. – 258 с.
5. *Ayvazoğlu Beşir* YAHYA KEMAL: Eve dönen adam. Ansiklopedik biyografi. Kapı Yayınları, 2008. – 610 s.
6. *Banarlı Nihad Sami* ‘Yahya Kemal Yaşarken’ İstanbul Fetih Cemiyeti, 3. Baskı, İstanbul, 1997. – 209 s.
7. *Beyatlı Yahya Kemal* ‘Aziz İstanbul’ İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Külliyyatı: 4, 12. Baskı 2009. – 168 s.
8. *Beyatlı Yahya Kemal* ‘Çocukluğum, gençliğim edebiyat ve siyasi hatıralarım’ İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Külliyyatı: 14, 10. Baskı, 2008. – 250 s.
9. *Beyatlı Yahya Kemal* ‘Kendi Gök Kubbemiz’ İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Külliyyatı: 2, 31. Baskı, 2008. – 102 s.
10. *Bir Medeniyeti Yorumlamak. Ölümünün 50. Yılında. ‘Yahya Kemal Beyatlı’ Sempozyumu*, 03-07 Kasım 2008, hazırlayan: Prof.Dr. Kazım Yetiş., Güngör Matbaası, İstanbul, 2008. – 753 s.
11. *Tanpınar Ahmet Hamdi* ‘Yahya Kemal. İnceleme. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul, 1999. – 167 s.
12. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.3, Dergah Yayınları, İstanbul 1979. – S.134.
13. *Uysal Sermet Sami* “Her Yönüyle Yahya Kemal – I”, Toroslu Kitaplığı, İstanbul, 2004. – 400 s.
14. *Yetiş Kazım* ‘Yahya Kemal: Hayatı’ İstanbul Fetih Cemiyeti, 2. Baskı, İstanbul, 2006. – 263 s.

КОНФИГУРАЦИЯ СУБПОЛЯ С ЯДРОМ *РОДИТЬ* / В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

У статті представлена конфігурація субполя з ядром народити / давати життя комусь. У роботі визначено критерії віднесення мовних одиниць до центральної і периферійної частини субполя. Крім предикатної частини поля, виділяється актантна зона, організована придієслівними іменами, лексичне значення яких безпосередньо пов'язане з інваріантом поля. Актантна зона також організована за принципом ядро – периферія.

Ключові слова: предикатно-актантне семантичне поле, субполе, конфігурація субполя, актантна зона субполя.

В статье представлена конфигурация субполя с ядром родить / давать жизнь кому. В работе определены критерии отнесения языковых единиц к ядру, центру и периферии субполя. Кроме предикатной части субполя, выделяется актантная зона, организуемая приглагольными именами, лексическое значение которых непосредственно связано с инвариантом поля. Актантная зона также формируется по принципу ядро – периферия.

Ключевые слова: семантическое поле, предикатно-актантное поле, субполе, конфигурация субполя, актантная зона субполя.

The article presents the configuration of the sub-field with the core to give birth to / give life to someone. In this paper we define the criteria of the linguistic units to the central and peripheral parts of sub-fields. In addition to the predicate part of the field stands actantial zone, organized by oververbal names which lexical meaning is directly connected with the invariant field. Actantial zone is also organized on the principle of core – periphery.

Key words: predicate-actantial semantic field, sub-field, the configuration of sub-fields, sub-field actantial zone.

Одной из актуальных задач языкознания является «установление и описание полевой структуры языка, поскольку лексика как система представляет собой совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих полей, которые образуют сложную и специфическую для каждого языка “картину мира”» [Тихонов 1994, 3]. Актуальность полевого подхода отмечается и в кандидатской диссертации А. Ю. Антомонова, выполненной под руководством проф. А. А. Белецкого: «Изучение лексико-семантических групп слов с точки зрения их состава, системной организации, взаимоотношения элементов... составляет своеобразие современного этапа развития русской лексикологии» [Антомонов 1987, 1].

Теория поля помогает упорядочить единицы языка различных его уровней, дает возможность объединить и изучить системно-языковые элементы различной природы [Щур 1974; Клименко 1982]. По мнению Л. А. Новикова, «в современной теоретической семантике поле становится одной из основных категорий и комплексных единиц» [Новиков 2001, 555].

Полевая теория связана со структуризацией концептуального мира в идеографических словарях [Караулов 1976; Шафиков 1989; Денисенко 2005]. Так, А. Я. Середницькая на основе языковой картины мира, отраженной в дефинициях толкового словаря, предложила понятийную классификацию украинских глаголов перемещения [Середницька 2001]. Впервые в лингвистике была объединена идеографическая и семантическая классификация глаголов перемещения, вычленены лексико-семантические группы, а также эксплицирована структура глагольного словообразовательного гнезда. Как известно, идея использовать при построении семантических полей словообразовательные связи восходит к Л. Вайсгерберу, который ввел в лингвистический оборот понятие развернутого семантического поля. Объединение лексического и словообразовательного аспекта при формировании лексико-семантического поля украинских глаголов со значением ткачества осуществлено в работе Н. Ф. Клименко [Клименко 1982], предложившей двухэтапный анализ. Н. Ф. Клименко ссылается на монографию словацкой исследовательницы Клары Бузашишовой [Buzássyová 1974]. На первом этапе глаголы и их производные изучаются с точки зрения лексико-семантического и стилистического параметра; на втором этапе анализируются категориальные значения в производных словах с учетом способа реализации категориальных значений – морфологически простые, сложные слова, словосочетания.

Исследования такого направления интересны, по мнению Н. Г. Долгих, тем, что «позволяют выявить семантико-словообразовательные особенности существительных, глаголов, прилагательных, наречий от одного корня и помогают проследить, как одна и та же область действительности выражается в языке словами, принадлежащими к различным частям речи» [Долгих 1973, 90–91]. В этом, учитывая место словообразования в славянской номинации, проявляются типологические черты языковой категоризации мира, в частности, русской.

Как известно, «поле имеет особую структуру – ядро-периферия, – для которой характерна максимальная концентрация полеобразующих признаков в ядре и неполный набор этих признаков при возможном ослаблении их на периферии» [Полевые структуры... 1989, 4–5].

«Получить лексико-семантическое ядро словаря... позволяет параметрический анализ словарей. Параметры отбора ядерных слов: функциональный – длина слова, синтагматический – ширина сочетаемости, парадигматический – размер синонимического ряда, эпидигматический – количество значений» [Кретов, Меркулова 2008, 39; Титов 2002].

В современной лингвистике предложены следующие критерии ядра и периферии семантического поля: ● ядром является слово широкой семантики (З. Н. Вердиева, В. Г. Гак, Н. М. Минина, Е. А. Половинко); ● ядерная единица обладает высокой степенью частотности (авторы коллективной монографии [Полевые структуры... 1989],

Е. Л. Ляпичева). Частотные словари дают представление о частотности лексемы в целом и не учитывают омонимии и употребительности многозначных слов в разных значениях. Поэтому признак частотности при определении ядерной или периферийной зоны поля можно использовать как дополнительный, взяв за основу Национальный корпус русского языка, имеющий объем более 300 млн. словоупотреблений; ● к центру и периферии семантического поля, организованного глаголом, относятся предикаты, которые выполняют, соответственно, первичную или вторичную функцию в определенных типах контекстов (В. П. Абрамов, В. Н. Денисенко); ● ядерная единица характеризуется формальной и семантической простотой, занимает определенное место в синонимическом ряду, имеет антоним(ы) (В. В. Волков, М. И. Капраль); ● ядро обладает высокой словообразовательной активностью (А. В. Моргун, Е. Л. Ляпичева). Так, А. В. Моргун отмечала, что «единым, релевантным для всего массива зоолексем критерием размежевания ядра и периферии является словообразовательная активность зоонима» [Моргун 1998, 7]: чем больше производных слов имеет та или иная единица, тем больше оснований отнести ее к ядру поля. Следовательно, такая единица обладает наибольшим функциональным потенциалом [Карпіловська 2008].

Сложной является градация периферийной зоны. Исследователи выделяют ближнюю, дальнюю и крайнюю периферию (авторы коллективной монографии [Полевые структуры... 1989], Е. Л. Ляпичева). Например, Т. А. Морохина, исследуя ЛСГ «руководитель», предложила следующие критерии периферии: **ближнюю периферию** составляют высокочастотные лексические единицы с конкретным семантическим содержанием; к **дальней периферии** относятся профессионально-ограниченные малочастотные семемы с узко-специальным характером значения, например: *посол* (29), *комдив* (13), *военком* (2), *дирижер* (5); стилистически ограниченные: *заправила* (2) (разговорная), *владыка* (17) (высокая), *самран* (1) (книжная); эмоционально-окрашенные с яркими оценочными семемами: *правитель* (13), *главарь* (3) [Морохина 1989, 47]. В зоне **крайней периферии** располагаются лексические единицы, которые «характеризуются обычно наличием сразу нескольких периферизирующих сем: темпоральной семы ‘историческое’ или ‘устаревшее’, территориальной семы ‘характерность для зарубежной действительности’ и функционально-частотной семы ‘малоупотребительная’» [Морохина 1989, 47]. Таким образом, к дальней периферии отнесены лексические единицы с прагматическим компонентом, а к крайней периферии – конstituенты с несколькими периферизирующими семантическими признаками.

Цель статьи – представить конфигурацию субполя *родить 1*, являющегося составной частью семантического поля с инвариантом *дать / давать жизнь кому*.

Исследуемое множество лексических единиц мы относим к полям предикатно-актантного типа, поскольку структурирование поля осуществляется в зависимости от актантного наполнения того или иного предиката. Термин предикатно-актантное поле как аналог межчастеречного поля с глагольным ядром был предложен Р. М. Гайсиной. По мнению автора, «межчастеречные поля включают в себя объединения различного типа – и словообразовательные поля, и лексико-семантические группы, и так называемые синтагматические поля» [Гайсина 1988, 35]. При этом существенно, что

и глагол, и прилегающие имена реализуют семантический инвариант поля. Таким образом, прилагольные актанты поля являются специализированными.

Семантическое поле *дать / давать жизнь кому* распадается на четыре субполя: ●ядром первого является глагол *родить 1* применительно к денотативному классу человек (женщина); ●ядром второго – глагол *родить 2* ‘дать (давать) жизнь кому-л. путем родов, произвести (производить) на свет подобных себе’ применительно к денотативному классу животное; ●ядром третьего – глагол *вывести 5* ‘произвести на свет детенышей (о птицах)’; ●ядром четвертого – глагол *разводить 6* ‘заняться уходом за животными, добываясь их роста, размножения’.

С учетом актантной рамки глагола выстраивается конфигурация субполя, которая включает в себя: ●ядро (предикат); ●околядерную (центральную) зону; ●периферию – ближнюю, дальнюю и крайнюю; кроме предикатной части поля, выделяется ●актантная зона, организуемая прилагольными именами: зона субъекта и зона объекта, которая также организована по принципу ядро – периферия; ●вспомогательная зона и ●маргинальная зона, которую образуют лексические единицы, реализующие семантический инвариант только в условиях определенного контекста. Маргинальная зона обеспечивает выход в текстовое семантическое поле.

В соответствии с собранным фактическим материалом были определены признаки ядра и периферии субполя *родить 1*.

Ядро составляет общеупотребительный, нейтральный, высокочастотный предикат *родить 1*, вербализующий семантический инвариант поля *дать / давать жизнь кому*. В околядерную зону входят единицы, имеющие признаки ядерных, но не совпадающие с ними по референции, более сложные по структуре, обладающие меньшими деривационными возможностями. Периферия поля представлена ближней (далее БП), дальней (далее ДП) и крайней (далее КП). Конституенты БП реализуют семантический инвариант поля, т. е. не имеют изменений в сигнификативном компоненте значения (далее СК), в них не представлен прагматический компонент значения (далее ПК) или наблюдаются минимальные изменения в прагматике слова.

На ДП располагаются единицы, которые имеют изменения в СК, относятся к не общеупотребительным (отражают разговорный, просторечный, книжный регистр), являются нейтральными.

КП занимают не общеупотребительные единицы, которые ограничены в своем функционировании диалектной и социальной средой, не нейтральные (экспрессивно-окрашенные и / или оценочные), имеющие изменения в СК (отражающие побледнение семантического инварианта), относящиеся к пассивной лексике (устаревшие слова, которые перестали быть актуальными в процессе общения, и новые слова, недавно появившиеся и еще не ставшие привычными, не вошедшие в общее употребление). Важно отметить, что единицы КП обладают одним или несколькими периферизирующими признаками.

Для предикатно-актантного поля характерно то, что одни и те же глаголы с различными актантами могут располагаться в разных зонах субполя. Это связано с тем, что прилегающие актанты варьируют семантическую структуру глагола, в результате

чего могут происходить изменения в сигнификативном и / или прагматическом компонентах значения.

Рассмотрим субполе с ядром *родить 1*

Двувидовой глагол *родить 1* распределяет свою семантику в сторону субъектных и объектных актантов. В качестве субъекта выступают имена *женщина, жена*, объектными актантами являются субстантив *ребенок*, наименования не одного ребенка – *близнецы, двойня, тройня*, а также имена, различающиеся по половому признаку, – *мальчик, девочка* и *сын, дочь*. Центр составляет фразема *производить / произвести на свет* ‘родить’ и предикаты *рождать* и *разг. рожать*. Фразема совпадает с ядром по набору сем, но шире его по референции¹, сложнее по структуре и обладает незначительными деривационными возможностями.

БП субполя

БП субполя представлена производными от ядерного предиката – *рождение* и *роды*.

ДП субполя

ДП субполя включает ●предикат *разг. плодить 1* // ‘производить на свет многочисленное потомство’ (наблюдается изменение в СК, СК становится на одну денотативную сему больше, глагол шире по референции², является низкочастотным, не совпадает с ядерным глаголом с точки зрения лексической сочетаемости, не общепотребительный, нейтральный, производный); ●производное от предиката *разг. плодить 1* // – *разг. наплодить* ‘произвести на свет в большом количестве’. Ср.: *«Сама наплодила пятерых и меня пилит, чтобы второго рожала»* (П. Акимов.

¹ Ср.: а) референт лицо ж. пола: *«Жительница Италии произвела на свет шестерых близнецов»*. – Режим доступа: <http://shok-novosti.blog.ru>. Проверено 19.09.2011; б) референт животное: *«Каждая вторая мышь, наученная опытом, терпеливо объедала эти капканы, и она, эта каждая вторая, спешила произвести на свет что ни месяц новый и новый приплод»* (О. Павлов. Карагандинские девятины. – НКРЯ); в) референт лицо м. пола. Ср.: *«Аменхотеп Третий правил некоторое время Египтом, женился и произвел на свет ребенка, которого мы знаем как фараона Эхнатона»*. – Режим доступа: <http://istina-svet.at.ua/index/0-42>. Проверено 19.09.2011.

В результате распределенности семантики в сторону субъекта – лица м. пола во фраземе варьируется семная структура: на первый план выдвигается сема ‘появление на свет ребенка’ и нейтрализуется компонент ‘путем родов’. Следовательно, происходящие изменения в СК, бледнеет связь с семантическим инвариантом поля и фразема с данным окружением актантов перемещается на дальнюю периферию субполя.

² Ср.: а) референт лицо ж. пола: *«Не хочу четвертого, на него похожих не хочу плодить, ненавистных, а не в него пойдет – прибьет»* (С. Василенко. Ген смерти. – НКРЯ); б) референт лицо м. пола: *«Зачем же надо было дедушке сто лет назад подыматься сюда, строить дом, плодить детей и скот, если жизнь здесь должна кончиться»* (Ф. Искандер. Сюжет существования. – НКРЯ).

При соединении с актантами *ниций, нищета, безотцовщина*, характеризующимися прагматическим компонентом, предикат «заражается» отрицательной оценкой и перемещается на КП субполя. Ср.: «– Очень нужно... *нищих плодить*... да и какой ты можешь быть муж?» (К. М. Станюкович. Из-за пустяков); «*«К чему нищету плодить?» – говорят совсем небедствующие родители*» («Сельская новь», 2003.11.11. – НКРЯ); «– *И не думай, – жестоко отбила мать. – Зачем плодить безотцовщину? Мало тебе двоих?»* (В. Токарева. Своя правда. – НКРЯ) и др.

Плата за страх. – НКРЯ); ●производные от ядерного предиката – глагольные: *разг. народить* 1 ‘родить, произвести на свет в каком-л. (обычно большом) количестве’ и *разг. разродиться* ‘родить (обычно после долгих мук)’; субстантивные: *рождество, деторождение и рождаемость* ‘количество рождений за определенный промежуток времени’; ●однокоренные производные имена *книжн. родовспоможение* ‘оказание медицинской помощи беременным, роженицам’ и *книжн. родовспомогательный* ‘служащий для оказания медицинской помощи при беременности, родах и в послеродовой период’; ●производные отфраземного гнезда с вершиной *производить / произвести на свет* – *производить / произвести, воспроизводить, воспроизведение, самовоспроизведение*. Ср.: «Но есть еще одна область, где мужчина все еще боится женщины, сильной и властной своей способностью **производить потомство**» (В. Я. Пропп. Исторические корни волшебной сказки. – НКРЯ); «Против законов природы не пойдешь: вся женская сексуальность ориентирована на то, чтобы **производить потомство**». – Режим доступа: <http://president.org.ua>. Проверено 01.11.2011; «**Воспроизведение себе подобных** по-прежнему остается первейшей обязанностью людей как живых существ». – Режим доступа: <http://ikondrashin.narod.ru>. Проверено 01.11.2011; «**Самовоспроизведение** – способность живого образовывать себе подобное». – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org>. Проверено 01.11.2011.

КП субполя

Крайнюю периферию субполя составляют ●префиксальные предикаты *устар. породить* ‘то же, что родить 1’, *устар. понести* 6 ‘забеременеть’, *прост. нагулять* 2 ‘забеременеть, родить, не состоя в браке’, *прост. пригулять* ‘прижить вне брака (ребенка)’, *разг. прижить* (ребенка); ●диалектные возвратные глаголы *опростаться, опорожниться, освободиться*; ●непроизводные глаголы *разг. носить* 3 ‘быть беременной кем-л.’, *разг. завести* 5 // (предикат шире по референции³, не общеупотребительный, нейтральный, имеет изменения в СК, связанные с поблдением семантического инварианта); ●фраземы *устар. разрешиться от бремени кем и без доп., прост. приносить / принести в подоле* ‘родить внебрачного ребенка’ (наблюдаются изменения в СК, появляется ПК) и *прийти пустой* (происходит поблдение семантического инварианта, о чем свидетельствует внутренняя форма – освободиться от ноши, груза); ●производные, входящие во фраземное гнездо с вершиной *устар. разрешиться от бремени*, – *устар. разрешиться* 3 ‘родить’, *книжн. родоразрешиться, книжн. родоразрешение* ‘искусственное завершение родового акта’.

Затухает семантический инвариант в устойчивом сочетании *книжн. отпуск по беременности и родам* (разговорное название *декретный отпуск*, на базе которого образуется универб *декрет*).

³ Ср.: а) референт лицо ж. пола: «Как выяснилось, большая часть успешных женщин планеты заводят детей в возрасте 35 лет». – Режим доступа: <http://rostislav.kiev.ua/index.php...> Проверено 19.09.2011; б) референт животное: «Очень интересен парк черепаших пляжей Тортугеро. В период с июля по сентябрь сюда приходит большое количество морских зеленых черепах, чтобы завести потомство». – Режим доступа: <http://omartravel.com.ua>. Проверено 19.09.2011; в) референт лицо м. пола: «... Итак, вы наследственный маг, вы находитесь в расцвете сил и подумываете о том, чтобы завести потомство» (М. Дяченко, С. Дяченко. Магам можно все. – НКРЯ).

Зона субъекта с ядром и периферией

Ядро зоны субъекта

Ядро образует семема *мать 1* ‘женщина по отношению к рожденным ею детям’. Центр зоны отсутствует.

Периферия зоны субъекта

В БП входят ●производное *материнский* и синоним *мама* ‘женщина по отношению к рожденным ею детям (употребляется преимущественно в обращении к матери или в разговоре детей о матери)’.

ДП составляют ●производные от предиката *родить 1* – субстантивные: *родильница* ‘женщина недавно родившая’, акцентологические варианты *роженица* и *роже-ница* ‘женщина только что родившая’; адъективные: *книжн. первородящая* ‘родящая в первый раз’ (прил.) и *книжн. первородящая* (субстантиват); *книжн., мед. повторнородящая*; ●дериваты от ядерной семемы *мать 1*: *офиц. мать-героиня, офиц. мать-одиночка*; ●часть синонимического ряда с доминантой *беременная* ‘такая женщина, которая носит в своей утробе плод’: в *положении кто* ‘о беременной женщине’, в *интересном положении*; ●устойчивое сочетание *книжн. суррогатная мать*.

КП субполя включает ●дериваты от ядерной семемы *мать 1*: *офиц. мать-отказница*; *образно, неодобр. мать-кукушка* ‘женщина, отказывающаяся от своего ребенка’, *образно мать-наседка*; ●их синонимы: *отказница* ‘мать, отказавшаяся от своего ребенка’, *образно кукушка*; ●производные-синонимы от *мать 1*: *устар., обычно почит. матушка*; *прост. матка 4*; *высок., устар. матерь*; *высок. Богоматерь*; ●производные-синонимы от *мама*: *разг. мамаша 1*; *разг., устар., ласк. маменька*; *обл., ласк. мамушка*; *разг., ласк. мамуся* и др.; ●часть синонимического ряда с доминантой *беременная*: *устар. и прост. брюхатая 2*; *прост. тяжелая*; *прост. на сносях* ‘на последнем месяце беременности’; *устар. интересное положение* ‘беременность’; ●производное от субстантива *ребенок*, имеющего внутреннюю форму объекта: *обл. ребятница* ‘женщина с грудным ребенком’; ●производные, входящие в гнездо с вершиной *родить*: *высок. Богородица*; *устар. и прост. родительница* ‘мать’; *устар. и прост. родимая* ‘мать’ (семема *родимая* характеризуются также узкой сферой функционирования – употребляется обычно в обращении).

Зона объекта с ядром и периферией

Ядро представлено семемой *ребенок 1* ‘человеческое существо мужского или женского пола, рожденное недавно’, а также словосочетанием *грудной ребенок*. Центр составляет семема *младенец* ‘ребенок’.

БП зоны формирует семема *разг. грудник*.

ДП образуют ●часть синонимического ряда с доминантой *ребенок*: *первенец 1* ‘первый, старший ребенок’, *разг. малыш* ‘то же, что ребенок (преимущественно о мальчике)’; ●гипероним *близнецы* ‘дети, одновременно рожденные одной матерью’; ●часть производных-гипонимов с корнем *дв-(а)*: *двойня* ‘двое детей, одновременно рожденных одной матерью’, *разг. двойники 2* ‘то же, что двойня’; ●часть производных-гипонимов с корнем *тр-(и)*: *тройня* ‘трое детей, одновременно рожденных одной матерью’, *разг. тройняшка* ‘каждый из тройни, близнец’; ●производные от гиперонима *близнецы*: *сестры-близнецы, мальчики-близнецы*; ●устойчивое сочетание

с компонентом-гиперонимом *сиамские близнецы* ‘двойняшки, с рождения имеющие сросшиеся друг с другом части тел’; ●устойчивые сочетания с компонентом *ребенок*: *недоношенный ребенок* ‘родившийся до истечения нормального срока беременности’, *шестимесячный ребенок*, *семимесячный ребенок*, *внебрачный ребенок* ‘рожденный от отца и матери, не состоящих между собой в зарегистрированном браке’, *разг. незаконный ребенок* ‘рожденный вне брака’.

КП объектной зоны представлена ●частью синонимического ряда с доминантой *ребенок*: *устар. дитя* 1 ‘ребенок’; *устар. чадо* ‘ребенок, дитя’; *разг., шутол. карапуз* ‘ребенок’; *разг., шутол. клоп* 2 ‘ребенок, малыш’; *разг. маленький* (сущ.) и *разг. маленькая* (сущ.) ‘то же, что ребенок’ (низкочастотные семемы); *разг., перен. кроха* 3 ‘ребенок’; ●частью производных от синонимического ряда с доминантой *ребенок*: *разг. малышка* ‘то же, что ребенок (преимущественно о девочке)’; *разг., перен. крошечка* 3 ‘ребенок’; *разг., перен. крохотка* 3 ‘ребенок’; ●частью производных с корнем *дет-*(и) 1 ‘малолетние’: *разг. детка* 1 ‘ребенок, дитя’, *детки* ‘ласк. к дети’, *деточки* ‘ласк. к детки’, *деточка* ‘ласк. к детка’; ●частью производных с корнем *дв-*(а): *прост. двойника* ‘близнец’, *прост. двоешки* 2 ‘близнецы’, *разг. двойняшки*; ●производными с корнем *дит-*: *устар. дитя* 1 ‘ребенок’; *прост., ласк. дитяtko*; *прост. дитенок*; ●синонимическим рядом: *прост. последыш* 1 ‘последний ребенок в семье’; *устар. и прост. поскребыш*; *разг., ласк. младшенький* (сущ.) и *младшенькая* (сущ.) ‘ребенок, родившийся в семье последним’; ●производными с корнем *груд-*: *разг. грудняшка*; *разг., ум.-ласк. грудничок*; ●адекватными производными и их субстантиватами, входящими в гнездо с вершиной *родить*: *книжн., устар. перворожденный* ‘рожденный прежде других (детей)’, *устар. незаконнорожденный* ‘рожденный от родителей, не состоящих в законном браке’, *незаконнорожденный* (сущ.) и *незаконнорожденная* (сущ.); ●производными, внутренняя форма которых акцентирует внимание не на рождении ребенка: *разг. недоносок* 1 ‘ребенок, родившийся до истечения нормального срока беременности’, *разг. искусственник* ‘грудной ребенок, находящийся на искусственном вскармливании’.

Зона объекта предикатов *нагулять* и *пригулять*

КП зоны составляют ●производные адективы *прост. нагульный* 2 ‘внебрачный’, *прост. пригульный*; *прост., устар. приблудный* ‘рожденный вне брака, незаконнорожденный’ и однокоренные субстантивы *прост. нагулок*, *прост. нагулыш*, *прост. пригулыш*, *прост. приблудыш*; ●синоним обл. крапивник ‘пригульный ребенок’.

Вспомогательная зона

Вспомогательная зона (ВЗ) включает единицы, которые непосредственно не отражают семантический инвариант поля, но косвенно связаны с ситуацией рождения. Поэтому ВЗ занимает периферию субполя – ее предикатную и актантную зоны.

КП предикатной ВЗ составляют ●производные *жарг. кесарить* (от *кесарево сечение*), обл. *бабить* (от *повивальная бабка*), обл. *повивать* 2 ‘оказывать помощь при родах’.

Актантная ВС зона организована необлигаторными актантами.

ДП субъектной ВС зоны образуют ●заимствования *акушёр* [фр. *accoucheur*] ‘врач, специалист по оказанию помощи женщине во время беременности и при ро-

дах' и акушерка 'лицо среднего медицинского персонала, получившее специальную подготовку в оказании помощи при родах'.

КП субъектной ВС зоны включает **•**устойчивое сочетание *устар. повивальная бабка* 'женщина, занимающаяся оказанием помощи при родах' и **•**производные от него субстантивы *обл. повитуха* и *обл. бабка*.

КП объектной ВС зоны занимает производное жарг. кесаренок.

К необлигаторным актантам отнесены и локативы, которые условно могут быть размещены в объектной ВС зоне: **ДП** представлена словосочетаниями *родильный дом, родильное отделение* и их производными *разг. роддом, разг. родильня*. **КП** занимает производное *устар. изба-родильня*.

Маргинальная зона субполя

Маргинальная зона (МЗ) располагается за границей субполя и примыкает к предикатной и актантной зонам. В предикатную часть МЗ входят, например, производные глаголы *расплодить* и *отпочковаться* в значении 'родить'. Предикат *расплодить* в данном значении приводится в МАСе, но иллюстрируется одним контекстом из произведения И. С. Тургенева «Хорь и Калиныч». Показательно, что эта же фраза приводится и в Национальном корпусе русского языка. Отсутствие доказательных контекстов употребления предиката *расплодить* в выделенном значении свидетельствует о его окказиональном статусе. Глагол *отпочковаться* в несистемном значении 'родить' функционирует только в одном контексте. Ср.: «Хорь *расплодил* большое семейство, покорное и единогодушное; у Калиныча была когда-то жена, которой он боялся, а детей и не бывало вовсе» (Т. Хорь и Калиныч); «Как я *отпочковалась* или отчет о моих родах в РД № 13 (СПб)». – Режим доступа: <http://www.ljpoisk.ru/archive/8108720.html>. Проверено 19.09.2011.

Актантная МЗ объекта представлена окказиональным субстантивом *весенник* и производными окказионального словообразовательного типа («основа имени сущ., называющая месяц года» + суффикс *-онок*) со значением 'ребенок, родившийся в том или ином месяце'. Ср.: «С другой – мамы "донашивали" их в самые суровые зимние месяцы и произвели на свет в эпоху полного безвитамина – а значит, "*весенникам*" с самого рождения приходится бороться за жизнь» («АиФ». – НКРЯ); «Бритни Спирс рождает *сентябрат*» («Отдохни», № 41, 2006: 3); «Наших *майчаток* нет лучшие ребята» – об этом все мамы *Майчат* говорят. Есть старший и главный *майчонок*, Точнее, слегка *апреленок*». – Режим доступа: <http://maychata2008.narod.ru>. Проверено 19.09.2011.

Выводы. Таким образом, субполе с ядром *родить* 1 имеет предикатную, актантную и вспомогательную зоны. Каждая из этих зон делится на ядро, околоядерную зону (центр) и периферию – ближнюю, дальнюю и крайнюю.

1. Абрамов В. П. Семантические поля русского языка / В. П. Абрамов. – М., Краснодар, 2003 – 338 с. 2. Антомонов А. Ю. Исследование структурной организации лексико-семантического поля: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / А. Ю. Антомонов. – К., 1987. – 16 с. 3. Гайсина Р. М. Межчастеречные семанти-

ческие поля / Р. М. Гайсина // Исследования по семантике. – Уфа, 1988. – С. 31–38.

4. *Денисенко В. Н.* Семантическое поле «изменение» в русской языковой картине мира: Структурный, функциональный, когнитивный аспекты : дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: специальность 10.02.01 «Русский язык» / В. Н. Денисенко. – М., 2005. – 337 с.

5. *Долгих Н. Г.* Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии / Н. Г. Долгих // Филологические науки. – 1973. – № 1. – С. 89–98.

6. *Караулов Ю. Н.* Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 355 с.

7. Карпіловська Є. А. Тенденція оновлення сучасного українського лексикону / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк // Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – К., 2008. – С. 6–133.

8. *Клименко Н. Ф.* Структура лексико-семантичного поля / Н. Ф. Клименко, М. М. Пешак, І. Ф. Савченко // Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. – К.: Наукова думка, 1982.

9. *Кретов А. А.* Динамика и устойчивость в лексической системе славянских языков / А. А. Кретов, И. А. Меркулова // Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов. Тематичний блок. XIV Міжнародний з'їзд славістів 10.09. – 16.09. 2008, Охрид, Республіка Македонія. – К., 2008. – С. 39–65.

10. *Ляпичева Е. Л.* Структура и лексическое наполнение семантического поля «Фауна» в современном русском языке (системно-структурный, когнитивный и образный аспекты) / Е. Л. Ляпичева. – Днепропетровск: Новая идеология, 2010. – 252 с.

11. *Моргун А. В.* Зооніми в системі російського словотвору: словотвірна активність і типова словотвірна парадигма: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 – «Російська мова» / А. В. Моргун. – К., 1998. – 16 с.

12. *Морохина Т. А.* Градация зон периферии / Т. А. Морохина // Полевые структуры в системе языка. – Воронеж, 1989. – С. 45–49.

13. *Новиков Л. А.* Эскиз семантического поля / Л. А. Новиков // Избранные труды. – Том II. Эстетические аспекты языка / Л. А. Новиков. – М., 2001. – С. 554–570.

14. *Полевые структуры в системе языка* : [коллективная монография] / [под ред. З. Д. Поповой]. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1989. – 199 с.

15. *Середницька А. Я.* Ідеографічний поділ дієслівної лексики в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 – «Загальне мовознавство» / А. Я. Середницька. – К., 2001. – 16 с.

16. *Титов В. Т.* Общая квантитативная лексикология романских языков / В. Т. Титов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – 240 с.

17. *Тихонов А. Н.* Границы и структура лексико-семантического поля / А. Н. Тихонов // Теории поля в современном языкознании. – Уфа, 1994. – Ч. III. – С. 3–7.

18. *Шафиков С. Г.* Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц / С. Г. Шафиков. – Уфа : Башкирский университет, 1989. – 88 с.

19. *Щур Г. С.* Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М.: Наука, 1974. – 256 с.

20. *Buzáßyrová K.* Sémantická štruktúra slovenských deverbativ. – Bratislava: Veda, 1974. – 237 s.

ПОНЯТТЄВА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ ЧОЛОВІК У ТРАКТАТІ ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКИ “DE VIRIS ILLUSTRIBUS”

Статтю присвячено дослідженню поняттєвої складової концепту ЧОЛОВІК у латиномовному трактаті Франческо Петрарки “De viris illustribus”. Визначаються ядерні та додаткові концептуальні ознаки, відповідно до яких проводиться класифікація лексичних одиниць на позначення чоловіка.

Ключові слова: *концепт, гендерний концепт, концепт ЧОЛОВІК, поняттєва складова концепту, Франческо Петрарка, “De viris illustribus”.*

Статья посвящена исследованию понятийного компонента концепта МУЖЧИНА в латиноязычном трактате Франческо Петрарки “De viris illustribus”. Определяются ядерные и дополнительные концептуальные признаки, в соответствии с которыми проводится классификация лексических единиц для обозначения мужчины.

Ключевые слова: *концепт, гендерный концепт, концепт МУЖЧИНА, понятийный компонент концепта, Франческо Петрарка, “De viris illustribus”.*

The article is devoted to the research of the logical component of concept MAN in Petrarch’s “De Viris Illustribus” written in Latin. Basic and additional conceptual features are being determined in correlation with which classification of lexemes for man nomination is proposed.

Key words: *concept, gender concept, concept MAN, logical component of concept, Petrarch, “De viris illustribus”.*

Стать – одна з найважливіших характеристик особистості, яка багато в чому визначає її соціальну, культурну та когнітивну орієнтацію у світі, у тому числі й за посередництвом мови. Антропоцентрична спрямованість лінгвістики останніх десятиліть зумовлює увагу мовознавців до вивчення мовних засобів представлення гендерних концептів [Малишевская 1999; Артемова 2000; Кирилина 2000; Бондаренко 2008 та ін.].

Щодо змісту та структури концепту, зазначимо, що ми у своєму дослідженні дотримуємося наукового підходу В.І. Карасика, який пропонує розглядати культурний концепт як трьохвимірне утворення, яке включає предметно-образну, поняттєву та ціннісну складові [Карасик 2002, 151].

Метою нашого дослідження є розкриття поняттєвої складової концепту ЧОЛОВІК у латиномовному трактаті Франческо Петрарки “De viris illustribus” (“Про славетних чоловіків”). Трактат англійською, німецькою, російською та українською мовами не перекладено, що зумовлює наукову новизну нашого дослідження.

Об’єктом дослідження є лексеми, які вербалізують концепт ЧОЛОВІК у трактаті Петрарки “De viris illustribus”.

Методи дослідження: концептуальний аналіз, компонентний аналіз, етимологічний аналіз, метод кількісних підрахунків.

З метою виявлення мовних засобів, які репрезентують концепт ЧОЛОВІК у трактаті Петрарки, було проведено суцільну вибірку іменників на позначення чоловіка. Для визначення значень слів, вивчення їх етимології використовувалися дані “Латинсько-російського словника” І.Х.Дворецького [Дворецкий 2003], “Oxford Latin Dictionary” [OLD 1968], Латинсько-українського словника [Трохимук, Трохимук 2001] й Етимологічного словника латинської мови Ерну та Мейє [Ernout, Meillet 1951].

У результаті текстуального аналізу було виявлено 119 лексем, які репрезентують концепт ЧОЛОВІК у трактаті Петрарки. Критерієм їх відбору була обов’язкова актуалізація у них двох концептуальних ознак: “особа” і “чоловіча стать”, які ми визначаємо як ядерні. Далі був проведений компонентний аналіз усіх виділених лексичних одиниць, що дозволило виявити додаткові ознаки, які включаються у значення тих чи інших одиниць, але не є обов’язковими:

1) вік; 2) рід діяльності; 3) положення у суспільстві, характерна соціальна дія; 4) родинні стосунки; 5) сімейний стан; 6) неродинні відносини, зв’язки; 7) стосунки з особами протилежної статі; 8) психіко-фізіологічна характеристика чи стан; 9) характер / поведінка.

У відповідності зі встановленими концептуальними ознаками, лексеми, за допомогою яких здійснюється вербалізація концепту ЧОЛОВІК у трактаті Франческо Петрарки, було умовно поділено на 10 груп. Слід зазначити, що досить велика кількість лексичних одиниць (ЛЮ) виявилися багатозначними, спроможними актуалізовувати різні значення в залежності від контексту, тому вони можуть бути віднесені водночас до кількох груп.

До загальних найменувань особи чоловічої статі ми відносимо 3 ЛЮ: *vir*, *mās* та *homo*.

- *vir*, *i m* – 1) а) муж, чоловік (*v. mulierque*); б) (рідко) людина (взагалі); 2) (істинний) муж, справжній чоловік, мужня людина; 3) дорослий чоловік (на противагу до *puer*); 4) (= *marītus*) одружений чоловік (*v. et uxor*); коханий; 5) самець; 6) боєць, воїн, солдат (піхотинець); 7) (= *is, ille*) ця людина; 8) (перев. в Pl.) людина; 9) мужність, (чоловіча) сила [Дворецкий 2003, 825].

Оксфордський словник латинської мови першим значенням даної ЛЮ подає наступне: 1) доросла особа чоловічої статі (у вираженому або прихованому контрасті до жінки); б) (у протилежності до дитини тощо, вказуючи на зрілість віку, та на зрілість у статевому досвіді); с) (у протилежності з євнухом, стверджуючи статеви́й потенціал); d) (у контрасті з *cinaedus* (кінед, розпусник) тощо, маючи на увазі чоловічі смаки, звички тощо); е) (поет.) стан бути чоловіком [OLD 1968, 501].

З огляду на вищеперелічені значення дана ЛЮ проявляє такі додаткові концептуальні ознаки: “риса характеру”, “вік”, “сімейний стан”, “рід діяльності”, “стосунки з особами протилежної статі”.

- *homo, inis m* – 1) людина; 2) чоловік; 3) розумний, розсудливий, чесний, порядний чоловік; 4) слабка (обмежена) істота; 5) ця людина; 6) прибічник; 7) піхотинець (*homines equitesque*) [Дворецкий 2003, 365].

Номен *homo* є перекладом давньоєврейського слова *adam* [Шевченко 2011, 10]. У Старому Завіті говориться про те, що створена з пороку земного людина оживає завдяки диханню Бога: “І дихання життя вдихнув у ніздрі її, – і стала людина живою душею” (Буття 2:7) [Біблія 2004, 8]. Можна зробити висновок, що подібно тому, як у давньоєврейській мові походження слова *Adam* пояснюють від “землі-пороху”, те ж саме відбувається зі словом *homo* у латинській мові. Індоевропейський корінь **dhghem-* – “земля” став основою для слів зі значенням “людина”. Форма локативу **dhgh(e)m-on-* – “на землі” могла вживатися як нове слово: **dhgh(e)m-on-* – “той, який знаходиться на землі, людина” [Clackson 2007, 190]. У латинській мові це дало слово *homo* (основа *homin-*, давньолат. *hemon-*) – “людина”, у якому сполучення приголосних **dhgh* спростилося до *h*.

Оскільки першою людиною, яка була створена Господом, був чоловік, тому й другий значення ЛО *homo* є “особа чоловічої статі”.

- *mās, maris m* – 1) чоловік; самець; 2) хлопчик, син.

Дана ЛО у трактаті Петрарки вживається лише один раз у словосполученні “*omnis mas hebreus*”/ “кожен єврейський хлопчик” [Petrarca 2008, 68].

Згідно критеріям, які висуваються до основних слів-репрезентантів концепту (частотність вживання, достатня абстрактність значень та загальновідомість) [Попова 2001, 97], ми вважаємо, що ЛО *vir* та *homo* можуть бути названі ключовими іменами концепту ЧОЛОВІК у досліджуваному трактаті Петрарки “*De viris illustribus*”. Проведений аналіз показав, що для ЛО *vir, homo* ознаки “особа” та “чоловіча стать” є ядреними. ЛО *vir* вживається у трактаті Петрарки 246 разів, *homo* – 131.

Серед ЛО на позначення чоловіка 8 вказують на *vīc*. Лексеми, які входять у дану групу, протиставляються за семантичними компонентами: “малий, юний” (6 одиниць) і “старий” (2 одиниці). У трактаті Петрарки ряд синонімів зі значенням “дитя, хлопчик, юнак” є більш численним і представлений наступними лексемами: *īnfāns, antis m/f* – дитя (приблизно до 7 років); *īnfantulus, ī m* – маленьке дитя; *prōlēś, is f* – дитя; *puer, erī m* – дитя, хлопчик (перев. від 7 до 16 років), юнак; *subolēs, is f* – 1) паросток; 2) нащадок, дитя; *juvenis, is m* – молодий чоловік, юнак.

До групи назв на позначення особи чоловічої статі похилого віку належать 2 ЛО: *senior, ōris m* – 1) людина похилого віку (від 45 до 60р.); 2) дуже стара людина; *senex, senis m* – старий, старець (старше 60 років).

Щодо ЛО на позначення чоловіка, що вказують на *pid діяльності*, то з усіх груп ЛО, які вербалізують концепт ЧОЛОВІК у трактаті Петрарки, дана група є найчисельнішою (55 номенів, 46%).

Назви особи чоловічої статі за родом діяльності ми поділили на такі підгрупи:

1) ЛО на позначення чоловіка у сфері влади, службової, посадової діяльності (20 ЛО, 36% цієї групи): *dictātor, ōris m* – диктатор; *īmperātor, ōris m* – 1) повелитель; господар, голова; керівник, начальник; 2) полководець, головнокомандувач; 3) переможець (почесний титул воєначальника); 4) імператор; *rēgulus, ī m* – царевич; *rex, regis m* – цар; *aedīlicius, ī m (vir)* – бувший едил; *cēnsor, ōris m* – цензор; *cōnsul, is m* – консул; *cōnsulārīs, is m (vir)* – консуляр; *cōnsultor, ōris m* – радник; *dispēnsātor, ōris m* – управитель, казначей; *jūris cōnsultus, ī m* – правознавець; *lēgātus, ī m* – 1) посол;

2) легат, помічник головнокомандуючого; 3) (в імперат. епоху) командир; 4) помічник намісника провінції; 5) імператорський намістник в провінції; **līctor, ōris m** – лікар; **praeco, ōnis m** – вісник; **praefectus, ī m** – 1) префект, начальник, голова; 2) полководець; **praetor, ōris m** – претор; **prōcōsul, ulis m** – проконсул; **quaestor, ōris m** – квестор; **scrība, ae m** – писар; **senātor, ōris m** – сенатор.

2) ... у військовій сфері діяльності (14 ЛО, 25% цієї групи): **bellātor, ōris m** – воїн; **captīvus, ī m** – полонений; **dux, ducis m** – 1) вождь; 2) голова, командир, полководець, керівник; **explōrātor, ōris m** – дослідник, шпигун; **hortātor, ōris m** – закликач; **īnsidiātor, ōris m** – 1) той, який знаходиться в засідці; 2) інтриган; **legiōnārī, ōrum m** – легіонери; **magister equitum** – начальник кінноти; **magister militiae** – начальник війська; **mīles, itis m** – 1) воїн; 2) піхотинець; **pedes, it is m** – піхотинець; **pugnātor, ōris m** – боєць; **speculātor, ōris m** – 1) розвідник; 2) охоронець; **tribūnus militum (militaris)** – військовий трибун.

3) ... у сфері виховання, освіти (3 ЛО): **altor, ōris m** – годувальник, вихователь; **gymnasiarchus, ī m** – гімназіарх; **praeceptor, ōris m** – 1) наставник, вчитель; 2) по-вельитель.

4) ... у сфері медицини, лікування: **medicus, ī m** – лікар.

5) ... у сфері мистецтва, творчості та занять, що їх супроводжують (4 ЛО): **artifex, icis m** – 1) майстер, художник; 2) творець; **cōntiōnātor, ōris m** – публічний оратор; **ōrātor, ōris m** – 1) оратор; 2) делегат; 3) посередник; **poēta, ae m** – поет.

6) ... у сфері релігії, культів, віщування (4 ЛО): **antistes, itis m/f** – глава, надзиратель, первосвященик; **flāmen, inis m** – фламін, жрець; **pontifex, ficis m** – понтифік, жрець; **sacerdōs, ōtis m/f** – жрець.

7) ... у сфері прислужування: **servus, ī m** – 1) раб, невольник; 2) слуга.

8) ... у господарчій, економічній сфері діяльності (4 ЛО): **agricola, ae m** – землероб; **pāstor, ōris m** – пастух; **fēnerātor, ōris m** – позикодавець; **mercātor, ōris m** – купець.

9) ... у сфері не посадової діяльності (5 ЛО): **collēctor, ōris m** – збирач; **domitor, oris m** – 1) приборкувач; **imitātor, ōris m** – наслідувач; **pācificātor, ōris m** – миротворець; **sōspitātor, ōris m** – спаситель.

Отже, образи чоловіків, які Петрарка запропонував для наслідування сучасним йому читачам, згідно традиційного гендерного розподілу праці найбільше були зайняті у сфері влади, службової та посадової діяльності та у військовій сфері.

До групи ЛО на позначення чоловіка, що вказують на положення у суспільстві, характерну соціальну дію входять 21 ЛО (18%). Слід зазначити, що у дану групу можуть бути включені практично всі ЛО, які називають рід діяльності, оскільки, за логікою речей, рід діяльності безпосередньо пов'язаний з певним положенням у суспільстві.

Ті ЛО, які вище не були проаналізовані, ми поділили на такі підгрупи:

1. Назви особи чоловічої статі за головуванням, керівництвом (4 ЛО): **administrātor, ōris m** – 1) розпорядник, керівник; 2) уповноважений, намістник; **dispēnsātor, ōris m** – управитель; **magistrātus, ūs m** – 1) сановник, начальник, представник влади, чиновник; **prīnceps, cipis m** [primus + capio] – 1) голова, керівник; ва-

тажок; 2) натхненник; творець; підбурювач, винуватець; призвідник; 3) державний (політичний) діяч; 4) володар, владика; принцепс, імператор тощо.

2. ... за перемогою, перевагою: *victor, ōris m* – переможець.

3. ... за заснуванням, створенням, починанням чогось (4 ЛО): *conditor, ōris m* – засновник, творець, основоположник; *creātor, ōris m* – творець; *excōgitātor, ōris m* – винахідник; *fundātor, ōris m* – засновник.

4. ... за наданням допомоги, захисту, сприянням (8 ЛО): *amātor, ōris m* – прихильник; *assessor, ōris m* – помічник; *cōnsors, sortis m/f* – співучасник; *minister, trī m* – помічник, соратник; *patrōnus, ī m* – захисник, покровитель, заступник; *satelles, itis m* – 1) охоронець; 2) супутник; *sōspitātor, ōris m* – спаситель; *vindex, icis m* – захисник.

5. ... за зрадництвом, відступництвом: *dēsertor, ōris m* – утікач; *fugiēns, entis m* – утікач; *prōditor, ōris m* – зрадник.

Наступна група ЛО на позначення чоловіка вказує на родинні стосунки. Дана група представлена у трактаті достатньо повно. Це пов'язано із формою оповіді – життєпису. У дану групу входять 12 ЛО (10%): *pater, tris m* – 1) а) батько; б) pl. батьки; 2) тесть, свекор; pl. предки; 3) сенатори (з патриціїв), сенат; 4) патриції (як прошарок); 5) засновник, родоначальник, батько; 6) упорядник; 7) батько (як почесне найменування); *parens, entis m/f* – 1) а) один з батьків; б) батьки або діди, предки; 2) родоначальник, засновник; 3) метрополія; 4) винахідник; 5) родич; *filius, ī m* – син; *hērēs, ēdis m/f* – наслідник; *successor, ōris m* – наслідник; *frāter, tris m* – 1) брат; 2) двоюрідний брат; 3) друг, товариш, приятель; 4) брат (римського народу), почесний титул деяких союзних Риму народів; *cōnsobrīnus, ī m* – 1) двоюрідний брат; 2) родич; *nepōs, ōtis m* – внук, нащадок, племінник; *avus, ī m* – дід, прадід, предок; *patruus, ī m* – дядько по батькові; *gener, erī m* – 1) зять; 2) чоловік сестри; 3) чоловік внучки чи правнучки; *socer, erī m* – тесть або свекор.

Серед ЛО на позначення чоловіка дві вказують на сімейний стан, такі як *conjūnx, jugis m* – одружений чоловік; *spōnsus, ī m* – наречений.

Група ЛО на позначення чоловіка, що вказують на неродинні відносини, зв'язки, налічує 11 номенів (9%): *amīcus, ī m* – друг, приятель, сторонник; *socius, ī m* – товариш, супутник; *convīva, ae m* – гість, застільний товариш; *vīcīnus, ī m* – сусід; *collēga, ae m* – 1) колега; 2) одностудець; *contrādictor, ōris m* – опонент, супротивник; *inimīcus, ī m* – ворог, противник; *hostis, is m* – 1) чужинець, іноземець; 2) воєнний противник, неприязнь, національний ворог (на відміну від особистого *inimīcus*); 3) суперник (у коханні); 4) ворожа сторона; *peregrīnus, ī m* – чужинець; *paranymphus, ī m* – шафер нареченої; *testis, is m* – 1) свідок; 2) очевидець.

У трактаті Петрарка не переймався проблемами взаємовідносин із особами жіночої статі, тому кількість таких ЛО становить лише 2 номени – *adulter, erī m* – 1) перелюбник; 2) коханець; *illecebra, ae f (pl)* – спокусник, звідник (на відміну від Джованні Боккаччо, у трактаті якого про славетних жінок (“De mulieribus claris”) ми нарахували 8 таких ЛО [Воссассіо 2001]).

Наступна група ЛО на позначення чоловіка вказує на психіко-фізіологічну характеристику чи стан (3 ЛО): *audītor, ōris m* – слухач; *mīrātor, ōris m* – той, хто дивується; *somniātor, ōris m* – той, хто бачить сни.

Остання виокремлена нами група ЛО на позначення чоловіка вказує на **характер/поведінку** (2 ЛО); *aemulus, ī m* – 1) той, який за щось змагається, не поступається, конкурент; 2) прихильник, приборник, послідовник; 2) суперник, заздрісник; *contemptor, dris m* – той, який зневажає щось, той, хто чимось гордує.

Отже, із трактату Франческо Петрарки нами було виявлено 119 лексем, які вербалізують концепт ЧОЛОВІК. Компонентний аналіз досліджуваних лексичних одиниць дозволив виділити наступні концептуальні ознаки: дві ядерні ознаки – “особа” та “чоловіча стать”, і 9 додаткових ознак. Відповідно лексеми, які вербалізують концепт ЧОЛОВІК у трактаті Петрарки, були умовно розділені на 10 груп.

Іменники *vir* та *homo* є ключовими словами досліджуваного концепту, оскільки вони відповідають усім необхідним критеріям, які висуваються до таких феноменів (частотність вживання, достатня абстрактність значень, загальновідомість, широка лексична та культурна розробленість).

1. *Артемова А.В.* Эмотивно-оценочная объективизация концепта «женщина» в семантике фразеологических единиц (на материале английской и русской фразеологии): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / А.В. Артемова. – Пятигорск, 2000. – 16с. 2. *Біблія* / [пер. І.Огієнка]. – Київ: Українське біблійне товариство, 2004. – 1178 с. 3. *Бондаренко О.С.* І назвав Адам ім'я своїй жінці: Єва...: ЧОЛОВІК і ЖІНКА у дзеркалі мовних культур / Олександр Сергійович Бондаренко. – Кіровоград, 2008. – 159 с. 4. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с. 5. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь – 7-е изд., стереотип. – / Иосиф Хананович Дворецкий. – М.: Рус. яз., 2003. – 846 с. 6. *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с. 7. *Кирилина А.В.* Гендерные аспекты языка и коммуникации: Автореф. дис. ... д-ра наук: 10.02.19 “Общее языкознание, социалингвистика, психолингвистика” / А.В. Кирилина. – М., 2000. – 40 с. 8. *Латинсько-український словник* / [уклад. М.Трофимук, О.Трофимук] – Львів: Львівська богословська академія. Інститут неології, 2001. – 693 с. 9. *Малишевская Д.* Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода (на примере оппозиции «Мужчина / Женщина» / Д. Малишевская // Фразеология в контексте культуры. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. – С.180-184. 10. *Попова З.Д.* Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: ИСТОКИ, 2001. – 191 с. 11. *Шевченко И.Ю.* Архаические мифологемы социального бытия и социального порядка: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 “Социальная философия” / И. Ю. Шевченко. – Ростов-на-Дону, 2011. – 26 с. 12. *Clackson J.* Indo-European Linguistics: an Introduction / James Clackson. – Cambridge University Press, 2007 - 260 p. 13. *Boccaccio G.* Famous Women / Giovanni Boccaccio [transl. by Virginia Brown]. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press., 2001. – 530 p. 14. *Meillet A., Ernout A.* Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine / A. Meillet, A. Ernout. – Paris: C. Klincksieck, 1951. – 1409 p. 15. *Oxford Latin Dictionary* [edit. by A. Souter, J.M. Wyllie, C.O. Brink etc.]. – London: Oxford University Press, 1968. – 2126 pp.

16. *Petrarca F. De viris illustribus.* / Francesco Petrarca. – Firenze: Le Lettere, 2003. – 488 p.
17. *Petrarca F. De viris illustribus.* Adam – Hercules / Francesco Petrarca / [a cura di Caterina Malta]. – Messina: Centro Interdipartimentale di Studi Umanistici (Peculiares, 1), 2008. – pp. CCLXI e 355.

*Підмогильна Д.Г., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ «ТІЛО» Й «ДУША» У МАЛІЙ ПРОЗІ ЛУ СІНЯ

У статті досліджено особисте ставлення Лу Сіня до “духовного” й “тілесного”. Визначено важливість “тіла” у збірці «Дикі трави» як засобу вираження психологічних труднощів та душевних страждань людини в Китаї початку ХХ століття. Виявлено типи взаємин “тіла” й “душі”; зокрема: домінування “душі” над “тілом” («Прощання тіні»), конфлікт “тіла” й “душі” («Намогильний напис») та співпраця “тіла” й “душі” («Помста(II)»).

Ключові слова: “духовне”, “тілесне”, психологізм, типи взаємин “тіла” й “душі”.

В статье исследовано личное отношение Лу Сяня к “духовному” и “телесному”. Определена значимость “тела” в сборнике «Дикие травы» как средство изображения психологических трудностей и душевных страданий человека в Китае начала ХХ столетия. Раскрыты типы отношений “тела” и “души”, в частности: доминирование “души” над “телом” («Прощание тени»), конфликт “тела” и “души” («Надгробная надпись») и сотрудничество “тела” и “души” («Местъ (II)»).

Ключевые слова: “духовное”, “телесное”, психологизм, типы отношений “тела” и “души”.

In the article writer's personal attitude towards “spiritual” and “physical” is examined. Established the importance of “body” in Lu Xun's prose poetry collection “Wild grass” as means of expressing psychological difficulties and mental suffering of people in China at the beginning of the XX century. Traced the types of relationship between “body” and “soul”; particularly: “soul” dominance on “body” (“Shadow's leave-taking”), the conflict between “soul” and “body” (“Tombstone inscription”), “soul” and “body” co-operation (“Revenge (II)”).

Key words: “spiritual”, “physical”, psychologism, types of relationship between “body” and “soul”.

Лу Сінь у своїх ранніх працях виступав за “становлення особистості”, “вдосконалення моральних якостей людини” - “立人”, таких, як чесність перед своїм народом, дисциплінованість, взаємна підтримка, організованість та самовідданість у боротьбі за відновлення держави. Так, у статті “Про відхилення у розвитку культури” (“文化偏至论”) Лу Сінь писав: “Коли відбудеться становлення людини, усі справи підуть на лад; дотримуючись цієї ідеї, необхідно цінувати особистість та розвивати дух...” [1, 51]. У статтях раннього періоду (початок ХХ ст., 1908 р.) можна чітко простежити те, що письменник надавав важливого значення духовності та зневажливо ставився до всього тілесного, приземленого.

Так, письменник завжди підтримував молодь, “глибокомислячих людей” та співчував “тим, кому було п’ятдесят років”. Лу Сінь не мріяв про легкий шлях для молоді. Він не лише любив її, не лише співчував її стражданням, але й вірив у життєві сили молодого покоління. Казав, що загинути, нехай навіть у молодому віці за рух життя уперед – це краще, ніж повільне гниття. Письменник вкрай ненавидів та висміював тих “товстошочких людей, які доживали до вісімдесяти, дев’яноста років”, казав, що ці “особи лише прагнуть здобути похвалу та підтримку китайського уряду” [2, 243]. Адже для них головним було - “догляд за тілом (турбота за здоров’ям)” – “惜身” та “тілесний відпочинок” - “养身”, що і сприяло їхньому довголіттю. У статті «Смерть» (1936р.) (《死亡》) Лу Сінь пояснює, що причиною такого дбайливого ставлення до себе і свого зовнішнього вигляду були буддійські уявлення про перевтілення душі після смерті. Вони вірили, якщо існує душа, то навіть після смерті вона не зникає безслідно, а перетворюється на дух. І чим краще вони збережуть своє тіло, тим щасливіше буде життя його душа. Бажання заможної людини залишатися духом пояснювалося тим, що життя духу є продовженням земного способу життя [3, 150]. Так, ці “товстошочкі люди” ставали відлюдниками, готуючись перетворитися на Будду, читали класичні книги та стояли за повернення до древності, проти чого різко виступав Лу Сінь. Письменник засуджував “вчених та чиновників своєї доби, тому що вони матеріальні блага ставили понад усе. Вони не були зацікавлені у розбудові та відновленні своєї держави. Причини відсталості країни Лу Сінь пов’язував лише зі станом духовного життя, оцінюючи останнє як визначальний фактор.

Те, що Лу Сінь цінував духовну сторону життя та зі зневагою ставився до тілесного, можна побачити і з того, що у повсякденному житті письменник недбало ставився до власного здоров’я, іноді зовсім не звертав на нього увагу. Він не боявся смерті. Віру у лікарів, яких називали “мислителями”, Лу Сінь почав втрачати ще у дитинстві. Адже життя хворого батька, котрого намагалися протягом декількох років поспіль вилікувати китайські лікарі, так і не вдалося врятувати [3, 149]. У 1902 році Лу Сінь, керуючись благородними ідеями служіння своєму народу, вступив до медичного інституту в Японії. У передмові до збірки «Поклик» («呐喊»), 1922р.) Лу Сінь писав, “що мріє закінчити медичний інститут та повернутися на батьківщину, щоб рятувати таких хворих людей, як його батько, котрий більше страждав від неправильного лікування, ніж від самої хвороби” [4, 33]. Однак, на другому році навчання в медичному інституті, після того, як студентам показали хроніку – епізоди російсько-японської війни (1904-1905pp.), Лу Сінь зрозумів, що темнота і відсталість

– ще більше зло для Китаю, ніж смертність від хвороби. У 1906 році письменник вирішив покинути медичний університет і зв'язати життя з боротьбою за духовне розкріпачення китайського народу. І головним засобом впливу на духовний розвиток особистості Лу Сінь вважав літературу. Він казав:

“凡是愚弱的国民，即使体格如何健全，如何茁壮，也只能做毫无意义的示众的材料和看客，病死多少，是不必以为不幸的。所以我们的第一要著，是在改变他们的精神，而善于改变精神的是，我那时以为当然要推文艺” [4, 34] *“Якщо народ неосвічений, темний, то яким би міцним та здоровим (у фізичному плані) він не був, на нього чекає печальна доля стати невідомим об'єктом страсти, або її спостереженням. Смерть від хвороби, то не таке велике нещастя. У першу чергу необхідно сприяти духовному відродженню народу, і краще за все це можна зробити за допомогою літератури”*.

Та все ж у літературі, у спробах віднайти духовний шлях, письменник звертається до “тіла” (“身体”). Лу Сінь заперечував “існування тіла, яке втратило духовність” (“躯壳虽存，灵觉且失”). Він вважав за ідеал єдність “тіла” і “душі”. Тобто, як душа може впливати на діяльність тіла, так і тіло виступає засобом зв'язку душі із зовнішнім світом. Важливим для нього було однакове ставлення і до тіла, і до душі, неможливість розділення тілесного і духовного.

У передмові до збірки «Дикі трави» Лу Сінь писав: “Коли я мовчу, то відчуваю повноту життя, як тільки збираюся заговорити – мене відразу охоплює почуття пустоти” (“当我沉默的时候，我觉得充实；我将开口，同时感到空虚”) [5, 159]. “Мовчання” (“沉默”) – це той стан, коли слова душі знаходяться у тілі, але все ще не вимовлені ним. А тіло, будучи вірним та податливим, віддає усю свою енергію та сили на вираження проблем та передачі тих хвилювань, котрі містяться в душі. І душа, виражаючи за допомогою тіла усе, що її переповнює, “відчуває насичення”, “повноту життя” (“感到充实”). Слова Лу Сіня “开口” – “говорити”, “мовити” – це слова душі, котра покидає тіло, прагне вийти з нього. І якщо це трапиться, то задоволена душа, вирвавшись з тіла, зникне в пустоті.

Коли людина у своїх думках та почуттях намагається щось з'ясувати чи зрозуміти, вона бере на себе певні зобов'язання, долає труднощі, її тіло також приходить на допомогу, воно становить єдність із душею, не може виступати окремо від неї. Якщо тіло буде спаралізовано, втратить будь-яку чуттєвість, то в такому випадку душа має право зробити попередження, пробудити тіло і навіть “попрощатися” з ним, так як попрощалася “тінь” (“影”) душі з “тілом” (“身体”) у вірші прозою «Прощання тіні» (《影的告别》). “Тінь”, яка у цьому випадку виступає у ролі “душі”, відкрито заявляє, що хоче покинути тіло, і “на самоті відправитися у далеку дорогу” (“独自远行”) і “блукати у п'ятні де немає прихистку” (“彷徨于无地”) [6, 165]. Але, чи не можна розглядати ці речі, які її дійсно турбують і про що їй так важко говорити, як слабкість та знесиленість? Якщо порівняти її із завмерлим тілом, то насправді їй не вистачає рішучості та здатності подолати думки, котрі її так турбують. Крім того, головна причина її слабкості та нерішучості пов'язана з тим, що тіло весь цей час дратує її своїм впертим мовчанням, і за всіх цих обставин тіло весь час тримає у собі, здавалося б, сильну “тінь” (тобто, душу). “Прощання тіні”, насправді, було спровоковане самим

тілом, адже це ті слова, які воно хотіло вимовити. Можливо тіло із самого початку зрозуміло, що як не прагнула би “тінь” (душа) його покинути, їй не вдається цього зробити, через що байдуже і мовчки спостерігало за її збудженим безупинним буркотінням.

У «Прощанні тіні» активність та життєвість проявляє “тінь” (душа), більш серйозним та стриманим є “тіло”. Мовчазне тіло прийшло в себе, отямалося, та все ж залишається безпомічним. Воно мовчки й терпляче чекає доки “тінь” скаже усе, що хотіла, і, чекає доки збуджена та схвилювана тінь заспокоїться та повернеться, і тоді тіло зможе співпрацювати з “тінню” (душею) і спільно закінчити допити над цілісним “Его” (“自我”), яке в кінці кінців розпадеться на інертне тіло та енергійну “тінь” (душа), які будуть відірвані один від одного.

У віршовій прозі «Намогильний напис» (《墓碣文》) “блукаюча душа” (“游魂”) прагне дізнатися, хто вона. Вона не шукає відповідь у навколишньому світі, а повертається в тіло, “шукає причину в собі” (“反求诸己”), і це спонукає до висловлювання тіла. У виразі - “вирви серце і з’їж, якщо хочеш відчутти його справжній смак” (“抉心自食, 欲知本味”) бачимо, як пошуки душі переходять у тілесні страждання, муки. Лу Сінь у своїх публіцистичних статтях часто говорить, що він прагне “глибоко просмакувати” (“深味”), відчутти людські страждання та печаль.

Та все ж для Лу Сіня і під час самозаглиблення, і в період критики реальності головне завдання – це змусити тіло піднятися, бо, якщо тіло не проявить себе, абстрактній душі не буде на кого покластися, і все перетвориться на даремний крик, агітацію чи просто виставу. Та коли душа потерпає від страждань, тіло в цей же час також мучиться. «Намогильний напис» це історія, в якій розповідається про “співпрацю” душі та тіла:

“...有一游魂, 化为长蛇, 口有毒牙。不以啗人, 自啗其身, 终以殒颠...” [7, 178] “...блукаюча душа перетворилася на велику змію з отруйними зубами. Не зумівши ужалити людину, вона ужалила себе і вмерла...”.

Шкода лише, що така “співпраця” не мала успіху. Адже після того, як тіло зазнає найбільших страждань, душа втрачає інтерес, і через свою природну активність та легковажну поведінку, коли тіло загинуло, вона не погоджується разом з ним прийняти поразку, і за гарної нагоди зраджує тіло. Вона тікає через “широкий пролом” (“大阙口”), покидаючи у могили тіло, з якого було витягнуте серце, на самоті приймає поразку та зраду. Це ще раз довело, чому тіло, зіштовхнувшись із пихатою та самозакоханою “тінню” (душею), коли вона прийшла “прощатися”, весь час зберігає мовчання.

Та все ж мертве тіло неохоче виражає свій гнів та обурення. Коли душа (у «Намогильному написі» виступає в ролі - “Я”, якому сниться сон) спокійно підходить до могили, щоб полюбуватися скривдженим і сплюндрованим тілом, воно сердито промовляє: “...Відповідай! А ні, то іди геть!” (“...答我! 否则, 离开! ”). До того ж, не стримуючись, “піднімається з могили і сідає” (“在坟中坐起”), що дуже лякає “мене” (“我”), тобто – душу, яка “швидко, не наважуючись озирнутися, тікає, боячись, що воно буде гнатися за нею” (“我疾走, 不敢反顾, 生怕看见他的追随”). Та чи не можна порівняти те, що має на увазі мертве тіло в «Намогильному написі», говорячи

слова - “Іди геть!” (“离开!”), із відкритою заявою “тіні” (душі) про її “прощання” з тілом в оповіданні «Прощання тіні»? В такому світлі, “тінь” (душа), яка зраджує та покидає тіло, не заслуговує на довіру та підтримку.

Душа прагне розвитку, в кінцевому рахунку, вона повинна перевершити тіло, стати домінуючою, подолати обмеження та земні властивості, котрі йому притаманні. Але неможливо просто оминати тіло, треба лише чесно зустрітись зі справжньою реальністю, необхідно пройти крізь тіло, а не просто обійти його за допомогою “прощання” (“告别”) чи “пішовши геть” (“离开”); інакше, таке домінування душі над тілом буде оманливим. У одній із статей Лу Сінь писав:

“仰慕往古的，回往古去罢！想出世的，快出世罢！想上天的，快上天罢！灵魂要离开肉体的，赶快离开罢！现在的地上，应该是执着现在，执着地上的人们居住的” [8, 129] *“Якщо захоплюєшся древністю, маєш повернутися в ті часи; якщо хочеш народитися, то з’явишся на світ; якщо хочеш в небо, то вознесешся”*.

Однак, Лу Сінь з презирством ставиться до бажання “душі” покинути тіло. Він не підтримує її у цьому. Мовчання, спокій, терпіння, грубість і навіть відсталість тіла весь час слугує повчанням, допомогою крикливій, збентеженій, слабкій, легковажній, проте завжди прагнучій першості душі.

Якби твори Лу Сіня не містили промови тіла, вони втратили б експресивність. Твори Лу Сіня в цілісній системі новітньої китайської літератури унікальні. Так, письменник з усіх сил наполегливо намагався усі психологічні труднощі та душевні страждання людей тогочасного Китаю пропустити крізь себе і виразити їх через тіло. І за допомогою тих переживань та відчуттів, які отримує тіло, шукає вихід із складного положення. Тож, письменник не відкидає тіло, не відсторонює його, а безвідповідальну тінь відпускає діяти самовільно. Та, здається, що дослідники «Диких трав» останні десять років, коментуючи оповідання «Прощання тіні», приділяли занадто багато уваги словам тіні, коли та відкрито заявляє, що “на самоті відправляється у далеку дорогу” (“独自远行”), і майже не надавали належного значення мовчазному тілу. Тому доводили, що Лу Сінь з усіх сил намагався об’єднати тіло і душу, прагнув довести, що ні душа, ні тіло не можуть існувати окремо один від одного.

Та насправді, протягом всієї творчої практики Лу Сіня, бажання “тіні” (душі) “на самоті відправитися у далеку дорогу”, так і не здійснилося. І, врешті решт, вона все ж повертається до тіла, за яким вона так “не хотіла слідувати” (“不想跟随”), і “залишатися поруч” (“不愿住”). “Тінь” та тіло перебувають у напружених стосунках, адже вони ніколи раніше не хотіли покинути один одного, а зараз обоє оповиті цим конфліктом, і це все створює завершений образ “Его”.

З цієї точки зору можна розглянути наступний вірш прозою «Помста (II)» (《复仇(其二)》), в якому письменник змальовує процес розп’яття Ісуса Христа з «Нового Завіту». Метою такого зображення було прагнення письменника ще більш чітко та гостро передати тілесні відчуття, котрі переживав Ісус в момент розп’яття. В «Євангеліє від Марка» містяться записи про те, як над ним знущалися та розп’яли на хресті, але не описуються ті больові відчуття, які зазнало тіло Ісуса, будучи розп’ятим. Лу Сінь випускає деталі, які передували та слідували розп’яттю, він лише зосереджується на тілесних відчуттях, робить акцент на тому, що, з одного боку, це відчуття болю,

а з іншого, відчуття радості, яке сильніше за біль. Перед розп'яттям Ісусу дають випити вино для того, щоб полегшити біль, проте він відмовляється. Він це робить, щоб повною мірою прийняти ті муки, які йому, Сину Божому, підготували люди Ізраїлю. І при цьому він відчуває ще більшу скорботу за їхнє майбутнє, та ненавидить їхнє сьогодення. Він і страждає, і відчуває задоволення:

“丁丁地响，钉尖从掌心穿透，他们要钉杀他们的神之子了，可悯的人们呵，使他痛得柔和。丁丁地响，钉尖从脚背穿透，钉碎了一块骨，痛楚也透到心髓中” [9, 186] *“Дзвенять удари, цвяхи пронизують долоні. Вони – о, ці нікчемні люди! – хочуть розп'яти сина свого Бога, щоб від болю він змирився. Дзвенять удари, цвяхи пронизують ступні. Роздроблені кістки, і нестерпний біль проникає до самого серця”*.

Лу Сінь детально змальовує картину розп'яття, описує відчуття від кожного удару, і нарешті настає кульмінаційний момент:

“突然间，碎骨的大痛楚透到心髓了，他即沉酣于大欢喜和大悲悯中” [9, 186] - *“Раптом пекущий біль від роздроблених кісток проникає до самого серця, і тоді він вже навіки заглиблюється у велику радість та велику скорботу”*.

Ісус відчував найвищу радість, проповідуючи Господнє вчення серед людей, наставляючи їх на правильний шлях. І зазнав сильних тілесних мук та страждань. І відчуття тієї радості не було б таким сильним, якби він не відчув той найвищий ступінь тілесного болю. Та біль і та радість це, немов, злиття воедино плоті і крові, яке виражається за допомогою тілесного та духовного. Важкий тілесний біль сприяє духовному піднесенню. Душевна рана може розкритися лише із глибини тіла, в якому переплелася відчуття найвищої болю та радості.

Отже ми бачимо, що письменник попервах надавав важливого значення лише духовності, він прагнув “вдосконалити моральні якості людини”, “змінити внутрішнє духовне життя” людей сучасного Китаю. Та все ж, він розуміє, що духовне піднесення неможливе за всілякого приниження та знецінення людського тіла, і у своїй літературній творчості Лу Сінь звертається до “тіла”, говорячи про неможливість розділення тілесного і духовного. Адже душевна рана та душевні страждання розкриваються і виходять через тіло. Саме тілесний біль сприяє духовному становленню особистості. Таку зміну у ставленні письменника до місця та ролі “тіла” дає змогу простежити проведений аналіз декількох віршів прозою збірки «Дикі трави». Так, у «Прощанні тині» зображується “прощання” пихатої, самозакоханої “тині” (душі) з тілом, яке не звертає ніякої уваги на її прощальну промову. В оповіданні «Намогильний напис», душа, яка свого часу співіснувала з тілом, після невдачі не може змиритися з поразкою, хитро перетворюється на сторонню особу, і “йде геть” від тіла. А у «Помста (II)» йдеться про успішну “співпрацю” душі та тіла. Тож, у цих трьох віршах прозою ми поступово простежуємо розкриття трьох видів відносин “тіла” і “душі”, які і показують зміну ставлення письменника до “тіла” та неможливості розділення тілесного і духовного.

1. 鲁迅：《文化偏至论》，见《鲁迅全集》，第1卷，人民文学出版社1981年出版。2. 鲁迅：《译文序跋集·〈出了象牙之塔〉后记》，见《鲁迅全集》，第10卷，人民文学出版社1981年出版。3. 鲁迅：《死亡》，见《鲁迅全集》，第

三卷，人民文学出版社，1982年出版 4. 鲁迅：《〈呐喊〉自序》，见《鲁迅全集》，第十六卷本，人民文学出版社，1981年出版。5. 鲁迅：《野草·题辞》，见《鲁迅全集》，第二卷，人民文学出版社，1981年出版。6. 鲁迅：《影的告别》，见《鲁迅全集 野草》，第2卷，人民文学出版社，1982年出版。7. 鲁迅：《墓碣文》，见《鲁迅全集 野草》，第2卷，人民文学出版社，1982年出版。8. 鲁迅《〈华盖集〉·杂感》，北新书局初版，1927年出版。9. 鲁迅：《复仇（其二）》，见《鲁迅全集 野草》，第2卷，人民文学出版社，1982年出版。

Плющ Б.О., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЩЕ ОДИН ШТРИХ ДО ТВОРЧОГО ПОРТРЕТА А.О.БІЛЕЦЬКОГО (про переклад роману Вальтера Скотта “Квентін Дорвард”)

У статті на основі комплексного зіставного аналізу розглядається переклад А. О. Білецьким роману “Квентін Дорвард” В. Скотта та відтворення перекладачем особливостей авторського стилю шотландського письменника.

Ключові слова: переклад, ідіостиль, іношомовні слова, алітерація, алюзія, гра слів.

В статье на основе комплексного сопоставительного анализа рассматривается перевод А. А. Белецким романа “Квентин Дорвард” В. Скотта и отображение переводчиком особенностей авторского стиля шотландского писателя.

Ключевые слова: перевод, идиостиль, иноязычные слова, аллитерация, аллюзия, игра слов.

In this article, relying on a complex comparative analysis, was considered the translation of the Walter Scott's novel “Quentin Durward” by A. Biletsky and the rendering of the peculiarities of the author's style of the scottish writer.

Key words: translation, idiostyle, foreign words, alliteration, allusion, pun.

Мета дослідження полягає в аналізі українського перекладу А.О. Білецьким роману В. Скотта з позицій відтворення провідних рис ідіостилу. **Завдання:** виокремлення головних особливостей авторського стилю В.Скотта (їх ролі у романі) та методів їх відображення А.О.Білецьким в українському перекладі; аналіз перекладацьких рішень А.О.Білецького. **Актуальність** статті визначена практичним та теоретичним інтересом до труднощів перекладу ідіостилу та індивідуальної авторської поетики в художньому тексті. **Новизна** статті полягає у дослідженні перекладу А.О.Білецького з англійської мови, який досі ще не розглядався.

Про видатного українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вченого Андрія Олександровича Білецького багато вже написано і сказано, зокрема його учнями і послідовниками (док.філ.н., проф. Н.Клименко “А.О.Білецький – політолог, учений, педагог”(1996 р.), “Український елініст професор А.О.Білецький (95-річчя від дня народження)” (2005), проф. С.В.Семчинський “Профессор А.А.Белецкий”(1997 р.), Ю.Шанін “Він залишився назавжди”(1997 р.) та ін.). Однак, якщо про А.О.Білецького як про видатного елініста, поліглота (знав близько 90 мов, серед яких давньогрецька, латина, французька, німецька, новогрецька, іспанська, англійська та ін.), літературознавця, знавця і перекладача з давньогрецької мови (напр.: переклав «Історію в 9-ти книгах» Геродота), автора книг “Міфи давнього Сходу”, “Топоніміка Криму”, “Про мову і мовознавство” та загалом вченого-лінгвіста з широким колом інтересів (етимологія, порівняльно-історичне мовознавство, типологія, лінгвосеміотика, лексикографія, граматики, ономастика, топонімія та ін.) відомо вже досить багато, то творчій особистості А.Білецького як перекладача з індоєвропейських мов, а саме з англійської, дотепер приділялася досить незначна увага.

Для перекладу А.Білецький обрав один із найбільш відомих історичних романів Вальтера Скотта “Квентін Дорвард”(1823). Чому для перекладу був обраний твір з-під пера саме цього видатного шотландця, чому саме цей роман, який належить до пізніх творів В.Скотта найбільше з-поміж усіх інших припав до уваги А.Білецькому? За нашим припущенням, розгадка криється у схожості особистостей А.Білецького (1911-1995) та Вальтера Скотта (1771-1832), а саме у їхньому пристрасному інтересі до мов. В.Скотт, будучи учнем відомого латиніста Люка Фрейзера, хоч і не зміг опанувати грецьку мову, однак, вже знаючи латинську (мотивацією до вивчення було бажання читати тексти Вергілія, Тацита, Горация), самостійно вивчив французьку, німецьку, іспанську та італійську мови [Дайчес 1987, 32]. У романі “Квентін Дорвард”, як у жодному іншому творі письменника, продемонстроване його знання багатьох мов, а також грецької міфології і крилатих латинських висловів. Вочевидь, саме це і приваблювало увагу А.Білецького та викликало бажання відтворити роман українською мовою. Крім того, за словами Н.Клименко, учениці відомого вченого, серед різноманіття наукових інтересів А.Білецького були історія, давня історія, історія культури давніх народів, археологія та ін.[Клименко], ці науки також були пристрастю Вальтера Скотта, яка й спонукала його до створення своїх історичних романів.

Розглядаючи переклад “Квентіна Дорварда” А.Білецьким, можна переконатися в істинності твердження Л.В.Коломієць про те, що “у перекладацькій творчості, не менше, ніж в оригінальній, реалізується естетично значимий потенціал національної мови” [Коломієць 2011,16]. Адже, А.Білецький максимально розкриває у творі усі можливості української мови, адаптує оригінал до притаманного їй синтаксису, лексичних особливостей, що робить переклад надзвичайно милозвучним, природним і легким для сприйняття. Так, наприклад, притаманні ідіостилю Вальтера Скотта довгі, складні, переважно складносурядні речення (великий абзац може складатися лише з одного речення) у перекладі розбиваються на декілька простих чи/і складних (складнопідрядних), що сприяє легшому сприйняттю тексту:

1.1. *A tone of romantic and chivalrous gallantry (which, however, was often disgraced by unbounded licence) characterized the intercourse between the sexes; and the language of knight-errantry was yet used, and its observances followed, though the pure spirit of honourable love, and benevolent enterprise which it inculcates, had ceased to qualify and atone for its extravagances* [1:46].

1.2. У вищому суспільстві ще **підтримували** романтичний тон рицарської куртуазії, який, проте, здебільшого **був порушений** необмеженими вольностями. Ще **вживали** мову мандрівного рицарства і відповідного етикету. Та **це була** лише форма, що **прикривала** грубий розбишацький побут [2: 331].

2.1. *When these errors took place, they seem to have arisen from an over-refined system of policy, which induced Louis to assume the appearance of undoubting confidence in those whom it was his object to overreach; for, in his general conduct, he was as jealous and suspicious as any tyrant who ever breathed* [1:48].

2.2. Коли ці **помилки траплялися**, то **здавалося**, що **вони виникали** з надмірно витонченої політики. Ця **політика змушувала** Луї надягати на себе маску безсумнісного довіря до тих, кого він мав на меті перехитрити. Бо в своїй звичайній поведінці **він був** боязкий і підозрілий, як і всякий тиран [2:332].

Один з творців теорії перекладу в Україні М.Рильський вважав, що при перекладі “ми повинні будувати фразу згідно з законами нашої мови, але так, щоб відчувався характер синтаксису автора. Автор, який має звичку писати довгими періодами, не можна ніяк перекладати коротенькими фразами” [Рильський 1975, 160]. І ми не можемо сказати, що А.Білецький порушив цей принцип. У прикладах 1.1., 1.2. і 2.1., 2.2 бачимо, що одне складне речення з підрядними та сурядними видами зв’язку (1.1. і 2.1) передане трьома коротшими реченнями (у прикладах 1.2. і 2.2. – двома складнопідрядними і одним простим реченням), тобто інформація поділяється на смислові блоки (відповідно до синтаксичних основ оригіналу), однак подається без жодних скорочень.

Друга провідна і надзвичайно оригінальна риса ідіостилу Вальтера Скотта має багато спільного з його новаторством. Відомий літературознавець, культуролог і семіотик, Ю.Лотман зазначає: “<...> літературна теорія XVIII-XIX ст. визначала роман та інші прозові жанри за нижчі різновиди мистецтва. Проза то зливалася з філософською та політичною публіцистикою, сприймаючись як жанр, який перебуває поза межами художньої літератури, то вважалася чтивом, розрахованим на невибагливого та естетично-невихованого читача (переклад наш. – Б.П.)” [Лотман 2001, 38]. Однак такому невибагливому читачеві було б не під силу читати і розуміти твори Вальтера Скотта, який, за словами Олександра Білецького, “був першим письменником, який запровадив у моду й примусив полюбити історичний роман” [Білецький 1937, 8]. Головним каменем спотикання була б надзвичайна насиченість (у нашому випадку роману “Квентін Дорвард”) іншомовними словами, словосполученнями, фразеологізмами. А.Білецький з неперевершеною точністю і хірургічною вправністю передає їх у своєму перекладі, безслідно “вживлюючи” їх в український текст:

3.1. – *Pasques-dieu! That is too magnificent, – said the merchant* [1:60].

3.2. – *Чорт забирай! Це вже чудеса!* – сказав купець [2:341].

4.1. “I’m **vieux routier**, and none of those upon whom feigned disorders pass for apologies” [1:83].

4.2. – Я чоловік бувалий – бачив світа, і в усі ці вдавані хвороби не вірю[2:361].

5.1. He whistled, and the landlord entered, - answered Maitre Pierre’s **bon jour** with a reverence, - but in no respect showed any **part** of the **prating** humour **properly** belonging to a French **publican** of all ages [1:76].

5.2. Він свиснув, і ввійшов господар, який відповів глибоким поклоном на **привітання** дядька П’єра, але аж ніяк не **виявив** балакучості, **властивої** всім французьким трактирникам за **всіх** часів [2:354].

Один з провідних теоретиків перекладу другої половини ХХ ст. Андре Лефевр зазначає, що “переклад іншомовних слів так, наче їх і не було в оригіналі, може відволікти від складності оригінального тексту”[Lefevere 1994, 29]. Однак, він все ж таки залишає право прийняття рішення за перекладачем. З першого погляду, рішення А.Білецького щодо перекладу іншомовних (у пр.3, 4, 5 – французьких) вкраплень українськими відповідниками, без їх збереження у перекладі з додаванням коментарю, може здатися дещо невинуватим, таким, що завдає втрат оригіналу. У той же час перекладач бездоганно передає зміст французького фразеологізму **vieux routier** (стріляний горобець) з прикладу 4, а у прикладі 5, окрім вдалого ситуативного перекладу французького **bon jour** (доброго дня), не оминає, а компенсує ще один з улюблених стилістичних прийомів Вальтера Скотта – алітерацію (5.1: **p**- початковий приголосний, що повторюється, 5.2.: **в**). Це показує, що А.Білецький з величезною увагою ставиться до кожної найдрібнішої особливості ідіостилю В.Скотта, турбуючись про максимальне її відтворення у тексті цільовою мовою, а його рішення не показувати у перекладі іншомовні вкраплення виправдане їхньою надзвичайно великою кількістю та різноманітністю (з франц., нім., шотл., лат. мов). Це наше спостереження має підтвердження у наступних прикладах:

6.1. “**Was Henker!**” said lanzknecht [1:278].

6.2. – **Нехай тебе чорти візьмуть!** – сказав ландскнехт[2:515].

7.1. “Right, Peter; very right,” – said the Syndic; “it is our old Low Dutch fashion, **ein Wort, ein man**; and now let us to this gear”[1:339].

7.2. – Вірно, Петер, дуже вірно, – сказав синдик. Це в нас у Фламандії такий старий звичай: **сказано – зроблено**. А тепер ходимо до цієї потвори [2:559].

8.1. “...why, my lord duke says in his Flemish tongue, when he sees a good blow struck, ‘Ha! **gut getroffen!** a good lance – a brave Scot – **give him a florin** to drink our health;’...”[1:105].

8.2. ...але пан герцог скаже на це своєю фламандською мовою, коли побачить **добрий удар**: “Еге! **Добре влучив!** **Добрий пікінер**, хоробрий шотландець, **дайте** йому флорин, хай вип’є за наше здоров’я”[2:378].

Наведені приклади демонструють точний та цілком стилістичновдальний переклад іншомовних вкраплень з німецької (приклади 6 і 7) та фламандської мов (приклад 8) українською мовою, причому ми спостерігаємо у прикладах 7.1. і 7.2. переклад німецького прислів’я (**ein Wort, ein man**) частковим фразеологічним еквівалентом (**сказано – зроблено**), що, за класифікацією способів перекладу фразеологічних одиниць

Р.Зорівчак, знаходиться на другому найвищому рівні після повної еквівалентності (однакова і форма, і зміст) [Зорівчак 1983,114], досягнення якої неможливе через належність української та німецької мов до різних лінгвальних груп. Крім того, цікавими, на нашу думку, є приклади 8.1. і 8.2, де алітерація як один з улюблених стилістичних прийомів Вальтера Скотта (зазначалося вище) переплітається з іншомовним вкрапленням (фламандським) в оригіналі (initial consonant **g**), що дуже точно, навіть з погляду локації, відтворено у перекладі (перший приголосний **ð**).

Рішення А.Білецького жодним чином не відображати у перекладі, що в оригінальному тексті мали місце іншомовні вкраплення, часом таки завдає певних стилістичних втрат. Наприклад, інколи унеможливорює відтворення тієї функції мови, яка полягає в індивідуалізації героїв. Для ілюстрації прикладу пропонуємо розглянути уривок мови досить неграмотного німецького солдата-найманця (ландскнехта), який говорить змішаною англійсько-німецькою мовою, вживаючи німецький присвійний займенник **mein** (мій) замість англійського **my**, німецьку розмовну форму дієслова **matu** (**hab** від **habe**, інфінітив –**haben**) замість **have** та німецький іменник **Weinkellar** (винний погреб) замість **wine-cellar** (різниця у вимові немає, але Вальтер Скотт вочевидь зумисно підкреслює для читача незнання мови персонажем). У перекладі ж усі ці відхилення від норми відсутні:

9.1. *Mein soul, we will be all princes and hertzoges, whom they call dukes, and we will hab a snab at the weinkellar...* [1:278].

9.2. *Можу прозакладати свою душу, що всі ми будемо принцями і герцогами, матимемо свої власні винні погреби...* [2:515].

У той же час ця втрата є поодиноким і не може вважатися дуже суттєвою, оскільки персонаж є епізодичним і не відіграє важливої ролі у творі. Складнішим виявляється аспект не відтворених у перекладі “Квентіна Дорварда” А.Білецьким слів з шотландської мови, які важко назвати іншомовними вкрапленнями з огляду на національність письменника та його патріотизм, і які часто трапляються у романі (зокрема, у мові головного героя). Однак, якщо вони майже органічно вписуються у тканину оригінального твору (шотландська мова споріднена з англійською), їхнє транскрибування з коментарями завдавало б лише клопоту українському читачеві, тим більше, що цілковою аудиторією роману “Квентін Дорвард” є юні читачі, що вочевидь враховував А.Білецький. Розглянемо наступні приклади:

10.1. *“I am, master,” answered the young Scot, “a braeman and therefore, as we say, a bowman”*[1:60].

10.2. – Я, майстре, горянин, – відповів молодий шотландець, а тому як у нас кажуть, і лучник [2:341].

11.1. – “What says our old Scotch proverb? – “Better kind fremit, than fremit kindred”[1:112].

11.2. Як каже наша стара шотландська приказка: “краще добрий чужак, ніж чужий свояк”[2:383].

12.1. *This simple bairn must come to no skaith neither* [1:134].

12.2. Цей простацький хлопець не повинен більше вступати в такі пригоди [2:402].

В усіх наведених випадках А.Білецький відразу надає діалектно нейтральний переклад шотландських слів (12: *bairn* – a child of any age, *skaith* – damage, hurt, injury, mischief [10]), втрачаючи у прикладах 10.1. і 10.2. гру слів *braeman* (від шотл. *brae* – гора, *braeman* – житель південних схилів Грампіанських гір[10]) та *bowman* (англ. лучник), однак чудово передаючи хіазм у прикладах 11.1. і 11.2, більш того, відтворюючи прислів'я повним фразеологічним еквівалентом (адекватність ФО перекладу ФО оригіналу за всіма компонентами змісту та форми вислову [Зорівчак 1983,112]).

Переклад А.Білецьким латинських висловів та приказок, якими також рясніє роман В.Скотта, вражає своєю оригінальністю та стилістичною обробкою (перекладає у прикладі 13 *Lapis offensionis et petra scandalī* не як *камінь спотикання*, а доволі образно – *камінь зріха і скеля спокуси*):

13.1. *There is, moreover, in the land, a noblemen of good descent, and fame in warlike affairs; but otherwise, so to speak, Lapis offensionis et petra scandalī, - a stumbling block of offence to the countries of Burgundy and Flandes* [1:271].

13.2. Крім того, є тут, у нашій країні один дворянин, що здобув собі славу на війні, але в усьому іншому він, так би мовити “*камінь зріха і скеля спокуси*” – жива образа для Бургундії й Фландрії [2:509].

14.1. “– Not so – *aut inveniam viam, aut faciam* – I will discover or contrive a remedy”[1:234].

14.2. Ні, не буде цього! Або знайду собі готовий вихід, або сам пророблю його в стіні [2:481].

Одним з найяскравіших прикладів та найочевидніших підтверджень бажання А.Білецького якомога більше адаптувати свій переклад до юного українського читача є його простий (зрозумілий), і водночас повний переклад алюзії *sufficient for the day was the evil thereof*, яку В.Скотт взяв із Біблії, а саме з “Євангелія від Матвія” Глава 6 “Продовження нагріної проповіді”:34 (у перекладі О.Гижи – “*вистачить для кожного дня свого клопоту*” [9]):

15.1. *He turned his thoughts from this subject of reflection, with the sage consolation so often adopted by youth when prospective dangers intrude themselves on their mind, that it was time enough to think what was to be done when the emergence actually arrived and that sufficient for the was the evil thereof* [1:199].

15.2. Нарешті, він відкинув ці думки, втішаючись тим, чим так часто розсудливо втішаються юнаки: що *завжди ще вистачить часу на те, щоб ухвалити певне рішення, коли небезпека справді настане* [2:454].

У прикладах 15.1. і 15.2. бачимо, що А.Білецький використовує описовий переклад, замість цитати біблійного тексту, що допомагає кращому сприйняттю тексту.

Таким чином, можемо підсумувати, що А.Білецький був не лише чудовим еліністом та перекладачем античної (класичної) літератури, але й, перекладачем, обдарованим мовною інтуїцією та бездоганним смаком і відчуттям цілісності літературного стилю. Достатнім підтвердженням цього є розглянутий у даній статті його переклад роману В.Скотта “Квентін Дорвард”, роману, який відображає цілу історичну епоху і стиль якого віддзеркалює виняткову ерудованість письменника. Аналізуючи відтворення А.Білецьким у перекладі таких рис ідіостилю В.Скотта, як складний син-

таксис, різноманітні іншомовні вкраплення, фразеологізми, алітерації та алюзії, ми дійшли висновку, що А.Білецькому майже бездоганно вдалося адаптувати роман до сприйняття українською юною аудиторією. Адже цей твір – не дитячий, а, всупереч хибним уявленням багатьох, розрахований на зрілого, ерудованого читача.

1. *Білецький О.* Вальтер Скотт і його роман “Квентін Дорвард”// Вальтер Скотт. Квентін Дорвард. – К.: ЦК ЛКСМУ Видавництво дит.літ., – 1937. – 507 с. 2. *Девід Дайчес.* Сэр Вальтер Скотт и его мир. – М.: Радуга, – 1987. – 175с. 3. *Зорівчак Р.П.* Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів: Вид. при Львівському держ. університеті, – 1983. – 172с. 4. *Коломієць Л.В.* Перекладознавчі семінари: методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від кінця XIX до поч. XXІст. (на матеріалі перекл. англомовної поезії та поетичної драми): навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, – 2011. – 495с. 5. *Лотман Ю.М.* О поэтах и поэзии. Анализ поэтического текста. Статьи и исследования. Заметки. Рецензии. Выступления. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, – 2001. – 848 с. 6. *Рильський М.* Мистецтво перекладу. – К.: Радянський письменник, – 1975. – 342с. 7. *Lefevere A.* Translating literature: practice and theory in a comparative literature context. – New York: The Modern Language Association of America, – 1994. – 162р. 8. *Клименко Н.Ф.* Український еллініст професор А.О.Білецький (до 95-річчя від дня народження). – Електронний ресурс: <http://greece.kiev.ua/page1422.html>. 9. *Матвія 06.* Продовження нагірної проповіді//Біблія. Новітній переклад українською мовою. – Електронний ресурс: <http://www.ukrbible.com>. 10. *The online Scots dictionary//Scots online.* – Електронний ресурс: <http://www.scots-online.org/dictionary/search.htm>. Джерела ілюстративного матеріалу: 1.*Walter Scott.* Quentin Durward. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, – 1962. – 650p. 2. *Вальтер Скотт.* Програмні твори. – К.: Обереги, – 2001. – 746с.

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНА КАРТИНА СВІТУ КИТАЙСЬКОГО ЕТНОСУ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ФОНДІ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття являє собою дослідження у сфері когнітивної лінгвістики. До уваги береться філософсько-релігійна картина світу китайського етносу та особливості її вербалізації у складі фразеологічних одиниць китайської мови. У роботі визначені й проаналізовані особливості філософсько-релігійної картини світу китайського етносу, визначені основні її концепти та специфіка їх об'єктивізації у сталих одиницях китайської мови.

Ключові слова: *філософсько-релігійна картина світу китайського етносу, концепт, фразеологічні одиниці, конфуціанство, даосизм, буддизм, концепт Дао – істинний шлях.*

Данная статья представляет собой исследование в сфере когнитивной лингвистики. Во внимание берется философско-религиозная картина мира китайского этноса и особенности ее вербализации в составе фразеологических единиц китайского языка. В работе определены и проанализированы особенности философско-религиозной картины мира китайского этноса, определены основные ее концепты и специфика их объективизации в устойчивых единицах китайского языка.

Ключевые слова: *философско-религиозная картина мира китайского этноса, концепт, фразеологические единицы, конфуцианство, даосизм, буддизм, концепт Дао – истинный путь.*

This writing is an investigation in the sphere of cognitive linguistics. Chinese ethnos' philosophical and religious pictures of the world and the peculiarities of its verbalization in the phraseological units of Chinese language are in the focus of attention. In the research defined and analyzed the special features of Chinese ethnos' philosophical and religious pictures of the world, identified its basic concepts and the character of its objectification in the phraseological units of Chinese language.

Key words: *philosophical and religious pictures of the world, concept, phraseological units, Confucianism, Taoism, Buddhism, the concept of Tao – the proper way.*

Одним з основних понять когнітивної лінгвістики є поняття мовної картини світу. Кожна мова по-своєму членує світ, тобто має свій спосіб його уявлення. Таким чином кожна мова має свою картину світу і мовна особистість будує свої власні висловлювання відповідно до цієї картини. Поняття «картина світу» ґрунтується на вивченні уявлень людини про світ і може бути представлена за допомогою просторових, етичних, кількісних та інших параметрів. Мова, природа, виховання, навчання та інші соціальні чинники вагомо впливають на її формування. Результати пізнання

об'єктивної дійсності, пізнаної людиною протягом всього життя, фіксуються передусім у лексиці. Таким чином, мовна картина світу є сумою знань про світ, закріплених лексичному фонді.

Філософсько-релігійна картина світу є фрагментом загальної картини світу, що пов'язаний з духовною культурою етносу, є когнітивною структурою, що у свою чергу акумулює у собі знання про систему духовних цінностей, місце людини у світі та поглядів на світобудову. Філософсько-релігійна картина світу виступає підвидом інваріантної наукової картини світу. Спрямовання вектора дослідження на філософсько-релігійну картину світу обумовлено тим, що саме філософія та релігія формують моральну свідомість та світогляд етносу. Філософсько-релігійна картина світу оформлюється під впливом не лише філософських і релігійних доктрин, а й під впливом етичного світосприйняття та відображається у мові як у авторі культури. У філософсько-релігійній картині світу відображаються моральні принципи людини, що і виховані, у свою чергу, релігійною свідомістю народу. Саме фразеологічний фонд мови сприяє осягненню й оцінці даної картини.

Знакові семіотичні системи мови та культури знаходяться незмінному діалозі починаючи з моменту їх виникнення. Аналогічно як і філософсько-культурні, національні настанови й традиції народу, що виступають носієм культури, національна мова відтворюється з покоління у покоління. Прийнята даним етносом релігія або філософська система займає особливе місце у оформленні культурно-національної самосвідомості етносу. Саме тому необхідним виявляється дослідження питання про маніфестацію культури у фразеологічних одиницях мови. Адже, саме у фразеологізмах виявляється змістова сторона культури. Особливого значення набуває розкриття культурного компоненту сталих виразів, джерелом яких є релігійне світобачення етносу. Відомий етнолог К.Леві-Строс зазначав, що «мова – частина культури, її продукт та її основа» [Леви-Стросс 1985, 185] Відображена у фразеологічному фонді філософсько-релігійна картина світу китайського етносу конденсує у собі як загальні, тобто універсальні культурологічні характеристики, так і окремі, тобто національні. Національно-етнічна своєрідність розкривається у специфіці доктринальної трактовки, у мовних одиницях та символічних образах. У процесі міжкультурної комунікації формується уявлення про культурні цінності, які реалізовані у мові.

Таким чином, фразеологія китайської мови допомагає зрозуміти поведінкову модель, аксіологічні цінності, хід мислення китайського етносу, що сформувались на основі осмислення трьох філософсько-релігійних систем: конфуціанства, даосизму, буддизму, що і складають ядро філософсько-релігійної картини світу китайського етносу.

Першою філософською і релігійно-етичною системою, що визначила характер і форми соціальної структури, державного устрою, ідеології, психології, і загалом китайського способу життя було конфуціанство [Васильєв 1970, 94]. Фундамент даного вчення був закладений ще задовго до народження самого Конфуція. Сам філософ зазначав, що його завданням є не створення чогось нового, але збереження старого, тобто надбань мудреців давнини.

Основні поняття, якими оперує Конфуцій у своєму вченні є «дао» та «де». У Конфуція «дао» означає «шлях». Це шлях людини, яка прагне прислужитися своїй державі і стати досконалою людиною – цзюньцзи, людиною, яка досягнула те, що призначено їй Небом та поєднує в собі духовно-моральні якості з правом на високий соціальний статус. «Де» у Конфуція – це певною мірою «містична» сила, яка дає можливість володіти всіма необхідними чеснотами досконалої людини. [Коломієць, Шекера, 2008, 61]. Саме «дао» та «де» є фундаментальними концептами філософсько-релігійної картини світу китайського етносу взагалі. Цзюньцзи має володіти п'ятьма чеснотами, що являють собою основні етичні концепти конфуціанства: «жень» – «гуманність, людяність», «і» – почуття обов'язку, «чжи» – здоровий глузд, розсудливість, що реалізуються у ритуалі, відданості звичаям – «лі» й закріплюється довірою «сінь». Досконалій людині протиставляється «сяожен»», тобто маленька, нікчемна людина, яка не має «жень» – гуманності. Фундаментальною ідеєю конфуціанства була повага до давнини, до традицій й пошана до старших. Дана ідея виражається у шанобливому ставленні до батьків «сяо». Засвоєння культури – «вень» є найвищою сходинкою становлення шляхетної людини. По відношенню до цих чеснот будується філософія «дао» і «де». «Дао» виступає всезагальним поняттям, що генерується з сімейних відношень, пошани батьків та являє собою поєднання вищезазначених норм.

Друге філософсько-релігійне вчення, що виділяється у межах традиційної тріади філософських напрямів – даосизм. Засновником даного філософського вчення вважається Лао Цзи, автор фундаментального даоського трактату «Даодецзін». Джерелом становлення релігійного даосизму, що виник на межі нашої ери, було філософське вчення ранніх даосів. Згодом гігантський пласт самобутньої китайської культури, різноманітні елементи примітивних стародавніх вірувань й культів, обряди шаманів, що залишилися поза межею охоплення конфуціанства були увібрані релігійним даосизмом [Абрамова 1998, 91]. Китайський вчений Сюй Дішань зазначає, що для розуміння специфіки китайської культури більше значення має не стільки конфуціанство, як головне національне філософське вчення даосизм. Згідно з даосизмом принцип природності керує всіма змінами у світі і реалізуються у «де» – проявах людської природи, яка підпорядкована шляху «дао», тобто першопричині, закону і непізнаваному абсолюту. Даоські принципи й чесноти, які має культивувати у собі людина, відображені у ряді фразеологізмів китайської мови. Культурологічна семантика цих фразеологізмів розкриває особливості тих закономірностей, за якими розвивається духовний початок. Сталі вирази, що пов'язані з даосизмом, дозволяють стверджувати, що у якості найвищої істини, з якою співвідносяться всі культурні й людські цінності, було «дао» як джерело життя й безсмертя. Одним з важливих понять у системі даоського світосприйняття є принцип «уей» (недіяння), тобто збереження тієї гармонії, що існує у суспільстві. Даний принцип є етичною категорією, що має моральну силу. Так, фразеологічні одиниці, що імпліцитно позначають даний принцип, характеризують такі прояви особливості як покірність, спокій, скромність. Таким чином, вказує й демонструє окремі сторони людського буття, що виражають даоський світогляд. Природний шлях розвитку людини, що відповідає ритмічному життю всесвіту, пов'язаний з поняттям «неба», звідки і починається будь-яке «дао». У ментальному

світі даосизму або пов'язане з категорією добра, як з важливою етичною цінністю. Таким чином, або у мовній свідомості китайця розглядалось як сутність, що оберігає за добро і карає за зло. Всі сталі вирази на позначення даосизму є антропоцентрично спрямованими, направлені на виховання людини та надають можливість досягнути систему цінностей, тобто морально-етичні, життєві принципи культури китайського етносу.

Тобто, філософська течія даосизму відображає ідею природного шляху розвитку – «дао». Даоський світогляд і донині є основою духовного життя китайця. Даоська філософія закріпила певні морально-етичні норми та заборони.

Прийняття китайським народом ідей буддизму суттєво змінило філософсько-релігійну картину світу китайців. Буддизм потрапив до Китаю в I ст. н. е. і не одразу був прийнятий китайцями. Адже його принципи у певній мірі протиставлялись конфуціанським і даоським, у філософії яких побутував культ безсмертя. Так, за буддизмом життя являє собою страждання, зло, а для вихованого у конфуціанських традиціях китайця життя – це головне, що варто цінувати. Для буддиста основним є існування – на тому світі, а для конфуціанців та даосів – на цьому. Буддизм проповідував егоїзм, в його першочерговому вченні цінність мала тільки сама особистість та її карма. Для конфуціанців це було абсолютно неприйнятно: роль сім'ї, культ предків завжди відштовхували особистість, індивіда на другий план.

Варто зазначити, що з усіх китайських вчень саме даосизм вплинув на формування школи чань (дзен) найбільше, позиція чань-буддизму щодо природи була певною мірою обумовлена впливом даоської традиції. Намагання апелювати до природного начала у людині, пробудити та активізувати його, звільняючи його від тиску зовнішніх умовностей, проявилось, зокрема, в яскравій емоційності чаньського «просвітлення», яке розцінювалось буддистами як центральний досвід людини, вершина морального та психічного самовдосконалення. За своїм психологічним змістом чаньське «просвітлення» різко відрізняється від емоційної стриманості та «серйозності» конфуціанського ритуалу і є близьким до ідеального стану «злиття з дао», якого намагалися досягти даоси. «Злиття з дао» є екстатичним переживанням первісної гармонії та єдності буття, не розколотого на опозиції. «Досягнення дао» передбачає ейфорійне відчуття духовно-тілесної єдності. Дії людини в цьому стані неначе виходять з глибин її ества, її «істинної природи». У своїх діях вона керувалася не нормами «культурної» поведінки, а інтуїтивним «осаянням», яке давало можливість досягнути істину природу буття всього сущого, з яким його особиста природа перебувала у нероздільній єдності. Цим було обумовлено нехтування зовнішніми формами пристойності та умовностей – зовсім неприпустима з точки зору конфуціанської етики «неприборканість». Незважаючи на очевидну асоціальність чаньських адептів у стані «просвітлення», їх зовнішня зневага до норм «культурної» поведінки, чань-буддизм, як і увесь буддизм махаяни, ставив своїм основним завданням не знищення культурної, соціальної складової заради виявлення природного, а приведення їх до тотожності, до усвідомлення єдності духовного, культурного та природного. Благородний шлях передавався поняттям «дао», буддійські чесноти – концептами конфуціанської філософії, а стан Нірвани та Духа (Звільнення) – категорією недіяння «*увей*». Отже,

спочатку буддизм став невеликою течією в рамках даосизму. П'ять заборонних заповідей увійшли до морального імперативу китайського етносу завдяки буддизму, зокрема: вбивство, крадіжка, брехня, перелюбство, вживання вина. У сталих виразах, які за основу мають буддизм, вербалізується дуалістична опозиція пекла й раю, людські гріхи. Внутрішня морально-релігійна настанова буддиста розкривається у його уявленні про добродійність, що у мовній свідомості пов'язана з незавданням зла, з правильною поведінкою. Адже, добродійність – це впершу чергу благі діяння людини. Тобто, стали вирази, що пов'язані з буддистським світоглядом відображають поняття добра і зла, гріха й добродійності. На відміну від інших традиційних філософсько-релігійних вчень буддизм вносить в мовну свідомість китайського етносу ідею вищого божества (Будда), ідею раю (нірвана), ідею потойбічного світу, що призвело до оформлення заборонних заповідей, які заважають людині стати на шлях істини.

Таким чином, ми можемо прийти до висновку, що центральним поняттям філософсько-релігійної картини світу є істинний шлях «дао». Даний концепт належить всій китайській філософії, і кожен філософ стародавнього Китаю бачив у ньому позначення істини або, точніше, найглибинішої правди й праведного, істинного шляху життя. Це одна з найважливіших категорій всієї китайської культури. У конфуціанстві «істинний шлях» є шляхом морального вдосконалення й правління на основі етичних норм. У даосизмі «дао» космологізується, набуваючи значення вищого першопринципа, світової субстанції, джерела буття всього суцього. У даному понятті відобразився один з найважливіших концептів для китайської міфології та філософії. Даний концепт має відношення до опису світу через антропоморфний образ, тобто образ людини.

Отже, філософсько-релігійна картина світу відображає моральні, ціннісні орієнтації людини, якими вона керується впродовж свого життя, адже визначення людських цінностей пов'язано з релігійними переконаннями народу. Філософсько-релігійна картина світу будь-якого етносу відображається у мовній свідомості представників даного етносу. Таким чином, надійним джерелом для моделювання релігійної картини світу китайського етносу може слугувати фразеологія. Отже, ми можемо підвести підсумок, що основу становлення філософсько-релігійної картини світу китайського етносу складають три основних філософсько-релігійних напрями: конфуціанство, даосизм та буддизм. Таким чином, ми можемо стверджувати, що культурно-національна конотація фразеологізмів базується на світогляді етносу і пов'язана з його філософсько-релігійним світоглядом. Нами встановлені головні морально-етичні концепти духовної культури китайського етносу. Так, культурно-значущі орієнтири, що пов'язані з конфуціанством позначають п'ять чеснот шляхетної людини за конфуціанством: «жень» – гуманність, людяність, «і» – почуття обов'язку, «чжи» – здоровий глузд, розсудливість, ритуал, відданість звичаям – «лі», довіра «сінь». шанобливе ставлення до батьків «сяо», що пов'язане з основною конфуціанською категорією обов'язку, засвоєння культури – «вень». Семантика фразеологізмів, джерелом яких є конфуціанство, виражає добру природу, що дана людині від народження: розум, мудрість, шанобливість, поміркованість у почуттях.

Філософсько-релігійний напрямок даосизму та основні його принципи націлені на виховання людини. Головним принципом є збереження внутрішнього спокою «дао», що є істинним, духовним шляхом до Неба. Становлення на цей шлях визнається дотриманням принципу недіяння «увей». Фразеологізми на позначення даоських принципів формують уявлення про «дао» як про джерело життя та безсмертя. Фразеологізми даоського походження мають на меті опис таких моральних якостей людини як спокій, скромність, мовчання, гармонія, покора.

Буддизм залучив поняття пекла й раю (нірвана), духа (звільнення), ідею вищого божества (Будда), сформував заборонні заповіді, що регламентують поведінкову модель людини та відображають низку загальнолюдських цінностей: милосердя, піклування про людей.

Даний культурологічний аналіз підтвердив, що філософсько-релігійна картина світу та мова знаходяться у постійній взаємодії, а людина разом з її мовною свідомістю розглядається як суб'єкт культури, що функціонує історично. Фразеологічний фонд китайської мови демонструє та сприяє досягненню специфіки національного менталітету, способу мислення китайського етносу.

1. *Абрамова Н.А.* Традиционная культура Китая и межкультурное взаимодействие: (Социально-философский аспект) / Н.А. Абрамова. – Чита: ЧитГТУ, 1998. – 303 с.
2. *Васильев Л.С.* Культы, религии, традиции в Китае. М., Наука. 1970. 480 с.
3. *Васильев Л. С.* Проблемы генезиса китайской мысли: (Формирование основ мировоззрения и менталитета) / Л.С. Васильев. – М.: Наука, 1989. – 307 с.
4. *Кубрякова Е.С.* Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М., 2004. – 380 с.
5. *Леви-Стросс К.* Структурная антропология. М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. — 512 с.
6. *Лукьянов А.Е.* Истоки Дао: Древнекитайский миф / А.Е. Лукьянов. – М.: НПО «ИНСАН» : РМФК, 1992. – 159 с.
7. *Рогачев А. П.* Идиоматика китайского языка, отображенная в устойчивых сочетаниях (ченьюях): автореф. дис. ... канд. филолог. наук. – М. 1953. – 40 с.
8. *Сюй Дішань*, Яньцзін сюебао / Дішань Сюй. – Пекин: 1927. – №2.
9. *Тань Аошун.* Китайская картина мира: Язык, культура, ментальность / Тань Аошун. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 232 с.
10. *Торчинов Е. А.* Даосизм / Е.А. Торчинов. – СПб.: Петерб. востоковедение, 1999. – 285 с.
11. *Хрестоматія китайської літератури* (від найдавніших часів до III ст. н.е.) / Упоряд. Н.В. Коломієць, Я.В. Шекера. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2008. – 256 с.

ОТРАЖЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ И. А. БОДУЭНА ДЕ КУРТЕНЕ И Н. В. КРУШЕВСКОГО В СОВРЕМЕННЫХ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ

Стаття присвячена віддзеркалюванню поглядів Я. Бодуена де Куртене та М. Крушевського у сучасних морфонологічних студіях.

Ключові слова: альтернація, альтернаційний ряд, словотвір, фонемі, що чергуються, парадигматичний ряд, морфема, слабка позиція, сильна позиція, ізоморфізм, абстрактна одиниця, функціональна одиниця.

В представленной статье рассматриваются современные морфонологические теории, основанные на работах И. А. Бодуэна де Куртене и Н. В. Крушевского.

Ключевые слова: альтернация, альтернационный ряд, словообразование, чередующиеся фонемы, парадигматический ряд, морфема, абстрактная единица, функциональная единица.

The article considers the influence of the works of Ian Baudoin de Courtenay and N. Krushevskiy on the modern morphonological theories.

Key words: morphonology, word-forming nest, contraction of word-forming stem, consonant interchange, vocal interchange, change of accentuation, word-forming capacity, morphonological potential.

Сегодня мотивировать изучение морфонологии можно последними достижениями нейролингвистики. Они показали, что фонетика, синтаксис, лексика и семантика – параллельные независимые генеративные системы, связанные интерфейсом. Позволим себе предположить, что в качестве одного из таких интерфейсов можно рассматривать морфонологию. Такая мотивация открывает перспективы в изучении, а главное переосмыслении морфонологии, и ее роли в языке.

Впервые о русской морфонологии (не называя этого термина) речь идет в работе Н.В.Крушевского «Об аналогии и народной этимологии» (1879). Здесь впервые описаны явления ассимиляции. Среди них были выделены ассимиляции морфологические, то, что впоследствии будет названо морфонологическими операциями. Под ассимиляцией лингвист понимал языковой процесс, состоящий в устранении более слабых элементов и замены их более сильными [Крушевский 1998, 56]. Говоря об ассимиляции, исследователь отметил, что этот термин способен выражать процесс, «состоящий во влиянии, которое испытывает предмет от окружающей среды» [Крушевский 1998, 56]. Иными словами, ассимиляцией названы процессы, причины которых невозможно описать только фонетическими законами (то, что впоследствии будет названо морфонологическими явлениями). Н. В.Крушевский выделил фонетическую, морфологическую и лексическую ассимиляции. Морфологическая

ассимиляция – «та интегрирующая сила, которая обуславливает морфологический процесс языка» [Крушевский 1998, 57]. В своей более поздней работе «Лингвистические заметки» [там же, 59–64] в 1880 году на основе морфологических ассимиляций он формулирует закон о морфологической абсорбции. Суть этого закона в том, что «звуки, принадлежащие одной морфологической единице, отрываются от нее и интегрируются другой единицей; при этом сокращению подвергается предшествующая морфологическая единица» [Крушевский 1998, 62]. Действия этого закона приводит к тому, что конечные звуки (в современном понимании фонемы – Г.П.) морфологической единицы сокращаются и исчезают. Впоследствии этот закон был доработан И.А.Бодуэном де Куртенэ и назван им законом сокращения основ в пользу окончаний.

Н.В. Крушевскому принадлежит идея о связи изменения лексико-грамматического значения слова с альтернирующими морфемами. Он предложил первую классификацию морфонологических чередований.

Параллельно с Н.В.Крушевским развивал и углублял морфонологию И.А.Бодуэн де Куртене. В 1895 году в работе «Опыт теории фонетических альтернатив» он описал морфологический характер звуковых (фонетических) изменений. Такие фонетические изменения он называл альтернативами, настаивая на том, что альтернирующими единицами в этих случаях следует считать не фонемы, а целые морфемы, в состав которых входят данные фонемы, потому что лишь морфемы являются семасиологически неделимыми языковыми единицами. Так, например, в словах *везу/воз; несущ/ноша; муха/мушка альтернирующими (чередующимися) являются морфемы вез-/воз-; нес-/нош-; мух-/муш-).*

Первым обратил внимание на алломорфные чередования Н.В. Крушевский, в 1880 году в работе «К вопросу о гуне. Исследования в области старославянского вокализма» он описал три категории звуковых чередований «с другим звуком или с нулем». Именно здесь впервые обосновывается существование чередований морфологических (то, что мы называем морфонологическими). Это такие чередования, причину которых выяснить нельзя, и при этом часто случается, что один из чередующихся звуков свойственен одной категории слов, второй – другой категории [Крушевский 1998, 74], при этом некоторые чередования могут быть закреплены за определенными морфологическими категориями. Так же, как его учитель, И.А.Бодуэн де Куртенэ, Н.В.Крушевский выделяет чередования статические и динамические. В отличие от Ф.де Соссюра, который стремился подчеркнуть регулярность таких чередований в языке, И.А.Бодуэн де Куртенэ и Н.В.Крушевский в теории морфонологических чередований заостряли внимание на функциях и материальной репрезентации этих чередований. И.А.Бодуэн де Куртенэ назвал это психофонетическим подходом.

В работе «Очерк науки о языке». Н.В.Крушевский обобщил свои первые опыты и создал первую типологию морфологических (морфонологических) чередований. Основой этой классификации стало то, что «каждая часть слова связана отдельными узлами сходства с такой же или почти такой же частью в тысяче других слов» [Крушевский 1883, 97].

Определяя предмет своего исследования, Н.В.Крушевский, прежде всего, выделяет единицу, которая впоследствии будет названа морфемой: она не имеет самосто-

тельного значения, однако, присоединяясь к другим морфологическим единицам, всегда сообщает им некоторый оттенок значения или форму [Крушевский 1998, 103]. Он также предложил первую классификацию морфем по их функции в слове.

Материалом для создания классификации морфонологических чередований стал анализ словообразовательной цепочки глаголов с трехкомпонентным глагольным корнем (СГС): *приноси́ть-нёс-принёс-приношу́ – принесу́- но́ша-несу́-на́шивать-носятъ-но́ска*.

Прежде всего, исследователь отметил такую отличительную черту корня, как «повсеместность», т.е. корни, в отличие от аффиксов, никак не связаны частеречными рамками.

В корне происходят следующие чередования (вариации): начальных звуков (*н'*) *ести / (н)ашивать*; средних звуков: *н'(е)сти / н(а)шивать / н(о)ска*; конечных звуков: *н'е(с)ти / на(с')ить / на(ш)ивать*, при этом «в значительном большинстве случаев наиболее отчетлива вариация конечных звуков корня, менее богата вариация его средних звуков и совсем ничтожна вариация начальных звуков» [Крушевский 1881, 69]. Эти чередования были квалифицированы как обусловленные и не обусловленные современными фонетическими законами. То, что впоследствии И.А.Бодуэн де Куртенэ назовет живыми и историческими чередованиями. Необходимое условием для первых было «антропофоническое родство» альтернантов. Чаще всего они семантически незначимы. Вариации, не обусловленные фонетическими процессами, существование которых можно объяснить только исторически, считаются семантизованными. При анализе суффикса и префикса было замечено, что «они противопоставлены не только потому, что их объем и содержание находятся в обратном отношении, но и потому, что все существенные черты их противоположны» [Крушевский 1883, 47]. Употребление суффикса узко категориально, т.е. ограничено той или иной частью речи. Суффикс, в отличие от корня, небогат чередованиями, т.к. богатый чередованиями последней фонемы корень, чаще всего обогащается за счет первой фонемы суффикса. Однако, суффикс демонстрирует такую отличительную черту, как «чрезвычайную способность к сочетаемости»¹. Даже в сложных суффиксах каждая его часть придает корню свойственный только этому суффиксу оттенок. Префикс, в отличие от суффикса, имеет всегда определенное значение, «сообщает слову один какой-нибудь оттенок». Именно поэтому, число префиксов немногочисленно. Морфологический (семантизованный) вариаций у префиксов не будет. Несмотря на то, что положение префикса по отношению к корню подобно суффиксу (имеется в виду расположение), но корень для «разветвления» чаще всего использует стоящий за ним морфологические единицы. В префиксе не используются единицы корня «будучи крайне начальной морфологической единицей, он не может ничем воспользоваться и далеко не отличается такой способностью сочетания друг с другом, которой отличаются суффиксы» [Крушевский 1998, 106].

Н.В. Крушевский впервые систематизировал чередования в слове, отметил частеречную характеристику корня и аффиксов, нашел взаимосвязь между типами чередований в морфемах разных видов.

¹ Все эти наблюдения верны для флективных языков, в которых информация о категориальных признаках слова сосредоточена в его послекорневой части.

Корень «отличается наиболее богатыми качественными вариациями, при этом вариации эти будут самые осмысленные», семантизованные. Вариации корня (по Н.В. Крушевскому) можно представить в следующем виде:

<i>Несемантизованные чередования</i>	<i>Семантизованные чередования</i>
<i>но'сит - носи'ть</i>	<i>н'ес'т'и'-н'о'с</i> <i>н'ес'т'и'-нашивать</i>

В отличие от корня, аффиксы (суффикс и префикс) имеют лишь фонетические чередования, что связано с их положением в слове.

Таким образом, проанализировав эту классификацию, мы можем утверждать, что впервые сущность морфонологических чередований определил Н.В. Крушевский. При этом ученый связал формальный и функциональный аспекты морфемы (способность морфем к чередованиям зависит от функции в слове): корень – имеет максимальную способность к чередованиям как морфонологическим (семантизованными), так и чисто фонетическим. Суффикс обладает средней способностью к чередованиям, но при этом имеет способность к сочетаемости и свойство комбинироваться с другими суффиксами. У префикса отсутствует способность к чередованию, он имеет слабую способность к сочетаемости.

И.А.Бодуэн де Куртенэ и Н.В. Крушевский впервые в лингвистике сформулировали основополагающий принцип теории морфонологических чередований: последовательное различие чисто фонетических чередований и чередований, сущность которых можно объяснить только с помощью морфологии.

Со временем было выяснено, что в качестве морфонологических средств могут выступать не только сегментные, но и супraseгментные единицы, в частности акцентологические чередования (смена акцентуационной модели) [Редькин 1966]. Это дополнение получило широкое распространение. В.Б.Касевич выделил просодическую морфонологию (сюда относятся явления и процессы, связанные с изменением супraseгментных характеристик слова) в противовес морфологии сегментной.

Большой вклад в развитие морфологии внесла О.С.Ахманова. Опираясь на теорию информации, она определяла морфонологию как определенный код преобразования потока морфем в поток фонем при передаче сообщений потока фонем в поток морфем при приеме сообщения. При этом предметом морфологии остаются «особенности и закономерности морфологического использования тех фонологических противопоставлений, которыми располагает данный язык». И далее: «... морфонология рассматривает морфемы не как инварианты, т.е. не в отвлечении от тех конкретных вариантов или морф, а как конкретные единицы сообщения, в виде системы правил для переводов фонем в ряды морфем» [Ахманова 1966, 52–53]. Объектом же морфологии признаются лишь чередования: «систематическое описание чередований и составляет ту область языкознания, которая называется морфонологией» [там же, 54].

Заслуживают внимания и нетрадиционные точки зрения на сущность морфонологии. Н.В.Котова определяет морфонологические чередования через теорию волн. Она пользуется определением морфемы как инвариантного набора дифференциальных признаков (ДП) (ср. определение фонемы через пучок ДП: «...фонему следует определить как минимальное сочетание различительных признаков, выделяемых в речевой цепи.» [Глисон 1959, 229], «... фонему следует определить как минимальное сочетание различительных признаков, выделяемых в речевой цепи» [Мамудян 1985, 76]. Таким образом, она утверждает, что в потоке речи морфемы, переходя из одной в другую, реализуются симультанно [Котова 1981, 329 – 339]

Интересной представляется точка зрения Е.В.Клобукова, который определил морфонологию как парадигматическую морфемистику, где объектом морфонологии должно стать парадигматическое варьирование морфем [Клобуков 1976, т.1, 82–92].

Таким образом, всплеск интереса к морфонологии во второй половине XX века привел к тому, что некоторые спорные вопросы были разрешены, в решении других найдены компромиссы. Особенно очевидной стала роль морфонологии с развитием теорий порождающих грамматик, когда исследователи стали ориентироваться на описание не только готовых словоформ, но и процессов синтеза в языке.

Одним из актуальных направлений морфонологии сегодня стала морфонология отдельных частей речи. Это работы А.М. Беспаленко «Значимость морфонологических явлений в корне слова при отглагольном словообразовании», Н.Е.Ильиной «Морфонология глагола в современном русском языке», М. Федурко «Морфонология віддієслівного словотворення», Потапова Г.Н. «Морфонология отглагольного словообразования на материале словообразовательных гнезд» и другие.

1. *Ахманова О.С.* Фонология, морфонология, морфология. М. – 1966. 2. *Беспаленко А.М.* Значимость морфонологических явлений в корне слова при отглагольном словообразовании: Автореф. ... канд. филол. наук. – К., 1984. 3. Бодуэн де Куртене И.А. Опыт теории фонетических альтернатив // Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т.1. 4. *Глисон Г.* Введение в дескриптивную лингвистику. – М., 1959. 5. *Крушевский Н.В.* Об «аналогии» и «народной этимологии» // Русский филологический вестник. – Варшава, 1879. – Т. 1. 6. *Ильина Н.Е.* Морфонология глагола в современном русском языке. – М.: Наука, 1980. 7. *Крушевский Н.В.* Очерк науки о языке // Избранные работы по языкознанию. – М., 1998. 8. *Клобуков Е.В.* Морфонология как парадигматическая морфемистика // Вопросы русского языкознания. – М.: МГУ, 1976. – В.1. 9. *Редькин В.А.* Построение раздела “Морфонология” // Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка. – М., 1966. 10. *Федурко М.Ю.* Морфонология відіменникового словотворення. – Київ –Дрогобич: Вимір, 2003.

КРИТИЧНА БІРСІАНА США 1910-Х РОКІВ

Стаття має на меті висвітлити суперечливу американську критику творчості А.Бірса у перших декадах минулого сторіччя.

Ключові слова: бірсіана, новелістика, сатира, критика, амбівалентність.

В статтє освещается противоречивая американская критика творчества А.Бирса в первые декады прошлого века.

Ключевые слова: бирсиана, новеллистика, сатира, критика, амбивалентность.

The article focuses on ambivalent American critique of A.Bierce's Fiction, Poetry and Criticism,

Key words: Birciana, short story, satire, criticism, ambivalence.

Метою статті є висвітлити головні тенденції критичного поцінування бірсівської новелістики на початку ХХ сторіччя. Таке завдання наражається на відому складність: А.Бірса довгий час знали й цінували передусім як журналіста; його зоряний час новеліста припадає на порубіжжя 80-90-х років ХІХ сторіччя, проте його прозові твори із-за певної кон'юнктури не публікували масово у США. Ситуація поступово змінюється на початку минулого століття, зрештою друг і біограф письменника В.Ніл видає у 1909-1912 роках 12-томне «Зібрання творів Амброза Бірса», що, безперечно, зімпульсувало критичну думку.

Вже 1911 року Фр.Т.Купер пише розлогу працю [Cooper 1911], в якій вітає публікацію «Зібрання творів» А.Бірса, що дозволяє оцінити різнограневий талант художника, хоча зазначає також, що у новому виданні є чимало «журналістського сміття», кризь яке час від часу виблискує справжній геній. Вчений надалі поціновує Бірса-критика, сатирика та новеліста. Критична лектура не дуже імponує Куперу, котрий в штики сприймає вже перше твердження письменника: «Критики, – зазначає А.Бірс, – не мають жодного критерія, жодних прийнятих стандартів оцінки художньої вартості літературного твору»[Critical Essays 1982, 29]. Навпаки, наполягає Фр.Купер, якби таких критеріїв і стандартів не існувало, література і різні види мистецтва перебували б у тотальному хаосі, панувала б анархія, отже Ніщо! Саме тому, що кожний автор – художник і критик – мають у серці естетичний закон, згідно з яким вони здатні поціновувати свої власні твори й твори інших, ми маємо Літературу й доколелітератур'я. Бірс же, якому бракує освіти й естетичного критерія, на думку Фр.Купера, повсякчас допускається критичних ляпсусів. Зокрема, це стосується його розрізнення поміж романом(novel) і романс(romance): перший Бірс відносить до реалістичного мистецтва, а другий – до романтичного. При цьому, попри певну термінологічну неясність, реалізм для письменника сповна асоціюється зі звичайним, пересічним, фактуальним, а романтизм – із незвичайними або надзвичайними подіями. Тож роман є «сніго-

вою рослиною, яка не вкорінена у твердий літературний ґрунт, відтак не може довго існувати; роман являє собою найнижчу форму уяви». Або: «Роман відноситься до літератури так само, як панорама відноситься до малюнку; якби вдосконало й емоційно її не виконували б, їй всеодно бракуватиме найголовнішого в мистецтві – цілісності, тотальності ефекту» [Critical Essays 1982, 30]. Фр.Купер дивується, як можна таке казати, коли новий реалістичний роман, за всіма фаховими присудами, якраз і відрізняється від своїх попередників цілісністю й тотальністю ефекта – наприклад, романістика Мопасана, Джеймса, Кіплінга...

Мушу нагадати, однак, що сам Г.Джеймс був зчаста незадоволений своїми пізніми романами («Крила голубки») саме із-за непропорційності, нецілісності їхньої будови [Пригодій 1992, 134]. Проте Фр.Купер має й інші закиди до А.Бірса: «літературно профанацією» він вважає думку письменника про те, що «сучасний роман в Англії та США є таким же мертвим як королева Анна». А також і таку сентенцію: «Наскільки я можу судити, – пише Бірс, – гарні романи сьогодні не створюються ані в Німеччині, ані у Франції, ані в будь-якій іншій європейській країні за винятком Росії. Росіяни пишуть унікальні твори, сповнені вогню й світла, як опал...; в їхніх руках роман виростає великим – як колись у Річардсона та Філдінга». Або ще таку: «Роман – не лише незугарна форма мистецтва, а й в силу своєї недосконалості він не має перманентного місця в літературі. В Англії він розквітнув півтора сторіччя тому, починаючи від Річардсона і закінчуючи Теккереєм, після смерті якого не було написано жодного роману вартого уваги». Фр.Купер вибухає праведним гнівом: «Вдумайтесь тільки-но! Перед нами чоловік, котрий наміряється серйозно вести мову про сучасний роман, але зовсім не обізнаний з романістикою Троллопа, Мередіта, Гарді, який не знає Генрі Джеймса, Редьярда Кіплінга, Моріса Х'юлетта та навмисне ігнорує творчість Флобера, Мопасана, Золя, а також романістику Гальдоса, Вальдеса. Вергі і д'Аннунціо!» [Critical Essays 1982, 31]. Присуд критика такий: А.Бірс належить до іконоклавів; він затято й епатажно заперечує історичну критику й аналітичну, що подекуди впливає на читача; але найчастіше він демонструє власну необізнаність й брак естетичного чуття, незмогу запропонувати оригінальне тлумачення художнього твору [Critical Essays 1982, 31-32].

Авжеж, подальші дослідження скорегують думку Фр.Купера про критика-Бірса, ми ж коротко поглянемо, як рецензент оцінює сатиру художника. На його (рецензента) переконання, А.Бірс є природним сатириком – зрідні Ювеналу й Луцілію, тобто він ладен нещадно висміювати всіх і вся, що робить його «найулюбленишим, але й найненависнішим» чоловіком Каліфорнії. Справді, розмірковує критик, аби «лупцювати» всіх підряд письменцеві мусить мати якась моральне підґрунтя, свою незаперечну «позицію». Бірсова ж «програма», за якою художник має відкинути геть усі переконання, релігії та присягнути на вірність Щастю, мистецтву, коханню і, головне, пам'ятати, що світ потворний, ганебний, дурисвітський..., вказує лише на те, що сам Бірс вигадав собі такий всесвіт і мав превелике задоволення жити у ньому, картаючи всіх довкола та демонструючи свою безстрашність і незламність. Утім, чи гідно висміювати людину лише із-за того, що вона мислить чи дивиться на світ інакше, аніж ти? Водночас, Бірс-сатирик зчаста вибудовує свої інвективи на вельми локальному

матеріалі, що перешкоджає комічному ефекту – ширша аудиторія не сприймає це, хоча прегарно звучить вірш «A Rational Anthem/ My country, 'tis of thee/Sweet land of felony,.. а також разючими – особливо для християн – постають дефініції зі «Словника Сатани».

Проте, зазначає Фр.Купер, саме непересічна новелістика забезпечить Амброзу Бірсу славу в майбутньому. В галузі страшних, макабричних, фантазмагоричних оповідок Бірс, на думку критика, поступається, можливо, лише Едгару По. І це дивовижно, коли згадати бірсову негачію сучасної літератури, модерної літературної техніки. Ймовірно, припускає рецензент, художник (як і По) старанно розробляв підтекстову структуру й «будівельні ліса» кожного оповідання, однак його мистецтво чарівно все це скриває; натомість зроджується враження, що бірсові оповідки створюються спонтанно, інстинктивно, самі по собі, але їхня сила, художницький ефект вражають, приголомшують читача різних часів. Письмовець, уточнює Фр.Купер, лише зрідка прагнув гармонії часу й місця – зазвичай його твори сповна демонструють той недолік, супроти якого Бірс повставав, критикуючи роман: відсутність тотальності ефекту, фрагментарність структури, панорамність викладу... Проте, наголошує критик, подобається нам така метода, чи ні, але бірсова новелістика зроджує потужну магію, що примушує читача повірити в найхімерніші події. Фр.Купер поділяє увесь масив бірсової новелістики на воєнні оповідання та страшні. Перші з них талановито увиразнюють те, що пережив А.Бірс на фронтах Громадянської війни, сягають такого рівня героїчного, страдницького, натуралістичного, що критик не вагаючись ставить бірсову баталістику вище за художні аналоги Стендаля, Толстого, Золя. Бірс для нього (як і для інших дослідників) – «американський Мопасан», хоча є в американця своя неперевершена «родзиночка»: якої б високої трагії не сягала оповідь Бірса, він обов'язково підключить якийсь кінцевий «поворот гвинта», фінальне крещендо, що перехопить дух у читача. Зрозуміла річ, далі йде натхненний переказ-коментар оповідання «Вершник у небі». І все-таки Фр.Купер вважає, що талант Бірса-новеліста найпотужніше оприявнюється в його химерних оповідках – магнетичних творах, що роблять найгротескніше, найабсурдніше, найфантастичніше доволі переконливим і реальним. Як приклад, критик наводить ситуацію, описану в «Кухолі сиропу», тут-таки додаючи, що залюбки аналізував би кожне бірсове оповідання, хоча найразючішим він усе-таки вважає «Смерть Хелпіна Фрейзера», що «за своєю неприхованою жажливістю не має собі рівних у художній прозі»[Critical Essays 1982, 38]. Тож Фр.Купер доволі прохолодно сприймає Бірса-критика, визнає вроджений талант Бірса-сатирика, який не дістав належного виразу, та підіймає на котурни Бірса-новеліста, додаючи, однак, що «твори письменця мають присмак шпиталю й моргу», відтак вони навряд чи викличуть захват у широкого читача, але фахівець літератури буде залюбки вивчати їх.

На відміну від Фр.Купера Бейлі Міллард пише особисті спомини про Амброза Бірса [Baily Millard 1915]. Спричинені вони таємничим зникненням письменника наприкінці 1913 року. Як чимало друзів і родичів Бірса Міллард вірить у те, що 71-річний «воjak», остаточно розчарувавшись у «мирному» житті, подався був до генерала Вілл'ї заради підтримки конституціоналістів у їхній боротьбі за свободну Мексику.

Авжеж, не всі так гадали: близький друг і біограф художника Волтер Ніл був переконаний, що Бірс просто «пішов з життя». Досьгодні раптове зникнення письменця лишається загадкою, яка, звісно, обросла різноманітними версіями. Та повернімося до спогадів Мілларда. Він дає прегарний словесний портрет Бірса: "Cavalierly handsome of face, Bierce's singularly expressive, keen, grey eyes, his visage so full of vigour, freshness and refined power, his strong, erect, military figure, which revealed no sign of decrepitude, even at seventy two – the age of his passing – marked him for a man of power – a power amply exhibited in his writings, especially in his critical essays and stories" [Critical Essays 1982, 39]. Надалі критик із симпатією переповідає спогади А.Бірса про своє життя у Великобританії (1872-1875). Дошкульні, разючі епіграми, інвективи, жарти письменника вмиг зробили його популярною фігурою серед певних верств творчої інтелігенції, спричинили вигідні контракти Бірса з видавництвами Англії, а також його наймення «гіркий Бірс» («bitter Bierce»), що імплікувало як гострослів'я письменця, так і його схильність до міцних напоїв. Утім, зазначає Міллард, на відміну від своїх «одноклубників» А.Бірс ніколи не забував про «міру» в стосунках із «bitter», відтак зберіг прегарне здоров'я до кінця своїх днів. А от з фінансами американцю, принаймні в Англії, не таланило: спромігся одного разу отримати чек на солідну суму від видавця Хоттена, але той через мить помер, і письменець так і не зміг взяти гроші в банку. Тоді один з «одноклубників» запропонував чорногумову епітафію для Хоттена: «Hotten – rotten – forgotten», від якої навіть Бірсу стало не по собі. З пієтетом останній згадував свою роботу в «Світільнику», яким опікувалась французька імператриця Юджинія, котра всіляко допікала Генрі де Рошфору, що, як і вона, перебував у екзилі в Лондоні після Пруського захвату 1870 року. Втім Бірса, на переконання Мілларда, завжди тягло на американський Захід, куди він й поспішив повернутися з Англії – думка, що надалі зазнає доглибної корекції, хоча письменник справді приїжджає до Каліфорнії, а потім переїздить до Чорних гір (Дакота) заради золотошукацтва. Золота Бірс, як до нього Твен, а після нього Дж.Лондон, так і не знайшов, проте чорногірський досвід напевно збагатив художницьку палітру Бірса, який почав власне писати свої оповідання після Дакоти.

У Сан-Франциско, редагуючи «Листок новин», «Осу» і «Базіку», А.Бірс стає дуже популярним журналістом, довкола якого збирається гурт щирих прихильників, та й інші літератори дослухаються до того, «що скаже Бірс». А той направо й наліво розносить ушент як місцевих письменців, так і заїжджого Оскара Уайлда. Б.Міллард, на загал симпатизуючи таланту Бірса, змушений визнати, що той нерідко сягав крайнощів, помилявся: коли вся Каліфорнія у захваті читала «Людину із сапою» Маркема, Бірс демонстративно розкритикував поему на тій підставі, що автор «дозволив своєму серцю сповна заволодіти розумом. А цього не допускає жоден великий митець!». Коли ж Маркем заперечив, що, «як йому здається, справжня поезія пишеться як раз серцем, а не інтелектом, на що вказують вірші Кітса, Шеллі, Теннісона тощо», А.Бірс почав жорстко насміхатися над поемою в пресі. Передсуди Бірса-критика ще помітніші при оцінці знаменитостей: один журналіст був зазначив, що французи вважають Е.По та В.Вітмана найвидатнішими поетами США. Бірс тут-таки відрізав: «По – так, але Вітман – нізачо! У «Листях трави» немає жодного поетичного рядочка!» «Навіть

у «Колисці...»? – перепитав журналіст. «Сентиментальна балаканина найгіршого гатунку» – відрубно мовив Бірс [Critical Essays 1982, 44]. Почасти така йоржистість письменця пояснюється тим, що його власні твори довгий час ігнорувалися видавцями. Б.Міллард пригадує, як з початку 1880-х років Бірс писав оповідання за оповіданням, направляючи їх до різних часописів, однак редактори в один голос поціновували їх як «відразливі», «обурливі» («revolting»), хоча й визнавали чистоту стилю та різноч, незабутню силу бірсового письма.

Б.Міллард підкреслює, що Бірс кохався в страшному, химерному: його воєнні оповідки примушували читача страждати-переживати; а оккультні історії викликали нервовий дріж і заціпеніння. Блискучий майстер слова, Бірс ретельно добирав свої фрази, наче ювелір діаманти для прегарного намиста імператриці. Його уява, зазначає критик, була найбрутальнішою й найреволюційнішою; психологічний ефект його оповідей – зрідні мопасанівському; неочікувані розв'язки – заворожуюче зримі й глибокі. Згадати лише «Чикамогу», «Сина Богів», «Вершника у небі», які примушують читача стати свідком або навіть співучасником дії – дії страшної, але й високо героїчної, трагічної, що за тональністю й колористикою нагадує Б.Мілларду художній ефект полотен Верещагіна. І все-таки новаторське письмо А.Бірса, яке б зробило честь будь якій нації, довго не знаходило релевантного відгуку. Навіть коли американський купець Е.Стіл, закоханий у бірсові оповідки, за власний кошт опублікував збірку «Оповідань військових і цивільних», котру затим перевидали в Англії та США, рецензенти зволікали з критичними оцінками – вони не знали, як сприйняти артилерійського офіцера, корий з почуття обов'язку змушений був націоналіти гармату на власний будинок («Випадок біля Колтової ущелини»); ну, а débacle «Чикамоги» здіймав їхнє волосся сторч. Нічого не змінила принципово й публікація збірки оповідок «Хіба таке може бути?» і повісті «Монах і донька ката». Але, наголошує Міллард, попри мовчання офіційної критики, Амброза Бірса завжди обговорювали найширші кола читачів. І це не було «underground reputation» – чим далі, тим більше серйозних оцінок лунало з вуст вдумливих фахівців художньої літератури, які поволі відкривали правду такого унікального, неоднозначного явища, як життя і творчість Амброза Бірса.

Емоційній лектурі Б.Мілларда певною мірою протистоять дві анонімні розвідки про А.Бірса. Перша з них – «Англійська данина генію Амброза Бірса»(1915) – лаконічна, але влучна. Автор зосереджує увагу лише на воєнних оповіданнях письменника і відразу фіксує їхню специфіку: одночасне вивищення трагігероїчного та жорстке оголення пекельної правди про війну. Бірс, уточнює рецензент, не намагається створити широку баталістичну панораму в дусі Л.Толстого, не поринає він сповна й в «кумулятивне деталеписання», як Е.Золя; натомість він концентрує увагу на епізодах – жодне з його оповідань не перевищує 20 сторінок, – що потужно розкривають психологію людини в екстремальну мить. У цьому А.Бірс доволі схожий на свого молодшого побратима по перу Ст.Крейна, хоча той написав свої найкращі воєнні твори до того, як потрапив (журналістом) на поле бою; Бірс же воював чотири роки в час Громадянської війни, після чого взявся за перо. Відтак, Крейн у «Червоному знаку доблесті» вигадливий, імпресіоністичний, декоративний, а Бірс у своїх оповід-

ках – жорстко правдивий, моторошно реальний. «Він справжній Гойя в художній літературі» [Anonymous 1915, 427]. Корткий переказ «Чикамоги» й «Випадку на мосту через Совину річку» прегарно підтверджують такий присуд критика, зарівно як і те, що бірсові воєнні оповідання одночасово вивищують героїзм людей, які борються за велику справу, але й разуче засуджують пекельну війну заради війни.

Друга анонімна розвідка – «Ще одна спроба вивищити А.Бірса до безсмертя»(1918) – далеко не така апологетична як її назва. Автор спершу висловлює подив з приводу того, що А.Бірса не друкували й серйозно не аналізували, незважаючи на коротенькі схвальні відгуки про його сатиру й новелістику авторитетних фахівців – Генрі Ірвінга, Остіна Добсона, Клементя Скотта, Артура Мекена, Арнольда Бенетта й багатьох інших. Але далі критик надає слово різним літературознавцям, час від часу долучаючи й власну опінію. Так А.Бенетт у лондонському «Новому часі» декларує, що А.Бірс був найвражаючим взірцем «андерграундової репутації». Допускаючи магічну силу бірсової уяви, критик разом з тим твердить, що всі оповідки письменця виконані за єдиним рецептом: «приголомшити читача першим же ударом». І це дійсно спрацьовує. «Випадок на мосту через Совину річку» залюбки підписав би сам Е.По! І це багато, про що каже. Втім, уточнює критик, «якби м-р.Бірс мав розум написати лише те оповідання і ще «Вершника у небі», він напевно завоював би для себе одвічну шану й справжню репутація митця. На жаль, цього не сталося, бо Бірс почав імітувати сам себе і вульгарно втратив свій шанс» [Anonymous 1918, 184]. При цьому, продовжує Бенетт, американець має свій непересічний стиль – те, що Кіплінг мав би, коли народився б із більшим розумінням слова «мистецтво». Бірсу також притаманне чуття ландшафту – зачин «Вершника у небі» нагадує критикові початок «Братів Земганно» Едмонда де Гонкура, опис, на який жоден англієць, хіба що Т.Гарді, не спромігся б. Якби Амброз Бірс, висновує рецензент, за темпераментом був менш буйним – і менш «журналістським», – і якби йому була доступна ширша культура, він міг би стати тим великим письменником, яким його вважає невеличка група його шанувальників.

Рецензент нью-йоркської «Вечірньої пошти» теж неоднозначно оцінює Бірса. Він констатує «уяву генія» в найкращих оповіданнях письменця і ремствує, що, якби в час творчого мужніння Бірса критика адекватно, прозорливо поціновувала б його творчі, художник міг би уникнути журналістських перегинів та зайняв би значно почесніше місце в історії американської літератури. Критик, вражений оповіданням «Один з пропалих», пригадує, що П'єр Міль настільки перейнявся твором, що апропріював його сюжет до свого французького тому [Critical Essays 1982, 50]. Ще витонченішою уявою, на думку критика, позначений «Випадок на мосту через Совину річку». Однак у страшних оповідках вузькість і одноманітність наративу, які дещо знервуюють читача і у воєнних оповіданнях, коли їх читати багато, даються взнаки ще сильніше. Одні й ті самі мотиви повторюються, нагромаджуються сцени з покинутими домівками, трупами в простирадлах, хоча й тут є ефектні новації. «Середній палець правої ноги» настільки надзвичайний та майстерно виконаний, що миттєво на пам'ять приходить Е.По, хоча уява По – ширша й делікатніша за бірсову. Натомість Каулі Браун з чиказького «Музичного знатока» переконаний, що А.Бірс прокладав новий

шлях воєнної новелістики, шлях, яким дуже небагатьом письменцям вдасться пройти у майбутньому. Оповідання Бірса, стверджує Браун, «не є ані реалістичними, ані романтичними; вони – найбільша людська драма, конфлікт поміж життям і смертю, запалені чуттям генія». Звичайно, Браун ставить баталістику Бірса вище теннісової, золяїстської, толстовської і навіть мопсанівської [Critical Essays 1982, 51]. Водночас, Ед.Маркем позитивно відгукується щодо сатири Бірса, яка поєднувала в собі комічні тональності Хафіза, Свіфта, По, Торо, Вольтера. Пишучи під псевдонімом «Дод Грайл» у Лондоні, Бірс буквально шокував англійців відвертими й дошкульними інвективами та епіграмами, яких там не чули з часів Свіфта. Авжеж, бірсова сатира видалася надто сміливою для англійців і американців кінця XIX сторіччя, а демонстративна мізантропія письменця приголомшувала найсміливіших думців. Недарма Бірс звирявся: “The men and women of principle, he declared, are a pretty dangerous class, generally speaking – and they are generally speaking”.

Відтак, англійська критика першої декади XX сторіччя доволі суперечливо сприймала А.Бірса. Вивищення його новелістики збалансовувалось прохолодними заувагами щодо художницької тавтології та лімітованості наративу воєнних та страшних оповідань; ідентифікація Бірса як унікального реаліста тут-таки корегувалася твердженням про його особливий метод – нереалістичний і неромантичний; несимпатичне враження від бірсової сатири сусідило з відвертою апологетикою; а критика Бірса викликала категоричний осуд і, часом, незлоблिवе розуміння. З усього видно, що початкуюча бірсіана робила свої перші несміливі кроки, які з часом поступилися більш ґрунтовній, професійній ході.

1. *Frederic Taber Cooper*. Ambrose Bierce: An Appraisal // Bookman, 33 (July, 1911) – pp.471-480. 2. *Critical Essays on Ambrose Bierce*. Ed., by Cathy N. Davidson. – Boston, Massachusetts, G.K.Hall&Co., 1982. 3. *Прозодії С.М. Генрі Джеймс*. Еволюція творчості. – К., Дніпро, 1992. 4. *Baily Millard*. Personal Memories of Ambrose Bierce // Bookman, 40 (February, 1915) – pp.653-658. 5. *Anonymous*. An English Tribute to the Genius of Ambrose Bierce // Opinion, 58(June, 1915) – p.427-429. 6. *Anonymous*. Another Attempt to Boost Bierce Into Immortality // Opinion, 65 (September, 1918) – pp.184-185.

Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΙΗΤΕΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1918-1940)

(Α. Εμπειρίκος - Γ. Ρίτσος - Α. Αστέρης - Ν. Κάλας - Β. Μαγιακόφσκι -
Β. Χλέμπνικοφ κ.α.)

Статтю присвячено оглядові впливу російських літераторів на становлення та розвиток напрямків новогрецької літератури, зокрема вплив на поетичну творчість соціально-політичної кон'юнктури, яка сприяла розвитку паралельних тенденцій.

Ключові слова: модернізм, авангард, Α. Εμπειρικος, Я. Ριцос, Β. Маяковский, Β. Хлебников.

В статье представлен обзор влияния русских литераторов на становление и развитие направлений новогреческой литературы, в частности влияние на поэтическое творчество социально-политических обстоятельств эпохи, способствующих образованию параллельных тенденций.

Ключевые слова: модернизм, авангард, Α. Εμπειρικος, Я. Ριцос, Β. Маяковский, Β. Хлебников.

This article makes an attempt to review the influences of the Russian writers on the formation and development of the Modern Greek literature, particularly what impacts the social and political background had upon it and what tendencies were caused by such influences.

Key words: modernism, avant-garde, Α. Empeirikos, G. Ritsos, V. Mayakovsky, V. Khlebnikov.

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις κύριες τάσεις των δύο πολιτισμών, Ρώσικου και Ελληνικού, να βρούμε ένα κοινό έδαφος και διαχρονικές μορφές που είναι κοινές, για να περιγράψουμε τις ιδιαιτερότητες των εθνικών λογοτεχνικών και γλωσσικών εκδηλώσεων τους την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ανιχνεύοντας την ένταση ανάμεσα στις δεσμεύσεις και τις αξιώσεις της λογοτεχνικής διανόησης, η μελέτη αυτή αποσκοπεί στο να προσφέρει μια ευρεία ιστορική και κριτική προσέγγιση σχετικά με την αισθητική, τα ρεύματα, τους προβληματισμούς και τις ιδεολογικές διεργασίες και τους νέους ποιητικούς σχηματισμούς υπό το πρίσμα της αντίληψης της Ρωσικής λογοτεχνίας. Σ' αυτό το πλαίσιο οι απόπειρες συνθέσεις της προϊστορίας της ελληνικής και ρωσικής πρωτοπορίας μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια άλλη «ανάγνωση» της λογοτεχνίας.

Την περίοδο 1800-1900, σχετικά με τη μελέτη του Χ.- Δ. Γουνελά η σοσιαλιστική συνείδηση αναπτύχθηκε έντονα στην νεοελληνική λογοτεχνία με ουσιαστική βοήθεια από το περιοδικό Τέχνη (1898-1899) με συνεργάτες όπως ο Χατζόπουλος, ο Παλαμάς, ο Νιρβάνας, ο Καμπύσης κ.α. Ένας από τους σκοπούς του περιοδικού ήταν η μύηση του Έλληνα στη φιλοσοφία του Νίτσε, όπου βρίσκεται η αρχή που οδηγεί στην ανεξαρτησία

του λογοτέχνη. Το πάντρεμα του σοσιαλισμού με το νιτσεισμό, που παρατηρείται σωστά από τον κριτικό, δεν είναι αποκλειστικά Ελληνικό φαινόμενο, αλλά είχε θέση στα έργα του Ιηνεν, και Σώ που πάντρεψε την Ιδέα του Υπεράνθρωπου με τις αρχές του σοσιαλισμού (Man and Superman, 1903) [Γουνελάς 1994, 40]. Στη Ρωσία, παρόμοιες συγκρίσεις επίσης πραγματοποιήθηκαν. Για παράδειγμα, ο Γ.Τσουλόκβ ήδη το 1906, ονειρεύεται μια παγκόσμια επανάσταση: η κοινωνική επανάσταση, την οποία θα πρέπει στο άμεσο μέλλον να ζήσει όλη η Ευρώπη, είναι μόνο ένα μικρό προοίμιο για την κοσμική, μια όμορφη φωτιά, η οποία θα έχει κάψει τον παλιό κόσμο [...] Σε μια ελεύθερη σοσιαλιστική κοινωνία θα γίνει ανάσταση του ανυπότακτου πνεύματος του Μεσσία, του μεγάλου ανθρώπου ...» [Чулков 1906, 77]. Σοσιαλιστικές ιδέες είχαν συζητηθεί στο ελληνικό πνευματικό κόσμο από τα τέλη της δεκαετίας του 1880 σχετικά με τη μαρτυρία του Δ. Κόκορη [Κόκορης 1999, 38] και Χ.-Δ. Γουνελά, αλλά το πιο ισχυρό μέρος στην κοινωνική και λογοτεχνική συνείδηση πήραν το 1918 όταν ιδρύθηκε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (σύντομα μετατράπηκε σε ένα κομμουνιστικό κόμμα στην Ελλάδα, ή ΚΚΕ). Η λογοτεχνική παραγωγή, όπως και η κοινωνία ήταν σε αναζήτηση των αλλαγών. Δημοσιεύτηκε το γνωστό μαρξιστικό έργο του Βάρναλη «Το Φως που καίει» και μια συλλογή πεζών έργων του Κώστα Παρωρίτη, Πέτρου Πικρού («Πικρός» στα Ελληνικά, αντιστοιχεί σε άλλο λογοτεχνικό ψευδώνυμο «Γκόρκυ»), στελέχους του κομμουνιστικού κόμματος στην δεκαετία του 20' [Ντουνιά 1999, 27]. Οι Ελληνικές μεταφράσεις των έργων του Γκόρκι έφτασαν το 1936, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Αιμίλιου Χουρμούζου, τις είκοσι τρεις. Παράλληλα, μεταφράζονταν οι Μαγιακόφσκι, Μπλοκ, Μπέντιν, Ευτουσένκο κ.α. Τα έργα των Ρώσων λογοτεχνών μαζί με πολλά έργα των ποιητών πρωτοποριακής κατεύθυνσης και παράλληλα της Ελληνικής Αριστεράς εμφανίζονται στα περιοδικά: οι Νέοι Βωμοί, η Διανόηση, η Αναγέννηση, η Λογοτεχνική Επιθεώρηση, η Νέα Επιθεώρηση, οι Νέοι Πρωτοπόροι, το Σήμερα και ο Νουμάς, καθώς και φυλλάδια και ξεχωριστά βιβλία.

Να δούμε αναλυτικά τα έργα μερικών Ελλήνων ποιητών.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΑΣΤΕΡΗΣ (ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΣ)

Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ο Μαγιακόφσκι άρχισε να «γράφει με τον πόλεμο» συγγέροντας ακόμη και στις δηλώσεις του το επίσημο πείραμα, και την επαναστατικότητα, γεμίζοντας τις νέες μορφές -με προσανατολισμένο στην μάχη περιεχόμενο. Έτσι εκτυλίσσεται το ποίημα του Μαγιακόφσκι *Ο Πόλεμος και η Ειρήνη (Война и Мир)* (1915-1916) [Маяковский 1988, 34-63] μια φαύλη εικόνα του νέου Κολοσσαίου - παγκόσμιου πόλεμου. Αλλά, ούτως ή αλλιώς, είναι το αντιπολεμικό θέαμα.

Σαν να μας ακούγεται η ίδια μελωδία στο Παγκόσμιο χαροπάλεμα του Λάμπρου Αστέρη (Ωδή Τρίτη) [Αστέρης 1926, 31-35]. Τι βλέπουμε στον Έλληνα - συντάκτη; Ο ποιητής μας αφήνει να δούμε, με κινηματογραφική ακρίβεια, αυτό που φαίνεται μη-πραγματοποιήσιμο. Η αρχή αυτής της θεατρικότητας υπογραμμίζεται από το πεδίο φράσεων του πόλεμου- τσίρκου, ένα «θέατρο πολέμου», όπου η συνολική εικόνα με έναν τραγικό τρόπο αποκτά ένα γκροτέσκο ύφος και προφανώς οφείλεται στην επίδραση όχι μόνο του Μαγιακόφσκι, αλλά και του Μαρινέτι, ο οποίος κήρυξε τον πόλεμο ως μοναδική «υγιεινή του κόσμου» [Αστέρης 1926, 31]. Η εσωτερική πολυπλοκότητα και η σύγκρουση χρωματίζει την ποίηση του Λάμπρου Αστέρη. Ο ποιητής είναι ο κυβερνήτης της κοσμικής ορχήστρας θέτοντάς την υπό τη έγκυρη έκφραση της γήινων παθών και στόχων.

Ο Μαγιακόφσκι χρησιμοποιούσε έντονα το ασυνήθιστο «σκαλάκι», την οξεία κατασκευή που επηρέασε τους Έλληνες λογοτέχνες. Οι κύριοι λόγοι για αυτές τις «κομμένες» στροφές, ο Μαγιακόφσκι ανακοινώνει, στο βιβλίο του με τίτλο *Πως να κάνετε την ποίηση* (1926). Σύμφωνα με τον Μαγιακόφσκι, τα παραδοσιακά σημεία στίξης δεν είναι αρκετά. Εκτός από την κατάτμηση στις κλίμακες, ο ποιητής κατέφυγε σε ένα τέτοιο μέσο όπως το enjambement όταν ο στιχοκόμβος ανατέμνει ένα ισχυρό συντακτικό σύνδεσμο στη γραμμή [Μολέσκις 1995, 45].

Ας εξετάσουμε μια παρόμοια περίπτωση στο ποίημα του Λάμπρου Αστέρη. Παίρνοντας το πρότυπο προαναφέρθηκε: Παρηγορήσου/Γερικό, γλυκοκοιμήσου,/Τρωάδα! Σε μαρμαρένια/...[Αστέρης 1926, 31-35]. Πρώτον, υπάρχει σαφώς «κατασκευασμένη» σκάλα του Μαγιακόφσκι, καθώς και οι σειρές είναι αρκετά σπασμένες. Ο ποιητής ακονίζει και αναδεικνύει κάθε λέξη. Αν κοιτάξουμε προσεκτικά, υπάρχει και μια άλλη φωνητική οργάνωση – η παρήχηση είτε σε «γ» είτε σε «ο», σχηματίζοντας ένα είδος εσωτερικής ομοιοκαταληξίας: «Γυρίζετε, γυρίζετε τον στρόφιγγα του τηλεφώνου/ (βροντοφωνούν τηλεφώνα του φόνου/ και του πόνου)...» [Αστέρης 1926, 31-35].

Αν υποθέσουμε ότι η παρήχηση είναι επανάληψη στις δύο γειτονικές λέξεις είτε των αρχικών ήχων, είτε των μη αρχικών ζευγών των ήχων, και ολόκληρων συλλαβών, είτε, τέλος, είναι η πλειστή επανάληψη ενός ήχου, τότε αξιοπερίεργο είναι ότι τα δύο τρίτα των περιπτώσεων στο «Σύννεφο με παντελόνια» - η παρήχηση είναι σε «γ» και μερικές φορές με την προσθήκη του «ρ» [Γασπαρόν 1995, 363–395].

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ

Ακόμα ένας ποιητής του οποίου η καριέρα ξεκίνησε με τις παραδοσιακές μορφές στίχων είναι ο μαρξιστής ποιητής και μεταφραστής Γιάννης Ρίτσος (μεταφράσεις της ρωσικής λογοτεχνίας: των Αλέξη Τολστόη, Αλεξάνδρου Μπλοκ, Βλαντίμιρ Μαγιακόφσκι, Ηλία Έρενμπουργκ, Σεργκέη Γιεσένιν). Δια βίου προσήλωσή του στην ελληνική κομμουνιστική κόμμα άρχισε στα είκοσί του, και το 1934 δημοσίευσε τον πρώτο τόμο ποίησής του με τίτλο *Τρακτέρ*. Ήδη από 1934 με τη συλλογή του Ρίτσου *Τρακτέρ* (στην οποία η λέξη «τρακτέρ» αναφέρεται ειρωνικά μόνο μία φορά) εισάγονται οι ξένες, μαζί με τις ρωσικές (π.χ. «σοβχόζ», «κολχόζ», «πεντάχρονα», «Τα Ντιεπροστρόν», «βότκα» στο ποίημα *ΕΣΣΔ*), λέξεις που αυξάνονται αριθμητικά στη μεταπολεμική περίοδο εξαιτίας των γνωστών ιστορικών συγκυριών. Ο Ρίτσος διοχετεύει μέσα στους στίχους τον αγωνιστικά μηνύματα, την αλληλεγγύη με τους άλλους ποιητές και λαούς, την ακράδαντη πίστη στο πολιτικό ρόλο των ποιητών: «Α, τρέξε Μαγιακόφσκι να τον πούμε αυτόν τον άνεμο./τρέξε, Σικελιανέ, τρέξε Αραγκόν, τρέξε Νερούντα/ τρέξε, Ναζίμ Χικμέτ να τραγουδήσουμε τούτον τον άνεμο» [Ρίτσος 2000, 131].

Έχοντας απελευθερωθεί από το παρελθόν, «τραβώντας το νήμα απ' το λαρύγγι του κόσμου», ο Ρίτσος μιλά για τον Μαγιακόφσκι [Ρίτσος 1991, 386]. Οι αναφορές στους άλλους Ρώσους ποιητές από τον Ρίτσο δεν τελειώνουν. Περαιτέρω, αναφέρει την περίπτωση Ζντάνοφ-Αχμάτοβα, επιπόλαια ένα επαναστατικό ποίημα *Δώδεκα* του Μπλοκ [Ρίτσος 1991, 34] ¹: «στην τελευταία τους βραδινή περίπολο/ στην Πετρούπολη» και τον

¹ Ή ακόμα μια αναφορά στο βιβλίο της Σ. Ιλίνσκαγια, η οποία μνημονεύει την αναφορά του Ρίτσου στους «Δώδεκα του Μπλόκ» «με δυο φτερά φωτιά ο καθενός τους» [Ιλίνσκαγια 1992, 89]

Τσέχοβ που «έβγαινε από καμπίνα του σκουπίζοντας μ' ένα κάρο μαντίλι τα γυαλιά του» κ.α. [Ρίτσος 1991, 386]. Στο άλλο ποίημα *Γεια σου, Βλαδίμηρε Μαγιακόφσκι* (1953) αφιερωμένο στον θάνατο του Ρώσου ποιητή, ο Ρίτσος αναφέρει τους γνωστούς στίχους για την «τιμημένη [του] κομματική ταυτότητα» [Ρίτσος 1953, 172]. Ο Ρίτσος γράφει για τη δύναμη του Μαγιακόφσκι ως ποιητή και πρόσωπο, και δυσκολεύεται να βρει μία θέση για αυτόν στον σύγχρονο κόσμο, υπονοώντας ότι ο Ρώσος ποιητής δεν ταιριάζει σε κάθε αποδεκτές διαστάσεις και κανόνες: «βουνό της καρδιάς σου, γιομάτο δυναμική <...> που να σε βάλουμε να κάτσεις;». Η θεματική αυτή περιοχή βρίσκεται κοντά στον Μαγιακόφσκι. «Εσύ, Βλαδίμηρε, έστριψες τους ευγενικούς λαιμούς των τριαντάφυλλων» - γράφει ο Ρίτσος προφανώς εννοώντας το σκάνδαλο-έργο του, «Αγαπάτε τριαντάφυλλα; - Εγώ χέστηκα πάνω...»[Маяковский]. Μιλώντας τους απλούς εργαζομένους, «όχι σύννεφα πια με παντελόνια», και όχι «άχρηστα» τριαντάφυλλα παλαιάς εποχής, ο Ρίτσος αναφέρεται τους στίχους από άλλο γνωστό ποίημα *Σύννεφο με παντελόνια*: «θα είμαι άνογα τρυφερός,/ δεν είμαι άντρας εγώ, είμαι ένα σύννεφο με παντελόνια!» [Τριανταφυλλίδης 2008, 24].

Το 1956 εκδίδονται Η γκρινιέρα κατσίκας και άλλα ρώσικα λαϊκά παραμύθια του Αλεξέι Τολστόι στη μετάφραση του Ρίτσου. Ως μεταφραστής και εμπειρογνώμονας των παραμυθιών και της ρωσικής λογοτεχνίας εν γένει, ο Ρίτσος εμπλουτίζει τα έργα του με διάφορα σύμβολα από τα αγαπημένα του κείμενα.

Το θέμα του κρυμμένου θανάτου του Κοσέι, όπου «πάνω στο δρυς βρίσκεται ένα μπαούλο, στο μπαούλο κάθεται ο λαγός, ο λαγός κρύβεται σε μια πάπια, σ' αυτή τη πάπια είναι ένα αυγό, και μέσα στο αυγό κρύφτηκε ο θάνατος» είναι πολύ γνωστό. Ο Ρίτσος έχει το δικό του τρόπο κατανόησης του μπαούλου του Κοσέι ή καλύτερα τον δικό του μπαούλο [Ρίτσος 1991, 361]. Ρίτσος, πιθανότατα, ειρωνεύεται, δημιουργώντας μια υπέροχη παραμυθητική *ματριόσκα* των εννοιών, και δεν είναι καθόλου τυχαίο που τη χρησιμοποιεί στο ποίημα του γεμάτο με αναμνήσεις της περιόδου της Αντίστασης και Κατοχής.

ΑΝΑΡΕΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ

Ας σταθούμε λίγο στην Έλληνα ποιητή, του οποίου ο διάλογος με τη Ρωσική λογοτεχνία δεν φαίνεται να είναι τυχαίος. Ο Εμπειρικός ήξερε Ρωσικά. Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του Εμπειρικού με τη Ρωσία αυτό μπορεί να κριθεί όχι μόνο βάσει της καταγωγής του (η γιαγιά του ήταν Ρωσίδα, και πέρασε τα παιδικά του χρόνια στην Κριμαία στο αρχοντικό «Μπογιάντι» του θείου του), αλλά και από φιλολογικές προτιμήσεις. Ήταν λάτρης του Τολστόι και του Ντοστογιέφσκι και, ίσως, έγινε εξοικειωμένος με τη νέα ρωσική ποίηση του ΧΧ αιώνα κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του στη Ρωσία, πολύ πριν από την γνωριμία του με Μπρετόν και τις μελέτες του Φρόιντ.

Για την αρχική επαναστατική διάθεση του Εμπειρικού μιλά το ποίημα *Οι μπεατοί ή της μη συμμορφώσεως οι άγιοι (Πρώτη μορφή, 1960)* [Εμπειρικός 1980, 101]. Ο ποιητής αναφέρει κάποια ονόματα των Ρώσων ανάμεσα σε άλλα ξένα φημισμένα ονόματα – Εσένιν, Μαγιακόφσκι, Μπλοκ, Τολστόι, Δοστογιέφσκι, Λένιν, Μπακούιν κ.α. Όπως και ομότιτλο ποίημα [Εμπειρικός 1980, 36-38] γραμμένο τρία χρόνια αργότερα. Ειδικά τους Μαγιακόφσκι, Εσένιν και Μπλοκ ονομάζει «παιδες εν τη καμίνω». Οι φλόγες της πυράς τους φωτί-

² Βλ. Маяковский В. Вы любите розы? Режим доступа: <http://www.black-and-white.org.ua/vladimir-mayakovskij-bez-cenzury>

ζουν με κόκκινες ανταύγειες τα «κτίσματα των Βαβυλώνων, των παλαιών και τωρινών.» και οι φωνές ψάλλουν «τον ερχομό και την ανάγκη των Νέων παραδείσων!»).

Στην πρωτοποριακή τέχνη της περιόδου από 1910 μέχρι το 1930 το κείμενο θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως αυτοτελής³, αυτόνομος οργανισμός, που βρίσκεται συχνά σε αντίθεση με την πραγματικότητα, ή την αντικαταστεί. Το κείμενο ως κόσμος, κλειστός στον εαυτό του. Ένα παράδειγμα θα μπορούσε να είναι το θέμα του αδύναμου, μη-πραγματοποιήσιμου Θεού στο τέλος των πρώτων έργων του Μαγιακόφσκι. Στην ελληνική περίπτωση - ένα παράδειγμα αποτελεί ο Walt Whitman ως πρόεδρος της φανταστικής Παγκόσμιας Συμπολιτείας στο «Μέγα Ανατολικό» του Εμπειρικού, η οποία μοιάζει εν μέρει με το είδος της αρχικής ιδέας σχεδιασμού της Σοβιετικής Ένωσης ή των Ηνωμένων Πολιτειών [Παπαθέμελη 2000, 79]. Το έργο περιέχει επίσης ένα ουτοπικό μοντέλο του παραδοσιακού κόσμου-πλοίου, το οποίο κινείται σε μια νέα εποχή της ερωτικής ελευθερίας και συμβολίζει την παραίτηση από τις συμβάσεις και τους κανόνες του παλαιού κόσμου.

Ο Εμπειρικός χρησιμοποιεί την εικόνα του δελφινιού ως Μεσσία και προάγγελο της επανάστασης⁴. Παρομοίως, ο Χλέμπνικοφ χρησιμεύει το σύμβολο του Ζαρμπόχ⁵, Θεού του φωτός (ακριβώς όπως ο Β. Ιβανόφ στο ποίημά του *Ζαρμπόχ*). Επιπροσθέτως, η χρήση της καθαρεύουσας από τον Εμπειρικό αποτελεί ένα θέμα συζητήσεων μέχρι τώρα. Ο Βίττι [Βίττι 1977, 133] προσθέτει τη δικιά του ερμηνεία σ' αυτό το ζήτημα: η καθαρεύουσα μπορεί να προξενήσει μια αίσθηση αποστασιοποίησης. Όμως, στην συλλογή *Ενδοχώρα* τα κείμενα δεν είναι ομογενή και έχουν μια ανάμιξη της καθαρεύουσας και δημοτικής, ενώ στο *Υψικάμιν* οι κάποιες άλλες συλλογές θα λέγαμε να περισσεύει η δημοτική γλώσσα. Κατά τη γνώμη μας, η καθαρεύουσα στα έργα του Εμπειρικού μπορούσε να εξυπηρετήσει τον ίδιο σκοπό όπως η χρήση των αρχαίων Σλαβικών από τους φουτουριστές (πρόκειται συχνά για μια αφήγηση από τους Ρώσους φουτουριστές σε τάχα - παλιό σλαβικό ύφος και με βάση της μυθολογίας ειδωλολατρικής σλαβικής γλώσσας παραφράζοντας την και δημιουργώντας κατ' ουσίαν, νεολογισμούς).

ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΑΛΑΣ (ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΗΣ)

Ο Κάλας ήταν επαναστατικός ποιητής που πάντρεψε την καλλιτεχνική και την πολιτική πρωτοπορία μέσα στα έργα του. Από το 1934 ο Κάλας έχει αρχίσει να πηγαиноέρχεται στο Παρίσι όπου γνωρίζεται με τον κύκλο των Γάλλων υπερρεαλιστών με τους οποίους θα συνδεθεί στενά στη συνέχεια. Στη συναναστροφή αυτή και στο κλίμα της γαλλικής πρωτεύουσας είναι προφανές ότι ο Κάλας είδε μια νέα ελπίδα. Η γλωσσική του συνεργασία με την ποίηση του Αραγκόν αλλά και τους Ρώσους φουτουριστές, γίνεται φανερή με την έκδοση των πρώτων συλλογών του Τετράδια Α (1933), Β (1933), Γ (1934), Δ (1936) και στα «Ποιήματα» (1933) του. Χαρακτηριστικές φουτουριστικές λέξεις στα ποιήματα Φυλα-

³ Αυτή η τάση της ρωσικής πρωτοπορίας συνδέεται με την ελληνική: « [...]ο μεσοπολεμικός υπερρεαλισμός, που σημαδεύεται από μοναχικές λογοτεχνικές ή ημερολογιακές διατυπώσεις της συγγενείας της με την ιστορική πρωτοπορία, και χαρακτηρίζεται από την αναζήτηση της αυτονομίας του λογοτεχνικού κειμένου» [Αρσενίου 2003, 405-415].

⁴ Βλ. «Η νήσος των Ροβινσώων» [Εμπειρικός 1980, 92]

⁵ Έτσι, απροσδόκητα, μια νέα λέξη καταργάς, σχηματίζεται από τα παραδοσιακά πρότυπα λέξη-σχηματισμού, και, δεύτερον, ριζικά επικολλά σε αρκετά διάσημη ονομασία της μυθολογικής Zar-ptitsa (Πουλί-Φωτιά).

κισμένοι («λόγια από μπετόν»), στο Ερωτικό («τα φιλιά του σίδηρου») του Κάλας και στο «Λένιν» (που ήταν «πιο γερός από το μπετόν») κ.α. μοιάζουν με τα ποιήματα του Μαγιακόφσκι [Ράντος 1933, 23-29]. Καθώς και στα πρώτα ποιήματα του Κάλας η επεξεργασία του ρυθμού, η συγκλίνουσα πολυρhythμία του φαίνεται να αποτελεί ο στόχος που προκαλεί χάος εντυπώσεων. Το ποίημα Διαδήλωση του Κάλας έχει συνεχόμενες παρήχησεις του «φ», «κ» και «δ», και ήδη ξέρουμε ότι μαζί με τη μεταφορά η παρήχηση αποτελούσε ένα συχνότατα χρησιμοποιημένο μέσο του Μαγιακόφσκι [Ράντος 1933, 13-18]. Ο Κάλας ενσωματώνει στη γενικά ευνοϊκή κριτική του μια βασικότερη αναφορά στην κατάχρηση που γίνεται με την προτίμηση στο συμβολικό κόκκινο («δεν θέλουμε κρασί αλλά μαύρο μελάνι και λόγια κόκκινα» [Ράντος 1933, 24]).

Συμπερασματικά, το ιστορικό υπόβαθρο πολιτικών και πολιτιστικών συνθηκών που επέφεραν αλλαγές στην Ελληνική λογοτεχνία αποτελεί μια μεγάλη ζύμωση διάφορων εξωτερικών συνθηκών και στην προκειμένη περίπτωση- κατά μεγάλο βαθμό τον σταθερό Ελληνοσοβιετικό πολιτιστικό και λογοτεχνικό διάλογο που επηρεάζει την ελληνική λογοτεχνική πορεία. Έτσι, τα κείμενα του Λάμπρου Αστέρη, Γιάννη Ρίτσου κ.α. έχουν αναμφισβήτητα πολλά φουτουριστικά στοιχεία της ποίησης του Μαγιακόφσκι και σε περίπτωση του Ρίτσου κάποια στοιχεία επαναστατικής ποίησης του Μπλοκ, αλλά δεν μοιάζουν ούτε με καθαρά πολιτική ούτε με φουτουριστική ποίηση. Είναι φανερό ότι ο ελληνικός υπερρεαλισμός, δεν είναι τόσο συγγενέστατος με το γαλλικό ρεύμα και επιδίωκε άλλους στόχους, είχε εντελώς διαφορετική εξέλιξη, καθώς και δεν είναι τόσο πολιτικοποιημένος. Ο Ρωσικός φουτουρισμός, με διαφορετικές προεκτάσεις του, δεν ήταν επίσης ομοιογενής, έντονα αμφισβητούσε τον φασισμό και δεν συνέπεσε σε μεγάλο βαθμό με την ιταλική λογοτεχνική πορεία. Παράλληλα, και οι δύο λογοτεχνικές τάσεις είχαν τις ρίζες στην εσωτερική επανάσταση και την κοινή ικανότητα να εμπλουτίσουν και να προσθέσουν στην ευρωπαϊκή παράδοση έναν καινούργιο διάλογο. Αρκεί να θυμηθούμε την πρόταση του Βλαντίμιρ Μαγιακόφσκι ότι, στο πλαίσιο της Ρωσικής λογοτεχνίας, ο φουτουρισμός θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένας σχεδόν συνώνυμος με τον όρο *avant-garde*. Από την άποψη αυτή, ακολουθούμε την ιδέα Renato Poggioli της «μια στιγμή της πρωτοπορίας» οι οποία «ανήκει σε όλες πρωτοπορίες» [Poggioli 1968, 68f]

Τέλος, η συζήτηση που αναπτύξαμε μπορεί να έχει σημαντική πρακτική αξία στοιχεία. Για την πληρέστερη κατανόηση της εποχής, των κοινωνικών συνθηκών αλλά και των ηθικών και ψυχολογικών πλεγμάτων με τη ρωσική λογοτεχνία μέσα από τα οποία μιλούν και δρουν οι λογοτέχνες και οι διανοούμενοι της μεσοπολεμικής περιόδου ακολουθεί η έρευνα.

1. *Αρσενίου Ε.* Νοσταλγοί και πλαστοουργοί. Έντυπα, κείμενα, και κινήματα στη μεταπολεμική Ελλάδα. – Αθήνα: Parafermalia, 2003. 2. *Αστέρης Α.* Το φλογερό πέρασμα (1914-1922). Πολεμικές ωδές. Οπτασίες ερημίτου. – Αθήνα, 1926. 3. *Βίττι Μ.* Η γενιά του 30' Αθήνα: Ερμής, 1977. 4. *Γουνελάς Χ.-Α.* Η σοσιαλιστική συνείδηση στην ελληνική λογοτεχνία 1897-1912. – Αθήνα: Κέδρος, 1994. 5. *Εμπειρικός Α.* Οκτάνα. – Αθηνά: Ίκαρος, 1980. 6. *Εμπειρικός Α.* Ποιήματα. Αθήνα: Γαλαξία, 1969. 7. *Ιλίνσκαγια Σ.* Επισημάνσεις. Από την πορεία της ελληνικής ποίησης του 20^{ου} αιώνα. – Αθήνα: Πολύτυπο, 1992. 8. *Κόκορης Δ.* Όψεις των σχέσεων της Αριστεράς με τη λογοτεχνία στο μεσοπολέμο (1927-1936). – Πάτρα: Αρχαϊκές εκδόσεις, 1999. 9. *Μολέσκας Γ.* (εισαγωγή-μτφ).

Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι, Σύννεφο με παντελόνια, Θεσσαλονίκη: Τα τραμάκια, 1995. 10. Ντουνιά Χ. Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της αριστεράς στο μεσοπόλεμο. – Αθήνα: Καστανιώτη, 1999. 11. Παραθέμελη Σ. Ανδρέας Εμπειρικός: Ο Μέγας Ανατολικός Μεταπτυχιακή διατριβή, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 2000. 12. Ράντος Ν. Ποιήματα. – Αθήνα: Πυρσός, 1933. 13. Ρίτσος Γ. Γεια σου, Βλαδίμηρε Μαγιακόφσκι // Ποιήματα 1930-1942. – Τ. Α. – Αθήνα: Κέδρος, 1953. 14. Ρίτσος Γ. Οι γειτονιές του κόσμου 1949-1951. – Αθήνα: Κέδρος, 2000. 15. Ρίτσος Γ. Το Τερατώδες Αριστούργημα // Ποιήματα, Γίνεσθαι, 1970-1977. – Τ. Ζ. – Αθήνα: Κέδρος, 1991. 16. Τριανταφυλλίδης Δ. (εισαγωγή-μτφ). Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι. Σύννεφο με παντελόνια. – Αθήνα: Αρμός, 2008. 17. Poggioli R. The theory of the avant-garde. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1968. 18. Η σελ. αφιερωμένη στον Εμπειρικό με τα σχόλιά του για τον υπερρεαλισμό [Εлектронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.embiricos2001.gr/uper1.htm>. 19. Гаспаров М. Л. Владимир Маяковский // Очерки истории языка русской поэзии XX века: Опыт описания идиостилей. – М.: РАН, 1995. 20. Гаспаров М. Л. Русские стихи нач. XX века в комментариях. – М.: Фортуна Лимитед, 2001. 21. Маяковский В. Поэмы. Т.2. – М.: Правда, 1988. 22. Хлебников В. Творения. 2000 [Εлектронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.rvb.ru/hlebnikov/tekst/001stihi/005.htm>. 23. Чулков Г. О мистическом анархизме. СПб.: Факелы, 1906.

Пушовець Д.С., к. іст.наук, асист.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ΦΟΡΜΥΛΑΝΝΑ ΚΟΝΚΕΠΤΙΪ “ΙΔΕΑΛΗΝΟΓΟ ΧΡΗΣΤΙΑΝΗΚΟΓΟ ΙΜΠΕΡΑΤΟΡΑ” Υ ΠΡΑΤΣΑ ΞΒΗΕΒΙΑ ΚΕΗΑΡΗΕΚΟΓΟ ΤΑ ΛΑΚΤΑΝΤΙΑ

Стаття присвячена аналізу особливостей опису імператорів у християнських письменників першої третини IV ст. Євсевія Кесарійського та Лактанція. Для них такі риси, як військова доблесть, відданість римським традиціям, відходили на другий план. Основними ж ставали відданість християнству, скромність та милосердя.

Ключові слова: *християнство, імператорська влада, Церковна історія, Константин Великий.*

Статья посвящена анализу особенностей описания императоров у христианских писателей первой трети IV в. Евсевия Кесарийского и Лактанция. Для них такие качества, как военная доблесть, приверженность римским традициям, отходили на второй план. Главными же становились верность христианству, скромность и милосердие.

Ключевые слова: *христианство, императорская власть, Церковная история, Константин Великий.*

The purpose of this article is to investigate peculiarities in describing of emperors from Christian writers of the first third of IV century – Eusebius of Caesarea and Lactancius. To them such qualities as military prowess, devotion to Roman traditions, retreated into the background. The basic became commitment to Christianity, humility and compassion.

Key words: *Christianity, the imperial government, Church history, Constantine the Great.*

До IV ст. н. е. християнство в Римській імперії було релігією, що постійно переслідувалася. Під час гонінь, що час від часу влаштовувалися римськими імператорами, релігійні тексти християн спалювалися, храми руйнувалися, а лідери християнської спільноти піддавалися переслідуванням. Все змінилося в період правління імператора Константина Великого (306 – 337 рр.) – християнство стало офіційною релігією, якій симпатизувала влада. Тепер християни отримали можливість сміливо виражати свої релігійні погляди. Ця подія сприяла бурхливому розвитку християнської історіографії. Але в нових умовах християнські письменники не могли писати виключно про Бога та про теологічні суперечки. Оскільки Церква ставала союзником державної влади, то християнські історики мали якось реагувати на наявність в країні імператора та цивільного державного апарату. Зрозуміло, що опис імператора-союзника Церкви мав бути позитивним. Але традиційні римські чесноти – мужність, відданість традиціям, військова доблесть – не були основними в світогляді християн. Тож, перед християнськими авторами постала потреба вироблення нової концепції опису «ідеального християнського імператора», що узгоджувалася б з християнською мораллю. І це завдання було розв'язане вже сучасниками імператора Константина – грекомовним письменником Євсевієм Кесарійським та латиномовним письменником Лактанцієм.

Євсевій Кесарійський (бл. 265 – бл. 339) часто називають «батьком християнської історії». Він народився в Палестині, був єпископом Кесарії. Під час гонінь Діоклетіана був кинутий до в'язниці. Після тріумфу Константина починається підвищення Євсевія до становища одного з найвпливовіших єпископів. Після 326 р. Євсевій замінює Осію Кордубського в ранзі найближчого радника Константина в релігійних питаннях. В аріанській суперечці Євсевій співчуває аріанам, але виступає передусім за релігійний мир та відсутність конфронтації.

Батьком церковної історії Євсевій називають через його «Церковну історію» (*Historia Ecclesiastica*) у 10 книгах – першу працю з подібної проблематики, яка дійшла до нас. Твір був закінчений між 324 р. та 325 р. (там не згадується Нікейський собор 325 р.) [Пор. Кривушин 1998, С. 8-12]. Період правління Константина Великого описується в останніх трьох книгах. Повністю присвячена особі та діяльності імператора інша праця Євсевія «Життя Константина» (*Vita Constantini*) в 4 книгах. Написана вона була після смерті правителя у 337 р. Історик у формі панегірика описує все життя та кар'єру свого покровителя. У всіх книгах (крім першої) Євсевій приводить близько 20 листів, промов, едиктів та молитов, авторство яких, як він запевняє, належить Константину. Уже в першій книзі Євсевій виступає зі вступним словом, де формулює мету праці. Автор пише: «Я маю намір промовчати про багато державних

розпоряджень блаженного василевса, наприклад, про його війни та битви з ворогами, про його мужність, перемоги, трофеї... про його постанови на користь приватних осіб, про його законодавство на користь суспільного життя підданих та про інші незлічені його подвиги в царині державного управління, про які всі пам'ятають. Відповідно до запропонованої цілі цього твору ми будемо говорити та писати тільки про те, що відноситься до життя богоугодного [Euseb. V. C., I, 11]». Тобто, християнських письменників мало цікавила політична діяльність імператорів. Показником того, чи був імператор гарним правителем, було його ставлення до християнства. Рефреном через весь твір Євсевія проходить ідея, що Константин був «служугою Божим» [Euseb. V. C., I, 6].

У часи Євсевія поширеною була думка, що Божественна відплата за діяння людини наступить не після смерті, а вже за життя. Саме в такому контексті Євсевій розглядає військові перемоги Константина – не як доказ його таланту воєначальника, а як доказ прихильності до нього Бога. Взагалі, через весь твір проходить думка про міцний зв'язок імператора з Богом. Євсевій вкладає в уста Константина наступні слова: «Моє служіння Бог знайшов та судив гідним для виконання Його волі» [Euseb. V. C., II, 28]. Причому, Бог не просто виступає покровителем Константина, а й постійно надсилає правителю видіння та знаки, щоб, наприклад, уберегти від злих умислів ворогів [Euseb. V. C., I, 47]. Сам же Константин вважає себе не тільки імператором, а й «єпископом зовнішніх справ Церкви» [Euseb. V. C., IV, 24]. Якщо казати про особливості характеру імператора, то за твердженням Євсевія, Константин відзначається передусім «скромністю, а потім ученістю, уродженим розумом та дарованою Богом мудрістю» [Euseb. V. C., I, 19]. Кесарійський єпископ неодноразово підкреслює моменти вияву імператором християнського милосердя: він постійно допомагає бідним [Euseb. V. C., I, 43], і навіть є милостивим до солдатів свого суперника Ліцинія [Euseb. V. C., II, 13]. Правитель не тільки сам веде праведний спосіб життя, але й наставляє своїх підданих на шлях істини [Euseb. V. C., IV, 29]. За весь твір «Життя Константина» Євсевій лише раз критикує правителя, говорячи, що деякі люди використовували його довірливість у своїх корисних цілях [Euseb. V. C., IV, 54].

Перу Євсевія також належить похвальне слово Константину на честь 30-ліття правління (*Oratio de Laudibus Constantini*) (336 р.). Цей панегірик суттєво відрізняється від своїх язичницьких аналогів. Адже тут двоє основних героїв – Бог та Константин. Причому, головний герой – Бог, а Константин – «друг його». Хоча промова присвячена 30-літтю правління, імператор згадується там не часто. Більше місця займають критика язичництва та опис гонінь на християн. Константин згадується лише в контексті релігії: описуються будівництво ним церков в Антіохії та Єрусалимі, а також знищення храму Афродіти в Фінікії. В цілому «Слово» є своєрідною програмною промовою християн перед імператором. Автор розглядає Константина не як особистість зі своїми рисами, а передусім як носія ідеї перемоги християнства. В творі підкреслюється ідея підтримки монархії.

Не можна не погодитись, що всі твори Євсевія є вкрай тенденційними. Критикував Євсевій вже один з його послідовників Сократ Схоластик, пишучи, що той «підклався більше про похвали василевсу та про урочистість промови, аніж про точне

розкриття подій» [Socrat. H. E., I, 1]. Перемога християнства була для церковного історика подією світового значення. І він відкрито заявляє, що збирається малювати тільки світлими фарбами портрет імператора, який сприяв цій перемозі [Euseb. V. C., I, 11. Пор.: Кривушин 1998, С. 116: «Надаючи Великому гонінню та перевороту Константина статус макроподії, він [Євсевій. – прим. Д.П.] створює теорію християнського імператора та християнської імперії». Див. також: Жданович 2009, С. 99-100]. Така позиція викликала повну відразу до Євсевія зі сторони істориків гіперкритичного напрямку. Я. Буркхардт писав, що Константин «потрапив до рук найгіршого з підлесників, який повністю спаллює пам'ять про нього. Це був Євсевій з Кесарії зі своїм «Життям Константина» [Буркхардт 2003, С. 253]». Такі історики вважали фальсифікацією всі документи, приведені Євсевієм. Але всі їх теорії були зруйновані, коли було знайдено папірус з текстом листа Константина до провінціалів, який приведено в Євсевія [Euseb. V. C., II, 24–42. Jones, Skeat 1954, P. 196-200]. Важливим в цьому контексті є приклад з другої книги «Життя Константина», де Євсевій спочатку повідомляє про повну заборону Константином жертвоприношень, а потім приводить лист імператора, де жертвоприношення засуджуються, але не забороняються [Euseb. V. C., II, 48–60]. Отже, історик не фальсифікував документи, навіть якщо вони викривляли його розповідь. Тобто, ми не можемо вважати, що в творах Євсевія повністю відкидаються принципи об'єктивності та історичності.

При цьому Євсевій готовив був замовчувати факти, що кидали тінь на світлий образ імператора. Іскравим прикладом цього є ситуація зі старшим сином Константина Кріспом. Імператор за нез'ясованих до кінця причин наказав вбити свого сина у 326 р. біля міста Поли в Ісрії [Amm. Marc. Res Gestae XIV. 11. 20]. Після цього ім'я Кріспа було піддано політиці *damnatio memoriae* («прокляття пам'яті») – воно повинно було зникнути з усіх офіційних написів та всіх літературних творів. І Євсевій без вагань дотримується цієї політики. Ще в «Церковній історії», зображуючи кампанію проти Ліцинія, він проводить паралель між Константином з Кріспом та Богом-Батьком з Богом-Сином зі Святої Трійці: «А так як їх (Константина та Кріспа – прим. авт.) вели та допомагали їм Бог та Спаситель усіх, Син Божий, то батько та син, розділивши своє військо, оточили богоненависників та легко отримали перемогу...» [Euseb. Hist. Eccl. X. 9. 4]. А в більш пізньому творі «Життя Константина», написаному вже після вбивства Кріспа, він не згадує про сина Константина жодним словом.

Іншим християнським істориком-сучасником Константина був Луцій Целій Фірман Лактанцій (бл. 250 – бл. 325). Він був уродженцем Північної Африки. Біля 290 р. Лактанцій переїжджає до Нікомедії викладати риторику. Там він, очевидно, і стає християнином. Потім Лактанцій проживає в Галлії, в м. Трір. Після приходу Константина до влади в західній частині імперії Лактанцій біля 317 р. стає вихователем Кріспа.

Особливо цікавим в контексті формування концепції «ідеального християнського імператора» є твір Лактанція «Про смерті переслідувачів» (*De Mortibus Persecutorum*). Основною темою твору є ідея божественної відплати. Автор описує історію гонінь на християн від Нерона до Діоклетіана та Галерія, а також нещастя, яких зазнавали правителі через таку релігійну політику [Lact. De Mort. Pers., 1-17]. Потім автор зо-

середжується на торжестві християнства за Константина та Ліцинія. Праця доведена до 315 р.: автор знає про вбивство Валерії (дочки Діоклетіана) зимою 314/315 р. [Lact. De Mort. Pers., 51], але не обізнаний щодо ворожнечі між Константином та Ліцинієм.

Тенденційний характер і цієї праці не викликає сумнівів. У Лактанція навіть Ліциній виглядає щирим християнином, хоча це було зовсім не так. Ліциній був готовий лише миритися з християнством заради політичного альянсу з Константином. Коли ж їхній союз розпався, Ліциній показав своє справжнє вороже відношення до цієї релігії. Але Лактанцій, коли завершував свій твір, ще не знав, що події будуть розвиватися таким чином. Він вводить в свій твір легенду, що до Ліцинія перед вирішальною битвою з Максиміном Дазою являвся ангел. А наступного дня Ліциній склав молитву для свого війська, завдяки якій ворог і був подоланий [Lact. De Mort. Pers., 46].

Отже, Євсевій Кесарійський та Лактанцій повністю змінюють принципи опису імператора у порівнянні з їхніми язичницькими попередниками. Для християнських авторів імператор стає передусім виразником волі Бога на землі, правитель постійно знаходиться під Його заступництвом. На перший план виходять не таланти правителя як військового командира, упорядника адміністративної та фінансової системи, а його християнська смиренність, милосердя до ближнього. При цьому християнські автори готові були закривати очі на якісь явно негативні риси імператорів, якщо ті виявляли себе прихильниками Церкви. Або взагалі, письменники видавали бажане за дійсне, як це було у випадку опису Лактанцієм християнського заповзяття Ліцинія. Тож, при дослідженні осіб імператорів за творами християнських істориків ми повинні розуміти, що часто маємо справу з описом не реальних людей зі своїми позитивними якостями та недоліками, а з описом того, якими вони мали б бути за думкою письменників.

1. *Аммиан Марцеллін*. Римская история / Аммиан Марцеллин; [Пер. Ю. Кулаковского и А. Сонни]. – СПб.: Алетейя, 1994. – 564 с. 2. *Буркхард Я.* Век Константина Великого / Я. Буркхард; [Пер. с англ. Л.А. Игоревского]. – М.: Центрполиграф, 2003. – 367 с. 3. *Евсевий Памфил*. Жизнь блаженного василевса Константина / Евсевий Памфил; [Ответств. ред. А.А. Калинин]. – М.: Labarum, 1998. – (Византийская серия). – 352 с. 4. *Евсевий Памфил*. Слово василевсу Константину по случаю тридцатилетия его правления // Жизнь блаженного василевса Константина / Евсевий Памфил; [Ответств. ред. А.А. Калинин]. – М.: Labarum, 1998. – С. 215-269. 5. *Евсевий Памфил*. Церковная история / Евсевий Памфил; [Коммент. и прим. С.Л. Кравца]. – М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1993. – 448 с. 6. *Жданович О.П.* Арианство в эпоху Константина Великого / О.П. Жданович. – К.: Институт історії НАН України, 2009. – 222 с. 7. *Кривушин И.В.* Ранневизантийская церковная историография / И.В. Кривушин. – СПб.: Алетейя, 1998. – 256 с. 8. *Лактанций Фирмиан Луций*. О смертях преследователей / Фирмиан Луций Лактанций; [Пер., вступ. ст., коммент., указ. В.М. Тюленева]. – М.: Алетейя, 1998. – 280 с. 9. *Сократ Схоластик*. Церковная история / Сократ Схоластик; [Ст. и коммент. И.В. Крикушина]. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1996. – 368 с. 10. *Jones A.H.M., Skeat T.C.* Notes of the Genuineness of the Constantinian Documents in Eusebius' Life of Constantine / A.H.M. Jones, T.C. Skeat // Journal of Ecclesiastical History. – 1954. – Vol. 5. – P. 196-200.

РУТЕНИКА В ЗІБРАННЯХ АРХІВУ ЕТНОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ СЕВЕРИНА УДЖЕЛІ В КРАКОВІ

Стаття має на меті познайомити читачів з кількома зібраннями рутеніки, які зберігаються в Архіві Етнографічного музею імені Северина Уджелі в Кракові. Ці рукописи, без сумніву, зацікавлять мовознавців (фразеологів, діалектологів, дослідників історії української мови), а також етнологів і навіть літературознавців.

Цель статьи – познакомить читателей с несколькими собраниями рутеніки, сберегаемыми в Архиве Этнографического музея имени Северина Уджелі в Кракове. Эти рукописи, без сомнения, привлекут внимание языковедов (фразеологов, диалектологов, исследователей истории украинского языка), а также этнологов и даже литературоведов.

The paper presents several manuscripts concerning the Ukrainian language, dialects and culture. These manuscripts are located in the Archive of the Ethnographic Museum in Krakow. Certainly described texts will intrigue linguists (research the phraseology, dialectology and history of the Ukrainian language), ethnologists and literary.

Celem niniejszego artykułu jest zapoznanie ukraińskich filologów i etnografów z kilkoma rękopisami zdeponowanymi w Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie¹ (dalej AME). Wyekscerpowane przeze mnie teksty dotychczas nie zostały prawdopodobnie wyzyskane w badaniach naukowych², a z racji tego, że katalog zbiorów AME nie został zdigitalizowany³, badacze spoza Krakowa zainteresowani tego typu źródłami mają niewielką szansę dowiedzieć się o ich istnieniu. W AME zgromadzono ponad 200 000 jednostek archiwalnych⁴, w tym liczne rękopisy i maszynopisy, część z nich dotyczy języka,

¹ Dziękuję dyrektorowi Muzeum Etnograficznego w Krakowie, dr. A. Bartoszowi za udostępnienie zbiorów archiwalnych.

² Nie wykorzystał ich A. Fischer [1928] w swojej monografii o Rusinach. Tego, że je przeglądał, możemy być raczej pewni, gdyż w latach 1921–1923, 1925, 1927, 1931, 1933–1934 zapoznawał się z archiwalią AME, przygotowując swoje prace z zakresu etnografii zachodniej Ukrainy.

³ Z tradycyjnego zestawienia też niełatwo skorzystać, gdyż zostało umieszczone w kilku tomach „Rocznika Muzeum Etnograficznego w Krakowie” [por. Łopuszański 1972–1979].

⁴ Podział archiwum muzealnego omówiła U. Janicka-Krzywdą [1991, 83]. Na AME składają się materiały naukowe, założowe i plansze wydawnicze. Część naukowa jest podzielona na 10 działów: 1) materiały piśmienne (rękopisy, maszynopisy, odbitki rękopisów i maszynopisów); 2) materiały ikonograficzne wykonane technikami plastycznymi (rysunki, akwarele); 3) materiały ikonograficzne wykonane techniką fotografii, fotokopii i fotodruku; 4) materiały pozytywne (przezrocza, mikrofilmy, taśmy filmowe); 5) materiały negatywowe fotograficzne (klisze i negatywy); 6) materiały dźwiękowe (płyty i taśmy magnetofonowe); 7) plakaty, ogłoszenia i zawiadomienia; 8) druki i wydawnictwa ulotne; 9) wycinki prasowe dotyczące problematyki etnograficznej oraz działalności ME; 10) mapy i plany.

gwar i kultury ukraińskiej. W niniejszym tekście nie omawiam materiałów ikonograficznych traktujących o Ukrainie, np. bogatego zbioru przezroczych szklanych przedstawiających stroje ludowe czy też zbioru fotografii z Huculszczyzny. Te ostatnie materiały zostały w dużej części wyzyskane w przygotowanym pod redakcją U. Janickiej-Krzywdy i K. Barańskiej *Przewodniku po zbiorach huculskich Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie* [2008].

Rutenica, którym chciałbym poświęcić uwagę, zostały zebrane przed 1939 r. przede wszystkim we Wschodniej Galicji i na Wołyniu, czyli w przedwojennych województwach lwowskim, stanisławowskim, tarnopolskim i wołyńskim. Tę grupę uzupełniają materiały z Kijowszczyzny oraz z Beskidu Niskiego dotyczące Łemków⁵. Oprócz tekstów folklorystycznych, zwłaszcza pieśni, znajdziemy tu również całkiem bogate zbiory przysłów i frazeologizmów. W przedwojennych badaniach ludoznawczych daje się bowiem zauważyć następującą prawidłowość – obok pieśni i podań ludowych notowano ciekawsze przykłady użycia słownictwa, dlatego w tych notatkach często pojawiają się całe zdania, a w nich przypadkiem albo celowo – frazeologizmy. Omawiane rutenica różni zapis, mamy więc 1) teksty zapisane alfabetem polskim, 2) alfabetem łacińskim dostosowanym do fonetyki języka ukraińskiego i rzadziej 3) teksty zapisane alfabetem ukraińskim. W skrócie przybliżę cztery reprezentatywne rękopisy.

1. Pruszyński, *Przysłowia używane na Wołyniu*, syg. II/1105.

Ten niewielki zbiór (liczący 13 jednostek) jest sygnowany nazwiskiem Pruszyński, bliżej jednak nic nie wiadomo o tym autorze, brak także informacji, z której miejscowości z Wołynia pochodzą te przykłady i kiedy je zebrano. Zostały one zapisane alfabetem łacińskim przystosowanym do fonetyki ukraińskiej, por.:

Kudy kuciomu do zajcia?
Nema nad mene i nad popowu swyniu
Prysza swynia do konia ino nyżki koroteńkie
Prysza koza do woza ino nyżki koroteńkie
Szczu pip, to bat'ko
Howory do hory
Howory do nioho, koło on Nemeć
Masty masło masłom, a bude sołonyna
Prapaw jak subaka na jarmarku
I ty Hryciu pan?
Za durnoju hołowoju i noham bida
Pip swoje, czort swoje
Na sęło duryty, ałe ne w mistoczki

Przyjrzyjmy się bliżej kilku przykładom. Pierwsza z wymienionych jednostek (*Далеко кучому до зайця*) znana jest nie tylko w literackim języku ukraińskim, ale też w jego gwaraach, etymologię tego przykładu omówił B. Д. Ужченко [1987]. Z kolei *pip swoje, czort*

⁵ Status etnolektu łemkowskiego jest dyskusyjny, jedni badacze (zwłaszcza ukraińscy) uważają, że jest to dialekt języka ukraińskiego, inni postulują uznanie łemkowskiego za czwarty język wschodniosłowiański. W tym artykule rękopis dotyczący Łemków zaliczyłem do ruteniców.

swoje wpisuje się w model semantyczno-składniowy⁶ *X swoje, (a) Y swoje*. NKPP (III: 363) notuje 9 realizacji tego schematu, por.: 1) *on swoje, a ja swoje*; 2) *chłop swoje, czart swoje*; 3) *baba swoje, czart swoje*; 4) *ksiądz swoje, czart swoje*; 5) *Bóg swoje, czart swoje*; 6) *pop swoje, czart swoje*; 7) *dziad swoje, baba swoje*; 8) *nauczyciel swoje, pan inspektor swoje*; 9) *pies swoje, a dziad swoje*. Co zrozumiałe, na Wołyniu został zanotowany przykład, który odwołuje się do prawosławnych tradycji tego regionu, dlatego pojawia się tu *pip*. Podobnie rzecz wygląda z frazeologizmem *szczo pip, to bat'ko*, który jest realizacją schematy *co X, to Y*, przy czym zarówno *X*, jak i *Y* są wypełnianie rzecznikami osobowymi. W przykładzie z Wołynia mamy popa i ojca, a w polszczyźnie – księdza, kanonika, żołnierza i oficera, por.: *Co ksiądz, to kanonik, co żołnierz, to oficer* (NKPP II: 228). Dwa frazemy – *pryszła koza do woza ino nyżki korotenkie* oraz *pryszła swynia do konia ino nyżki korotenkie* reprezentują ten sam schemat, powielany również w innych językach słowiańskich. W języku polskim powszechnie jest znana jednostka *przyszła koza do woza*. Nie sposób rozstrzygnąć, jakie są relacje między podanymi wyżej przykładami ukraińskimi i polskim. Czy mamy tu do czynienia ze skróceniem, czy też z odwrotnym zjawiskiem – rozszerzeniem frazeologicznym? Czy może jest to tylko przypadkowa zbieżność? Odpowiedzi na te pytania mogą przynieść jedynie badania porównawcze i historyczne prowadzone na frazeologii pokrewnych języków. Niebagatelną rolę odgrywają przy takich zestawieniach gromadzone amatorsko zbiory frazemów, w których nierzadko są notowane ciekawe i nieznanne wcześniej warianty jednostek frazeologicznych.

2. Felicja Koskówna, *Przysłowia małoruskie zebr. przeważnie we wsi Krzysztofówka, gub. kijowskiej, pow. lipowieckiego*, syg. II/50.

Podobnie jak przy poprzednim rękopisie także i tutaj na temat autorki nic dokładniej nie wiadomo. Kwerenda wykazała, że w AME poza *Przysłowiami małoruskimi* nie ma innego rękopisu sygnowanego nazwiskiem F. Koskówny. Notatka na rękopisie dokładnie precyzuje, gdzie była położona Krzysztofówka, choć zarówno na mapie guberni kijowskiej z 1917 r.⁷, jak i w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [Sulimierski, Chlebowski, Walewski 1880–1902] pod hasłem *powiat lipowiecki* nie znajdujemy informacji o takiej wsi, być może był to więc tylko przysiółek. W rękopisie zostało zanotowanych 146 frazemów ukraińskich. F. Koskówna zapisała je alfabetem łańskim z koniecznymi modyfikacjami, wprowadziła więc pewne znaki diakrytyczne, objaśniając je na wstępie. Ponadto zadbala o znaczeniową stronę zgromadzonych jednostek, tłumacząc je na język polski bądź podając ich polskie odpowiedniki. Przyjrzyjmy się dokładniej pierwszej stronie rękopisu z 28 frazami.

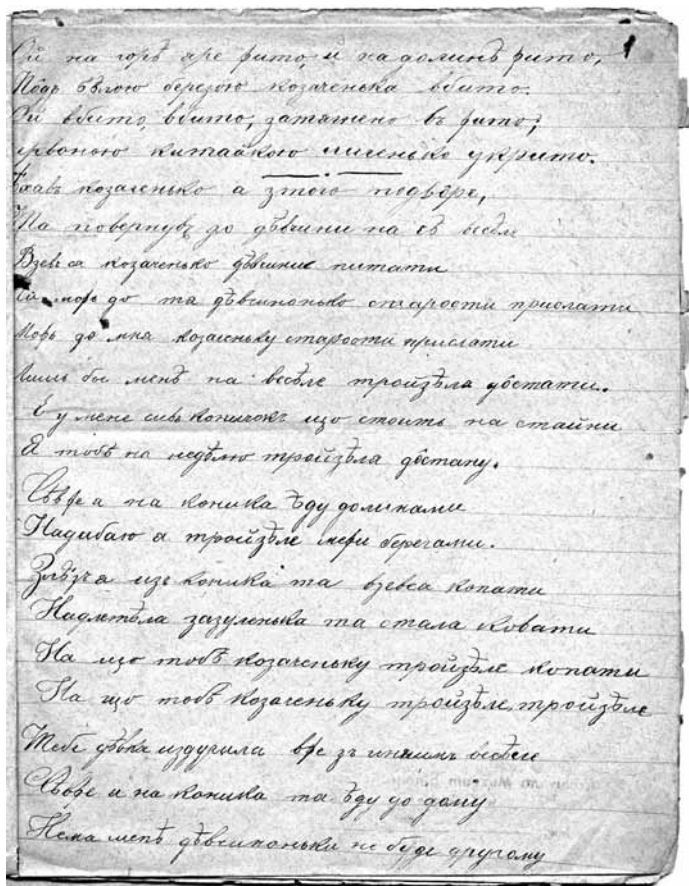
Łatwo zauważyć, że także ten zbiór wykazuje wiele zbieżności z frazeologią ogólnopolską i regionalną, zwłaszcza południowo-kresową. Zbieżności z polszczyzną ogólną zauważyła już zbieraczka, w większości przykłady podane prze F. Koskównę możemy potwierdzić i dziś bądź też wyszukać w NKPP, np.: *U stracha węzyki oczy* – pol. *strach ma wielkie oczy*; *Zberajetsia jak sojka za more* – pol. *{ktoś} wybiera się jak sójka za morze*; *I światy na światoho czasom skrywytisia* – pol. *I święci w niebie skrzywią się na siebie*

⁶ Paralele gwarowej frazeologii ukraińskiej i innych języków słowiańskich przy wykorzystaniu schematów semantyczno-składniowych scharakteryzował A. Івченко (1999).

⁷ uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Мапа_Стрільбицького_Аркуш_№_31._1917_рік.jpg.

nad w łub s. oznacz nierówny spór wianisza tych łub, ząbki wianisza s. potrafiu pomysł s. i. <i>Przysłowa</i>		Muzeum Etnograficzne w KRAKOWIE	gal. Kijowski, pow. Lipowicki <i>maloruskiej, zeb: prawnie w m. Kijowski</i>
1. <i>Trachaj liwice, aby iwere.</i>	1. <i>Trach bęzice gorzej - byle iwaszej.</i>		
2. <i>Trachaj ne woty - tracha pomoty!</i>	2. <i>Traci czy wykazaj się - nawzajem tracha.</i>		
3. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - prochaj!</i>	3. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - prochaj!</i>		
4. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	4. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
5. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	5. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
6. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	6. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
7. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	7. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
8. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	8. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
9. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	9. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
10. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	10. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
11. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	11. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
12. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	12. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
13. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	13. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
14. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	14. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
15. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	15. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
16. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	16. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
17. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	17. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
18. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	18. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
19. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	19. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
20. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	20. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
21. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	21. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
22. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	22. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
23. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	23. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
24. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	24. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
25. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	25. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
26. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	26. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
27. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	27. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
28. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	28. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
29. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	29. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		
30. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>	30. <i>Trachaj - woty, - a trachaj - chodaj!</i>		

(NKPP III 486). Z kolei wiedzy na temat zasobu kresowych regionalizmów frazeologicznych dostarcza nam praca Z. Kurzowej, *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* [1983]. Na przykład frazem *Na selo ludej duryty* – *Idźcie na wieś ludzi tumanić* (wołyński wariant – *Na selo duryty, ale ne w mistoczki*) w zbiorze Kurzowej [1983, 389] został zanotowany w postaci *Na selo, ludy duryty* w znaczeniu ‘formuła zaprzeczająca’. Przekształcenia semantyczne są częste w przypadku zapożyczeń frazeologicznych. Jednostki te są przejmowane w oryginalnym kształcie, ale ich przenośne znaczenie jest zastępowane ekspresywnością, komponent ekspresywny zdobywa przewagę. Kolejny przykład – *Nie daj Boże pana z Iwana*, u Kurzowej [1983, 390] – *Nie daj Boże z Iwana pana* ‘niechętnie o awansach społecznych’, w NKPP [II, 790] został podany w rozwiniętej postaci *Nie daj Boże z Iwana pana, a z Maryjki dobrodziejki* z objaśnieniem, że jest to przysłowie ukraińskie.

3. *Ruskie pieśni po rusku pisane (ze wsi Krasne)*, autor nieznany, 1875, sygn. II/ 484.

Rękopis ten pochodzi z roku 1875, obejmuje 8 stron pieśni zapisanych alfabetem ukraińskim. Pieśni dotyczą miłości dziewczyny do kozaka, jest to więc temat typowy dla ukraińskich dumek. Krasne to popularna nazwa miejscowa w językach słowiańskich, dlatego właściwie nie sposób rozstrzygnąć, z której dokładnie wsi zebrano ten materiał. Zapis ujawnia swoją dawność i galicyjską proveniencję, często jest tu bowiem używana litera *jať*, która została wycofana ze współczesnego alfabetu ukraińskiego, por.:

4. *Rusini – Łemki, pow. Gorlice i Grybów. Zwyczaje i poglądy dotyczące się stosunków pomiędzy rodzicami i dziećmi*, 1891, sygn. II/53.

Ostatni z omawianych ruteniców to zapis wywiadu socjologicznego przeprowadzonego wśród Łemków pod koniec XIX w. Pytania w liczbie 51 zapisano po polsku, podobnie odpowiedzi. Pojawiają się tu jednak czasem też wstawki łemkowskie w postaci konkretnych słów bądź wyrażen. Oto niektóre z pytań:

Jaki jest pogląd ludzi na dzieci; czy zawsze wielość dzieci poczytywana jest za błogosławieństwo boskie? W jakich razach staje się ona źródłem niezadowolenia i utyskiwań?

Jakiej płci dzieci są pożądanymi w rodzinie i z jakich pobudek? Jak przyjmują rodzice narodzenie się chłopca, a jak dziewczynki? Czy jest pojęcie o pierworodności?

Jaki jest pogląd ludu na pieszczenie dzieci przez rodziców? Czy uważa się za rzecz przyzwoitą pieścić dziecko w obecności obcego?

Cenniejsze – zwłaszcza dla etnologów – mogą być odpowiedzi do pytań typu:

Jakie symboliczne obrzędy dopełnia się przy urodzeniu dziecka?

Nowonarodzone dziecko dają całować wszystkim domowym z zagadnieniem, czy chłopiec, czy dziewczę. Dzieci nowonarodzone kąpią pierwszy raz w zimnej wodzie na znak czystości. Do tej kąpieli, jeżeli to jest dziewczę, kładą żytną słomę, żeby dziewczę miało dużo włosów. Chłopca znów nowonarodzonego owijają w koszulę męską, ażeby podobał na mężczyznę, tj. żeby miał zarost męski. Niosąc dziecko do chrztu, kumy biorą ze sobą kawałek chleba lub bułkę (мепундо). Powróciwszy ze chrztu, chleb ten je kumostwo, ale żywo, żeby i chrzestny był żywny. Przy kąpieli po chrzcie kładą różne rzeczy z gospodarstwa domowego: dla dziewczynki z gospodarstwa damskiego, jak np. igły, nici, sierp itp., dla chłopca z gospodarstwa męskiego, tj. kosę, cepy, siekierę itp., jak także pióro, atrament, papier i książeczkę do modlenia.

Ten krótki przegląd zaledwie części ruteniców zgromadzonych w AME przekonuje, że są to cenne materiały i że warto do nich sięgać. Z pewnością zaciekawia językoznawców (frazologów, dialektologów, badaczy historii języka ukraińskiego), etnologów, a nawet literaturoznawców.

1. Fischer A., 1928, *Rusini. Zarys etnografii Rusi*, Lwów–Warszawa–Kraków. 2. Janicka-Krzywda U., Barańska K. (red.), 2008, *Przewodnik po zbiorach huculskich Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie*, Kraków. 3. Janicka-Krzywda U., 1991, *Spuścizna po Sewerynie Udzieli w Archiwum Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, t. 10, s. 83–113. 4. Kurzowa Z., 1983, *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Kraków. 5. Łopuszański B., 1972–1979, *Katalog zbiorów rękopiśmiennych Muzeum Etnograficznego w*

Krakowie, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, nr 4 (1972), s. 325–350; nr 5 (1974), s. 261–286; nr 6 (1976), s. 289–318; nr 7 (1979), s. 219–242. 6. NKPP – J. Krzyżanowski (red.), 1969–1978, Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich, t. I–IV, Warszawa. 7. *Sulimierski F.*, Chlebowski B., Walewski W. (red.), 1880–1902, Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1–15, Warszawa. 8. *Івченко А.*, 1999, Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія, Харків. 9. *Ужченко В. Д.*, 1987, Далеко куцому до зайця!, „Культура слова” 32, s. 59–60. 10. *Wykaz rękopisów*: Ruskie pieśni po rusku pisane (ze wsi Krasne), autor nieznany, 1875, sygn. II 484. 11. *Pruszyński*, Przysłowia z Wołynia, sygn. II 1105. 12. *Felicja Koskówna*, Przysłowia małopolskie zebr. przeważnie we wsi Krzysztofówka, gub. kijowskiej, pow. lipowieckiego, sygn. II 50. 13. *Seweryn Udziela*, Rusini – Łemki, pow. Gorlice i Grybów. Zwyczaje i poglądy dotyczące się stosunków pomiędzy rodzicami i dziećmi, 1891, sygn. II 53.

Рахно М.Ю., викл.,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

КЕЛЬТИЗМИ КРИМСЬКО-ГОТСЬКОЇ МОВИ

Археологічна, мовна й культурна спадщина кельтських народів в Україні нині привертає увагу науковців. Пошуки сліду кельтів на півдні України, в Криму, з огляду на етнокультурну взаємодію кельтів і германців, потребують залучення кримсько-готського матеріалу. Кельтське походження мають деякі слова кримсько-готської мови, окремі антропоніми та топоніми Кримської Готії. У статті узагальнено найновіші етимологічні розв'язки у цій сфері, запропоновано окремі кельтські етимології кримсько-готських мовних реліктів.

Ключові слова: мовознавство, германістика, кельтологія, кельти, готи, кримсько-готська мова, Кримська Готія, запозичення, етимологія.

Археологическое, языковое и культурное наследие кельтских народов в Украине в настоящее время привлекает внимание ученых. Поиски следов кельтов на юге Украины, в Крыму, ввиду этнокультурного взаимодействия кельтов и германцев, требуют обращения к крымско-готскому материалу. Кельтское происхождение имеют некоторые слова крымско-готского языка. В статье обобщены новейшие этимологические решения в этой области, предложены некоторые кельтские этимологии крымско-готских языковых реликтов.

Ключевые слова: языковедение, германистика, кельтология, кельты, готы, крымско-готский язык, Крымская Готия, заимствования, этимология.

The archaeological, linguistic, and cultural heritage of the Celtic nations in Ukraine is the object of the attentions of the scientists at the present time. The search of the traces of the Celts in the south of Ukraine, in the Crimea, in the view of the ethnocultural interaction between the Celts and the Germans, requires to take up the Crimean Gothic materials. Some words from the Crimean Gothic language are of Celtic origin. The latest etymological solutions in this sphere are generalized in this article, some Celtic etymologies for the Crimean Gothic linguistic relics are proposed as well.

Key words: *linguistics, Germanic studies, celtology, the Celts, the Goths, Crimean Gothic, the Crimean Gothia, borrowings, etymology.*

Мова готів Криму вже понад півтора століття перебуває під пильною увагою дослідників. Відомостям про неї завдячуємо Ож'є Гіслену де Бюсбеку (1522-1592) – всебічно освіченому фламандському гуманісту, письменнику, ботаніку й дипломату на службі в трьох поколіннях австрійських монархів. Знаючи кілька мов, Бюсбек поєднував особисту лінгвістичну обдарованість із кращими досягненнями науки свого часу, що й визначило його неоціненний внесок у германістику. Перебуваючи послом імператора в Константинополі, Бюсбек часто чув, що на Кримському півострові мешкають люди, мова, звичаї й зовнішній вигляд яких вказують на їхнє германське походження. Близько 1560 року він зустрівся з двома чоловіками з Криму, один із яких був готом і виглядав як фламандець чи голландець, а інший був греком із типовою зовнішністю, але, живучи серед готів, непогано володів їхньою мовою. Це були посланці від кримських германців до султана. Від них Бюсбек багато дізнався про готів – воєвничий народ, що жив у численних селах біля своїх головних міст Мангуп і Сківарін, виставляючи на вимогу татарського хана вісімсот піхотинців з рушницями. Слід підкреслити заслугу вченого фламандця. На противагу всім іншим мандрівникам, які задовольнялися згадкою про германську говірку цих людей, Бюсбек мав наукове сумління, що спонукало його записати 80 слів і коротких висловів, які є нашим єдиним джерелом про мову кримських готів [Tomaschek 1881, 57-58; Loewe 1896, 127-179; Байер 2001, 244-258].

Славетний кримсько-готський глосарій Бюсбека, викладений 1562 року в його «Четвертому турецькому листі», не раз ставав предметом лінгвістичних суперечок. В цілому можна констатувати його германський характер. У лексиці готів півострова найбільш розлого представлені слова германської етимології в якнайширшому сенсі – від загальногерманських слів індоєвропейського походження і специфічних загальногерманських лексем (у тому числі й ранніх запозичень) до ареальних германізмів. При цьому, як можна бачити навіть на обмеженому матеріалі, до деяких вельми стійких груп лексики проникають запозичення.

Таке співвідношення консерватизму, з одного боку, і серйозних інновацій – з іншого, характерне для кримсько-готської як реліктової мови. Зокрема, дуже цікавим є несподіване відображення у ній мовної взаємодії з кельтами. Мова готів Таврії містить загальногерманські кельтизми, до яких, наприклад, належить кримсько-готське туча ‘ensis’ ‘меч’ (не ‘gladius’!). Готська відповідність – mēki до грецького μάχα ‘короткий меч’ (знахідний відмінок однини у контексті біблійного послання апосто-

ла Павла до ефесян 6, 17), якому відповідають давньолатинське *runica* (Вімозе), давньоісландське *mækir*, давньоанглійське *maese*, давньосаксонське *maki* [Balg 1887-1889, 276; Lehmann 1986, 250; Uhlenbeck 1900, 109]. Основа його – не споконвічно германське позначення меча, а крос-культурний термін, який бере початок із якогось зовнішнього джерела. Факт запозичення нової іншомовної назви якогось озброєння звичайно фіксує імпорту досконалішої, якіснішої зброї. Тому найбільш переконлива версія його проникнення в германську – з кельтської, як похідне основи **mess-* ‘сяяти, блищати’, що збереглася в бретонському *meset*, *micet* ‘сяяти, блищати, іскритися’, звідки *andemeset* ‘честь, достоїнство’ і власне ім’я *Kenmicet*, в галльському *ed-mygu* ‘милуватися’, *myged* ‘захоплення, захват’, ірландському *de-mesimm* ‘перетирати, псувати’. Закінчення дієслова *meset*, *micet* з огляду на їхню мінливість, за такого їхнього зближення з *mēki*, можуть не братися до уваги. Слід зважити, крім того, на власні галльські імена *Meccius* (на території сучасної Бельгії) і *Maecius* (на території Німеччини), фонетично й територіально близькі до готського **mēkeis* у називному відмінку. Сюди ж треба віднести й давньокельтські власні імена *Mici-o*, *Micia*, *Mic-ius* [Одинцов 1985, 106, 110; Этимологический словарь 1993, 41-42]. Джерело культурного й мовного імпульсу при цьому пропонується вбачати не на Кавказі, як раніше [Менгес 1979, 198-202], а в Центральній Європі з її розквітом металургії заліза та металообробки латенської доби й такою технічною новинкою, як довгі мечі, що походили саме звідти й запозичувалися сусідами кельтів. Остання гіпотеза уявляється більш переконливою з огляду на надійне семантичне й культурне обґрунтування: позначення клинкової зброї як ‘білої, блискучої’ – відома лінія розвитку семантики, а співвіднесення основи з кельтською враховує роль кельтів як металургів і даного ареалу як джерела культурних впливів за латенської доби напередодні християнської ери [Одинцов 1985, 107-111; Этимологический словарь 1993, 38-41]. Важливо також відзначити відповідність цієї версії загальній картині германських запозичень із кельтської (терміни металообробки, бойового спорядження). Фонетичне оформлення основи дає змогу припускати запозичення до першого пересування приголосних, а чергування кореневих *e/i* в кельтських мовах пояснює виникнення кримсько-готської форми. Із давньогерманської ця значуща основа була запозичена до фінно-угорських і слов’янських мов [Топоров 1983, 239; Одинцов 1985, 106-112; Stearns 1978, 62, 148; Ганина 2007, 15; Ганина 2011, 140-141].

Не менш цікаві ті кельтизми, які є серед кримсько-готських слів неясної етимології. З поведи походження останніх тепер висунуті нові версії, які припускають їхній одвічний або ж запозичений характер. Одним із них є кримсько-готське *cadariou* ‘miles’ ‘війн, солдат’. Етимологія його неясна, гіпотези виключно різноманітні [Lehmann 1986, 271; Stearns 1978, 133-134; Байер 2001, 255, 263; Ганина 2007, 9; Ганина 2011, 117-118]. Слід враховувати специфічне оформлення його кореня. Диграф (дифтонг?) -*ou* наприкінці кримсько-готського слова і взагалі в кримсько-готському матеріалі екзотичний; в записках Бюсбека немає інших слів із таким поєднанням. Тому або слід приймати кон’єктуру **cadarion* (за графічної схожості *u* та *n*), або шукати пояснення диграфа. Далі звертає на себе увагу фонетичний вигляд слова: початковий глухий *k*, дзвінкий проривний *d* наприкінці чи в середині кореня, подоба сингармонізму коре-

невих голосних, закінчення слова латинського чи грецького типу (-ion, *-io). У такому випадку це або радикальна трансформація германської форми, або ж негерманська форма [Ганина 2007, 9; Ганина 2011, 118]. Існує припущення про запозичення з кельтської [Diefenbach 1851, 436; Lehmann 1986, 271; Тищенко 2008, 264, 380]. Його прибічники вказують на ранньоваллійське *kadur* ‘воїн’, *ketwir*, *kedwir* ‘воїни’, давньобретонське *catuur*, давньокорнуолльське *cadvir* ‘воїн’, ‘солдат’. Вони, в свою чергу, споріднені із галльським *catu-*, давньоірландським і гельським *cath*, валлійським *cad*, середньоваллійським *cat*, *cad*, давньокорнуолльським *cat*, корнуолльським *cas* ‘битва, війна, боротьба’, ‘армія, натовп, група’. Ця кельтська основа присутня у кельтських локальних і етнічних назвах, зокрема, *Catabolon*, *Catalienses*, *Κατοβρακίων* у Птолемея, *Cataractoni*, *Cataracta* (*Cataractone*) – сучасний Каттерік у Йоркширі, *Catenates*, *Cattenates*, *Καθούλκοι*, *Catora*, *Catorissium*, *Cantourisa*, *Κατρλευκός* Птолемея в Лузитанії, *Cattharenses*, *Caddar(enses)*, *Catualiensis* (*Catualinus*), *Catualium*, *Catuiacia*, *Catuonnenses* та в іменах континентальних кельтів, таких, як *Biracatus*, *Canrucatus*, *Igocatus*, *Madacatus*, *Vellocatus*, *Cata*, *Catabar*, *Catacius*, *Catacus*, *Catalia*, *Catalos*, *Catamantaloedis*, *Catamanus*, *Catamocus*, *Catandioni*, *Catasextus*, *Catavignus*, *Catello*, *Catellus*, *Catenus*, *Cateri*, *Caterto*, *Cattara*, *Catucius*, *Catucus*, *Catuinus*, *Catullianus*, *Catullinus*, *Catullinius*, *Catullus*, *Catunius*, *Catunia*, *Catuos*, *Catussa*, *Catusso* та багатьох інших, у тому числі й *Catvalda* – імені суперника та конкурента відомого вождя маркоманнів Маробода. Кельтський корінь був оформлений латинським суфіксом *-agius*, котрий запозичили як германські, так і кельтські мови, і відобразився в кримсько-готській як **kadarius* ‘воїн’, ‘солдат’ [Fowkes 1946, 448-449; Stearns 1978, 133-134; MacBain 1911, 74; Evans 1967, 171-175; Falileyev 2000, 23; Ганина 2007, 9; Ганина 2011, 118]. Таким чином, цілком вірогідно, що перед нами запозичення кельтського слова до кримсько-готської мови, тим більше, що в кельтів германці здебільшого переймали лексику для позначення понять суспільного життя та військової справи.

Кримсько-готське *knauen* ‘bonus, bonum’ ‘хороший, добрий’ Бюсбек зафіксував також у виразі *Knauen tag* ‘bonus dies’ ‘доброго дня’. На німецьке *gut*, нідерландське *goed*, шведське *god* воно не було схоже. Для пояснення семантики цього слова, крім різних германських слів, залучали давньоірландське *gnbe* ‘чудовий’, середньобретонське *gnou* ‘явний, особливий’, валлійське *go-gnaw* ‘діяльний’, які походять від **gnavo* ‘чудовий’ [Loewe 1896, 176; Much 1898, 198; Hamp 1976, 39; Stearns 1978, 142; Lehmann 1986, 219-220; Lewis, Pedersen 1961, 354; Stephens 1852, 247; Köbler 1989, 344; Ганина 2011, 133].

Кримсько-готське *fers* ‘vir’ ‘чоловік’ також є неясного походження, фонетично й семантично воно мало перегукується з тими германськими апелятивами, які пропонувалися. Найближчими до нього є давньоірландське *fer*, ірландське, гельське *fear*, валлійське *gŵr*, середньоваллійське *gwr*, *gur*, корнуолльське та давньоваллійське *gur*, бретонське *gour* ‘чоловік’ [Loewe 1896, 176; Stearns 1978, 135; Lehmann 1986, 113; Ганина 2011, 119-120; MacBain 1911, 168; Falileyev 2000, 76; Тищенко 2008, 379].

З кримсько-готського *kilemschkor* ‘ebibe calicem’ ‘пий чашу’, ‘пий до дна’ мовознавці реконструювали готське дієслово **kilan* зі значенням ‘ковтати’, яке не засвідчене й не має паралелей у германському ареалі. З усіх індоєвропейських відповідників

найближчим до цього незафіксованого дієслова виступає давньоірландське *gelim* ‘ім, пожираю, пасуся’, споріднене з ірландським *goile, gaile*, середньоірландським *gaile* ‘шлунок, горло’, ‘бажання їсти’ [Grienberger 1898, 130; Tomaschek 1881, 62; Stearns 1978, 141; MacBain 1911, 201; Ганина 2011, 131-133].

Значно важче для ідентифікації кримсько-готське *marzus* ‘nuptiae’ ‘шлюб, весілля’. Етимологія його неясна, однак запропоновані версії різноманітні й цікаві. Для пояснення притягувалися індоарійські мови та їхні причорноморські релікти, литовська, латиська, прусська, грецька, латина, італійська, французька, румунська, вірменська і навіть арабська мови, а семантика задіяних слів зводилася до понять ‘весілля, одруження’, ‘молодий хлопець’, ‘молода дівчина’, ‘наречена’ [Loewe 1896, 175; Stearns 1978, 146; Lehmann 1986, 246; Трубачев 1999, 50, 167, 255; Байер 2001, 253; Ганина 2007, 9; Ганина 2011, 137-138; Тищенко 2008, 379]. Привабливо виглядає гіпотеза, за якою в кримсько-готському слові слід убачати термін, споріднений із валлійським *morgwup* ‘дівчина’, *merch* ‘дочка’, бретонським *merc’h* ‘дочка’, давньо-корнуолльським *mogoin* ‘діва’, що походять від пракельтського **morignā* і мають відповідності в балтійських мовах. Сюди ж належать гельське *smarach* ‘юнак, підліток’, ірландське *marlach* ‘мале дитя’ [MacBain 1911, 329-330; Lehmann 1986, 246]. З огляду на кельтсько-іллірійські мовні зв’язки цікаво, що подібне походження від гіпотетичного іншомовного позначення молодой жінки припускають для албанських *martesë* ‘шлюб’, *martoj* ‘одружуватися’, віддалено споріднених із тими ж балтійськими лексемами [Orel 1998, 246]. Тому, можливо, що й албанські слова, й загадкове кримсько-готське *marzus* також є кельтизмами.

Усіх цих слів кельтського походження не засвідчено у класичній готській, яку ще звать церковноготською, тобто в мові перекладу Святого Письма IV-VI століть, у рунічних написах, які інтерпретуються як готські, у малих готських текстах, що виникли в рамках церковної традиції, але не пов’язані з перекладом чи тлумаченням Біблії, серед реліктів готської апеліативної лексики і власних імен, засвідчених у різних середньовічних пам’ятках, в унікальному готському матеріалі так званого «Алкуїнового рукопису» кінця VIII – початку IX століття, що ставить під сумнів думку, за якою всі ці кельтизми мали бути принесені готами з Центральної Європи. Засвоєння хоча б деяких із них мало відбутися в Північному Причорномор’ї.

Бюсбек зафіксував також початок пісні кримсько-готською – текст, який не зовсім зрозумілий носієві німецької чи нідерландської мови: «*Wara wara ingdolou / Scu te gira Galizu / Hoemisclep dorbiza ea*». Інтерпретатори тлумачили *Galizu* як назву певного населеного пункту, про який у пісні згадують із тугою як про втрачений [Rousseau 1991, 157-158; Tomaschek 1881, 66-67; Grønvik 1983, 34, 77, 100; Байер 2001, 258-258]. Як версію можна запропонувати Галич у Західній Україні – середньовічний центр Галицької, а пізніше Галицько-Волинської землі (*terra Galicia*), назву якого давно розглядають як кельтизм [Мачинский 1974, 35; Стрижак 1988, 76-80, 89, 214; Трубачев 2003, 47; Тищенко 2008, 159-161]. Ці території були добре відомі готам. Назва міста й області Галичина, очевидно, зобов’язана своїм виникненням кельтським етнонімам *Galli, Galati* – буквально ‘потужні, войовничі’, в основі яких лежить корінь, споріднений з давньоірландським *gal* ‘відвага, мужність’, давньобретонським *gal* ‘міць, сила’,

галльським *galia ‘сила’, що відбився також у низці кельтських особових імен типу Galiagos, Galcotos, Galiatia [Королев 2003, 157]. Важливо, що дуже близьку назву має гора під Мукачевим, на якій виявлено найбільше в регіоні латенське поселення, – Галіш. На Закарпатті невеликі групи кельтів – носіїв латенської культури – жили в оточенні чисельно переважаючого підкореного фракійського населення, утворюючи панівний і привілейований прошарок, тож не дивно, що головне поселення завойовників, їхній промисловий і політичний центр отримав назву від їхнього етноніма. Ця ж закономірність простежується і в Західній Європі, де назви з аналогічною основою поширені якраз на порубіжжі кельтського світу. Наприклад, в Іспанії існує Галісія, де групи кельтіберів мешкали серед кельтизованих місцевих варварів. Так само й Галатія в Малій Азії була землею, де кельти століттями жили в оточенні іншомовних сусідів. Тобто Галичина цілком могла означати межу кельтського розселення на сході [Мачинский 1974, 35; Казакевич 2010, 136-142, 191]. Таким чином, з певною долею ймовірності можна стверджувати, що у фольклорі кримських готів фігурував щонайменше один топонім кельтського походження. При цьому слід зазначити, що, судячи з кримсько-готської, до східноєвропейських слов’янських говірок даний топонім, швидше за все, потрапив уже трансформованим під впливом готської мови, тобто за посередництва готів, – Галич, що до певної міри підтверджує висловлені раніше гіпотези про його готське походження, хоча ті передбачали дещо іншу, менш переконливу етимологію.

Доказом того, що в кримсько-готській пісні Galizu позначає саме Галич у Західній Україні, є зовсім тожона йому середньовічна скандинавська назва Галісії, найменування якої, як уже мовилося, сягає тих самих кельтських коренів, – Galizuland ‘Галісія; Іспанія’ в «Сазі про Кнютлінгів», Galizoland ‘те ж’ в «Крузі земному» Сноррі Стурлусона. Данський ярл, що здійснював близько 1030 року набіги на узбережжя Галісії, мав прізвисько Galizu-Úlfr [Ebel 1999, 17; Alemparte 1999, 59; Krüger 2008, 195, 197, 200; Sturluson 1951, 277]. Іспанська Галісія на північному сході Піренейського півострова, швидше за все, була невідома готам Криму і навряд чи могла займати визначне місце в їхніх піснях. Цією назвою вони йменували ту землю, у якій їхні предки жили перш, ніж вийшли в степи й досягли Тавриди.

Отже, з аналізу матеріалів кримсько-готських мовних реліктів стає очевидно, що засвоєння готською мовою кельтської лексики тривало в окремих її діалектах, які розвивалися незалежно від інших. Слів, які є запозиченнями, в списку Бюсбека загалом небагато, однак вони переконливо свідчать про інтенсивні контакти кримсько-готської з іншими мовами і, як це не парадоксально за малої кількості запозичених лексем, – про значний іншомовний вплив. Кельтська, як і говірки решти негрецького та нетюркського населення – аланів і слов’ян, послужила джерелом запозичень для мови таврійських готів, причому часто запозичувалися повсякденні слова, які не позначали специфічних реалій чи понять. Це спонукає до пошуків інших слідів кельтів на Кримському півострові, зокрема, в писемних джерелах і середньовічній ономастиці.

1. *Байер Ханс-Файт*. История крымских готов как интерпретация Сказания Матфея о городе Феодоро. – Екатеринбург: издательство Уральского университета, 2001. – XX, 500 с., 1 табл.
2. *Ганина Наталья*. К новой этимологической редакции крымско-готских данных // *Latvijas universitātes raksti*. – Rīga: Latvijas Universitate, 2007. – 720. sējums. Valodniecība. Studia etymologica germano – balto – slavica. – С. 7-20.
3. *Ганина Н.А.* Крымско-готский язык. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2011. – 288 с.
4. *Этимологический словарь славянских языков*. Праславянский лексический фонд. – Москва: Наука, 1993. – Вып. 18 (*matoga - *mękušьka). – 255 с.
5. *Казакевич Геннадій*. Кельти на землях України: Археологічна, мовна та культурна спадщина. – Київ: видавець Сергій Наливайко, 2010. – 304 с.
6. *Королев А.А.* Древнейшие памятники ирландского языка. – Москва: Едиториал УРСС, 2003. – 208 с.
7. *Мачинский А.Д.* Кельты на землях к востоку от Карпат // Кельты и кельтские языки. – Москва: Наука, 1974. – С. 31-41.
8. *Менгес К.Г.* Восточные элементы в «Слове о полку Игореве». – Ленинград: Наука, 1979. – 268 с.
9. *Одинцов Г.Ф.* К истории др.-рус. мечь I // *Этимология* 1982. – Москва: Наука, 1985. – С. 104-113.
10. *Стрижак О.С.* Етнонімія Геродотової Скіфії. – Київ: Наукова думка, 1988. – 224 с.
11. *Тищенко Костянтин*. Етномовна історія прадавньої України. – Київ: Аквілон-Плюс, 2008. – 480 с.
12. *Топоров В.Н.* Древние германцы в Причерноморье: Результаты и перспективы // *Балто-славянские исследования-1982*. – Москва: Наука, 1983. – С. 227-263.
13. *Трубачев О.Н.* Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – Москва: Наука, 2003. – 489 с.
14. *Трубачев О.Н.* Indoarica в Северном Причерноморье: Реконструкция реликтов языка. Этимологический словарь. – Москва: Наука, 1999. – 320 с.
15. *Alemparte Jaime Ferreira*. Arribadas de normandos y cruzados a las costas de la Península Ibérica. – Madrid: Sociedad Española de Estudios Medievales, 1999. – 249 p.
16. *Balg G.H.* A Comparative Glossary of the Gothic Language with Especial Reference to English and German. – Mayville-New York-London-Halle: B. Westermann & Co; Truebner & Co; Max Niemeyer, 1887-1889. – XVI, 667 p.
17. *Diefenbach Lorenz*. Vergleichendes Wörterbuch der germanischen Sprachen und ihrer sämtlichen Stammverwandten, mit besonderer Berücksichtigung der romanischen, lithauisch-slavischen und keltischen Sprachen und mit Zuziehung der finnischen Familie. – Frankfurt: Verlag von Joseph Baer, 1851. – Zweiter Band. – 824 S.
18. *Ebel Else*. Der Groenlendinga þáttur – aktuelle oder antiquarische Gesichtsperspektive? // *Die Aktualität der Saga / Herausgegeben von Stig Toftgaard Andersen*. – Berlin: Walter de Gruyter, 1999. – S. 13-26.
19. *Evans D. Ellis*. Gaulish Personal Names: A Study of Some Continental Celtic Formations. – Oxford: Clarendon Press, 1967. – 492 p.
20. *Falileyev Alexander*. Etymological Glossary of Old Welsh. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000. – XXV, 159 p.
21. *Fowkes Robert A.* Crimean Gothic cadariou 'miles', 'soldier' // *Journal of English and Germanic Philology*. – Chicago: University of Illinois Press, 1946. – Vol. 45. – P. 448-449.
22. *Grienberger Theodor von*. (Rez.): Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere. Eine ethnologische Untersuchung von Richard Loewe. Halle, Max Niemeyer, 1896, XII und 270 S. // *Zeitschrift für deutsche Philologie*. – Halle a.S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1898. – Bd. 30. – S. 123-136.
23. *Grønvik Ottar*. Die dialektgeographische Stellung des Krimgotischen und die krimgotische cantilena. – Oslo: Universitetsforlaget, 1983. – 120 S.
24. *Hamp Eric P.*

Western Indo-European Notes: 3. Gothic hallus, ON. hallr, etc., 4. Crimean Gothic knauen, ON. knār, 5. Crimean Gothic ich // Indogermanische Forschungen. – Berlin: Walter de Gruyter, 1976. – Band 81. – S. 36-40. 25. *Köbler Gerhard*. Gotisches Wörterbuch. – Leiden: E.J. Brill, 1989. – 716 S. 26. *Krüger Jana*. «Wikinger» im Mittelalter: die Rezeption von vikingr m. und viking f. in der altnordischen Literatur. – Berlin: Walter de Gruyter, 2008. – 277 S. 27. *Lehmann Winfred P.* A Gothic Etymological Dictionary. – Leiden: B.J. Brill, 1986. – 712 S. 28. *Lewis Henry, Pedersen Holder*. A Concise Comparative Celtic Grammar. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co, 1961. – 442 p. 29. *Loewe Richard*. Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere: eine ethnologische Untersuchung. – Halle: Max Niemeyer, 1896. – XII, 270 S. 30. *MacBain Alexander*. An Etymological Dictionary of Gaelic Language. – Stirling: Eneas Mackay, 1911. – XVI, XXXVII, A-D p., 1 l., 412 p. 31. *Much Rudolf*. (Rez.) Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere. Eine ethnologische Untersuchung von Richard Loewe. Halle, Max Niemeyer, 1896, XII und 270 S. // Anzeiger für Indogermanische Sprach- und Altertumskunde. Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen. – Straßburg: Verlag von Karl J. Trübner, 1898. – Band 9. – S. 193-209. 32. *Orel Vladimir*. Albanian Etymological Dictionary. – Leiden-Boston-Köln: Brill, 1998. – XLII, 670 p. 33. *Rousseau André*. Esquisse d'une histoire du Gotique de Crimée. La rôle du Busbecq // Sur les traces de Busbecq et du Gotique. Travaux & Recherches. – Lille: Diffusion Presses universitaires de Lille, 1991. – P. 143-166. 34. *Stearns MacDonald*. Crimean Gothic: Analysis and Etymology of the Corpus. – Stanford: Anna Libri, 1978. – 172 p. 35. *Stephens T.* The Poems of Taliesin. No. IV. A Song to Gwallawg ab Lleenawg // Archaeologia Cambrensis, a Record of the Antiquities of Wales and its Marches, and the Journal of the Cambrian Archaeological Association. – London: W. Pickering; R. Mason, 1852. – Vol. III. New series. – P. 241-258. 36. *Sturluson Snorri*. Heimskringla: the Norse King Sagas. – London-New York: J.M. Dent & Sons Ltd, E.P. Dutton & Co, 1951. – 443 p. 37. *Tomaschek Wilhelm*. Die Goten in Taurien. – Wien: Alfred Hölder, 1881. – 79 S. 38. *Uhlenbeck C.C.* Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache. – Amsterdam: Johannes Müller, 1900. – 179 S.

ОБРАЗ ЖІНКИ ЗА «СОННИКОМ» АРТЕМІДОРА ДАЛДІАНСЬКОГО

Артемідор Далдіанський – автор «Онейрокритики», що відноситься до II ст. н.е. і складається з п'яти книг. У перших двох містяться теоретичні та технічні відомості про інтерпретації снів. У третій і четвертій – додатковий матеріал, розроблений уже після видання, щоб гідно відповісти на критичні зауваження. П'ята книга – свого роду додаток, що містить колекцію з дев'яноста п'яти фактичних інтерпретацій снів.

Стаття присвячена дослідженню образу жінки крізь призму знаків та образів, які уособлювали жінку у сновидіннях.

Ключові слова: сон, тлумачення снів, жінка, Артемідор Далдіанський, Римська Імперія.

Артемидор Далдианский (II в. н.э.) – автор «Онейрокритики» или «Сонника», который состоит из пяти книг. В первых двух содержатся теоретические и технические сведения об интерпретации снов. В третьей и четвертой – дополнительный материал, разработанный уже после издания, чтобы достойно ответить на критические замечания. Пятая книга – своего рода приложение, содержащее коллекцию из девяноста пяти фактических интерпретаций снов.

Статья посвящена исследованию образа женщины через призму знаков и образов, олицетворяющих женщину в сновидениях.

Ключевые слова: сон, толкование снов, женщина, Артемидор Далдианский, Римская Империя.

Artemidorus lived in the second century A.D., during the age of the Antonines. He was born in Daldis, a town in Lydia. Oneirocritica («The Interpretation of Dreams») is his only surviving work. It consist o five books. The first two books contain theoretical and technical accounts on the Interpretation of Dreams. The rest contain a collection of 95 dreams and their interpretations.

The article is devoted to research the image of Roman women through signs and depictions in dreams, that signified a woman.

Key words: dream, dreams interpretation, woman, Artemidorus Daldianus, Roman Empire.

Своєрідне, унікальне і дуже цікаве джерело – «Онейрокритика» або «Сонник» Артемідора Далдіанського відноситься до II ст. н.е. – часу «золотого віку» Антонінів, неймовірного престижу і найвищого розквіту Римської імперії [Штаерман 1989, 231] і вважається найбільш важливою спробою наукового підходу до вивчення снів з дохристиянської ери до вісімнадцятого століття [Dark 2010, 8].

У I-II ст. н.е. змінилось становище жінки в римському суспільстві, вона стала більш незалежною і самостійною. Жінка вже могла обирати собі чоловіка, розлучатися, здійснювати самостійну економічну діяльність: купувати маєтки, вести господарство (Dig. 24.1.31(9-10), використовувати гроші чоловіка для власного збагачення (Dig. 24.1.15), виступати в ролі кредитора, робити подарунки, допомагати чоловіку у здобутті почесної посади (Dig. 24.1.40-41). Жінка отримала право подавати до суду і давати свідчення. Її життя не замикалося лише на сім'ї. Вона вже мала інтереси, заняття й розваги поза домом: відвідування театру, гладіаторських боїв, розмови з чоловіками, політика, співи, астрономія, захоплення грецькою культурою.

Відомості про це подає нам Артемідор у своєму «Соннику», адже значною частиною з опитаних «і в еллінських містах, на святкових зборах і в Азії, і в Італії, і на найбільших людних островах...» були жінки (Artemidor. Onir. I. praef.).

Ми бачимо, що становище змінилось та чи змінилось сприйняття жінки, чи відбувся злам у свідомості патріархального суспільства, що змінив би сприйняття жінки відповідно до її нового становища? Пропонуємо розглянути це питання крізь призму знаків та образів, які уособлювали жінку у сновидіннях.

Сни і сновидіння – це мова, така сама як і інші мови, вони не лише пов'язані з передбаченнями, а також кидають тінь і на інші елементи культури [Dream Cultures 1999, 6]. Сон є відображенням реального світу людини. Людина ж намагається надати якогось сенсу абсурдним хаотичним образам, які є у снах, тому сни перебувають у певних соціальних рамках [Bastide 1966, 202-203].

Всі занотовані сни мають для нас важливе значення, оскільки сни в кращому випадку записують через деякий час після пробудження, але як правило, їх просто запам'ятовують. Причому людина намагається надати снам певного сенсу, зробити їх більш логічними, ніж вони були насправді. Артемідор збирав свідчення протягом довгого часу у людних місцях, тобто очевидно, що вже пройшло багато часу з того моменту, як сон наснився. Іноді настільки, що вже начебто відомий результат про який попереджав сон. Люди пам'ятали ці сни, тобто вони самі собі впорядковували те, що їм наснилося, бо втримати в пам'яті хаотичний набір образів не можливо. Якщо було щось незрозуміле, але людина хотіла запам'ятати сон, то вона просто перезапам'ятовувала, щоб це мало якийсь сенс. Заміна робилась на те, що було близьким, тому образи про які йде мова узяті з життя.

Для тлумачення снів Артемідор пропонує ясні і зрозумілі докази на основі найпростіших роздумів і відбувається воно за якимись аналогами [Paramichael, Theochari 2008, 84]. Знаки і образи, що їх подає Артемідор, зустрічалися в повсякденному житті і були зрозумілі кожному в тогочасному суспільстві (хоча б на підсвідомому рівні), тому знаючи ЩО асоціювалось з жінками, зможемо прийти до висновку – чи змінилось сприйняття її у суспільстві.

Щоб остаточно не заплутатись у різноманітті цих знаків та образів, їх варто поділити на певні групи, відповідно до ролей/становища жінок в суспільстві. Традиційні ролі жінки у патріархальному суспільстві – дочка, дружина, мати (в сім'ї) чи гетера (поза сім'єю).

Так як материнство вважалось найвищим, найважливішим, найнеобхіднішим призначенням жінки ще з самого заснування Риму (Liv. I. 9), головна її роль була в сім'ї, але ж без сім'ї не може існувати ні суспільство, ні держава, то почнемо саме з цієї групи сновидінь.

- Вогнище і піч подібні жінці, адже приймають в себе все придатне до життя. Вогнище в них віщує, що жінка завагітніє, бо в такому випадку вона стає теплішою (Artemidor. II. 10).

- Рілля ніщо інше як дружина, а насіння і сіянці – діти: пшениця – сини, ячмінь – дочки (Artemidor. I. 51).

- Колодязь – жінка і діти, бо він, як жінка надає все необхідне тим, хто в ньому живе (Artemidor. II. 27).

- Писча дощечка – жінка, бо вона приймає відтиски всіх букв, а в дітях ми бачимо власні відтиски (Artemidor. II. 45).

- Дружина, як і могильний пам'ятник, це вмістилище людського тіла (Artemidor. II. 61).

- Дзеркало означає для чоловіка дружину, а для жінки – чоловіка, адже позує їх обличчя, так же як і в їх обличчях відображаються обличчя майбутніх дітей (Artemidor. II. 7).

- Мати означає рідну землю, вона подібна їй, бо земля всіх родить і годує (Artemidor. I. 79).

В уявленні суспільства без сім'ї жінка була якоюсь неповноцінною, «адже прикраси прикрашають жінок так само, як чоловік, діти і багатство (за своєю природою жінки люблять багатство не менше, ніж прикраси)» (Artemidor. II. 5).

Держава надавала великого значення одруженню, в роки Августа навіть були введені закони проти безшлюбності, тому наступною доцільно буде виділити групу – жінка, як дружина.

Одруження було важливим і відповідальним кроком в житті кожного чоловіка. Артемідор порівнював одруження на жінці, зі зброєю, якою б'ється, чи суперником, з яким сниться боротьба (Artemidor. II. 32). Хто б'ється з фракійцем, той візьме дружину заможну, підступну й любительку в усьому бути першою: багату, тому що фракієць весь в латах, підступну, бо меч у нього кривий, а любительку в усьому бути першою, оскільки він наступає. Хто б'ється з ретіарієм, той візьме бідну, пристрасну, розпутну, ту, яка віддається всім бажаним. Вершник означає, що дружина буде багата, знатна, але не надто розумна. Колесничник означає дружину бездіяльну і нерозумну; провокатор – гарну й милу, але жадібну і пристрасну; гладіатор з двома мечами чи з кривим серпом – отруйницю чи іншу підступну і огидну жінку.

Дружина для чоловіка не лише зброя чи суперник, з яким можна поборотися, а й:

- Ремесло й заняття, яке приносить йому задоволення, або те, над чим він головує і володіє, як над дружиною (Artemidor. I. 78);

- Щит і шолом (Artemidor. II. 31);

- Ключ – вірна й домовита дружина (Artemidor. III. 54);

- Ларці, ящики і скрині – тому що їм довіряють найдорожче;

- Ланцюг – оскільки володіє властивістю міцно тримати (Artemidor. III. 35);

- Пательня – збитки, а також дружина-солодкоїжка (Artemidor. II. 42);
- Ніщо не гріє тіла як вогонь і дружина (Artemidor. II. 9), тому спальня (Artemidor. II. 10), ложе, подушки і все, що відноситься до ліжка – дружина сновидця і весь спосіб його життя (Artemidor. I. 74).

За даними «Сонника» можна прослідкувати відношення чоловіка до жінки:

- Бачити себе ефебом неодруженим віщує одруження, оскільки плащ ефеба надягають за законом, так і дружину вводять по закону (Artemidor. I. 54);
- Стосунки з чиеюсь законною дружиною – не на добре, оскільки проти цього стоїть закон: як наяву закон вимагає відповідальності за перелюб, так і уві сні (Artemidor. I. 78);
- Бити добре лише тих над ким ти начальник, окрім власної дружини: тому що, якщо ти її б'єш – значить вона тобі зраджує (Artemidor. II. 48);
- Серце для чоловіка-сновидця означає дружину, а для жінки-сновидиці – чоловіка, так як він повністю розпоряджається її тілом (Artemidor. I. 44).

Також дружина асоціюється з птахами і тваринами:

- Ластівка віщує дружину вірну, домовиту, істинну еллінку і не чужу муз (Artemidor. II. 66);
- Кінь, бо пишається своєю красою і носить вершника (Artemidor. I. 56);
- Сторожовий пес, нав'ючений осел (Artemidor. II. 11);
- Кабан чи свиня (Artemidor. II. 12).

Нав'ючений осел для чоловіка добре, оскільки дружина буде охоче коритися і гарно ставитись. Поруч з дружиною сторожовий пес означає також домочадців і майно, тому сильний і лагідний до господаря пес – гарна охорона дружини і домочадців, безпека майна. А злі собаки віщують образу з боку дружини.

Тобто до цих образів тварин, птахів, різноманітного хатнього начиння та речей щоденного вжитку дружина подібна функціями у реальному житті – тягти на собі господарство, оберігати майно, коритися чоловіку.

Наступна група стосується жінок сімейний стан яких немає жодного значення або не відомий.

Переносний світильник (Artemidor. I. 74), тринога, сокира (Artemidor. II. 24), точильний камінь (Artemidor. III. 37) - в реальному житті це все жінка.

- Ступа – жінка, товчач – чоловік (Artemidor. II. 42).

Артемідор вказував, що треба співставляти особливості тварин і людей й оцінювати розум і нахили кожної людини, виходячи з подібності до тієї чи іншої тварини. Поглянемо з якими тваринами асоціюється жінка.

- Гієна – жінка з чоловічими амбіціями (Artemidor. II. 12);
- Свиня – розпутна жінка;
- Медведиця (бо в міфологічних оповідках про перетворення розповідається, що саме в цю тварину перетворилась аркадіянка Калісто);
- Куниця – підступна і віроломна жінка (Artemidor. III. 28);
- Аспіди і гадюки – означають гроші й заможних жінок, оскільки і в тих й в інших повно отрути (Artemidor. II. 13).

Також птахи подібні жінкам (Artemidor. III. 11):

- жінки – голуби, старі жінки – ворони (Artemidor. II. 20), бо довго живуть, скопа – жінка знатна й заможна, задоволена своєю красою, розсудлива і з гарним характером, горлиці – жінки чесні і гарні господині, куріпки – безбожні і нечестиві жінки, що не знають вдячності до своїх годувальників, одні з усіх птахів не шанують богів (Artemidor. II. 46).

Рослини:

- Маслина, лавр (Artemidor. II. 25), яблука – жінка чи любовні вітхи для тих, хто думає про дружину чи кохану; вінок з оливи – дочка (Artemidor. I. 73);

- Колючки – образи нанесені жінкою, шипи – чоловіком (Artemidor. III. 33).

Ще залишається одна група жінок представлена у «Соннику» - гетери, яких означають:

- Море, бо схоже на гетеру тим, що багатьох зачаровує, а потім розорює (Artemidor. III. 16);

- Скребла означають збитки, бо відскрібають з тіла піт, і нічого йому не дають, а також блудниць, оскільки ті виробляють з тілом теж саме (Artemidor. I. 64);

- Чайки, поморники й решта морських птахів – гетери чи сварливі жінки, а вяхирі – блудниці (Artemidor. II. 17);

- Самшит, мирт і олеандр означає розпутних і непорядних жінок (Artemidor. II. 25).

Отже, люди запам'ятовують сни так, щоб вони мали якийсь сенс, тому проаналізувавши знаки та образи, які означали жінок, ми бачимо, що хоча становище жінки в Римській імперії змінилось, сприйняття її суспільством залишилось традиційним. Жінка перш за все сприймалась як дочка, дружина, мати, або ж гетера чи жриця, мала тягти на собі господарство і підкорятися чоловіку. Але в той же час закон мав забезпечити дотримання прав дружини у сім'ї. За «Сонником» Артемідора Далдіанського можемо виділити найголовніші знаки та образи, що уособлювали жінку у сновидіннях.

Жінку-мати символізують дуже позитивні образи, зрозумілі навіть через десятки століть. Жінка – це рілля і колодязь, бо годує і дає життя. Писча дощечка і дзеркало, бо діти – це копії батьків. Вогонь і піч, які самі по собі вважались священними у Римі, також символізують жінку.

Дружина – це серце, зброя якою б'ється, ремесло й заняття, щит і шолом, ключ, ланцюг, ларці, ящики і скрині, бо їм довіряють найдорожче, спальня, ложе, подушки і все, що відноситься до ліжка. Також тварини: ластівка, кінь, сторожовий пес, нав'ючений осел і свиня.

У «Соннику» також є негативні образи, що символізують жінок з поганими рисами: гієна, свиня, куниця, аспіди і гадюки. Море, морські птахи символізують гетер, так само як і скребла, вяхирі – блудниць, самшит, мирт і олеандр – розпутних жінок.

1. Штаерман Е. М. «Сонник» Артемидора как исторический источник // ВДИ. – М., 1989. – №3 – С. 230-237. 2. Bastide Roger. The sociology of the dream // The Dream and Human Societies / [G. E. Von Grunebaum and Roger Caillouis, eds.]. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1966. – P.199-211. 3. Dark Rebecca. From Eve to Eve: Women's dreaming in the Middle Ages and Renaissance. – Arlington: The University

of Texas, 2010. – 214 p. 4. *Dream Cultures: Explorations in the Comparative History of Dreaming* / [David Shulman and Guy G. Strommer, eds.]. – New York: Oxford University Press, 1999. – 325 p. 5. *Papamichael E., Theochari A. Artemidorus Oneirocritica. Dream analysis in second A.D.* // *The Journal of the Pan-Hellenic General Hospital Psychiatric Society* / [A.A. Vidalis, eds.]. – Athens. – 2008, 5(2). – Volume 5, Issue 1. – P.83-85.

Романюк Ю.В., к. філол. н.,
Інститут української мови НАН України

ВІДНОШЕННЯ КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ (на базі лінгвосеміотичної концепції А.О. Білецького)

Стаття присвячена аналізу концептуального поля МОДА як структурованої множини елементів-реалізаторів концепта. Розглянуто відношення у структурованій множині вербалізаторів, пов'язаних з новим англізмом фешиш, згідно з лінгвосеміотичною концепцією А.О. Білецького, за якою основними відношеннями в системі є комматеріальність, конструкторальність і конфункційність. Детальна класифікація типів відношень між компонентами мови, яку запропонував А.О.Білецький, дає змогу виділяти різні структуровані множини вербалізаторів поля, залежно від власливостей їх форми, значення та функції у ньому.

Ключові слова: концептуальне поле, елементи-реалізатори концепту, структуровані множини вербалізаторів поля.

Статья посвящена анализу концептуального поля МОДА как структурированного множества элементов-реализаторов концепта. Рассматриваются отношения в структурированном множестве вербализаторов, связанных с новым англизмом феиш, в соответствии с лингвосемiotической концепцией А.А. Белецкого, согласно которой основными отношениями в системе являются комматериальность, конструкторальность и конфункциональность. Детальная классификация типов отношений между компонентами языка, предложенная А.А.Белецким, дает возможность выделять различные структурированные множества вербализаторов поля, в зависимости от свойств их формы, значения и функции в нем.

Ключевые слова: концептуальное поле, элементы-реализаторы концепта, структурированные множества вербализаторов поля.

This article deals with the conceptual field of 'МОДА' ('FASHION') as a structured set of the elements-implementers of the concept. Relations are considered in a structured set of the verbalizers associated with the new borrowing of феиш (fashion), in accordance with the lingual-semiotic conception by A.A. Bieletskiy, according to which the basic relations in the system are commateriality, constructoralism and confunctionality. A

detailed classification of the types of relations between the components of the language proposed by A.A. Bieletskiy, makes it possible to distinguish different structured sets of the field verbalizers, in dependence on the properties of their form, meaning and function in the field.

Key words: *conceptual field, elements-implementers of the concept, structured sets of the field verbalizers.*

А.О. Білецький аналізує поняття множини, системи у своїй статті «Система і не-система в природній мові». Ідучи за вченим, можемо окреслити концептуальне поле як структуровану множину елементів-реалізаторів концепту, статично-динамічну, відкриту систему, або ж таку систему, що виявляє здатність поповнюватися новими елементами-вербалізаторами концепту – новотворами, неосемантизмами або нео-запозиченнями. Таку відкриту систему в сучасній українській мові становить поле вербалізаторів концепту МОДА, про що свідчить, зокрема, нове запозичення в його складі – англiзм **фешн** (від англ. *fashion* «мода»), що його будемо розглядати далі. Це повторне запозичення з англійської, оскільки вже «Словник чужомовних слів» І.Бойкова, О.Ізюмова, Г.Калишевського, М.Трохименка 1932 р. зафіксував прикметник *фешенебельний*, пов'язаний з тим самим англійським етимолоном (*fashionable* «модний»). Відкрита система означає можливість поповнення її, закрита система – це скінченна множина елементів. Крім статичної системи, яка вже зафіксована, за А.О. Білецьким, можлива ще динамічна система, яку він ще називає тенденцією до систематизації або позитивним процесом [Білецький 1974, 22]. Таким чином, концептуальне поле МОДА з реалізатором **фешн** – позитивний процес, відкрита, статично-динамічна система.

Поняття «відношення» і «зв'язок» розглядалися А.О. Білецьким дуже глибоко, починаючи з їх загальнофілософського трактування. Загалом «зв'язок» учений визначає як специфіковане відношення, за якого наявність чи відсутність або зміна одних об'єктів є умовою наявності чи відсутності або зміни інших об'єктів [Білецький 1977, 3]. Концептуальне поле може бути проаналізоване також як структурована множина елементів: структурована множина з міцними зв'язками і структурована множина зі слабкими зв'язками. До міцних зв'язків А.О. Білецький відносив омонімію і синонімію, а точніше, в термінах його лінгвосоціотичної концепції, симморфізм, окремим випадком якого є омонімія, і синноїзм, окремим випадком якого є синонімія. Симморфізм, за його визначенням, – це підвид конструкторальності, разом з коматеріальністю та конфункційністю одного з базових відношень одиниць мови як системи знаків: «симморфізм – відношення, що має спільною основою ексформальну структуру ОКС-ЕФО, наприклад *біж-у – дуг-у*, де У= перша особа однини теперішнього часу і т.д. дієслова *бігти* і знахідний відмінок однини жіночого роду *дуга*» [Білецький 1977, 5]. Синноїзм – також підвид конструкторальності, «відношення, що має спільною основою інформальну структуру, спільну сукупність семантичних диференціалів ОКС-ІФО, наприклад *рукОЮ-кулакОМ*, де той самий орудний відмінок однини, але різні його форми – жіночого роду і чоловічого роду» [Там само]. У своїй статті «Відношення компонентів мови» [Білецький 1977, 5] учений дає всебічну кла-

сифікацію відношень, згідно з якою ми визначатимемо відношення у структурованій множині вербалізаторів, пов'язаних з новим англізмом *фешн*, в аналізованому концептуальному полі МОДА.

Усім компонентам концептуального поля МОДА властиві такі відношення впорядкованої множини як **комматеріальність** (наявність спільного у формі і значенні: крім номінації *фешн*, усі подані вербалізатори є композитами, всі вони мають значення «модний», «належний до світу моди»), **конструктуральність** (наявність спільних відношень, які, власне, і вибудовують впорядковану множину, зокрема, синонімія, яку проілюструємо далі) і **конфункційність** (здатність виконувати спільне призначення – тут – здійснювати номінацію). [Білецький 1974, 21].

Конструктуральність А.О. Білецький визначає як першорядне за значенням відношення у системі.

Комматеріальність (консубстанційність) – відношення, суть якого у наявності спільного у формі і значенні. У розглядуваному концептуальному полі воно полягає в тому, що всі номінації – іменники, переважна більшість – іменники-композити зі значенням «мода», «особа (об'єкт, явище), пов'язаний з модою, належний до моди».

Конфункційність – це відношення сегментів зі спільною функцією [Білецький 1977, 7]. У цьому випадку всі іменники виконують функцію номінації.

Протягом 2006-2011 рр. у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (з 2011 р. – Інституту української мови НАН України) за текстами періодики (паперових і інтернет-видань), публіцистики, художньої та наукової літератури створено і поповнювано далі базу лексико-словотвірних інновацій у сучасній українській мові. Точкою відліку вибрано було 1991 р. – здобуття Україною незалежності. Всі слова, не зафіксовані нормативними словниками до 1991 р., були віднесені до новотворів або неозапозичень, а вже зафіксовані, якщо у текстах вони траплялися з новим значенням, – до неосемантизмів. Саме з цієї бази був відібраний матеріал для нашої статті.

Новий вербалізатор концептуального поля МОДА – запозичення *фешн*, адаптоване з опорою на звукову форму його прототипа, що доводить провідну роль транскрибування у сучасному запозичуванні, безпосередні контакти мови-реципієнта (української) і мови-донора (англійської). Неозапозичення *фешн* стає основою-категоризатором для численних композитів (*фешн-індустрія*, *фешн-бізнес*, *фешн-музей*, *дак-фешн*, *етно-фешн*), де виявляє здатність виступати як у початковій позиції слів (у ролі конкретизатора родового поняття, вираженого кінцевою основою, виразником видового поняття), так і в їхній кінцевій позиції (у ролі ідентифікатора – виразника родового поняття). Має значення «мода», «модний», «належний до світу моди». Необхідність появи нового слова для реалізації концепта МОДА була зумовлена новим значенням, яке вносить це неозапозичення, а саме: «мода, як індустрія», «мода, як професійна діяльність», «виробництво, пропаганда і поширення модного одягу і аксесуарів як професійна діяльність», «мода як сфера життя суспільства». Кількість композитів з цією основою, тобто її активність, підтверджує, що була потреба в цьому неозапозиченні передусім у професійному середовищі носіїв мови. *Фешн* може займати першу позицію слова-композита (*фешн-індустрія*, *фешн-бізнес*, *фешн-музей*),

останню позицію (*дак-фешн*, *етно-фешн*) або вживатися самостійно (*пов'язаних як із фешн*, *так і з культурою*).

До цього складника концептуального поля входять вербалізатори з такими категорійними значеннями: **а)** сфера продукування, створення моди та поширення її на певному просторі, діяльність у цій сфері: 1) *фешн-бізнес* (*fashion-biznes*) – виробництво модних речей (одяг, аксесуари), торгівля ними як комерційна діяльність; 2) *фешн-індустрія* (*fashion-industry*) – виробництво модних речей, модна промисловість; 3) *фешн-менеджмент* – організація ринку збуту модних речей, взагалі управління в сфері моди; 4) *фешн-простір* – сукупність підприємств, закладів, установ, що забезпечують виробництво і збут модних товарів, модні покази, колекції, речі, модні шоу тощо; 5) *фешн-процес* – процес створення моди; 6) *фешн-ринок* – ринок збуту модних товарів; 7) *фешн-світ* – світ моди: модне виробництво, модні покази, тижні, шоу, креатори моди, моделі, модні журналісти і видання тощо; 8) *фешн-гігант* – великий промисловий концерн, який продукує модні товари; 9) *фешн-зірка* – дуже популярний продуцент, творець моди або модель; 10) *фешн-зйомка* – зйомка модного показу, моделей, які демонструють одяг тощо; 11) *фешн-ікона* – особа, яку можна вважати зразком модного стилю; 12) *фешн-олімп* – найпопулярніші, найбільш поціновані колекції, найбільш успішні модельєри та фешн-бізнесмени, будинки моди; **б)** мода як продукт суспільного життя (стилі, вироби): 1) *дак-фешн* – стиль у моді з переважанням темних кольорів в одязі; 2) *етно-фешн* – стиль у моді, який характеризується використанням народних елементів в одязі; 3) *фаст-фешн* – доступний дизайнерський одяг; 4) *фешн* – загальний термін для позначення популярного зараз стилю, особливо в одязі; 5) *фешн-колекція* – колекція модного одягу та аксесуарів, створена певним модельєром; 6) *фешн-фон* – модний мобільний телефон; **в)** засоби пропаганди моди, призначені для цього об'єкти: 1) *фешн-глянець* – ілюстровані журнали, які мають яскраві, глянцеві обкладинки, фото моделей і подають новини зі світу моди та шоу-бізнесу; 2) *фешн-музей* – музей моди від її початків до сьогодні; 3) *фешн-преса* – преса, яка висвітлює події, новини у світі моди; 4) *фешн-сторі* – репортаж у фешн-пресі (див. фешн-преса); 5) *фешн-TV* (*фешн-TV*), *фешн-ТБ*, *фешн-телебачення* – канал телебачення, передачі якого присвячені виключно світу моди; 6) *фешн-фотографія* – вид мистецтва фотографії: фотографія для модних журналів. **г)** заходи у світі моди, спрямовані на її підтримання як різновиду індустрії і складника суспільного життя: 1) *фешн-вечірка* – вечірка з модним показом, модна вечірка; 2) *фешн-заходи* – модні покази, модні шоу тощо; 3) *фешн-парад* – модний парад, парад моделей, колекцій; 4) *фешн-пікнік* – okazіоналізм, модний захід – фестиваль краси, свято на пленері; 5) *фешн-подія* – подія у світі моди: вихід нової колекції, модний показ, модне шоу тощо; 6) *фешн-показ* – показ колекції або колекцій модного одягу; 7) *фешн-тиждень* – тижневий показ колекцій модного одягу та аксесуарів; 8) *фешн-шоу* – модний показ, організований як видовище, шоу, із залученням різних характерних для шоу елементів; 9) *фешн-штурм* – okazіоналізм, спосіб оволодіти свідомістю глядачів модного показу, яскраве подання модних речей; **г)** місця, де твориться або пропагується мода, продаються модні речі: 1) *фешн-клуб* – модний клуб; 2) *фешн-мол* – великий торговельний центр, де продається модний одяг; 3) *фешн-студія* – спеціальне приміщення для

створення модного одягу, кастингу моделей тощо. Тут наявна структура: категорійні/розрядні значення у співвідношенні пункту Г – «місця, де твориться або пропагується мода, продаються модні речі» з пунктом А – «сфера продукування, створення моди та поширення її на певному просторі, діяльність у цій сфері», напр.: фешн-ринок і фешн-мол, фешн-бізнес і фешн-студія.

В аналізованому концептуальному полі МОДА переважає нині другий підвид конструкторності – синнізм. У цьому полі можна виділити такі синоніми: *фешн-показ* : *фешн-шоу*; *фешн-зірка* : *фешн-ікона*; *фешн-бізнес* : *фешн-індустрія*; *фешн-преса* : *фешн-глянець*; *фешн-подія* : *фешн-заходи*, *фешн-світ* : *фешн-простір*. Звертає на себе увагу тенденція до диференціації синонімів за обсягом їх значення, формування гіперо-гіпонімічних об'єднань слів, пор.: *фешн-преса* і *фешн-глянець*.

У розглядуваній множині неозапозичень простежуємо й такі відношення, як інтегральність та інклюдія (включення). А.О. Білецький визначив їх як відношення частини до цілого і цілого до частини (інтегральність) та як відношення невіддільних диференціалів до інтеграла (інклюдія). Такі відношення можна розглядати як гіперо-гіпонімічні. Вербалізатори поля МОДА з цікавим для нас англізмом формують такі гіперо-гіпонімічні об'єднання: 1) **фешн** : *дак-фешн*, *етно-фешн*, *фаст-фешн*; 2) **фешн-подія**: *фешн-вечірка*, *фешн-заходи*, *фешн-парад*, *фешн-пікнік*, *фешн-показ*, *фешн-тиждень*, *фешн-шоу*; 3) **фешн-преса** : *фешн-глянець*, *фешн-сторі*; 4) **фешн-бізнес** : *фешн-менеджмент*; 5) **фешн-індустрія** : *фешн-гігант*, *фешн-студія*; 6) **фешн-ринок** : *фешн-мол*.

Інші відношення, виділені А.О. Білецьким, у концептуальному полі МОДА представлені частково. Це інтердетермінація (узгодження) («відношення, у якому виявляється взаємозалежність експреси якихось сегментів тексту» [Білецький 1977, 6]) – можна вважати інтердетермінацією розташування в композиті основи **фешн** – *фешн-вечірка*, але *етно-фешн*, тобто що саме позначає тут **фешн-** – модна вечірка, вечірка, де проходить показ моди, і *етно-одяг*, *етно-мода*, *мода у стилі етно*.

Так само можна проінтерпретувати і детермінацію («відношення, в якому виявляється одностороння залежність експреси одного сегменту тексту від іншого сегменту» [Білецький 1977, 6]) – взагалі можливість утворення композитів з основою **фешн-**.

Градацію («відношення сегментів тексту з відніманням або додаванням семантичних диференціалів» [Білецький 1977, 6] А.О. Білецький розрізняє логічну і лексичну. Логічна градація це, наприклад, терміни біологічної класифікації – звичайна бджола = бджола (родова назва) = бджоли (підсімейство) і т. д. = природа. Лексична градація це, наприклад, мало – малувато, маленький – менше – найменший, менший за всіх; досить маленький – дуже маленький і т. п. (Це приклади самого А.О. Білецького). Логічну градацію у матеріалі нашого дослідження можна виділити на основі гіперо-гіпонімічних відношень: *етно-фешн* = *фешн* = МОДА або *фаст-фешн* = *фешн* = МОДА або *дак-фешн* = *фешн* = МОДА. Лексична градація у цьому концептуальному полі представлена за рахунок зміни граматичного значення, значення частини мови, що виявляє зміна функції, пор. функцію означення і означуваного, *солодкий фешн*, *етно-фешн* і *фешн-показ*.

Субординація – «відношення, що зводиться в мові до інших відношень, а саме до інтегральності (2), детермінації (5), до градації (6), причому одноступенева субординація виявляється у відношенні детермінації, а багатоступенева у відношенні інтегральності» [Білецький 1977, 7]. Можна вважати, що для концептуального поля МОДА багатоступенева субординація – це гіперо-гіпонімічні відношення, виділені нами серед номінацій-реалізаторів цього поняття, а одноступенева субординація – можливість утворення самих номінацій-концептів.

Наступне відношення – позиція («відношення сегментів при їхньому взаєморозташуванні, або взаєморозміщенні, або взаєморозподілі в тексті» [Білецький 1977, 8]. А.О. Білецький розрізняє такі види позиції: прецесію (коли один сегмент передує іншому) і секвенцію (коли один сегмент іде за іншим), а також фінальність (коли один сегмент розташований біля крайніх меж ряду сегментів, на початку ряду або в кінці ряду). Прецесію спостерігаємо у композитах *фешн-бізнес* (*fashion-бізнес*), *фешн-індустрія* (*fashion-індустрія*), *фешн-менеджмент*, *фешн-простір*, *фешн-процес*, *фешн-ринок*, *фешн-світ*, *фешн-гігант*, *фешн-зірка*, *фешн-зйомка*, *фешн-ікона*, *фешн-колекція*, *фешн-олімп*, *фешн-фон*, *фешн-глянець*, *фешн-музей*, *фешн-преса*, *фешн-сторі*, *фешн-TV* (*фешн-TV*), *фешн-ТБ*, *фешн-телебачення*, *фешн-фотографія*, *фешн-вечірка*, *фешн-заходи*, *фешн-парад*, *фешн-пікнік*, *фешн-подія*, *фешн-показ*, *фешн-тиждень*, *фешн-шоу*, *фешн-штурм*, *фешн-клуб*, *фешн-мол*, *фешн-студія* – у всіх цих композитах **фешн-** займає першу позицію. Натомість, секвенцію спостерігаємо у композитах: *дак-фешн*, *етно-фешн*, *фаст-фешн*, де **фешн-** займає останню позицію. Оскільки композити складаються тільки з двох основ, то можемо розглядати ці відношення і як фінальність.

Концентризм – відношення факультативних сегментів до максимально необхідного [Білецький 1977, 8] – у полі для вираження концепту МОДА є базові утворення (*фешн-бізнес*, *етно-фешн*), але активні й okazіоналізми, наприклад. *фешн-пікнік*, *фешн-штурм*.

За відношеннями можна визначити ядро системи (концептуального поля), його периферію і перехідну зону. А.О. Білецький писав про це, що між ладом і безладом можна помістити відносний лад (ближче до ладу) і відносний безлад (ближче до безладу). У периферію потрапляють номінації *фешн-музей* і *фешн-фон* (модний мобільний телефон), як такі, що не перебувають ні в синонімічних, ні в гіперо-гіпонімічних відношеннях, що формують ядро поля. У перехідну зону потрапляють конкурентні номінації на зразок *фешн-показ* : *модний показ*, *фешн-подія* : *модна подія* : *подія* у *моді* (*світі моди*), *фешн-преса* : *модна преса*, *фешн-світ* : *модний світ* : *світ моди* тощо. Ці номінації можна віднести до відносного ладу, відносного порядку.

Ми зробили спробу проаналізувати відношення компонентів концептуального поля МОДА згідно з лінгвосоціотичною концепцією А.О. Білецького, за якою основними відношеннями в системі є комматеріальність, структуральність і конфункційність. Детальна класифікація типів відношень між компонентами мови як елементами системи знаків, яку запропонував А.О. Білецький, дає змогу виділяти різні структуровані множини вербалізаторів поля, залежно від властивостей їх форми, зна-

чення та функції у ньому, а отже, й моделювати динаміку, зміни в структурі досліджуваного концептуального поля МОДА в сучасній українській мові.

1. *Белецкий А.А.* Интегралы и дифференциалы в языковой системе / А.А. Белецкий // Структурная и математическая лингвистика / Ежегодник по структурной, прикладной и математической лингвистике. – К.: Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1975. – Вып. 3. – С.17-21. 2. *Белецкий А.А.* Отношения компонентов языка / А.А. Белецкий // Структурная и математическая лингвистика. – К.: Вища школа, 1977. – Вып. 5. – С. 3-9. 3. *Белецкий А.А.* Система и несистема в естественном языке / А.А. Белецкий // Структурная и математическая лингвистика. – К.: Вища школа, 1974. – Вып. 2. – С. 20-31. 4. *Словник чужомовних слів* / [І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко] – [Репринт з 2-го переробл. вид. 1955 р.]. – К.: Музей Івана Гончара; видавн. фірма Родовід, 1996. – 535 с. 5. *Таран А.* Конкурування номінацій у сучасній українській літературній мові: тенденції стабілізації нової лексики / А.Таран. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2011 – 232 с.

Савенко А.О., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОРЕСТ РОЗВТІЛЕНИЙ: НОТАТКИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ В ЗБІРЦІ «МІТ-ІСТОРЕМА» Й. СЕФЕРИСА

У статті на матеріалі збірки «Міт-історема» подано аналіз особливостей використання Й. Сеферисом функціонально-семантичної категорії персональності для конструювання образу деперсоніфікованого ліричного героя.

Ключові слова: *персональність, деперсоналізація, інтертекстуальність, модернізм.*

В статті представлено аналіз своєобразия использования Й. Сеферисом функционально-семантической категории «персональность» для конструирования образа деперсонифицированного лирического героя.

Ключевые слова: *персональность, деперсонализация, интертекстуальность, модернизм.*

This article gives an interpretation of the way G.Seferis uses the functional-semantic category “personality” as a mechanism for the construction of the depersonalized image of his hero.

Key words: *personality, depersonalization, intertextuality, modernism.*

Творчість лауреата Нобелівської премії Й. Сеферіса досліджена переважно з погляду літературознавства. Особливості його поетики стали предметом розвідок таких

відомих неоелліністів, як Маріо Вітті, Едмунда Кілі, Родеріка Бітона, Любові Якушевої, Ірини Ковальової тощо. Проте аналіз творчої системи поета як мовної особистості, особливості його ідіостилу з послідовним використанням методології лінгвістичних досліджень представлено лише спорадично, і це визначає **актуальність** представленого нами дослідження.

Метою роботи є охарактеризувати функціонування механізмів персонального дейксису в збірці Й.Сефериса „Μυθιστόρημα” та його вплив на конструювання ідентичності персонажів як проєкцій сучасної поетові людини.

Загальною **проблемою** нашої роботи є визначення можливості застосування інструментарію функціонально-категорійної граматики для аналізу художніх текстів.

Й. Сеферис належить до літературного напрямку, відомого в літературній критиці як «покоління 30-х років». Однією з основних рис «модерністської поезії» цього покоління було введення в поетичний обіг структур (фонетико-інтонаційних, ритмічних, лексико-граматичних, синтаксичних) розмовного мовлення. Прорив покоління 30-х, особливість поетичного мовлення О.Елітиса та Й.Сефериса полягали у тому, що вони вперше спромоглися використати у поетичному мовленні багатство інтонацій усного мовлення, і за допомогою простих «розмовних» форм втілювали складні філософські ідеї. «Ці поети досягають успіху у створенні відчуття простоти через те, що засновують своє мовлення на референції до речей та явищ, емпірично та психологічно відомих навіть для найнепідготованішого грецького читача. Відсилання до «об'єктів» природного середовища у тих самих формах та конфігураціях, у яких кожен грек їх бачить щодня, відчуття позитивних сторін щоденного життя (Елітис) та його негативних сторін (Сеферис), історична пам'ять... все це знаходить відображення у новій поезії у такий спосіб, що вона навіть наважується знищити перешкоди, які роблять її недосяжною для загалу, і навпаки перетворити її на спільне благо, яким може користуватися будь-який читач, що прагне відкрити для себе світ поезії» [Vitti Mario 1979, 167]. Зі збірки «Μίτ-ιστορεμα» Й. Сеферис починає використовувати техніку „депоетизованого наративу”, для якого характерним є, на думку Й. Бабінйотиса, використання в поетичному тексті розмовного мовлення, яке вчений протиставляє поетичному мовленню О. Елітиса як депоетизоване [Μπαμπινιώτης 1986]. На наш погляд, депоетизація свого мовлення провадилася Й.Сеферисом свідомо для того, щоб, впливаючи на глибокий інстинкт читача через занурення того у уявний хаос змінних реальних та віртуальних картин, цілої гами відчуттів, що апелюють до читачької пам'яті або уяви, допомогти йому долати вододіл між фізичним та метафізичним світом. Саме тому „приземлена” чуттєвість Сефериса є одночасно „високою” абстракцією. Такий метод буде вдосконалюватися в кожній збірці поета, який переходитиме від символічного драматичного полілогу „Μίτ-ιστορεμι” (хорово-монодична основа якого взята з античної трагедії), до історико-мітологічного наративу (Любов Якушева відносить цю інновацію до пізнього, історико-мітологічного типу реалістичних поезій, що з'являються вперше в „Судовому журналі, I” [Якушева 2001, 63]), в якому історія мітологізується, а міт набуває історичності, завдяки чому читач не лише ставить собі певні філософські питання, але й одночасно переживає процес їхнього формування як чуттєво даний. Провідною темою поезії Й.Сефериса є співвідношен-

ня людського та особистісного в контексті реалізації механізмів інтеракції (взаємини між особами) та симбіозу (взаємини між особою та довкіллям). У Й.Сефериса існує тенденція у протиставленні особистісного та надособистісного (сили історії, але не природи, що змушують окрему людину до обов'язкових дій, у такий спосіб позбавляючи її ілюзії вибору: образ — аргонавти; свобода ж вибору полягає у свідомому прийнятті та скоренні незалежної від людини, але загалом неминучої лише в межах людського суспільства, необхідності) та ототожненні людського та природного. У своїх щоденниках Й.Сеферис пише: «Грецька природа володіє дивовижною здатністю олюднювати... В промінні аттичного світла кожна людина постає такою, якою є насправді, займаючи лише їй відведене місце (у світі)» [Beaton 2003, 402]. Таким чином, можна припустити, що одним з художніх завдань, які ставить перед собою поет, є конструювання своєрідного портрету сучасної людини в контексті її функціональних відношень з певними типами середовищ: природного, соціального та культурного.

Одним із таких питань, на наш погляд, є конструювання поетом ідентичності сучасної людини як фундаментально позбавленої цілісності, дефрагментованої, задля чого Й.Сеферис під час побудови свого тексту використовує прийом контекстуального маскування та семантичної деперсоніфікації дійових осіб власних творів, деформуючи функціонально-семантичну категорію персональності у такий спосіб, що граматико-синтаксичний спосіб вираження семантичних ролей дозволяє таку множину інтерпретацій, що руйнує систему чіткого відношення певних контекстуально виражених мовних знаків до конкретних референтів. Іншими словами, попри те, що центральною суб'єктною позицією, «яка вирізняється на тлі всієї збірки, є безпомилково розпізнавана фігура 1-ої особи, безвідносно до того, чи це індивідум, чи група», вона втім в жодному випадку не може ототожнитися з голосом автора. Це, в свою чергу, спричиняє своєрідний конфлікт інтерпретацій, в основі якого лежить непрозорість реалізованих дейктичних моделей, оскільки «безпомилково розпізнавана (в граматичному плані) фігура» в тексті постає як ситуативно змодельований конгломерат можливих презентацій, що тяжіють до розмивання сталих семантичних ролей. Наприклад, однією з таких «персон» є презентація суб'єкта мовлення як об'єкта впливу та одночасно стороннього спостерігача-Іншого, тобто нехарактерна з погляду граматичної позиції Я-як-Він, Я-маска, що, на наш погляд, належить до домінантних конституативних моделей збірки. Специфіка такого конструювання конситуації є суголосною іншим формальним особливостям збірки, наприклад, позірній подібності збірки до епопей Гомера, яка, на думку М.Вітті, насправді є вираженням того, що сучасна поезія нездатна до вираження героїчного і цілісного, вона може демонструвати лише хаотичне та фрагментарне, існуючи виключно як антиепос. «Те, наскільки страждає Сеферис від руйнування цінностей (в сучасному світі), помітно з тієї маніакальної наполегливості, з якою він переживає, наскільки це можливо, епізоди гомерівського епосу зі сценами, натхнення яких черпається з давніх міфів. Це переживання носить виразні риси особистого досвіду, у якому Сеферис ототожнюється то з Орестом, то з Андромедою, то з Гектором, і промовляє від власної особи, сховавшись під однією з цих масок. Тональність таких монологів позбавлена будь-якого епічного чуття» [Vitti Mario 1979, 155]. Використання античних мотивів поетом з цього погляду видається

нав'язливим бажанням відновити цілісність людини через наближення її до чогось знайомого, сталою, яке постійно непомітно віддаляється та породжує відчуття жаху перед незворотністю плину часу, тобто неможливістю змінити стан речей, який поглинає («топить») людське ество і у такий спосіб очищує, уможливорюючи встановити власну позицію в системі координат нескінченної одиссеї.

Таке ситуативне позиціонування реципієнтом текстів збірки її персонажів і себе самого в системі координат, що конструює дієгетичний світ збірки і проектує його на Світ-Реальність та можливі світи, на наш погляд, є ускладненим, оскільки розмитість персонального дейксісу дозволяє авторові ускладнювати суб'єктний дискурс збірки наративними структурами без збереження чіткої системи шифтерів, що відділятимуть дискурсні та наративні інстанції та створюватимуть ефект дезорієнтації адресата з метою дрейфу можливостей ідентифікації учасників комунікації. Стан дезорієнтації, в свою чергу, мотивуватиме необхідність ототожнення читача себе з кожним учасником дієгетичної комунікації у вигляді «приміряння масок» та випробуванням власних інтерпретаційних спроможностей. Такі конструювання ідентичностей у текстах збірки можна продемонструвати на прикладі двох появ масок Ореста в текстах збірки (поезії №3 та №16).

У поезії №3 центральна позиція суб'єкта мовлення (граматична 1 особа: Я пробудивсь із мармуровою цією головою...) трансформується в позицію об'єкта (граматична 3 особа: ...Мої правиця і лівиця губляться/ й наближуються/ скалічені до мене). Трансформація відбувається на тлі спільного екзистенційного стану, як поет іменує «нашим життям», невизначеність модусу якого конструється через використання граматичної одиниці, яка суперечить прямому протиставленню модусів існування суб'єкта мовлення та мармурової голови (До сну ввійшла, як він мене лишав), а відтак змушує визначити його як ірреального стосовно дискурсної ситуації. У цьому плані показовою є раціоналізаторська неточність перекладачів цього вірша українською та російською мовами: 1)... наши жизни стали одно, их уже не разъять... (Є.Світлична), 2) Так нашi долi з'єднались навiк... (І.Бетко), 3) так i злились нашi життя i буде неабияк важко їх розлучити знов... (А.Савенко), що скасовує мотиваційну підставу для трансформації суб'єкта — сутнісну нероздільність життя, пізнати яку людина-маска може лише через руйнацію себе. Відтак суб'єкт мовлення — цілісне Я початку поезії трансформується в її кінці в Я-фрагментарне (Я-як Інший), фундаментально позбавлене цілісності, оскільки порушено його тілесну єдність (заміна справжніх рук мармуровими відбитими кінцівками, що на рівні мітологічного конструювання може трактуватися як «пробудження» в реальному Оресті його розчленованих пращурів — Агамемнона та Пелопса,) і така трансформація відбувається на тлі життя як процесу, позначеного субстанційною єдністю, відновлення якої є неминучим, адже уявлення буття як явища фрагментарного повністю залежить від способу пізнання його людиною, тобто від свідомості людини та її установок під час когніції. Зокрема, таке тлумачення є суголосним висновкам Л.Яннакопулу, яка на підставі опущення елемент «плітер» в епіграфі (цитата з трагедії Есхіла «Хоефори»), робить висновок про незриме присутність під час локації/ нарації/ переживання фігури Агамемнона — архетипного батька, що наповнює своїми потенціями сина та у такий спосіб по-

збавляє його власної сили [Giannakopoulou 2002, 46-47]. Відтак, продовжує дослідниця, мармурова голова може бути головою розчленованого Агамемнона, який набуває цілісності, захоплюючи тіло сина, що в свою чергу втрачає власне Я і надалі може помислювати себе лише у вигляді фрагментів власного тіла (тому в кінці до ліричного героя повертаються скалічені руки, перетворюючи його на статую, інертність якої надає значущості неспинному плинові життя).

У наступній поезії, яку зазвичай іменують «Орест» (№16), за допомогою факультативної потреби новогрецького дієслова супроводжуватися займенниками, а також конструювання своєрідної системи інтертекстуальних апеляцій, автор синтезує в одному суб'єкті дії кілька особистостей, по-модерністськи переосмислюючи традиційний сюжет «родового прокляття». Схильність до переступу в людині інтенсифікується її змушенням переховуванням за різними масками. Надлюдські сили (Мойра, Еринії), яким протистоїть людина класичного міту, переміщені Йорґосом Сеферисом всередину сучасної людини, набуваючи рис її психологічних комплексів та фобій. Ліричний герой поезії — маска, що звертається до читача і до інших масок. Традиційний підхід визначає цю маску як Ореста, слідує підказці поета в епіграфі (...ὄνομα δ' Ὀρέστης). В контексті збірки ця маска пов'язана з попередньою поезією і загалом вписується в систему інтратекстуальних взаємодій мітологічних елементів (насамперед, масок), що активують механізм конструювання вірогіднісних інтерпретацій смислу тексту. Відтак, перед нами внутрішній монолог Ореста, уподібнений кошмарному сновидінню, в якому перетинаються уривчасті спогади про минулі та майбутні події, зокрема, у план теперішнього вторгається прийдешнє, адже реальність Евменід для актуального Ореста «нудьгування Евменід, що не дають прощення» складно мотивувати. По-перше, богині кровної помсти набувають тілесності після вчинення злочину, по-друге, Евменідами вони стають після виправдання матеревбивці, однак в аналізованому тексті богині не переминають траурні шати і лишаються «чорними». Таким чином, якщо слідувати логіці попередніх прочитувань поезії вченими ліричний герой постає у двох іпостасях: як Орест-діяч (ототожнюваний з першою особою) та Орест-глядач (ототожнюваний з третьою особою, відстороненою), що залежно від прочитання може звертатися до першого на «ти» в кінці вірша, витісняючи його в домінуючу позицію першої особи. Повторювані елементи поезії (у рядках 1-2, 7-8, 15-16) підкреслюють елемент витіснення, зображений як нескінченна гонитва, в якій одна з іпостасей Ореста марно намагається не потрапити до рук іншої на очах в Евменід, яким очевидна марнота будь-якої боротьби в цьому контексті. Однак деякі елементи тексту дозволяють поставити під сумнів таке прочитання.

Насамперед, викликає потребу тлумачення епізод пригадування, що вводить у текст безіменний персонаж. Обставини, які наводить пам'ять Ореста, дозволяють дослідникам стверджувати, що перед нами спогади про взаємини з жінкою, попри те, що наполеглива відмова поета використовувати анафоричні елементи може ставити під сумнів таке твердження та збільшувати рівень поліфонічності тексту. Гіпотеза про введення в текст жіночого персонажа функціонує у двох варіантах — сестра (Електра) та коханка (безіменна). На другому варіанті наполягає М.Вітті, що вважає цю сцену еротичною, психологічним бажанням ліричного героя захиститися заспо-

кйливими спогадами (кохана, що збирає навесні квіти) перед неминучою появою на сцені Ериній, постійну присутність яких він підсвідомо відчуває. Проте такий спогад лише посилює відчуття безцільності боротьби, адже він «постає перед Орестом, як (почуття) втрати», що змушує Ореста прагнути до моря як архетипного в грецькій свідомості засобу порятунку.

Такий варіант тлумачення втім видається неповним, з огляду на розбіжності між структурою міту, до якого апелює Й.Сеферис в епіграфі, та власним текстом. В міті про Ореста не фігурує як значущий елемент ні перемога героя у змаганні колісниць (цей мотив використовує Софокл для реалізації прийому «хибного очікування»), ані любовна історія з нещасливим кінцем [Мифы народов мира 1991, 261]. Відтак такі «спогади» та переживання можна вважати або модерністським трансформуванням мітологічної канви, метою якої є «дегероїзація» Сеферисом своїх персонажів, якій було достатньо приділено увагу в літературі, або специфічним способом деперсоналізації сучасної людини, який лежить в основі нашої гіпотези і в досліджуваній поезії втілюється за допомогою низки граматико-синтаксичних засобів (наприклад, згаданий дезорієнтувальний еліпсис займенників; еліптичні конструкції, що ускладнюють приписування дії визначеному суб'єктові, як у поезіях збірки «Плани на літо» тощо) та інтертекстуальних контекстів. Ідея такої деперсоніфікації може реалізуватися в тексті з послабленням єднальних елементів тексту та прихованим введенням додаткових мовців, неочікуваність звучання слів яких розхитує монолітність презентації суб'єкта мовлення і дає імпульс до подальших роздумів, чи є суб'єкт мовлення тим, ким хоче бути, чи тим, ким хоче видаватися. Йдеться про фрагмент поезії, що розпочинається з 17 рядка. Суб'єктно-визначене мовлення особи, яку попередньо можна ідентифікувати як Орест, спогади про нещасливе кохання якої повертає її до думок/ переживань змагання, що скоріше є грою на виживання, аніж випробуванням фізичної вправності та талану, отож про власне перемогу чи успіх не йдеться, переривається конструкцією узагальнено-особового змісту речитативного характеру. Ця конструкція перемикає увагу і готує появу Евменід і жодним чином не може бути віднесена до внутрішнього монологу людини, що змагається за життя, втрачаючи надію на порятунок. Більше того, її структура віддалено нагадує речитатив, характерний для античної декламаційної поезії, її семантика має відтінок гномічності, що знов-таки відсилає до античної традиції.

Знаючи про неоднозначне ставлення Й. Сефериса до традиції [Beaton 2003, 512], зокрема до її здатності перетворювати на камінь будь-що живе, можна зробити висновки, що перед нами своєрідна пародія на «високу мову» всевладних богів, яка підтримується означальною конструкцією, що описує стан Евменід («які нудьгують»). Відтак можна припустити, що в свідомості головного героя-діяча вириваються «інші» слова богинь, неминуча помста яких пов'язана зі злочином «втрати ідентичності», участі в гонитві за втраченою цілісністю без особливого бажання знайти її (зокрема, герої розлучаються, тому що бояться глянути одне одному в очі; герой називає себе «тим, хто є без батьківщини», тобто визнає за собою втрату елементарних елементів ідентифікації, причому ця втрата не пов'язується ним із причиною, сформульованою класичним мітом — вбивством батька (пор. з тлумаченням Л. Яннакопулу). З іншого

боку, ці слова можна приписати Електрі, як це робить Ж. Емріх з огляду на потребу означити функцію епіграфа [Emrich 1992], чи навіть Іфігенії, адже саме посилення на Іфігенію краще ув'язується з мотивом моря (рядки 19-22), що в свою чергу варіює інтерпретацію.

Для висунення власної версії ми звернулися до класичного міфу для того, щоб визначити, які інновації міг зробити Й. Сеферис. Як виявилось елементи сеферисового твору виходять далеко за межі міфу про Ореста, адже в корпусі єдиного тексту об'єднано майже весь комплекс мітів про родове прокляття дому Пелопідів. Персонаж, що вітає натовп, здіймаючи руку на знак перемоги, може інтерпретуватися, як Пелопс, чоловік Гіпподамії та підступний переможець її батька, Еномая. Саме він зі свого боку взяв участь у спортивному змаганні, яке насправді було конвульсивною боротьбою за життя. Він постає у перших рядках вірша як особа з плоті та крові, за винятком однієї обставини — злиття двох темпоральних площин (минулого актуального історичного у вигляді аориста, з яким пов'язано Пелопса, та актуального теперішнього, в якому перебувають глядач або глядачі). Зв'язковим елементом є глядацький загал, що лишається незмінним, спостерігаючи дії героя в минулому і теперішньому, тоді як герой втрачає свою ідентичність, потрапляючи в залежність від того, як визначатимуть його статус інші особи. Цей елемент підкріплено міжрядковим виступом, який вводить нову тему, якою є все те ж змагання, перенесене в актуальне теперішнє. Втім, актуальний теперішній час не дає підстав вважати, що перед нами опис реальних переживань суб'єкта мовлення. Конструкції з повторення елементів надають сенсу визначення цього психічного стану головного героя як «марення» [Vitti 1994, 81], однак вони не можуть дати впевнену відповідь, чи ми маємо справу з одним і тим самим персонажем. І чи є цим персонажем Пелопс, чи на сцені поезії з'являється Орест і звернення, що розпочинається у 18 рядку, є його внутрішнім монологом, чи, можливо, слова належить хору Ериній, які звертаються одночасно до Пелопса, Агамемнона та Ореста і до жодного з них, адже в контексті повторення однієї і тієї ж драми особистість страдника не має особливого значення. Саме тому цей колективний персонаж говорить про море та очерет, який співає «на лад лідійський», натякаючи, що двоє зі згаданих персонажів безпосередньо, а один опосередковано, мають стосунок до лідійського узбережжя та Троади, однак усі троє беруть участь у «прадавньому дійстві». Врешті-решт, згадка про Ореста в епіграфі, що лунає з вуст Електри, дає можливість ще одному тлумаченню. Орест як персонаж взагалі не має відношення до ситуацій, представлених у тексті, бо він є адресатом, до якого звертаються Еринії, що перебуває за лаштунками, він є Орестом-глядачем, з яким після певних роздумів може ототожнити себе читач, а також з яким читач може ототожнити автора твору, попри наполегливе бажання останнього спростувати будь-яку тотожність між собою та масками-персонажами власних творів.

Зрозуміло, така інтерпретація розширює можливості конструювання смислів, з одного боку, з іншого ж, не суперечить думці Д. Іакова, який, аналізуючи поезію «Андромеда» та той факт, що поет надав необхідні вказівки перекладачу Р.Левеску лише через десять років після першої публікації збірки, висловив думку, що прочитуваність поезії «не передбачає обов'язкової обізнаності з античною мітологією» [Іако́в

1986, 137]. Відтак ми можемо сконструювати кілька систем координат, що проектують смислове поле тексту, в основі якого лежить акт насильницької трансформації особистості людини під дією зовнішніх впливів та розвитку внутрішніх ментальних процесів.

1. *Beaton Roderick* Γιώργος Σεφέρης: Περιμένοντας τον Άγγελο. Βιογραφία Ωκεανίδα, 2003 — 749 σ. 2. *Emrich Gerhard* The Asia Minor disaster in the poetry of George Seferis// *Journal of Mediterranean Studies*, 1992. — Vol.2, # 2. — P. 196-212. 3. *Giannakopoulou Liana* Sculpture and stones in the poetry of Seferis and Ritsos// *Καμπος. Cambridge papers in Modern Greek*, # 10, 2002. — P. 37-64. 4. *Vitti Mario*, Η Γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και μορφή. — Αθήνα: Ερμής, 1979 — 335 σ. 5. *Vitti Mario*, Φθορά και λόγος: εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη. — Αθ.: Εστία, 1994. — 287 σ. 6. *Ιακώβ Δ.* Η ‘Ανδρομέδα’ του Γ. Σεφέρη// *Διαβάζω*, τευχ. 142. — Αθ., 1986. — Σ. 130-137. 7. *Κήλυ* Έντμουντ Ο Σεφέρης και η «μυθική μέθοδος»/ Μύθος και φωνή στη σύγχρονη ελληνική ποίηση. Μετάφραση Σ. Τσακνιάς. — Αθ.: Στιγμή, 1987. — Σ. 113-146. 8. *Μπαμπινιώτης Γ.* Καθημερινή και ποιητική γλώσσα// *Λέξη*, # 53 Μάρτης Απριλίου, 1986. — Σ. 225-234 код доступу: <http://www.potheg.gr/ProjectDetails.aspx?Id=973&lan=1> 9. *Мифы народов мира.* Энциклопедия: в 2-х т. / под ред. Токарева С.М. — М.: Советская энциклопедия, 1991. — Т.2: К—Я. — 719 с. 10. *Якушева Л.Б.* Художественный язык Георгоса Сефериса/ Предисл. Т.Ф. Теперик. — М.: Изд-во МГУ, 2001. — 146 с.

Саволоцька А., студ.,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ» У РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Наукову розвідку присвячено ролі журналу іноземної літератури „Всесвіт” у формуванні перекладацької думки в Україні. Публікації журналу мають велике культурологічне і суспільне значення і викликають постійний інтерес у читачів та дослідників. У роботі досліджено етапи розвитку журналу на основі аналітичного аналізу, який охоплює весь спектр мов та жанрів, представлених у журналі.

Ключові слова: журнал „Всесвіт”, переклад, історія, етап, іноземні мови, жанри літератури.

Научное исследование посвящено роли журнала иностранной литературы “Всесвіт” в формировании переводческой мысли в Украине. Публикации “Всесвіта” имеют большое культурологическое и общественное значение и вызывают постоянный интерес читателей и исследователей.

Ключевые слова: журнал „Всесвіт”, перевод, история, этап, иностранные языки, жанры литературы.

The study is dedicated to the role of “Vsesvit” journal in the development of translation studies in Ukraine. “Vsesvit”’s publications are a significant factor of cultural and social life in Ukraine, permanently riveting attention of readers and scholars. The research outlines stages of journal’s development, encompasses all the range of languages and genres.

Key words: “Vsesvit” journal, translation, history, stage, foreign languages, genres.

“Народження “Всесвіту” для мене велика подія, тому що з появою цього журналу між Україною і моїм краєм встановлюється прямий зв’язок, який поки що існував лише в наших серцях...”, – доречно говорив французький письменник Луї Арагон [1].

Роль часопису як чинника розвитку національної культури і міжнародних культурних зв’язків ще не досліджено належним чином. Парадоксально, але відсутність наукових розвідок, присвячених унікальному культурному явищу, яким є “Всесвіт” у перекладознавстві, компенсується кількома статтями Дмитра Дроздовського [4], Тараса Паньо [7], Марини Вовнякової [3], Наталки Партач [8], які, на жаль, не можуть охопити усю масштабність перекладацької діяльності журналу. Досліджувати перекладацький часопис можна в багатьох аспектах. Ми ж схилимося до культурологічного аспекту, який акцентує увагу на націєтворчій функції перекладу (представлений розвідками М.Москаленка [5], М.Стріхи [9], Т.Шмігера [10]).

Часопис “Всесвіт” – виняткове періодичне видання, в якому іноземні та українські перекладачі здійснюють майстерні переклади понад з 85 мов світу. Він став невід’ємною частиною життя української інтелектуальної спільноти.

Тематика перекладацької спадщини журналу величезна, насамперед через виняткову зацікавленість читачів іноземною літературою, мистецькими та перекладацькими зв’язками України зі світом. Саме тому коло “Всесвітських” тем: від *фольклору*: Панчатантра у перекладі Ігоря Серебрякова і Тамари Іваненко зі санскриту, Гексапсалми у перекладі Леся Герасимчука з давньоєврейської мови; *історії*: Йозеф Коппаль “Розвідники та шпигуни у Другій Світовій війні” у перекладі Константина Бібікова з угорської мови, Ендрю Каулі “Україна. Народження і можлива смерть держави” у перекладі Олени Прилипко з англійської мови; *літературознавства*: Ефрем Каранфілов “Порівняння творів Г.Крістерна “Червоні дияволи та їхній командир” та О.Бека “Волоколамське шосе” у перекладі Дмитра Кеткова з болгарської мови” до *політики*: Філіпп Булле-Жеркур “Східна Європа: німецький вал” у перекладі Ярослава Собко з французької мови; *релігії*: Коран (уривки) у перекладі Яреми Полотнюка з арабської мови, Мішель Малерб “Релігії людства” у перекладі Віктора Коптілова з французької мови та *економіки*: Роберт Качмарек “Розшукується ... економіка: моральна, екологічна, – справедлива” у перекладі Анатолія Могиленка з польської мови – вражає нас своєю неоднорідністю за змістом і формою подачі. Багатогранність тематики пояснюється наявністю інтелектуальної аудиторії – ідеально поінформованого імпліцитного читача, який чудово орієнтується в написаному. Роль даного феноменального видання у формуванні культурної перекладацької традиції в Україні величезна.

За словами І.Корунця: “Протягом сорокадвохрічної активної та плідної участі журналу в літературному процесі України журнал успішно опублікував сотні романів, описів, коротких історій і поетичних збірок класиків і багатобічних іноземних авторів, поетів і драматургів... З того часу наші читачі отримали унікальну можливість познайомитись із здобутками і досягненнями світової літератури”. [Корунець 2000, 86-87].

Журнал було створено в 1925 році – у часи визвольних змагань українського народу. З початком імперіалістичної війни та посиленням цензурних переслідувань діяльність української преси в Російській імперії згортається, нові удари падають на українську журналістику. Окремі твори іноземної літератури Г.Гауптмана, М. Конопницької, Д. Мережковського, О.Мірбо, Р.Тагора та інших друкувалися в львівському двотижневому журналі “Шляхи” (1915-1918). Після Лютневої революції в Росії заборона української преси скасовується. Бурхливі події 1917-1921 років, що увібрали в себе і визвольні змагання українського народу, і жовтневий комуністичний переворот, і громадянську війну, і становлення радянської влади та утворення УРСР формують зовсім іншу ситуацію в царині перекладу й видання творів іноземної літератури українською мовою. Про динаміку видання іноземної літератури можна судити з того, що одразу ж після скасування заборони царського уряду на українські книжки вже у 1917 р. фіксується 11 книжок, перекладених з англійської, італійської, польської, французької, чеської мов; у 1918 кількість книг зростає до 63, додаються датська, німецька, норвезька, шведська мови, з яких здійснюються переклади [Микитенко 2004, 628].

В роки воєнного комунізму видавничу перекладацька праця майже завмирає. У 1922 спостерігається певне пожвавлення: 6 видань у Києві, Харкові, Одесі й Катеринославі; наступного року – 15 видань, в 1925 – 11, випущених переважно у Харкові.

На тлі культурних заходів, що проводилися Центральною радою, урядом Павла Скоропадського та УНР, народжується ідея спеціалізованого видавництва іноземної літератури та журналу “Всесвіт” у Києві, яка має на меті популяризувати й якнайширше розповсюджувати добре видані провідні твори західноєвропейської літератури науково-популярного характеру й красного письменства. [Микитенко 2004, 630].

У результаті проведеного нами кількісного аналізу джерел були виокремлено такі етапи розвитку журналу.

Перший етап: 1925-1930

При публікації перекладів цього періоду перевага надається творам іноземних авторів із виразним соціалістичним забарвленням. Перекладів із болгарської, польської, румунської мов, порівняно з західноєвропейськими мовами, значно менше, що пояснюється політичними антипатіями до радянського режиму, представники яких не приховували своє негативне ставлення до СРСР. Журнал друкує таких авторів: Франція: А.Барбюса, Ж.Валлеса, М.Вільома, Л.Делюка, П.Морана; Німеччина: М.Кальтофена, К.Клебера, З.Небеля, К.Тухольського, Л.Франка, Г.Цур Мюлен; США: М.Голда, А.Магіла, Й.Опатшу, У.Чемберса; Данія: М.Нексе; Болгарія: Г.Караславова, С.Ліліанова; Іспанія: Б.Ібаньеса, Румунія: П.Істраті, М.Кахани. Друкуються переклади з французької, іспанської, німецької, англійської, китайської, японської, арабської, башкирської, білоруської, грузинської, татарської, турецької, інгуської, російської

мов. Серед талановитих перекладачів цього періоду, які співпрацювали з редакцією, можна назвати: Алчевську Христину – переклади з французької, Білиловського Кесара – з німецької, Годованця Микиту – з німецької, Драй-Хмару Микиту – з білоруської, Дроб'язка Євгена – з іспанської, італійської, пізніше з французької, чеської, словацької, польської, Кулика Івана – з вірменської та англійської, Паніва Андрія – з білоруської, Самійленка Володимира – з французької.

Кількість номерів: 238

Кількість випусків: 226

Другий етап: 1930-1935

“Всесвіт” стає “універсальним журналом”, що містить художні твори, публіцистику та значну кількість ілюстрацій. Змінюється його періодичність і зменшується в зв'язку з загальною економічною ситуацією обсяг номерів. Продовжують працювати вище згадані перекладачі, але вже не так активно. Причиною цього став сумнівний процес над Спілкою визволення України 1930.

Кількість номерів: 153

Кількість випусків: 117

Третій етап: 1935-1957

Третій етап припадає на час особливого загострення внутрішньополітичних обставин. Але перекладачі не полишають свою роботу і продовжують створювати переклади, які просто неможливо було опублікувати. Працюють такі перекладачі: Бажан Микола перекладає з бенгалі, грецької, грузинської, італійської, каталонської, китайської, німецької, польської, словацької, угорської, чеської, Гірник Микола з угорської, іспанської та словацької, Добровольський Аркадій із англійської, данської, польської та французької, Павло Тичина зі словацької, Терещенко Микола зі словацької, Славинський Максим із німецької, Максим Рильський із болгарської, німецької, польської, сербохорватської, словацької, французької та чеської та багато інших.

Кількість номерів: журнал не виходить

Кількість випусків: журнал не виходить

Четвертий етап: 1958-2009

У квітні 1958 р. був підібраний новий склад редакції (в основному за рахунок молодих перекладачів – випускників Київського національного університету імені Тараса Шевченка), а в липні відродився оновлений “Всесвіт” із тиражем 7200 примірників. Редакція поставила перед собою мету ознайомити читачів із величезними масивами художньої й естетично-філософської думки, які раніше кваліфікувались як культура буржуазно-загниваюча, антирадянська тощо, а відтак зайва, непотрібна і шкідлива [1]. Нарешті це стало можливим. Було надруковано такі видатні твори іноземної літератури, як “Цей прекрасний новий світ” О.Гакслі, “Запахи” П. Зюскінда, “Нестерпна легкість буття” М. Кундери, “Перебудова Господня” Дж.Гендса, “Заблудлі душі” Ф.Тристана, “Останній світ” К.Рансмайра, “Чорним по білому” Е.Памерлена, “Бал в опері” Ю.Тувіма та багато інших. Працює надзвичайно велика кількість талановитих перекладачів: Шевчук Валерій з норвезької та польської, Череватенко Леонід із в'єтнамської, польської, німецької, норвезької, чеської, Тищенко Константин із португальської, Тимочко Петро з давньонімецької, латини, німецької,

польської, Степанюк Борислав з китайської, Севернюк Тамара з румунської, Полотнюк Ярема з арабської, перської та фарсі, Покальчук Юрій з індонезійської, телугу та гінді, Мірошніченко Микола з кримськотатарської, турецької та азербайджанської мов та багато інших.

Кількість номерів журналу: 510

Кількість випусків: 479

Здобуття Україною державної незалежності та усвідомлення того, що праця редакторів журналу сприяє національному відродженню Батьківщини, стало могутнім стимулом для редакції “Всесвіту”. Зі сторінок журналу своїми статтями, есе, перекладами творів заговорили видатні представники української науки та культури, котрих доля закинула закордон у часи Другої світової війни, чий імена становлять гордість української культури, але були суворо заборонені й піддавалися анафемі в колишніх СРСР-УРСР: Євген Маланюк, Юрій Шевельов, Іван Кошелівець, Олег Зувський, Ігор Качуровський, Яр Славутич, Остап і Марта Тарнавські, Аркадій Жуковский, Василь Маркусь та багато інших.

Відомо, що переклад є основним елементом національно-літературного процесу, оскільки виступає посередником між літературами, без нього неможливо було б говорити про інтерлітературні зв'язки й становлення перекладацької думки у всій його повноті. Їх зробила можливими тісна співпраця відомих перекладачів М.Лукаша, Г.Кочура, І.Стешенко, А.Перепаді, Г.Філіпчука, М.Литвинця, О.Мокрословського, М.Москаленка, С.Наливайка, А.Содомори та ін. із журналом протягом багатьох років. Літературні критики й головні редактори Д.Затонський та В.Скуратівський встановлювали контакти з літературами світу [Микитенко 2004, 87]. Саме завдяки творчій діяльності корифеїв українського перекладознавства, не тільки український, а й народи інших країн прилучалися до вершин художньої та наукової думки. Журнал як феномен приваблював і приваблює перекладачів, літературознавців, письменників та філософів.

Отже, на прикладах перекладеної літератури, її різножанровості та кількості мов, з яких здійснювалися і здійснюються переклади, ми обґрунтували важливість культурної місії, яку в умовах інформаційного суспільства і гуманітарного діалогу зі світом відіграє журнал “Всесвіт”. Він має величезне наукове, культурологічне та суспільне значення. Важливим є акцент на національних літературах, особливий підхід до індивідуальних літератур та культур народів. Щирий, вміло перекладений на українську, з цікавими науково-критичними та літературознавчими статтями на різноманітні теми, феноменальний журнал з кожним роком відроджується, еволюціонує й европеїзується.

Історично журнал “Всесвіт” відіграв і відіграє величезну роль у становленні не лише перекладацької думки, національної культури, української традиції, а й світової культури, яка забезпечує крос-культурні зв'язки.

1. <http://vsesvit-journal.com/> 2. *Ilko V. Korunets`*. Theory and Practice of Translation. – New Book, 2000. 3. *Вовнякова М.* Товстуну втрачають вагу // Дзеркало тижня. – 2009. – 20чер. (№22). 4. *Дроздовський Д.* Митець – це той, хто не дає нації заснути, впасти

в транс // Українська Літературна газета. – 2011. – 25 бер. (№6). 5. Москаленко М. Тисячоліття: переклад у державі слова // Всесвіт. – 1993. – № 9/10. 6. Микитенко О.І., Гамалій Г.І. Журнал іноземної літератури «Всесвіт» у XX сторіччі (1925-2000): бібліографічний покажчик змісту. – К.: Всесвіт, 2004. 7. Паньо Т. Труднощі перекладу // Дзеркало тижня. – 2006. – 28 січ. – 3 лют. (№ 3). 8. Партач Н. Нам не світить зі Сходу // Дзеркало тижня. – 2006. – 26 сер. (№32). 9. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. – К.: Факт, 2006. 10. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства XX сторіччя. – К.: Смолоскип, 2009.

Сиротюк Є., д-р габ., проф.,
Університет імені Адама Міцкевича Познань, Польща)

ZRÓŻNICOWANIE POKOLENIOWE JĘZYKA MIESZKAŃCÓW WSI A MOŻLIWOŚĆ PROGNOZOWANIA TEMP A JEGO ZMIAN

У статті порушено проблему можливості дослідження еволюції говору, трактованого як спосіб порозуміння в усному середовищі, збережений завдяки спираючому на усну традицію. Аналізований матеріал одержано від мешканців одного села, що за спорядження кожної форми конкретними відомостями про рік народження респондента (поколінняве поширення) дає підстави для пошуку відповіді на питання про специфіку і темп змін, які відбуваються в середовищі носіїв говору, а також можливим стає простеження еволюції локальної мовної норми.

Ключові слова: *говір, усна традиція, еволюція локальної мовної норми.*

В статье рассматривается проблема возможности исследования эволюции говора, понимаемого как способ взаимопонимания в устной среде, сохраненный благодаря опоре на устную традицию. Анализированный материал получен от жителей одного села, что при оснащении каждой формы конкретными сведениями о годе рождения респондента (возрастное расслоение) дает основания для поиска ответа на вопрос о специфике и темпе изменений, происходящих в среде носителей говора, а также возможным становится изучение эволюции локальной языковой нормы.

Ключевые слова: *говор, устная традиция, эволюция локальной языковой нормы.*

In the article the problem of possibility of research of evolution of the dialect understood as a way of mutual understanding in the oral environment, kept thanks to a bearer on oral tradition is considered. The analyzed material is received from inhabitants of one village, that at equipment of each form by concrete data on year of a birth of the respondent (an age stratification) gives the bases for search of the answer to a question on specificity and rate of the changes occurring in the environment of carriers of a dialect, and also possible there is a studying of evolution of local language standard.

Key words: *dialect, oral tradition, evolution of local language standard.*

Gwara stwarzająca możliwości porozumiewania się znacznej grupy ludności jest zasadniczo przejawem kultury oralnej; jej ciągłość opiera się na tradycji ustnej, przekazywanej z pokolenia na pokolenie. Musimy bowiem zdawać sobie sprawę z tego, że gwara dysponując wewnętrzną normą nie ma ujęć normatywizujących – takich, jakie w odniesieniu do języka ogólnego, literackiego, pełnią chociażby publikowane gramatyki. Użytkownik języka ogólnego nie respektując norm zawartych w gramatyce popełnia błąd językowy narażając się tym samym – w zależności od poziomu kulturalnego środowiska, w którym przebywa – na naganę lub niezrozumienie. Nowe elementy wchodzące do systemu języka ogólnego są zjawiskiem niezmiernie rzadkim, są też wcześniej poddane ocenie gremiów decyzyjnych składających się zazwyczaj z najwybitniejszych autorytetów językowych. Dodajmy też, że normy języka ogólnego – w postaci skodyfikowanej – w jednakowym stopniu obowiązują całą populację nim się posługującą. Jest też oczywiste, że reguły systemu gramatycznego (czy też leksykalnego) języka ogólnego jego użytkownik poznaje bądź z dostępnych opracowań, bądź – najczęściej – w edukacji szkolnej.

Gwara obowiązującej – w powyższym rozumieniu – kodyfikacji nie zna. To, co różni też ją od języka ogólnego to nastawienie na aktualność. Użytkownik języka ogólnego może – dla celów stylistycznych – odwoływać się do wyrazów aktualnie nieużywanych (archaizmów, neologizmów); gwara jest „językiem” nastawionym zasadniczo na teraźniejszość. Rozmowy użytkowników gwary dotyczą praktycznie spraw codziennych; potrzeba wyrażenia aktualnych treści jest – moim zdaniem – czynnikiem przesądzającym o „postaci” gwary.

Dodatkowym założeniem towarzyszącym prezentowanym uwagom jest przekonanie, że gwara w swojej ciągłości historycznej podlega(ła) ewolucji, zaś sprawność językową jej użytkownik zdobywa w początkowych latach życia. Tym samym jest oczywiste, że w środowisku językowym wsi (tradycyjnych użytkowników gwary) istnieje jego rozwarstwienie warunkowane między innymi czynnikiem pokoleniowym.

Musimy też pamiętać, że o ile zabytki (pisane) języka ogólnego dają podstawy do śledzenia jego długotrwałych procesów ewolucyjnych, to dialektolog koncentrować może swoją uwagę praktycznie na ostatnim stuleciu. Rejestrowane w tym czasie materiały dają przesłanki do zajmowania się sygnalizowanym problemem, nie stwarzają jednak warunków w pełni zadowalających. Jedną z możliwości badawczych jest w tej sytuacji dokładniejsze przyjrzenie się aktualnej sytuacji językowej panującej na współczesnej wsi.

Wprawdzie w środowisku poznańskim mamy do dyspozycji zasoby fonograficzne dokumentujące stan gwar z lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku (Sierociuk 2009), niemniej jednak nie w pełni daje to podstawy (Sierociuk 2012) do podejmowania podnoszonych tu problemów. W tej sytuacji swoje analizy koncentrujemy na aktualnie rejestrowanym materiale terenowym pozyskiwanym wedle wcześniej przyjętych założeń badawczych (Sierociuk 2003).

Podejmując temat sygnalizowany tytułem opieram się na analizie materiału pozyskanego od mieszkańców jednej wsi. Jest to Bukowiec Górny (koło Leszna) położony na południowo-zachodnich krańcach Wielkopolski. W tej miejscowości prowadząc badania od ponad 10 lat mieliśmy możliwość udokumentowania ponad 200 godzin rozmów, z czego część została już wprowadzona do specjalnego korpusu elektronicznego tworzonego z

myślą o przyszłym słowniku gwar wielkopolskich. Poddany tu oglądowi materiał pojawił się w trakcie 59 rozmów z 46 osobami; uwzględnione teksty przynoszą 507 994 słowofor-
my. Ponieważ każde z przytoczonych użyć opatrzone jest w korpusie inicjałem rozmówcy – wraz z jego datą urodzenia – otrzymujemy wgląd w dynamikę zmian zachodzących w lokalnej gwarze; w naszym wypadku pozwala to też mówić o zmianach ewentualnych preferencji językowych naszych interlokutorów.

Zakładam, że tak pojemny korpus daje podstawy do śledzenia zachodzących w tym środowisku procesów.

Przyjrzyjmy się tekstowej żywotności kilku form poświadczonych w naszym korpusie. Zestawienia te rzucają światło na tendencje ewolucyjne lokalnej gwary; mogą też stanowić interesującą obserwację dotyczącą zagadnień o charakterze ogólniejszym. Dodajmy, że wszystkie teksty transkrybowane były przez tę samą osobę.

Bardzo często – czemu nie należy się dziwić – poświadczane są formy czasownika *być*. Najczęstsze są postaci 3.os. lp. czasu przeszłego:

(on) był – 770	buł – 1382
(ona) była – 1050	buła – 896

Problem dotyczy zjawisk poziomu fonetycznego: sposobu artykulacji centralnej samogłoski. Zaskakuje rozłożenie „preferencji” wymawianiowej respondentów. Z zestawienia jednoznacznie wynika, że jednorodność artykulacyjna w całym paradygmacie nie musi być zachowana. Zważywszy na obecność innych cech fonetycznych (tzw. fonetykę międzywyrazową – udźwięcznienie wygłosu przed samogłoskami i spółgłoskami) w analizowanej gwarze najczęściej będziemy mieli okazję usłyszeć, że „*tam ojciec buł i matka była*”. W kierunku normy ogólnopolskiej „ewoluuje” forma żeńska.

Znacznie wyraźniejsze rozeźlenie się jednorodności paradygmatycznej obserwujemy w grupie leksykalnej od *jechać*. W świetle materiału pozyskanego prawie pół wieku wcześniej dla potrzeb *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (Sobierajski 1972) w Bukówcu Górnym – podobnie jak i na znacznej części tego dialektu – powszechny jest typ z nagłosowym *ja-* (AJKLW 1989, zob. mapy 498-502.). W naszym materiale było już nieco inaczej:

‘jechać’: jach(...) – 96
 jech(...) – 260

w tym:

jachać - 37	jachali – 33	jadziem(...) - 0
jechać – 42	jechali – 68	jedziemy - 5

‘przyjechać’:

przyjach(...) – 73
 przyjech(...) – 48

w tym:

przyjachać – 4	przyjachali – 22
przyjechać – 1	przyjechali – 15

Zestawienie to wyraźnie dowodzi zmiany preferencji językowej naszych rozmówców. Nowość w tym środowisku typu *z je-* w formach bezprefiksalnych jest wyraźna. Zaskakuje jednak odwrotność proporcji z formach prefiksalnych – tu typ *przyjechać* jest prawie dwukrotnie częstszy.

Jeżeli zatem chcemy mówić o zmianach zachodzących w środowisku językowym wsi to musi to chyba być oparte na bogatym materiale analitycznym. Wydaje się, że wykorzystany w naszym wypadku korpus zawierający ponad pół miliona słowoform daje podstawy do szkicowania wniosków ogólniejszej natury. Z naszych zestawień jednoznacznie wynika, że bardziej „zakorzenione”, bardziej archaiczne są w tym wypadku formy pochodne, prefiksalne. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że właśnie te formy dłużej będą utrzymywały się w gwarze mieszkańców Bukówca Górnego; przez analogię można chyba to rozciągnąć na inne gwary.

W wyżej przywołanych przykładach czynnik pokoleniowy uwidoczniany jest poprzez samo konfrontowanie notowań współczesnych z zapisami wcześniejszymi. Możemy jednak podobne procesy obserwować zestawiając tylko dokumentację najnowszą.

Wspomniane już badania w Bukówcu Górnym prowadzone były przy założeniu, że uwzględniona będzie duża grupa mieszkańców tej wsi. Przyjeliśmy, że będziemy rozmawiać z w miarę liczną reprezentacją grup pokoleniowych wyodrębnionych w oparciu o założenie, że o kompetencji językowej respondenta w znacznym stopniu decyduje przynależność pokoleniowa wynikająca z jego roku urodzenia. Dla naszych badań przyjęliśmy następujący podział (Sierociuk 2003, tam też szersze uzasadnienie przyjętych przesłanek):

- I. urodzeni **przed** rokiem **1920**;
- II. urodzeni w latach **1921-1945**;
- III. urodzeni w latach **1946-1970**;
- IV. urodzeni w latach **1971-1995**;
- V. urodzeni w roku **1996 i później**.

Dysponowanie w miarę proporcjonalnym (pod względem powyższej reprezentacji) materiałem daje podstawy do wyciągania stosownych wniosków. Z powodu ograniczeń rozmiaru tego artykułu przywołam tylko część zestawienia poświadczeń dwu nazw ‘mężczyzny, który kosi’ (szerzej zob.: Sierociuk 2011). Wedle AJKLW 1982 (mapa 331.) w Bukówcu Górnym należy spodziewać się dwu form: *kośnik* i *kosynier*. O ile ta druga nazwa poświadczana przez nas była sporadycznie (u jednego informatora), o tyle zaskakuje obecność nowszej postaci – właściwej innym gwarom, ale zgodnej z językiem ogólnym – *kosiarz*. Dla charakterystyki dynamiki zmian wskazane będzie uwzględnienie proporcji notowań: *kośnik* 43 razy, *kosiarz* 23. Ogólne dane przekonują, że mamy tu do czynienia z procesem „raczej dynamicznym”; w poszczególnych wypadkach przedstawia się to następująco:

	<i>kośnik</i>	<i>kosiarz</i>
SoW (1920)	10	2
DoS (1921)	0	1
SIJ (1923)	3	5
SzJ (1925)	9	4

SoF (1928)	6	2
SoA (1928)	5	3
MIP (1929)	5	4
MaM (1948)	5	1
WoM (1968)	0	1

Zestawienie to mimo swojej wycinkowości ukazuje jednak wyraźną tendencję: proporcja tekstowego użycia konkretnej pary synonimicznej zmienia się wraz z przynależnością pokoleniową mówiącego. W języku najstarszych informatorów widać albo wyraźną przewagę nazwy „lokalnej”, gwarowej, „swojej”, albo też – szczególnie widoczne jest to w partii materiału tu pominiętego, gdzie poświadczana była żywotność tylko jednej formy – pojawia się wyłącznie typ starszy, *kośnik*.

Nawet wybiórczo – z powodu ograniczeń ram artykułu – przedstawiony tu materiał jednoznacznie wskazuje na możliwość prognozowania kierunku – i tempa – zmian zachodzących w języku mieszkańców współczesnej wsi. Przeobrażenia tego języka dokonują się „pokoleniowo”, niemniej jednak nie przebiega to jednakowo na wszystkich poziomach. Z powyższych przywołań jednoznacznie wynika, że jest to proces złożony i bardzo niejednorodny. Z dużą dozą pewności można też przyjąć, że uwzględniając w większym stopniu – niż to zostało przedstawione powyżej – kwalifikator pokoleniowy (rok urodzenia) otrzymamy konstatację o wiele dokładniejsze.

1. *AJKLW* 1982, *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. III. *Rolnictwo*, pod red. Z.Sobierajskiego i J.Burszty, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź. 2. *AJKLW* 1989, *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. V. *Transport*, pod red. Z.Sobierajskiego i J.Burszty, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź. 3. Sierociuk 2003, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. XI, pod red. Z.Krażyńskiej i Z.Zagórskiego, Poznań, s. 131-136. 4. Sierociuk 2009, *Zasoby fonograficzne Zakładu Dialektologii Polskiej UAM i ich przydatność w badaniach procesów rozwojowych polszczyzny mówionej*, [w:] *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej*, Kraków 25-26 września 2008 r., pod red. B.Dunaja i M.Raka, Kraków, s. 179-188. 5. Sierociuk 2011, *Problem wariantywności i synonimii w dociekaniach dialektologicznych*, [w druku; materiały konferencji: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním (Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český)* – Praha]. 6. Sierociuk 2012, *Cechy definicyjne gwar w języku mieszkańców wsi*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, Warszawa [w druku, materiały na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Mińsku]. 7. Sobierajski 1972, *Kwestionariusz do Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski*. Część I. *Słownictwo, fonetyka, słowotwórstwo*. Współpracowali: M.Gruchmanowa, H.Nowak, Z.Zagórski, Poznań.

**ПЕРЦЕПЦИЯ «КЛАССИЧЕСКОГО» В ГРЕЧЕСКОМ МОДЕРНИЗМЕ
НА ПРИМЕРЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЛИТЕРАТУРНОГО ЖУРНАЛА
«ТРЕТИЙ ГЛАЗ» (1935-1937)**

У 30-х роках ХХ ст. кілька представників грецької інтелігенції (архітектор, письменник, художник, поет та ін.) зробили спробу створити альтернативний варіант національного мистецтва, засадами якого мали стати зокрема ідеї, що беруть свій початок з античності. Простором для реалізації цих задумів став журнал «Третє око» (1935-1937). По-новому інтерпретуючи класичну спадщину, автори журналу одночасно вписували сучасне грецьке мистецтво в європейський контекст.

Ключові слова: модернізм, класична спадщина, сучасне мистецтво, національна ідея

В 30-х годах ХХ века несколько представителей греческой художественной интеллигенции (архитектор, писатель, художник, поэт и др.) предприняли попытку создать альтернативный вариант национального искусства, основу которого должны были составить, в том числе, идеи, уходящие своими корнями в античность. Пространством для реализации этих замыслов стал журнал «Третий глаз» (1935-1937). По-новому интерпретируя классическое наследие, они в то же время вписывали современное греческое искусство в европейский контекст.

Ключевые слова: модернизм, классическое наследие, современное искусство, национальная идея

Selected subjects of the Greek mid-war artistic intelligentsia (an architect, a poet, an artist etc.) attempted to establish an alternative of contemporary national art, drawing from diverse cultural resources, those deriving from the ancient Greek heritage playing a significant role. The short-lived review “The Third Eye” (1935-1937) formed the platform where this cultural action was practiced. Classical heritage was interpreted in such a way that allowed for the embedding of contemporary Greek art within the European context.

Key words: modernism, classical heritage, contemporary art, national idea

Мое сообщение имеет отношение не столько к филологии, сколько к культурологии. Прежде всего, необходимо пояснить, что мы будем иметь в виду, говоря о «классическом». Иными словами — каким образом будет использоваться это понятие в разговоре о модернизме в греческой культуре. Во-первых «классическое» может быть синонимично «античному». Так, говоря о классическом искусстве, мы имеем в виду искусство Древней Греции и Древнего Рима, а также опиравшееся на античные традиции искусство Возрождения и классицизма. Классическая филология — совокупность наук о классической (греко-римской) древности. Это - диахроническая ось понятия «классического». К слову, связывая «классическое» и модернизм, напомним,

что Арнольд Тойнби верил в возможность расшифровки нашего будущего в записях греко-римского прошлого [1].

С другой стороны, понятие «классическое» подразумевает соотнесенность с неким образцом. Говоря «классическое искусство», мы имеем в виду наивысшие художественные достижения искусства и культуры, принадлежащие разным народам, разным эпохам и многообразные по своей стилистике. В этом случае классика – это высшее выражение языком искусства духа своей эпохи, выражение, которое претендует на значимость образца и смысловую целостность.

С этой точки зрения представляют интерес варианты национальных «модернизмов», появившихся в межвоенный период во многих национальных культурах, где были выдвинуты свои этически-эстетические парадигмы в ответ на модернистский универсализм.

Один из пионеров модернизма в *архитектуре*, представитель архитектуры интернационального стиля, требовавшего отказа от национальных культурных особенностей в пользу прямых линий и чистых геометрических форм, – Ле Корбюзье – посетил Грецию в 1933 году, в рамках международного конгресса современной архитектуры «Органический город». Заметим, что изначально планировалось провести этот конгресс в Москве, но греческий художник Никос Хадзикириакос-Гикас, живший в те годы в Париже и друживший с Ле Корбюзье, настоял на том, чтобы мероприятие состоялось в Афинах. Так вот, по мнению Ле Корбюзье, образцом для современных архитекторов должен служить Парфенон. Основывался он при этом на интерпретации соотношения архитектуры и ландшафта. Ле Корбюзье считал, что не холм Акрополя задает тон архитектуре, а само архитектурное творение довлеет над пейзажем.

Этот отрывок, написанный Ле Корбюзье в 1911 году, был воспроизведен в 1935 году во втором номере греческого литературно-художественного издания «Третий Глаз»¹, членом редколлегии которого был художник Хадзикириакос – Гикас, о котором шла речь выше. Журнал этот заслуживает особого внимания по нескольким причинам. Во-первых – это единственное издание той эпохи, где представлены и литература, и искусство. В отборе и в оформлении материалов принимали участие ключевые для греческой культуры того времени фигуры. Кроме того, журнал выходил в течение всего двух лет (1935 – 1937 года), и за этот период вышло в свет всего четыре выпуска, каждый из которых посвящен определенной теме: первый представляет главные идеи и замыслы издателей, второй номер имеет подзаголовок: «Природа, тема, ландшафт», третий – полностью посвящен литературе и, наконец, четвертый, заключительный и при этом самый объемный, называется «Закон числа в природе и в искусстве».

Возвращаясь к прошедшему в Афинах Международному конгрессу современной архитектуры, отметим, что греческий архитектор Димитрис Пикионис, главный редактор журнала «Третий глаз» и один из основных представителей архитектуры греческого модернизма, выступил в тот момент с призывом вдумчивее относиться к решениям, которые предлагает западная культура.

¹ См.: *To 3o Máti*, ΕΛΙΑ, Αθήνα, 1982.

Так что же предложил со своей стороны журнал «Третий глаз», заявленный изначально как форпост нового греческого искусства?

предел, которого подобный объект достигнуть не может. Вспомним, для сравнения, хрестоматийные заявления Сальвадора Дали из статьи «Поэзия стандарта» (1928 г.), который говорит о гармонии луны и крутящейся на граммофоне пластинки [2]. По мнению Хадзикириакоса-Гикаса, произведение искусства может быть создано только человеческими руками. Машина же может, во-первых, выйти из моды, во-вторых, она подвержена воздействию времени, то есть может, в конце концов, заржаветь. Иными словами, речь идет о полном неприятии идеи *ready made*. Но самый главный недостаток машины – это невозможность воссоздания целого из одной детали, в противоположность произведениям античности. На этом, можно сказать, апофатическом заявлении, разговор о современном искусстве заканчивается. И в дальнейшем на страницах журнала, наряду с представлением новых художественных тенденций и направлений – таких, например, как внутренний монолог или нефигуративная живопись, этот вектор, направленный вглубь веков, будет присутствовать неизменно.

Уже сразу за вступительными статьями, на новом развороте, в рубрике «Фрагменты и тексты» мы видим, вверху левой страницы = четыре афоризма подписанных «Ницше», в нижней ее части – рисунок Эрни. На правой странице – рисунок Джакометти, а внизу – отрывок из платоновского «Филеба».

Античные авторы появляются на страницах журнала не раз, но лежащее в основе этого обращения к классике мотивы не ограничиваются стремлением обрести корни, истоки национального художественного самосознания. Последний номер журнала раскрывает завуалированный до этого смысл, который исподволь стремятся выразить издатели журнала. Мы могли бы обозначить его как «числовой дискурс». Впервые он был артикулирован в XX столетии американским художником Джейм Хэмбиджем, автором книг «Динамическая симметрия: Греческая ваза» (1920) и «Элементы динамической симметрии» (1926). Центральным понятием его теории стала идея «золотого сечения», которую он воссоздает на основе богатого материала из истории искусства, данных из области естествознания, а также исследований основных памятников древнегреческой архитектуры [3]. Идеи Хэмбиджа развил француз Матил Гика в книгах «Эстетика пропорций в природе и в искусстве» (1927), а также «Золотое сечение» (1931), пролог к которой принадлежит Полю Валери. Согласно воззрениям Гика, произведение искусства должно быть подобно «симфонической композиции», в нем должны быть соблюдены законы «динамической симметрии», в результате чего музыкальная эвритмия проецируется в пространство, следуя уже заданной системе пропорций. Эта идея взаимосвязанных аналогий родилась, по утверждению Гика, из пифагорейской идеи *музыкальной гармонии*, усвоенной Платоном и его школой, а затем мастерами Средневековья и Возрождения. Между тем, из работ Гика редакция отобрала к публикации фрагмент, посвященный поэтическому ритму [4].

При анализе литературных публикаций журнала, можно легко убедиться, что музыкальному началу, в том или ином его проявлении, отдается приоритет. Так, например, Зои Карели, писательница и поэтесса из города Салоники, – а среди заслуг журнала можно отметить также введение в общегреческое литературное поле так называемой Салоникской школы, - строит свой монолог «Настроения» по законам

музыкального произведения. Публикуемый отрывок из «Божьих песен» А. Пападиамандиса состоит большей частью из фрагментов Литургии.

Даже Аристофан появляется на страницах журнала с несколько неожиданного ракурса: избирается отрывок из «Птиц», а именно песня Удада, которая, к тому же, публикуется в переводе на новогреческий. С правой стороны разворота мы видим сюрреалистический рисунок художника Гунаропулоса, изображающий лошадь, стоящую в воде с оторванной головой, в то время как из ее тела вылетают рыбы. При целостном восприятии этот разворот вполне можно рассматривать, кроме прочего, в качестве попытки представить абсурд или заумь как художественный прием.

Напомним, что 1935 год, когда началось издание журнала «Третий глаз», был отмечен несколькими знаменательными событиями: вышел в свет сборник Эмбрикоса «Ύψικάνισος», Сеферис издал «Μυθιστόρημα», в Афинах были опубликованы стихотворения Кавафиса, начал издаваться журнал «Νέα Γράμμαта», на страницах которого происходит поэтический дебют Элитиса.

В это же время формируется концепт «греческости» как основы национального искусства. Таким образом, то, что предлагает журнал «Третий глаз» можно рассматривать как альтернативный вариант «греческости». При этом, данное издание вполне соотносимо с классическими журналами французского модернизма – «Minotaure» (1933-1939) Альбера Скира и Терьяда, а также «Documents» (1929- 1930) Жоржа Батая, и «греческость», предложенная «Третьим глазом», лишена строго локальных черт и вписана в общий контекст мировой культуры.

1. Тойнби А. Дж. Постигание истории: Сборник / Пер. с англ. Е. Д. Жаркова. — М.: Рольф, 2001. — 640 с. 2. Дали С. Фотография - свободное творчество духа. Поэзия стандарта // Называть вещи своими именами. М., 1986. С. 247 - 251. 3. Hambidge, J. Dynamic Symmetry: the Greek Vase. — Yale: The University Press, 1920. — 161 p. 4. Гика, Матила. Эстетика пропорций в природе и искусстве. — Москва: Изд-во Всесоюз. Академии архитектуры, 1936. — 308 с.

СЛОВ'ЯНСЬКА КОРПУСНА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена огляду слов'янського досвіду застосування корпусів для обробки діалектних текстів та вітчизняним здобуткам у цій царині. Ми приділяємо спеціальну увагу «Корпусу українських діалектних текстів» (CorUDiT) в контексті його застосування для дослідження діалектних текстів.

Ключові слова: діалектний текст, корпус, українська мова, говірка, комп'ютерна діалектологія.

Статья посвящена обзору славянского опыта составления корпусов для обработки диалектных текстов и отечественным достижениям в этой области. Мы уделяем особое внимание «Корпусу украинских диалектных текстов» (CorUDiT) в контексте его использования для исследования диалектных текстов.

Ключевые слова: диалектный текст, корпус, украинский язык, говор, компьютерная диалектология.

The paper is devoted to the review of Slavic experience of making corpora for processing dialect texts and achievements in this sphere at home. We pay special attention to the Corpus of Ukrainian Dialect Texts (CorUDiT) in the context of its use as the base for dialect text research.

Key words: dialect text, corpus, Ukrainian language, dialect, computational dialectology.

Якщо історія дослідження слов'янських діалектних матеріалів із використанням комп'ютерного інструментарію нараховує більш ніж півстоліття [Жиго 1996, 57–63; Kaś 1994, 117–123; Zarębina 1985; 1997, 35–50; Prokić et al. 2009, 269–298 та ін.], а випадки застосування точних методів у слов'янській діалектології відомі ще раніше [Doroszewski 1962, 380–392], то розвиток корпусів діалектних текстів на слов'янських теренах і досі є фрагментарним як у часі, так і в просторі.

Під корпусом діалектних текстів ми розуміємо сукупність діалектних текстів від окремої говірки до говіркового масиву певної мови, забезпечених системою зовнішніх та внутрішніх маркерів. Корпус забезпечує дослідника репрезентативною (аж до генеральної сукупності) вибіркою, одиниці якої можуть бути проаналізовані за своїми статистичними та лінгвістичними характеристиками. Поєднання методів та інструментарію корпусної лінгвістики та текстової діалектології забезпечує комплексність діалектологічного дослідження, його масштабність, частотну перевіреність і обґрунтованість висновків, їхню прозорість, а також швидкість отримання результатів. Діалектні корпуси розглядаються як окремих вид корпусів або як підтип корпусів усного мовлення. У першому випадку підкреслюється, що корпус містить

затранскрибовані тексти живого діалектного мовлення, тоді як другий варіант може вказувати на використання текстів розмовної мови із вкрапленнями діалектних рис (наприклад, мовлення дикторів, парламентаріїв тощо). Тексти другого типу наявні в Інтернеті у порівняно великих кількостях, їх легше автоматично опрацювати, але вони не є власне діалектними. Але оскільки усне мовлення, наприклад, в Чехії чи Словенії містить багато регіональних рис, то корпуси таких розмовних текстів можна вважати такими, що містять діалектні риси. Інформація діалектологічного характеру може знаходитися також у корпусах літературної мови, але з огляду на відмінність об'єкта опису ці корпуси не потрапляють в поле нашої уваги, як і аудіокорпуси текстів. Мова піде про анотовані діалектні текстові корпуси; частина їх вже розміщена в мережі Інтернет, деякі наявні на дисках, про інші маємо письмові або усні свідчення. Сьогодні найбільше відомо про працю у цьому напрямку чеських, словацьких, словенських, російських, болгарських та польських дослідників. Певний доробок у цій ділянці мають і українські лінгвісти.

Перші відомі корпуси розмовної мови створено в Чехії. Це корпус мовлення м. Праги (Pražský mluvený korpus, або PMK; опублікований в 2001 році) чисельністю 675 тис. слів (матеріали зібрані в 1988—1996 рр.) та корпус мовлення м. Брна (Brněnský mluvený korpus, або BMK; опублікований 2002 року) обсягом в 490 тис. слів. У 2006 та 2008 роках постали два корпуси чеських діалектів ORAL2006 і ORAL2008 відповідно, майже по мільйону слів кожен. Тексти подано в напівфонетичному записі; лематизація та морфологічна розмітка відсутні. Корпус ORAL2008 (<http://ucnk.ff.cuni.cz/english/ORAL2008.php>) містить 1 млн. слововживань і є збалансованим: тексти подано у пропорціях відповідно до соціолінгвістичних параметрів (стать, вік, освіта, місце проживання в дитинстві) [Hajič et al. 2006, 1–2; Čermák 2006, 53–67; Křen 2010].

Словацький підкорпус усного мовлення (Slovenský hovorený korpus, або SHK; опублікований 2008 року, <http://www.korpus.sk/shk.html>) нараховує 1 млн. 643 тис. слів. Тексти записано з різних джерел в орфографічному вигляді, а відмінні від літературної норми слова супроводжуються фонетичною транскрипцією. Пошук по корпусу здійснюється за словоформами літературної мови; результатом є розмовний варіант [Garabík, Karčová, Šimková, Gajdošová 2008, 227–233; Garabík 2010, 2–7].

Словенський корпус розмовної мови (Referenčni govorni korpus slovenskega jezika, Korpus govorjene slovenščine або GOS; <http://www.korpus-gos.net>), розроблюваний протягом 2007–2013 років, в остаточній версії має нараховувати біля мільйона слів. Записи живого мовлення складають 10 відсотків корпусу. Містить паралельні тексти (орфографічний запис і фонетична транскрипція) з можливістю пошукового доступу до обох варіантів, можливість сортування за типом дискурсу, місцем та часом запису, статтю, віком, місцем проживання та першою мовою респондента тощо, а також супровідні до текстів аудіофайли.

На початку XXI ст. корпусну роботу розпочинають російські дослідники [Тер-Аванесова, Крылов 2006, 493–498]. Ще в 90-х роках діалектні тексти усвідомлюються російськими діалектологами як один з основних ресурсів діалектології; діалекти досліджуються як окремі комунікативні системи в рамках напряму, який отримав назву

«комунікативна діалектологія». Ідея створення корпусу текстів як оптимальної бази для збереження та подальшого опрацювання текстового матеріалу діалектів реалізується у вигляді діалектного підкорпусу у складі Національного корпусу російської мови Інституту російської мови РАН (містить 300 тис. слів, <http://www.ruscorgo.ru/search-dialect.html>) [Летучий 2009, 114–128] та діалектного корпусу Саратовського державного університету ім. М.Г. Чернишевського, який містить анотовані тексти говірок трьох сіл [Крючкова, Гольдин 2008, 268–273]; корпусні риси має також «Электронная картотека «Архангельского областного словаря»» [Качинская 2009, 57–68]. Створенням електронного варіанту текстового архіву та комп'ютерного словника говорів Середнього Приоб'я займаються фахівці Томської діалектної школи [Юрина 2011, 58–63]

Національний корпус польської мови (Narodowy Korpus Języka Polskiego, NKJP) містить підкорпус записів усної мови обсягом 300 тис. слів. Розмовна польська мова представлена також готовими текстами, зокрема записами радіо, парламентськими протоколами тощо кількістю 2,7 млн. слів [Przepiórkowski, Górski, Lewandowska-Tomaszczyk, Łaziński 2009, 47–55]. Підкорпуси розмовного мовлення є також в корпусах Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN, IPI PAN, PELCRA. Створенням власне діалектного корпусу (текстів однієї польської говірки в Україні) займається А. Вечорек [Wieczorek 2011] у рамках дисертаційного дослідження, здійснюваного під керівництвом проф. Я. Пігера. Варшавська діалектологічна школа традиційно ще від В. Дорошевського приділяє істотну увагу синхронічно-соціологічному напрямку дослідження діалектного матеріалу із застосуванням статистичних методів [Doroszewski 1962, 380–392; Kupiszewski 2002, 67–72; Zagórski 2001, 25–31]. Окрім як до фонетичних особливостей говірок, статистичні методи застосовуються для дослідження діалектної лексики (аналіз за частинами мови, за частотою вживання у текстах на протипагу словниковій фіксації) [Zarębina 1973, 205–215; 1978, 325–332; 1985], для визначення чинників, які зумовлюють вибір мовцем тієї чи іншої лексеми в певних комунікативних ситуаціях [Kaś 1992, 95–102; 1994]. Щодо власне діалектних корпусів, то маємо також усне повідомлення від проф. Є. Сиротюка з Університету ім. А. Міцкевича (Познань) про діалектні бази даних корпусного типу, розроблювані групою тамтешніх діалектологів.

Застосування математичних методів та комп'ютерного інструментарію до діалектного матеріалу болгарської мови було успішно здійснено болгарсько-голландською групою вчених. Дослідники виконали обчислення близькості-віддаленості болгарських говірок між собою та щодо літературного ідіому за допомогою методу відстані Левенштейна [Osenova, Heeringa, Nerbonne 2010, 425–458], вперше використавши його для аналізу діалектної фонетики слов'янської мови. Щодо власне корпусного дослідження говірок болгарської мови, то є відомості про наявність наговорених текстів у Корпусі болгарської мови (Български национален корпус, BuNC). Невеликий архів болгарських діалектних фольклорних текстів розміщено на сайті bultreebank.org/veda; також є повідомлення від керівника Сектору болгарської діалектології і лінгвістичної географії Інституту болгарської мови БАН доктора Л. Антонової-Василевої про цифрову обробку архіву Болгарського діалектного словника та електро-

нні варіанти регіональних словників. Підготовкою електронного видання корпусу болгарських діалектних текстів з Румунії, записаних на магнітофонну плівку в 1960-1970-х роках групою болгарських і румунських учених та пізніше транскрибованих проф. М. Младеновим, займається О. Младенова і Д. Младенова спільно зі студентами Софійського університету [Младенова 2005, 98–108].

Українська діалектологія має потужний досвід дослідження говірок за допомогою питальників, міцну традицію укладання діалектних атласів, словників, опрацювання теоретичних діалектологічних проблем. Останнім часом активізувався розвиток і діалектної текстології. Але ці дослідження і текстозбірки поодинокі, не охоплюють усього українського діалектного континууму, а тексти, які є джерельною базою досліджень, здебільшого не доступні пересічному дослідникові не тільки в комп'ютерній формі, а й у паперовій через обмежений тираж. Сьогодні українська комп'ютерна діалектологія перебуває на етапі формування; корпусів української діалектної мови наразі немає, як немає і публікацій з цієї теми. З огляду на це в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках створення «Корпусу текстів української мови» (КТУМ) розробляється «Корпус українських діалектних текстів» (КорУДіТ). КорУДіТ покликаний відновити семантичну безперервність дослідження говірок, доповнюючи текстовими дані, отримані за допомогою питальників, а також забезпечити дослідника базою (структурованим мовним матеріалом та комп'ютерним інструментарієм) для багаторівневого аналізу діалектної мови, зокрема фонетичних, морфологічних, синтаксичних, семантичних, стильових рис на різних етапах її функціонування. Розроблення методики укладання КорУДіТ та створення його сегмента відповідно до такої методики ми й поставили собі за найближчу мету [Сірук 2011]. І теоретичні засади, і практична реалізація нашого корпусного проекту є новаторськими для української діалектології та корпусної лінгвістики. Методика обробки діалектного тексту, яка використовується в КорУДіТ, дає можливість сформувати і опрацьовувати паралельно три взаємопов'язані підкорпуси (затранскрибованих діалектних текстів, діалектних текстів в орфографічному записі та корпус «перекладених» літературною мовою діалектних текстів). Зараз КорУДіТ працює в тестовому режимі. Здійснюється внесення діалектних текстів до бази даних корпусу, їхня загальна розмітка, автоматизований морфологічний аналіз із подальшим зняттям омонімії в ручному режимі. Відпрацювання системної обробки діалектних текстів у корпусі проводиться на матеріалах авторської діалектної текстотеки об'ємом близько 100 тис. слововживань, які представляють регіон західноволинських говірок.

Варто зазначити, що початки корпусного підходу до аналізу українських діалектних текстів було закладено в «Електронній лексичній картотеці українських діалектів» (ЕЛКУД) [Сірук 2010, 134–141; Grytsenko, Siruk, Sorokin 2009, 132–144]. ЕЛКУД створювалася як база даних лексичних одиниць українських діалектів, виявлених за різними джерелами, з метою опрацювання цих одиниць як елементів інформаційної системи та забезпечення оперативного доступу користувачів до цього джерела мовних даних. Це чи не найперший український проект, який можна віднести до галузі комп'ютерної діалектології і використовувати його текстову складову як дослід-

ну базу. Приклади вживання вокабул картотеки цілком придатні до використання як мінімальні текстові одиниці й уможливають дослідження не лише фонетичних та морфемно-словотвірних явищ, але й граматичних особливостей діалектного мовлення, хоча наврод чи можуть бути єдиним джерелом для глибокого дослідження певного діалектного явища.

У підсумку відзначаємо, що більшість слов'янських країн знаходяться на початковому етапі розроблення текстових корпусів та застосування комп'ютерного інструментарію і точних методів аналізу до діалектних матеріалів, хоча перспективність їхнього використання є зрозумілою. Тому, хоча готових репрезентативних збалансованих діалектних корпусів для слов'янських мов наразі нема, робота у цьому напрямку не припиняється. Хоча немає загальномовних, розробляються корпуси однієї говірки, групи говірок, хоча немає семантично розмічених та обмаль інформації про синтаксично марковані корпуси, у частині діалектних корпусів є морфологічна розмітка, здійснена автоматизовано або вручну. Тож розвиток діалектних корпусів як окремих лінгвістичних продуктів, а також в контексті національних мовних корпусів актуальний сьогодні для всіх слов'янських мов. А знання вітчизняних здобутків та доробку зарубіжних колег є необхідним для розроблення нових лінгвістичних методик і програмних продуктів задля отримання якісних результатів на українському ґрунті.

1. *Жиго П.* Опыт использования ЭВМ в обработке материалов ОЛА // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1991–1993. Сборник научных трудов. – 1996. – Вып. 21. 2. *Качинская И. Б.* Корпус Диалектных Текстов в Национальном корпусе русского языка: состояние и перспективы // Лексический атлас русских народных говоров (Материалы и исследования). – СПб., 2009. 3. *Крючкова О. Ю., Гольдин В. Е.* Текстовый диалектологический корпус как модель традиционной сельской коммуникации // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции “Диалог”. – 2008. – № 7(14). 4. *Летучий А. Б.* Диалектный корпус: состав и особенности разметки // Национальный корпус русского языка: 2006–2008. Новые результаты и перспективы. – СПб., 2009. 5. *Младенова О. М.* Об электронном издании корпуса болгарских диалектных текстов из Румынии // Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах. Материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 11-12 июня 2004 г.). – СПб–Мюнхен: Biblion Verlag, 2005. – С. 98–108. 6. *Сірук О. Б.* Моделювання комп'ютерних систем для української мови: “Електронна лексична картотека українських діалектів” (ЕЛКУД) // UCRAINICA IV. Současná Ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. Sborník vědeckých článků. – Olomouc, 2010. 7. *Сірук О. Б.* «Корпус українських діалектних текстів» (КорУДіТ) // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 35. 8. *Тер-Аванесова А. В., Крылов С. А.* Лексико-грамматические базы данных как инструмент диалектологического описания // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: Труды международной конференции “Диалог”. – М., 2006. 9. *Юрина Е. А.* Томский диалектный корпус: в начале пути // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2011. – №2(14). 10. *Čermák F.* Mluvené korpusy // Korpusová linvistika: stav

a modelové přístupy / Ed. F. Čermák, R. Blatná. – Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

11. *Doroszewski W.* O statystyczne przedstawienie izoglos, (pierwodruk 1935), przedruk // *Studia i szkice językoznawcze.* – Warszawa, 1962.

12. *Garabík R.* Slovak National Corpus tools and resources // *Proceedings of the 5th Workshop on Intelligent and Knowledge oriented Technologies (WIKT 2010)* / Eds. M. Laclavík, L. Hluchý. – Bratislava, 2010.

13. *Garabík R., Karčová A., Šimková M., Gajdošová K.* Hovorený korpus slovenčiny // *Čeština v mluveném korpusu* / Red. M. Kopřivová, M. Waclawičová. – Praha, 2008.

14. *Grytsenko P., Siruk O., Sorokin V.* Electronic Lexical Card Index for the Ukrainian Dialects (ELCIUD) // *NLP, Corpus Linguistics, Corpus Based Grammar Research: Fifth International Conference “SLOVKO 2009”.* – Bratislava, 2009.

15. *Hajič J., Mikulová M., Otrádovcová M., Pajas P., Podveský P., Urešová Z.* Pražský závislostní korpus mluvené češtiny. Rekonstrukce standardizovaného textu z mluvené řeči (2006) [<http://ufal.mff.cuni.cz/pdtsl/cz/TR-2006-33.pdf>; 20.10.2011].

16. *Kaş J.* Metody statystyczne w badaniach dialektologicznych // *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica.* – 12/1994.

17. *Kaş J.* Społeczno-językowe uwarunkowania interferencji leksykalnej słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego // *Język a kultura.* T. 7. Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych / Red. J. Maćkiewicz i J. Siatkowski. – Wrocław, 1992.

18. *Křen M.* Accessing the Czech National Corpus (2010) [<http://www.slavicorp.polon.uw.edu.pl/streszczenia.html>; 20.10.2011].

19. *Kupiszewski W.* Jeszcze o metodzie statystycznej Witolda Doroszewskiego // *Studia Dialektologiczne II.* – Kraków, 2002.

20. *Osenova P., Heeringa W., Nerbonne J.* A Quantitative Analysis of Bulgarian Dialect Pronunciation // *Zeitschrift für Slavische Philologie.* – 2010. – № 66(2).

21. *Prokić J., Nerbonne J., Zhobov V., Osenova P., Simov K., Zastrow T., Hinrichs E.* The Computational Analysis of Bulgarian Dialect Pronunciation // *Serdica Journal of Computing.* – 2009. – 3(3).

22. *Przepiórkowski A., Górski R. L., Lewandowska-Tomaszczyk B., Łaziński M.* Narodowy Korpus Języka Polskiego // *BPTJ LXV,* 2009.

23. *Wieczorek A.* Słownictwo polskiej gwary kresowej na przykładzie Maćkowiec na Podolu. Charakterystyka funkcjonalna / *Rozprawa doktorska.* – Warszawa, 2011.

24. *Zagórski Z.* O różnych metodach badań dialektologicznych // *Gwary dziś.* 1. Metodologia badań. – Poznań, 2001.

25. *Zarębina M.* Dystrybucja wyrazów gwarowych w tekście // „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, z. 47, *Prace Językoznawcze II,* 1973.

26. *Zarębina M.* Zastosowanie metod statystycznych do badania zapożyczeń w gwarach pogranicznych // *Z polskich studiów slawistycznych, seria V.* – Warszawa, 1978.

27. *Zarębina M.* Próba statystycznej analizy słownictwa polszczyzny mówionej (synteza danych liczbowych. – Wrocław, 1985.

28. *Zarębina M.* Słownictwo mieszkańców wsi Polski południowo-wschodniej (analiza statystyczna) // *Z polszczyzny historycznej i współczesnej.* – Rzeszów, 1997.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АБРЕВІАТУР НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

Розглянуто структурно-семантичні особливості аббревіатур новогрецької мови. Проаналізовано різні структурні типи аббревіатур: лексичні, графічні та графо-лексичні.

Ключові слова: аббревіатура, лексична одиниця, мовний знак, структурний тип.

Рассмотрены структурно-семантические особенности аббревиатур новогреческого языка. Проанализированы разные структурные типы аббревиатур: лексические, графические и графо-лексические.

Ключевые слова: аббревиатура, лексическая единица, языковой знак, структурный тип.

Structural-semantic features of Greek abbreviations are determined. Different structural types of abbreviations – lexical, graphic and graphic-lexical – are analyzed.

Key words: abbreviation, lexical unit, language sign, structural types.

В останні роки активізувався процес утворення аббревіатур в багатьох мовах, не є винятком і новогрецька. Це пов'язано з суспільно-політичними змінами, розширенням використання комп'ютерних технологій, впровадженням їх в усі сфери життя суспільства, більш тісною взаємодією з країнами Західної Європи та іншими екстралінгвальними чинниками. Аббревіатури є результатом вторинної номінації, виконуючи головним чином ідентифікуючу та класифікуючу роль, їх поява свідчить про актуальність названого явища в певний часовий проміжок.

Оскільки праці грецьких дослідників, присвячені вивченню природи аббревіатур, є поодинокими, ми спираємось на дослідження вітчизняних та зарубіжних учених. Явище аббревіації досліджували в різних аспектах. Фонетичні риси аббревіатур, їх формальну структуру досліджували Д.Алексєєв, Н.Клименко, А. Мазон, К.Тронь, В.Бондаренко. Праці, присвячені проблемам функціонування скорочень у мові, зокрема оформленню граматичного роду, словозміні аброутворень, участі у словотвірному процесі, знаходимо у В.Бойкова, Л.Бойченко, М.Панова, М.Сердюк, Л.Шеляховської, Р.Микульчика та ін. Чимало наукових розвідок стосуються причин виникнення аббревіатур, впливу лінгвальних та екстралінгвальних чинників на появу та формування цих утворень (І.Зборовський, Р.Могилевський, Є.Поливанов, М.Сегаль, К.Редозубов, К.Подрезова, Л.Каховська). Типологічні міжмовні порівняння аббревіатур здійснювали Є.Дюжикова, Г.Лашкова (на матеріалі російської та англійської мов), Н.Гяч (на матеріалі російської та німецької мов), І.Зборовський, В.Ільєнко, К.Тронь (на матеріалі російської та української мов), С.Шадиго (на матеріалі польської та російської мов). Аналізують аббревіатури як складники науково-технічної і спеціальної терміно-

логії та визначають принципи їх будови Г.Арзуманов, Л.Буянова, Д.Лотте, В.Нагіна, Е.Скороходько, А.Соколенко. Шляхи утворення англійських абrevіатур досліджували В.Беляєва, М.Ярмашевич, В.Плоткін, О.Мешков, В.Заботкіна та інші. Праці цих вчених є тісно науковою базою, на якій ми будуватимемо своє дослідження.

Словотвірною базою для абrevіатур слугують переважно вживані в новогрецькій мові словосполучення, з якими вони перебувають у різних структурно-семантичних зв'язках. Основною причиною порушення структурного паралелізму між мотивувальними словосполученнями й абrevіатурами слід вважати невідповідність конструктивних можливостей словосполучення і складноскороченого слова.

На основі **структурної співвіднесеності** складників усіх типів абrevіатурних утворень із компонентами вихідних словосполучень виділяємо такі групи: 1) абrevіатури, у яких усі компоненти мають співвідносне мотивувальне слово у вихідному словосполученні: *ΕΛΙΚΑΡ – Ελληνικό Τόρμα Καρδιολογίας; ΕΝΣ / SME – Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (Système Monétaire Européen (European Monetary System)); ΕΟΑ – Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων; ΕΠΕ – Εταιρεία Περιορισμένης Ευθύνης; ΙΑΑ – Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων; ΚΑΕ – Κέντρο Απασχόλησης και Επιχειρηματικότητας*; 2) абrevіатури, що складаються з частин, співвідносних лише з деякими компонентами вихідних словосполучень: *ΑΠΠ – Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος; ΔΕΕ – Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως; ΔΗΛΙΩΩ – (Δ/νση) Δημητρικών Λιπαρών Ζωικών (Προϊόντων); ΔΦΕ – Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας; ΕΕΑ – Ομάδα για την Ευρωπαϊκή Ενωτική Αριστερά; ΕΕΘΣ – Εταιρεία Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων, Μουσικών και Μεταφραστών; ΕΙΡΑ – Ένωση Ιδιοκτητών Ιδιοτικών Ραδιοφωνικών Σταθμών; ΑΕΠΙ – Ανώνυμη Εταιρεία Προστασίας Πνευματικής Ιδιοκτησίας; ΕΚΕΜΕΛ – Ευρωπαϊκό Κέντρο Μετάφρασης Λογοτεχνίας και Επιστημών του Ανθρώπου; ΕΚΕΠΙΣ – Εθνικό Κέντρο Πιστοποίησης Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης (National Accreditation Center for Continuing Vocational Training); ΕΛΚΕΠΕ – Ειδικός Λογαριασμός Προγραμμάτων Επαγγελματικής Κατάρτισης; ΕΜΑΕΤ – Εταιρεία Μελέτης της Αρχαίας Τεχνολογίας; ΕΜΕΠΟ – (Τμήμα) Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου; ΕΝΕΠΡΟΤ / ΕΝΕPROΤ – Ένωση Ελλήνων Επιστημόνων για την Προτυποποίηση και την Τυποποίηση (Union of Hellenic Scientists for Prototyping and Standardization); ΔΙΑΣ - Σύστημα Διατραπεζικών Αυτόματων Συναλλαγών*; 3) абrevіатури, у яких складники не відповідають компонентам вихідного словосполучення: *ΑΚΕ / ΑCP – Κράτη της Ασίας, της Καραϊβικής και του Ειρηνικού (που έχουν υπογράψει τη Σύμβαση Λομέ) Asian, Caribbean and Pacific (nations)*.

Абrevіатури іншомовного походження складаються з компонентів, що передають початкові літери або звуки слів словосполучення іноземною мовою, наприклад: *ΑΧΕΠΑ – American Hellenic Educational Progressive Association*.

В абrevіатурах скорочення компонентного складу та заміна одних складників іншими може супроводжуватися також зміною послідовності розташування частин абrevіатури порівняно з послідовністю відповідних компонентів у вихідному словосполученні, пор.: *ΒΜ – μαγνήτση του Bohr*.

Деякі абrevіатури взагалі не були утворені на базі словосполучення, наприклад, абrevіатура *ΒΑΝ* – метод прогнозування землетрусів, була утворена від перших літер

прізвиш авторів цього методу: *Βαρότσος, Αλεξόπουλος, Νομικός*; абрєвіатура *ΕΛ* позначає розділ газети, присвячений новогрецькій мові (*Ειδική Έκδοση στην Ελληνική Γλώσσα της Επίσημης Εφημερίδας των Ευρωπαϊκών*). Існують також абрєвіатури, компоненти яких не відповідають вихідному словосполученню, оскільки назва явища або організації змінилась з часом, а абрєвіатура залишилась незмінною: *ΕΛΙΑΜΕΠ / ELIAMEP – Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής* (*Hellenic Foundation of European and Foreign Policy*), стара назва – *Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Ευρωπαϊκής Πολιτικής*.

Всі абрєвіатури поділяються на три структурних типи: 1) лексичні, наприклад: *ΝΑΤ – Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο*; *ΟΓΑ – Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων*; *ΤΥΕΣ – ΤΥπογραφείο Ελληνικού Στρατού*; *ΚΙΣ – Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο*; *ΚΤΕΛ – Κοινό Ταμείο Εισπράξεων Λεωφορείων*; *ΦΕΚ – Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως*; *ΚΟΚ – Κώδικας Οδικής Κυκλοφορίας*; *Ε.Α.Σ. – Ελληνικά Αμυντικά Συστήματα*; *ΕΑΠ – Εθνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο*; *ΔΙΑΣ – Σύστημα Διατραπεζικών Αυτόματων Συναλλαγών*; 2) графо-лексичні, наприклад: *ΑΠ – Αστυνομία Πόλεων*, *ΔΕΣΥ – Διεύθυνση Εκποίησης Στρατιωτικού Υλικού*, *ΑΠΕ – Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων*, *ΔΟΥ – Δημόσια Οικονομική Υπηρεσία*; *Διεύθυνση Οικονομικών Υπηρεσιών*, *ΟΕ – Ομόρροθη Εταιρεία*, *ΟΒΑ – Οπλίτης Βραχείας Ανακατάταξης*, *ΠΟ – Ποδοσφαιρικός Ομίλος*, *Ι.Χ. – Ιδιωτικής Χρήσεως*, *ΑΣΟΠ – Ανώτατο Συμβούλιο Οικονομικής Πολιτικής*, *ΑΣΔΑΚ – Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Αμυνας Κύπρου*, *ΓΥΣ – Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού*; 3) власне графічні, наприклад: *ΒΔ – βικιλεξικό*, *ΩΡΑ – ωτορινολαρυγγολόγος*, *π.χ. – παραδείγματος χάριν*, *ΑΓΣ – Αθλητικός Γυμναστικός Σύλλογος*, *υπτρος – υποστράτηγος*, *Αθ.Αρχ. – Αθηναϊκόν Αρχείον*, *αμα – Αντιμπαχονδρική Αντιστάματα*, *ΑνΠειθΣυμβΔικ – Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο Δικηγόρων*, *ΑρχΕυβΜελ – Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών*, *ΑρχN – Αρχείο Νομολογίας*, *Αστ.Δ. – Αστυνομική Διάταξη*, *ΑσφM – Ασφαλιστικά Μέτρα*.

Існують омонімічні абрєвіатури, які відносяться до різних структурних типів, наприклад: *ΒΔ – Βασιλικό Διάταγμα* (графо-лексична абрєвіатура), *ΒΔ – ΒορειοΔυτικός* (графічне скорочення).

Деякі дослідники графічні скорочення не відносять до абрєвіатур. Інші ж, навпаки, вважають, що основним напрямком розвитку абрєвіації на сучасному етапі є перехід від графічного варіанта слова чи словосполучення через графо-лексичне скорочення до самостійних слів, тобто від символу через знак перехідного типу до повного лінгвістичного знаку зі всіма структурно-семантичними характеристиками останнього. Лексичні абрєвіатури та меншою мірою графо-лексичні акумулюють та розвивають номінативну здатність вихідної форми слова чи словосполучення (М.Ярмашевич).

Як приклад переходу від графічного скорочення словосполучення до графо-лексичного можемо навести абрєвіатуру *Α.Ε.Π. – Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν*, що розвинулась з графічного скорочення *Α.Ε.χ.Π.* Звичайно такі графічні скорочення, як *π.χ. – παραδείγματος χάριν*, *υπτρος – υποστράτηγος*, *αλχίας – αρχιλοχίας*, *αφοι – αδερφοί*, навряд чи колись стануть лексичними абрєвіатурами, але скорочення типу *Αθ.Αρχ. – Αθηναϊκόν Αρχείον*, *ΑνΠειθΣυμβΔικ – Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο Δικηγόρων*, *ΑρχΕυβΜελ – Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών*, *ΑρχN – Αρχείο Νομολογίας*, *Αστ.Δ. – Αστυνομική*

Διάταξη, ΑσφМ – Ασφαλιστικά Μέτρα можуть розвинутись у графо-лексичні або лексичні аббревіатури за умови їх більшого скорочення.

Ступінь входження аббревіатурної одиниці в лексичну систему мови є різним для різних структурних типів скорочень: найвищий – у лексичних аббревіатур, найнижчий – у графічних, графо-лексичних аббревіатур є знаками перехідного типу, проміжна стадія від умовного знака до мовного.

Що стосується специфіки вживання аббревіатур, то вона залежить від характеру тексту. Найбільше труднощів викликають графо-лексичні аббревіатури, які мають бути розшифровані автором тексту, або подані у відповідному контексті. Такі аббревіатури дуже часто вживають у текстах публіцистичного стилю, тому що вони є найбільш лаконічним способом передачі великого обсягу інформації.

В текстах наукового стилю аббревіатури представлені меншою мірою, хоча якщо порівнювати тексти гуманітарних наук і технічних, то в останніх можемо зустріти велику кількість графо-лексичних аббревіатур, а також графічних скорочень. В діловому мовленні аббревіатури вживаються обмежено, що пояснюється консервативністю цього стилю. В офіційно-діловому стилі допускається вживання усталених, часто вживаних аббревіатурних назв. В побутовому мовленні вживається велика кількість лексичних та графо-лексичних аббревіатур, особливо широко вони представлені в сленгу, насамперед комп'ютерному, дуже багато тут і запозичень з англійської мови.

Новогрецька мова як і будь-яка інша намагається створювати багатокomпонентні аббревіатурні одиниці, що несуть більшу інформативність, але найбільш уживаними стають дво-, трикомпонентні аббревіатури: *ΤΕΙ – Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, ΙΚΑ – Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, ΔΕΗ – Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, ΚΟΚ – Κώδικας Οδικής Κυκλοφορίας, ΚΕΠ – Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών; ΚΟ – Κολυμβητικός Ομίλος, Κεντρική Οργάνωση, ΑΕΠ – Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, ΑΕ – Ανώνυμη Εταιρεία, ΑΤΕ – Αγροτική Τράπεζα Ελλάδας.*

В нашій роботі ми розглянули лише деякі структурно-семантичні особливості аббревіатур новогрецької мови. В подальшому необхідно перейти до системного вивчення явища аббревіації у новогрецькій мові, визначити різні типи відносин, в які вступають аббревіатурні одиниці (формально-структурні, мотиваційні, дериваційні, дискурсивні та ін.).

1. *Алексеев Д.И.* Сокращенные слова русского языка. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1979. – 328 с. 2. *Бондаренко В.О.* Фонетична структура інноваційних складних слів сучасної англійської мови (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 20 с. 3. *Борисов В.В.* Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках. – М.: Воениздат, 1972. – 320 с. 4. *Дрюжикова О.А.* Аббревиация сравнительно со словосложением: структура английского языка: Автореф. дис. д-ра філол. наук. – М., 1997. – 50 с. 5. *Паиун О.В.* Орфографічний аспект новогрецьких аббревіатур // Мова, освіта, культура в контексті Болонських реалій – II: Матеріали науково-практичної конференції, 1-3 квітня 2009 р. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – С. 119-120. 6. *Ярмашевич М.А.* Аббревиация в современных европей-

ских языках: структурный, семантический и функциональный аспекты: Автореф. дис. д-ра филол. наук: 10.02.19 / Саратовський держ. аграрний ун-т ім. М.І. Вавілова. – Саратов, 2004. – 50 с. 7. Хориков И.П., Малев М.Г. Новогреческо-русский словарь / За ред. П. Пердикиса і Т. Пападопулоса. – М.: Культура и традиции, 1993. 8. Χρήστος Κλαίρης – Γεώργιος Μπαμπινιώτης. Γραμματική της νέας ελληνικής. Δομολειτουργική – επικοινωνιακή. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα. – 2005. – 1160 σ. 9. <http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

Сквара Е., д-р габ., проф.,
Університет імені Адама Міцкевича (Познань, Польща)

FALSZERSTWA PRZEKŁADU

Виступ висвітлює причини, з яких перекладачі намагаються «поправити автора», а також стратегії, використовувані з цією метою, та їх наслідок. Частіше за все з'являються такі методи вдосконалення і разом з тим фальшивання автора, як-от: піднесеність та ушляхетнення, архаїзація, очищення від еротики, буквального наслідування (вірність) оригіналу коштом втрати гри слів і слівного гумору. Ці стратегії, що завжди мають вплив на роль і значення античного автора в культурі мови перекладу, презентовано на прикладі польських перекладів Плавта, Теренція та Овідія.

Ключові слова: перекладацькі стратегії «виправлення» автора, польські переклади класичних авторів.

Выступление освещает причины, по которым переводчики пытаются «поправить автора», а также стратегии, используемые с этой целью, и их результаты. Чаще всего возникают следующие методы усовершенствования и вместе с тем фальсификации автора: возвышенность и стремление облагородить, архаизация, очищение от эротики, буквальное следование (верность) оригиналу ценой утраты игры слов и словесного юмора. Эти стратегии, всегда имеющие влияние на роль и значение античного автора в культуре языка перевода, представлены на примере польских переводов Плавта, Теренция и Овидия.

Ключевые слова: переводческие стратегии «исправления» автора, польские переводы классических авторов.

The paper presents the reasons which force translators to „improve“ ancient authors, as well as the strategies used to accomplish it, and the results of this practice. The methods most often adapted for the purpose of ameliorating and falsifying Greek or Latin texts are: sophistication and loftiness of style, archaization, elimination of erotica, literal translations (killing word-play humour). These methods - which provide significant changes in the way

an ancient author is perceived in the culture into which he has been translated - will be presented on the examples of Polish translations of Plautus, Terence and Ovid.

Key words: *translation strategies of "correcting" the author; Polish translations of classical authors.*

Ten nieco prowokujący tytuł zakłada, że tłumacze zdolni są do działań, które w efekcie przekazują nieprawdziwy obraz oryginału.

W polskiej literaturze podejmującej problemy translacji znany jest artykuł Juliana Tuwima pod znamienym tytułem „Traduttore – traditore”, czyli tłumacz zdrajca [Tuwim 1950, 166-189]. Ten wielki polski poeta i tłumacz literatury rosyjskiej piętnuje w nim próbki złego przekładu, wynikające z ignorancji i braku staranności. Jako klasyczne podaje pomyłki wynikające z homonimii i paronomazji pojawiającej się na styku dwóch języków, jak wówczas, gdy podobieństwa brzmienia sprawiają, że tłumacz w wyrazie кавѣр (kawior) widzi „kawior” (rybią ikrę), a nie – jak powinno być – „dywan”, a z kolei диван (diwan) to dla niego „dywan” zamiast „kanapa”. Tuwim skupia się jednak wyłącznie na błędach popełnionych przez tłumaczy nieświadomie, bez intencji oszukania odbiorcy, a pomyłki spowodowane niewiedzą i złym odczytaniem tekstu czynią oryginał niezrozumiałym i śmiesznym.

Zdarza się jednak i tak, że tłumacz celowo fałszuje oryginał, uważając, że należy „poprawić” autora. Nie wynika to z lekceważenia, a raczej wręcz przeciwnie – z szacunku i sympatii dla kogoś, z kim – w końcu – spędza się przez długi czas kilka godzin dziennie. Trudno się dziwić, że przy tak emocjonalnym podejściu, tłumacz stara się zaprezentować swego „protegowanego” w jak najlepszy sposób. Zdarza się więc, że ma ochotę poprawić ewidentne pomyłki, potknięcia i inne mankamenty, które mogłyby zaszkodzić wizerunkowi autora oryginału.

Tłumacz – filolog, tłumacz – naukowiec nigdy tego nie robi, bo nauczono go podchodzić do przekładanego dzieła sine ira et studio. Niekiedy jednak rzetelny warsztat badawczo-translatorski przegrywa z normami ustanowionymi w języku docelowym. Dzieje się tak w tekstach o erotyce, gdzie tłumacze muszą brać pod uwagę granice dobrego smaku narzucone przez epokę, w której przyszło im żyć i pracować [Spyrka 1994, 121]. Powszechnie wiadomo, że seksualne oblicze świata antycznego nie przystaje do zasad, jakie obowiązują w Europie – z jednej strony zachowującej jeszcze spuściznę wiktoriańskiego podejścia do spraw ciała, z drugiej – mocno akcentującej prawa kobiet i dzieci.

Najbardziej ten rozdział pomiędzy antycznym obrazem erotyki, a jego nowożytną wersją w przekładzie uwidacznia się w materii języka, zwłaszcza literackiego, od którego oczekuje się, że w przekładach dzieł uznawanych za pomniki kultury, będzie przyzwoicie powściągliwy [Skwara 2010, 62]. Tłumacze w takich przypadkach różnie sobie radzą. W dawnych przekładach najczęstszą metodą było pominięcie lub nawet zamiana na coś bardziej neutralnego. Najlepszym tego przykładem jest sposób, w jaki oddawano scenę kastracji w komedii Plauta Myles gloriosus. Tytułowy żołnierz ma być w ten sposób ukarany za uwodzenie cudzej żony.

Najstarszy przekład, Ignacego Kraszewskiego [Kraszewski 1888] z końca XIX wieku, mówi o rozplątaniu brzuszyska. Tłumaczenie Jana Wolframa [Wolfram 1890], pochodzące

niemal z tego samego okresu, zastępuje groźbę pozbawienia jąder (*carebis testibus* – *Miles gloriosus* 1420) ostrzeżeniem: „oberżnę ci uszy!” Z ocenizowania tej kwestii tłumacz usprawiedliwia się, pisząc w zamieszczonym poniżej komentarzu: „tłumaczenie moje nie jest wprawdzie dosłowne, ale więcej estetyczne od oryginału”. Nie ma jednak wątpliwości, że mamy tu do czynienia z „falszowaniem” tekstu Plauta w imię poprawności obyczajowej.

Zapewne z tego samego powodu Julian Ejsmond w swoim znakomitym, wydanym po raz pierwszy w 1922 tłumaczeniu *Ars amatoria* Owidiusza [Ejsmond 2006] pominął zakończenia drugiej i trzeciej księgi, gdzie poeta udziela kochankom wskazówek do wykorzystania w alkwie.

Zarówno w przypadku Plauta, jak i Owidiusza mamy do czynienia ze świadomym poprawianiem czy też pomijaniem kwestii, które z powodu nasycenia erotyką sprawiają trudność tłumaczom. Dopuszczenie się takiego drobnego fałszerstwa (a przemilczanie także wpływa na obraz całości dzieła) łatwo zrozumieć, choć trudniej zaakceptować, bo oprócz względów obyczajowych nie można wskazać jakiegokolwiek korzyści takiego zabiegu.

Nie zawsze jednak poprawki wprowadzane przez tłumacza mają na celu wyłącznie cenzurę z uwagi na normy moralne. Niekiedy wprowadza się je, by uratować inne walory utworu. Ten szczególny przypadek występuje w przekładach komedii Terencjusza, gdzie próby korygowania oryginału są nagminne i występują niemal we wszystkich językach. Ale też trzeba przyznać, że problem, z którym przychodzi się zmierzyć w tych sztukach jest niebagatelny.

Stałym motywem sztuk tego eleganckiego pod względem języka i wyrafinowanego pod względem fabuły poety jest przestępstwo natury seksualnej. Pojawia się aż w czterech sztukach (*Andria*, *Eunuchus*, *Hecyra*, *Adelphoe*) na sześć stanowiących całość dorobku tego komediopisarza.

W *Andria* główny amant Pamfil żyje ze swoją ukochaną Glykerką jak z żoną czy też z kochanką (*Andria si ista uxor sive amicast* - *An.* 215-216). Dziewczyna jest w zaawansowanej ciąży, ale przez większą część sztuki uchodzi za cudzoziemkę, więc jej nielegalizowany związek nie nosi żadnych znamion przestępstwa. Dopiero po odkryciu, że dziewczyna jest wolno urodzoną Atenką, mówi się o wyrządzeniu jej krzywdy (*vitiat*; *An.* argum.2), która jednak zostaje odkupiona przez małżeństwo.

W *Adelphoe* dowiadujemy się, że Eschinus kilka miesięcy wcześniej, wracając z nocnej zabawy, dopuścił się przestępstwa seksualnego na córce sąsiadki, niejakię Pamfili (*virginem vitiauit*; *Ad.* 466-467). Z tego „uścisku” dziewczyna stała się brzemienna (*virgo ex eo compressu gravida factast*; *Ad.* 474-475), ale winowajca zgłosił się już do jej matki i obiecał małżeństwo oraz uznanie syna, który właśnie rodzi się w trakcie sztuki.

W *Eunuchus* Chereasz wdziera się podstępem do domu hetery i wykorzystuje tam śpiącą Pamfilę, nie wiedząc jednak, że to wolno urodzona Atenka, z którą prawo nie zezwala wchodzić w inne relacje niż małżeńskie. Winę swoją również odkupuje poprzez *matrimonium*.

Z kolei w *Hecyra* poznajemy tajemnicę Pamfila, który wiele miesięcy przed swym ślubem z Filumeną dopuścił się napaści na jakąś nieznaną, nie przeczuwając nawet, że to jego przyszła żona. W konsekwencji dziewczyna zaszła w ciążę, a nieświadoma, że napastnikiem był jej własny mąż, wyprowadza się z domu, by ukryć swój odmienny stan. Dopiero po wyjaśnieniu całej sprawy, małżonkowie wracają do siebie, a Pamfil uznaje dziecko.

W dwóch pierwszych komediach nie jest jasno sformułowane, na czym polega owo przestępstwo seksualne. Wiadomo jedynie, że młodzieniec w jakiś sposób skrzywdził dziewczynę – *vitiat* i że winę tę odkupił małżeństwem. W obu przypadkach ofiary znają swoich krzywdzicieli i nie ma ani słowa o tym, by odnosiły się do nich niechętnie.

Odmienne rzecz wygląda w dwóch pozostałych sztukach, gdzie wprawdzie czyn jak zawsze określa się tak samo – *vitiare* i *comprimere*, ale pojawiają się dodatkowe informacje, które wyraźnie sugerują, że opisywany występek ma wiele wspólnego z przemocą seksualną. Już w *Adelphoe* wymienia się jako okoliczności zdarzenia: noc, miłosne zauroczenie, popędliwą młodość i wino powszechnie uznawane za afrodyzjak (*nox, amor, vinum, adulescentia*; *Ad.* 470). Podobnie w *Eunuchus* winą obarcza się podniety młodości prowadzące do zakochania (*Eun.* 878), ale trudno usprawiedliwić napaść Chereasa, który wykorzystał sen dziewczyny. W *Hecyra* młodzieniec dopuścił się inkryminowanego czynu również pod wpływem alkoholu, w nocy, w ciemnościach, na drodze, przy użyciu siły (*Hec.* 573, 822, 823, 828, 829). W dwóch ostatnich komediach (*Eunuchus*, *Hecyra*) ofiary nie znają tożsamości napastników, a ich reakcja wskazuje jednoznacznie na przemoc: Filumena próbowała walczyć (*Hec.* 829), a Pamfila załała się łzami (*Eun.* 659).

Z punktu widzenia współczesnej moralności łatwiej byłoby nam zaakceptować taką interpretację, w której występki sprowadzałyby się jedynie do niedozwolonego, bo poza-mażeńskiego, kontaktu seksualnego za obopólną zgodą. Takie odczytanie nie jest nieuzasadnione. W końcu ofiarą zawsze okazywała się nie tylko wolno urodzona Atenka, ale *virgo* w sensie biologicznym (*Ad.* 474; *Eun.* 654, 858; *Hec.* 574), a w tej sytuacji każde zbliżenie – zarówno z przyzwoleniem dziewczyny (uwiedzenie), jak i wbrew jej woli (gwałt) – podlegało karze. Widownia rzymska odbierała to zawsze tak samo, jako *stuprum*, czyli odbycie stosunku z wolną, przyzwoitą i niezamężną kobietą [Wołodkiewicz 1986, 145; Litewski 2003, 43].

Założenie, że amant raczej uwiódł niż zgwałcił, pozwalałoby współczesnemu odbiorcy zachować sympatię dla bohatera. Niemniej jednak klóciłoby się z przesłaniem oryginału. W obyczajowości antycznej uwiedzenie było czynem dużo gorszym od stosunku seksualnego wymuszonego siłą [Harris 1990, 370-377]. Zgodnie z prawem Solona w Grecji za gwałt na wolno urodzonej kobiecie groziła grzywna w wysokości 100 drachm, za uwiedzenie kara była znacznie surowsza – amanta złapanego na gorącym uczynku można było zabić [MacDowell 1978, 124-125; Cole 1984, 99-108]. Gwałt bowiem uważano za chwilową słabość, która prowadzi do panowania nad ciałem, podczas gdy uwiedzenie traktowano jako długofalowe, zaplanowane z premedytacją działanie zmierzające do opanowania duszy kobiety i złamania jej czystości [Wiles 2001, 42-52]. Z punktu widzenia ofiary, a raczej tych, którzy ją oceniali, lepiej było, że uległa sile fizycznej niż sile perswazji [Brown 1991, 533-534]. Zapewne dlatego Terencjusz z taką mocą podkreśla, że agresor stosował przemoc, a ofiary się broniły, o czym świadczą: pierścień zdarty z palca podczas szamotaniny (*Hec.* 574) czy porwane szaty i potargane włosy (*Eun.* 646). Okoliczności wykreowane w komediach dodatkowo podkreślają, że napadnięte dziewczyny nie miały szans na obronę.

W grecko-rzymskiej mentalności gwałt nie był czynem wymierzonym w jego fizyczną ofiarę, ale w jej rodzinę lub prawnego opiekuna, bo pozbawiał szansy na legalne małżeń-

stwo, a tym samym na pożądane koligacje. Jeśli więc tylko napastnik godził się poślubić pokrzywdzoną, występki przestawał istnieć i nie rzucał złego światła na agresora.

Współczesne normy moralne i prawne zupełnie inaczej klasyfikują ten czyn. Trudno zatem się dziwić, że tłumacze starają się – w miarę możliwości – przemoc seksualną przebrać w kostium aktu miłosnego, którego jedyną naganną cechą jest to, że jest nieusankcjonowany małżeństwem, a zatem nie może oczekiwać aprobaty. Do manipulacji zachęca także sama łacina, która nie jest jednoznaczna w określaniu tego występuku. Najczęściej występuje czasownik *comprimere* – co można tłumaczyć jako „obejmować, przygniatać, mieć stosunek seksualny” (*Hec.* 572, 828, 832; *Ad.* 475). Użycie tego określenia nie rozstrzyga, czy mamy do czynienia z gwałtem czy z uwiedzeniem, jako że czasownik ten występuje również w kontekście wyraźnie wskazującym na relacje intymne za obopólną zgodą (*Plaut Pseudolus* 66; *Amphitruo* 109). Niekiedy palliata posługuje się czasownikiem *vitiare* (*An. argumentum* 2, *Eun.* 654, 858, *Ad.* 466-7), który można rozumieć zarówno jako „uwodzić”, jak i „gwałcić”, a także ogólniej „hańbić”. Nie przynosi to jednak odpowiedzi na pytanie o klasyfikację czynu, ponieważ oba te przestępstwa popełnione wobec wolno urodzonej kobiety uważano za hańbiące i karano z całą surowością.

Ten brak ostrości łacińskich czasowników sprawia, że w przekładach występują określenia unikające wyraźnego piętnowania czynu. Można nawet powiedzieć, że w tłumaczeniu dają się zauważyć dwie prawidłowości. Pierwsza z nich wskazuje, że im dawniejszy przekład, tym większe starania, by zatuszować przemoc seksualną. Pojawiają się wówczas takie określenia jak: zhańbił, skrzywdził, rozdziwicył, defloriert, geschändet (zhańbił), choć tekst komedii nie pozostawia wątpliwości, że doszło do aktu gwałtu [zob. tabelę].

Druga prawidłowość w sposobie tłumaczenia wskazuje, że tam, gdzie możliwa jest łagodniejsza interpretacja czynu jako intymnego związku bez rozstrzygania czy było za przyzwoleniem dziewczyny (*Adelphoe*), przekłady chętnie uciekają się do takich określeń jak: pozbawił dziewictwa, przydusił, Umarmung (objęcie), geschändet (zhańbił), verführte (uwiodł), bekommt ein Kind (spodziewa się dziecka) [zob. tabelę]. Tylko jeden Barsby wszędzie mówi o gwałcie.

MIEJSCE	ORYGINAŁ	W PRZEKŁADZIE NA JĘZYKI NOWOŻYTNE					
		POLSKI			NIEMIECKI		ANGIELSKI
		Wolfram 1885	Brożek 1971	Skwara 2005-6	Schott- länder 1973	Ebener 1988	Barsby 2001
<i>Ad.</i> 466-7	<i>virginem vitiauit</i>		zhańbił	pozbawił dziewictwa	geschändet	verführte	raped
<i>Ad.</i> 475	<i>compressu grava</i>		z miłości poczęła	przydusił	Umar- mung	bekommt ein Kind	assault
<i>Eun.</i> 654	<i>virginem vitiauit</i>	zhańbił	rozdziwicy- czył	zgwałcił	defloriert	verge- waltet	raped

<i>Eun.</i> 858	<i>virginem vitiare</i>	zhańbić	skrzywdził	zgwałcić	geschändet	vergewaltigen	rape
<i>Hec.</i> 572	<i>compressast</i>		uległa mu	napadnięta przez gwałciciela		übertumpelte	raped
<i>Hec.</i> 828	<i>compressisse</i>		zgwałcił	przydybał		gewaltsam	raped
<i>Hec.</i> 832	<i>compressam</i>		zgwałcona	przydybał		schwängerte	raped

Nietrudno zrozumieć skłonności dawnych tłumaczy do oczyszczania tekstu. Rodzi się jednak pytanie, czy takie działanie konieczne jest dzisiaj i jaki jest jego bilans zysków i strat.

Z własnego doświadczenia tłumacza mogę powiedzieć, że względy obyczajowe nie są ani głównym, ani jedynym powodem łagodniejszego potraktowania tych sytuacji, w których oryginał, nie informując jednoznacznie o przemocy, pozostawia możliwości większej interpretacji.

Najbardziej ogólny powód to ten, który skłaniał do korekt także dawnych tłumaczy – próba ocalenia naszej wizji kultury antycznej. Nierzadko jej obraz jest mocno wyidealizowany, ale ciągle jeszcze stanowi swego rodzaju wzorzec, wspaniały i często przywoływany punkt odniesienia dla nowożytnej cywilizacji. Trudno pogodzić się z rysą na tym wizerunku.

Drugi powód wiąże się z kompetencjami literaturoznawczymi. Gwałt, przemoc, wykorzystanie wydają się szokujące nie tylko w pojęciu dzisiejszej moralności, ale także estetyki. Czyn ten bardziej przystaje do pełnej wstrząsających wydarzeń tragedii niż do komedii, w której komizm jest kategorią nadrzędną, organizującą całość fabuły zmierzającej do szczęśliwego zakończenia [Packman 1993, 50]. A zatem chęć sprostania wymogom gatunkowym sprawia, że tłumacze starają się złagodzić wymowę popełnionego w komedii czynu.

I trzeci, nie mniej ważny powód, stanowiący dopełnienie poprzedniego, to wymogi sceny, komedie Terencjusza były przecież pisane z myślą o ich teatralnej realizacji. W tekście dramatycznym, który pada z ust aktora stojącego przed publicznością, nie ma miejsca na uczony przypis, wyjaśniający, dlaczego Rzymianie, sami porwawszy Sabinki, akceptowali przemoc jako metodę zawierania małżeństw. Ukazywanie głównych bohaterów miłosnych fabuł, którymi są zwykle mili i szlachetni młodzieńcy z dobrych domów, jako gwałcicieli, nie pozwala publiczności pojąć, na czym polega końcowy happy end. Od przekładu wymaga się nie tylko, by był wierny, sceniczny i poetycki, ale i zrozumiały [Barańczak 148-172], także w zakresie prezentowanych problemów. W tym miejscu powraca pytanie, które zawsze zadają sobie tłumacze i reżyserzy: czy ważniejsze jest antykwaryczne odtworzenie antycznego spektaklu czy wywołanie w odbiorcy tych samych lub podobnych emocji [Axe 1991, 39-42]. Jeśli komedie Terencjusza mają budzić radość z powodu połączenia kochan-

ków, którym właśnie rodzi się dziecko, tłumacze starają się za wszelką cenę zlikwidować dysonans, jaki pojawia się między *emplois* postaci a czynem, którego się ta postać dopuszcza. Ceną za to jest fałszowanie oryginału.

1. AXER 1991, Jerzy Axer, *Filolog w teatrze*, Warszawa 1991. 2. BARAŃCZAK 1994, Stanisław Barańczak, *Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji z dołączeniem małej antologii przekładów*, Poznań 1994. 3. BARSBY 2001, Terence, edited and translated by John Barsby, *The Loeb Classical Library*, London 2001. 4. BROWN 1991, P.G.McC. Brown, *Athenians Attitudes To Rape And Seduction: The Evidence Of Menander*, *Dyskolos* 289-293, *CQ XLI* 1991, p. 533-534. 5. COLE 1984, S.G. Cole, *Greek Sanctions Against Sexual Assault*, *CP* 79 (1984), s. 99-108. 6. EBENER 1988, Terenz. *Werke in einem Band*, herausgegeben von Dietrich Ebener, Berlin 1988. 7. EJSMDON 2006, Owidiusz. *Sztuka kochania, Wolny przekład Juliana Ejsmonda*, Warszawa 2006. 8. HARRIS 1990, E.M.Harris, *Did the Athenians Regard Seduction as A Worse Crime Than Rape?* *CQ XL* 1990, s. 370-377. 9. KRASZEWSKI 1888. Józef Kraszewski, *T.M. Plauta komedij pięciu parafrazy*, Złoczów 1888. 10. LITEWSKI 2003, Wiesław Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003. 11. MAC DOWELL 1978. D.M. MacDowell, *The Law in Classical Athens*, Ithaca 1978. 12. PACKMAN 1993, Zola Marie Packman, *Call it Rape: A Motif in Roman Comedy and its Suppression in English-Speaking Publications*, *Helios* 20/1993, s. 42-55. 13. SCHOTTLÄNDER 1973, Publius Terentius Afer, *Drei Komödien*, Übersetzungen von Rudolf Schottländer, Leipzig 1973. 14. SKWARA 2010, Ewa Skwara, *Eros z patyną. Kilka przykładów z antycznej komedii w sprawie historii przekładu erotyki. „Przekładaniec”* 1/2009 nr 21, Kraków 2010, s. 55-62. 15. SPYRKA 1994, Lucyna Spyрка, *Tłumaczyć przemilczane. O polskim przekładzie słowackiego erotyku*, w: *Topika erotyczna w przekładzie*, pod red. Piotra Fasta, Kraków 1994, s. 121. 16. TUWIM 1950, Julian Tuwim, *Traduttore-traditore*, w: *Pegaz dęba*, Warszawa 1950, s. 166-189. 17. WILES 2001, D. Wiles, *Marriage and Prostitution in New Comedy*, w: E. Segal, *Oxford Reading in Menander, Plautus, Terence*, Oxford 2001, s. 42-52. 18. WOLFRAM 1885, Publiusz Terencyusz, *Komedye. Nie-wiasta z Andros, Eunuch*, przekład Jan Wolfram, Warszawa 1885. 19. WOLFRAM 1890, Maccius Plautus, *Dwie komedye*, w przekładzie Jana Wolframa, Warszawa 1890. 20. WOŁODKIEWICZ 1986, *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, pod redakcją Witolda Włodkiewicza, Warszawa 1986.

ВТОРИННІ НАЗВИ ФІТОНІМІВ ЯК НАСЛІДОК МІЖСТИЛЬОВИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто міжстильові переходи лексики у сучасній англійській мові, зокрема фітонімів, а також процеси метафоризації, детермінування як передумови творення вторинних номінацій в словниковому складі сучасної англійської мови.

Ключові слова: *фітоніми, детермінування, вторинна номінація, метафоризація значення.*

В статье рассматриваются процессы перехода лексики, в частности фитонимов, из стиля в стиль в современном английском языке, а также метафоризации значений и детерминизации как предпосылки образования вторичных номинаций в его словарном составе.

Ключевые слова: *фитонимы, детерминизация, вторичная номинация, метафоризация значения.*

The paper studies the lexical transformation between the styles of Modern English, particularly that of phytonyms, as well as the processes of metaphorisation and determination, being the grounds for further formation of the secondary nominations in its vocabulary.

Key words: *phytonym, determinization, secondary nomination, metaphorisation.*

Ботанічна лексика здавна привертала увагу мовознавців. Її дослідженню присвячено праці Миловидової Л.І. [Миловидова 1664], Бородіної А.В. [Бородина 1981].

Аспект символічної конотації ботанізмів як прояв фрагментів національних метафоричних картин світу досліджувала Белєхова Л.І. [Белєхова 2002].

Крізь призму етнокультурного змісту вивчали фразеологізми з українськими та англійськими ботанізмами Худенцова О.В. [Худенцова 2009] та Рижкова О.В. [Рижкова 2001].

Учені відзначають, що в системі мови найрухливішою і найчутливішою до суспільних змін і наукового прогресу є лексико – семантична система. Термін, як і всі інші мовні універсалиї, важко піддається визначенню, особливо у тих випадках, коли він з'явився за умови становлення та розвитку наукового стилю мови [Реформатский 1961, 51].

Термінологічний прошарок лексики за своєю природою найбільше тяжіє до екстралінгвістичного впливу, постійного розвитку, неологізації. Термінологія перебуває під впливом внутрішньомовних чинників, а також лексики систем інших мов. З іншого боку їй властива статичність.

Ф. де Соссюр також зазначав необхідність вивчати лексику в системних зв'язках та відношеннях.

Вже у 1929 році членами Празького лінгвістичного гуртка були визначені основні напрямки розвитку мов ХХ ст. [Кондрашова 1967]. Серед яких основна тенденція – міграція лексики з одного функціонального стилю в інший.

Аналіз розвитку сучасних мов підтверджує активізацію цієї тенденції і в ХХІ ст.

Вона тісно пов'язана з процесами детермінування та термінування загальнонародних мов або літературної мови. Підтвердженням цього процесу є тенденція взаємопереходу лексики між різними термінологічними системами однієї мови. Це, з одного боку, приводить до формування спільного фонду термінів літературної мови, або веде до так званої політехнізації термінів. З другого боку, цей процес полегшує детермінування лексики. Завданням цієї статті є аналіз фітонімів під цим кутом зору.

Нашу статтю присвячено описові ботанічної терміносистеми сучасної англійської мови, зокрема функціонуванню фітонімів у інших терміносистемах сучасної англійської мови.

З одного боку для ботанічної терміносистеми англійської мови характерний рух від розмовного стилю до наукового, коли певні слова загального вжитку проходять стадію термінологізації. З іншого боку, ботанізми стають термінами інших галузей знання завдяки переосмисленню їхнього значення. Так, загальноновживана лексика (напр., *tree, flower, plant, branch, bark, head*) шляхом доповнення смислового змісту новими характеристиками поповнює ряди термінологічної лексики. Бородіна А.В. зазначає, що такі слова в межах загальноновживаної лексики сприймаються як відображення конкретного референта, у термінології, натомість, сприймаються як клас цих референтів та набувають нового стилістичного забарвлення [Бородіна 1981, 12].

Нерідко ботанічні назви, засвідчені у словниках ботанічних термінів (основним із яких є «Ботанический словарь» Давидова М.М. 1960 року), стають наслідком вторинної номінації, отримуючи нове значення.

Це стосується і ботанічної термінології. Особливістю функціонування ботанічних назв є широке залучення до їхнього складу елементів розмовних одиниць з певними відозмінами. Цей процес характеризується їх паралельним функціонуванням у двох площинах. Ботанізми проникають до інших терміносистем завдяки подібності ознак, форм, явищ, предметів, присутніх у різних терміносистемах.

Загальноновживані *lip, head, throat*, які позначають предмети дійсності, розширюють своє значення, залучаючи додаткові характеристики: *head* – колосок; голівка квітки, часнику; головка капусти, качанного салату; сім'яна коробочка; крона дерева; *lip* – виступ, кромка; *throat* – зів у зрослопелюсткової квітці.

Ряд математичних термінів поповнили терміни, які містять ботанізм *root*, корінь: *square root* (квадратний корінь), *arithmetical root* (арифметичний корінь), *dominant root* (найбільший за модулем корінь), *to extract a root* (вираховувати корінь), *root sign* (радикал), *root system* (система коренів).

У лінгвістиці поширений термін *корінь слова, root of a word*.

Сферу медицини поповнили терміни з ботанізмом *trunk*, стовбур: *aortic trunk*, *arterial trunk* – артеріальний стовбур, *broncho-esophageal trunk* – бронхіальний стовбур, *dorsal nerve trunk* – спинний нервовий стовбур, *nerve trunk* – нервовий стовбур.

Ботанізм *branch*, гілка, утворив багато словосполучень у різних терміносистемах. Зокрема, *branch line* – залізнична гілка; *branch office* – філіал, *local branch* – місцеве відділення; *executive branch* – виконавча гілка влади; *branch of industry* – гілка промисловості; *branch of law* – сфера (галузь) права; *branch herring* – біол. сіроспинка; *branch circuit* – ел. тех. паралельний, шунтовий ланцюг.

Метафора є одним із продуктивних способів утворення термінів. Саме завдяки їй ботанічні назви широко використовуються для опису людських вад, рис зовнішності, характеру, особливо у функції порівняння.

Маємо ряд з ботанічним компонентом “*almond*”, мигдаль, *almond eyes*, *almond-eyed* (прикм.) – з мигдалеподібним розрізом очей; *almond-shaped* мигдалеподібний. Або *ginger hair* (руде волосся), де використано ботанізм *ginger*; імбир.

Сферу медицини поповнили ботанізми *cauliflower*, кольорова капуста: *a cauliflower ear*, деформоване вухо, з надлишковим наростом репаративних тканин (подібне за виглядом до кольорової капусти) та *rose*, *троянда*, як загальнонародна назва хвороби, бешихи (рожі) внаслідок асоціації за кольором (червоним, рожевим); *Adam's apple* – виступ гортані, адамове яблуко, кадик.

Ботанізм *tulip*, *тюльпан*, засвідчений у сфері медичної термінології як аббревіатура TULIP (transurethral laser incision of prostate, транс уретральне лазерне розсічення простати), є наслідком складних значеннєвих перетворень і належить до термінів-акронімів. Його автори орієнтували новоутворене слово насамперед на звукову асоціацію з лексемою *tulip*. В інших випадках ця назва – основа творення нових номінативних словосполучень зі стрижневим словом *tulip*, які враховують подібність форми номінованих предметів та квітки: *tulip contact*, контакт який за формою нагадує тюльпан, *tulip converter* конвертер тюльпаноподібної форми.

Варто назвати ще одну тенденцію у сучасній англійській мові: поширення евфемістичних заміन, внаслідок міжстильової рухливості лексики сьогодення: які тісно пов’язані з явищем «політкоректності». Як правило, такі заміни відбуваються в контексті визначення статевої, національної та соціальної приналежності.

Так, ботанізми *coconut*, *apple*, *banana* у системі етнономінацій сучасної англійської мови США перетворилися на етноніми, які позначають: 1) чорношкірих чи індіїців, які поводять себе як білі американці; 2) індіанців; 3) американців азійського походження.

Соціальну позицію позначають такі неологізми, які містять ботанізми та є за структурою словом або словосполученням: *peanut* (земляний горіх, арахіс) – маленька, незначна людина; *top banana* (букв. верхній, найголовніший банан) – «шишка», лідер, керівник; головний актор; вождь; *pumpkin* (гарбуз) – людина, яка займає вищу посаду, «шишка».

Людські якості характеризують фітоніми *lemon* – будь-яка неприємна людина та *nut* – людина, з якою важко мати справи.

Ботанізми (з метафоризованим значенням) також використовуються на позначення назв професій *water lily* (латаття) – пожежник; *bluebottle* (волошка) – поліцейський; а також абстрактних понять: *pea* (горох) – щось маленьке, кругле; *mushroom* (гриб) – те, що швидко виникає та виростає (пор. укр. як *гриби після дощу*); *bean*

(біб, квасоля) – щось найменшого розміру; *plum* (слива) – щось найкраще, «вершки»; *peach* (персик) – щось надзвичайно хороше, «вищий сорт».

Варто окремо виділити тематичну групу з ботанізмом “*potato*”. Словосполучення *small potato* виражає низький, маловагомий соціальний статус людини. Уперше подібне вживання засвідчене в словниках Merriam-Webster Dictionary (1831) та Oxford Dictionary of Modern Slang (1846).

У сімдесяті роки XX ст. виникло ще одне словосполучення з елементом *potato*: *couch potato* на позначення пасивної людини, яка більшість часу проводить на кушетці (англ. *couch*) перед телевізором, насолоджуючись легкими закусками з картоплі, чипсів та сухариків. Згодом у 90-ті рр. з’явилося словосполучення *mouse potato* як засіб відображення нових реалій того часу, популярності Інтернету та комп’ютерних ігор. Воно називає людину, яка занадто багато часу витрачає на комп’ютерні ігри та Інтернет. Термін *baked potato* (перчена картопля) був теж створений у 90-ті рр. XX ст. на позначення малоактивної людини, яка проводить час перед телевізором у стані наркотичного сп’яніння.

XXI ст. поповнило цю тематичну групу появою неологізму *cot potato*. Цей термін стосується вже дітей (*cot* дитяче ліжечко), які понад міру захоплюються телебаченням.

У словниках сучасної англійської мови засвідчене ще одне словосполучення з ботанізмом *potato*: *game potato* – 1. неактивний вболівальник, який вболіває за грою лише по телевізору; 2. любитель відеоігор (у цьому значенні подібне до фразеологізму *mouse potato*) [Зацний, Янков 2010, 85].

Аналізуючи приклади словосполучень, створених за аналогією до *couch potato*, можемо зробити висновок, що ця модель у сучасній англійській мові є продуктивною. За її елементом – *potato* вже закріпилось стійке значення інертної, малоактивної людини, окрім цього словосполученням властива імпліцитна негативна оцінка.

Дещо інший випадок спостерігаємо у словосполученні *hot potato*, який виник у 50-ті рр. XX ст. та позначає спірне, draжливе та неприємне, «делікатне» питання, вирішуючи чи обстоюючи яке, можна обпектись, ніби гарячою картоплиною [http://www.merriam-webster.com/dictionary/hot%20potato].

Цікавим з погляду словотворення є неологізм *frankenpine*. Він утворений від *Frankenstein* – Франкенштейн, творіння рук людини, штучна людина-чудовисько, яка є причиною загибелі свого творця, та ботанізму *pine*, сосна. За подібністю форми, схожістю на сосну та властивістю спотворювати виглядом довкілля, цей неологізм вживається на позначення сотової телефонної вежі у форми сосни [Зацний, Янков 2010, 82].

Також ботанізми присутні в ряді фразеологізмів, деякі з яких давно стали інтернаціоналізмами: *cabbage head*, капустина голова. Вони містять оцінку розумових здібностей людини; *to be off one’s nut* – бути несповна розуму, з’їхати з глузду, де використано іменник *nut*, горіх.

Загальновідомими є фразеологізми, що поширені в багатьох мовах і зобов’язані своїм виникненням грецькій мові: *to offer / extend / hold an olive branch* – запропонувати / простягнути / тримати оливкову гілку давно вживається як символ миру та

примирення; *to separate the wheat from the chaff* відділяти зерно від полови; *a tree is known by its fruit* укр. яблуко від яблуні далеко не падає, видно пана по халявах. До них належить також *the apple of one's eye* – берегти, як зіницю ока, тобто дбати про щось найулюбленіше, найдорожче (засноване на уявленні людини, що зіниця ока має форму яблука, вживається в Біблії, Другозаконня, 32:10 «*In a desert land he found him, in a barren and howling waste. He shielded him and cared for him; he guarded him as the apple of his eye...*» [<http://niv.scripturetext.com/deuteronomy/32.htm>] Він знайшов його у пустелі, в степу сумному та дикуму. Захищав його, дивився за ним; охороняв, як зіницю свого ока).

Фразеологізми з фітонімами є характеристиками поведінки людей: *to sow the seeds of strife / discord* – сіяти насіння розбрату; сприяти виникненню конфліктів; *path strewn with roses* – мати легке, приємне життя; *under the daisies* – у могилі.

Деякі з них виступають ознаками стану: *the apple of Sodom* (бібл. *Sodom apple*, лат. *Solanum linnaeanum* – кущ з отруйними плодами) – гарний, але гнилий плід, щось, що обіцяє задоволення, насолоду, але приносить лише гірке розчарування (мило, та гнило); *to push up (the) daisies* (slang, використано ботанізм *daisies*, маргаритки) – відправитися на той світ; *apple of discord* – яблуко розбрату.

Аналіз матеріалу дозволяє дійти висновку, що новотворення в сучасному англійському лексиконі можуть з'являтися внаслідок вторинної номінації як результат вторинної номінації – переносного вживання розмовної лексики в ролі термінів або внаслідок міжстильових переходів лексики в мові. Звичайно, вони поступаються продуктивністю таким способам словотворення, як афіксація, осново- та словоскладання. Такі утворення активно зазначають лексику, зокрема термінологію.

Ботанізми як вторинні номінації найчастіше використовуються в суміжних з ними галузевих термінологіях – фармацевтичній, медичній, рідше соціальній, коли вони виникають на основі соціометафор.

1. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук спец. 10.02.04 «Германські мови» /Л.І.Белехова, КНЛУ. – К., 2002. – 34 с. 2. Бородин А.В. Структура современной английской ботанической терминологии: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Бородин, КГУ им. Т.Шевченко. – К., 1981. – 14 с. 3. Ботанический словарь. Русско – английско – немецко – французско – латинский / [составитель М.М. Давыдов], [ред. Ф.Х.Бахтеева]. — 2-е изд. — М.: Гл. редакция ин. науч. – тех. словарей ФИЗМАТГИ-ЗА, 1962. – 211 с. 4. Миловидова Л.И. О переводе английских ботанических терминов и названий на русский язык: Автореф. канд. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук спец.10.02.04 «Германские языки» /Л.И. Миловидова. Ленингр. гос. у-т им. А.А.Жданова. – Л., 1964. – 23 с. 5. Нова розмовна лексика і фразеологія: Англо-український словник. / Ю.А.Зацний, А.В. Янков. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – 224 с. 6. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология? // Вопросы терминологии.– М., 1961. – С. 49-52. 7. Рыжкова Е.В. Метафора флористического круга в английском языке: дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук /Е.В. Рыжкова–

СПб. – 2001. – 204 с. 8. *Тезисы Пражского лингвистического кружка / Перепечатана из кн. В.А.Звегинцева «История языкознания XIX – XX веков» [Сборник статей. Составление, редакция и предисловие Н.А.Кондрашова] – 1967. – С. 17 – 41.* 9. *Merriam-Webster Dictionary* [Електронний ресурс] Режим доступу до словника: <http://www.merriam-webster.com/> 10. *Oxford Dictionary of Modern Slang* [Електронний ресурс] Режим доступу до словника: <http://oxforddictionaries.com/page/worldofwords>

Славова Л.Л., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПОЛІТИКА: ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНЕ ВИСВІТЛЕННЯ

У статті визначається співвідношення понять імідж та образ громадського діяча. Подано аналіз мовленнєвих засобів формування іміджу.

Ключові слова: мовна особистість, імідж, дискурсивно-номінативні стратегії.

В статье рассматривается соотношение понятий имидж и образ общественного деятеля. Представлено анализ речевых средств формирования имиджа.

Ключевые слова: языковая личность, имидж, дискурсивно-номинативные стратегии.

The article defines the interrelation of the notions the image of a public person and the impression formed with the audience. The author analyses speech means of image formation.

Key words: language personality, image, discursive and nominative strategies.

Антропоцентрична спрямованість вивчення прагмалінгвістичних та дискурсивних властивостей мовних одиниць є надзвичайно актуальним напрямом сучасних розробок у межах лінгвоперсонології. Спостерігається посилений інтерес лінгвістів до з'ясування структурно-семантичних, прагмалінгвістичних [Воробйова 1993], аргументативних [Баранов 1991; Белова 1997], дискурсивних [Макаров 2003; Рябоконт 2005; Шейгал 2004] аспектів тексту. Актуальність статті полягає у тому, що дослідження проблеми образу, іміджу та статусу особи є важливим для такого напрямку мовознавчих студій, як лінгвоперсонологія. Мета статті – визначити мовленнєві засоби створення іміджу громадського діяча у засобах масової інформації, що, в свою чергу, впливає на образ його сприйняття масовою аудиторією.

Основну увагу читачів привертає політичне життя стосовно подій всередині країни. Основними провідниками політичних ідей того чи іншого політичного лідера або партії є друкована преса, електронна преса та телебачення. Цей факт відзначає

багато дослідників [Бойко 2006; Рождественская 2003; Холод 2004 та ін.]. Мова преси розглядається як реальність, створена засобами масової комунікації [Потапенко 2010; Слухай 2004; Fairclough 1995]. Адресат сприймає імідж особи через її презентацію в ЗМІ. Адресат має справу не з реальною особою, а з її відображенням, тобто іміджем, сформованим у медійному дискурсі.

Тексти ЗМІ як вербалізована частина структури мовної особистості є результатом сприйняття та когнітивної обробки ментально-мовленнєвої стихії сучасного суспільства. Характер цього суспільства (за матеріалами преси) може бути різним залежно від варіативного складника мовної особистості, що включає дані про стан мови у певний період, соціальні та соціолінгвістичні особливості мовної спільноти, до яких належить автор і адресат ЗМІ [Чернышова 2007, 53].

Кожна мовна особистість у процесі комунікації може виконувати різні комунікативні, соціальні та психологічні ролі, сукупність яких і створює образ особистості, визначає варіанти мовленнєвої поведінки, що втілюються в нескінченній різноманітності висловлювань та текстів. Статусно-рольові характеристики мовної особистості зумовлюють її комунікативну поведінку, визначають стиль поведінки, вибір тих чи інших мовних а мовленнєвих засобів, з одного боку, та передбачають певні форми прояву – з іншого, що дасть можливість визначити параметри мовної особистості шляхом аналізу статусних, рольових, гендерних особливостей. Рольові та статусні характеристики мовної особистості є дуже важливими для формування її когнітивного стилю.

Формування образу політика відбувається завдяки текстам, що створюються журналістами. У політичному дискурсі медійні засоби сприяють створенню певного враження від діяльності того чи іншого політичного лідера. З іншого боку, вивчення образу мовної особистості політика, зокрема базується на комплексному дослідженні характеристик, які об'єктивуються у мовній, мовленнєвій, комунікативній та дискурсивній діяльності.

Імідж як умисно і штучно створений образ об'єкта [Кубрякова 2008, 7], на який значною мірою спрацьовують ЗМІ [Фролова 2007: 24; Холод 2004, 106], є одним із найефективніших засобів емоційно-психологічного впливу на масову свідомість. Дискурсивні стратегії спрямовані на створення дискурсивного образу мовної особистості через вибір певних номінацій. Стратегії репрезентації об'єктивуються позитивною та негативною репрезентаціями. Репрезентативні стратегії [Бойко 2006, 21], які застосовують політики, пов'язані зі стратегіями ЗМІ, передусім з прагненням привернути увагу читача до матеріалу статті. Особливе прагматичне значення у медійному тексті має заголовок, який містить основну ідею тексту. Функція заголовку – привернути увагу читача, а отже і здійснити вплив на нього.

Цитування висловлювань з відомих кінофільмів є дуже популярним у заголовках статей, присвячених діяльності політиків, зокрема в українському дискурсі:

Кроляча шапка – шапка Мономаха? [Україна Молода 22.05.2009].

Назва статті інтригує та приваблює увагу читача, в якій йдеться про Арсенія Яценюка, його тридцятип'ятирічний ювілей та про плани щодо балотування на пост Президента України.

Назви статей є перифразом висловлювань із відомого фільму:

Кожні п'єроку Віктор Федорович із друзями... [Україна Молода 22.05.2009].

Щоп'єроку, перед самими канікулами, Партії регіонів припікає відставити Кабінет Міністрів Тимошенко [Україна Молода 22.05.2009].

Така синтаксична побудова речень привертає увагу читачів та зацікавлює прочитати й отримати інформацію далі;

Важливе завдання автора медійного тексту - створити та підтримати певний образ суб'єкта, що висвітлюється у публікації:

Невдалий жарт про молдован, що пролунав нещодавно з вуст Президента Ющенка – людини доволі етичної і толерантної, був швидше за все, фрейдистсько-політичною обмовкою. Ця обмовка видала достатню поінформованість Президента про клубок інтриг, котрий не припиняють плести довкола найвищої в державі посади як потенційні претенденти на цю посаду, так і деякі політичні еліти сусідньої країни за допомогою наших «посередників» [Україна Молода 14.05.2009].

Репрезентація особи, яка обіймала найвищу в державі посаду, здійснюється через пряму характеристику (людини доволі етичної і толерантної).

Sen. McCain has never done anything that would violate the public trust and he has never done favors for special interests or lobbyists,” said McCain spokesman Tucker Bonds [http://rawstory.com/news/2008/Two_top_McCain_advisors_lobbied_for_0331.html].

У наведеному прикладі наявна позитивна презентація образу політика (*Sen. McCain has never done anything that would violate the public trust*).

Для презентації певних негативних рис політика автор статті може вдаватися до іронії:

Учора Прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко була пунктуальною, як ніколи, - спізнилася рівно на 40 хвилин [Україна Молода 28.05.2009].

В американському політичному дискурсі медійні засоби також сприяють створенню певного враження від діяльності та дій того чи іншого політичного діяча:

It is still early in the campaign, and Mrs. Clinton, whose political operation is aggressive and wide-reaching in the state, has plenty of time to consolidate her support among black New York leaders [<http://www.nytimes.com/2007/04/24/us/politics/24clinton.html?scp=5&sq=politicians&st=Search>].

Конотація слів із негативною оцінною семантикою (*aggressive*) вказує на нехвальне ставлення автора статті до певного суб'єкта.

Політики вдаються до тактики презентації, переслідуючи як кооперативно, так і конфронтативно налаштовану лінію поведінки, з метою представлення іншого політика у привабливому світлі або навпаки. У наступному фрагменті американського дискурсу політик, з одного боку, дає позитивну характеристику опоненту (*He made effective use of skills; He's very good in rethoric argumentation; he's not stupid*), а з іншого, негативну (*I really don't like Bush; Maybe he's not the sharpest tool in the box*):

And, although I really don't like Bush, he did win this round on points. He made effective use of skills. He's very good in rethoric argumentation. He has been trained on this. Just watch how he stops for 2 seconds, enough to make Carole ask something else, and then counters with the “lemme finish, ok” thing. Pure ring fighting. Maybe he's not

the sharpest tool in the box, he's not stupid either [<http://www.vsoloviev.ru/english/txt.mhtml?PubID=196>].

Несхвальна оцінка може спрямовуватися як проти однієї особи, так і проти цілої політичної сили (*most striking and dishonest features of the Democratic Party*):

One of the most striking and dishonest features of the Democratic Party convention and nomination of Senator John Kerry this week in Boston has been the concerted effort to excise the moral high point of its presidential candidate's career: his outspoken repudiation of and opposition to the Vietnam war in the early 1970s [<http://www.wsws.org/articles/2004/jul2004/kerr-j30.shtml>].

Використання лексичних одиниць з негативною семантикою та вибір відповідних граматичних конструкцій створює у адресата несхвальний образ щодо дій політичної сили.

Таким чином, імідж громадського діяча формується переважно засобами масової інформації шляхом вибору відповідних дискурсивно-номінативних стратегій; цей процес орієнтований на цільову аудиторію та визначається її сподіваннями щодо суспільної ролі громадського діяча. Перспектива дослідження вбачається в аналізі мовленнєвих стереотипів, що розкривають текстово-семантичний аспект дискурсивного образу політика.

1. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробьева. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с. 2. Баранов А. Н. Парламентские дебаты: традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – М.: Знание, 1991. – 42 с. 3. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / Белова А. Д. – К: Изд-во Киевск. нац. ун-та имени Тараса Шевченка, 1997. – 288 с. 4. Бойко М. А. Функциональный анализ средств создания образа страны (на материале немецких политических креолизованных текстов): автореф.... дисс. канд. филол. н.: 10.02.04 / М. А. Бойко; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2006. – 23 с. 5. Кубрякова Е.С. К определению понятия имиджа / Е.С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. 2008. №1. – С.5 – 12. 6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с. 7. Потапенко С. І. Дискурс англомовної преси: лінгвокогнітивний і мотиваційний підходи / С. І. Потапенко // Сучасна англомова публіцистика: лінгвістичний вимір: [монографія] / А. Е. Левицький, С. І. Потапенко, А. О. Худолій та ін.; [за заг. ред. А. Е. Левицького, С. І. Потапенка]. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. – С. 6 - 20. 8. Рождественская Н. В. Расчлененный дискурс в телевизионных новостях / Н. В. Рождественская // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Мовознавство. - 2003. - № 9. – С. 255-264. 9. Слухай Н. В. Роль міфу в організації сучасного масмедійного простору / Н. В. Слухай // Літературна мова у просторі національної культури. – К.: Вид.-поліграф. Центр Київський університет, 2004. – С. 107 - 115. 10. Фролова Е. В. Специфика моделирования имиджа регионального лидера в электронной СМИ / Е. В. Фролова // Системное и асистемное в языке и речи: Материалы Международной научной конференции. – Иркутск, 2007. – С. 611 - 616. 11. Холод О. М. ЗМІ та іміжування політиків / О. М. Холод // Наукові записки інституту журналістики. – 2004. - Том 14. – С. 106 – 118. 12. Чернышова Т. В. Тексты СМИ в ментально-языковом простран-

стве современной России / Т. В. Чернышова. – М., 2007. – 293 с. 13. Шейгал Е. И. Семантика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М.: ИТДК “Гнозис”, 2004. – 326 с. 14. Україна Молода 14.05.2009 Україна Молода 22.05.2009. 15. Fairclough N. Media Discourse / N. Fairclough. – L.: Amolde Publishers, 1995. – 224 p. 16. http://rawstory.com/news/2008/Two_top_McCain_advisors_lobbied_for_0331.html 17. www.nytimes.com/2007/04/24/us/politics/24clinton.html?scp=5&sq=politicians&st=Search 18. <http://www.vsolviev.ru/english/txt.mhtml?PubID=196> 19. <http://www.wsws.org/articles/2004/jul2004/kerr-j30.shtml>.

Сліпушко О.М., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РУСЬКО-ЕЛЛІНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР У СВІТЛІ НОВИХ НАУКОВИХ СТУДІЙ

У статті аналізується русько-еллінський культурний простір у світлі нових наукових студій. Зокрема, вивчається вплив еллінської культури на руську середньовічну традицію, світогляд книжності Київської Русі. Наголошується, що еллінська антична традиція стала важливим складником у формуванні руського історичного буття.

Ключові слова: руська середньовічна культура, еллінська культура, русько-еллінський культурний простір.

В статье анализируется русько-эллиническое культурное пространство в свете новых научных студий. В частности, изучается влияние эллинской культуры на руськую средневековую традицию, мировоззрение книжности Киевской Руси. Акцентируется внимание, что эллинская античная традиция стала важной составляющей в формировании руського исторического бытия.

Ключевые слова: руськая средневековая культура, эллинская культура, русько-эллиническое культурное пространство.

In this article the Rus-Greek space is analyzing in the context of the modern scientific investigations. For example, influence of the Greek culture on the Rus Medieval tradition, outlook of the Rus literature is investigated. It is underlined, that Greek ancient became very important part in the formation of the Rus history.

Key words: Rus Medieval culture, Hellinistic culture, Rus-Greek cultural space.

Кожна нація заявляє про себе і промовляє у світовому культурному діалозі своєю культурною спадщиною, усім тим, що, як наголошує Є. Маланюк, «створене людиною. Підкреслюємо **створене**, а не зроблене механічно, бо справжні культурні факти,

є наслідком **творчого акту**» [Маланюк 1992, 11-12]. Література є невід’ємною частиною культури, крім того, вона являє собою особливий вияв духовності народу у слові.

Одним із елементів для осягнення суті та обсягів нашої національної сутності, культури і літератури є поняття «геокультура». Наша українська культура не завжди була виключно «національною», бо межі й напрямки її розвитку, її глибинний зміст і внутрішня сутність часто диктувалися і визначалися саме географічним положенням території, яку нині займає Україна. Таким чином, **культурною спадщиною української нації слід вважати все те, що творилося на території сучасної України її автохтонним населенням протягом багатьох віків**. Цей процес творчості супроводжувався осмисленням та адаптацією до автохтонного світогляду і світовідчуття тих культурних, духовних і суспільних ідей і поривів, котрі приносили на територію нинішньої України інші народи.

На спадщині Київської Русі виростили духовні стержні трьох народів – українського, російського і білоруського. Тут найбільш оптимальною є позиція Михайла Грушевського, який цілком справедливо та об’єктивно писав, що доба Київської Русі була «общеруською, але в тім значенні, що вся Русь, в широкому розумінні слова, – вся Східна Європа, яка входила в круг політичних і культурних впливів нашого українського центру, жила його політичним і культурним змістом. Та центр був таки український ... Культура XI—XII вв. була українська, як ми кажемо тепер, або «южно-руська», як можуть казати ті, для яких назва української звучить дико в прилученні до старших часів. Відтинати ж її від пізнішої галицько-волинської і новішої київсько-галицької літератури, а пришивати під назвою «общеруської» знов-таки до «руської» – великоруської – се завсіди зостанеться операцією не науковою і науковим інтересам противною» [Грушевський 1993, 55-56].

На території України існувала багата і визначальна для її подальшого розвитку антична цивілізація Північного Причорномор’я. Питання про те, чи вважати її спадщину причетною до національної скарбниці українського народу, залишається відкритим. В усякому разі, ця спадщина мала колосальний вплив на подальший розвиток світогляду українського народу, на формування його культури, зокрема літератури.

1792 року на Тамані козацький кошовий Антін Головатий знайшов славнозвісний Тматороканський камінь, на якому зроблено напис: «Року 6576 (1068) индикта 6. Гліб міряв море по льоду від Тматорокана до Крчева 10000 і 4000 сажень». Фактично цей напис окреслює геополітику тогочасної князівської держави, її географічні виміри, а також засвідчує те, що Таврида, зокрема її східна частина, була частиною Великого Київського князівства.

1914 року професор Київського університету Святого Володимира, історик, класичний філолог і візантолог Юліан Кулаковський завершив роботу над працею «Минуле Тавриди». То був своєрідний прорив в осягненні наших праджерел, в осмисленні ролі та значення так званих грецьких колоній на території сучасної України. Учений слушно відзначає, що грецькі історики мало цікавились долями своїх далеких родичів, у їхніх творах зустрічаємо тільки поодинокі згадки з історії колоністів чорноморського узбережжя. На подібних позиціях стояв і Євген Маланюк, який писав: «... наша земля протягом довгих століть належала до антично-грецького кругу, до кругу

античної культури Еллади – родовища пізнішої культури і Риму, і європейського Заходу. **В цей факт варто вдумуватися частіше і глибше** (виділення наше – О.С.). Наша земля, отже, знаходилася в крузі великої, в своїм універсалізмі, неперевершеної, властиво, єдиної культури, до якого належав старовинний світ і з якого частини, варіанту, витворилася геть пізніше вся західна культура, **вся західна цивілізація сучасна і все те, що нині називаємо європейською культурою** (виділення наше – О.С.). До цього кругу не належали тоді ані Середня Азія, ані Західна Європа, ані сусідні нам – від Заходу і, тим більш, від Півночі – народи. **Ми були північною окраїною, північним сегментом цього культурного кругу**” (виділення наше – О.С.) [Маланюк 1992, 14]. Саме ця північна окраїна, північний сегмент могутньої еллінської культури став тією основою, на якій постане культура Київської Русі, києворуська духовність, а потім – українська.

У такому суспільному, культурному та художньо-естетичному середовищі наші предки перебували від VIII століття до Різдва Христового, коли античні греки заклали на узбережжі Чорного моря міста – Ольвію, Херсонес, Пантикапей, Керкінітиду та ін. На глибинному рівні відбувся процес синтезу місцевої автентичної культури, автохтонного погляду на світ і світогляду еллінського населення. Геродот, відвідавши Ольвію у V столітті, писав: «Від Ольвії, міста борисфенітів, що є серединним пунктом у всій приморській Скіфії, першими живуть калліпіді, які являють собою елліно-скіфів». Це фактично були скити, на життя, побут і спосіб мислення яких давньогрецька культура мала колосальний вплив. Геродот не міг назвати їх ні скитами, ні еллінами. Водночас так зване «варварське» суспільство не могло не впливати на суспільство Ольвії. Засновані греками міста Північного Причорномор’я набували незалежності, яка окреслювалася як політичними, так і культурними межами. **Таким чином на ґрунті еллінському й автохтонному творилася нова культура – культура високого рівня, культура неповторна й оригінальна.**

Нині, коли до наукового обігу введено надзвичайно цікаві археологічні й писемні знахідки, такі, як «Присяга херсонесців», «Декрет на честь теорів припонтійських та інших міст», договір Херсонеса з понтійським царем Фарнаком I, «Декрет херсонесців на честь Діофанта» та інші, можемо по-новому характеризувати, що то були за колонії та якою була їхня роль у політичному й культурному розвитку Тавриди.

Пам’ятка III ст. до н.е. «Присяга херсонесців» являє собою напис на мармуровій плиті, що був уведений до наукового обігу В.В.Латишевим і датований ним кінцем IV—початком III ст. до н.е. Вона свідчить про те, що Херсонес був не просто колонією чи містом-державою, заснованою греками. Це була невелика держава з високим рівнем незалежності від греків, держава, котра володіла хлібною монополією, вела рівноправну торгівлю з метрополією та скитами, тобто **вибудовувала власну економічну і суспільну політику**. Кожен херсонесець, вступаючи до числа громадян міста, складав цю присягу і клявся як усіма грецькими богами, так і богинею Дівою, котрої, як відомо, немає в грецькому пантеоні богів. Дослідники схилиються до думки, що Діва – прадавній культовий образ корінного населення – таврів. Тут доречно згадати оповідання з історії Геродота про двох «гіперборейських» дівчат, які несли вінки з пшениці на острів Делос, до храму Деметри, богині Матері-Землі. Аналізу-

ючи це оповідання, Вадим Щербаківський вбачає у ньому глибоку аналогію з пізнішими святами обжинок чи Спаса на Україні, коли освячують плоди, як, наприклад, яблука на Спаса. Євген Маланюк робить на основі цього власний висновок: «Цей епізод ... свідчить про два важливих факти: 1) культура на нашій землі і у її мешканців – була хліборобська, осіла і традиційна, 2) зв'язок з античним світом Еллади був безсумнівним і тим більш глибоким, що ішов також по лінії релігійній, отже найінтимнішій, тим більш, що «прощі» до грецьких святинь (як свідчить Геродот) не були випадкові» [Маланюк 1992, 15]. Крім того, богиня Діва чи Рожениця – традиційний образ язичницької міфології давніх українців.

Наприкінці II ст. до н.е. стосунки між скитським та еллінським світами на теренах Північного Причорномор'я є особливо цікавими. Про них розповідає напис на пошанувальній статуйі на честь Діофанта, полководця понтійського царя Мітридата УІ Євпатора. Ці світи взаємодіяли, і на ґрунті цього багатогранного процесу творилася нова культура, котра увібрала у себе як еллінське, так і скіфське, сарматське, роксоланське начала. Ці документи репрезентують процес становлення державних утворень на території сучасної України. Ці структури формувалися за зразком високої еллінської державотворчої моделі, де держава виростала, як природна потреба суспільства, як **знаряддя** народу, виростала «знизу», йшла від народу, від його потреб. Саме таким був антично-грецький «поліс», так звана держава-місто.

Географічне розташування України зумовило те, що через неї прокотилося багато політичних і культурних хвиль, кожна з яких залишила свій неповторний слід. Безперечно, що особливо глибоко торкнулася наших земель еллінська культура, але знали наші предки і римську. Політична, державна, військова і правнича культура Риму справила вагомий вплив на формування державницької і військової культури предків сучасних українців. У I ст. до Різдва Христового Рим вів на території України тривалі війни супроти Мітридата Понтійського (Великого), котрого римські імператори вважали рівноправним і небезпечним суперником. Римський історик і географ I ст. н.е. Пліній писав, що місцевість до річки Вісли заселена сарматами, венедами (*тогочасна назва слов'ян – О.С.*), скірами, гірами. Венедів згадує також молодший сучасник Плінія – Тацит. Грецький географ II ст. н.е. Птоломей писав про те, що Сарматію заселяють венеди, язигі, роксолани, амаксобії, алани-скіфи.

У УІ ст. слов'яни з'явилися біля кордонів Римської імперії, заявивши про себе як про сильного і небезпечного завойовника. У візантійсько-римських джерелах зустрічаємо численні розповіді про антів, яких М.Грушевський називав безпосередніми предками українського народу. Так, знавець військової справи УІ ст. візантійський історик Маврикій у праці, присвяченій стратегії й тактиці військового мистецтва у народів, небезпечних для Візантії, говорить про персів, скіфів, турків і слов'ян. Він пише: «Племена слов'ян і антів ведуть однаковий спосіб життя, у них одні звичаї, люблять свободу і не схильні ні до рабства, ні до покори». Про військові походи слов'ян писали також Іоанн Ефеський, готський історик Іордан, візантійський історик Прокопій Кесарійський. Таким чином, вивчаючи свідчення античних істориків про наших предків, доходимо висновку, що поступово хліборобський і мирний народ пере-

творювався у такий, що володів досконалим військовим мистецтвом і мав неабиякі політичні амбіції.

Отже, з VI століття, «коли слов'янські племена прийшли в ближчу стичність з імперією, маємо докладніші відомості про них у візантійського історика Прокопія. Він і інші візантійці, розуміється, знали головно ті войовничі ватаги полудневих і східних слов'ян, які набігали на імперію та осідали на її землях. Вони й описують їх як войовничий нарід, дуже невибагливий, витривалий, лихо озброєний, майстерний в дрібній війні, в заїздах і під'їздах. В дійсності слов'яни в тих часах, в обставинах більш спокійних і нормальних, займалися вже і хліборобством, і ремеслом, хоч побут їх був взагалі дійсно ще бідний і невибагливий. Релігійні вірування були мало вироблені: погляди головно натуралістичні – шанування сил природи, віра в духів природи і – в духів предків. Політичний устрій ще слабший, ніж германський. Бракувало виробленої власті: тільки в виключних, воєнних обставинах організувалися більші державні союзи і на чолі їх ставав хтось з найбільш впливових старшин. Такі організації, досить скороминущі, бачимо і у східних слов'ян, антів, і у західних» [Грушевський 1996, 201-202].

Анти, тобто східні слов'яни, жили фактично пліч-о-пліч з еллінами і римлянами, тому мали чудову можливість знайомитися з їхньою культурою, державницьким досвідом. З огляду на це сумнівним видається те, щоб вони чекали «прикликання варягів», аби розпочати свою державність [Маланюк 1992]. Безперечно, анти, предки українського народу, робили автентичні й самостійні спроби творення власної державної структури. Ще у 40-х рр. X століття арабський учений Масуді у праці «Золоті луки» писав, що одне слов'янське плем'я панує над іншими, що це об'єднання племен має головного князя Маджака, якому підкоряються всі інші князі. Потім розпочалися усобиці, внаслідок яких союз розпався. На думку, М.Грушевського і Б.Грекова, свідчення Масуді та пізніші відомості з «Повісті врем'яних літ» дають підстави говорити про те, що Волинь близько IX століття була якийсь час центром політичної системи, що охоплювала сусідські волості чи племена. Очевидно, ця система проіснувала недовго і була зруйнована внаслідок аварської навали.

На території сучасної України у прадавні часи жило багато народів, кожен із яких залишив по собі слід, посіяв якусь зернину у той ґрунт, з котрогоросло дерево русько-української нації з пагінням національного мислення і світовідчуття, з котрого втворюлася могутня держава Русь, Руська земля, Русь-Україна, Україна. Еллінська культура відіграла в українському генезисі важливу духовного каталізатора і культурного рушія.

1. *Висоцький С.О.* Київська писемна школа X–XII ст. / С.О. Висоцький. – Львів-Київ-Нью-Йорк, 1998. 2. *Греков Б.Д.* Борьба Руси за создание своего государства / Б.Д. Греков. – Издавництво Академії Наук СРСР, 1945. 3. *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. / М. Грушевський. – Т. 2. – К., 1993. 4. *Грушевський М.* Всесвітня історія в короткім огляді. Частина перша. / М. Грушевський. – К., 1996. 5. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури / Є Маланюк. – К., 1992.

«ПЕРЦЕПТИВНИЙ ПРОТОТИП» В ПАРАДИГМІ ПОНЯТЬ КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Перцептивний прототип розглянуто в ряду співпричетних понять (категорія, концепт) з боку особливостей об'єктивної, включно з вербальною.

Ключові слова: категорія, прототип, перцептивний прототип, когнітивна семантика.

Перцептивный прототип рассмотрен в ряду смежных понятий (категория, прототип) со стороны особенностей объективации, включая вербальную.

Ключевые слова: категория, прототип, перцептивный прототип, когнитивная семантика.

Sensory prototype is considered within the context of contiguous terms (category, prototype) with regard to its verbal objectivation features.

Key words: category, prototype, sensory prototype, cognitive semantics.

Когнітивна семантика посідає центральне місце серед напрямків когнітивної лінгвістики. У працях Д. Лакоффа, Ч. Філлмора, Р. Лангакера, Р. Джакендоффа, А. Гольдберг, Ж. Фоконьє, М. Джонсона, Р. Дірвена, Е. Рош, Р. Фрумкіної, А. Вежбицької та когорти дослідників двох останніх десятиліть міститься багато важливих відомостей про процеси формування, організації, фіксації знань про світ у свідомості людини. Операційною системою введення цих знань є кілька синтетичних (хоч деякі з дослідників іменують їх „еклектичними”) методів дослідження та низка нових понять.

Серед нових понять називають категоризацію, прототип і концепт, і в центрі уваги вчених останніх десятиліть заходиться, за фактом сотень виконаних досліджень, концепт, хоча високу інформативність щодо значущих ділянок мовної та концептуальної картини світу етносу та окремого мовця демонструє прототип, – адже саме прототип вказує на центральні та периферійні зони існування, перспективні та неперспективні зони функціонування концептів, і тим умотивована потреба в його вивченні.

Когнітивне поняття „категоризація” походить від „категорія”, яке не є новим. Традиції його вивчення закорінені у греко-римській культурі. Зокрема, Арістотель визначав категорії як ряд суджень про один і той самий підмет, яким виступає предмет пошуку. Арістотель, як відомо, виокремив десять категорій: „сутність, кількість, якість, відношення, місце, час, розташування, стан, дія, втілення” [Лингвистический 1990, 216]. Когнітивісти внесли новий зміст у поняття „категоризація” і поглибили його розуміння. С. Шафіков, зокрема, зазначає, що у сучасному розумінні, на відміну від арістотелівського, проблема категоризації сходиться до думок Бенджаміна Лі Уорфа про виділення розрядів, до яких входять не просто сутності, а сутності, на які упилила мова [Шафіков 2007, 3-4]. Існує значна кількість класифікацій категорій, серед

яких називають повсякденні і наукові; градуйовані, перцептивні, соціальні, природні, артефактні, категорії базового рівня і т. ін. [Там само]. Проте тут сумішені дві окремі лінії осмислення поняття „категорія”, відбиті у поняттях „категоризація – 1” і „категоризація – 2”.

Категоризація – 1 виявляється за умови раціонального освоєння світу людиною, особливо активно в дитинстві: „кіт, собака, хом’як – домашні тварини”. За словами Р. Фрумкіної, „тут об’єкти реального світу (і їх імена) об’єднані у групи на основі знань про світ. На таких прикладах дитина вчиться структурувати свої знання, вчиться узагальнювати... Відтак, мета категоризації – пояснювати нове через уже відоме (або яке вважається таким) і структурувати картину світу за допомогою узагальнення” [Фрумкіна 1992, 5]. У цьому випадку „категорії розглядалися як логічні конструкти, виникнення яких зумовлене наявністю тотожних ознак для всіх їх рівноправних членів. Згідно з таким підходом, категоризація не залежала від нейрофізіологічних, психологічних, культурних особливостей суб’єктів категоризації, їхнього сприйняття, образності, уяви, раціонального чи ірраціонального підґрунтя” [Селіванова 2008, 378], така категоризація зумовлена законами формальної логіки. Абстрактно-символічні категорії формуються внаслідок закріплення у дитини навичок переходу, за словами Р. Фрумкіної, „від конкретного до абстрактного, від екземпляра до класу... Інакше ми просто б не могли упоратися із безмежним розмаїттям навколишнього світу” [Фрумкіна 2003, 159]. Акти категоризації є характерними і для дорослих, оскільки логічне пізнання і „присвоєння” світу люди здійснюють, хоч і не так активно, як у дитинстві, у будь-якому віці.

І. Штерн справедливо зазначає, що „категоризація у стверджувальній модальності... подається у текстах тлумачень у будь-якому тлумачному словнику” [Штерн 1998, 160]; про це у 1992 році писала і Р. Фрумкіна [Фрумкіна 1992, 5]. Одні й ті ж компоненти, які виокремлюються в результаті категоризації – 1, можуть, звісно, входити до складу різних абстрактно-символічних рядів.

Поняття категоризації – 2 сформувалося у надрах гуманітарних і – частково – природничих наук: психології, соціології, етнолінгвістики, культурології та культурної антропології. За словами О. Селіванової, „на відміну від класичної теорії категоризації, ... прототипна семантика розглядає ментальну процедуру категоризації як результат особливостей сприйняття світу, моторної активності, культури, притаманної мові метафоричності, метонімічності й образності” [Селіванова 2008, 379]. Ця категоризація виявляє залежність від соціального та етнокультурного досвіду людини, від її сенсомоторної активності, уяви, здатності до сприйняття і сенсорного опрацювання сигналів зовнішнього світу. Осмислення саме цього поняття сходить до вчення Бенджаміна Лі Уорфа про членування світу на категорії через мову [Штерн 1998, 160]. Класичні штучні категорії посідають лише незначне місце серед усіх категорій, більшість з них – природні.

У новітній час однією з перших увагу на можливості категоризації – 2 звернула у 70-ті роки ХХ ст. американська дослідниця Е.Рош. Вона висловила гіпотезу про те, що навколишній світ є не хаотичним, а структурованим (у ньому розрізняються центр, пріоритети базового рівня, периферія і таке інше). Ці тези сходять до ідей Л.

Вітгенштейна про „родинну схожість”, центральність, градацію; Д. Остіна про полісемію як „родинну схожість” між значеннями слів; теорії нечітких множин Л. Заде та інших. Узагальнення теорій відбулося у працях Д. Лакоффа [Штерн 1998, 161-162].

Е. Рош розглядає два підтипи категорій у межах результатів „категоризації -2”: природні, натуральні, тобто перцептивно зумовлені, і семантичні, понятійно, концептуально зумовлені. Людина сприймає категорію як таку, що має центр і периферію і, відповідно, „більш прототипічних” і „менш прототипічних” представників. „Прототип, на думку Е. Рош, як точка когнітивної референції втілює найбільш виразні ознаки категорії як рубрики досвіду, виокремлено шляхом пізнавальної діяльності людини, що дозволяє визначити всю категорію в цілому” [Селіванова 2008, 379]. Окремо (і поза розглядом у межах цієї статті) знаходиться розуміння прототипу А.Вежбицькою в ранній і пізній версії її концепції [Вежбицкая 1997, 201], прокоментоване лінгвістами [Штерн 1998, 295].

Прототип є похідним від процесів категоризації світу людиною як членом етно-соціальної „симфонічної особистості” (Л.Карсавін), яку Н.О.Лосський визначав як „особистість вищого порядку: в основі її є душа, яка організує суспільне ціле так, що люди, які входять до її складу, служать цілому, як органи його” [Лосский 1957, 3]. Ознакою сучасності є креолізація процесів категоризації світу людиною. На теренах слов’янства креолізація виявляється як результат універсальних процесів світової глобалізації з її багатовекторними наслідками і як результат регіональних процесів поєднання культурних шарів різних етносів, різних течій християнства, проростання християнства язичництвом і таке інше. Отже, прототип – це такий центральний член категорії, який належить до її найхарактерніших представників, головних репрезентантів. Прототипи інакше називають основними точками когнітивної референції. Прототип має ознаки „психологічної виокремленості”, або салієнтності (от англ. salience).

Серед прототипів, які формуються внаслідок членування світу ресурсами категоризації – 2, виокремлюються природні (натуральні, перцептивно зумовлені) і семантичні (понятійно, концептуально зумовлені), інакше – соціальні, соціально зумовлені.

Перцептивні, або натуральні, прототипи формуються у представників різних етнічних спільнот на основі специфіки сприйняття світу органами чуття, на чутливість яких впливають об’єктивно різні подразники навколишнього світу. Відповідно до наявних органів чуття, перцептивні прототипи існують у таких різновидах, як зорові (візуальні), слухові (аудіальні), тактильні (кінестетичні), нюхові (одоративні) і смакові (густативні). Існують також комплексні, синкретичні перцептивні прототипи. Найширший ряд перцептивних прототипів формують, як і слід було очікувати, зорові і слухові відчуття.

Зорові прототипи найчастіше описують на прикладах сприйняття кольорів представниками різних етносів. Відомо, що зміст англійського „blue”, німецького blau є набагато ширшим, ніж українського „блакитний”, російського „голубой” (у праці Галини Яворської зазначені розбіжності між „блакитний і голубой” [Яворська 1999, 42]; у свою чергу, зміст японського відповідника є ще ширшим: слово здатне позначати і небо, і море, і рослинність; відтінки білого кольору

фіксовані у ширшому діапазоні у мовах етносів, які мешкають на півночі, де сніговий покрив лежить більшу частину року, а відтінки хроматичних кольорів – у мовах етносів, які мешкають в екваторіальній зоні. Подібні спостереження подані у праці А. Вежбицької [Вежбицкая 1997: 231-290]. Значний внесок у розбудову теорії прототипної семантики зробила Р. Фрумкіна, якій належить опис експериментальної категоризації кольорів [Фрумкіна 2003, 62-85]. Зорові прототипи формуються і на основі сприйняття інших зорових вимірів, наприклад, зросту чи розміру. Так, сприйняття одного й того ж об'єкта як великого чи маленького або феномена „типово великого / маленького” масаєм (середній зріст – 2 метри) і пігмеєм (середній зріст – 145 см) буде мати різні наслідки. Таким чином, прототипом ознаки „високий” у пігмеїв та масаїв є не одна й та сама сутність, а члени категорії виявлять асиметрію, яка „отримала назву прототипічних ефектів” [Штерн 1998, 162].

Усвідомлені, вербалізовані й безліч разів ужиті, прототипи можуть фіксуватися як стереотипи, або еталони. Етнічний стереотип краси відображається, у свою чергу, в низці етнічно зумовлених тропів, реєстр яких щодо відповідної етнічної ознаки зовнішності буде завжди довшим, меліоративним, включатиме різноманітні етнічно релевантні ознаки: коси українки порівнюються із *чорним хмелем, ніччю, смолою, зміями, гаюками, чорним полум'ям* і т. ін., коси росіянки – із *золотом, стільниками, янтарем, льоном, сіном, зрілим колоссям, піском* і подібними реаліями.

Слуховий прототип легко проілюструвати неоднаковим сприйняттям змісту слів „тихо” і „голосно” жителями арктичних пустель, де взимку панує майже абсолютна тиша, і екваторіальній зоні, де абсолютно тихо не буває ані вдень, ані вночі, ні взимку, ні влітку. Зоотоніми звучать по-різному у різних мовах, особливо не близькоспоріднених, порівняймо: собака ав-ав (рос.), гав-гав (укр.), woof-woof (англ.), wang-wang (китайськ.); свиня хрю-хрю (рос.), рох-рох (укр.), oink-oink (англ.), пао-пао (китайськ.). Від положення у структурі перцептивної категорії залежить сприйняття звуків етнічно значущих музичних інструментів: шотландської (чи ірландської) волинки, єврейського шофара („ієрихонська труба”), африканської вувузели; етнокультурно обумовленої мелодики: „Буддійська музика незвична для слуху європейця, вона здається йому різкою і немелодійною” [Данилова 2001, 21].

Визначенню підлягають також перцептивні прототипи художньої мови письменника. Зокрема, у Тараса Шевченка з-поміж колоративних позицію прототипів посідають кольори гами „блакитний – синій – зелений”, з-поміж звукових – „тихий” [Слухай 2011, 123-137].

Основні **смакові прототипи** відомі у діапазоні чотирьох. Смаки визначаються етнічними особливостями сприйняття. Наприклад, *солоний смак*, який градуований для європейця як „більш” або „менш” солоний, для жителя Південно-Східної Азії (китайця, корейця, японця) має також особливу позначку – „смачний” (так визначається смак ферментованої, витриманої їжі, з посилювачем смаку, як деякі східні соуси). Подібну позначку – „смачно” – має солодкий оселедець, типовий для національної датської кухні; слов'янами солодка друга страва, ще й рибна, сприймається з огидою. *Гострий смак* страви кваліфікується по-різному європейцями, які живуть в умовах помірного клімату, і жителями Сходу, Кавказу, Балканського півострова, що

живуть в умовах жаркого клімату і чия кухня потребує великої кількості гострих приправ, які завдяки бактерицидній функції заважають швидкому псуванню їжі. Аджика для жителів Менгрелії та Абхазії – звична приправа, для слов'ян – надто гостра, як і марокканська ла-хама, індійська чатні. Кваліфікатору „гострий” смак їжі у визначенні індійця відповідатиме „нестерпно гострий” у визначенні європейця. **Солодкий смак** страв, що сприймається як нормальний, прототиповий жителями східних країн, має кваліфікатор „надмірно солодкий” у європейців. За свідченням відомого кондитера Норберта Станні, „в Арабських Еміратах десерти набагато солодші, ніж у Європі” [Сметанская 2011, 22]. **Кислий смак** журавлини, прототиповий смак кислого для слов'ян, загалом жителів північних територій, видається „нестерпно кислим” для жителів південних регіонів Північної півкулі Землі.

Визначення „дивний”, „неприємний”, „огидний”, „неприйнятний” щодо страви свідчить про її віддаленість від тієї, що відповідає смаковому прототипу. Непрямим свідченням відповідності смаковому прототипу виступає помітна кількість слів на позначення певного продукту або їжі. А. Вежицька наводить такий приклад: у мові хануно на Філіппінах є 90 слів на позначення рису [Вежицькая 1999, 287].

Тактильні прототипи можна проілюструвати типовим сприйняттям „холодного” і „теплого” представниками різних етносів. Зрозуміло, що тактильний прототип „холодно” і „тепло” для жителів російського Оймякону (середня січнева денна температура становить -47 градусів) і австралійського узбережжя (середня денна температура взимку складає +20 градусів) не збігатиметься.

Прикладом **нюхового прототипу** є результат сприйняття запаху смаженого оселедця, приємного для корейця і огидного для європейця; чоу тофу (тухлої сої), запах якої є нейтральним для китайців (вони говорять, як часник або цибуля) і абсолютно неприйнятним, відразливим для європейців. Нейтральним вважають запах дуріану лише жителі Південно-Східної Азії; свіжої риби – жителі країн, які ловлять рибу в промислових обсягах (Китай, Індонезія, Індія); витриманого м'яса (як хакарл – витримане м'ясо акули – в Ісландії) – жителі півночі Європи та ескімоси. Французи вважають приємним різкий запах пліснявого сиру; не всі європейці поділяють цю думку.

Прикладом **синкретичного перцептивного прототипу** є сприйняття водночас запаху і смаку продукту бродіння риби, приємного для жителя Швеції (вони солять рибу в банках) чи Аляски (вони закопують рибу в землю) і неприємного на смак і запах для європейця.

Таким чином, феномени, які для етнічної спільноти знаходяться в центральній зоні, мають численні вербалізатори; позитивні кваліфікатори (чудово, гарно, приємно, смачно, і подібні) або не мають кваліфікаторів і позначають зону норми; формують еталони та стереотипи, ряди меліоративно забарвлених тропів. Прототипи іншої спільноти мають фіксовані кваліфікатори (як „червоношкіра”, „темношкіра”, „біла людина”; „холодно” чи „жарко” або негативні кваліфікатори (неприйнятно, неприємно, огидно, відразливо, жакливо і подібні). Відповідно, різними будуть порогові зони сенсорного сприйняття та їхня вербалізація (дуже гучний, надто гострий, страшенно різкий та под.). Градуальність демонструватимуть позитивні і негативні кваліфікатори.

Теорія прототипу передувала в когнітивній семантиці становленню теорії концепту – центрального поняття когнітивної семантики, а тепер, після „концептологічного буму”, можна прогнозувати новий етап розбудови прототипології: адже прототипи можуть засвідчити найбільш значущі зони і сенсорного, і ментального опрацювання світу творчою особистістю і „колективним розумом” етносу і, таким чином, вказати на зони преферентних смислів і особливості їхньої вербалізації, а також на актуальні і потенціальні ділянки концептуалізації.

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М., 1999.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1997.
3. Данилова Г. И. Мировая художественная культура: Учеб. для общеобраз. уч. зав. – М., 2001.
4. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – С. 13-27.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М., 1990.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. – К., 2008.
7. Слухай Н. В. Світ сакрального слова Тараса Шевченка. – К., 2011.
8. Сметанская О. «Каждое утро принц Чарльз заказывал к чаю корзиночку со свежей выпечкой» // Факты и комментарии. 02.09.2011.
8. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концепт, категория, прототип) // Науч.-техн. инф. Сер. 2. Информ. процессы и системы. – М., 1992. – № 3. – С. 2-7.
9. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М., 2003.
10. Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике // Вопросы языкознания. – 2007. – № 2. – С. 3-17.
11. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енцикл. довідник. – К., 1998.
12. Яворська Г. М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) // Мовознавство. – 1999. – № 2-3. – С. 43-49.

Смуцинська І.В., д.філол.н., проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СУЧАСНА ЛІНГВІСТИЧНА СЕМАНТИКА, ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті робиться огляд основних теорій, підходів і методів сучасної семантики з метою з'ясування її основних наукових здобутків та перспектив подальшого розвитку.

Ключові слова: семантика, значення, смисл, денотація, конотація.

В статье предлагается обзор основных теорий, подходов и методов современной семантики с целью установления основных достижений и определения перспектив развития.

Ключевые слова: семантика, значение, смысл, денотация, коннотация.

The article reveals with main current theories, approaches and methods in the field of semantic studies to determine the achievements and to define future perspectives of their development.

Key words: *semantics, meaning, sense, denotation, connotation.*

Сучасне мовознавство, яке оформилось як таке після появи «Курсу загальної лінгвістики» Фердинанда де Соссюра у 1913 році, за цей час пройшло досить довгий шлях, кардинально змінюючи час від часу наукові парадигми, підходи, методології тощо, що є неминучим, і зіткнулося наприкінці XX століття з проблемою своєрідної наукової «маргінальності», наукового «експансіонізму» (скористуємося терміном, уведеним до широкого обігу О.С. Кубряковою і започаткованого лінгвістами-текстологами Т. Енквістом і Ф. Данешем щодо інтеграції даних різних наук), який відбиває мету науковців поглянути на мову «цілісно» та «всєбічно», що призвело до появи у XX ст. і до широкого розвитку у XXI ст. саме таких наук (назвемо хоча б лінгвістику тексту, дискурсологію, лінгвокультурологію, соціолінгвістику, лінгвополітологію, когнітивістику, етнопсихолінгвістику тощо). Можна сказати, що сучасна семантика, яку після виходу у 2000 році книги І.М. Кобозєвої [Кобозева 2000] активно почали називати «лінгвістичною семантикою», відноситься саме до таких наук (оскільки до її сфери потрапляють і стилістика (проблема стилістичного значення, теорія конотації, контекстуальні смисли), і прагматика (прагматичне значення, імпліцитність, пресупозиція, перформативи тощо) і текстолінгвістика і герменевтика з їх намаганням тлумачення смислу тексту, і комунікативна лінгвістика тощо). Хоч, як це не дивно, довгий час семантику розглядали як один із розділів лексикології, звужуючи її об'єкт до сфери слова, як “науку про лексичне значення”, як це, наприклад, визначає проф. О.О. Андрієвська у своїй “Лексикології французької мови” [Andrievska 1958, 10] чи П'єр Гіро у своїй відомій книзі “La sémantique” (1966), яку він і починає твердженням: “La sémantique est l'étude du sens des mots” [Guiraud 1966, 5]. Однак, до речі, П.Гіро також підкреслює тісний зв'язок семантики з логікою, психологією, інформатикою, статистикою тощо, зазначаючи при цьому, що лінгвіст повинен все ж таки підтримувати автономію свого аналізу, оскільки “інтегрувати занадто” є небезпечним [Guiraud 1966, 125]. З іншого боку, і П.Гіро, і С.Ульманн [Ullmann 1965] говорять про три семантики, поруч з семантикою “лінгвістичною”, виокремлюючи семантику філософську, засновану на логіці, і загальну семантику, яка є психо-соціо-логією знака [Guiraud 1966, 7]. Нарешті, на думку проф. Ю.С. Степанова [Степанов 2010] (його теорія “трьохвимірного простору мови”), можна говорити про три історичні етапи розвитку мовознавства, про три основні парадигми – філософію імені, предиката та егоцентричних слів, які визначаються за трьома параметрами самої мови – семантикою, синтактикою, прагматикою (це і три аспекти семіотики Чарльза Морріса), що, з одного боку, вписує “семантичні проблеми” до розряду семіотичних, а з іншого, значно їх розширює, виводячи, зокрема, на лінгвокультурологічні. Зрозуміло, що такі проблеми не могли не цікавити такого видатного науковця, знавця багатьох мов, як Андрій Олександрович Білецький, ювілей якого ми вшановуємо і слухати лекції якого нам пощастило, і який був справжнім “філологом”, оскільки крім аналізу сучасних

і давніх мов, класичної філології, загального і романського мовознавства, значне місце в його творчому доробку належить і літературознавству. Однак повернемося до витоків семантики.

Якщо для Ф. де Соссюра і його близьких послідовників, мовознавчі студії базувалися перш за все на аналізові фонетики і морфології, смисловий бік слова і мовного знаку їх майже не цікавив, то з появою праць Мішеля Бреалю (статті “Les lois intellectuelles du langage” (1883), у якій і вводить сам термін “семантика”, яку він визначає як “science des significations”, книги “Essai de sémantique” (1897)), Арсена Дарместера (“La vie des mots étudiée dans leurs significations”, що вийшла через чотири роки після публікації М.Бреалю), і набагато пізніше С.Ульманна “Précis de sémantique française” (перше видання у 1952 році) та “La sémantique” П.Гіро (1966), семантика займає гідне місце серед об’єктів мовознавчого пошуку. Звичайно, з’являлися деякі роботи і до того, зокрема в Німеччині. Так, німецький латиніст К.Рейзиг вводить у 1839 році термін “семасіологія” і визначає її як галузь автономну від лінгвістики (термін існує і сьогодні і використовується зокрема в опозиції семасіологія/ономасіологія, тобто теорія значення/теорія номінації, семантика/семіолог (а не «семантик»)). Існував і третій термін – *сематологія*, що теж етимологічно походив від грецької основи «знак», однак він не прижився.

Що ж, власне, цікавило перших семасіологів? Мішель Бреаль, формулюючи завдання нової науки писав про те, що науковці більше займаються формою слів, а ось закони зміни значення слова, вибору, народження чи смерті виразу ще залишаються не дослідженими. Герман Пауль у своїх «Принципах історії мови» (1880) теж цілий розділ присвячує проблемі зміни значення і вперше аналізує і класифікує семантичні процеси за логічними принципами. Нарешті, розгортається ціла полеміка серед етимологів: якщо Гуго Шухард наполягає на необхідності залучення семантики до етимологічного аналізу, то Гастон Паріс вважає найважливішими регулярності фонетичних законів, а не «капризи» значень. Як би там не було, з цього часу семантика займає чільне місце у науковому пошуку, який і спричиняє необхідність розробки теоретичної бази.

Що ж стало об’єктами семантичних досліджень, зокрема для С.Ульманна [див.: Ullmann 1965], це:

- зв’язок семантики з іншими лінгвістичними дисциплінами, зокрема стилістикою,
- проблема знака і його смислу,
- проблема значення і «значущості» (що є одним з провідних термінів у теорії Ф. де Соссюра),
- проблема імені власного,
- проблема вмотивованості і довільності,
- проблема значення слова і його структури,
- проблема афективності,
- причини і механізми зміни значення,
- семантичні відношення у системі мови, зокрема синонімія, полісемія і омонімія як «межа» розвитку значення слова,

- структура словника, проблема семантичного поля,
- і нарешті, визначення семантичних «домінант» французької мови.

Як вирішені ці проблеми і розвиток яких семантичних теорій вони спричинили:

- по-перше, уведено поняття «*mot notionnel*» (Ж.Моліньє) і, відповідно, виділено класи слів як автономних, повнозначних, так і неповнозначних, з одиничним референтом (власні імена), чи дійсних, без власного предметно-логічного значення, а також службові слова, що виражають відношення, і вигуківі слова з вираженням не думки, а емоцій (див., наприклад, відому класифікацію, запропоновану російським мовознавцем Г.А.Уфимцеву),

- відповідно, розмежування внутрішньої і зовнішньої семантики, що досліджують сигніфікативне і референтне значення відповідно [див., наприклад: Кобозева 2000],

- намагання з'ясувати структуру значення призводить до появи і аналізу таких термінів як денотація, пов'язана з поняттям, що визнається ядром лексичного значення, і конотація (термін уводиться Л.Єльмслевом), як «додаткові, периферійні» смисли; це вже пізніше, застосування цих термінів у функціональному аспекті, їх аналіз у контексті художнього твору призводить Р.Барта до думки про те, що «денотація – це остання з конотацій» [Барт 2001],

- відповідно, розробляється теорія конотації і її структури (серед найвідоміших можна назвати теорію конотації визнаного французького мовознавця К.Кербра-Орекьйоні [Kerbrat-Orecchioni 1977], яка визначає конотацію як «*valeurs sémantiques additionnelles*» і намагається визначити не лише «*signifié de connotation*», але й її «*signifiant*»; а також теорію російської дослідниці В.М.Телія, викладену у її праці «Конотативний аспект семантики номінативних одиниць» [Телія 1986], де вона, нарешті, ставить крапку щодо довгих суперечок про її узуальний чи okazіональний статус і розуміє конотацію як таку, що виражає емоційно-оцінне та стилістично марковане ставлення мовця до дійсності при її позначенні у висловленні, на основі чого й виникає експресивний ефект,

- аналіз денотативного значення проводиться перш за все на основі семного (компонентного) аналізу і спричиняє введення в широкий обіг таких термінів як сема, семема, семантема, а також розрізнення інтегральних, диференціальних та потенційних сем значення (лексикографи надають перевагу методу логічної дефініції за включенням, розробленого ще Арістотелем),

- розробка моделей семіозису, назовемо хоча б п'ятикомпонентну модель, запропоновану Ч.Моррисом – знак, інтерпретанта, інтерпретатор, сигніфікат, денонат, уводить до аналізу суб'єктивний фактор (термін «інтерпретанта» був запропонований Ч.Пірсом), що спричиняє пізніше розмежування термінів поняття (як наукове) і концепт (як побутове), що відкриває шлях до широкого поля концептуального аналізу і зокрема, створення теорії прототипів (на базі психолінгвістики, перш за все назовемо праці Елеонор Рош) і теорії стереотипів, пов'язаної з соціолінгвістикою і філософією мови (Н.Putnam), та теорії соціальних репрезентацій (С.Московічі), що прийшла з соціології і де намагаються встановити перш за все колективні репрезентації, етносоціокультурні уявлення, спільні для всіх членів колективу; цікаво відмітити, що Е.Рош,

намагаючись з'ясувати «природні прототипи», визначає і найнетиповіші, наприклад, для фрукта – це маслина, для птаха – пінгвін, для транспортного засобу – ліфт тощо,

- розмірковування над поняттям дозволяє погляд на нього як з кількісного, так і з якісного боків, а отже, розмежування аспектів зміст/вміст (тут продовжують використовуватися терміни логіки екстенціонал / інтенціонал поняття,

- врахування контекстуального аспекту виводить на розмежування понять значення – смисл, а також значення – смисл – зміст, якщо врахувати і текстовий вимір, до речі, і розрізнення понять *contexte/ cotexte*, тобто лінгвістичного та екстралінгвістичного контекстів,

- аналіз типів значення, починаючи від первісного, етимологічного, призводить, по-перше, до розмежування понять етимологія /мотивація слова, і відповідно, розробку «внутрішньої форми» слова (В. фон Гумбольдт, О.Потебня), а також «народної», тобто хибної, етимології, по-друге, до чіткого вирізнення лексичного і граматичного значення (пригадаємо «глокую куздру» акад. Л.В.Щерби), по-третє, розмежування значень первинного/похідного, основного/вторинного, прямого/переносного, а також синтаксично зумовленого та фразеологічно зв'язаного тощо; широкий спектр переносних значень спричиняє розробку теорії метафори [Теория метафоры 1990],

- діхронічний та синхронічний підходи дозволяють подивитися на зміну значень у двох ракурсах: як полісемії – у даності мови, із визначенням метафори, метонімії і синекдохи як основних механізмів її творення, а омонімії – як межі її розвитку; як семантичної еволюції слів – історично, із з'ясуванням фундаментальних процесів, таких як звуження/ розширення, посилення/ послаблення, погіршення/ покращення, епонімія (як перехід власних назв до загальних) тощо,

- нарешті, проблеми структурування лексики призводять до створення так званої теорії поля, виникнення якої пов'язане з іменем німецького дослідника Йоста Тріра (1931) і виходу його праці, присвяченої аналізу концептуального поля мисленнєвої здатності у середньо-німецькій мові; поле визначається у нього як сукупність понять, що відносяться до певної сфери, при цьому кожний елемент взаємозалежно визначає межі свої і чужі, тобто має свою «значущість», і словник будь-якої мови структурований власне за такими «одинацями», відбиваючи певну картину світу (у Й.Тріра – середньовічну); пізніші праці диференціюють лексичні, семантичні, концептуальні, понятійні поля тощо,

- застосування терміну «семантика» до будь-якого знаку, а не тільки лексичного, розширює її межі і дозволяє дослідникам говорити про семантику речення, словосполучення, морфеми, синтаксичних зв'язків, висловлення, тексту [див.: Левицкий 2009],

- нарешті, як вже говорилося, значний розвиток прагматики і теорії висловлювання ставить пріоритетами аналізу прагматичне значення, пресупозицію, а також теорію імпліцитності [див., наприклад: Kerbrat-Orecchioni 1986], а розширення меж семантичного аналізу дозволяє його застосування до вирішення мовнокультурних проблем (назвемо, хоча б відому працю Анни Вежицької «Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики» [Вежицкая 2001].

Завершуючи наш невеликий огляд проблем семантики, зазначимо, що, звичайно, не можливо у невеличкому екскурсі врахувати всі надбання сучасного мовознавства, а по-друге, як будь-який критичний огляд, наш теж не позбавлений суб'єктивності, однак ми намагалися не загубити суть – аналіз значення і проблем, з ним пов'язаних.

1. *Барт Р. S/Z.* / Роланд Барт. – 2-е изд. - М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
2. *Вежбицкая А.* Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
3. *Кобозева И.М.* Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
4. *Левицкий Ю.А.* Проблемы лингвистической семантики / Ю.А. Левицкий. – 2-е изд. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 152 с.
5. *Степанов Ю. С.* В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов. – М.: ЛИБРОКОМ, 2010. – 336 с.
6. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
7. *Теория метафоры* (под ред. Н.Д.Арутюновой). – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
8. *Andrievska A.* Cours de lexicologie française / A. Andrievska. – Kiev: Edition de l'Université de Kiev, 1958. – 139 с.
9. *Guiraud P.* La sémantique / P. Guiraud. – P.: PUF, 1966. – 128 p.
10. *Kerbrat-Orecchioni C.* La connotation / C. Kerbrat-Orecchioni. – Lion: PUL, 1977. – 256 p.
11. *Kerbrat-Orecchioni C.* L'implicite. / C. Kerbrat-Orecchioni – P.: Armand Colin, 1986. – 404 p.
12. *Ullmann S.* Précis de sémantique française / S. Ullmann. – 3-е éd. – Berne: Editions A.Francke, 1965. – 352 p.

Снитко О.С., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОБРАЗНИ СТЕРЕОТИПИ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ “ЕТНОС І МОВА”

Статтю присвячено аналізу образних стереотипів як елементів когнітивної бази людини, які виступають у функції еталонів аксіологічної оцінки.

Ключові слова: образ-стереотип, емотивна оцінка, етнічна свідомість.

Статья посвящена анализу образных стереотипов как элементов когнитивной базы человека, выступающих в функции эталонов аксиологической оценки.

Ключевые слова: образ-стереотип, эмотивная оценка, этническое сознание.

The article focuses on the analysis of stereotype images as the elements of the cognitive base of man which act as standards of axiological evaluation.

Key words: stereotype image, emotive evaluation, ethnic consciousness.

Значну увагу сучасної лінгвістики привертає феномен мовної особистості, яка складається з трьох рівнів – **вербально-семантичного**, що охоплює словник і граматику, **когнітивного**, що відбиває систему індивідуальних знань про світ, і **прагматичного**, який обіймає сукупність духовних цінностей та соціально-психологічних настанов суб'єкта [Караулов 1987, 5].

Розробка теорії мовної особистості вимагає відповідей на значну кількість питань: про організацію внутрішнього лексикону (або асоціативно-вербальних мереж носіїв мови), про систему ментальних одиниць, які структурують так звану когнітивну базу людини, закономірності її мовленнєвої поведінки, про критерії та засоби вираження оцінки явищ навколишнього середовища. За кваліфікацією Н.Д.Арутюнової, “оцінка є однією з найважливіших категорій людської свідомості”, ця категорія обумовлена фізичною та психічною природою людини, її буттям та відчуттям [Арутюнова 1984, 6].

У людській свідомості інтелектуальні та емоційні аспекти оцінки тісно пов'язані, отож звернення до мовної компетенції людей з метою уточнення характеру оцінки, що виражається мовною одиницею, далеко не завжди дає позитивні результати., бо мовна інтуїція “не у всіх випадках розрізняє логічний та емоційний зміст мовного знака” [Луцькіна 1986, 54]. Незважаючи на це так звані мовні механізми утворення інтелектуально- та емоційно-оцінних одиниць досить чітко розмежовуються. Якщо інтелектуально-оцінні одиниці (*високоякісний, героїзм, доброзичливість, аморальний, злочинність*) утворюються як результат об'єктивації певних денотативних ознак предмета, реально притаманних йому, то виникнення емоційно-оцінних одиниць (*ядерний дракон, вогнище ненависті*) зумовлено інтенцією людини знайти певний еталон, певний образний стереотип, спираючись на який можливо схарактеризувати негативні чи позитивні якості предмета.

Внутрішня форма емотивно-оцінних одиниць здатна відтворювати стереотипний образ, який виступає як своєрідний соціальний еталон негативного чи позитивного. Так звані образні стереотипи, що функціонують як еталони позитивного чи негативного, утворюють певну бінарну ієрархію [Снитко 1992, 62], яка складається з рядів опозицій (*світло – темрява, життя – смерть, верх – низ, здоров'я – хвороба тощо*): *світло реформ – екологічна темрява, зародки нової економіки – ядерна смерть, п'єдестал народних симпатій – атомна безодня, оздоровлення фінансів – лихоманка кризи*. Опозиції можуть утворюватись і амбівалентними символами, до яких належать, наприклад, символи *води та вогню*. Порівняйте: *полум'я кохання – полум'я національної ворожнечі, гейзери народної творчості – водовороть злидненості*.

Аксіологічно марковані образи мають глибокі історичні корені, їхній зміст тісно пов'язаний з етнокультурними рисами мовної особистості. Пор., наприклад, давньослов'янське та сучасне аксіологічне забарвлення образів *вогню та води*. За свідченням Я.Головацького, у слов'ян було поняття про два вогні: один був животворний, нерозлучний зі світлом, другий – руйнівний, породжений питьмою; вода також була “заселена істотами, що слугували доброму чи злому началу: хоча вода була свята, але зла істота насилала на неї своїх слуг для отруєння людського щастя”

[Головацький 1991, 41]. У свідомості сучасної людини вогонь і вода також пов'язані з полярними аксіологічними смислами.

Образ – соціальний еталон позитивного чи негативного – виступає як динамічний феномен: він своєрідно акумулює все багатство асоціацій, яке відповідає певному конкретно-історичному етапу у розвитку континууму, зміст образу з часом може змінюватись, збагачуючись новими конотаціями, які нашаровуються на вже існуючі. Так, наприклад, християнське тлумачення образів Світла і Темряви нашаровується на давньослов'янське, мотивуючи характер імплікацій у свідомості сучасного носія мови. “Життя внутрішньої форми треба розуміти як розвиток” [Шпет 1927, 118]; ця ідея Г.Шпета виявляється релевантною для внутрішніх форм емотивно-оцінних одиниць.

Отже у свідомості соціуму існують, так звані, колективні образи, які транслюються від покоління до покоління та не залежать від буття окремої особистості. Ці образи виступають як соціальні еталони, які акумулюють емпіричні знання народу. Пор., наприклад, образний стереотип *бджоли* як певний соціальний *еталон працелюбності*; просторові образи сприйняття *часу* (*час тече, біжить, плине*). На думку філософів, „з одного боку, ми володіємо колективною свідомістю, що включає у себе вірування та уявлення, які ми привласнюємо за традицією, з іншого боку, ми маємо індивідуальну свідомість, що містить ідеї та образи, які ми здобули за допомогою власного досвіду” [Московичи 1998, 129-130].

Психолінгвістичні експерименти різних видів допомагають зрозуміти деякі типові характеристики образних стереотипів, які корелюють з відповідними вербальними одиницями. Так, наприклад, спрямований асоціативний експеримент з україномовними та російськомовними інформантами окреслив певні ознаки образних корелятив таких слів, як *пекло* / *ад* , *безодня* / *пропасть* : *пекло* – гаряче, вогняне, червоне, страшне, чорне, жахливе; *ад* – раскаленный, огнедышащий, жаркий, мученический, демонический, чертов; *безодня* – глубока, чорна, страшна, мовчазна, темна; *пропасть* – глубокая, страшная, бездонная, темная, черная, ужасная, разверзающаяся, холодная, зияющая.

Розуміння образу як глибинної структури мовного знака є закономірним наслідком розвитку концепції образної основи розумових процесів, яка повністю відповідає сучасному напрямку природознавчих теорій. У сучасній когнітології образ як елемент універсально-предметного коду, коду думки, тлумачиться як базовий шар концепту [Попова, Стернин 2001 (6); 2002]. Чуттєвий образ кодує концепт, формуючи одиницю універсально-предметного коду. У процесі мислення людина оперує образами, які „несуть” закріплені за ними раціональні знання [Попова, Стернин 2007, 40-41]. Саме у такому розумінні виявляється психолінгвістичний аспект проблеми концептів та концептосфери.

Спираючись на можливість логічного структурування образів-еталонів у парадигми та загальну систему, було розроблено гіпотезу про психологічну нерівноправність внутрішніх форм емотивно-оцінних одиниць, про здатність цих образів мати різну аксіологічну силу.

З метою вирішення цього питання було проведено психолінгвістичний експеримент, у якому взяли участь 50 інформантів-представників різних тезаурусних груп (викладачі вищих навчальних закладів, студенти, наукові співробітники, військові, тощо). Інформантам було запропоновано утворити негативно-оцінні назви (як відомо, негативна оцінка має значно більше психологічне значення для людини, ніж позитивна), використовуючи певну кількість образних стереотипів і означень-кваліфікаторів (а саме – *ядерний, екологічний*), та оцінити за дев'ятибальною шкалою рівень аксіологічної сили змодельованих одиниць. Вибір дев'ятибальної шкали зумовлено кількістю запропонованих образів; у свою чергу вибір образних стереотипів мотивувався частотністю їх реалізації в газетно-публіцистичних текстах. Загальна кількість цих образів не перевищувала обсяг оперативної пам'яті людини (7+2).

На думку інформантів, найвищий ступінь негативної оцінки може бути виявлений за допомогою образу **апокаліпсиса** (середній бал – 13,3); на другому місці – образ **пекла** (середній бал – 13). Приблизно однаковий аксіологічний потенціал мають образи **безодні** (12,5) і **смерті** (12,3). Далі бали розподіляються так: **чума** (парадигма образів хвороб) – 10,8, **меч** (парадигма образів зброї) – 10,7, **вихор** (парадигма образів стихійних природних явищ) – 8,4; **темряви** (парадигма образів пітьми) – 8,3, **потвори** (парадигма образів страхіть) – 7.

Апокаліпсис, що символізує кінець усього живого на Землі, усвідомлюється як образ глобальної катастрофи планетарного масштабу, в результаті якої людина втрачає не тільки своє минуле й сучасне, але й майбутнє – своїх нащадків. Пор. найтиснячі образні уявлення апокаліпсиса у свідомості людини, пов'язані з актуалізацією семантики відповідного слова (інформанти – студенти магістратури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2011 рік): «... крушение, рушатся дома; землетрясение, трещины под ногами; все проваливается сквозь землю; темно, небо тяжелое и низкое, много красного, яркого света»; «возникают картины войн, пепелищ, сражений, огонь и дым, который охватывает всю землю, конец света»; «мне представляется космос; в пространстве происходит взрыв; все, что было до этого, исчезает; пустота»; «громодная воронка на выжженной земле, ничего нет, все серое, небо серое, нет солнца, ни человека, ни растения, ни животного, ничего живого, все мертво, мир мертв». Звертає на себе увагу не тільки співвіднесеність запропонованих інформантами уявлень з архетипами вогню, низу, темряви, смерті тощо, але й також їхня культурна маркованість – відповідність образам, змальованим євангелістом Іоанном в останній книзі Нового Заповіту (цікаво, що переважна більшість інформантів з відповідним прецедентним текстом не була знайома). Звернення до образу апокаліпсиса як до еталона найсильнішої негативної оцінки зумовлено тим, що людина усвідомлює себе часткою певної соціальної спільності – всього людства, часткою живого організму Землі. Ось чому кінець Світу – найстрашніше явище, що загрожує людині, перед яким втрачає сенс усе, чим вона живе. Порівняймо асоціації-означення, які добирали інформанти до слова *«апокаліпсис/ апокаліпсис»* - страшний, жадливий, світу, біль, біблійний, Святе Письмо, Біблія, очікуваний, темрява, повна мряка, Землі, без життя, Откровення, боюся, кінець усьо-

му й усім; страшный, жуткий, ужасный, устрашающий, жизни, человечества, мира, надвигающийся, окончательный, библейский, пугающий, неотвратимый.

Образ пекла як архетипічний символ негативного, як і символ кінця Світу, також сформувався під впливом християнського світогляду. “Про поділ позаробового життя окремо для добрих і окремо для злих дохристиянських звісток не маємо, – підкреслює митрополит Іларіон, – його принесло, певне, християнство” [Митрополит Іларіон 1992]. Пор.: аналогічне твердження Б.О.Успенського [Успенский 1982, 144].

За народною уявою, пеклом керує сам диявол, душу, що прямує у пекло, захоплюють демони, які б’ють її, штовхаючи в преісподню і темниці пекельні [О необходимости ...1982, 4-5]. Пор. опис пекла за народними повір’ями в “Енеїді” І.Котляревського. Отож людину лякають можливі позаробові страждання, страх болу, розплати за гріхи. Саме цей негативний зміст закодований у народній свідомості. Окреслюючи зміст стереотипного образу пекла, В.Жайворонок відзначає: «пекло – потойбічне місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук – завжди кипіти в смолі й горіти у вічному вогні» [Жайворонок 2006, 436]. Порівняймо образні уявлення про пекло, які супроводжують актуалізацію слова: «большая дыра в земле, из которой вырывается огонь; все вокруг красное и оранжевое; там пусто, никого нет»; «пространство, окруженное высоким заграждением; в темноте светит красный цвет; посередине расположено озеро с бурлящей водой, вокруг него – души умерших, тишина, иногда слышны резкие громкие звуки», «воронка, состоящая из 9 кругов, каждый из которых уже предыдущего; на каждом мучаются души грешников», «возникают картинки из «Божественной комедии Данте и картинки из «Энеиды» И.Котляревского», «Черный квадрат К.Малевича». Запропоновані описи стереотипних уявлень не тільки виявляють зв’язок з найдавнішими образами-архетипами низу, вогню, темряви тощо, але й демонструють співвіднесеність з так званими прецедентними феноменами та текстами. Такі уявлення мотивують значний негативний аксіологічний потенціал відповідного стереотипу та характер імплікацій, які супроводжують його реалізацію мовною особистістю сьогодні.

Як відомо, Рай знаходиться на небі, а пекло – під землею. Отож, мабуть, не дивно, що образ безодні, який репрезентує парадигму образів низу, виступає як досить виразний еталон негативної оцінки, бо внутрішнє та в релігійній символіці пов’язаний з хаотичною темрявою муки, покари. Крім того людині завжди притаманний страх втратити точку опори [див. Уилрайт 1990, 102].

Якщо в логічній ієрархії образів-індикаторів негативної оцінки символ смерті виступає ключовим і зумовлює всю систему опозицій, то у психологічній ієрархії цих образів займає лише четверте місце. Спеціальні дослідження народних уявлень про смерть свідчать, “що яскраво виражене у християнстві сприйняття смерті як кари Божої за гріх не присутнє так ясно і чітко в народній уяві. Остання більше акцентує увагу на трактуванні смерті як обов’язкового неминучого кінця кожної людини” [Зварич 1993, 44-45]; пор. народні приказки: “І в піч намуруйся, а смерть знайде”, “Думки за горами, а смерть за плечима”. Смерть – це продовження життя, але в іншій якості, це перехід в інший тип буття. Коментуючи вірування первісної людини, митрополит Іларіон зазначає: “Первісна людина глибоко вірила, що зі смертю вона не припиняє свого життя, а тільки переходить до іншого світу” [Митрополит Іларіон 1992].

Певне тлумачення смерті у дохристиянських та християнських віруваннях народу детермінує інваріантні істичні складники свідомості сучасної людини, яка також усвідомлює смерть як кінець можливостей прислужитися рідним та близьким, реалізувати свої здібності. Ось чому образ смерті все ж таки має значний негативно-аксіологічний потенціал, поступаючись місцем образам кінця Світу, пекла та безодні.

Образ чуми – страшною хвороби, яка, розповсюджуючись, загрожуює життю великої кількості людей, та образ меча як знаряддя зброї пов’язані у людській свідомості з загрозою життю, з небезпекою, але не сприймаються так трагічно, як поняття смерті, мабуть тому, що кожен сподівається уникнути загибелі від меча чи захворювання.

У народній свідомості відбулося уявлення про хвороби як про “напад на людину духів п’їтьми”, отож і лікування їх полягало в замовлянні, зверненому до сонця, багаття, взагалі до яскравого світла, потім – за християнської доби – до різних святих [Булашев 1992, 213]. Деякі хвороби народ і понині уявляє собі в образах цілком певних істот. За Г.Булашевим, чуму уособлюють в образі “хитрої багатой панянки, яка роз’їждає в екіпажі, запряженому шестериком білих коней, до того ж за кінцями неодмінно біжать хорти” [Булашев 1992, 219]. Чума вдається до різних хитрощів, щоб люди занедужали і померли.

Усвідомлення руйнівної сили вихору, який загрожуює знести будівлі, знищити все живе, зумовлює негативне забарвлення образу, який, виникаючи у мовців, певним чином впливає на їхній емоційний стан. Цілком утилітарне розуміння сили повітряної стихії нашаровується на своєрідне тлумачення цієї етноміфологеми в системі народного світогляду: вихор – це чортове весілля, “чорт з відьмою бореться”; “церква з глибокої давнини взяла повітря під свої ревні моління, – відзначає митрополит Іларіон, – і молиться “о благорастворенні воздухів. Апостол Павел у своєму Посланні до Єфесеян 2.2 згадує “князя, що панує в повітрі, цебто диявола” [Митрополит Іларіон 1992, 50-51]. Відповідний коментар знаходимо й у книзі В.Жайворонка «Знаки української етнокультури»: «у народі говорять, що вихор – це диявол, тому, коли несеться вихор, радять кинути в нього перехрещеною сокирою чи ножем, і вихор усухне» [Жайворонко 2006, 88].

Протиставлення світла і темряви було ключовою опозицією у давньослов’янській міфології. Добре начало відомо під іменем Білобога, протилежне – під іменем Чорнобога [Головацький 1991, 27]. Протиставлення Світла і П’їтьми як Божественної животної сили і руйнівної сатанинської – домінанта християнського світогляду [Див.: Біблія, Книга Буття, 1; Іоан. 1]. Отож, на перший погляд, досить дивним виглядає невелике оцінне навантаження образу темряви, яке було виявлено засобами психолінгвістичного експерименту. Справа, мабуть, у тому, що умови життя сучасної людини не дають підстав сприймати темряву катастрофічно. Розуміння п’їтьми прагматичною свідомістю людини кінця ХХ століття не аналогічне за своїм змістом міфологічному та канонічно християнському, і, власне, цей факт знижує аксіологічну силу образу, який, завдяки етнокультурному змісту, продовжує залишатися індикатором негативної оцінки і зберігає відповідний характер імплікацій. Пор. прислів’я: «Хто в темряву дивиться, той од світла кривиться».

Аналізуючи проблеми історичної “пам’яті” слова, його кумулятивної функції, яка спирається на культурно-історичний та мовний досвід людини, дослідники звертали увагу в першу чергу на категорію значення слова (слово – це “колективна пам’ять но-сів мови, “пам’ятка культури”, “дзеркало життя нації” [Верещагин, Костомаров 1980, 7; Телия 1986, 102-104] як елемента вербально-семантичного рівня мовної особистості, забуваючи про елементи інших рівнів мовної особистості – когнітивного та прагматичного. Вивчення стереотипів-уявлень дає можливість засередити увагу саме на образі, який одночасно є елементом внутрішньої форми мовного знака, основою мислення і специфічною формою зберігання знань про зовнішній світ і про саму людину.

Стереотипне уявлення – це ментальна структура, що передбачає наявність конкретного образу, стійко пов’язаного у відповідній культурі з певним явищем навколишньої дійсності як соціально прийнята форма його сприйняття [Шведова 2008, 1]. Інваріантні ознаки такого образу «накладаються» на аперцептивний досвід людини. Образи-стереотипи є специфічною формою зберігання знань, вони співвідносяться з найдавнішими архетиповими уявленнями про світ і характеризуються культурною маркованістю та передбачуваністю векторів асоціативних зв’язків. Образні стереотипи об’єктивуються одиницями різних семіотичних кодів, передусім мовного. Мовні засоби вираження образних стереотипів є аксіологічно маркованими одиницями, за допомогою яких створюються емотивно-оцінні позначення.

1. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни языка // Проблемы структурной лингвистики 1982. – М., 1984. 2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. К., 1992. 3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. М., 1980. 4. Виклади давньослов’янських легенд, або міфологія укладена Я.Ф.Головацьким. К., 1991. 5. Жайровонек В.В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. К., 2006. 6. Зварич С. Смерть у системі народного світогляду / Родовід. Наукові записки до історії культури України: дослідження, архівні матеріали, публіцистика. 1993, число 5. 7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность М., 1987. 8. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М., 2003. 9. Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Новосибирск, 1986. 10. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. К., 1992. 11. Московичи С. Машина, творящая богов. М., 1998. 12. О необходимости и спасительных плодах поминовения усопших. – М., 1982. 13. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с. 14. Снитко Е.С. Культурологический анализ образов-индикаторов оценочных смыслов // Язык и культура. Первая международная конференция. Материалы. Киев, 1992. 15. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М., 1986. 16. Уилрайт Ф. Метафора и реальность // Теория метафоры. М., 1990. 17. Успенский Б.А. Филологические разыскания в области славянских древностей. – М., 1982. – С.144. 18. Шведова М.О. Вербалізація образних стереотипів сприйняття часу в російській мові. АКД, К., 2008. 19. Шнет Г. Внутренняя форма слова. М., 1927.

ДИСФЕМІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИКРИТТЯ ЕВФЕМІСТИЧНИХ ПОЗНАЧЕНЬ (на матеріалі парламентських текстів ФРН та Швеції)

У статті розглядаються механізми дисфемістичного викриття евфемістичних позначень, які використовуються учасниками парламентської комунікації ФРН та Швеції. Особлива увага приділяється семантичному взаємозв'язку дисфемістичного та відповідного евфемістичного позначення, що викривається.

Ключові слова: евфемізм, дисфемізм, оцінне значення, парламентська комунікація.

В статье рассматриваются механизмы дисфемистического разоблачения эвфемистических обозначений, которые используются участниками парламентской коммуникации ФРГ и Швеции. Особое внимание уделено семантической взаимосвязи между дисфемистическим и соответствующим эвфемистическим обозначением, которое разоблачается.

Ключевые слова: эвфемизм, дисфемизм, оценочное значение, парламентская коммуникация.

The article considers the mechanisms of dysphemistic revealing of euphemisms that are used in the parliamentary communication of Germany and Sweden. The special attention is paid to the semantic interrelationship between dysphemism and the corresponding euphemism that is revealed.

Key words: euphemism, dysphemism, evaluative meaning, parliamentary communication.

Сучасна лінгвістика виявляє значний інтерес до дослідження евфемізмів. Про це свідчить поява численних наукових праць [Великорода 2008; Серажим 2004; Тимченко 2009; Януш 2009; Forster 2009 та ін.]. У полі зору дослідників перебувають переважно семантичний та прагматичний аспекти евфемії, розглядаються способи та засоби евфемізації, а також функції, які виконують евфемізми. Водночас, практично недослідженим залишається питання, яким чином здійснюється вербальна реакція учасників комунікації на використання евфемістичних позначень.

Значний інтерес становить вивчення вербальної реакції на використання евфемізмів у парламентській комунікації. Це пов'язано зі специфікою цієї сфери спілкування. Парламентська комунікація відзначається наявністю двох груп комунікантів, що мають протилежні комунікативні цілі, – представників правлячої коаліції та опозиції. Використання евфемізмів, сприяючи досягненню комунікативних цілей однієї політичної групи, діє всупереч інтересам протилежної політичної сили. Як наслідок, у політичних опонентів виникає потреба в здійсненні комунікативної дії у відповідь, що має на меті викриття евфемістичного позначення.

Аналіз парламентських текстів ФРН та Швеції свідчить про те, що викриття евфемізмів може здійснюватися декількома різними способами. Зокрема поширеним є викриття евфемізмів за допомогою дисфемізмів. З погляду напрямку зміни оцінного значення порівняно з нейтральним позначенням та функціональних властивостей дисфемізм є протилежністю евфемізму, що зумовлює розгляд дисфемії поряд з евфемією у лінгвістичних працях [Вострецова 2009; Манютіна 2006; Мосієвич 2009; Тимченко 2009; Allan 2006 та ін.]. Протилежні функціональні властивості евфемізмів та дисфемізмів роблять дисфемізм зручним засобом викриття евфемістичних позначень. З огляду на це, метою статті є з'ясувати, як саме відбувається дисфемістичне викриття евфемізмів у парламентській комунікації ФРН та Швеції.

Перш за все, слід відзначити, що дисфемістичне викриття евфемістичних позначень у парламентській комунікації найчастіше полягає у використанні дисфемізму на позначення того самого поняття, на позначення якого було вжито евфемізм представником протилежної політичної сили. При цьому дисфемізм, що використовується у відповідь на вживання евфемізму політичними опонентами, пов'язаний насамперед не з нейтральним позначенням, а з евфемізмом, що знаходить вияв у виборі дисфемістичного позначення.

Georg Nüßlein (CDU/CSU): – Ich bin kein Kernenergiefan, aber ich sage Ihnen deutlich: Wir brauchen die Kernenergie als Brücke in einen Energiemix, den wir heute noch nicht kennen. (...) Das scheint doch so zu sein. Denn ich kann mir durchaus vorstellen, dass wir irgendwann einmal ganz andere Energiegewinnungsformen haben.

(Jürgen Trittin (Bündnis 90/Die Grünen): Solange machen wir Kernenergie? Eine Brücke ohne Ende, eine Brücke ins Nirwana!)

У цьому прикладі, реагуючи на евфемізм депутата з ХДС/ХСС *Brücke in einen Energiemix*, депутат опозиційної фракції Союз 90/Зелені вживає дисфемізми *Brücke ohne Ende* та *Brücke ins Nirwana*. Оскільки підбір дисфемістичного позначення зумовлений прагненням викрити евфемізм, використаний політичними опонентами, ці дисфемізми мають у своєму складі спільну з евфемізмом лексику *Brücke*.

Варто відзначити, що дисфемізм у відповідь вжито не у промові, а шляхом вигуку з місця. Репліки з місця є одним із основних засобів діалогічності, що використовуються учасниками парламентської комунікації з метою дисфемістично відреагувати на виступ політичного опонента. Така форма діалогічності дає можливість одразу викрити евфемістичне позначення.

На відміну від парламентських дебатів у Бундестагу Німеччини, Риксдагу Швеції не властиве використання нерегламентованих реплік з місця. Дисфемістичне викриття евфемізмів може бути здійснене політичним опонентом лише тоді, коли він отримає право виступу. Як наслідок, значною мірою втрачається доцільність такої мовної дії. Зважаючи на це, дисфемістичне викриття евфемізмів у парламентській комунікації Швеції здійснюється порівняно рідко.

Lars Johansson (s): (...) Det stämmer, som negon sade, att Sverige har blivit ett skatteparadis för kapitalister. Inte illa för den som har pengar, och inte för den som har som jobb att förvalta andras förmögenheter. Detta stod att läsa i Affärsvärlden för negot er sedan under rubriken "Hälsningar fren skatteparadiset".

Men Moderaterna ger vidare för att leva upp till begreppet "skatteparadis". Man kallar det dock för arbetarnas skatteparadis. (...)

(Укр. Ларс Йоханссон (Соціал-демократична партія): (...)) Правда, як хтось сказав, що Швеція стала податковим раєм для капіталістів. Непогано для тих, хто має гроші і для тих, чия робота полягає в управлінні статками інших. Це можна було прочитати в „Аффешвельден” („Діловий світ”) деś з рік тому під заголовком „Витання з податкового раю”.

Але члени Поміркованої партії ідуть далі, для того щоб воскресити поняття „податковий рай”. Але це називають податковим раєм робітників.(...))

У цьому прикладі з парламентської комунікації Швеції комунікативна боротьба розгортається навколо позначення *skatteparadis* (укр. податковий рай). Це позначення може бути як евфемістичним, так і дисфемістичним залежно від контексту. Представники правлячої партії називають Швецію податковим раєм для робітників. Опозиційний депутат викриває цей евфемізм, перетворюючи його в дисфемізм *skatteparadis för kapitalister* (укр. податковий рай для капіталістів). У цьому разі спостерігається протиставлення різних верств суспільства: робітників, що складають більшість населення, та найбагатших підприємців, занадто привабливі податкові умови для яких розглядаються опозиціонерами як негативне явище.

У іншому прикладі дисфемізм *Politik der eingeschlafenen Füße* використовується замість евфемістичного *Politik der kleinen Schritte*.

Guido Westerwelle (FDP): Aber das Entscheidende ist: Nicht, dass die Krise da ist, kritisieren wir an der Arbeit der Bundesregierung, sondern wir kritisieren, dass Sie in guten Zeiten, in den fetten Jahren für die mageren Jahre nicht vorgesorgt haben und dass Sie jetzt, da die mageren Jahre weiß Gott vor der Tür stehen – in Wahrheit sind wir mittendrin –, immer noch nicht beherzt handeln, sondern sich immer noch mit einer Politik der kleinen Schritte zufriedengeben. Sie merken gar nicht: Ihre Politik der kleinen Schritte, die einmal von der Großen Koalition als neues Politikprojekt gelobt wurde, ist eine Politik der eingeschlafenen Füße geworden, weil Sie sich nicht mehr einig sind.

У цьому разі також спостерігаємо подібність між евфемістичним та дисфемістичним позначеннями. Зокрема, спільність виявляється в схожій семантиці. До семантичного складу як евфемістичного, так і дисфемістичного позначення входить спільний компонент „рух”. Водночас, оцінне значення дисфемізму змінюється на протилежне за рахунок компоненту *eingeschlafen*. Однаковими є також синтаксичні моделі побудови евфемістичного та дисфемістичного словосполучень.

Для дисфемістичного викриття евфемізму в парламентській комунікації ФРН може використовуватися також прикметник *selbsternannt*.

Oskar Lafontaine (Die Linke): Ich sage noch einmal an die selbsternannte Familienpartei CDU: Sie sind verantwortlich für die Zerstörung der Familien in unserem Land; denn junge Leute, die nicht wissen, ob sie in ein paar Monaten noch Geld auf dem Konto haben, können weder eine Familie gründen noch Kinder in die Welt setzen.

У цьому прикладі евфемізм *Familienpartei* CDU перетворюється на дисфемізм *selbsternannte Familienpartei* CDU. У цьому разі відсутня необхідність додатково вказувати на те, що політичні опоненти використовували евфемізм, який тепер розвін-

чується за допомогою дисфемізму. Така вказівка міститься в самому дисфемістичному позначенні (прикметник *selbsternannt* вказує на те, що авторами висловлювання *Familienpartei CDU* є самі представники цієї партії).

Використовуються також дисфемістичні позначення, що відзначаються протилежною семантикою порівняно з відповідними евфемізмами.

Bärbel Höhn (Bündnis 90/Die Grünen): Sie sprechen von Atomkraft als Brückentechnologie, de facto wirkt diese aber wie eine Mauer. Sie errichten eine Mauer gegen die erneuerbaren Energien, die sozusagen mit Vollgas gegen diese Mauer fahren..

Замість *Brückentechnologie* тут використовується позначення *Mauer*, що перебуває з евфемістичним позначенням у відношенні антонімії.

Дисфемістичне викриття евфемізмів може здійснюватися також із безпосередньою вказівкою на те, що політичні опоненти приховують негативні явища.

Klaus Ernst (Die Linke): (...) Selbst die eigenen Leute in der Koalition sagen, dass dies Unfug ist. Herr Dobrindt von der CSU sagt: Was die FDP hier als flexible Frühverrentung tarnt, ist in Wahrheit ein gigantisches Entlassungsprogramm auf Kosten der Steuerzahler.

У цьому прикладі з парламентської комунікації Німеччини опозиційний політик викриває евфемізм *flexible Frühverrentung*. При цьому він прямо вказує на те, що це позначення навмисно використовується задля приховування сутності явища. Після цього Клаус Ернст використовує дисфемізм *ein gigantisches Entlassungsprogramm auf Kosten der Steuerzahler*, пропонуючи у такий спосіб альтернативне позначення того самого явища. Використовуючи евфемізм, опозиційний політик цитує політичного опонента, вказуючи на те, що цей погляд поділяють самі представники влади.

У наведених прикладах дисфемізм вживався на позначення того самого поняття, що й евфемізм. Водночас, використання евфемізму може спонукати політичних опонентів до вживання дисфемізму на позначення іншого денотата. Такі дисфемістичні позначення за семантичним складом та синтаксичною структурою відмінні від відповідного евфемізму.

Oskar Lafontaine (Die Linke): Nun komme ich zu dem größten Flurschaden, den der Neoliberalismus angerichtet hat (...). Das ist die Flexibilisierung der Arbeitsmärkte. Dies ist eines der törichtsten und verhängnisvollsten Wörter, die das Denken und Handeln vieler bestimmt haben und die zu enormen Schäden für viele Menschen in Deutschland geführt haben.

У цьому висловлюванні опозиційного депутата присутня вказівка на маніпулятивний характер евфемізму. За допомогою дисфемізму *der größte Flurschaden* здійснюється викриття евфемізму *Flexibilisierung der Arbeitsmärkte*. При цьому дисфемізм позначає не денотат евфемізму, а саме евфемістичне позначення, тобто висловлювання політичних опонентів.

В іншому прикладі опозиційний політик викриває евфемізм *Brückentechnologie* й використовує на його противагу дисфемізм *ein Schritt ins Gestern*.

Eva Bulling-Schröter (Die Linke): (...) Dies ist der Grund dafür, warum weder Kohle noch Atomkraft Brückentechnologien ins solare Zeitalter sind. Im Gegenteil: Ihr Schutz ist ein Schritt ins Gestern.

У цьому разі дисфемізм використовується на позначення не самої технології вироблення енергії на атомних та теплових електростанціях, а дій влади.

Підсумовуючи, варто відзначити, що використання евфемізмів у парламентській комунікації спонукає політичних опонентів до вербальної реакції, що може виявлятися у використанні дисфемізмів у відповідь. Вживання дисфемізмів у відповідь на використання евфемізмів політичними опонентами значно більш поширене в парламентській комунікації ФРН порівняно з парламентською комунікацією Швеції. Дисфемістичні позначення у відповідь на використання евфемізмів політичними опонентами найчастіше позначають той самий денотат, на позначення якого раніше було вжито евфемізм. При цьому дисфемізми, як правило, відзначаються подібністю семантичного складу та синтаксичної побудови. Водночас, відбувається зміна оцінкового значення на протилежне.

1. *Великорода В.Б.* Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Віра Богданівна Великорода ; Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2008. – 19 с. 2. *Вострецова В.О.* Дисфемізм : status quo ad praesens / В.О. Вострецова, І.В. Решетарова // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2009. – № 47. – С. 184-187. 3. *Манютіна О.І.* Засоби евфемізації та дисфемізації експлетивів у сучасній англійській мові / О.І. Манютіна // Сучасні наукові дослідження – 2006 : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., 20–28 лютого 2006 р. Том 39 : Філологічні науки / відп. ред. К.О. Біла. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – С. 30–34. 4. *Мосієвич Л.В.* Лексикографічний аспект фіксації евфемістичної й дисфемістичної лексики / Л. В. Мосієвич // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки 2009 р., № 1-2. – К., 2009. – С. 61-66. 5. *Серажим К.С.* Евфемізація у політичному дискурсі [Електронний ресурс] / Катерина Сергіївна Серажим // Стиль і текст. – 2004. – Вип. 5. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486>. 6. *Тимченко С.П.* Дисфемізми в порівняльному аспекті (на мат. нім. та укр. мов) / Євгенія Петрівна Тимченко // Мова і культура. Вип.12, том VII (132). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 40-45. 7. *Тимченко С.П.* Евфемізми в порівняльному аспекті (на мат. нім. та укр. мов) / Євгенія Петрівна Тимченко // Мова і культура. – Вип. 11, том VII. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 115-121. 8. *Януш О.Б.* Евфемізми та інші види семантичних зрушень у суспільно-політичній лексиці і фразеології / О.Б. Януш // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2009. – № 45. – С. 143-147. 9. *Allan K.* Forbidden Words : Taboo and the Censoring of Language / Keith Allan, Kate Burridge. – Cambridge : Cambridge Univ. Pr., 2006. – X, 303 p. 10. *Forster I.* Euphemistische Sprache im Nationalsozialismus : Schichten, Funktionen, Intensität / Iris Forster. – Bremen : Hempen, 2009. – VI, 317 S.

РОЛЬ ПАРАГРАФІЧНИХ ТА ГРАФІЧНИХ ЗАСОБІВ У СТВОРЕННІ ЗВ'ЯЗНОСТІ НОВОГРЕЦЬКОГО ЗАКОНОДАВЧОГО ТЕКСТУ

У статті досліджено роль параграфічних та графічних засобів у забезпеченні композиційно-структурної зв'язності новогрецького законодавчого тексту на матеріалі чинних кримінального, кримінально-процесуального кодексів Греції, а також спеціальних кримінальних законів димотикою. Авторка розглядає текст законодавчого акту як текст-колонію, що дозволяє виявити засоби, які превалюють при створенні композиційно-структурної зв'язності між елементами тексту-колонії різних рівнів.

Ключові слова: законодавчий текст, текст-колонія, кодекс, зв'язність, параграфічні та графічні засоби.

В статье исследуется роль параграфических и графических средств в обеспечении композиционно-структурной связности новогреческого законодательного текста на материале действующих уголовного, уголовно-процессуального кодексов Греции, а также специальных уголовных законов на димотике. Текст законодательного акта рассматривается автором как текст-колония, что позволяет выявить параграфические и графические средства, доминирующие при создании композиционно-структурной связности между элементами текста-колонии разных уровней.

Ключевые слова: законодательный текст, текст-колония, кодекс, связность, параграфические и графические средства.

The article focuses on the role of paragraphical and graphic means in providing compositional and structural cohesion of the Modern Greek legislative text. The research is based on the texts of the valid Greek Criminal Code, the Code of Criminal Procedure as well as of special criminal laws in demotic. The author views the text of a legislative act as the so-called discourse-colony (term introduced by M. Hoey), which enables her to establish the prevailing paragraphical and graphic means of compositional and structural cohesion among textual elements of different levels.

Key words: legislative text, discourse-colony, code, cohesion, paragraphical and graphic means.

Метою розвідки є всебічне дослідження й пояснення значення параграфічних і графічних засобів для організації сучасного законодавчого тексту та виявлення найхарактерніших для кожного з його рівнів видів параграфічних і графічних засобів, що сприяють забезпеченню його композиційно-структурної зв'язності.

Актуальність обраної теми зумовлено відсутністю у вітчизняній лінгвістиці ґрунтовних розвідок з цієї проблематики на матеріалі новогрецької мови.

Предметом дослідження виступають особливості використання різноманітних параграфічних та графічних засобів з метою забезпечення композиційно-структурної зв'язності новогрецького законодавчого тексту. **Об'єкт** аналізу становить уся сукупність параграфічних та графічних засобів, що беруть участь в організації зв'язності новогрецького законодавчого тексту.

Матеріалом дослідження правлять тексти чинних кримінального, кримінально-процесуального кодексів Греції (у подальшому – КК та КПК відповідно), а також тексти спеціальних кримінальних законів (у подальшому – СКЗ) димотикою. Для проведення порівняльного аналізу ми послуговувалися й оригінальними текстами означених кодексів катаревусою. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу складає близько 1000 сторінок.

Наукову новизну статті зумовлено тим, що в ній уперше в грецькій та вітчизняній елліністиці здійснено аналіз параграфічних та графічних засобів створення композиційно-структурної зв'язності законодавчого тексту.

У зв'язку з визнанням тексту основною комунікативною одиницею закономірно постала проблема виділення його основних категорій. Проблема текстових категорій розроблялася багатьма зарубіжними та вітчизняними дослідниками, які пропонували свої класифікації (В. Дресслером, Р. Бограндом, М. Хеллідеем, Р. Гасаном, Е. Агриколою, Р. Харвегом, І. Гальперінім, З. Тураєвою, Т. Матвєєвою, Л. Мороховським, О. Селівановою, Л. Мацько та багатьма іншими), проте згоди щодо єдиного переліку текстових категорій так досягнуто й не було. Однією з перших і найвдаліших, на наш погляд, спроб стало виділення В. Дресслером, Р. Бограндом та М. Хеллідеем двох провідних текстових категорій – когезії (зв'язності) як структурно-граматичної єдності тексту та когеренції (цілісності) як його смислової завершеності [Halliday 1976, 27].

Необхідно, проте, зауважити, що в результаті запровадження комунікативності до сфери текстових досліджень текст почав розумітися передусім як базова одиниця мовлення, і це спричинило необхідність його кореляції з дискурсом та виділення спільних текстово-дискурсивних категорій. Унаслідок цього ряд дослідників почали інтерпретувати зв'язність значно ширше, ніж вона розумілася раніше. Так, зокрема, О. Селіванова твердить, що механізми зв'язності як текстово-дискурсивної категорії можуть лежати не на поверхні та бути закладені не лише у вербальному посереднику комунікативного процесу – тексті. [Селіванова 2002, 215]. Ми ж переконані в необхідності чітко розрізнявати план форми та план змісту і дотримуємося думки про те, що запровадження комунікативності до царини текстових досліджень не дає підстав для ширшого тлумачення категорії зв'язності та її відриву від плану форми. З огляду на це ми розуміємо когезію як категорію, що охоплює всю сукупність формальних виявів єдності тексту як одного з виявів дискурсу, основними видами якої ми вважаємо стилістичну, композиційно-структурну та формально-граматичну зв'язність тексту.

Композиційно-структурна зв'язність виявляється в будові тексту та в такій диспозиції його частин, що не суперечать логічним і граматичним зв'язкам та слугують найоптимальнішій реалізації прагматичної мети адресанта повідомлення. Композиційно-структурна зв'язність законодавчого тексту є результатом інтенції адресанта, адже будова законодавчого повідомлення відбиває логіку задуму законодавця. Так,

КК задуманий як шлях від загального до конкретного: у Загальній частині містяться найзагальніші положення, в яких розкриваються основні принципи дії кримінального закону, поняття злочинного діяння, його ознаки, види покарань тощо. Натомість в Особливій частині описуються конкретні види злочинів та передбачено санкції за скоєння кожного з них. При цьому статті Особливої частини об'єднано в розділи за критерієм захищуваного законом блага, на яке здійснюється зазіхання, напр., розділ 15 – *Ευκλήματα κατά της ζωής* (Злочини проти життя), розділ 23 – *Ευκλήματα κατά της ιδιοκτησίας* (Злочини проти власності). У розташуванні цих розділів законодавець керувався суспільною значущістю захищуваного блага: першими в Особливій частині розташовано розділи, в яких описуються злочини проти існуючого державного ладу (розділ 1) та злочини проти країни (розділ 2), які мисляться в юриспруденції як фундаментальні блага. Натомість останнє місце відведено розділу, в якому об'єднано не тяжкі злочини (*πταίσματα*) незалежно від об'єкту зазіхання.

У свою чергу, розташування книг у тексті КПК Греції в принципі відбиває послідовність здійснення кримінального провадження. Перша книга містить загальні відомості про принципи здійснення процедури, про види судів, що займаються розглядом кримінальних справ, умови відводу суддів та інших учасників процесу, про порядок здійснення кримінального переслідування тощо. Друга книга містить принципи, на яких має базуватися доведення вини обвинуваченого. Наступні ж книги розташовані в порядку здійснення самої процедури: «*Προδικασία*» (Досудове слідство), «*Διαδικασία στο ακροατήριο*» (Судовий розгляд справи), «*Ειδικές διαδικασίες*» (Особливі процедури), «*Ενδیکا μέσα*» (Порядок оскарження рішень), «*Εκτέλεση*» (Виконання рішень) та «*Εξοδα της ποινικής διαδικασίας*» (Судові витрати). Кожна книга поділяється на відповідну кількість розділів, об'єднаних мікрометею.

На думку грецької дослідниці Е. Панарету, структура текстів грецьких законів дає підстави віднести їх до так званих “текстів-колоній” (термін М. Хоуея [Ноеу 2001, 16]). Головна ознака колоній за М. Хоуеєм полягає в тому, що вони складаються з автономних у смисловому плані одиниць (статті газет, словників, телефонних довідників, рецепти кулінарних книг тощо), що дозволяє їм не втрачати свій зміст, якщо їх поміняти місцями. Іншими словами, вони є незалежними від контексту. Згадана ознака властива і кодексам, проте з тим застереженням, що кодекс має більш ієрархізовану будову, порівняно, скажімо, зі словником, а його одиниці мають різний ступінь автономності: максимальним рівнем автономності характеризуються частини та розділи, статті ж – основні структурні одиниці закону, в тому числі й кодексу, – є відносно автономними.

Дослідники офіційно-ділового стилю та особливо його законодавчого різновиду, серед яких А. С. Піголкін [Пиголкин 1990], а також уже згадані М. Хоуей [Ноеу 2001] та Е. Панарету [Παναρέτου 2003], зазначають, що законодавчі документи вирізняються ретельною структурною організацією. Це абсолютно вірно для досліджуваних текстів. Так, КК Греції розбитий на дві книги (частини), розділи, статті, параграфи, пункти (*βιβλία (μέρη), κεφάλαια, άρθρα, παράγραφοι, εδάφια*). Структурна організація КПК на один порядок складніша: у ньому проміжною ланкою між книгою та розділом є надрозділ (*τμήμα*). Структурна організація текстів СКЗ може варіюватися, проте

в загальних рисах вона нагадує структуру кодексів: закони також складаються зі статей, що поділяються на параграфи та пункти, а в більших за обсягом текстах законів статті можуть об'єднуватися в розділи.

Усі розглядувані тексти відповідним чином розташовані на папері: кожна структурна одиниця починається з червоного рядка, що надає їй зорової автономності, підкреслюючи, з одного боку, її смислову самостійність, а з іншого боку, полегшуючи орієнтацію в законодавчому тексті адресата, який, як правило, звертається до нього не з метою прочитання з першої до останньої сторінки, а лише для ознайомлення з нормами, що регулюють якийсь конкретний випадок, що його цікавить.

Тексти нормативних актів вирізняються жорсткою уніфікацією використання нумерації, пунктуації, скорочень. У КК та КПК використовуються чотири системи нумерації – словесна, латинська, арабська та грецька. Остання базується на використанні літер грецького алфавіту, в тому числі й деяких відсутніх у сучасному алфавіті букв. Якщо не кожна структурна одиниця кодексів має назву (їх не мають параграфи статей та пункти), то кожна з них обов'язково має певний номер. Нумерацію книг, надрозділів та розділів КК та КПК прийнято писати повністю. Наприклад: *πρώτο βιβλίο, δεύτερο κεφάλαιο, πρώτο τμήμα*. Латинська нумерація використовується на позначення автономних підрозділів у складі розділів: наприклад, третій розділ КК складається з двох підрозділів: *I. Απόπειρα* («Замах»), *II. Συμμετοχή* («Співучасть»). Арабські цифри слугують для нумерації статей та їхніх параграфів; грецькі – для позначення пунктів у межах кожного параграфу, що вводяться після двокрапки. Зручність багаторівневої нумерації особливо чітко виявляється, коли прокурорам, суддям, слідчим тощо необхідно зробити посилання на відповідні положення кодексів для мотивації своїх рішень, вироків та постанов, або коли сторонам у процесі та їхнім адвокатам потрібно обґрунтувати свої вимоги, подання тощо. Наприклад: *«Σύμφωνα με το αρ. 185, παρ. 1, εδ. β' του ΠΚ ...»*.

Слід зазначити, що за часів, коли офіційною мовою Греції була катаревуса, грецька система нумерації використовувалася ширше, ніж у наш час. Так, у старіших виданнях кодексів вона застосовувалася для нумерації розділів, наприклад: *Κεφάλαιο Α'*. Латинкою, окрім згаданого, позначалися і частини в КПК, наприклад: *Τμήμα Ι*. Порядкові номери книг і раніше писалися повністю з тією лише різницею, що норми катаревуси вимагали постпозиції порядкових числівників: *Κεφάλαιον πρώτον*.

У використанні нумерації в аналізованих законах не спостерігається такої жорсткої регламентації. Так, якщо статті та параграфи статей завжди позначаються арабськими цифрами, а для нумерації пунктів використовується грецька система нумерації з дужками, то порядкові номери розділів, якщо вони є, можуть позначатися а) словесно, причому порядковий числівник, як правило, ставиться у постпозиції, у чому ми вбачаємо вплив катаревуси (наприклад, закон № 1815/1988); б) грецькою системою нумерації, а саме великими літерами, що також стоять у постпозиції (як, наприклад, у законі № 2472/1997) та навіть в) латинськими літерами (наприклад, закон № 2655/1998).

Одним із важливих допоміжних засобів виділення композиційних одиниць законодавчого тексту виступають графічні засоби, а саме характер шрифтів та роз-

мір літер. Зрозуміло, що математично чітких правил їхнього використання не існує, з огляду на що кожний видавничий дім, що спеціалізується на виданні юридичної літератури, залишає на свій власний розсуд візуальне оформлення текстів законодавчих документів. Єдиним безумовним правилом є суворо ієрархічний принцип використання шрифтів. Так, у кодексах великі жирні літери використовують для маркування найкрупніших структурних одиниць – книг (**ΒΙΒΛΙΟ ΠΡΩΤΟ**), їхніх назв (**ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ**), а також для виділення порядкових номерів розділів (**ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ**). Назви ж розділів, підрозділів та статей можуть виділятися за допомогою жирних рядкових літер, жирного курсиву, іншим шрифтом, відмінним від базового, розрідженим шрифтом тощо. Таких саме принципів дотримується законодавець та услід за ним видавці, друкуючи тексти спеціальних законів.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що параграфічні засоби становлять важливий засіб організації сучасного законодавчого тексту, сприяючи забезпеченню його композиційно-структурної зв'язності. Графічні ж засоби виступають допоміжним механізмом організації блоків тексту-колонії та підсилюють ефект, створюваний параграфічними засобами. Через уміле використання означених засобів досягається бажана фрагментарність законодавчого тексту, що сприяє легшому орієнтуванню в ньому адресатів законодавчого повідомлення, а відтак і ефективності законодавчої комунікації.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому плідним може виявитися порівняльне вивчення специфіки використання параграфічних та графічних засобів у різних жанрах юридичних документів – законодавчих, процесуальних, адміністративних тощо, а також аналіз еволюції застосування в них указаних засобів упродовж XIX–XX ст. На окреме дослідження заслуговує і аналіз впливу на оформлення юридичних текстів комп'ютерних технологій, що наприкінці минулого століття увійшли практично в усі сфери діяльності людини.

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 135 с.
2. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько]. – К.: Вища школа, 2003. – С. 222–224.
3. Мороховский А. Н. К проблеме текста и его категорий / А. Н. Мороховский // Текст и его категориальные признаки. – К.: Изд-во КГПИИЯ, 1989. – С. 3–8.
4. Пиголкин А. С. Язык закона: [монография] / А. С. Пиголкин. – М.: Юридическая литература, 1990. – 190 с.
5. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александрована Селиванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – С. 215–222.
6. Halliday M.A.K. Language Structure and Language Function / M.A.K. Halliday // New Horizons in Linguistics. – Harmondsworth, 1970. – P. 127–179.
7. Halliday M.A.K. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R. Hasan. – London, 1976.
8. Hoey M. Textual Interaction. An Introduction to Written Discourse Analysis / M. Hoey. – London and New York: Routledge, 2001. – 234 p.
9. Κώδιξ ποινικῆς Δικονομίας / Επιμέλεια: Γ. Α. Βαβαρέτος. – Αθήναι, 1964. – 991 σ.
10. Παναρέτου Ε. Το кейменικό είδος των νόμων: βαθμός πρωτοτυπικότητας και η θέση τους στο είδος της αποικίας / Ελένη Παναρέτου // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα.

Πρακτικά της 23^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠ.Θ. στις 17-19 Μαΐου 2002, Α' τόμος. – Θεσσαλονίκη, 2003. – Σ. 65-76. 11. *Ποινική νομοθεσία II* – Δίβιβλος: Ποινικός Κώδικας, Κώδικας Ποινικής Δικονομίας / Επιμέλεια: Η. Γ. Αναγνωστόπουλος. – Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας, Δίκαιο και Οικονομία, 2004. – 792 σ. 12. *Ποινικός Κώδικας και ειδικοί ποινικοί νόμοι* / Επιμέλεια: Λ. Μαργαρίτης, Ν. Παρασκευόπουλος. – Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2005. – Σ. 378-1063. 13. *Ποινικός Κώδιξ* / Επιμέλεια: Ελευθέριος

Терещенко-Кайдан Л.В., канд.мистецтвознав., доц.,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

ГРЕЦЬКА (ВІЗАНТІЙСЬКА) СЕМІОГРАФІА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ

У статті розглядаються еволюційні процеси, що проходять у формуванні грецької (візантійської) нотації впродовж століть від античності до сучасності. Описано відмінності в основному трьох видів нотних систем: палеовізантійської, середньовізантійської та сучасної грецької. Висвітлено, на прикладах, конкретні еволюційні процеси, що ставали причиною змін нотних систем.

Ключеві слова: *грецька (візантійська) нотація, візантійська музика, палеовізантійська нотація, середньовізантійська нотація, сучасна грецька нотація, еволюційні процеси.*

В статье рассматриваются эволюционные процессы, происходящие в формировании греческой (византийской) нотации в период от античности до современности. Описаны особенности в основном трёх видов нотных систем: палеовизантийской, средневизантийской и современной греческой. На конкретных примерах раскрыты эволюционные процессы, которые лежали в основе изменения нотных систем.

Ключевые слова: *греческая (византийская) нотация, византийская музыка, палеовизантийская нотация, средневизантийская нотация, современная греческая нотация, эволюционные процессы.*

The article examines the evolutionary processes taking place in the formation of the Greek (Byzantine) notation for centuries from antiquity to modern times. The peculiarities of three kinds of musical systems are described: paleobyzantine, mid-byzantine and modern Greek. Evolutionary processes that caused changes in the musical systems are elucidated on concrete examples.

Keywords: *Greek (Byzantine) notation, Byzantine music notation paleobyzantine, mid-byzantine notation, modern Greek notation, evolutionary processes.*

Звертаючись до графічного оформлення різних мов обов'язково натрапляємо на еволюційні, змінні процеси тієї графіки. Як еволюціонувала грецька мова, як змінювалася слов'янська мова, так міняла свої форми й грецька (візантійська) нотація – мова музики й церковного співу.

Метою даної роботи є дослідити та показати графічні зміни мови нотного письма грецької (візантійської) церковної музики, що впродовж століть паралельно із словесним текстом еволюціонувала та змінювала власні форми.

В попередніх працях вже йшлося про періодизацію змін грецької (візантійської) нотації [3].

Зародившись у античній Греції, візантійський церковний спів перейняв основні принципи нотної системи й через три еволюційних етапи: архаїчний, проміжний та пізній (Coislin) у IX–XII ст. сформувався в нову ранньовізантійську нотацію.

Ранньовізантійська нотація носить ще одну назву – палеовізантійська нотація. В середині цієї нотації зустрічаємось з різночитаннями в графіці за назвами монастирів чи бібліотечних фондів де зберігаються рукописи – носій тієї чи іншої нотації, тобто за місцевими відмінностями. Серед них відомі: нотація “тети” за літерою “тета” (θ); есфігменівська нотація, за назвою Есфігменського монастиря що на Афоні (Codex Esphigmenou); шартрська нотація за назвою уривку рукопису з бібліотеки м. Шартр (Codex Chartres); андріївська нотація, за назвою скита Св. Андрія на Афоні (Codex Andreasskiti); коаленівська нотація, свою назву отримала за рукописом коаленівського фонду паризької національної бібліотеки (Codex Parasanus fonds Coislin). Пізніше О. Страйк звів всі ці нотації, за графікою, до двох основних видів – шартрської та коаленівської.

Хоч і вдалося О. Страйку здійснити поєднання всіх нотацій палеовізантійської системи до двох основних видів, але наявність різних графічних зображень дає всім віднайденим нотаціям право на існування, це як діалектам у мовах. Існування цих різновидів нотацій обумовлювалося тим, що в період розвитку палеовізантійської нотації не існувало єдиного, загальноприйнятого зразка, а працювали вищезазначені версії.

До основних знаків палеовізантійської нотації належать: олігон (–) повтор ноти, інколи висхідна сикунда, ісон (|_) початковий знак (повтор ноти), оксії (/) повтор ноти, легкий акцент, петасма (J) Висхідний рух на вузький інтервал, іпсілі (↓) висхідний стрибок на широкий інтервал, варіа (\\) нисхідний секундний рух, апостроф (>) нисхідний рух на вузький інтервал, хамілон (≠) низхідний стрибок на широкий інтервал, елафрон (Y) низхідний рух, легкий акцент, діплі (//) повтор довжени ноти, фтора тощо.

Наступним періодом еволюціонування грецької (візантійської) нотації була середньовізантійська нотація. Ця нотація використовувалася на практиці з XII по XIV ст. і мала назву круглої нотації. В її основі була більш складна і зрозуміла графіка ніж як у палеовізантійській нотації. Якщо палеовізантійська нотація описувала основні зміни в русі мелодичної лінії лише приблизно то середньовізантійська нотація фіксувала їх досить точно.

Середньовізантійська нотація складалася з трьох груп невм. Перша група мала 15 тонів (tonoi). У ті часи поняття тону розуміли як або низький звук, або високий. Отже, дієслова, що чітко не перекладаються мають приблизне значення й вказують лише на конкретну звуковисотність (високий, низький). Таким чином в період розвитку середньовізантійської нотації визначення тону було таким: тони це нотографічні символи, що фіксують звуковисотну зміну мелодичного матеріалу.

14 з 15 звуків, що фіксували звуковисотність називалися “фоні”, а 15-й знак, що був поодиноким звуком називався “ізон” тобто рівний і позначав повторення висотного рівня попереднього звуку. Термін ісон (ізон) зустрічається як у палеовізантійській так і у середньовізантійській нотації.

Згадаємо, що позначав ісон у палеовізантійській нотації? Ісон це початковий знак (повтор ноти). А у середньовізантійській нотації “ізон” позначав повторення висотного рівня попереднього звуку. Цей приклад доводить те, що факт еволюції у візантійській нотації присутній і навіть має чіткі хронологічні рамки.

Чотирнадцять інших інтервальних знаків що фіксували звуковисотність ділили на дві групи «соми» і «пневми». Першим терміном позначаються інтервали висхідної чи низхідної секунди – “однієї фоні”. Другим терміном вказувалися ті знаки, що допускали рух в терцію та квінту низхідного та висхідного характеру. Знов чітко вбачаються еволюційні процеси, а саме конкретна інтервальна фіксація замість розпливчатих вказівок палеовізантійської нотації, що вказують лише на напрямок руху.

Семантичні та невматичні групи знаків вказували не тільки на інтервальний рух, але й на тривалість звуку. Це ще одне свідчення удосконалення середньовізантійської нотації, що дає можливість чіткої ритмічної фіксації піснеспіву.

Невматичні знаки середньовізантійської нотації вказували на відмінності в русі мелодії чи акцентації, наприклад, стрибок, укол, легким звуком тощо.

Ще одним цікавим й перехідним явищем двох нотацій була система беззвучних знаків, так званих іпостаз. За допомогою цих знаків виконувалися цілі мелодичні фрагменти. Започатковані у палеовізантійській нотації деякі з знаків перейшли до середньовізантійської. У палеовізантійській нотній системі ці форми зустрічаються часто, натомість у середньовізантійській рідше і фіксуються за допомогою червоної фарби. Це говорить про те, що подібні іпостазі поступово перетворювалися на анахронізми, тому, що нова середньовізантійська нотація могла вже обходитися й без них. Але, так як вони продовжували використовуватися на практиці, знання їх було необхідним. Назва іпостазі походить від слова трясю, розхиту. Тобто треба розуміти, що це мелізматичні періоди імпровізаційного характеру, що мали основний контур мелодії, той, що виписаний на папері.

Отже, середньовізантійська нотація не вказувала абсолютну висоту звукових утворень. Вона була пристосована для фіксації лише інтервальних та ритмічних ознак музичних творів, але не вказувала на абсолютний звуковий рівень мелодики. Навіть вказівка на конкретний іхос давала приблизну можливість висотного рівня.

Що ж стосується нотації сучасної грецької церкви, що запроваджена з 1821 р., то вона багато в чому базується на середньовізантійській основі, зміни перш за все пов'язані з розвитком мелізматичного стилю і зростанням ролі хроматизму. Якщо

в епоху середньовізантійської нотації розглядалося лише діатонічні лади, то теорія сучасної грецької нотації базується на діатонічних, хроматичних та енгармонічних ладах, кожний з яких має три види тонів: великі малі і найменші. Для підвищення і пониження тонів використовуються знаки дізів та іфезів. В сучасній нотації є можливість точно визначити значення мартірій. Вони використовуються тут як ключі і ключеві знаки гами, ставляться на початку а іноді і в кінці мелодичної строки. Мартірія вказує вид ладу і позначає певний ступінь ладу і її тонову величину.

Фтори сучасної нотації зберігають своє значення модулюючих знаків і ставляться на тих діатонічних ступенях, котрі є базисами для нових звукорядів.

Інтервальні знаки не змінилися в порівнянні з середньовізантійською нотацією лише зберегли своє висотне значення, втративши ритмічне і динамічне.

Отже, за результатами даного дослідження ми можемо впевнено стверджувати, що еволюційні процеси в середині візантійської нотації присутні від її зародження до сучасного стану. Але вражає те, що незважаючи на зміни власного нотного письма, не дивлячись на політичні випробування, які несе на собі ця країна, Греція пильнує свої традиції, не відмовилася від власної, нехай кардинально зміненої, нотної системи. Саме завдяки збереженню власної культури церковного співу ми сьогодні маємо велику нагоду чути живий грецький (візантійський) спів у церковній, монастирській богослужбовій практиці.

1. Володина О. (монахиня) Музыкальная культура Византии. Сретенский м-рь / Ольга Володина // Новая книга, 1998. – 128 с. 2. Герцман Е. Византийское музыкознание / Евгений Герцман – Л., 1988. – 255 с. 3. Терещенко-Кайдан Л. В. Церковний спів України та Греції в контексті історії та сучасності / Лілія Володимирівна Терещенко-Кайдан // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – Київ, 2010. – № 25 – с. 126 – 132.

Тимченко Є.П., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК НОСІЇ КРАЇНОЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПІДРУЧНИКАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті розглянуто вживання особових імен, прізвищ та топонімів у підручниках, виявлено особливості та роль власних назв як носіїв країнознавчої інформації.

Ключові слова: *власні назви, значення, особові імена, прізвища, топоніми, функції, країнознавча інформація.*

В статье рассмотрено употребление личных имен, фамилий и топонимов в учебниках, выявлены особенности и роль имен собственных как носителей страноведческой информации.

Ключевые слова: имена собственные, значение, личные имена, фамилии, топонимы, функции, страноведческая информация.

The article deals with proper names and their functions in textbooks of German language, the role of these as carrier of cultural information.

Key words: proper names, meaning, personal names, surnames, toponyms, functions, cultural information.

Серед фундаментальних досліджень проф. А.О. Білецького значне місце займають проблеми ономастики. Про надзвичайну важливість пропріальної лексики, різноманітність підходів та аспектів ономастичних студій свідчать численні наукові доробки, що побачили світ після публікації його відомої монографії. Зокрема, розглядався стилістико-прагматичний потенціал онімів у розмовно-побутовому та художньому стилі, публіцистиці, їхня роль у фахових мовах, словотвірні можливості, національно-культурний компонент онімів, особливості їхнього перекладу в певних жанрах [Алексеева 2002; Аникина 1992; Бирилло 1999; Никитина 2006; Тимченко 2007; Тимченко 2008; Федоров 2003, 215-218; Gutschmidt 1985; Stern 1985; Wengler 2000], проте їхня роль у підручниках іноземних мов ще не була предметом аналізу.

Статтю присвячено власним назвам як носіям країнознавчої інформації у сучасних підручниках німецької мови. З огляду на невеликий обсяг статті доцільно обмежитися антропонімами та топонімами, оскільки саме ці оніми найбільш широко представлені в навчальних матеріалах.

Перш ніж перейти до аналізу вживаних у підручниках власних назв, слід коротко спинитися на проблемі значення онімів. Порівнюючи структурно-мовний зміст власних назв з понятійним за своєю сутністю змістом апелативів, науковці вважають семантику власних назв біднішою, оскільки в ній експліцитно не представлено понятійне начало, таким чином, семантичний трикутник у випадку з власною назвою перетворюється на лінію: слово – річ [Суперанская 1969, 124-125]. Дослідники припускають наявність у власних назв певного «інформативного ядра» [Соколова 2001], підкреслюють, що власне ім'я має певний семантичний зміст [Журиная 1979, 72; Курилович 1962, 251-266], натяк на низку індивідуальних особливостей [Кацнельсон 1987, 8], смисловий потенціал [Успенский 1994, 158]. А.О. Білецький вважав, що різниця між власними та загальними назвами полягає не в морфології і не в семантиці, а у вживанні, функціонуванні обох лексико-семантичних класів [Белецкий 1972, 167].

Як зазначає О. О. Селіванова, «онімічне значення містить співвіднесення з певним референтом, а також компонент відомості імені, стилістичну, оцінну, емотивну й естетичну інформацію (зокрема, у тексті)» [Селіванова 2006, 67]. Таким чином, автори підручників обирають оніми з метою викликати в читача певне уявлення про типі для цієї країни власні назви, що дозволяє зробити висновки щодо особливостей способу життя, соціальних структур, культурно-естетичних, національних та інших особливостей відповідної спільноти.

Розгляньмо, яку інформацію для читача підручника містять особові імена. Їх можна розділити на дві групи: індивідуальні – ті, що позначають загальновідомі

предмети та осіб і мають індивідуальні конотації, та загальні, що таких конотацій не мають [Василевская 1979, 142; Суперанская 1973, 7]. За першими завжди стоїть певна особа, тому вони можуть вживатися як прецедентні феномени. Відповідно до теорії прототипів та предикатів власна назва приростає до свого носія як постійний предикат. Проте когнітивна специфіка власних назв полягає в тому, що до уваги беруться не всі якості, а один предикат із багатьох, внаслідок чого власні назви розглядаються як згорнуті внутрішні предикати [Булгаков 1998, 186].

Серед уживаних у підручниках індивідуальних імен переважають імена видатних німецьких діячів культури, політиків, учених, винахідників (напр., *Bertolt Brecht, Peter Bichsel, Heinrich Böll, Franz Kafka, Ferdinand Porsche*). Їх понятійне ядро формує інформація про носія, тобто певне енциклопедичне знання про денотат, що для кожного читача є індивідуальним, вибірковим, більш глибоким чи поверховим. Тому можна припустити, що для більшості носіїв німецької культури такі оніми будуть прецедентними іменами, в той час як іноземцям вони не завжди відомі й не викликають відповідних асоціацій та уявлень. Пересічному читачеві підручника невідомі, наприклад, такі письменники як *Artur Schnitzler, Heike Ernst*, тому уривки з їхніх творів сприяють ознайомленню з цими особистостями чи спонукають до пошуку іншої інформації про життєвий шлях, твори чи погляди митця. В цьому випадку підручник сприяє поширенню культурної інформації. Слід підкреслити, що кількість таких імен зростає відповідно до рівня володіння мовою, але вони присутні навіть у підручниках для початкового рівня.

Загальні особові імена індивідуальних конотацій не мають, проте в тексті підручника сприймаються як типові імена та прізвиська німецьких громадян, тобто мають національно-культурний фон. Оскільки сучасні читачі широко користуються засобами масової інформації, відвідують Інтернет-форуми тощо, вони мають певні стереотипні уявлення щодо тих чи інших імен та прізвиськ. Наприклад, імена *Otto, Fritz, Elfriede* сприймаються як застарілі, а їхні носії асоціюються з представниками старшого покоління.

Оскільки “культурна глобалізація” не залишила осторонь і Німеччину, молодше покоління часто носить імена, запозичені з інших культур – скандинавські, англо-американські, слов’янські. Зокрема, це традиційні для слов’янських народів скорочені форми *Tanja, Nadja*, традиційні французькі *Michelle, Charlotte*, англійські імена *Mike, Justin*. Вони можуть зберігати написання або змінювати його відповідно до вимови: *Kiara/Chiara, Philipp/Filip* [Müller 2004, 33-42]. При цьому *Надя, Таня* як зменшувальні форми в російській мові перетворюються на повні імена в німецькій. Принагідно згадаймо, що А.О. Білецький підкреслював надзвичайну розмаїтість пестливо-зменшувальних форм, а також екстрафонетичні перетворення й видиму анархію, або безсистемність, похідних форм [Белецкий 1972, 58-59]. Таким чином, традиційні імена перестають домінувати в усіх німецьких землях, хоча деякі з них залишаються популярними протягом довгого часу, наприклад, до 25 найпоширеніших імен як серед імен новонароджених, так і всього населення належать *Maria, Anna, Elisabeth, Michael, Alexander, Maximilian* [Müller 2007, 58].

Ці соціокультурні чинники знаходять своє відображення в іменах дійових осіб підручників. Так, представники середнього та молодшого покоління здебільшого мають імена, що входять до списку найпоширеніших імен з 1957 року до наших днів [Müller 2001, 67, 68]. Винятком є лише поодинокі випадки: *Karla, Angelika*.

Для українського читача буде певним відкриттям той факт, що німецькі імена майже не мають здрібніло-пестливих форм і навіть маленьку дитину називають повним ім'ям. Серед усіх імен лише двічі трапилися скорочені імена (*Basti* від *Sebastian*, *Susi* від *Susanne*). Фактори, які враховуються при виборі імені для новонародженого, розглядаються в останньому уроці підручника *Schritte international 4*.

Слід підкреслити намагання авторів підручників висвітлити демографічні особливості сучасної Німеччини, наявність міжкультурної комунікації між німцями та іноземними громадянами. Ця тематика наявна в кожному підручнику, проте їй відводиться різне місце. Наприклад, головними дійовими особами підручників для початківців *Schritte international* є не лише німецька родина, а й латиноамериканка *Maria*, італієць *Giovanni* та індієць *Nasseer*. Цікаво при цьому, що для латиноамериканки обрано поширене в багатьох країнах ім'я Марія, що може інтерпретуватися як підкреслення схожості, єдності всіх народів. В інших підручниках іноземці трапляються як автори листів, заяв, покупці, студенти тощо. При цьому, як правило, після імені вказується країна, з якої вони приїхали: *Yi Chun* aus China, *Chima Oje* (Nigerianer).

Прізвища як антропоніми часто мають внутрішню форму, яку носії мови сприймають більшою чи меншою мірою. За цим критерієм їх можна розділити на дві великі групи: детермінативні та кваліфікативні [Бахнян 1981, 315-317]. Перші вказують на місце проживання чи походження, заняття, професії, соціальний стан, вік тощо. Кваліфікативні прізвища утворюються від назв рослин, тварин, предметів домашнього вжитку, харчових продуктів, природних явищ, рис характеру тощо. Очевидно, що при виборі прізвищ для дійових осіб підручників автори не можуть не враховувати можливі асоціації, які мимоволі виникатимуть у читачів і сприятимуть формуванню певних стереотипів. Саме цим пояснюється широке використання найбільш розповсюджених німецьких прізвищ *Müller, Fischer, Schmidt* та інших коротких прізвищ з яскраво вираженою внутрішньою формою: *Buch, Kinder, Wehr, Ruf, Glas, Fenster, Rettich, Fink*.

Прізвища наводяться разом з іменами або в поєднанні зі словами пан/пані чи титулами: *Thomas Weizel, Anne Streng, Kirsten Hansen, Anja Noack, Frau König, Herr Meuer, Frau Nill, Prof. Dr. Walter Kirchner*. В усіх випадках важливим для авторів підручників був естетичний критерій, жодного разу не порушено милозвучності. Автори тяжіють до використання прізвищ слов'янського чи угорського походження для найменування австрійців, французького чи італійського – для громадян Швейцарії, підкреслюючи таким чином особливості відповідних етнічних спільнот (*Andreas Tomaszewski, Franzl Lang, Gloria Sicora*).

Топоніми можна згрупувати за контекстами відповідно до тематики. Назви німецьких міст, земель, ландшафтів вживаються при описі походження, місця роботи, навчання, дозвілля тощо. При цьому дуже часто підкріплюються стереотипні уявлення: *Bayern* (Баварія) як земля, де люблять пиво, *Berlin, Köln* як центри культури,

Nordrhein-Westfalen, Leverkusen, Wuppertal, як промислові центри, *Frankfurt* як фінансова метрополія. Назви країн, іноземних міст, морів, гір та річок несуть інформацію про улюблені місця відпочинку німців (*Spanien, Griechenland*) або пов'язані з подорожами, економічними проблемами, європейським співробітництвом, вивченням іноземних мов: *Zürich, Walliser Gemeinde Binn, Großbritannien, London, USA, Mount Everest, Ägypten, New Delhi*.

Підсумовуючи можна сказати, що в онімах закладена країнознавча інформація, яка дає уявлення про видатних представників німецької культури, про прагматично-комунікативні конвенції, міграційні процеси, зміни етнічного складу населення, взаємовплив різних культур у Федеративній Республіці Німеччина, зміни в структурі та складі антропонімічних формул та тенденції. Подальші дослідження можуть полягати в порівнянні онімів у старіших підручниках, що дасть можливість простежити динаміку антропонімічної системи на сучасному етапі розвитку німецького суспільства.

1. *Алексеева О.А.* Имена в лирике В. Набокова: Организация авторского культурного пространства / О.А. Алексеева // Мат. юбилейной конференции, посвященной 60-летию филол. ф-та ВГУ. Вып. 1. Языкознание. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 2002. – С. 9–13.
2. *Аникина М.Н.* Выявление национально-культурного компонента русских антропонимов / М.Н. Аникина // Русский язык за рубежом. – М.: Русский язык, 1992. – № 3. – С. 101–103.
3. *Бахнян К.В.* Социолингвистический анализ антропонимов / К.В. Бахнян // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С. 305–332.
4. *Белецкий А.А.* Лексикология и теория языкознания (ономастика) / А. А. Белецкий. – Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1972. – 207 с.
5. *Бирилло Ж.* Национально-фоновая специфика семантики личного имени / Ж. Бирилло // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Мат. II Междунар. науч. конф. 7-8 апреля 1999 г. В 3 ч. – Минск: Изд-во Белорусского гос. ун-та. – С. 14–16.
6. *Булгаков С.Н.* Философия имени / С.Н. Булгаков. – СПб.: Наука, 1998. – 446 с.
7. *Василевская А.М.* Синтаксические возможности имени собственного / А.М. Василевская // Лингвистика и поэтика / Отв. ред. В.П. Григорьев. – М., 1979. – С. 142.
8. *Гришина И.И.* О двух подходах к интерпретации имени собственного / И.И. Гришина // Филологический науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2010. – № 1. – Ч.2. – С. 77–80.
9. *Журильская М.А.* О выражении значения неотторжимости в русском языке / М.А. Журильская // Семантическое и формальное варьирование. – М., 1979. – С. 72.
10. *Кацнельсон С.Д.* К понятию типов валентности / С.Д. Кацнельсон // ВЯ. – 1987. – № 3. – С. 8.
11. *Курилович Е.* Положение имени собственного в языке / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С. 251–266.
12. *Никитина Н.В.* Ономастическое пространство поэзии А. Т. Твардовского. Дисс. ... канд. филол. наук. 10.02.01 Русский язык / Наталья Викторовна Никитина. – Смоленск, 2006. – 226 с.
13. *Селиванова О. О.* Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. / О.О. Селиванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
14. *Соколова О.И.* Личное имя собственное как прецедентный феномен / Соколова О.И. Электрон. ресурс. Код доступа http://www.vfnlglu.wladimir.ru/Rus/NetMag/v5/v5_ar06.htm
15. *Суперанская А.В.* Структура имени собственного / А.В. Суперанская. – М., 1969. – С. 124–125.
16. *Суперанская А.В.*

Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М., 1973. – С. 7. 17. *Тимченко Є.П.* Особливості перекладу власних назв у казках / Є.П. Тимченко // *Іноземна філологія*. Вип. 119. – Львів, 2007. – С.119-124. 18. *Тимченко Є.П.* Стилістичні та комунікативно-прагматичні потенції власних назв у порівняльному аспекті / Є.П. Тимченко // *Мовні і концептуальні картини світу*. – Вип. 24. – Ч.3. – К.: ВПЦ КУ, 2008. – С. 287-292. 19. *Успенский Б. А.* Социальная жизнь русских фамилий / Б.А. Успенский // *Избр. труды в 2-х тт., т.2. Язык и культура*. –М., 1994. – С. 158. 20. *Федоров А.В.* Основы общей теории перевода / А.В. Федоров. – СПб.: Фил. ф-т СПбГУ, 2003. – 416 с. 21. *Gutschmidt K.* Namenarten und Namenklassen in der schönen Literatur// *Beiträge zur Onomastik*, 1985. – S. 138-145. 22. *Müller G.* Die beliebtesten Vornamen in Deutschland seit 1960// *Name und Gesellschaft*. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2001. – S. 52-69. 23. *Müller G.* Die beliebtesten Vornamen des Jahres 2003// *Sprachdienst* 2/2004. – S. 33-42. 24. *Müller G.* Die beliebtesten Vornamen des Jahres 2006// *Sprachdienst* 2/2007. – S. 53-61. 25. *Stern A.* Der Eigenname in der Erzählung//*Linguistische Studien. Reihe A. Beiträge zur Onomastik. Arbeitsberichte* 129/II. – Berlin, 1985. – S. 370-374. 26. *Wengler M.* Zwinglisch, Marxismus, genschern// *Muttersprache*, 2000. – H. 4. – S. 289-307.

Підручники

1. *em neu* 2008. Hauptkurs. DaF Niveaustufe B2 /M. Perlmann-Balme, S.Schwalb. – Ismaning: Hueber, 2008. 2. *em neu* 2008. Abschlusskurs. DaF Niveaustufe C1/M. Perlmann-Balme, S. Schwalb, D.Weers. – Ismaning: Hueber, 2008. 3. *Gegensätze* /K.Lodewick. – Güttingen: Fabouda, 1994. 4. *Mittelpunkt*. C1. DaF für Fortgeschrittene. /A.Daniels, S.Dengler, Ch. Estermann u.a. – Stuttgart: Ernst Klett, 2008. 5. *Schritte international* 4. DaF/ S.Hilpert, M.Kerner, D. Niebisch u.a. – Ismaning: Hueber, 2007. 6. *Schritte international* 6. DaF/ S.Hilpert, A.Robert, A.Schumann, F. Specht u.a. – Ismaning: Hueber, 2007.

Тищенко К.М., д.філол.н., проф.,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ГЕНЕТИЧНА АПРОБАЦІЯ ЛЕКСИКО-ТОПОНІМІЧНИХ СТУДІЙ

Розглянуто взаємну відповідність виділених генетиками у складі українців 11 Y-хромосомних гаплогруп, шарів топонімії України та лексичних запозичень в українському словнику.

Ключові слова: Y-гаплогрупи, топонімія України, лексичні запозичення, українська мова.

Рассмотрено взаимное соответствие выделенных генетиками в составе украинцев 11 Y-хромосомных гаплогрупп, слоев топонимии Украины и лексических заимствований в украинском словаре.

Ключевые слова: Y-гаплогруппы, топонимия Украины, лексические заимствования, украинский язык.

The article deals with the reciprocal correspondence of 11 Y-chromosome haplogroups of Ukrainians, discovered in genetics, the strata of place-names in Ukraine and the lexical borrowings in Ukrainian.

Key words: *Y-haplogroups, toponymics of Ukraine, lexical borrowings, Ukrainian language.*

Професор А.О. Білецький не тільки був інформований у знакових наукових по-діях у світі, але й ділився цими знаннями, що за умов залізної завіси потребувало громадянської мужності. У часи одностайного засудження кібернетики й генетики як псевдонаук, завдяки знанням Учителя його учні підозрювали, що це не так. Якось, повернувшись із Москви, у розмові на кафедрі він згадав і столичні новини про те, що на антропологічному конгресі в Делі, серед іншого, була продемонстрована карта поширення нововідкритих тоді людських генів, де стало виразно помітно ареал українців, – після чого радянська делегація на знак протесту вийшла з залу засідань. Через кілька років за недоглядом книгарня «Дружба» продала кілька книжок угорського антрополога І. Кісей, де була наведена і ця карта розподілу гена D у Європі за А. Мураном [Kiszely 1979, 142-143].

Y-хромосомні гаплогрупи. Дальший розвиток генетики створив немислимі раніше умови для біологічної перевірки правильності історичних і топонімічних гіпотез. На зміну періоду напівінтуїтивних пошуків схожості облич людей з різних племен і народів, на зміну краніометрії XIX ст. і класичній теорії основних генетичних компонентів Л. Каваллі-Сфорца прийшов метод гаплогруп – Y-хромосомних і мітохондріальних маркерів, спільних для певної групи людей, що походять від одного предка.

Що це за метод? У дослідженнях з молекулярної еволюції *гаплогрупою* (з гр. ‘απλοῦς haploûs ‘один, простий’) називають групу людей, які мають одного предка з однією спільною мутацією ядерного поліморфізму (SNP). Генетичний тест на SNP (для цього достатньо тепер зробити аналіз слини) визначає належність індивіда до певної гаплогрупи людей.

У людській генетиці вивчають переважно Y-хромосомні (Y-DNA) і мітохондріальні (mtDNA) гаплогрупи, причому обидва ці типи їх придатні для визначення історії переміщення генетичних популяцій (історичних груп населення). Y-хромосома (Y-ДНК) передається лише по батьківській лінії (від батька до сина), а мітохондріальна ДНК (mtДНК) – по материнській лінії (від матері як до синів, так і до дочок). Ці два типи ДНК ніколи не рекомбінуються, тобто Y-ДНК і mtДНК змінюються лише внаслідок випадкової мутації в кожному поколінні без змішування генетичного матеріалу обох батьків. Так, усі чоловіки, що мають хромосому з певною мутацією А, є прямими нащадками по чоловічій лінії того предка, який першим мав цю мутацію. Перший чоловік з новою випадковою мутацією Б теж є нащадком того предка, але водночас стає предком усіх чоловіків наступних поколінь, які матимуть його мутацію Б. Цілі ланцюги таких мутацій утворюють молекулярні гілки [en.wikipedia/Human Y-chromosome DNA haplogroup].

Важливо підкреслити, що у складі українців немає якихось національних або місцевих Y-гаплогруп: всі наші Y-гаплогрупи являють собою стандартні ділянки

єдиного генофонду людства і трапляються практично в усьому світі. Маючи у своєму складі нащадків половини Y-гаплогруп світу, на генетичному рівні українці відрізняються від сусідніх народів лише числом представників кожної з них. Найбільшими серед цих груп є I2 (умовно “кукутені-трипільська, балканська”) і R1a (умовно “(прото)скіфська, іранська”). До цих двох груп належить 3/4 українців. Кожний з цих двох груп відповідає добре досліджений шар як топонімів, так і запозичень у словнику:

1. Балканський світ в Україні. Y-гаплогрупа I2 – до 48% українців [Rosser 2000]. Її відповідають топоніми балканського походження (гори КАРПАТИ, БЕСКИДИ, ТОВТРИ на Поділлі, річки ДРИНА, ПІАТВА, ЦЕРЕМ, АЛЬТА = ІРТИЦЯ, [Трубачев 1968], с. ДУКЛЯ), а також фракійські та іллі-рійські лексичні запозичення: *цівка, тям, кебета, кптити, кепкувати, кепський; шутий, муругий, бгати, поратися, бабратися, віхола, цап* (деталі див. [Нерознак 1978, 63, 147, 201, 205; Тищенко 2006, 47-51, 144-152]).

2. Скіфський світ в Україні. Y-гаплогрупа R1a – до 43% українців (серед росіян до 59% у Белгор. обл., серед таджиків і киргизів по 63%). В Україні цій гаплогрупі відповідають топоніми скіфського походження (р. ПРУТ, АРТОПОЛОТ, СЕРД.ОБА [Членова 1984, за Абасвим], САКИ, САЧКИ, СА-КУНИХА, САХНИ, -івка, ПОРХОВА, ПАРФЕН, ПАРТИНЦІ, ПАРНЕВЕ, -я, р. КИ-ЯНКА, ШАТРАВИНЕ, ПЕРЕДЕРІВКА; ГЕЛЬМЯЗІВ), давні українські культурні реалії скіфського походження (*скіпщина*) а також лексичні запозичення з іранських мов: *потвора, волос, халява, раріг, бог, дбатити, тривати, шати, кат; яцірка* [Тищенко 2006, за даними О. Трубачова].

Ще 1/4 українців складають нащадки інших 9 Y-гаплогруп, які поширилися у нас з Кавказу, фіномовної та вікінзької Півночі, кельтомовного Заходу і берберо-арабської Африки.

3. Кавказький світ в Україні. Y-гаплогрупи G, J, F мають до 5% українців. Наявність цих груп у складі українців відповідає топонімам кавказького походження (КУКЕЗІВ, КАВКІВ Яр; ГУРЗУФ, ЦВІЛІХІВКА, ШАРОПАНІВКА, КІЛЬЧЕНЬ, КІВШУВАТА; ЦУКУРИ, -ине, поріг КАЙДАК, КИРДАНИ 2; ЧЕРКАСИ, КОСОГІВКА [Стрижак 1963], КАСОГІВЩИНА [Бубенок 2010, 64], ШКАРІВКА, ЦВІЖИН, р. ПСЛО, ПСОЛЯ, ДЖГУН, с. ШЕГІНІ, ЦІКІВ, -али), а також лексичним запозиченням з мов Кавказу: *вино, олія, свинець, коверзувати, неоковирний, сковорода, шкочиртати*. Наведені топоніми мають такі можливі прототипи: Кавказ, грузини, Тбілісі, Шорапані, Колхида; цахури, хайдаки, каратинці; черкеси, касоги, шкарауа, цвіджа; адиг. *пси* ‘вода’, *джгун* ‘хрест’, *шоген* ‘пін’, *цикун* ‘син’.

4. Фінський світ в Україні. Y-гаплогрупа N – до 5% українців (серед росіян 23%, серед фінів 61%). Відповідає топонімам фінського походження (р. СОЖ, ЯХА пор. фін. *susi* ‘вовк’, *joki* ‘річка’ [Топоров, Трубачев 1962]), а також переважно середньовічним запозиченням з фінських мов: *дуб, шука, цупак, сом; шкандибати, кандибати, журитися, шамотіти, кволий, цур, кеньгі* [Тищенко 2006, 77-78].

5. Кельтський світ в Україні. Y-гаплогрупа R1b – до 4% українців. Її відповідають топоніми кельтського походження (р. СУКІЛЬ, ІБР, БРИТАН, ГРАНА, РАДОРОБЕЛЬ; назва найвищої вершини Гогогір г. КАМУЛА (пор. кімр. *swmwl* ‘хмара’; також м. *Samulodunum* ‘Colchester’), нп БАКОТА 3, кельтське місто Клепідава = Кам’янець-

Подільський [Пламенецькі 1999]), давні ук-раїнські культурні реалії кельтського походження (*Вій, Даждьбог*), ранні за-позичення з кельтських мов: *щит, мотика, полуда, лудити, сало, брага, влада, владика* [Schachmatov 1911], а також слово *книга* [Тищенко 2008, 422-424].

Слід правданої культурної взаємодії увічнив М. Гоголь: 1. *Український текст*: “Його привели під руки і прямо поставили до того місця, де стояв Хома. – Підійміть мені повіки: не бачу! – сказав підземним голосом Вій – і все зборище кинулося підіймати йому повіки” [Гоголь, 163]. 2. *Ірландський текст*: “Балор почув його і вирішив скористатися своїм смертоносним оком. «Підійміть мені повіко, – наказав він зброєносцям, аби я глянув на цього зухвальця...» Слуги особливим гаком підняли повіко на жахливому оці...” [КМЕ, 115]. Є такий персонаж і у валлійській міфології: Ізбададен.

Свідоме використання М. Гоголем якихось європейських джерел для своїх поєстей зовсім не мотивоване, а їхнє “аранжування” в кельтську систему – цілком виключене, адже у Європі 1835 р. ще не було жодного уявлення про кельтів! Латенська культура відкрита 1857 р., а її попередниця гальштатська – 1876 р. Саме тоді “зроблені відкриття уможливили, сказати б, нанесення кельтів на карту давньої Європи, адже доти на ній неподільно панували цивілізації давніх греків і римлян” [КМЕ, 622]. На час обох цих великих подій, що *започаткували* кельтологію, М. Гоголя вже давно не було в живих [Тищенко 2006, 164-165].

Одним з переконливих доказів кельтського впливу на світогляд слов’ян є теомі *Даждьбога*. В усній народній творчості росіян згадок про це божество немає [Рыбаков 1981, 470]. Натомість в українському фольклорі існує прадавня пісня «Поміж трьома дорогами», що містить ім’я *Даж-бога*: вона відома завдяки хоровій обробці М. Леонтовича. Ось фрагмент тексту цієї пісні: 1. *Поміж трьома дорогами, рано-рано, Поміж трьома дорогами, ранесенько*. 2. *Там здибався князь з Даж-богом...* 3. *Ой ти, боже, ти Даж-боже, рано-рано, Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько (!)* 4. *Бо ти богом рік від року...* 5. *А я князем раз на віку...* [Леонтович 1961, 111].

Як показано автором, сюжетні подробиці цієї української пісні мають прототипом ірландський міф «Захоплення сиду» про суперечку кельтського бога *Дагди* зі своїм сином МакОком. У тому міфі новий Час у вигляді МакОка відбирає у старої Вічності (Дагда-бога) його сид (домен) [Широкова 2000, 302]. На рівні контексту тут наявні аналогії у змісті, на рівні котексту [Moeschler, Reboul 1998] – у формі імен *Даждьбога* і *Дагда-бога*, – подробиці див. [Тищенко 2008, 277-279]. До XV ст. імена *Дажбог* і *Дажбоговичь* вживалися як антропоніми – це видно зі староукраїнських грамот з Кракова (1394), Зудечева (Жидачева, 1411), Сучави (1471, 1491) [ССУМ, I, 276-277]. Ця основа є у польському Надбужжі (Daśbogi, 4 назви), – але ж не у кельтів! (Аналогія з англ. Saturday, нід. zaterdag, збереженими поза романським світом.)

Неспростовні кельтсько-українські контакти видно з назви поліської річки *Радоробель* Жт (Олевськ), трактованої раніше як слов’янська [Трубачев 1968]. У світі кельтської лексики ця назва нагадує кімр. *rhaidrawl* „порожис-та, водоспадна; що тече, спадає, вирує або дзвенить” від *rhaeadr* „поріг, каскад” [Тищенко 2008, 232]. Для перевірки характеру місцевості біля Радороблі автор цих рядків, ас-

піранти В. Ковальчук і М. Бастун з'їздили на місце 24-25 липня 2003 р. *Поріг було знайдено*. В акті очного свідчення записано експертний висновок трьох свідків: «Біля гирла високої річки Радоробель характер течії річки Уборть свідчить про наявність порогу, бо вода вирує і гучно тече. На березі – окремі виходи дикого каменю».

Так, на підставі остенсивного доказу, *Радоробель* виявилася не слов'янською, а таки *кельтською* назвою. Що більше, ця назва фонетично давніша і від сучасної форми кімр. RHAEADR-OL (2003 р.), і від форми двоохотрічної давнини RHAADR-AWL (1803 р.). З огляду на звуковий склад форманта, гідронім укр. РАДОР-ОБЛЬ зберігає *пракельтську* форму прикметника.

6. Гунський світ в Україні. Y-гаплогрупа Q в українців найбільша серед слов'ян – до 4%. Відповідає алтайським топонімам (ОНут, -ок, ГУНча, -ьки, -ичі; ОБРОшин, -ажіївка, ОБЕРтин, АВРатин 2), народним спогадам про гунів і аварів (лайка на Житомирщині «У гуна!» (О.Стрижак), приказка у Карпатах «Обре, обре, сховайся добре» (І.Франко); пор. Hunsrück, Hünengräber D), імовірно гунським запозиченням, як-от *онучі* букв. 'гунські', *каган*, *мерин*, *корогва*.

7. Арабо-берберський світ в Україні. Y-гаплогрупа E1b1b – до 6% українців (серед росіян 2%, білорусів 9%). Відповідає топонімам арабського походження (г. ПАТАЛАХа під Гадячем, с. -івка, ВОДОЛАГа, ПОДОЛЬОХ, КОПИРів Кінець, БарАБАШівка, БарЕМЕЛЬ, КолОМЛЯ, КолОМІя, ЖАБ-РІЧКА), основам берберського походження (о. ФЕЗАНЬ, с. ТИДРик, БУЗова), давнім українським культурним реаліям арабського походження (*потала*, *во-ропай*, *ропать*) а також лексичним запозиченням з арабської мови: *сум*, *сум-ний*, *сумувати*, *суматуха* «глибокий сум» (саме характером рамадану пояснює-ме і рос. *суматоха* «метушня»), *могорич*, *марафет*, *хосен*, *маца-пура*, *батьки* (не множина слова *батько*); *звести на капар*, *капарно*; *робити мерву* (повідомив В. Шолом, Волинь). Імовірно від туарегів (самоназви imazighen, twarǧ) також прізвище *Мадзигон*, апелятив *тварог* [Тищенко 2011, 209].

Окремі теми – повторення назви м. Росафи (= Шкодер), воріт арабів до Європи, – у численних репліках *Росав* і *Ростовів*; прізвища людей, чії предки пережили арабський джигад 710-735 рр. (*Паталах*, *Патлах*), та інші з магрибськими основами (*Джеджула*, *Джеджелій*, *Чечелій*, *Дзира*).

8. Варязький світ в Україні. До скандинавського різновиду Y-гаплогрупи I – I1 – належить по 3% українців і білорусів (росіян – 5%). Біологічна присутність нащадків варягів відповідає в Україні топонімам варязького походження, передусім данським (ДАНИЧі, -ів, НеДАНЧичі, р. ТАНИСКава, пот. ДАНЦЕ-РИК, СВАРИЧів, -івка, ШАЛАНки, ЖУЛЯни, ТИВРів, СЕДНів, СНЯТин, СНІ-Тинка; оз. СВІТЯЗЬ (2), с. СВІТазів, г. КЛИВа (30 назв!), ГОВЕРла, УРМАНЬ, РИХТа, -ичі, СМІДин, СМОДна, ГНІЗДичин, ЗВЕНИгород, СУРОЖ, СВІРЖ), походженню з данських варягів одного з трьох праукраїнських племен [Брайчевський 1968] – *сівери*, низці прізвищ українців (*Данченко*, *Домонтович*, *Говдя*, *Кобилянська*, *Кобилюх*, *Щербак*), українським лексичним запозиченням зі скандинавських мов – з данської (*здоровий*, *верв*, *ябедник*, *шкрябати*, *струмок*, *струм'я*, *хуга*, *сльота*, *гнотик* (пор. рос. *на стрёме*, *вьюга*, *слякоть*, *кнут*), *пацан*, *боцман*, *гаведний* = *гав'язний*, *покал*), норвезької (*варяг*, *щогла*, *тин*, *ночви*, *кодола*, *стяг*, *гридь*, *тивун*, *стебка*, *дряпати*), шведської (*зв'язка*,

визь, жлукто, жлуктати, гатка, гать, буришин), а також прямим проникненням з давньоанглійської, як-от *стерно, стерновий, руси, метельник*.

Топонімічні й мовно-культурні докази співіснування арабів і варягів у Наддні-пряниці у VIII-X ст. ретельно досліджені [Тищенко 2011].

Народи Європи – рекомбінація давніх Y-гаплогруп. Таким чином, в Україні століттями співіснували з нашими предками: Балканський світ, Кавказький світ, Скіфський світ, Кельтський світ, Фінський світ, Гунський світ, Арабо-берберський світ. За різних обставин люди усіх цих етносів ставали предками нових поколінь українців.

Тому ми складаємося тепер лише з нащадків: *балканців (45-25%), скіфів (30-45%), кавказців (до 9%), арабів і берберів (до 7%), фінів (до 5%), кельтів (до 4%), гунів (до 4%), варягів (до 2%),* – інших 0,5%. Якихось особливих слов'янських генів, – як і германських, романських чи балтійських, – не виявлено. Названі народи за своєю Y-хромосомною будовою є пізнішими складними сполуками перелічених 11 давніших складових Y-гаплогруп (*палеоевропейської I2, іранської R1a (+ афганської T), кельтської R1b, протофінської N, трьох кавказьких G, J, F, африканської E, центральноазійської Q, варязької I1*) – і відрізняються взаємно лише за їх пропорцією, що видно з рис. 1. Такі сполуки і є генетичною суттю етносів.

Region	R1a +T	I	N	Elb1b	R1b	G +J	Q	Sample size
Russia	47,5	15,5	23	2,5	6	4	1,5	1467
Belarus	50,5	22	5	9	10	1,5	1	562
Ukraine	45	25	5	7	4	9,5	4	130

Рис. 1. Пропорції Y-гаплогруп у складі трьох слов'янських народів [Eupedia 2011]

Всупереч простоті сучасної генетичної проби, кількість обстежених дуже різна за етносами. Для кожної країни досліджено щонайменше 100 осіб. Але в Італії, Німеччині, Англії та Ірландії – понад 2000 у кожній. У Бельгії, Франції та Іспанії – понад 1000, у Португалії понад 900, в маленьких Нідерландах, Угорщині й Фінляндії – по 650, у Греції й Туреччині по 500 [http://www.eupedia.com/europe/european_y-dna_haplogroups.shtml]. За фактично розміщеними в Інтер-неті даними росіян досліджено 1467 осіб, білорусів 562, а українців лише 130. Таким чином, поміж цих слов'янських народів один досліджений представляє 100 тис. росіян, 20 тис. білорусів, але майже 0,5 млн українців. Про яку статистичну репрезентативність вибірки і сумірність результатів для порівняння можна при цьому говорити? Цим поясним і значні цифрові розбіжності даних різних авторів про відсотки людей, належних до різних гаплогруп у складі кожного етносу (пор. рис. 2).

Реалістично ставлячись до сучасного стану даних про Y-хромосомний склад етносів як до тимчасово неточного і чекаючи на дальшу апроксимацію, мусимо визнати, що зрештою ці кількісні розбіжності – другорядні. Поки що з доступних фактів істотно сама наявність у складі українців одинадцятьох Y-гаплогруп, набутих за тисячі років існування нашого народу: двох основних R1a (скіфи), I2 (Кукутени-Трипілля) і 9 менших R1b, I1, N, J, G, F, E, T, Q. Виходить, що кожному Y-хромосомному складнику

українців відповідає свій пласт українського словника і топонімії України [Тищенко 2006; 2010], рис. 2.

Y-гаплогрупи українців						Запозичення в українському словнику	Топоніми України
Y-гаплогрупа	Semino, 2000	Rossler, 2000	2005, McDonald	Europe-dia, 2005	Середнє у %		
R1a	50	30	40	43	41	скіпщина, потвора, кияни, холява, дощ, шупити, заради; ящірка	р.Артополот,Киянка;с. Парфен,Саки,Сакуни-ха, Шатравине, Передеріївка; Гельмязів
T	2	-	-	2	1		
R1b	2	4	4	4	3,5	полуда, лудити, мотика, брага, влада, владика	р. Ібр, Грана, Сукіль, Радоробель, Британ, -івка; г. Камула, нп Бакота, -ути, Брахів
N3	6	11	4	5	6,5	щур, кволій, журба, журитися, кульгати, кандиба, кеньгі	р. Сож, Яха, Рандава; нп Любеч, Люботин, Либохора, Кореличі, Чудівка, Чуднів
I2	20	48	42	22	33	цівка, тям, кепкувати, віхола, цап, шутий, муругий, бгати, поратися	гори Карпати, Товтри, Бескид; с. Дукля; р. Альта = Іртиця, Дрина, Іпатва, Церем
I1	-	-	-	3	1	щогла,здоровий,сльота,стерно,ночви, ст румок,пацан,гатка,з витяга,гнотик	Даничі,Неданчичі,Седнів,Снітинка, Світязь, Звенигород, Гніздичів, г.Говерла, р. Сигла 2
G	4	-	1	2,5	1,7	сковорідка, коверзувати, оковирний, кукобитись, меч	Кукезів, Кавків Яр, Гурзуф, Черкаси; р.Псло, Джгун, Цвіжин, Шкарівка, Циків, Цвіліхівка
J	6	-	-	7	3,2		
E	3	4	4	7	4,5	жевріти,жебрак,капарно,потала,сум, суматуха, хосен, ропать, могорич	Паталахівка, Водолага, Подольох, Манжелія, Риботень, Коломия; Барабашівка, р.Жабрічка
Q	5	3	2	4	3, 5	онучі, корогава, табір, каган, жупан, баламут, мерин, пиріг, чавун	р.Унава;Онут, Онок, Авратин, Оброшин, Ображіївка, Дорогожичі; о.Труханів

Рис. 2. Y-хромосомний склад українців за різними авторами.

Кореляція генетичних, лексичних і топонімічних свідчень тисячолітнього осілого існування українців як етнічного цілого

Підсумки. 1. Неповторність Y-хромосомного складу українців – у тому, що близько 3/4 їх продовжує дві великі Y-хромосомні групи (42 і 33%) – протоіранську R1a (+афганську T) і палеоевропейську I2. 2. Остання чверть українців належить до 8 малих гаплогруп по 2-7% : R1b, I1, N, Q, G+J+F, E (кельтська, варязька, фінська, гунська, 3 кавказькі, арабсько-берберська). 3. Такий складний і відмінний від сусідів набір Y-гаплогруп міг утворитися лише за тисячі років вільного і незалежного формування українців як етносу, що спростовує ідеологізовані схеми минулого. 4. Кожній з Y-гаплогруп відповідає свій шар топонімів України і запозичень в українському словнику: в цьому полягає роль мови як ознаки та ім'я етносу як певного типу аранжування Y-гаплогруп та mt-гаплогруп, тому збереження мови вповільнює асиміляцію етносу сусідами на невизначено довгий час. 5. Для Y-гаплогруп I2, R1a, N, I1, G, E засвідчено й певну просторову орієнтованість у топонімії України. 6. Гене-тичні дані – незалежна об'єктивна апробація висновків топоніміки й історич-ної лексикології про історію української мови та осілого життя її носіїв.

1. *Брайчевський М.Ю.* Походження Русі. – К., 1968. 2. *Бубенок О.Б.* Гідронім Псел (історико-етимологічний етюд) // Східний світ. №4. 2010. – С. 50-64. 3. *КМЕ* – Кельтская мифология. Энциклопедия. – М., 2002. 4. *Леонтович М.* Хорові твори. – К., 1961. 5. *Нерознак В.П.* Палеобалканские языки. – М., 1978. 6. *Пламенецькі – Пламенецька О., Пламенецька Є.* Кам'янець-Подільський – місто на периферії Римської імперії // Пам'ятки України. – 1999. – № 4. (Удоступнив О.Л.Рибалко.) 7. *Рыбаков Б.А.* Язычество древних славян. – М. 1981. 8. *ССУМ* – Словник староукраїнської мови: У 2 т. – К., 1977-1978. 9. *Стрижак О.С.* Назви річок Полтавщини. – К., 1963. (Удоступнив П.О. Селігей.) 10. *Тищенко К.М.* Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006. 11. *Тищенко К.М.* Етномовна історія прадавньої України. – К., 2008. 12. *Тищенко К.М.* Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль, 2010. 13. *Тищенко К.М.* Халіфат і сівера: топонімічний слід в Україні. – К., 2011. 14. *Топоров В.Н., Трубачев О.Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962. 15. *Трубачев О.Н.* Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968. (Удоступнив Л.С. Волошин.) 16. *Широкова Н.С.* Культура кельтов и нордическая традиция античности. – СПб, 2000. 17. *Cavalli-Sforza L.L. et al.* The History and Geography of Human Genes. – Princeton, 1994. – Text 542 p. + Color section 10 p. + Atlas 516 p. (Люб'язно удоступнив Ф. Терещенко.) 18. *Kiszelö I.* A földnépei 1. Európa népei. – Budapest, 1979. – P. 142-143. 19. *Moeschler J., Reboul A.* Pragmatique du discours: de l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours. – Paris, 1998. (Люб'язно удоступнив А. Pétigny.) 20. *Rosser Z. e.a.* Y-Chromosomal Diversity in Europe is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language // Am. J. Hum. Genet. Vol. 67, is. 6. 2000. – P. 1526-1543. 21. *Schachmatov A.* Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen // Archiv für slavischen Philologie. – Bd 33. – Berlin, 1911. (Удоступнив Г. М. Казакевич.)

СЛОВОТВІРНА ФУНКЦІЯ ГРАМАТИЧНОГО РОДУ В НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто роль словотвірної функції категорії роду іменника новогрецької мови, її зв'язок з семантико-граматичною та формально-граматичною функціями категорії роду.

Ключові слова: *граматичний рід, словотвірна функція, семантико-граматична функція, формально-граматична функція, іменник.*

В статье рассматривается роль словообразовательной функции категории рода существительного новогреческого языка, ее связь с семантико-грамматической и формально-грамматической функциями категории рода.

Ключевые слова: *грамматический род, словообразовательная функция, семантико-грамматическая функция, формально-грамматическая функция, существительное.*

The article deals with the word-formation function of the grammatical gender of Modern Greek nouns, its interrelation with the semantic grammatical and formal grammatical functions of grammatical gender.

Key words: *grammatical gender, word-formation function, semantic grammatical function, formal grammatical function, noun.*

Постановка проблеми. Категорія роду іменника новогрецької мови становить інтерес для мовознавчого дослідження, оскільки вона не є усталеною і продовжує шлях свого становлення. Розглядаючи категорію роду іменника в межах функціональної граматики, обов'язковим є вивчення її словотвірної функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Словотвірну функцію категорії роду іменника новогрецької мови розглянуто в працях **Н.Ф.Клименко, А.Анастасіяді-Симеоніді, Д.Хіла-Маркопулу.**

Метою статті є з'ясування значення словотвірної функції в межах категорії роду іменника, її взаємозв'язку з семантико-граматичною та формально-граматичною функціями категорії роду іменника.

Виклад основного матеріалу. У новогрецькій мові семантику назв істот морфологічно відображено в грамах роду. Семантичний зміст граматичного роду іменника виражають певні формальні засоби, а саме флексії і словотвірні суфікси. У новогрецькій мові головним засобом вираження значення роду є артикль. Крім того, рід іменників також виражають синтаксичні засоби – форми узгоджуваних з іменником іменних частин мови та деякі дієприкметники. Проте у новогрецькій мові, на відміну від української, закінчення грамам часу є однаковим, тому у таких випадках артикль

є єдиним засобом семантичного зіставлення, і у реченні синтаксичне узгодження є тільки з іменними частинами мови.

Морфолого-флексійне протиставлення граєм чоловічого, жіночого і середнього роду спрямоване більшою мірою на формально-граматичний, ніж на семантико-граматичний зміст. Дедалі більше проникнення категорії роду до семантичної сфери викликає посилення ролі додаткових змісторозрізнявальних засобів, зокрема словотворчих суфіксів.

Отже, семантику назв істот перенесено на граєми роду й морфологічно закріплено в них. Ця семантика відокремлює одну (семантико-граматичну) частину категорії роду від іншої (формально-граматичної) частини і створює ту своєрідну половинчастість категорії роду, якою вона відрізняється від інших іменникових граматичних категорій [Вихованець, Городенська 2004, 88-89].

Лише на тлі триграемної формальної категорії роду розвивається функціональне поле семантичного роду, що ґрунтується на зіставленні за статтю.

У новогрецькій мові граєма чоловічого роду є центральною. На основі семантичного роду їй протиставлена граєма жіночого роду. Співвідносні пари назв осіб чоловічого й жіночого роду найяскравіше виражають семантико-граматичну функцію категорії роду іменників у новогрецькій мові.

Для категорії роду типовим є використання додаткових формальних засобів її вираження. Тому показниками граєм чоловічого, жіночого й середнього роду виступають не лише флексії, а й суфікси. Суфікси у словозмінній новогрецькій мові є виразниками саме граматичного значення роду, оскільки вони стосуються вираження семантичної структури і передбачають усю словозмінну парадигму слова. Флексія в новогрецькій мові є високопродуктивною, вона виражає значення граматичного роду, тому що кожна граєма роду в новогрецькій мові має прототипні структури вираження типу відмінювання. У новогрецькій мові флексія може виступати і словотворчим засобом.

Найбільше додаткових морфологічних засобів для вираження категорії роду потребують граєми із семантико-граматичним змістом. Таким чином, категорія роду в новогрецькій мові дедалі більше семантизується. І. Вихованець та К. Городенська звертають увагу на характер дериваційних процесів у категорійній морфології. Вони стверджують, що, коли іменник безпосередньо походить від іншого іменника, тобто дериваційні процеси відбуваються в межах тієї самої частини мови, йдеться про внутрішню деривацію. Цей різновид деривації вони називають морфологічною, бо граматичні перетворення відбуваються в межах граматичної категорії, в нашому випадку категорії роду. Похідність однієї форми від іншої тут ґрунтується на відношенні, яке передбачає, що похідна форма є результатом перетворення вихідної. Здебільшого таке перетворення буває семантичним і водночас формальним. Отже, у дериваційній сфері категорії роду типовим виступає поєднання семантичної і формальної похідності [Вихованець, Городенська 2004, 89].

Граматичними виразниками категорії роду в новогрецькій мові можуть виступати і синтаксичні засоби, а саме узгоджувані з іменником прикметники, порядкові числівники, деякі займенники та пасивні дієприкметники. У новогрецькій мові саме імен-

ник визначає грамему роду залежних від нього слів. В іменниках спільного роду за умови відсутності лексичного або словотвірного розрізнення саме артикль і узгоджуване слово вказують на рід іменника. Таким чином, набір узгоджуваних з іменником слів (іменних частин мови та пасивних дієприкметників) у межах функціональної граматики є засобом вираження граматичної категорії роду.

Отже, у новогрецькій мові значення роду іменника може виражати словозмінна парадигма артикля у поєднанні з флексивними парадигмами та узгоджуваними словами або лише артикль та узгоджувані слова при збереженні словозмінної парадигми іменників чоловічого роду.

Таким чином, у новогрецькій мові помітними є тенденції посилення, з одного боку, словотворчих суфіксальних засобів в оформленні роду, а з іншого, злиття словозмінних парадигм. Категорія роду дедалі більше семантизується, водночас зростає роль аналітичних, зокрема, артиклевих засобів диференціації роду.

Семантичне зіставлення іменників чоловічого і жіночого роду є найпродуктивнішим способом творення іменників-назв осіб за професією, родом діяльності, фахом, посадою, званням, національністю, місцем проживання. Категорія роду відповідає статі менше в іменниках, що позначають назви тварин.

Словотвірна функція граматичного роду іменника у новогрецькій мові найяскравіше виявляється у творенні співвідносних пар іменників чоловічого і жіночого роду-назвах осіб за професією, фахом, посадою, званням.

У новогрецькій мові для творення іменників жіночого роду від іменників чоловічого роду-назв осіб за професійним заняттям використовуються синтетичні (суфіксальний, флексивний), аналітичні (протиставлення парадигми артикля при збереженні типу відмінювання чоловічого роду, узгоджувані з іменником частини мови) та юкстапозитний способи словотворення.

Засобами синтетичного вираження значення граматичного роду в новогрецькій мові є суфіксальний спосіб словотворення, флексивний спосіб творення слів, схеми наголошування слів при відмінюванні. Найпродуктивнішим синтетичним способом у творенні іменників жіночого роду від відповідних іменників чоловічого роду на позначення професій, роду занять, суспільної діяльності виступає суфіксальний спосіб. Співвідносні іменники жіночого роду утворюються за допомогою димотичних та книжних суфіксів *-τρι(α) / -τρ(α), -ισσ(α), -ίν(α), -έσ(α), -έσσ(α), -ιδ(α) / -ις, -αιν(α), -ειρ(α): η αεροελέγκτρια, η σιδερώτρα, η καρβουνιάρισα, η γερούσιαστήνα, η πριγκιπέσα, η τηλεσκηνοθέτιδα, η νομοθέτις, η ρήγαινα, η βαρονέσσα, η αυτοκράτειρα*.

Більшість димотичних суфіксів, а саме *-τρ(α), -ισσ(α), -ίν(α), -ιδ(α)*, є маркованими стосовно стилю вживання – *η ζιμώτρα, η ράφτρα, η ατζέντισσα, η καφετόλισσα, η παλαιοπόλισσα, η πρυτάνισσα, η δημοσιογράφινα, η ευρωβουλευτίνα, η καλλιτέχνιδα, η λογοτέχνιδα*. Утворення з такими суфіксами не стали надбанням офіційного, наукового стилю. Вони використовуються переважно в розмовному та народному мовленні. Їхня роль у публіцистичному стилі обмежується функціонуванням у ролі експресивних засобів. Кількість іменників, утворених за допомогою архаїчних суфіксів, є незначною. Вони не є продуктивними – *η ανθοπόλις, η νομισματοπόλις, η σκηνοθέτις*.

Флективний спосіб словотворення іменників жіночого роду-назв осіб за професійним заняттям представлений флексіями *-ου, -η, -α*. Флексія *-ου* використовується при протиставленні іменників чоловічого і жіночого роду, що позначають назви традиційних, народних професій: *η γαλατοῦ, η γιαουρτοῦ, η δαντελοῦ, η παπλωματοῦ*. Використання флексії *-η* для співвіднесення пар іменників з таким значенням є мало поширеним: *η βαρόνη, η ηγούμενη, η μοναχή*.

За допомогою флексії *-α* іменники жіночого роду протиставляються відповідним іменникам чоловічого роду, що мають переважно суфікси *-ίστ(ας), -ιέρ(ης), -άρ(ης)* та афіксοїд *-κόμ(ος)*: *η γκαλερίστα, η κιθαρίστα, η λοκαντιέρα, η τραπεζίερα, η αρκουδιάρα, η σκουπιδιάρα, η οικονόμα, η τραπεζόκομα*.

Найпоширенішим способом творення корелятивних пар іменників чоловічого і жіночого роду-назв осіб за професією, фахом, родом діяльності виступає аналітичний спосіб, а саме протиставлення артиклів чоловічого і жіночого роду при збереженні словозмінної парадигми іменника чоловічого роду. Найпродуктивнішим є творення співвідносних пар іменників чоловічого і жіночого роду, що позначають назви спеціальностей учених та лікарів з афіксοїдами *-λόγ(ος), -γράφ(ος), -ποι(ός), -ουργ(ός), -κόμ(ος), -νόμ(ος), -τρόφ(ος)*, а також *-πόν(ος), -τέχν(ης), -πώλ(ης) -δρόμ(ος), -ηγόρ(ος)*: *ο/η διατολόγος, ο/η συμβολαιογράφος, ο/η αλλαντοποιός, ο/η καρδιοχειρουργός, ο/η βουτυροκόμος, ο/η αστυνόμος, ο/η ιχθυοτρόφος, ο/η γεωπόνος, ο/η δασοτέχνης, ο/η κοσμηματοπώλης, ο/η παγοδρόμος, ο/η δικηγόρος*. Іменники жіночого роду протиставляються за допомогою артикля також іменникам чоловічого роду з другою основою *-ίατρ(ος), -μήχαν(ος), -έμπορ(ος), -υπάλληλ(ος), -φύλακ(ας), -παραγωγ(ός)* та суфіксом *-ικ(ός)*: *ο/η νευροψυχίατρος, ο/η καλτσοβιομήχανος, ο/η τυρέμπορος, ο/η τραπεζοϋπάλληλος, ο/η σωματοφύλακας, ο/η ελαιοπαραγωγός, ο/η εκπαιδευτικός*. Артиклевий спосіб зіставлення іменників чоловічого і жіночого роду на позначення професій і спеціальностей є високопродуктивним.

Протиставлення парадигми артикля є поширеним в оформленні співвідносних іменників чоловічого і жіночого роду, запозичених з англійської та французької мов: *ο/η αντικέρ, ο/η μοντελίστ, ο/η ντετέκτιβ, ο/η πλασιέ, ο/η репортёр, ο/η ресепшионίστ, ο/η σπρίνтер, ο/η сёрфер, ο/η σκιёр*. Вирішальним при цьому виступає гіперо-гіпонімічний зв'язок, оскільки такі іменники розмежовуються за родом на основі біологічної статі. Унаслідок їхньої неасимільованості морфологічною системою єдиним засобом вираження значення статі є артикль.

Іменники, утворені за допомогою протиставлення артикля, є універсальними стосовно їхнього вживання у функціональних стилях.

Юкстапозитний спосіб у творенні іменників жіночого роду-назв осіб за професійним заняттям застосовується тоді, коли існує потреба розрізнити омонімічні іменники жіночого роду, утворені за допомогою суфіксів. Такі утворення найчастіше вживаються у засобах масової інформації: *η γυναίκα αστυνομικός, η γυναίκα δικαστής, η γυναίκα βουλευτής, η γυναίκα πρόεδρος, η γυναίκα ζωγράφος, η γυναίκα συγγραφέας, η γυναίκα παιδίατρος, η γυναίκα ψυχολόγος, η γυναίκα αξιωματικός, η γυναίκα λοχαγός, η γυναίκα ιππέας, η γυναίκα ποδοσφαιριστής*.

Необхідність розрізнення іменників чоловічого і жіночого роду-назв осіб за професією, родом діяльності, посади продиктовано соціальними змінами у грецькому суспільстві, а саме помітнішою присутністю жінки у професійній сфері.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Посилення семантизації категорії роду, конкурентність синтетичних та аналітичних засобів вираження значення роду, наявність великої кількості еквівалентних іменників жіночого роду-назв осіб за професією, фахом, званням тощо, різна ступінь фіксації їх словниками, гіперо-гіпонімічний принцип оформлення в роді запозичених іменників свідчать про те, що категорія іменникового роду в новогрецькій мові продовжує розвиватися.

1. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – Київ : Пульсари, 2004. – 400 с. 2. *Клименко Н. Ф.* Формально-граматична і семантична структура категорії роду іменника в новогрецькій та східнослов'янських мовах / Н. Ф. Клименко // Лінгвістичні студії Донецького ун-ту. – 2002. – вип. 9. – С. 15 – 31.

Томазов В.В., к. іст.н.,
зав. сектора генеалогічних і геральдичних досліджень
Інститут історії України НАН України

ТРАДИЦІЇ БЛАГОДІЙНИЦТВА І МЕЦЕНАТСТВА У РОДИНИ МАВРОГОРДАТО

У статті на значній джерельній базі розглядається філантропічна діяльність представників відомого грецького купецького роду Маврогордато. Вони оселилися в Одесі на початку XIX ст. та зробили великий внесок у розвиток своєї нової батьківщини.

Ключові слова: Маврогордато, Одеса, Хіос, родина, благодійництво, капітал.

В статье на значительной источниковой базе рассматривается филантропическая деятельность представителей известного купеческого рода Маврогордато. Они поселились в Одессе в начале XIX в. и внесли большой вклад в развитие своей новой родины.

Ключевые слова: Маврогордато, Одесса, Хиос, семья, благотворительность, капитал.

In the article on the considerable source basis has been analyzed the philanthropic activity of representatives of the famous merchant family of Mavrogordato. They settled in Odessa at the beginning of 19th c. and made great contribution to development of their new motherland.

Key words: Mavrogordato, Odessa, Chios, family, charity, capital.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. в Одесі, яка на той час стала найзначнішим торговим містом Причорномор'я, оселилося кілька родин, що походили з впливового грецького роду Маврогордато. Всі вони були нащадками спільних прашурів – Лаврентіса Маврогордато та Елені Массімо (XVI ст.), які мешкали на острові Хіос в Егейському морі.

Багато представників роду Маврогордато належало до верхівки світової фінансової аристократії. Разом з іншими вихідцями з острова Хіос – Зігомала, Родоканакі, Петрококкіно, Раллі, Негропонт, Ксіда, Скараманга, Севастопуло, Аверіно – вони створили впливові родинні клани і протягом кількох десятиріч років практично контролювали середземноморську торгівлю, в тому числі азовські та чорноморські порти Російської імперії.

Хіоці відігравали велику роль в історії міст, де мешкали та займалися комерційними справами. Чимало хіосців було благодійниками та меценатами, вони допомагали як співвітчизникам-грекам, так і жертвували значні кошти на благоустрій та культурний розвиток своєї нової батьківщини. І Маврогордато не були виключенням.

Зупинимось лише на одній родині, заснованій Матвієм Федоровичем Маврогордато (бл. 1780, Хіос [Argenti 1955, 88] – 22 березня 1868, Одеса [Греки Одессы 2004, 122–123]) з гілки Лакана. Спираючись на сімейний капітал та зв'язки, він значно примножив свої статки, заклавши основу для економічного процвітання своїх спадкоємців. Торговий дім його сина – «Федір Маврогордато і К^о» [ДАОО, ф. 2, оп. 2, д. 1625, арк. 1]. – був одним з двадцяти найпотужніших експортерів української пшениці в Одесі. Однак, бізнес був не єдиною справою життя Матвія Федоровича: він жертвував кошти на підтримку грецької культури. 1834 р. разом з Ф. Родоканакі, Я. Раллі, Є. Севастопуло, М. Петрококкіно та іншими хіоськими купцями він фінансував видання в Одесі книги І.Г. Піципіу «Логічна грамати́ка грецької мови» [Αυγητίδης 2004, 110]. Імовірно, саме Матвій Пантелійович надав грошову допомогу у розмірі 600 рублів таємному грецькому товариству «Філікі Етерія» [Αυγητίδης 2004, 29].

Щедрими благодійниками були і нащадки Матвія Федоровича – сини Федір та Олександр і дочки Катерина Родоканакі та Ерато Севастопуло.

Так, Олександр Матвійович Маврогордато (1833, Одеса – 11 грудня 1899, Париж [ДАОО, ф. 37, оп. 13, спр. 467, арк. 57зв.–58]) пожертвував на будівництво Одеського єпархіального жіночого училища 12 тисяч рублів. А за духовним заповітом від 18 вересня 1875 р. розпорядився «для приросту відсотків» внести в Одеську контору Державного банку 2 тисячі російських рублів, із яких щорічно в день його смерті надавати бідним матеріальну допомогу. 4 серпня 1900 р. останню волю померлого було виконано [ДАОО, ф. 2, оп. 4, спр. 5917, арк. 1–24зв.].

Як філантропка та благодійниця уславилася Катерина Матвіївна Родоканакі (22 вересня 1834, Одеса [Греки Одессы 2002, 172–173] – 9 липня 1923, Париж [Argenti 1955, 94]). 1890 р. вона пожертвувала 42 тисячі рублів на будівництво двох кам'яних двоповерхових споруд на території Одеської грецької Свято-Троїцької церкви: однієї – для проживання кліру, а другої – для проведення парафіяльних заходів. Частина з цих коштів було спрямовано на реставрацію храму та його внутрішнє оздоблення, а також благоустрій садка біля церкви [Παπουλίδης 1999, 291]. 1902 р. Катерина

Матвіївна пожертвувала 75 тисяч рублів Відомству закладів імператриці Марії на заснування в Одесі дитячого притулку для сиріт-дівчат, який називався: «Дитячий притулок Олександра Маврогордато, в пам'ять його батьків Матвія та Ангеліки». Надана сума знаходилася у вигляді банківських акцій: 155 – Бессарабсько-Таврійського, 100 – Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного та 45 – Азовсько-Донського комерційного банків. За умовою К.М. Родоканакі планувалося: накопичення грошей до 200 тисяч рублів, з метою купівлі земельної ділянки в центрі Одеси та будівництва двоповерхової кам'яної споруди притулку, розрахованої на сто вихованок; заснування у закладі церкви св. Тройці, в якій п'ять разів на рік повинна була здійснюватися літургія за упокій родичів благодійниці; розміщення в одному із залів притулку портрету її померлого брата Олександра Маврогордато. 1912 р. Катерина Матвіївна додала до пожертви ще 30 акцій Азовсько-Донського комерційного банку на суму 7500 рублів [РДІА, ф. 759, оп. 66, спр. 310]. На жаль, задум К.М. Родоканакі не був реалізований через більшовицький заколот.

Молодша сестра Катерини Матвіївни – Ерато Матвіївна (25 березня 1837, Одеса [Argenti 1955, 94] – 22 грудня 1925, Ніцца [Argenti 1955, 94]) – брала участь в організації «Комітету з допомоги знедоленим критським родинам». Від благодійних концертів, театральних вистав, базарів та лотерей, проведених членами комітету, у березні 1867 р. було зібрано 23 тисячі 500 рублів сріблом [Piatigorskii 1998/1999, 133].

Найбільш відомим із дітей Матвія Пантелійовича Маврогордато був його старший син – Федір Матвійович (бл. 1818, Хіос [Argenti 1955, 94] – 16 квітня 1874, Одеса [Греки Одессы 2004, 120–121]), власник вищезгаданого торгового дому. Величезний капітал, значні зв'язки у підприємницькій та банківській сферах, підтримка родичів та земляків, спритність та енергія зробили його помітно фігурою Одеси. Він був спадковим почесним громадянином м. Одеси, товаришем старшини купецького стану в Одеському міському громадському управлінні [Адрес-календарь 1865] та депутатом Міської одеської думи (1863–1873) [Одесса 1895, 100]. 1867 р. Федір Матвійович очолив «Комітет з допомоги знедоленим критським родинам». Члени комітету збирали кошти для своїх співвітчизників, які постраждали через антитурецьке повстання. Імовірно, виконавши своє завдання, комітет був ліквідований 8 серпня 1868 р. [Piatigorskii 1998/1999, 134].

Онук засновника родини та єдиний спадкоємець Матвій Федорович Маврогордато-молодший (6 вересня 1848, Одеса [Греки Одессы 2002, 172–173] – 21 грудня 1935, Париж [Арсеньев 1936, 37; Грезин 2009, 302]), один з найзаможніших людей Одеси, все своє життя присвятив благодійництву. Він був членом численних благодійних товариств, покликаних полегшити життя соціально незахищених верств російського суспільства: почесним членом Одеського відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих, членом Правління, а потім і почесним членом Одеського міського опікунства виправних (дитячих) притулків, Товариства для допомоги бідним м. Одеси, Одеського товариства красних мистецтв. На всіх посадах Матвій Маврогордато виявляв енергійність та сумлінність, жертвував значні кошти [Адрес-календарь 1900, 219–221, 215, 235].

Так, обіймаючи посаду піклувальника Херсонської гімназії у 1884–1887 рр., він щорічно жертвував на потреби гімназії та пансіону при ній 1000 рублів [РДІА, ф. 1343, оп. 25, спр. 15, арк. 5–10].

Відомість надходження коштів на потреби Одеського товариства красних мистецтв за 1875–1890 рр. свідчить, що Матвій Федорович був одним з найсправніших та найщедріших його членів: вніс на діяльність товариства 50 рублів [ДАОО, ф. 367, оп. 1, спр. 4, арк. 18 зв.–19].

Матвій Федорович чимало сил віддав і Одеському товариству виправних притулків. Члени товариства, серед яких були представники найвищих чиновницьких і підприємницьких кіл Одеси, і самі жертвували значні суми на діяльність організації та намагалися знайти благодійників поза її межами. Масштаб діяльності вражає. Наприклад, за 1890 р. силами товариства було споруджено два житлових будинки на 20 осіб кожен, церкву (кошторис склав 14 тисяч рублів) і адміністративний будинок (кошторис – 20 тисяч рублів), де розташувалися майстерні, класи, їдальня, кухня, цейхауз та інші господарські приміщення [ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1837, арк. 148–148зв.].

Але особливу увагу Матвій Маврогордато приділяв Одеському училищу сліпих, що знаходилося у компетенції Одеського відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих. Така зацікавленість Матвія Федоровича пояснюється особистими причинами. Ще замолоду він почав сліпнути. Свою хворобу благодійник вважав покаранням за своє і своїх предків неправедне життя – прагнення до багатства і розкоші. Тому, розуміючи трагедію сліпих людей, він намагався всіляко полегшити їхнє життя та, таким чином, спокутувати свої гріхи. Училище було відкрито в грудні 1887 р. в орендованому приміщенні на Старопортофранківській вулиці. На оренду використовувалися кошти (1000 руб.), які пожертвував М.Ф. Маврогордато. 1892 р. Матвій Федорович відділив для потреб училища частину території своєї дачі на Французькому бульварі разом з будівлями. Після перебудови споруд 25 жовтня 1892 р. відбулося урочисте відкриття школи, розрахованої на 60 дітей. 6 липня 1900 р. був закладений притулок з майстернями для потреб осліплених дітей та юнаків, котрі мали там мешкати і навчатися ремеслам. Ця справа також знаходилася під опікою Матвія Маврогордато [Томазов 2010, 79–80].

14 листопада 1897 р. Матвій Федорович заклав на території своєї дачі невеличкий храм [РДІА, ф. 759, оп. 34, спр. 770], нині більш відомий як Церква святих мучеників Адріана та Наталії. Спорудження храму обійшлося в 22 тисячі 787 рублів. Церкву було освячено 31 жовтня 1899 р. архієпископом Херсонським і Одеським Юстином на честь святих Матвія та Євгенії, небесних покровителів засновника храму – Матвія Федоровича Маврогордато та його матері – Євгенії Матвіївни. 1909 р. благодійник пожертвував 10 тисяч рублів на утримання церкви. Цей храм кілька разів змінював назву, в ньому у різні часи розміщувалися музей атеїзму і підприємства громадського харчування, кілька разів церкву зачиняли і знов відкривали для віруючих. Сьогодні храм визнаний пам'ятником архітектури і є діючим [Томазов 2010, 80].

Одним з найбільш відомих благодійних закладів Одеси була дешева їдальня в пам'ять Федора Матвійовича Маврогордато (вул. Старопортофранківська, 30), заснована вдовою покійного Євгенією Матвіївною та їхнім сином Матвієм Федоровичем

[Донцова 2001, 90]. Будівля ідальні збереглася й дотепер, однак, як і вся Молдованка, надзвичайно занедбана.

Імовірно, з 1889 р. Матвій Федорович постійно мешкав у Парижі. Але і тут він залишався активною людиною, що прагнула полегшити життя знедолених, перш за все, російських емігрантів, більшість з яких після більшовицького заколоту опинилася за кордоном без жодних засобів до існування. 1927 р. разом з княгинєю В.К. Мещерською, князем П.М. Мещерським, С.Ф. Ванлярьською, митрополитом Євлогієм та іншими колишніми співвітчизниками М.Ф. Маврогордато брав участь у заснуванні в Парижі Російського будинку для російських емігрантів похилого віку. Біля будинку поступово і виникло російське кладовище Сент-Женєв'єв-де-Буа, на якому знайшов свій останній притулок і сам Матвій Федорович [Арсеньєв 1936, 37; Грезин 2009, 302].

1. *Адрес-календарь* Херсонской губернии на 1866 год... // http://rodovoyegnezdo.narod.ru/Kherson/Adres-kalendar_1866_odesgrad.htm 2. *Адрес-календарь* Одесского градоначальства на 1901 г. – Одесса, 1900. – XVI, 348, 195, 78 л. 3. *Арсеньев Ю.В.* Список лиц, похороненных в Сент-Женевьев-де-Буа с 1 июля 1935 по 1 июня 1936 г. // Новик. – 1936. – № 4. – С. 37–38. 4. *Грезин И.* Алфавитный список русских захоронений на кладбище в Сент-Женевьев-де-Буа. – М., 2009. 5. Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви / Авторы-сост.: Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. – Одесса, 2002. – Ч. II: 1834–1852. – 374 с.; 2004. – Ч. III: 1853–1874. – 242 с. 6. *Донцова Т.* Молдованка. Записки краеведа. – Одесса, 2001. – 324 с. 7. Одесса. 1794–1894. Издание Городского Общественного Управления к столетию города. – Одесса, 1895. – 4, 80, 836 с., ил. 8. *Томазов В.* Рід Маврогордато (гілка Лакана) в Одесі: історико-генеалогічна розвідка // Архіви України. – 2010. – Вип. 3–4 (269). – С. 72–86. 9. *Αυγητίδης Κ.* Θεοδώρος Παύλου Ροδοκανάκης. – Χίος, 2004. – 142 σ. 10. *Παπουλίδης Κ.* Οι Έλληνες της Οδησού. – Θεσσαλονίκη, 1999. – 394 σ. 11. *Argenti P.* Libro d'oro de la noblesse de Chio: 2 vol. – London, 1955. – V. 2. – P. 79–99. 12. *Piatigorskii G.* The Cretan uprising of 1866-1869 and the Greeks of Odessa // *Modern Greek studies yearbook*. – Minneapolis, 1998/1999. – Vol. 14/15. – P. 133–148.

Список використаних джерел

Державний архів Одеської області (ДАОО).

Ф. 2. Канцелярія Одеського градоначальника. – Оп. 1. – Спр. 1837. Одесское общество исправительных приютов. О всеподданнейшем отчете. 1891.

Ф. 2. Канцелярія Одеського градоначальника. – Оп. 2. – Спр. 1625. Дело о греческо-подданном Матвее Федорове Маврокордато. 1878.

Ф. 2. Канцелярія Одеського градоначальника. – Оп. 4. – Спр. 5917. О духовном завещании Александра Маврогордато. 1900.

Ф. 37. Херсонська духовна консисторія. – Оп. 13. – Спр. 467. Метрическая книга Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. 1900.

Ф. 367. Одеське товариство красних мистецтв. – Оп. 1. – Спр. 4. Список членов Одесского общества изящных искусств с обозначением количества внесенных ими денег. 1875–1890.

Російський державний історичний архів (РДІА).

Ф. 759. Собственная Его Императорского Величества канцелярия по учреждении Императрицы Марии. – Оп. 34. – Д. 770. О пожертвовании статским советником Маврокордато 12 тысячи рублей на постройку церкви при училище слепых в Одессе Херсонской губернии. 1897.

Ф. 1343. Правительствующий Сенат. Департамент Герольдии. – Оп. 25. – Д. 15. Дело о признании в потомственном дворянстве кавалера ордена св. Владимира Матвея Маврокордато. 1887–1888.

Федурко М.Ю., д.філол.н., проф.,
Дрогобицький педагогічний університет імені Івана Франка

ЧУЖОМОВНЕ СЛОВО В СУЧАСНОМУ ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТА МОРФОНОЛОГО-СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТИ

Статтю присвячено запозиченим одиницям сучасних газетних текстів. Їх проаналізовано в контексті відповідності лексичним, словотвірним, морфологічним нормам сучасної української мови.

Ключові слова: чужомовне слово, запозичення, словотвірна модель, морфологічне правило.

Статья посвящена заимствованным единицам современных газетных текстов. Они проанализированы в контексте соответствия лексическим, словообразовательным, морфологическим нормам современного украинского языка.

Ключевые слова: иноязычное слово, заимствование, словообразовательная модель, морфологическое правило.

The article is devoted to the borrowing units in contemporary newspaper texts. They are considered in the context of compliance with lexical, derivational and morphonological standards of the Ukrainian language.

Key words: a foreign word, a borrowing, word-formation model, morphonological standards.

Від першої праці О. Маковця «П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики» [Маковей 1896] і по сьогодні в українському мовознавстві не вщухає інтерес до питань, пов'язаних з газетною мовою, мовою засобів масової інформації в цілому. Їм присвячують монографічні дослідження й окремі статті, їх аналізують відомі вчені й ті, що роблять перші кроки в науці. Інтерес до мови газети й – ширше – засобів масової інформації зумовлений кількома причинами, найсуттєвішими з-посеред яких уважаємо дві.

По-перше, у наші дні, як і півстоліття тому, не втратили, а набули ще більшої ваги слова М. Жовтобрюха, що ЗМІ і газета як їх різновид є не тільки «своєрідним інформатором», але також «одним з найважливіших засобів пропаганди політичних ідей, поширення наукових знань, формування і вираження громадської думки» [Жовтобрюх 1963, 5]. По-друге, очевидно й те, що тенденції сучасного мовного розвитку, як і розвитку мовних уподобань, визначаються сферою засобів мовної інформації, пор.: «Можна без перебільшення твердити, що у витворенні сучасної української «новомови» перед веде саме публіцистика. Її можна вважати одним із тих потужних «тиглів», у яких сьогодні «варять» новий літературний взірць української мови, нову взірцеву мовну норму, зокрема, лексичну та словотвірну» [Клименко 2008, 9]. Якраз із цими нормами, передусім із лексичною і словотвірною, пов'язана проблема запозичень з інших мов.

Проблема не нова, бо в усі віки народи контактували один з одним, а відтак взаємодіяли і їхні мови, причому ця взаємодія могла мати, як це підмітив А. Білецький, різні наслідки залежно від того, які саме мови взаємодіють: 1) близько споріднені, 2) неблизько споріднені, 3) зовсім неспоріднені, 4) однотипні і різнотипні [Білецький 1997, 114-115]. У нинішню епоху транскордонної комунікації «посилюється природний тиск мов міжнародного спілкування на менш уживані мови» [Чередниченко] (однобічний вплив, за А. Білецьким). Отож спрямованість політики держав з неміжнародними державними мовами на «збереження національних лінгвокультурних цінностей» виправдана й доречна. Натомість проведені в сучасній Україні соціолінгвістичні дослідження [Новоселицька, Шустак 2011; Гурч 2011; Чередниченко] дають підстави не лише для поважних розмірковувань стосовно майбутнього «обличчя» нашої мови, а й для неабиякої тривоги: 42% з опитаних студентів визнали, що англіцизми (вони домінують серед сьогочасних запозичень), хоча не завжди, та все ж створюють певні незручності для сприйняття й розуміння текстів – фахових і загальнопознавальних [Новоселицька, Шустак 2011, 107].

Мета нашої статті – проаналізувати сучасні запозичення газетної мови у контексті їхньої відповідності лексичним та морфолого-словотвірним нормам української мови.

Питання функціонування чужомовних одиниць в текстах засобів масової інформації впродовж усього ХХ століття були і нині продовжують бути предметом гарячих лінгвістичних дискусій (праці В. Сімовича, Д. Баранника, С. Караванського, Т. Коць, О. Стишова, О. Сербенської та ін.). Засадничою для них є теза, яку свого часу обстоював наш геніальний учений і письменник Іван Франко: народ має навчитися брати від своїх сусідів усе найкраще в усіх сферах життя – від мови до політики через торгівлю, культурні зв'язки, економіку; те, що «піднімає і окрилює людський ум і убагороднює людське серце» [Франко 1976, 45, 248].

Упровадження чужомовних слів доречне, якщо запозичення не руйнують природи мови, а слугують, як каже С. Караванський, «винайденню нових засобів відтворення дійсності» [Караванський 2008, 43]. У нашій науковій і повсякденній мові утвердилося чимало лексем, що позначають актуальні для сучасної людини поняття й реалії, але які не мають україномовних відповідників, та їх, уважаємо, і недоцільно відшукувати (пор. *баскетбол* і пропонуване свого часу *кошиківка*, *футбол* і *копан-*

ка, бінокль і далекогляд). З'являються вони й сьогодні. Щойно ми звиклися з мобільними телефонами, плеєрами, комп'ютерами, ноутбуками, як уже нам пропонують смартфони, планшетники, комунікатори, айпади тощо. А на черзі – нові дивовижі: Створення комп'ютерів на основі **оптоволокна** – це коли інформація передається не електронами, як тепер, а **фотонами** (пучками світла) (Експрес. 13.10.2011). Автор наведеного висловлення дотримався основного правила введення нового слова (лексеми *фотон*) у газетний текст: подав його тлумачення. Таких прикладів можна навести чимало, і з різних видань. Однак нерідко трапляється протилежне: нове слово ніяк не коментується, і пересічному читачеві доводиться або домислювати, про що йдеться, або не зосереджуватися на такій інформації. У тій самій газеті «Експрес», але від 6.10.2011 вміщено фотофакт під заголовком: «Йо, невже поїде?». У тексті замітки про зображену на світлинці автоновинку вжито кілька слів з елементом *йо* (*йомобіль*, «*йо-авто*», «*йо-кросовер*», також «*йо-тур*»), проте звідки воно, оте *йо*, та що означає, так і не зрозуміло. Тільки дуже допитливий читач засяде за інтернет і з'ясує, що це «російський гібридний автомобіль з електричною трансмісією й енергетичною установкою на борту», марку якого з ініціативи його головного інвестора – російського мільярдера М. Прохорова – репрезентуватиме всього одна літера російського алфавіту – літера «Ё».

Дослідники проблеми лексичних запозичень наголошують на доцільності використання чужомовного слова, якщо воно слугує засобом посилення виразності мовлення, витворення в ньому додаткових стилістичних та емоційно-оцінних смислів, як-от: *А на закінчення сесії «Свобода» завдала мерові «апєркот» голосуванням за скасування рішення виконавчого комітету про затвердження тарифів на послуги...* (Львівські новини. 6. 09. 2011) або ж засобом відтворення відповідних етнокультурних реалій: *Кримський суд зобов'язав мусульманок фотографуватися на водійській посвідчення без **хїджабу** (Україна молода, 8.09. 2011)*. Ставши елементом активного словника мови, запозичені одиниці дають змогу: а) уникнути полісемії, закріпивши за своїм і чужим словом нетотожні смисли (*розповідь* і *репортаж*, *убивця* і *кілер*); б) замінити багатослівне найменування однослівним: *ослаблення м'язів організму через малу рухливість – **гіподинамія***; місцеве недокрів'я – *ішемія*; в) збагатити мову новими синонімічними рядами, які урізноманітнюють мовлення мовців, унеможливають в ньому повтори. Останнє проілюструємо на прикладі синонімічного ряду «*вертоліт, гвинтокрил, гелікоптер*». У повідомленні «*Сідаю де хочу*» (Експрес. 6. 10. 2011) автор ужив усі три компоненти згаданого ряду, пор.: *Українські авіаконструктори створили двомісний **гвинтокрил**, який не має аналогів у світі; Нова модель **вертольота** – легка, комфортна, надійна та дешева; **Гелікоптери**, на відміну від літаків, будують лише в шести країнах світу.*

Натомість уживання слів *мейнстрім* 'переважний напрямок', *контент* 'інформаційне наповнення' у фрагменті: *За всієї неоднозначності доробку попередніх керівників – від Василя Кременя до Івана Вакарчука – слід зазначити, просто заради справедливості, що українська школа відчутно наблизилася до світового **мейнстріму**. Мається на увазі не організаційна оболонка (мало не написав «оболонка»), а **контент*** (Тиждень. 4.02. 2011) важко, на наш погляд, визнати доречним. І не тільки тому, що в

мові наявні їхні відповідники. Маємо сміливість прогнозувати, що ці лексичні одиниці не розбудують багатих словотвірних гнізд, бо мають таку зовнішню форму, що годі сподіватися на їхню високу дериваційну потужність. Скажімо, іменники на *-ент* займають здебільшого передостанню ланку в словотвірних ланцюжках: *кореспонденція* – *кореспондент* – *кореспондентський*; *сортимент* – *сортиментний*, *опонувати* – *опонент* – *опонентка* тощо.

В. Сімович свого часу писав: «Так складається, що ми мусимо самі творити все те, чого досі як народ не мали, мусимо створювати нові для нас, невідомі в нас форми життєві – а з тим мусить і мова розвиватися, поповнюватися новими словами, новими висловами. Коли яких слів іще не було, бо ж, може, потреби не було, треба їх пови-творювати. Таким чином і мова збагачується» [Сімович 2005, 71]. Автор мав тверде переконання, що доцільно впроваджувати лише ті запозичені одиниці, які забезпечуватимуть розбудову українського лексикону. Розмірковуючи про причини зловживання словом *склеп* у тодішній мові, учений наголошує: «А тим часом у нас уже здавна відоме було слово на цілій Україні (правда, запозичене в німців): *крам* (= товар, у поляків – поганенька крамничка), *крамар* (= купець), *крамариха* (= крамарева дружина), *крамарка* (= купчиха), у піснях співається про «крамарочку молодую», *крамниця* (= місце, де крам продають), *крамничник* (= продавець у крамі), *крамарювати* (= бути крамарем). Таке слово **вигідне, бо від нього можна творити багато нових** потрібних для купецтва **слів** [вид. наше – М.Ф.]» [Сімович 2005, 72-73].

Значна частина чужомовних слів сьогодні активно долучається до творення нових одиниць словника, використовуючи при цьому властиві українській мові словотвірчі засоби та моделі. Домінують словотвірні моделі афіксального словотворення, зокрема: а) творення абстрактних (віддієслівних та відприкметникових) іменників на *-нн(я)*, *-ація (-изація)*, *-ість*: *протезування*, *адміністрування*, *інвалідизація*, *цивілізованість*; б) префіксальних прикметникових та іменникових похідних: *посткризовий*, *псевдомінеральний*, *трансантлантичний*, *надпопулярний*, *реекспорт*; в) універбів: *конфіска́т*, *екзот*, *мініма́лка*; г) експресивів: *шику́ха*. За умови формальної несумісності компонентів словотвірної структури до дериваційних процесів долучаються правила морфонологічної адаптації морфем, зокрема: а) усичення основи твірного слова: *графі́ті* – *графі́тчик*; б) нарощення суфікса: *євросою́зівський*; *персонкі́ня*, в) переміщення наголосу: *конкуренці́йний*. Часто вони взаємодіють у структурі деривата: *соціа́лка* (морфонологічна модель «усичення основи твірного + л'/л'). Морфонологічний засіб може набувати статусу словотворчого, якщо самостійно творить похідне слово: *наї́вний* – *наї́в*, *фестива́ль* – *фест*.

Попри те, доводиться констатувати, що мовленнєва практика сучасних ЗМІ не завжди слугує взірцем для виховання гарних мовних смаків, бо неадаптовані, оформлені всупереч нормам, особливостям і традиціям української літературної мови похідні – доволі поширене явище в їхніх текстах: *оцифровка* (замість *оцифрування*), *графі́тчик* (замість *графі́тник*). Варто, переконує К. Городенська, вилучити з ужитку утворення на зразок *бізнес-контакти*, *піар-акція*, *медіа-працівник*, *інтернет-сторінка* тощо, «оскільки вони постали внаслідок перенесення на ґрунт української мови словотвірних особливостей англійської; такі похідні деформують українську грама-

тичну традицію й чинять деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення» [Городенська 2011, 7], пор. з типово українськими формами *бізнесові контакти, піарівська акція, медійний працівник, інтернетна сторінка*.

Категоричність цього висновку можна пом'якшити стосовно слів на зразок *шоу*. В індексі нових слів колективної праці «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» наведено іменник *шоу* та 21 його дериват. Це складні слова, утворені способом словоскладання: *шоу-бізнес, шоу-зірки, шоу-продовження* тощо, де сегмент *шоу* вжито, як і в інших юкстапозитах, в атрибутивному значенні [Клименко 2008, 329]. Активність словоскладання в обстежуваному словотвірному гнізді можна пояснити незвичністю зовнішньої форми вершинного субстантива: на противагу слов'янській морфологічній традиції (консонантна фіналь іменного кореня), його коренева морфема завершується сполукою двох голосних морфемом, що відповідно обмежує її валентісні властивості. У нашому матеріалі наявні похідні, у яких, як і в дериваті *арт-шоу* (приклад К. Городенської), елемент *шоу* займає позицію означуваного: *На думку психологів, засилля на телебаченні талант-шоу відбиває у підлітків бажання вчитися, здобувати професію (Високий замок, 8.04.2010); «Маски-шоу» на фірмі, яка виготовляла футбolkи з написом...» (Україна молода, 8.09. 2011).*

З наведеного випливає, що запозичені одиниці – важливий і необхідний елемент словникового складу мови, однак їхнє використання в газетному тексті має бути вмотивованим і відповідати, серед іншого, її лексичним та морфолого-словотвірним нормам. Тут своє вагоме слово має сказати прескриптивна лінгвістика.

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів / А.О. Білецький. – К.: АртЕд, 1997. – 224 с. 2. Городенська К. Соціолінгвістичні аспекти граматичного освоєння нових запозичень в українській літературній мові / Катерина Городенська // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – С. 4-13. 3. Жовтобрюх М.А. Мова української преси (до середини дев'яностих років ХІХ ст.) / М.А. Жовтобрюх. – К.: Наук. думка, 1963. – 412 с. 4. Караванський С. До зір крізь терня, або хочу бути редактором / Святослав Караванський. – Львів: БаК, 2008. – 120 с. 5. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с. 6. Маковей О. П'ятдесятлітній ювілей руської публіцистики / Осип Маковей // Літературно-науковий вісник. – Л., 1896. – Т. 2. – С. 190-195. 7. Новоселицька С.В., Шустак Ю.І. Використання англomовних лексичних одиниць в українському суспільстві / Новоселицька С.В., Шустак Ю.І. // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Вип. 19. – 2011. – С. 102-109. 8. Сімович Василь. Вибрані статті / Василь Сімович / Упорядкування та примітки Ткачової Наталії. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 112 с. 9. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Література і мистецтво / Іван Франко. –

ЧАСТОТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕРУНДІАЛЬНИХ ПЕРИФРАЗ ЯК СПЕЦИФІЧНА РИСА ІСПАНОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДНИХ ТЕКСТІВ

Іспанські герундіальні перифрази є широко вживаним стилістичним ресурсом, що не має аналогів в українській та ряді інших мов. У зв'язку з міжмовною асиметрією можна прогнозувати, що специфіка вживання цих перифраз буде відрізнятися в перекладах та в оригінальних творах іспанською мовою. Порівняльний аналіз частотних параметрів перифраз в оригінальній і перекладній літературі підтверджує гіпотезу.

Ключові слова: перекладна мова, статистична стилістика, частота, дієслівні перифрази, універсалії перекладу.

Испанские герундиальные перифразы являются широко используемым стилистическим ресурсом, не имеющим аналогов в украинском и ряде других языков. В связи с междужыковой асимметрией можно прогнозировать, что специфика употребления перифраз в переводах и оригинальных произведениях на испанском языке будет отличаться. Сравнительный анализ частотных параметров перифраз в оригинальной и переводной литературе подтверждает гипотезу.

Ключевые слова: переводной язык, статистическая стилістика, частота, глагольные перифразы, універсалії переклада.

Spanish gerund periphrases constitute a widely used stylistic resource with no analogues in Ukrainian and several other languages. Due to interlinguistic asymmetry, we can forecast that gerund periphrases usage should be different in translations and original texts in Spanish. A comparative analysis of periphrases' frequency parameters in original and translational texts confirms the hypothesis.

Key words: translational language, statistical stylistics, frequency, verbal periphrasis, translation universals.

Значущість статистичних досліджень для теорії і практики перекладу науковця-ми доведена й усвідомлена давно. Тим не менш, у вітчизняних перекладознавчих дослідженнях, як часткових, так і загальних, порівняння частоти мовних явищ відбувається переважно в контрастивній площині. Порівнюються певні компарабельні явища в текстах мовою оригіналу та мовою перекладу (див., напр., працю К.М.Сухенко стосовно “фактору частотності” [Сухенко 1981]). Такі дослідження, безумовно, дуже вартісні, оскільки вони дозволяють знаходити тонкі міжмовні розбіжності, які не виявляються на рівні системи, прогнозувати і пояснювати трансформації при перекладі в заданій мовній парі, розробляти додаткові критерії оцінки якості та норми перекладу, тощо. У той самий час об'єктом порівняння можуть і мають бути не обов'язково

різномовні тексти. Як зазначає М.Бейкер, дослідниця з Манчестерського університету (Велика Британія), “якщо порівнювати однією тією самою мовою тексти оригінальні й перекладні, можна виявити ряд специфічних рис останніх” [Routledge 2001, 67], що дозволяє пролити світло на універсальні закони перекладу (так звані “універсальні перекладу”). Можна вважати, що одними з першопроходців у спробі постановки проблеми є Ю.Найда та Р.Тейбер, які ще в 1969 р., у першому виданні своєї спільної праці “Теорія і практика перекладу” зауважили: “будь-яку рису, що піддається статистичним підрахункам, можна проаналізувати в оригінальних текстах мови адресата, а також у перекладах, а результати – порівняти. Якщо різниця виявиться більшою, ніж 10%, це, можливо, буде свідченням неприродності перекладної мови” [Nide, Taber 1982, 170]. Радянська дослідниця Т.В.Воеводіна за таким принципом проводить аналіз стилістично високих і низьких лексичних і фразеологічних одиниць, складного і простого синтаксису. У такий спосіб вчена доводить, що перекладний текст стилістично не відповідає традиціям для даного стилю й жанру в оригінальній російській літературі, оскільки є стилістично занадто високим [Воеводина 1979, 88]. Прикметно, що дослідження проводилось відносно давно, у 1979 р., тоді, коли в теорії перекладу ще не сформувалось чітке розмежування мови перекладу і перекладної мови. В Україні ж зазначений напрямок наукових розвідок тільки відкривається. Як зазначає доцент О.М.Калустова, “такі дослідження необхідні, причому на різних мовних рівнях, і їхньою основною метою слід вважати найповніше виявлення відмінностей перекладної мови від мови перекладу”, хоча вони не повинні обмежуватись лише порівнянням перекладних текстів зі співвідносними оригінальними [Калустова 2004, 108]. Таким чином, вказаний напрямок є, безперечно, й новітнім, і актуальним.

Особливо ж цікаво, на наш погляд, проводити такі порівняння для явищ, що характеризуються асиметричними рисами в цільовій та вихідній мовах. Як слушно зауважує А.В.Федоров, коли в мові перекладу є додаткові засоби для вираження певного значення, відсутні в мові оригіналу (як, наприклад, за спостереженнями цього дослідника, багата розмаїтість форм дієприкметників, категорія виду дієслова, поширеність суфіксів об’єктивної оцінки в російській мові у порівнянні з англійською, німецькою, французькою), це ставить перекладача в особливо сприятливі умови, оскільки в нього з’являється можливість вибору [Федоров 2002, 250-259]. Однак також цілком природно очікувати, що ці “додаткові” засоби використовуватимуться не в повній мірі, оскільки завжди легше відтворювати якусь форму аналогічною, ніж відходити від оригіналу. Це загальновідоме явище “гіпнозу” оригіналу, і одним з емпіричних підтверджень цього може бути “недовикористання” в перекладі з іспанської на українську специфічної для українського художнього мовлення конструкції на позначення мимовільного стану з давальним відмінком суб’єкта (“йому не спиться”) [Фокін 2004, 13]. Таким чином, видається дуже корисним перевірити специфіку використання в перекладі й інших асиметричних явищ. На цей раз предметом аналізу пропонуються герундіальні перифрази в іспанських перекладних текстах, які не виділяються як такі в системах української та багатьох інших мов, й, відтак, становлять асиметричну рису в порівнянні з цими мовами.

Система дієслівних перифраз (дієприкметникових, інфінітивних, герундіальних) є дуже цінним семантико-стилістичним ресурсом іспанської мови. Вони передають конотативні, аспектуальні, часові відтінки. Для оцінки їхньої ролі розглянемо приклад: “Чи співає свої співанки? А може, справді порозсівала по горах, вони зійшли квітками, а Марічка замовкла?” [Коцюбинський 1989] - “¿No *estará cantando* sus coplas? Quizás de verdad Marichka las *fue sembrando* por los montes, y una vez que nacieron flores, se halla callado.” [Kotiubinki 1972, 28]. У цьому фрагменті з повісті М.Коцюбинського “Тіні забутих предків” вжито дві герундіальні перифрази (а всього в іспанському перекладі ми їх нарахували 92). І хоча вони часто не несуть специфічного денотативного значення (без них можна було б обійтися), можна уявити, наскільки біднішим і невиразним був би текст без цієї майже сотні перифраз. На нашу думку, саме у таких витончених моментах найяскравіше розкривається специфіка перекладних творів, адже вони менше піддаються свідомому контролю, залежачи більше від натхнення й творчого настрою перекладача. Ось чому наш вибір зупинився на саме на герундіальних перифразах.

Запропоноване дослідження є продовженням попередніх розвідок, які, як завжди відбувається в науці, дають відповіді на окремі питання й водночас відкривають нові ніші й темні місця, заохочуючи до нового, глибшого пошуку. Оскільки попередня публікація перебуває у друці, що унеможливило посилання, стисло опишемо отримані результати й на цьому тлі сформулюємо теперішню мету.

Іспанські герундіальні перифрази (далі – ГП) слід розглядати як безеквівалентні одиниці відносно української мови. Оскільки їм властиві конотативні значення-відтінки, ми розглядаємо їх як структурно-конотативну реалію (термін проф. Р.П.Зорівчак). Очікувалося, що в зв’язку з такою асиметрією при перекладі з української мови на іспанську буде зафіксоване їх неповне використання. За даними порівняння показників відносної частоти виявилось, що справді в іспанських перекладних текстах ГП використовуються приблизно на 20% рідше, ніж в оригінальних. Цей результат ми вважаємо важливим, але водночас недостатньо показовим та неостаточним, і зараз він проходить перевірку на ширшому емпіричному матеріалі. У той самий час є окремі більш суттєві відмінності. Наприклад, кількість перифраз у перфектних часах в перекладних творах на 40% нижча, ніж в оригінальних, що вже для нас є більш виразною відмінністю, яка спонукає до порівняння не лише кількості перифраз узагалі, а й їхніх окремих якісних характеристик. Так, якщо проаналізувати якісний склад герундіальних перифраз, то виявляється, що в репертуарі ГП між оригінальними і перекладними творами теж є значні розбіжності. Зокрема, в іспаномовних оригінальних текстах вживається від 6 до 10 різних видів ГП, а в перекладних – лише від 3 до 7, отже, з цього погляду використання ГП у перекладі явно бідніше й менш повне. Оскільки загальна кількість перифраз на одиницю тексту в оригінальних і перекладних текстах відрізняється відносно несуттєво (як зазначено, на 20%), менша розмаїтість перифраз в останніх має компенсуватися підвищеною частотою окремих з них. Перевірка цієї гіпотези є метою дослідження, а саме – порівняти відносну частоту по кожному виду ГП в іспаномовних і перекладних текстах і прокоментувати можливі причини та наслідки виявлених розбіжностей.

Матеріалом дослідження були прозові твори української літератури, перекладені на іспанську, зокрема: повість “Тіні забутих предків” М.Коцюбинського у перекладі Х.Борисюка [Kotsiubinskiy 1972], роман Ю.Яновського “Вершники” у перекладі С.Ризванюка [Janovskiyy 1982], памфлети Я.Галана у перекладі Р.Естрели [Galán 1976], повість О.Довженка “Зачарована Десна” у перекладі Р. Гупала [Dovzhenko 1983], переклад роману І.Франка “Захар Беркут” у виконанні С.Ризванюка [Franko 1983]. Загальний обсяг опрацьованої перекладної літератури становить 191 658 слововживань. Щоб відповісти, наскільки повно перекладачі використовують ГП у перекладних текстах, їх необхідно порівняти з “контрольними” оригінальними текстами. Якщо для лексичних одиниць часто можна знайти вже розраховану середню частоту і середнє квадратичне відхилення (див., напр. “Частотний словник української художньої прози” під ред. В.С. Перебийніс, а також Л.А.Алексієнко, Н.П.Дарчук, Н.Ф.Клименко, М.М.Пещак [Частотний 1981]), то для граматичних явищ готових даних немає. Тому ми провели розрахунки вказаних параметрів для кожної ГП окремо на матеріалі іспаномовних текстів. Крім того, для іспанської мови, яка характеризується дуже широким ареалом і варіантністю, слід враховувати можливу різницю як у нормі, так і в узуальних характеристиках ГП залежно від країни. Оскільки перекладачами текстів дослідженого корпусу були вихідці з Аргентини й Іспанії, для порівняння ми залучили по п’ять текстів з сучасної іспанської та аргентинської прози, за жанром – романи та повісті по 298 249 і 291 569 слововживань у кожному масиві відповідно. Зокрема, проаналізовано твори А.М.Матуге “Маленький театр” (“Pequeño teatro”), М.Делібеса “Сресь” (“El hereje”), К.Х.Сели “Родина Паскуаля Дуарте” (“La familia de Pascual Duarte”), Ф.Умбрала “Пуста неділя” (“Nada en el domingo”), Х.Кортасара “Переслідувач” (“El Perseguidor”), Е.Сабато “Тунель” (“El túnel”), Р. Арльа “Сім божевільних” (“Los siete locos”), А.Біоля Касареса “Сон героїв” (“El sueño de los héroes”) і М.Пуїга “Поцілунок жінки-павука” (“El beso de la mujer araña”). Суцільну вибірку здійснено з усіх текстів, окрім роману М.Делібеса “Сресь”, повністю. З останнього для вибірки взято лише фрагмент у 95 000 слововживань. Таке обмеження, хоч і не є цілком необхідним, було доцільним для забезпечення більшої рівномірності порівнюваних масивів: іспанської оригінальної літератури та аргентинської оригінальної літератури. Тобто, загалом вибірку перифраз проведено з корпусу 761 176 слововживань (орієнтовно – 3 044 сторінок). Опрацювання оригінальних текстів показало, що в іспанській та аргентинській художній літературах середнє вживання ГП становить близько 22 на 10 000 слововживань.

Якщо на попередньому етапі відносна похибка не мала суттєвого значення для висновків, адже йшлося про аналіз переважно абсолютної частоти ГП, на нинішньому вже етапі, при порівнянні середньої частоти цим показником нехтувати не можна. Тому певне збільшення обсягу корпусу було продиктоване саме необхідністю зменшити відносну похибку розрахунків з $\approx 36\%$ до припустимого порогу, що, власне, і було досягнуто ($\approx 28\%$). З огляду на обмеженість статті, методику розрахунків відносної похибки та визначення критеріїв достатності емпіричного корпусу розглянемо в окремій публікації.

Отже, проведені підрахунки підтвердили висунуту гіпотезу: в перекладних творах спостерігається менша розмаїтість ГП, однак середня частота окремих з них зна-

чно перевищує середню частоту таких самих ГП в оригінальних творах, як видно з таблиці 1. Однак, звичайно, з погляду статистики сказати “значно перевищує” – не сказати нічого. Яке перевищення частоти в перекладних текстах понад середню частоту слід уважати суттєвим? Можна виділити три релевантні “пороги” перевищення частоти.

Таблиця 1.

Порівняння середньої частоти окремих перифраз
у перекладних та оригінальних творах.

№	Вид перифрази	Твір, прізвище автора, прізвище перекладача	Середня частота перифрази в іспаномовних творах (на 10 000 слововживань)	Середнє квадратичне відхилення в іспаномовних творах (на 10 000 слововживань)	Частота перифрази у даному творі	Відхилення частотності на ... %
1.	Ir + gerundio	М.Коцюбинський “Тіні забутих предків” (пер. Х. Борисюк)	5,74	3,53	20,75	261 %
2.	Ir + gerundio	О. Довженко “Зачарована Десна” (пер. Р.Гупало)	5,74	3,53	7,40	29 %
3.	Ir + gerundio	Я. Галан, памфлети (пер. Р. Естрела)	5,74	3,53	1,65	248 %
4	Seguir+ gerundio	Я. Галан, памфлети (пер. Р. Естрела)	2,84	2,04	5,93	109 %
5	Venir+ gerundio	О. Довженко “Зачарована Десна” (пер. Р.Гупало)	0,30	0,20	4,30	1 333 %
6	Continuar + gerundio	М.Коцюбинський “Тіні забутих предків” (пер. Х. Борисюк)	0,47	0,34	5,10	9 851 %
7	Continuar + gerundio	О. Довженко “Зачарована Десна” (пер. Р.Гупало)	0,47	0,34	1,40	113 %
8	Andar+ gerundio	О. Довженко “Зачарована Десна” (пер. Р.Гупало)	0,25	0,28	0,95	280 %
9	Salir + gerundio	І.Франко “Захар Беркут” (пер. С. Ризванюк)	0,02	0,03	0,27	1 250 %
10	Salir + gerundio	О. Довженко “Зачарована Десна” (пер. Р.Гупало)	0,02	0,03	0,47	2 250 %

1. Як зазначено, Ю.Найда та Р.Тейбер вважають 10% вже суттєвою розбіжністю. Проте для нас, принаймні, коли матеріалом є герундіальні перифрази, така розбіжність видається нерелевантною, оскільки дисперсія явища та середнє квадратичне відхилення в межах масиву навіть оригінальних творів, природність яких апіорі не викликає сумніву, вже є значно більшою за 10%. Цей поріг радше матиме сенс як сигнал про те, що явище варто уваги для дослідження.

2. Другим за значущістю порогом розбіжності між порівнюваними масивами слід вважати такий, що перевищує середнє квадратичне відхилення. Цей параметр показує, наскільки в середньому може коливатися частота явищ у підвбірках. Відтак, при перевищенні цього середнього відхилення можна вважати, що воно лежить не просто поза межами середньої величини, а знаходиться за межами усього середнього діапазону. Так, у таблиці 1 приклади під номерами 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 і 10 показують відхилення, що перевищують середнє квадратичне. Натомість відмінність частоти у прикладі 2 хоч і видається значною (на 29%), вона лежить у межах середнього квадратичного. В будь-якому разі, середнє квадратичне відхилення як поріг може бути корисним критерієм для роботи з іншим матеріалом, але для виявлення специфічності перекладних текстів з погляду використання ГП воно не має вирішального значення. Справа в тому, що, за нашими спостереженнями, відхід від середнього квадратичного відхилення властивий як авторам оригіналів, так і перекладачам. І це природно, бо оригінальні тексти містять риси ідіостилу автора, а переклади – ідіостилу перекладача. Важливо відзначити, що значні коливання частоти ГП в іспанському перекладі можна розглядати тільки як рису перекладача (а не автору оригіналу), оскільки в українських оригіналах в будь-якому разі немає ГП, і їхнє завищене вживання не може бути пояснене інтерференцією вихідної мови.

3. Як відомо, при розрахуванні статистично-ймовірнісних величин діє “правило трьох сигм”. Воно полягає в тому, що переважна більшість знайдених величин має лежати в інтервалі $[-3\sigma; +3\sigma]$, де σ – середня частота, а σ (сигма) – середнє квадратичне відхилення [Носенко 1981, 60]. Іншими словами, величини з вибірки не повинні відхилятися від середньої більше, ніж на потрійне квадратичне відхилення. Нам втішно відзначити, що всі величини з масиву опрацьованих оригіналів лежать в таких межах, що є додатковим (хоч і не прямим) підтвердженням достовірності розрахунків. У той самий час тільки в перекладних текстах трапляються випадки порушення цих “критичних” меж. У таблиці 1 ці відхилення зафіксовано під номерами 1, 5, 6, 9, 10. П’ять виявлених випадків свідчать про те, що ця характеристика перекладних текстів є не випадковою, а закономірною, хоч і не універсальною. Подібні перебільшення в тексті перекладу окремих рис цільової мови помічено М.Бейкер [Baker 1993:244].

Таблиця 2 дозволяє зробити ще один важливий висновок: якщо в іспанському перекладі загальна середня частота ГП перевищує середню частоту для оригіналів або дорівнює їй, це відбувається тільки за рахунок значного перевищення частоти окремих ГП (більшого за 3σ). Якщо такого перебільшення не спостерігається, то загальна середня частота ГП значно нижча, ніж в оригінальних творах. У нашому корпусі – більше, ніж у половину нижче. Скажімо, у романі І.Франка “Захар Беркут” вона становить 10,53 проти 22 для оригінальних текстів, у памфлетах Я.Галана – 8,57

(в решті перекладів частота ГП наближується до 22 або перевищує її). Таким чином, справді можна припускати, що перевищення окремими перекладачами частоти ГП має компенсаторний характер. Подібно до художника, в розпорядженні якого замість 9 відтінків кольору буде лише 4 або 5, перекладач з меншою кількістю ресурсів здійснить “менш барвистий” переклад. Мимоволі згадуються слова Сервантесового Дон Кіхота: “переклад з одної мови на другу [...] то все одно, що килим фламандський зі споду: візерунок хоть і видно, але він тоне в рясноті сталок, і пропадає вся барва і гладкість, яка аж очі бере з лица” [Сервантес 1985, 625].

Ще однією гіпотезою, яку варто піддати перевірці, є можливість поширення знайденої особливості текстів, перекладених з української на іспанську, і на інші мовні пари, в яких цільовою мовою виступає іспанська. Попередню перевірку ми провели на окремому “контрольному” тексті – іспанському перекладі роману М.Булгакова “Собаче серце”, що виконали Р. Сан Вісенте й С. Ансіара [Bulgakov 1999]. Оскільки в російській мові теж немає ГП, ми припустили, що російсько-іспанському перекладу будуть властиві описані особливості. Припущення підтвердилось. Виявилось, що середня частота ГП на 10 000 слововживань у тексті становить 9,5 (проти 22 для оригіналів). Крім того, вживання перифрази “seguir+gerundio” зафіксовано у творі 15 разів у тексті обсягом 32 521 слововживання. Таким чином, середня частота цієї перифрази на 10 000 слововживань становитиме 4,56 на 10 000 слововживань, тобто, на 63,7% вище, ніж в оригінальних текстах.

Таблиця 2.

Середня частота ГП в іспанських перекладах (на 10 000 слововживань)
в зіставленні з середньою частотою ГП в оригінальній літературі

	Середня частота в іспанській та аргентинській літературі	М.Коцобинський “Тіні забутих предків” (пер. Х. Борисюк)	Ю. Яновський “Вершники” (пер. С. Ризванюк)	Я. Галан, памфлети (пер. Р. Естрела)	О. Довженко “Зачарована Десна” (пер. Р.Луцало)	І.Франко “Захар Беркут” (пер. С. Ризванюк)
Усього слововживань	569 818	27 468	37 629	30 349	21 160	75 052
Estar + gerundio	8,71	6,92	8,77	0,99	8,03	5,20
Ir + gerundio	5,74	20,75	6,11	1,65	7,40	2,53
Venir + gerundio	0,30	0,36			4,30	0,13
Andar + gerundio	0,25	0,36			0,95	
Llevar+gerundio	0,09					
Salir + gerundio	0,02				0,47	0,27
Seguir + gerundio	2,84		1,86	5,93	0,95	3,20

Proseguir+gerundio	0,11					
Continuar+gerundio	0,47	5,10	0,27		1,40	0,40
Quedar(se) + gerundio	0,69					
Acabar+gerundio	0,63					
Terminar+gerundio	0,31					
Empezar+gerundio	0					
Comenzar+gerundio	0,07					
	22,06	33,50	17,00	8,57	23,62	10,53

З отриманих результатів випливають два важливих питання: чи вписуються знайдені відхилення в положення про “стандартизацію” мови перекладу [Baker 1998, 482-483]. Наша відповідь стверджувальна, адже завищення частоти окремих ГП веде до вирівнювання загальної частоти ГП. Друге питання пов’язане з оцінкою якості перекладу: чи варто вважати відхилення частоти певного явища недоліком перекладу. Тут наразі не може бути однозначної відповіді на сучасному розвитку перекладознавства. Згадаймо жартівливо-суперечливі вимоги Т. Севорі, одна з яких стосується того, який, з одного боку, має читатися як оригінальний твір, а з іншого – водночас має сприйматися як переклад [цит. за: Комиссаров 1990, 14-15]. Отже, ці питання, які відкрилися, в перспективі потребують подальшого уточнення й розробки.

Не можемо не прокоментувати ще один цікавий, показовий, однак не менш перспективний результат. За частотними характеристиками роман аргентинського письменника Р.Арльта нагадує радше перекладний твір, ніж оригінальний, аже він справді різко відрізняється від інших іспаномовних оригінальних творів у нашому корпусі: у ньому загальна частота ГП більш, ніж удвічі менша, і становить лише 9,63 на 10 000 знаків. Така низька частота не зафіксована для жодного іншого оригінального твору. На перший погляд, автор статті ладен був прийняти, що такі випадкові коливання неминучі, з огляду на можливу індивідуальність автора. Проте, певні факти біографії письменника можуть стати додатковим яскравим поясненням такої індивідуальності. Так, за окремими свідченнями, батько Р.Арльта був німець, а мати – італійка, і хоча народився він уже в Буенос-Айресі, в сімейному колі син спілкувався з батьками німецькою мовою [Wikipedia 2011], а такий білінгвізм не міг не позначитись і на його творах. Як відомо, в німецькій мові немає герундіальних перифраз, подібних до тих, що тут розглядаються.

Отже, підведемо підсумки дослідження й перерахуємо ті конструктивні висновки, які можна зробити, а також окреслимо гіпотези, які з висновків випливають. Частотні характеристики ГП у перекладних та оригінальних творах проявляють низку відмінностей. Зокрема, у перекладних творах загальна середня частота ГП помітно нижча. Якщо ж і трапляються випадки, коли в перекладному творі середня частота вживання ГП наближується до такої, що характеризують оригінальні, або перевищує її, це відбувається завдяки значно завищеному використанню одного з видів ГП у порівнянні з середньою частотою для цієї перифрази (за межами інтервалу “трьох

сигм”) на тлі заниженого використання інших ГП та відносної бідності їхнього репертуару. Характерно те, що критичне відхилення від середньої частоти за межами “трьох сигм” властиве саме перекладним, а не оригінальним текстам у дослідженому корпусі. Припускаємо, що це є компенсаторний прийом, який дозволяє довести загальну середню частоту ГП у перекладі до середньої.

Перспективним слід вважати продовження дослідження і перевірку результатів на інших мовних парах, де цільовою мовою виступає іспанська, а вихідна мова характеризується відсутністю ГП. Важливо простежити специфіку вживання ГП в авторів-білінгвів в зіставленні з авторами-монолінгвами, оскільки є красномовні свідчення, що тут можуть виявитись істотні відмінності. Для порівняльних досліджень текстів перекладних та оригінальних однією мовою значний інтерес можуть теоретично становити будь-які мовні явища, насамперед такі, як структурно-конотативні реалії, що виявляють асиметричні риси в мові вихідній та цільовій, вживання яких не завжди піддається свідомому контролю перекладача.

1. *Воеводина Т.В.* О соответствии перевода жанровым традициям ПЯ в свете социологической теории перевода // Тетради переводчика. – 1979. – Вып.16. – С.83–91.
2. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад (На матеріалі англomовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
3. *Калустова О.М.* Мова перекладу та перекладна мова // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь: Межвузовский центр “Крым”, 2004. – № 50, Т.2. – С. 105-109.
4. *Комиссаров В.Н.* Теория перевода (лингвистические аспекты). Учебник для институтов и факультетов иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
5. *Коцюбинський М.* Тіні забутих предків. [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/18/kmm-tzp.html>
6. *Носенко И. А.* Начала статистики для лингвистов. – М.: Высш. школа, 1981. – 156 с.
7. *Сервантес Сааведра М.* Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі. Частина II / пер. М. Лукаша та А.Перепаді. – К.: Дніпро, 1985. – 704 с.
8. *Сухенко К. М.* Фактор частотности и перевод // Теорія і практика перекладу. Республ. міжвід. наук. зб. – К., 1981. – Вып.5. – С.80-83.
9. *Фёдоров А. В.* Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – Санкт-Петербург: Филология три, 2002. – 416 с.
10. *Фокін С.Б.* Трансформація граматичної категорії стану при перекладі (на матеріалі іспанської та української мов). – Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004. – 18 с.
11. *Частотний словник сучасної української художньої прози* / За ред. В.С. Перебийніс. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 1. – 863 с.; Т. 2. – 855 с.
12. *Baker, M.* Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. – Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins, – P. 233-250.
13. *Baker, M.* Reexplorer la langue de la traduction: une approche par corpus // Meta. – 1998. – Vol. 43. – N. 4. – P. 480-485.
14. *Bulgákov M.* Corazón de perro. / Traducido por R. San Vicente y S. Anciana. – Barcelona: Galaxia Gutenberg, 1999.
15. *Dovzhenko A.* El Desná encantado / Traducido por R. Hupalo. – К.: Dnipro, 1972. – 86с.
16. *Franko I.* Zakhar Bérkut / Traducido por S. Ryzvaniuk. – К.: Dnipro, 1983. – 199 p.
17. *Galán Y.* Reportajes de Nuremberg / Traducido por R. Estrela. – К.: Dnipro, 1976. – 159 p.
18. *Janovskiy J.* Los jinetes. / Traducido por S. Ryzvaniuk. – К.: Dnipro, 1982. – 127 p.
19. *Kotsiubinskiy M.* La sombra de los antepasados

olvidados y otros relatos / Traducido por J. Borysiuk. – K.: Dnipro, 1972. – 330 p. 20. *Nida E., Taber R.* The theory and practice of translation. – Leiden.: E.J.Brill, for United Bible Societies, – 1982. – 218 p. 21. *Routledge encyclopedia of translation studies* / Ed. by Mona Baker; Ass. by Kirsten Malmkjaer.- London; New York: Routledge, 2001. – 654 p. 22. *Wikipedia*, Enciclopedia Libre. [Електронний документ]. Режим доступу: [http://es.wikipedia.org/wiki/ Roberto_Arlt](http://es.wikipedia.org/wiki/Roberto_Arlt) .

Фоменко О.С. к. філол.н., доц., докторант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНІ СИМВОЛИ В ПІСНІ БІЛЛІ ДЖОЕЛА “WE DIDN’T START THE FIRE”

У статті аналізуються культурні символи, що згадуються у пісні Біллі Джоела “We didn’t start the fire”, визначаються лексико-тематичні групи символів, описуються ономастичні характеристики символів, представлених власними назвами.

Ключові слова: асоціація, культурний символ, прецедентний феномен, онім.

В статье анализируются культурные символы, упоминаемые в песне Билли Джоела “We didn’t start the fire”, определяются лексико-тематические группы символов, описываются ономастические характеристики символов, выраженных именами собственными.

Ключевые слова: ассоциация, культурный символ, прецедентный феномен, оним.

The paper analyses cultural symbols in Billy Joel’s song “We didn’t start the fire”, defines lexical-thematic groups of symbols and describes onomastic characteristics of symbols represented by proper names.

Key words: association, cultural symbol, precedential phenomenon, onym.

Кожний період історії закарбовується у мові у вигляді чисельних культурних символів, що втілюють уявлення про ту чи іншу країну, і які можна вважати “візитними картками” цієї країни. Культурний символ може позначати типову для країни реалію, типове явище чи типову ознаку життя громадян. Зокрема, культурні символи можуть бути ключовими словами, що позначають важливі події або центральні постаті певного історичного періоду, стереотипами або прецедентними феноменами. Деякі культурні символи країни, що добре відомі в світі, і з якими тісно пов’язують країну, стають брендами цієї країни.

Роки після Другої світової війни в США запам’яталися появою нового покоління – бейбі-бумерів, цінності, уподобання і образ життя якого значно відрізнялися від покоління, що пережило війну. До покоління бейбі-бумерів належить й американський автор і виконавець пісень Біллі Джоел, серед багатого творчого доробку якого пісня “We didn’t start the fire”, яку вважають хронікою подій цілої епохи з історії повоєнних

США [Ettinger 2003, 2]. У пісні, що триває лише три хвилини, співак зумів перерахувати ключові події і персоналії, що були в центрі уваги американських ЗМІ у 1949-1989 роках. Реакція на пісню в американському суспільстві була неоднозначною, доказом чого є те, що вона увійшла як до переліків найкращих, так і найгірших пісень [Aizlewood 2009]. Сьогодні пісня Біллі Джоела не лише вважається однією з найкращих пісень 1980-х років, а й часто використовується в американських школах на уроках музики, історії, про що свідчать чисельні аматорські відеоролики до неї, зроблені школярами на вимогу вчителів і розміщені на *YouTube*.

Мета роботи – здійснити лінгвістичний аналіз культурних символів у пісні “We didn’t start the fire”, виокремити лексико-тематичні групи символів, а також описати ономастичні особливості символів, представлених у пісні власними назвами.

Актуальність роботи пояснюється загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень до вивчення взаємозв’язку мови та культури, інтересом до особливостей вербальної об’єктивації образів етнолінгвокультурної свідомості (інваріантного образу світу), співвіднесеного з особливостями національної культури й національної психології, що існує як у суспільній, так й індивідуальній формах [Привалова 2005, 8].

Пісню Біллі Джоела “We Didn’t Start the Fire” та відеокліп до неї вважають відповіддю співака на критику, що часто лунала на адресу покоління бейбі-бумерів, яке часто звинувачували в чисельних проблемах тогочасного американського суспільства [Neethling 2011, 140]. Цю відповідь можна почути в ключовій фразі музичного твору “We didn’t start the fire”, яка є назвою пісні та лунає у приспіві до неї. Лексема “fire” вживається у цій фразі в метафоричному значенні й означає “проблеми”, “неприємності” (англ. “trouble”).

Пісня привертає увагу незвичною структурою, оскільки не має “традиційного” для пісень тексту, а складається майже виключно з іменників. За словами Біллі Джоела, процес створення пісні нагадував своєрідний асоціативний експеримент, у якому словом-стимулом був конкретний рік (починаючи з 1948-го, року народження співака, й закінчуючи 1989-м, роком написання пісні): “*I had turned forty. It was 1989 and I said “Okay, what’s happened in my life?” I wrote down the year 1949. Okay, Harry Truman was president. Popular singer of the day, Doris Day. China went Communist. Another popular singer, Johnnie Ray. Big Broadway show, South Pacific. Journalist, Walter Winchell. Athlete, Joe DiMaggio. Then I went on to 1950, Richard Nixon, Joe McCarthy, big cars, Studebaker, television, et cetera, et cetera... It was kind of a mind game*” [DeMain 2004, 119].

Результатом цього “асоціативного експерименту” або, за словами Біллі Джоела, інтелектуальної гри стала пісня, текст якої відтворює у хронологічному порядку вищезгадані та інші “слова-асоціати” автора, більшість з яких є культурними символами Америки (див. перший куплет пісні):

*Harry Truman, Doris Day, Red China, Johnnie Ray
South Pacific, Walter Winchell, Joe DiMaggio
Joe McCarthy, Richard Nixon, Studebaker, television
North Korea, South Korea, Marilyn Monroe*

Rosenbergs, H-Bomb, Sugar Ray, Panmunjom
Brando, “The King and I”, and “The Catcher in the Rye”
Eisenhower, vaccine, England’s got a new queen
Marciano, Liberace, Santayana goodbye.

Перелік великої кількості іменників, у т.ч. географічних назв (*North Korea, South Korea, Panmunjom*), імен відомих політиків (*Harry Truman, Eisenhower*), філософів, письменників (*Santayana*), журналістів (*Walter Winchell*), спортсменів (*Joe DiMaggio, Sugar Ray*), зірок кіно та телебачення (*Doris Day, Marilyn Monroe, Brando*), музикантів (*Johnnie Ray*), ведучих телевізійних шоу (*Liberace*), шпигунів (*Rosenbergs*), назв художніх творів (“*The Catcher in the Rye*”), мюзиклів (“*The King and I*”), брендів (*Studebaker*), наукових і технічних відкриттів (*television, H-bomb, vaccine*), важливих історичних подій світового масштабу: прихід до влади в Китаї комуністичної партії (*Red China*), сходження на британський престол королеви Єлизавети II (“*England’s got a new queen*”), запуск СРСР першого супутника (*Sputnik*) – робить текст пісні дуже інформаційно-насиченим.

Водночас згадування такої великої кількості різноманітних предметів і постатей протягом короткого проміжку часу (упродовж трьох хвилин Біллі Джоел перераховує 119 речей) робить пісню досить важкою для сприйняття, оскільки її розуміння (інтерпретація) потребує від слухачів значних когнітивних зусиль, зокрема пов’язаних з необхідністю активації знань історії 20 століття. Кожне “слово-асоціат” в “асоціативному експерименті” Біллі Джоела має на меті “запустити” зворотній процес, цього разу в свідомості слухачів пісні. Зокрема, недостатньо лише впізнати ім’я конкретного політика, кінозірки або спортсмена, більшість з яких були відомими впродовж багатьох років, навіть десятиліть. Слухачі пісні мають пов’язати згадування цієї особи з подією, що сталася конкретного року. Оскільки зробити це вдається не всім, на багатьох сайтах Інтернету [див., напр., Kurtus; Songfacts] пропонуються пояснення до пісні. Наприклад, на одному з таких вебсайтів номінації, що позначають події 1949 року, пояснено таким чином:

Harry Truman – *Harry S. Truman became U.S. President when President Roosevelt died in 1945. He was responsible for dropping the atomic bombs on Japan and ending World War II. Truman started the Marshall Plan to rebuild Europe after the war. He started his second term in 1949, defeating Thomas Dewey. A famous picture shows him smiling and holding up a newspaper with the headline “Dewey Wins!” During his second term, he brought the United States into the Korean War.*

Doris Day – *Doris Day was born in 1924. She started singing and touring with the Les Brown Band at age 16. She made her first movie in 1948 and soon became a popular movie star and singer.*

Red China – *Communists took control of China after a struggle starting before World War II. Red China entered the Korean War in the 1950s, when it looked like the U.N. forces would defeat Communist North Korea.*

Johnnie Ray – *Partially deaf singer, whose song “Cry” was a number 1 hit. Ray actually cried in performing the song. He was a top star in 1949 and 1950 with his other hit songs The Little White Cloud that Cried and Walking in the Rain.*

South Pacific – “South Pacific” was a highly popular Broadway musical and hit movie.

Walter Winchell – Walter Winchell was a top gossip reporter, whose newspaper column and radio show could make or break a celebrity.

Joe Dimaggio – Joe Dimaggio was a popular baseball player for the New York Yankees. In 1941, he set a Major League record of hitting safely in 56 straight games. He was affectionately known as “Joltin’ Joe” and “The Yankee Clipper” until he retired in 1952. Dimaggio married actress Marilyn Monroe in 1954, but the marriage lasted only 9 months. In the 1980s, he became known as “Mr. Coffee” because of his TV ads for that brand of coffee maker. He was also mentioned in the song “Mrs. Robinson” by Simon and Garfunkel [Kurtus].

Незважаючи на інформаційну перенасиченість, переобтяженість тексту пісні чисельними згадуваннями реалій 20го століття, слухачі були здатні зрозуміти більшість культурних символів пісні, оскільки ці номінації є прецедентними феноменами, відомими “середньому” представникові американського суспільства. Це підтверджують слова одного з авторів книги, у якій згадується пісня: “...singer-songwriter Billy Joel captured the major images, events, and personalities of this half-century in a three minute song.... It was pure information overload, a song that assumed we knew exactly what he was singing about. Music, movies, science, revolution, and wars. Liberation, equalization, assassination, and plenty of sensation. Equal rights, civil rights, gay rights, and whale rights. Rock stars, movie stars, sports stars, and media stars. What was truly alarming was the realization that we, the listeners, for the most part understood the references” [Ettinger 2003, 2].

Перерахування у пісні великої кількості ономастичних одиниць викликає у слухачів багато асоціацій і конотацій [Neethling 2011, 140]. Розуміння культурних символів, що стали справжніми американськими брендами, і які добре відомі в світі, потребує незначних когнітивних зусиль. Це насамперед антропоніми (e.g. Richard Nixon, Joe DiMaggio, Brando, Rockefeller, Marilyn Monroe), а також назви художніх творів (e.g. “The Catcher in the Rye”) і торгових марок (e.g. Studebaker). Водночас деякі номінації пісні не є культурними символами, а лише алюзіями на них. Активація у свідомості слухачів пісні культурних символів, що згадані імпліцитно, вимагає значних когнітивних зусиль. Алюзіями на культурні символи є передусім різні види топонімів, зокрема, назви американських штатів і міст. Наприклад, хоронім *Alabama* в пісні є не лише згадкою одного з американських штатів, а алюзією на одну з ключових подій американської історії, пов’язану з рухом за громадянські права, і представлену в мові номінацією *Montgomery Bus Boycot*. Бойкот у місті Монтгомері, що тривав з 5 грудня 1955 року по 21 грудня 1956 року, був політичною і соціальною акцією протесту проти расової сегрегації у громадському транспорті. Згідно законів міста Монтгомері, чорношкірі американці не повинні були займати перших чотирьох рядів автобусу, призначених лише для білих. Якщо всі місця для білих були зайняті, то чорношкірі пасажирів, що сиділи, мали поступитися місцем білим пасажиром. 1 грудня 1955 року 42-річна чорношкіра швачка Роза Паркс відмовилася поступитися місцем білому пасажирові, за що її заарештували, а також наклали на неї штраф. Після цього ще декількох чорношкірих пасажирів було заарештовано за такий само “злочин”, а

одного чоловіка застрелив водій автобусу. За ініціативою Мартіна Лютера Кінга чорношкірі жителі міста оголосили бойкот громадському транспорту, унаслідок якого автобусні компанії зазнали значних збитків, оскільки чорношкірі складали близько 70% усіх пасажирів міста. Незважаючи на дезінформацію і дискредитацію лідерів акції у ЗМІ, їхні переслідування, арешти під вигаданими приводами, чисельні погрози від Ку-Клукс-Клану та застосування “антибойкотного закону” 1921 року, внаслідок якого було заарештовано близько 100 учасників бойкоту, акція тривала 381 день. Після подання активістами позову до федерального окружного суду було прийнято рішення про незаконність сегрегації в автобусах. Верховний суд США, до якого прокуратурою міста Монтгомері було подано апеляцію, залишив рішення федерального суду без змін. Унаслідок цього з 20 грудня 1956 року сегрегацію у міських автобусах у Монтгомері було скасовано [Киселев 1996].

Тісно пов’язаний з попереднім символом топонім *Little Rock* є алюзією на подію, позначену в англійській мові номінаціями *Little Rock Crisis* і *Little Rock Nine*, що стосуються сегрегації освіти. Незважаючи на рішення Верховного суду США 1954 року по справі “Браун проти Ради з питань освіти”, який визнав сегрегацію дітей у школах незаконною, губернатори деяких американських штатів відмовлялися виконувати розпорядження суду. Зокрема, коли стало відомо, що до центральної середньої школи міста Литл Рок 1957 року зарахували дев’ятох найкращих чорношкірих учнів з інших шкіл, у день початку занять губернатор штату Арканзас віддав розпорядження військам Національної гвардії штату оточити школу. Солдати з піднятими штиками не давали новим учням можливості пройти до школи, а натовп білих, що зібрався навколо, залякував дітей, викрикуючи на їхню адресу образи та погрози. Упродовж 19-ти днів школярі залишалися удома. Рішенням федерального суду губернаторові було наказано прибрати війська зі школи, але коли дев’ять учнів прийшли до школи, там знову зібрався агресивний натовп, з яким не могла владнати поліція, через що на критих ковдрами учнів довелося після занять таємно вивозити зі школи. 24 вересня до міста увійшли 1200 десантників 101-ої повітрянодесантної дивізії, розташованої у штаті Кентуккі, які супроводжували дітей до школи та охороняли їх у коридорах. Через два місяці, коли війська було виведено, чорношкірим учням знову почали погрожувати, але, незважаючи на це, вони вирішили продовжити навчання [Бейтс 1965].

Фразема “*Hypodermics on the shores*” є алюзією на культурний символ повсюдності Америки, представлений у мові номінацією *Syringe Tide*. Цей символ пов’язаний з подіями 1987-1988 років у штаті Нью-Джерсі, коли велику кількість медичних відходів, у тому числі використані шприці, викинуло припливом на 80 км пляжів уздовж Атлантичного узбережжя штату. Ця подія змусила місцеву владу закрити пляжі, що призвело до значних втрат у сфері туризму, а також викликало паніку серед місцевих жителів у зв’язку з епідемією СНІДу 1980х років. Номінація *Syringe Tide* навіть стала назвою однієї з глав (“*The Great Syringe Tide*”) книги з символічною назвою “*The worst years of our lives: irreverent notes from a decade of greed*” американського соціального критика і феміністки Барбари Еренрайх.

Серед культурних символів пісні, які також згадано імпліцитно, номінація *Profumo Affair*. Саме цей символ має на увазі Біллі Джоел, коли вживає фразу “*British*

politician sex”. Ця номінація була утворена 1963 року від імені британського міністра оборони Джона Профумо через його стосунки з повією Крістін Кілер, яка також була коханкою радянського військового аташе, підозрюваного в шпигунстві. Джон Профумо заперечив зв’язок, коли його про нього запитали в британському парламенті. Стосунки з повією і брехня політика не тільки стали причиною його відставки, а й нашкодили репутації британського уряду, очолюваного прем’єр-міністром Гарольдом Макмілланом, який був змушений піти з посади через погіршення стану здоров’я [Encyclopedia Britannica online]. Ця подія стала першим політичним секс-скандалом, що набув широкого розголосу в світових ЗМІ. Водночас “Справа Профумо” стала своєрідним еталоном політичних секс-скандалів, з яким порівнюють усі інші. Ця подія також поклала кінець табу на висвітлення ЗМІ приватного життя політиків, оскільки завдяки їй усі зрозуміли, що приватне життя відомих політичних діячів здатне впливати на життя усієї країни: *“For most of the 20th century, the press accepted that politicians’ private lives were off limits and of no intrinsic public interest. Then came the Profumo Affair where a liaison between the UK’s War Minister John ‘Jack’ Profumo and call-girl Christine Keeler, who also shared a bed with a Soviet military attaché, illustrated that what goes on in the bedroom could indeed affect what goes on in the war room”* (“The Dubliner”, Nov. 7, 2007). Справу Профумо згадують завжди, коли трапляються секс-скандали, у яких замішані відомі політики, як, наприклад, це сталося у випадку з 42-м американським президентом Біллом Клінтоном 1998 року та головою МВФ Домініком Строс-Каном 2011 року: *“In the international annals of sex scandals involving powerful men, Dominique Strauss-Kahn could outstrip Bill Clinton-Monica Lewinsky and the Profumo affair for sheer global media impact and geo-political aftershocks. Even more than in 1998 when we learned all about the US president’s “zipper problems”, and the 1963 revelations that rocked Cold War Britain -- war minister John Profumo resigned after it was revealed his call girl mistress was apparently sleeping with Soviets – “L’affaire DSK” has crossed national, continental, class, ethnic, religious, partisan and above all cultural boundaries”* (“The Australian”, June 13, 2011).

Культурні символи пісні “We didn’t start the fire”, що виражені переважно лексемами та, в деяких випадках фраземами, можна розподілити за такими лексико-тематичними групами, пов’язаними зі сферами діяльності людини:

- 1) Політика: *Harry Truman, Richard Nixon, North Korea, Rosenbergs, H-bomb, Stalin, Nasser, Communist bloc, Trouble in the Suez, U-2, Watergate;*
- 2) Наука та медицина: *Dacron, Sputnik, Children of Thalidomide, Space monkey, John Glenn, Moonshot, Sally Ride;*
- 3) Освіта: *Ole Miss, Little Rock;*
- 4) Література: *The Catcher in the rye, Santayana, Peyton Place, Pasternak, Kerouac, Hemingway, Stranger in a Strange land;*
- 5) Музика: *e.g. South Pacific, The King and I, Prokofiev, Toscanini, Rock around the clock, Dylan, Elvis Presley, British Beatlemania, Woodstock;*
- 6) Телебачення, радіо та кіно: *Doris Day, Walter Winchell, Marilyn Monroe, Brando, Liberace, James Dean, Davy Crockett, Peter Pan, Bardot, Princess Grace, Ben-Hur, Wheel of Fortune;*

7) Спорт: *Joe DiMaggio, Sugar Ray, Marciano, Campanella, Mickey Mantle, Liston, Patterson*;

8) Розваги: *Disneyland, Hula Hoops*;

9) Проблеми американського суспільства: *Starkweather homicide, payola, Children of Thalidomide, Mafia, Heavy metal suicide, AIDS, Crack, Bernie Goetz, Hypodermics on the shore*.

Переважна більшість номінацій, що згадуються у пісні, є власними назвами (101 номінація з 119), серед яких:

1) Антропоніми: *Harry Truman, Joe DiMaggio, Marilyn Monroe, Juan Peron, Zhou Enlai, Charles de Gaulle, Castro, Hemingway, Malcolm X, JFK*;

2) Топоніми, в т.ч. різні види хоронімів:

- Назви країн: *China, North Korea, Congo, Palestine, Iran, Afghanistan*;

- Назви штатів: *Alabama, California*;

- Назви населених пунктів (акціоніми): *Budapest, Berlin, Suez, Little Rock, Panmunjom, Dien Bien Phu*;

3) Назви університетів: *Ole Miss*;

4) Назви художніх творів: *“Catcher in the rye”, “Peyton Place”, “Stranger in a Strange Land”*;

5) Назви фільмів і драматичних творів: *“South Pacific”, “The King and I”, “Bridge on the river Kwai”*;

6) Назви телевізійних програм: *Liberace, Davy Crockett, Wheel of Fortune*;

7) Назви брендів: *Studebaker, Dacron, Thalidomide, Edsel*;

8) Назви пісень: *“Rock around the clock”*;

9) Назви хвороб: *AIDS*.

Дослідження культурних символів, згаданих у пісні Біллі Джоела “We didn’t start the fire”, більшість з яких є прецедентними феноменами, дозволяє зробити висновки про важливу роль онімів у створенні лінгвокультурного портрету повоєнних США. Велика кількість антропонімів порівняно з іншими видами онімів (майже 70% або 69 з-поміж 101 власної назви), дозволяє зробити припущення про те, що відомі постаті (політики, письменники, зірки телебачення, спорту, кіно, вчені) посідають важливе місце серед культурних символів країни. Культурні символи згадуються у пісні як експліцитно (e.g. *Harry Truman, Marilyn Monroe*), так й імпліцитно (e.g. *Hypodermics on the shores, Alabama*), розуміння останніх вимагає від слухачів пісні значних когнітивних зусиль.

1. Бейтс Д. Длинная тень Литл-Рока: воспоминания. Пер.с англ. / Дейзи Бейтс. – М.: Прогресс, 1965. – 224 с. 2. Киселев В. Ненасильственный опыт движения за гражданские права в США (50-е – 60-е гг.) / В. Киселев // Опыт ненасилия в XX столетии: Социально-этические очерки. Под ред. Р. Г. Апресяна. М.: Аслан, 1996. – 280 с. 3. Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак: [монография] / Ирина Владимировна Привалова. – М.: Гнозис, 2005. – 472 с. 4. Aizlewood, J., Collis, C., et. al. Run for Your Life! It’s the 50 Worst Songs Ever! April 1, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст.: <http://www.blender.com/> 5. DeMain, B. In their own words: songwriters talk about

the creative process / Bill DeMain. – Westport, Conn.: Praeger, 2004. – P.119. 6. *Ettinger, S.* Torah 24/7: A Timely Guide for the Modern Spirit / Steven Ettinger. – Devorah Publishing Company, 2003. – 330 p. 7. *Kurtus, R.* “We Didn’t Start the Fire” (Facts) History Summary from 1949-1989 / Ron Kurtus [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: http://school-for-champions.com/history/start_fire_facts.htm 8. *Neethling, B.* Billy Joel’s “We didn’t start the fire”: An onomastic journey through history” / Bertie Neethling // ICOS International Congress of Onomastic Sciences. Abstract Guide. – Barcelona, 2011. – P. 140. 9. *Songfacts: We Didn’t Start the Fire by Billy Joel* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.songfacts.com/detail.php?id=1581> 10. *Encyclopedia Britannica* online [Електронний ресурс]. – Режим доступу до енциклопедії: <http://www.britannica.com/>

Фрасинюк Н.І., асп.,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПАРЕМІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ «ТЕРПІННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Терпіння є складним, соціально зумовленим концептом, що має різні форми семантичного вираження в українській та англійській мовах. Семантичними ознаками терпіння є: життя, час, кохання, щастя, успіх, ліки, здоров’я, сила, нетерпіння.

Ключові слова: концепт, прислів’я, семантична ознака, терпіння.

Терпение является сложным, социально обусловленным концептом, который имеет различные формы семантического выражения в украинском и английском языках. Семантическими признаками терпение являются: жизнь, время, любовь, счастье, успех, лекарства, здоровье, сила, нетерпение.

Ключевые слова: концепт, пословицы, семантическая признак, терпение.

Patience is an ethnic concept that has different semantic forms in the Ukrainian and English languages. The main semantic features are: life, time, love, happiness, success, medicine, health, power, impatience.

Key words: concept, proverb, semantic feature, patience.

Прислів’я і приказки будь-якого народу — “енциклопедії народного життя” [Миронова, 1993, 67], “благодатний матеріал для виявлення національно-культурної специфіки етносу, його світовідчуття, відображення неповторних рис” [Пазяк, 1989, 66]. І водночас “усі національні збірки прислів’їв і приказок подібні одна на одну, незважаючи на намагання укладачів відібрати найспецифічніші вислови певного народу” [Пермяков, 2001, 19]. Проте який би не був погляд, слід пам’ятати, що саме прислів’я

і приказки не лише відображають життя, але й аналізують, оцінюють і узагальнюють набутий життєвий досвід.

Аналіз репрезентації концепту ТЕРПІННЯ в англійській та українських мовах дозволяє виявити основні національні семантичні ознаки відповідних мовних систем, які проявляються різними способами вербалізації зіставляваного концепту, кількості і наборі прислів'їв і приказок, що його номінують.

Терпіння є складним, соціально зумовленим концептом, що має різні форми лексичного та семантичного вираження в українській та англійській мовах. Семантично номінативна структура концепту «терпіння» ще не є чітко досліджуваною в порівняльному аспекті двох різних мов, і тому в даній статті ми спробуємо зробити порівняльний аналіз концепту «терпіння» в українській та англійській мовах.

Однією з основних і цінних чеснот людини в українській і англійських культурах є терпіння, пов'язане з життям. Але розуміння терпіння як основи життя у досліджуваних мовах є різним.

Життєва доля українців не була легкою: важка буденна праця і безгрошів'я, щоденна боротьба за виживання, болі і втрати, підлість і зрада – це все вимагало терпіння. І тому у колективній свідомості носіїв української мови особливий статус займає терпіння, яке рівноправне життю і має високу позицію, адже щоб прожити, треба перетерпіти немало, що і підтверджує багата якісна і кількісна репрезентація відповідних паремій: *На віку, як на довгій ниві, всякого трапиться, всякого хліба і скоштується — і твердого, і м'якого; Вік ізвікувати — не в гостях побувати; Вік ізвікувати — не пальцем перекивати; Життя як стерня: не пройдеши, ноги не вколочиш; То не життя, а сама мука; Життя прожити — не ланті сплести; ...не люльку викурити; Життя прожити — не те, що ложку облизати; Життя прожити — не ябко вкусити; Life is not all clear sailing in calm waters; Life is not all beer and skittles тощо.* А у свідомості англійців терпіння – заповідь життя: *The world is for him who has patience* і чеснота бідних: *Patience is virtue of the poor; Patience with poverty is all a poor man's remedy; Life on the alms-basket; Be head over ears in debt; Be in debt up to the armpits.*

Тільки в українській етнокультурній традиції уявлення про терпіння безпосередньо пов'язані із опозицією «багатий - бідний», оскільки лише бідність асоціюється з терпінням: *Що далі на світі, гірш біда настає: убогий чоловік зовсім помирає; Біда нашим головам за панамі големи; Двом панам тяжко служити' Двом панам служить, а сорочки немає; А ні печі, а ні лави; Голод мутить, а долг крутить; Перебиваємося то сим, то тим боком; Перебиваємося то сям, то так.* Терпіти слід багатих панів: *Біда учить, а пан мучить; Від багача не жди калача; Де один панує, там сотня бідує; Служив у дуки — натерпівся муки; За свій труд попав у хомут; Іде мужик на паничину — сонечко не сходить, повертається додому, як місяць заходить; На паниціні конопельки тіпаєм, а прийдем додому — голі плечі лапаєм; Голод мучить, а нужда краде; Терпи душа в тілі, а сорочку воші з'їли.* А, на думку англійців, багаті також мають терпіти, якщо хочуть мати прислугу в домі: *He that will be served, must be patient*. Проте терпіння властиве не всім: *Patience is a flower that grows not in every garden.*

Особливо важким є життя в приймах, яке вимагає терпіння: суттєво в українських пареміях відображено ставлення народу до життя в приймах. Як свідчать прислів'я і приказки це життя було нелегким, нерідко приходилось терпіти побої, прокльони, образи: *Усі в сім'ї сплять, а невістці молотить велять; Брехлива свекруха невістці не вірить; Кішку б'ють, а невістці докоряють. Рідна мати і б'є, та не болить, а свекруха словами б'є гірше, ніж кулаками.* А загалом українці вважають, що *життя закоротке для щастя, а задовге для терпіння.*

Для носіїв української та англійської мов особливою цінність мають щасливі подружні стосунки, які прирівнюються до вартості життя. У паремійних корпусах цих мов відносно повно вербалізуються стереотипні національні уявлення про терпіння як здатність терпіти подружнє життя заради кохання: *Кого люблю, того терплю; Стерпиться – злюбиться; Стрічалися – цілувалися, а як в одну хату зійшлися – за чуби взялися; Як одружився, так і зажурився; Живуть, як собака з кішкою; Женився на скору руку та на довгу муку; Cat-and-dog existence; Love in cottage; One love drives out another.* Нерідко жінка потребує великого терпіння, щоб жити з чоловіком, адже приходиться терпіти побої, ледарства, гультьайства: *Мужик жінку б'є, коли їсти хоче; Хто п'яницю полюбить, той вік собі загубить; Course of true love never did run smooth; Faults are thick where love is thin.* Але є й прислів'я, які підкреслюють терпіння чоловіка щодо жінки(злої і багатой): *Зла жінка, пожежею і потоп — це найбільше лихо; Не пройде без гріха, у кого жінка лиха; Зла жона зведе чоловіка з ума; Хто на лиху жінку попаде, того життя пропаде; Багата жінка чваниться і з чоловіком свариться; Be pinned (tied) to ones wife's apron-strings.* Хоч і життя вдвіця не є простим, воно вимагає великого терпіння: *У кого жінка не вмирала, у того горя не було.*

І тільки в українському паремійному корпусі домінує думка про те, що життя без кохання терпіти не потрібно: *Ліпше на землі гнити, як з немилим жити; Ліпше з водою злучитись, ніж з нелюбом заручитись; Ліпше сі втопити, як з нелюбом жити; Ліпше весь вік діувати, як з нелюбом проживати; Ліпше за милим тужити, як з нелюбом жити; Краще в ставку потопати, як з нелюбом шлюб узяти; Краще полин їсти, ніж з нелюбом за стіл сісти; Краще вмерти, як з нелюбом жити.* Англійська народна мудрість значно стриманіше висловлює думки, що подружнє життя вимагає терпіння.

В українській культурі побутує думка, що життя без дітей — це не життя. І тому роль батька і матері в родині супроводжується шанобливим ставленням до обох батьків. Батько і мати є уособленням добра для дітей. Але вони повинні мати велике терпіння, щоб виростити і виховати їхніх нащадків, адже це не легка справа: *Малі діти не дають спати, а великі — дихати; Хто має пасіку, той має мід — хто має діти, той має смід; Великі діти — великі й турботи; Мала дитина - не виспишися, більша дитина - не наїсишся, велика дитина — не уберешишся; Діти, діти, добре з вами літом, а зимувати — горювати; Малі діти — малий клопіт; великі діти — великий клопіт.* Навіть народження дитини вимагає терпіння: *Дітей родить — не віточки ломить,* особливо у дорослого: *Дорослий повинен мати велике терпіння.* Проте і без дітей життя не легке: *Горе з дітьми, горе й без дітей; З дітьми багато клопоту, та*

без них – *i світ немилый* ; *Woe to him who is alone* В англійському паремійному корпусі взаємовідношення «терпіння → діти» вербалізується в поодинокому прислів'ї *Cage he has that children will keep*

В прислів'ях акцентується на домінантній ролі матері у вихованні дітей і звертається увага на те, що якщо не буде матері, то дітям життя не буде солодким, і їм потрібно буде терпіти багато бід і нещасть: *Головонька наша бідна, що в нас матінка не рідна*; *Сиротою жити — сльози лити*; *Хто сиротою не був, той не наплакувався*.

Колективні уявлення про матір і батька, вербалізовані у українських прислів'ях і приказках, не є гомогенними: якщо образ матері виключно позитивно конотативний (мати жива – діти не терпітимуть нічого), то батько в українській побутовій свідомості не завжди позбавлений негативних рис: терпіти пиятику батька: *збувся тато клопоту: жито змолотив, а гроші пропив*.

Друзі мають універсальну високу аксіологічну маркованість в українській культурі. Друзі прирівнюються до найближчих родичів, а інколи й прирівнюються до власного Я. Але мати друзів не так то просто, оскільки дружба вимагає терпіння: *Щоб знати людину, треба з їсти з нею пуд солі*; *Найти друга, за якого можна померти, – легко, а такого, щоб за тебе помер, – важко*; *Говорити правду – втратити дружбу*; *False friends are worse than open enemies*; *Friend's frown is better than a foe's smile*.

Домінантною є також роль християнської традиції у формуванні народних уявлень про терпіння, безпосередньо пов'язаних зі спасінням, як в Євангелії (пор.: Хто ж витерпить до кінця — спасеться (Мт. 24:13), так і пареміях: *Хто терпів, той спасен*; *Терпен – спасен*. І у житті англійців церква також відіграє важливу роль. Релігія має великий вплив на формування менталітету англійця, що відображається у прислів'ях та приказках, який мають дидактичний характер. Основними релігійними цінностями вважають удачу, везіння, багатство, долю, випадок, а також терпіння: *posses one's soul in patience*.

Цікавим для вивчення особливостей української релігійності є також існування ідеалу страстотерпця, який прагне обожнення, наголошує на вільному мучеництві, жертвовності, непротивленні смерті. Його відгомін вбачається в тій високій шані, яку складає наша народна свідомість не так переможцям у боротьбі за здобуття земних благ, як героям – подвижникам, котрі виявили готовність принести себе в жертву в ім'я ствердження остаточної перемоги Добра над Злом. І тому в українських прислів'ях і приказках акцентується значущість надмірного терпіння що призводить до великих страждань: *Терпи до загину*, *Терпи, Грицю, хоч яка спека*; *Так го терпить як сіль в оці*; *Терпить його, як сіль в оці*; *Терпить, як камінь на дорозі*. Проте велике терпіння не є позитивною рисою англійців: *Patience under old injuries invites old ones*; *Patience provoked turn to fury*.

Прислів'я і приказки української та англійської мов вказують також на час, як семантичну ознаку терпіння – *терпіння – час*: людина має потерпіти певний період часу і все зміниться: *Всякому овочу свій час*; *Перемелеться лихо – добро буде*; *Загляне сонце і в наше віконце*; *Буде й на нашій вулиці празник*; *Дасть Бог день — дасть и пожиток*; *First catch you hare, then cook him*; *After a storm comes a calm*; *Cut no*

fish till you get them; All in good time; Everything is good in its season; Never jump your fences till you meet them; Time and thinking tame the strongest grief; Time tames the strongest grief; Every dog has his day; We shall have our day; Everything comes to him who waits; After rain comes fair weather та інші.

Українці з найдавніших часів вважали, що терпіння — це щастя: *Хто терпеливий, той щасливий; Терпеливість приносить троянди; Вдоволення міряється тільки мірою терпіння; і нещастя водночас: Хто в біді — біду стерпить, а хто в гаразді — щоб ніколи біді не знав!* А при аналізі паремійного матеріалу англійської мови не засвідчено вказаних взаємозв'язків.

В українській культурі міцно вкоріненим є переконання про буденність здоров'я, яке нерозривно пов'язане з терпінням: *Якщо хочеш здоров'я мати, мушиш рано вставати, а вчора лягати; Добре здоровому вчити хворого терпіти.* Українці вважають: *Без терпіння немає здоров'я.* А якщо немає здоров'я, то потрібно терпіти: *Гіркий тому вік, кому треба лік.* В англomовному поєднанні терпіння — це ліки: *Patience is a remedy for every grief; Patience is a plaster for all sores; No remedy but patience; Patience is a remedy for every disease; Patience perforce is medicine for a mad horse.*

Спільною для побутової свідомості носіїв української та англійської мов є думка проте, що саме терпіння забезпечує успіх: *Терпи, козак, горе — будеш пуги мед; Терпи горе, пий мед; Терпи горе — буде добре; Patient men win the day; Everything comes to him who waits; Time and patience will wear out stone posts; Patience, money and time bring all things to pass; He that has patience, has fat thrushes for a farthing; Through hardship to the stars.* Але також наголошується на тому, що якщо людина не буде терпіти, то вона не отримає нічого в житті, вона не матиме успіху ні в чому: *Ранні пташки росу п'ють, а пізні — слізки; Не навчився плавати, поки в вуха води не набереш; Хто горя не бачив, той щастя не знає; A blessing in disguise; No gain without pain; No sweet without (some) sweat; No paternoster, no penny No song, no supper.*

У паремійних корпусах української та англійської мов широко представлені здебільшого меліоративно конотовані колективні уявлення про терпіння, яке асоціюється з мовчанням. *Терпіння — мовчання* реалізується в таких іпостасях:

1)терпіти і не говорити, щоб мати час подумати; *Хто мовчить, той терпить; Drop one's bundle; Keep your mouth shut and your ears open;*

2)терпіти і мовчати, але щоб не страждати; *Мовчи, глуха, менше гріха; Мовчи, лихо, — аби тихо; Хто мовчить, той лиха збудеться; Мовчи, язичку, будеш їсти кашку, а як не замовчиш, то будеш їсти болячку; The kettle calls the pot black.; A closed mouth catches no flies;*

3)терпіти і мовчати, щоб вигоду мати: *Мовчи, язичку, будеш в плотичку; Помовчи, язичку, кашки дам; Мовчи, язичку, будеш їсти кашку; Держи язик за зуба — їж борщ з грибами; Мовчи, та мак товчи: мовчанка не пушить; Мовчи та годуйсь; Мовчи та потакуй; Мовчанка гнів гасить; Їж борщ з грибами і держи язик за зубами; Хто мовчить, той двоє навчить; Keep a still tongue in your head; To have too much tongue.*

У досліджуваних мовах *терпіння* підноситься до ряду чеснот людини, що має велику силу: *Терпеливий перемагає сильного; Найбільша сила в світі – терпіння; Терпіння та труд — все перетруть; Всяке діло здолає терпіння; Терпінням можна вичерпати криницю; The world is for him who has patience; Patience is the best buckler against affronts*, а в українській мові також наголошується на чистоті цієї чесноти: *дно терпіння — чисте, як золото*.

В українській та англійській етнокультурних традиціях уявлення про терпіння безпосередньо пов'язані з надією: *Колись і на моїм подвір'ї буде худоба; І в наше віконце загляне сонце; Буде і на нашій вулиці свято; Після дощу сонце засяє; Не все ж хмуриться – колись і виясниться; Скільки віршовку не плети, а кінець їй буде; Дай тільки справиться, то й нам будуть кланяться; We shall have our day; Our day will come; Everything comes to him who waits; The worse luck now, the better another time; The longest day has an end* тощо.

В українській мовній свідомості знання чітко пов'язані із терпінням. Творчі праці наголошують, що щоб знати потрібне терпіння: *Без терпіння немає вміння; До великого терпіння неодмінно прийде вміння; Без муки нема науки; Корінь науки гіркий, а плід смачний; Б'ють, не на лихо учать; Нема муки без науки; Без науки нема муки; Горе навчить вгору дивитись; Біда вимучить, біда й виучить; Навчить біда коржі з салом їсти; Біда навчить калачі їсти; Кому біда докучить, той ся розуму научить; Прийде біда — купиш ума; Доки не намучишся, доти не научишся*. А англійці вважають, що терпіння важливіше ніж знання: *Patience surpasses learning*.

Проте терпінню людини приходить кінець: *Не витерпіла душа: на простір пішла; Чоловік — не камінь: терпить, терпить та й лусне; Не тільки мотузок, а й терпець ввірветься; Терпець, як мотузок, тягнеться, тягнеться та й урветься; Терпи, брате, вже бук надломився; Тернів, але терпець урвався; Терпіння має свій кінець, йому також рветься терпець; Тримався, аж поки терпець увірвався і як вважають англійці воно стає ненавистю: *Patience provoked turns to fury*. І тому, на думку англійців, людина має справлятися з своїми емоціями в будь-якій ситуації: *Patience perforce is medicine for a mad horse*.*

Загалом дослідження відповідних різноманітних паралелей показує, що терпіння властиве будь-якій нації, але кожен народ по-своєму ставиться і розуміє це поняття. Українське прислів'я і приказки показують, що терпіння домінує над іншими чеснотами людини, що український народ з терпінням відноситься до всього. Англійський пареміологічний фонд помітно і якісно бідніший ніж український на прислів'я і приказки, які вербалізують концепт «терпіння», проте їхні семантичні ознаки є типологічно однорідними, хоч і мають певні відмінності.

1. Миронова Г. М. Культурологические аспекты паремийного фонда национального языка / Г. М. Миронова // Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури: темат. Зб. Наук. Праць. – К.: ІСДЮ, 1993. – С. 65-69. 2. Пазяк М. М. Перлини народної мудрості / М. М. Пазяк // Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / [упор. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. Думка, 1989. – С. 9 – 44. 3. Пермяков Г. Л. Грамматика пословичной мудрости // Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки

народов Востока. Систематизированное собрание изречений двухсот народов. – М.: Лабириント, 2001. – С. 9–60. 4. *Михельсон М. И.* Толковый словарь иностранных слов, пословиц и поговорок / М. И. Михельсон. – М.: АСТ МОСКВА: Транзиткнига, 2006. – 1119 с. 5. *Прислів'я та приказки*: Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с. 6. *Прислів'я та приказки*. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1990. – 528 с. 7. *Прислів'я та приказки*. Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с. 8. *Даль В. И.* Пословицы русского народа: сборник: в 2-х т. / В. И. Даль. – М.: Худож. Лит., 1984. – Т. 1 – 2. 9. *Українські приказки, прислів'я і таке інше* / [впорядкував М. Номис]. – Торонто – Київ: Бескид, 1993. – 226 с. 10. *The Oxford Dictionary of English Proverbs*/ 3rd ed / [ed. By F. P. Wilson]. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 930 p.

Хант Г.О., асп.,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ SPARSAMKEIT НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ МАС-МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ

У статті розглянуто особливості вербалізації німецького національно-маркованого фразеологічного концепту SPARSAMKEIT на матеріалі німецькомовних мас-медійних текстів. Концепт, що аналізується, має безпосереднє відношення до мотиваційного рівня індивіда й тісно пов'язаний з його ціннісними установками. Представлено концептуальну структуру домінанти SPARSAMKEIT.

Ключові слова: концептуальна домінанта, концепт, фразеологічний концепт, SPARSAMKEIT, концептуальна структура.

В статье рассматриваются особенности вербализации национально-маркированного фразеологического концепта SPARSAMKEIT на материале немецкоязычных масс-медийных текстов. Рассматриваемый концепт имеет непосредственное отношение к урону мотивации индивида и тесно связан с его ценностными установками. Представлена концептуальная структура доминанты SPARSAMKEIT.

Ключевые слова: концептуальная доминанта, концепт, фразеологический концепт, SPARSAMKEIT, концептуальная структура.

The article is devoted to the consideration of the verbalization of the nationally marked phraseological concept SPARSAMKEIT on basis of materials of German mass media texts. The analysed concept refers to the motivation level of a person and is closely related to his values. The conceptual structure of the dominate SPARSAMKEIT is presented in this article.

Key words: *conceptual dominant, concept, phraseological concept, SPARSAMKEIT, conceptual structure.*

Концепти як концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу передбачають звернення до поняття людської особистості як носія цього досвіду. Завдяки тісному зв'язку концептів із культурою, у будь-якій лінгвокультурі можна виокремити цінності, позначені словом з високим ступенем узагальнення – тобто базові концепти / концептуальні доміанти певної лінгвокультури. Вони набувають особливої значущості, коли «оброstaють» застиглими асоціаціями, метафоризованими образами, наповнюються оцінними стереотипами й установками, коли вони починають змальовувати етнічні портрети та піднімаються до рангу символів. Такі концептуальні доміанти будь-якої лінгвокультури мають високий ступінь абстрактності, вирізняються емоційністю та насиченістю асоціативного поля.

Ці базові концепти безперечно є національно-маркованими, тому що окреслюють особливості етнічного менталітету. Концептуальні доміанти зумовлюються як етнічним менталітетом, так і особливостями історичного розвитку етносу [Приходько 2007, 35]. Концептуальні доміанти

- 1) є об'єктивними та можуть бути параметризованими;
- 2) є виявом семантичного закону, згідно з яким найбільш важливі предмети і явища дійсності отримують різну номінацію;
- 3) можуть бути описаними за допомогою картування лексичних і фразеологічних одиниць, а також шляхом осмислення ціннісних суджень, що впливають зі стереотипів поведінки;
- 4) можуть бути деталізованими за рахунок виявлення додаткових ознак [Карасик 1996, 3-16].

Кожна лінгвокультурна спільнота має свої концептуальні цінності, які можуть виявлятися в різних сферах буття – соціальному устрої, дозвіллі, праці, побуті тощо. Актуальність нашого дослідження зумовлюється спрямованістю сучасних лінгвістичних розвідок на визначення національної своєрідності певного етносу – «души народу», його культури, психології, ментальності (В. Г. Гак, Г. Д. Гачів, В. Г. Зусман, Д. С. Лихачов, Д. Г. Мальцева, С. Г. Тер-Мінасова, Г. О. Флакман, Х. Бехагель-Томпсон, А. Лундквіст-Мог).

Метою цієї статті є виокремлення та аналіз засобів вербалізації німецького фразеологічного національно-маркованого концепту SPARSAMKEIT на матеріалі німецькомовних мас-медійних текстів.

Матеріалом дослідження послужили тексти німецьких газет “Frankfurter Rundschau”, “Süddeutsche Zeitung”, “Die Tageszeitung”, “Westdeutsche Allgemeine Zeitung”, “Bildzeitung” та німецьких журналів “Der Spiegel”, “Der Focus” за 2000-2011 рр.

Об'єктом дослідження є мовні засоби реалізації фразеологічного концепту SPARSAMKEIT у сучасній німецькій мові на матеріалі німецькомовних мас-медійних текстів. Фразеологічний концепт ми трактуємо як оперативну одиницю мислення, що є складно-структурованим динамічним абстрактним утворенням, фрагментом етно-

культурного знання про оточуючий світ, формується в індивідуальний та колективний свідомості на основі здійснення різних видів діяльності та набуває вербального втілення за допомогою фразеологічних одиниць (ФО).

Концепт SPARSAMKEIT втілює передусім ідею ощадливого ставлення до тих матеріальних і духовних цінностей, які необхідно накопичувати та примножувати [3: 1425]. Концепт SPARSAMKEIT, являючись сутністю високого ступеня абстракції, є широко представленим ФО у сучасній німецькій мові.

Концептуальний аналіз фразеологічних конститuentів дозволив встановити різні субфрейми досліджуваного концепту. Концептуальна структура, яка становить підґрунття семантичної структури аналізованих ФО, є переважно представленою предметно-акціональним фреймом [ХТОСЬ / ЩОСЬ: агенс ТАКИЙ (якість об'єкта) ДІЄ ТАК (через) ЩОСЬ: причина, (зарadi) ЩОСЬ: результат].

Прілюструємо це детально на прикладі концептуальної структури досліджуваного концепту SPARSAMKEIT. Центральний слот ХТОСЬ маркує носія якості економності / бережливості, виступаючи в одній з семантичних ролей:

- ХТОСЬ: контейнер: *Erfasst werden dabei all jene Haushalte, die eine Millionen Dollar oder mehr in Barem oder in Wertpapieren auf der hohen Kante haben* [5]. *?Was ist für Sie Geiz? ... oder auch „Igel in der Tasche“.* *Geiz ist eine Krankheit – auch sehr verbreitet unter Komikern, weil sie Angst haben, eines Tages den Humor zu verlieren* [5].

- ХТОСЬ: агенс: *In Sachsen und in Bremen schafften es lediglich drei Prozent der Bevölkerung so viel Geld auf die hohe Kante zu legen, im Saarland seien es nur fünf Prozent* [6]. *Der Kunde von heute ist ein Geizhals. Und dem wollen Immer-noch-billiger-Anbieter gefallen* [7]. *Weniger als vier Liter Diesel auf 100 Kilometern soll der Peugeot 308 in der sparsamen Version nun verbrauchen. Allerdings steigt der Preis für das Knauser-Modell* [8].

Слоти акціонального фрейму [ХТОСЬ] ДІЄ ТАК (через) ЩОСЬ: причина, (зарadi) ЩОСЬ: результат вербалізується рядом ФО парцели ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ: *Wegen des kalten Wetters ließ zudem warme Wintermode die Kassen klingeln* [9]. *Ist der Kassensturz gemacht, lässt sich mit einem zweiten Tool das freie Budget hochrechnen: Welche Darlehenssumme ist maximal drin und wo liegt – inklusive Nebenkosten – das Preislimit für die Wunschimobilie?* [10]. *Dafür legen sich die Studenten krumm?* *Sie jobben, um Gebühren zu zahlen - und die Hochschule weiß damit nichts anzufangen* [11]. *Piloten verdienen reichlich, Floristen müssen jeden Cent zweimal umdrehen* [12]. Своєю семантичною структурою вони репрезентують безпосередньо дії людини, яка економить, бережливо ставиться до грошей, та причини й результати таких дій.

Слот предметного фрейму ЩОСЬ (об'єкт економії) позначає не лише гроші, але й їжу, час, силу, енергію, зусилля та ін. Напр.: *Ratgeber Reifenwechsel Gewusst wie – spart Zeit und Geld* [13]. *Lange Rede kurzer Sinn: Die Privatsphäre ist bald ganz abgeschafft* [14]. *Anders als ihre Eltern haben die Wohlstandskinder nicht gelernt, mit eisernen Rationen zu leben* [15].

Ідея економності, бережливості виходить на перший план і в політичних закликах, ідеях, програмах. Виникають такі поняття як *Sparpaket* (сукупність державних заходів з метою економії): *Griechenland plant drakonisches Sparpaket* [16]; *US-*

Präsident Barack Obama wird am Montag ein drastisches Sparpaket präsentieren [17]; *den Rotstift ansetzen* (скорочувати асигнування соціальних потреб): *So will Obama etwa auch bei Heizkostenhilfen für Bedürftige und bei Projekten zur Säuberung der Umwelt den Rotstift ansetzen* [17]. *Dem Rotstift zum Opfer fallen* (потрапити під скорочення асигнувань соціальних потреб): *Krisen zufolge könnten die Pendlerpauschale und andere Steuervergünstigungen dem Rotstift zum Opfer fallen* [18].

Отже, наведені приклади демонструють, що в сучасній німецькій мові переважають ФО, що позначають особу, яка економить, та спосіб економії грошей. Таким чином ілюструється специфіка образу життя та способу мислення німецького народу, а саме така риса як економність, яка багато в чому визначає життя німців.

Перспективним напрямом вбачаємо дослідження концептуальної структури національно-маркованих концептів FLEIß, PÜNKTLICHKEIT, OBRIGKEITSDENKEN та ORDNUNG у німецькій фразеологічній картині світу.

1. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. / ВГПУ, ПМПУ. – Волгоград, Архангельск, 1996. – С. 3-16.
2. Приходько А. М. Концептуальні домінанти німецької етно- і лінгвокультури. Вісник КНЛУ. Серія “Філологія”. – К.: КНЛУ, 2007. – Вип. 10. № 2. – С. 29-36.
3. *Deutsches Universalwörterbuch* /unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim, Wie, Zürich: Dudenverl., 1989. – 1816 S.
4. *Duden: Redewendungen*. Wörterbuch der deutschen Idiomatik 3., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, Dudenverlag, 2008. – 959 S.
5. *Das Manager Magazin*. 2011. // Режим доступу: <http://www.manager-magazin.de/finanzen/artikel/0,2828,766080,00.html>. – Заголовок з екрану.
6. *Der Focus*. 2011. // Режим доступу: http://www.focus.de/finanzen/banken/vermoeigen-jeder-vierte-hat-nichts-auf-der-hohen-kante_aid_632807.html. – Заголовок з екрану.
7. *Die Tageszeitung*. 2011. // Режим доступу: <http://www.taz.de/Streit-der-Woche/!64280/>. – Заголовок з екрану.
8. *Der Focus*. 2011. // Режим доступу: http://www.focus.de/auto/news/peugeot-308-start-stopp-diesel-wird-sparsamer_aid_643991.html. – Заголовок з екрану.
9. *Das Manager Magazin*. 2010. // Режим доступу: <http://www.manager-magazin.de/politik/konjunktur/0,2828,734205,00.html>. – Заголовок з екрану.
10. *Der Focus*. 2009. // Режим доступу: http://www.focus.de/immobilien/finanzieren/baugeld/kassensturz_aid_234086.html. – Заголовок з екрану.
11. *Der Spiegel*. 2008. // Режим доступу: <http://www.spiegel.de/unispiegel/studium/0,1518,572090,00.html>. – Заголовок з екрану.
12. *Das Manager Magazin*. 2003. // Режим доступу: <http://www.manager-magazin.de/unternehmen/karriere/0,2828,273749,00.html>. – Заголовок з екрану.
13. *Der Focus*. 2011. // Режим доступу: http://www.focus.de/auto/news/ratgeber-reifenwechsel-gewusst-wie-spart-zeit-und-geld_aid_609754.html. – Заголовок з екрану.
14. *Der Focus*. 2010. // Режим доступу: http://www.focus.de/finanzen/recht/kurz-erklart-was-ist-elena_aid_492637.html. – Заголовок з екрану.
15. *Der Focus*. 2007. // Режим доступу: http://www.focus.de/finanzen/news/wirtschaft-kaviar-und-knaeckebrot_aid_162695.html. – Заголовок з екрану.
16. *Der Focus*. 2011. // Режим доступу: http://www.focus.de/finanzen/news/staatsverschuldung/schuldenkrise-griechenland-plant-draconisches-sparpaket_aid_667441.html. – Заголовок з екрану.
17. *Der Spiegel*. 2011. //

Режим доступу: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/0,1518,745307,00.html>. – Заголовок з екрану. 18. *Der Focus*. 2010. // Режим доступу: http://www.focus.de/politik/deutschland/koalition-pendlerpauschale-auf-dem-pruefstand_aid_513260.html. – Заголовок з екрану.

Харитончик З.А., д. філол.н., проф.,
Мінський державний лінгвістичний університет

ИЗМЕНИВШИЙСЯ МИР В ЗЕРКАЛЕ ЛЕКСИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА

У статті аналізуються зміни, що відбулися в системі російської мови, особливо в її лексиці, за останні два десятиліття. Розкрито роль запозичування, словотворення та семантичної деривації в процесах, описуваних як інтернаціоналізація та демократизація мови, показано шляхи переструктурування лексики. На підставі порівняння протилежних оцінок змін у російській мові, а також аналогічних тенденцій в інших мовах зроблено висновок про те, що такі зміни є свідченням динамічності та гнучкості лексикону, який «відповідає» на різноманітні потреби соціуму.

Ключові слова: лексична система, інновації, запозичення, словотворення, тематичні групи, оцінка, інтернаціоналізація, демократизація мови, переструктурування лексики.

В статье анализируются изменения, произошедшие в системе русского языка, особенно в его лексике, за последние два десятилетия. Раскрывается роль заимствования, словообразования и семантической деривации в процессах, описываемых как интернационализация и демократизация языка, показаны пути реструктуризации лексики. На основе сравнения противоположных оценок изменений в русском языке, а также аналогичных тенденций в других языках делается вывод о том, что данные изменения есть свидетельства динамичности и гибкости лексикона, «отвечающего» на различные потребности социума.

Ключевые слова: лексическая система, инновации, заимствование, словообразование, тематические группы, оценка, интернационализация, демократизация языка, реструктуризация лексики.

The article focuses on changes which have taken place in Russian, especially in its lexical system during the last two decades. It describes the role of borrowing, word formation and semantic change in the processes described as internationalization and democratization of the language and also reveals the ways which bring about the restructuring of the language system. Contradictory evaluative judgments of the phenomena in Russian are compared and analogies in other languages are drawn. The conclusion is made that the

changes observed are evidence of the dynamics of the language lexicon and its flexibility in answering various social needs.

Key words: *lexical system, innovation, borrowing, thematic groups, language internationalization and democratization, restructuring of lexicon.*

Ветер резких социальных, политических, экономических и т.д. перемен, кардинально изменивший жизнь русского народа, всего бывшего советского сообщества, вызвал значительные изменения и в русском языке. Сегодня достаточно взглянуть на систему русского языка особенно в части его лексики, наиболее ощущающей влияние социальных преобразований, чтобы убедиться, насколько революционны те социальные сдвиги, которые имели и имеют место в жизни перестроенной и послеперестроенной России. Как следствие теснейшей связи языка и общества, отмечаемой учеными с древнейших времен и определяющей механизмы и законы языковой эволюции, в русском языке активизировались процессы, затронувшие всю систему языка. Многочисленные работы языковедов, включающие новые толковые словари и словари иностранных слов, специальные монографии, огромное число статей, в которых анализируется состояние русского языка в конце XX и начале XXI века (см. их краткую библиографию, например, в [Крысин 2008], [Скляревская 2001] и др.), ставшие своеобразным научным лейтмотивом этого времени, ярко демонстрируют широкую панораму изменений как в самой системе русского языка, так и в ее функционировании. Не остались в стороне ни фонетика и акцентуация, ни грамматика, в частности, функционирование форм множественного числа (имена существительные мужского рода с ударными флексиями *сейнера, торта, вызова, супа*), падежно-предложное управление и другие грамматические явления. Видоизменилось соотношение функциональных стилей и речевых жанров. Активные процессы характерны не только для литературного языка, модифицируются территориальные говоры, городское просторечие, групповые жаргоны, особенно профессиональные жаргоны типа компьютерного, новые области применения приобретает криминальное аргю. Значительно изменилась и орфографическая практика.

Естественно, что пики активности изменений наблюдаются в лексической подсистеме, наиболее подверженной воздействию социальных факторов. И хотя постоянное изменение, образование новых единиц на собственной основе и пополнение чужеродными элементами в принципе заложено в самой природе лексики, тем не менее описываемый временной срез стал, подобно эпохе реформ Петра 1 или периоду после Первой мировой войны и революции 1917 года, периодом необычайного ускорения языковой эволюции. Как отмечает Г.Н.Скляревская во Введении к Словарю 1998, «на единицу времени приходится большее количество языковых изменений, они нагромождаются, не успевая адаптироваться в лексической системе, отчего создается впечатление хаоса и нестабильности. Кажется, что новшества затопляют родной язык, размывая его границы и угрожая его целостности. [Скляревская 1998, 7]. И несколько ниже «Русский язык последнего десятилетия XX века демонстрирует низкий уровень стабильности лексической системы» [Скляревская 1998, 8].

Конкретно исторический характер социальных изменений диктует и определенные динамические типы модификаций словарного состава русского языка и лексико-семантическую принадлежность единиц, их репрезентирующих. Следуя общим законам языковой эволюции, динамика русского лексикона находит свое проявление в двух разнонаправленных тенденциях. С первой из них связано появление нового лексического материала, в котором выделяются собственно новообразования, т.е. новые слова, заимствованные (*аутсайдер, спонсор, ваучер, секьюрити, промоушен, импичмент, бейдж, бренд, дефолт, шопинг* и др.) или созданные на собственной основе (*перестройка* с его гнездом *перестроечный, перестроечник, постперестроечный, антиперестроечный доперестроечный, контрперестройка, по-перестроечному, рынок – рыночный, рыночник, антирыночник, антирыночный, дорыночный, нерыночный, квазирыночный* и др.), появившиеся в анализируемый период. К этой группе принадлежат и возвращенные в узус историзмы, т.е. относительно новые слова, вновь вошедшие в активное употребление, как бы приобретшие новое дыхание, типа *атаман, градоначальник, гувернер, губернатор, дума, градоначальник, царь (Борис), полиция, госпожа, господин* и др.), и слова, использованные для выражения новых значений (*крыша* ‘охранное предприятие, обеспечивающее защиту предпринимателя от вымогательства; преступная группировка оказывающая на определенных условиях покровительство кому-л’, *доить* ‘вымогать деньги путем угроз, шантажа’, *геморрой* ‘боль, беда, забота, провал’ (см. подробнее [Ермакова 2008]). Инновациям различного типа противостоят дезактуализованные лексических единиц, перешедшие из активного употребления в пассивный лексический запас (*большевик, гегемон, горком, обком, госбанк, Госплан* и многие другие). Слово *вождь* сменилось словом *лидер*, вместо *колхозов, совхозов* появились *фермы, агропромышленные комплексы* и т.д. и т.п.

Не менее значима и вторая тенденция изменений в словарном составе русского языка, которая заключается в смене стилистических компонентов лексических единиц, положительных или отрицательных коннотаций как результате изменения нормативно-ценностной системы представлений о мире. Например, слово *сыщик*, трактуемый в толковых словарях как ‘тайный агент, занимающийся слежкой, выслеживанием’, как убедительно показывает О.П.Ермакова, всегда ранее имеющее презрительную оценку, под влиянием телесериалов стало обозначать следователей уголовного розыска. Употребление данного слова в оппозиции *сыщик – преступник* сняло его презрительную оценку. Для слова *журналист*, напротив, характерно приобретение отрицательных коннотаций вследствие достаточно частых конфликтов между журналистами как поставщиками информации и читателями или теми, о ком приводится информация, и приобретения стереотипа продажности, бесцеремонности, неправдивости и т.д., что подтверждается новообразованиями *журналиога, журналиюжка* [Ермакова 2003].

Социальная неоднородность современного российского общества, различные социальные унастроения и различные ценностные ориентиры приводят к возникновению так называемых расщепленных коннотаций, т.е. разных знаков оценки у представителей разных социальных групп языкового коллектива и не разрешают тем самым однозначных суждений по поводу оценочных функциональных характеристик

тех или иных единиц. Это касается не только таких важных для современного российского общества понятий, как *бизнес, капитализм, рыночная экономика, частная собственность*, часто приводимых в качестве примеров смены знака оценки (отрицательной на положительную или отрицательную на нейтральную). Даже смена положительной оценки на отрицательную в словах *социализм, коммунизм, интернационализм*, обусловленная деидеологизацией общества, т.е. разрушением старой системы политических концептов, идеологием, становлением и пропагандой новой идеологии, не столь всепроникающа, как это порою представляется в некоторых работах. Существование как минимум двух противоположных по своим мировоззренческим установкам социальных групп – демократически настроенной, с одной стороны, и оппозиционной, с другой, предопределяет и разное отношение к словам, занимающим так называемые «пустующие престолы». Особенно показательны в этом плане оценки, связываемые со словом *демократия*. Наряду с положительной оценкой, особенно в первые перестроечные годы (ср. *молодая рыночная демократия, стабильная демократия, полная демократия* и др.) формируется также отрицательный образ демократии (*неуправляемая демократия, формальная демократия, изжившая себя демократия, голодная демократия* и т.д.), который подкрепляется лексемами *дерьмодемократия, дерьмодемократы, демокрады, демфашисты, демокранты, демократура (демократия + диктатура)* и др. [Какорина 2008, 517]. Такая расщепленная коннотация, возможно, вызвана тем, что, как утверждают социологи, «для основной массы россиян понятие демократии еще не стало социальным представлением в том смысле, в каком рассматривает эту категорию современная социально-психологическая теория, не прошло даже первой фазы формирования социального представления, («объективации»), которую характеризует конкретизация абстрактных понятий» [Дилигенский 1998, 102 – 103] (цит. по [Какорина 2008, 517]). Неоднозначно отношение россиян и к процессу приватизации, который, с одной стороны, предстает как положительное или нейтральное явление (*срочная приватизация, приватизация государственной собственности* и др.), а с другой – (*По России, как Смерть с косой, неслась приватизация, прихватывая наши «фабрики, заводы, дворцы и пароходы...*) или как *прихватизация*.

Со сменой коннотаций тесно связано проникновение в публичную речь, особенно в радио- и телеэфир, а также в устно-разговорную разновидность русского литературного языка жаргонной, вульгарной, грубопросторечной лексики типа *крутой, разборка, лох, лимон, сука, падло, трахаться* и даже обсценной лексики, что, по мнению Л.П.Крысина, резко контрастирует с доминирующей прежде ориентацией на литературный язык. Утрата литературоцентризма российской культуры (о ее различных проявлениях см. [Быков, Купина 2006]), дистанцирование нормы и узуса приводит к значительной жаргонизации русского литературного языка, к огрубению речи (см. подробнее [Крысин 2008 а, 13-29]) Данный процесс воспринимается одной частью интеллигенции как «тяжелый кризис культуры русского языка и русской культуры вообще» [Bieder 2003, 360] и даже как национальная катастрофа и заставляет выносить на повестку дня вопрос о спасении русского языка, а другой – как интенсивная демократизация языка или colloquialization речи [Склярская 2001, 180], демонстриру-

ющая «свободу самовыражения» и право на выбор любых выразительных средств» [Скляревская 2001, 181]; ср. также [Земская 2003]).

Охарактеризованные выше динамические типы изменений, произошедших и происходящих в лексике русского литературного языка, убедительно раскрывают действие не только объективных, социальных причин, но и когнитивных и психологических факторов как внешних и явных причин, реакция на которые лексической системой языка наиболее ощутима. Поскольку изменениям подверглись определенные аспекты жизни российского общества, становится возможным охарактеризовать те области, или тематические группы лексики русского языка, для которых лексические инновации особенно характерны. Это такие, по выражению Г.Н.Скляревской, под редакцией которой вышли два толковых словаря русского языка – конца XX (Толковый словарь 1998) и начала XXI века (Толковый словарь 2008), тематические пространства, как политика, социальное устройство, идеология (*авторитаризм, антиправо, сталинщина*; Прим. знак указывает на время появления слова в лексической системе русского языка – конец XX века или начало XXI века, хотя эта хронологизация, судя по данным описания Г.Н.Скляревской, в котором к началу XXI века относятся единицы, уже упомянутые в списках инноваций конца XX века (например, *скраб, органза* и многие другие, достаточно относительна) *лимоновцы, единоклассник, многопартийность, политехнический, пролоббировать, шахидка* и др.), экономика и финансовое дело (*акционирование, бартер, биржа, бизнес, безналичка, брокер, ваучер, вексель, госналогслужба; антиинфляционный, высоколиквидный, лизингодатель, овердрафт* и др.), религия, верования (*благословение, благовест, безбожный, библейский, карма, кришнаиты, чакры, йога, буддолог; благочинный, дьякон, иерей, исповедничество* и др.), медицина (*СПИД, хоспис, акупунктура, мануальный; аллергия, витаминизация, коронавирус, стрессогенность, токсины* и др.). Не остались в стороне от социальных преобразований армия и охранительные органы, о чем свидетельствуют слова *дембель, дедовщина, ОМОН, бандформирование, силовик, отказник; наркоконтроль, наркополицейский, ОБЭП, правоохрана* и др.), области массовой культуры (*арт-галерея, дискотека, диск-жокей, шоу, шоу-бизнес; видеоклип, дресс-код, реалити-шоу, караоке-бар* и др.), современной молодежной музыки, молодежной субкультуры (*диско, рэп, пирсинг, бодипирсинг; арт-рок, кантри, рокопос, трек, граффитист, рэп-тусовка* и др.), спорта, игр (*бодибилдинг, боулинг, качок, дайвер, керлингист, допинг-контроль, плей-офф, фол* и др.). Естественно, что изменения в значительной степени коснулись техники и автоматизации (*Интернет, интернетизация, киберпространство, мегапортал, жидкокристаллический* и др.). Изменились предметы обихода, украшения, игрушки (*биотуалет, джакузи, микроволновка, трансформер; аэрогриль, йогуртница, СВЧ-печка, жалюзи* и др.), кушанья и напитки (*гамбургер, поп-корн, тоник, шаурма; заморозка, мюсли, текила, фаст-фуд* и др.), одежда и фасоны одежды (*адидасы, боди, капри, пуховик; аляска, бандана* и др.), ткани, материалы, (*лайкра, наппа, нубук, органза, стреч, эластан; синтепоновый, лайкровый* и др.), косметика (*гель, скраб, лифтинг, мелировать* и др.) [Скляревская 2001, 178], [Скляревская 1998], [Скляревская 2008].

Приведенные примеры инноваций в лексике современного русского языка демонстрируют не только определенные динамические типы языковых изменений, но и универсальность способов, с помощью которых они осуществляются.

Из всего реестра номинативных стратегий (см. описанное еще Платоном жестко ограниченное число универсальных операциональных приемов) [Платон], наиболее «громким» и ярким, несомненно, является заимствование. *Импичмент, спикер, имиджмейкер, спичрайтер, электорат, дефолт, ризлтор, секвестр, хит, шлагер, ди-джей, номинация, саунд, саунд-трек, фристайл, юзер, интернет, сайт, чат, драйвер, картридж, винчестер, баксы, шузы, байкеры, киллер, сентенция* и т.д. и т.п. – вот далеко не полный список заимствований в русском языке, свидетельствующий о продуктивности данного приема номинации. Казалось бы, заимствования заполнили все пространство современного русского литературного языка, что заставляет лингвиста говорить об интернационализации русского словаря и способов образования слов [Крысин 2008 б, 172] и создает впечатление о наибольшем номинативном потенциале заимствования как способа номинации, заставляя задуматься о факторах, с ним связанных.

Использование заимствования как номинативного способа обусловлено диалектически противоречивой природой языкового знака: его **произвольностью и мотивированностью**. Если произвольность действует как разрешающая заимствование сила, благодаря чему достигается значительная экономия когнитивных и языковых усилий при порождении речи, и как способствующий заимствованию фактор, то немотивированность подавляющего большинства заимствований в языке-получателе, вызывающая необходимость затраты значительных усилий на их запоминание, играет роль препятствующего фактора. (Интересен в этом плане такой тип заимствования как калькирование (о кальках в данный период см. [Крысин 2008 б]). Однако активность заимствований в языках, наблюдаемая в конце XX и начале XXI века, позволяет поставить под сомнение силу немотивированности лексических единиц как фактора, препятствующего заимствованию, и искать какие-то иные причины, благодаря которым процесс заимствования не теряет своей активности. Думается, что эти причины лежат в функционировании заимствованных единиц, и связаны не только с коммуникативными потребностями, но и с их необычностью и вытекающей отсюда экспрессивностью (Ср. также замечания Л. П. Крысина о престижности, повышении ранга заимствованного слова и факторе моды). Там, где заимствование как номинативная единица заполняет возникшую языковую лакуну, ее употребление под-сказано необходимостью передачи коммуникативного задания и отсутствием других однословных наименований или же необходимостью терминологического разграничения, связанного с семантическими нюансами, закрепляемыми разными именами. Иное дело, когда за счет заимствования вследствие его чужеродности, экзотичности и непонятности создается определенный стилистический эффект, и именно с этой целью используются заимствования мастерами пера. Показателен в этом плане пример заимствования в следующем тексте. Анализируя в статье террористические акты по уничтожению башен Всемирного торгового центра 11 сентября 2001 г. в г. Нью-Йорке, автор вводит в коммуникацию одновременно несколько заимствований: Дав

подзаголовок «...Плюс хоррификация всей страны», в которой уже введено новое и неизвестное носителям русского языка слово **хоррификация**, он пишет далее: «Нынешняя цивилизация становится **хорридной** (Здесь и далее в тексте слова выделены мною - **З.Х.**) (*horrid* – жуткий, ужасный). «**Хоррор**» в отличие от «террора», – это не метод государственного управления посредством устрашения и не средство достижения политических целей, а нагнетание ужаса как такового: повседневного, физического, метафизического, религиозного, эстетического (фильмы ужасов – *horror films*). Разница в том, что по своей латинской этимологии слово «террор» означает «устрашать, наполнять страхом», а «хоррор» – «наполняться страхом, ощетиниваться, вставать дыбом (о шерсти, волосах)», т.е. относится к реакции устрашаемой жертвы. Террор – это акт, а **хоррор** – состояние подверженности данному акту.

Хоррор – это состояние цивилизации, которая боится сама себя... Смерть таится повсюду...

Если поллюция, угроза природе, исходящая от цивилизации, окрашивала вторую половину XX века, XXI век может пройти под знаком **хоррора** – угроз цивилизации самой себе. На смену экологии как первоочередная забота приходит **хоррология** (*horrology*) – наука об ужасах цивилизации как системе ловушек и о человечестве как заложнике сотворенной им цивилизации....

Сейчас по всей Америке стремительно проходит процесс **хоррификации** самых обычных предметов и орудий цивилизации, их превращение в источник ужаса...» [Эпштейн Михаил. Ужас как высшая ступень цивилизации// Советская Белоруссия. 3.11.2001 г.].

Таким образом налицо целое гнездо заимствований – **хоррор**, **хорридный**, **хоррификация**, **хоррология**, из которых для достижения успешности коммуникативного акта необходимо в принципе объяснение одного ключевого для гнезда слова – слова **хоррор**. Сопровождение введенной номинации словосочетаниями *вездесущая угроза, каждодневные опасность и тревога, предельный риск, повсеместная хоррификация бытия* усиливает семантические различия между словом ужас и **хоррор**, приводя к пониманию последнего как ‘состояние ужаса, порожденное террористическими актами 11 сентября 2001 г. в г. Нью-Йорке и связанное с ощущением постоянной угрозы и предельного риска, исходящих от самых обычных вещей’, для обозначения которого в современном русском языке не существовало лексической единицы. Любопытно, однако, что толковые словари не фиксируют эту языковую инновацию, она оказывается окказиональным, авторским употреблением.

На весах, таким образом, оказываются две силы, вступающие при заимствовании в противоборство: экспрессивность и непонятность (например, *клинический амбуланс А.Хадоркина., «В «горячих» культурах отношения между этими двумя системами более гибки и реципрчны, валоризированная система, Клиника этого заболевания манифестная, транспарентность концепции* и др.). Как только заимствование входит в лексическую систему языка и осваивается его носителями, непонятность исчезает, а за нею исчезает и стилистический эффект. Возможно, этим и объясняется краткость активной жизни многих заимствований в языке (ср. употребительность слова

консенсус в 90-е года и настоящее время). Становясь привычным, заимствованное слово теряет свою экспрессивность, истоки которой лежат в иноязычном его происхождении. (см. подробнее [Харитончик 2006], [Крысин 2008б]).

Фактором, способствующим жизни заимствований в лексической системе, является, безусловно, построение на их основе словообразовательных гнезд, т.е. вовлечение заимствований в словообразовательные процессы, высвечивающие реальное соотношение заимствования и словообразования как способов номинации. Насколько активизируется в данный период словообразовательная система, легко увидеть по многочисленным словообразовательным гнездам и словообразовательным рядам, включающим огромное число структурно и семантически связанных слов. На базе активно употребляемых заимствованных слов возникают многочисленные по своему составу словообразовательные гнезда типа гнезд с вершинами **бизнес** (бизнесмен, бизнесвумен, бизнелуб, бизнескласс, бизнесменка, бизнесменша, бизнесменский, бизнесменство, бизнесправо, бизнес-план, бизнеспрограмма, бизнес-элита, бизнес-тренинг, бизнес-партнер, бизнес-школа, бизнес-виза, бизнес-аналитик и др), **валюта** (валюстка, валютный, валютчик, валютчица, валютно-фондовый, валютнообменный), **пиар** (пиарить, пиариться, пиаризация, пиаровский, пиарный, пиаровец, пиармен, пиаролог, пиарщик, отпиарить, распиарить, пропиарить, отпиариться, пиар-кампания, пиар-эффект, пиар-акция), **спонсор** (спонсорство, спонсировать, спонсорский, спонсорша, проспонсировать, коспонсор, коспонсорство); **ваучер** (ваучерный, ваучерист, ваучерник, ваучеро-владелец, ваучеризация), **компьютер** (компьютерный, компьютерщик, компьютеризировать, компьютеризация, обескомпьютеривание) и многими другими. Согласно данным Е.В.Мариновой, в русском языке за описываемый период только на базе иноязычных неологизмов возникло около 1500 новых словообразовательных гнезд [Маринова 2006, 371 – 383], и лишь незначительная часть заимствований «остается в словообразовательной изоляции» [Маринова 2006, 372]. Если к тому же учесть возникновение словообразовательных гнезд на базе исконных слов разных типов, особенно аббревиатур (например, **бомж** – бомжевать, забомжевать, бомжатник, бомжовый, бомжиха, бомжовка, бомжик, бомжонок; **БТР** – бэтээровский, бэтээровец и др.), достраивание уже существующих словообразовательных гнезд, появление в них новых звеньев (например, внедорожник, обменник, поисковик и др.), а также словообразовательные гнезда, вошедшие в литературный язык из субстандарта и образованных так называемое литературное просторечие (например, раскрутить, раскрутка, раскрученный; лох, лошара, лохотрон, лохануться и др.), становится очевидным, насколько словообразование противостоит заимствованию. Значительно пополняются и словообразовательные ряды вследствие активности словообразовательных типов с приставками **анти-** (антиалкогольный, анти-сталинский, антигорбачевский, антиельцинский, антипутинский, антикремлевский, антиолигархический, антидемократ, антигубернатор, антиглобализм, антиглобалист, анти-демократический, антихаризматический и др.), **де-** (деполитизация, денационализация, деколлективизация, декоммунизация, декриминализация, дедолларизация, дебюрократизация и др.), **псевдо-** (псевдodemократ, псевдопатриот, псевдосоциализм, псевдосуверенитет, псевдорыночный и др.), **пост-** (посткризисный,

посткоммунист, постперестройка, постсовковый, постельцинский и др.) **супер-** (супердержава, суперзвезда, супермодель, суперЭВМ и др.), **гипер-** (гипердержава, гиперинфляция и др.). Активны в построении словообразовательных рядов и элементы **авто-** (автогражданский, автозагар, автолиар и др.), **арт-** (арткарьера, артыр-марка, артгалерея, артрынок и др.), **агро-** (агробанк, агрозулаз, агрофирма, агрохолдинг и др.), **аудио-** (аудиобизнес, аудиотекст, аудиокассета и др.), **био-** (биотака, биодобавки, биополе, биопротез, биосортир, биотеракт, биоуправление и др.), **вице-** (вицегубернатор, вицеспикер, вицемер и др.), **гео-** (геостратег, геополитик, геополитолог, геостратегия и др.) и др. Привлекает внимание заимствованный характер и семантика активизировавшихся словообразовательных средств (в основном, с отрицательными значениями), но, как говорит Л.П.Крысин, «какова жизнь, таков и язык этой жизни» [Крысин 2008, 18].

Конечно же, активизация заимствованных словообразовательных элементов также способствует преувеличенной оценке заимствований в общественном сознании и возникновению националистических настроений, выражающихся в языковом пуризме (о них несколько позже). Необходимо, однако, подчеркнуть, что способствует такой оценке, как нами отмечалось ранее [Харитончик 2008], сама природа словообразования и семантической деривации. И словообразование, особенно на исконной основе, и тем более семантическая деривация являются бесшумными механизмами номинации (noiseless machinery, по выражению О.Есперсена). Поскольку грань между потенциальными и актуальными единицами, построенными по активно действующим продуктивным словообразовательным типам и семантическим моделям, тонка, носители языка не воспринимают последние как новообразования вследствие их семантической прозрачности и выводимости. Если учесть к тому же, что и в лексикографической практике не принято фиксировать эту группу словесных единиц как неидиоматичных и не представляющих никаких трудностей для пользователей словарями, или же они находят отражение только в специальных словарях, то становится понятным некоторое искаженное представление о соотношении разных типов слов среди инноваций. Количественное преобладание заимствований среди инноваций, как показывают данные разных языков (ср. данные о неологизмах в английском языке), в том числе и русском, может быть чисто кажущимся. Преимущественная ориентация говорящих в своей словотворческой практике прежде всего на уже существующие имена своего языка и использование их номинативных ресурсов [Харитончик 2009] в силу специфики памяти и других своих когнитивных особенностей, а также получаемых серьезных когнитивных преимуществ в виде когнитивных опор для запоминания и понимания имен не вызывает сомнения, и учителя-практики хорошо это осознают, опираясь в обучении лексики как родного, так и тем более иностранного языка на деривационные типы и модели.

Изменения в лексическом составе, естественно, сопровождаются переструктуризацией существующих в лексике синонимических, антонимических, гиперо-гипонимических, фреймовых структур. Интересно в этом плане образование синонимичных пар «старого» и «нового» слов как характерной черты новейшего этапа развития рус-

ского языка типа *сторож – охранник – секьюрити, выбор – конкурс – кастинг* и др., приводимых в работе Вепревой И.Т. [Вепрева 2006, 116], или *бренд, марка, ярлык, (товарный) знак, этикетка, лейбл, клеймо* [Крысин 2008б, 174 – 175]. Наиболее показательными в этом ключе кажутся также классификаторы типа *шоу* (гиперонима ряда *ток-шоу, реали-шоу, дог-шоу, слайд-шоу, гоу-шоу* и др.), *брокер* (фондовый брокер, инвестиционный брокер, билль-брокер, вексельный брокер, брокер-аквизитор, брокер-комиссионер и т.д.), *мэнеджер* (*ивент-менеджер, офис-менеджер* и др.). Чаще всего представляющие в виде приобретающих устойчивый терминологический характер словосочетаний типа рус. *тефлоновая посуда, сотовый (мобильный) телефон*, они, возникая в результате видоизменений отношений и типов человеческой деятельности, вызывают изменения в гиперо-гипонимических рядах. Несмотря на то, что тип этих модификаций и последствия для структурной реорганизации гиперо-гипонимических рядов разного вида, в частности рядов, образующих родо-видовые объединения (например, наименования растений) и рядов, организованных по принципу множество-подмножество (например, названия посуды) могут быть различными, новые классификационные параметры, отражающие результаты непрерывной и обусловленной потребностями жизнедеятельности классификационной активности человеческого сознания, не нарушают, как нам кажется, равновесия и стабильности лексической системы. Более того, сами возможности подобных модификаций заложены в нежесткости гиперо-гипонимических иерархий и связаны с гибкостью их уровневой стратификации.

И, наконец, мы подходим к наиболее противоречивой стороне наблюдаемых в русском языке явлений, а именно к оценке и отношению, с одной стороны, носителей языка, и языковедов, с другой, к ранее перечисленным инновациям.

Исследование рефлексивов, проведенное И.Т.Вепревой [Вепрева 2000], а также ее более поздний анализ культурно-речевой ситуации [Вепрева 2006] свидетельствуют о противоречивости оценок модных, особенно иноязычных, слов. «Это переплетение прямо противоположных оценочных модусов модного иностранного слова отражают многочисленные рефлексивные высказывания, – пишет автор, – «с одной стороны, модным словом *венчают, козыряют, спекулируют, увлекаются*, с другой стороны, *обзывают, бросаются, прикрываются, хотя избегают*; с одной стороны, модное слово *привлекает, оно красивое, магическое, сладкое, загадочное, волшебное*, с другой стороны, оно *пошлое, противное, ужасное, неприличное, неприятное, неудобное для русского слуха, малопонятное, многозначительное, чужеземное, заморское, холодное, его не любят, терпеть не могут, ненавидят, от него коробит, оно режет*, в нем есть *что-то унижительное*, погоня за модным словом – *дурной тон, кич*» [Вепрева 2006, 117]. Использование заимствованной лексики зачастую становится признаком «заумной учености» и квалифицируется как «стилистическое пижонство», которое приводит к трудностям восприятия и декодирования текста. Близки к этому и высказывания ученых. Я вспоминаю выступление одного из сотрудников Института русского языка им. В.В.Виноградова, в котором она связывала заимствование междометия *вау* с потерей национальной идентичности. Показательно в этом плане и

название книги известного российского лингвиста М.А.Кронгауза «Русский язык на грани нервного срыва» [Кронгауз 2008]¹.

Необходимо, однако, подчеркнуть, что каковы бы ни были впечатления от происходящих процессов, особенно в тех областях лексики, в которых они приобрели особый размах, параллели, наблюдаемые в развитии русского языка и, шире, всех славянских языков, скажем в период с 10-х до середины 30-х годов XX века (см. Онхайзер 2003) и в период конца XX – начала XXI века, заставляют признать, вслед за рядом ученых, в частности, М.Вайнгартом, И.Онхайзер и др., что развитие русского языка и славянских языков следует общим законам развития языка, в целом коррелируя с процессами развития других европейских языков. Подобно тому, как время после Первой мировой войны, согласно М. Вайнгарту, было новым для **всех** культурных языков, в системе которых нашли отражение развитие технической цивилизации и популяризация новых открытий (автомобилизм, авиация, кино и радио), возросло влияние спортивной и военной терминологии, усилилась роль английского/американского языка, произошел рост интернационализации языков (см. подробнее [Онхайзер 2003]), описываемый нами период – это период перемен во всех европейских языках. Думается, что прав М.Вайнгарт, считая специфичным для развития славянских языков в период после Первой мировой войны лишь интенсивность изменений, обусловленную радикальностью социальных преобразований в жизни славянских народов. Аналогичным образом и изменения в русском языке в конце XX – начале XXI века отличаются, по-видимому, от языковой эволюции этого периода других языков своей интенсивностью, обусловленной значимостью социальных, политических, экономических, культурных, технологических и т.д. преобразований в жизни российского общества. Важно, однако, подчеркнуть следующее. Какими бы серьезными ни были изменения в русском языке, и как бы глубоки ни были внутренние перемены, ведущие, как пишет Л.П.Крысин, к перестройке определенных участков языковой структуры и росту аналитизма [Крысин 2008 с. 671], они коснулись прежде всего лексического состава, и не вызвали, скажем, таких изменений грамматического строя языка, как это имело и имеет место в других языках (показательны в этом плане, например, классические примеры истории английского языка, истории дырбал – языка аборигенов Австралии [Лакофф 1988] и многие другие). Вызванная необходимостью успешного выполнения языком своих когнитивно-коммуникативных и экспрессивных функций, подвижность лексики языка и закрепление самых разных типов инноваций в лексическом фонде языка, как в основном, так и в различных терминологических подсистемах абсолютно закономерны, составляя важнейшее динамическое свойство языковых механизмов. Более того, сравнение интенсивности и типа изменений в лексическом составе русского языка в период конца XX и в период начала XXI века приводит к однозначному выводу о том, что, как пишет

¹ Прим. Интересно, что аналогичные эмоциональные оценки относительно «упадочнических» состояний языка известны не только в истории славянских языков. Так, Джонатан Свифт в своей активной борьбе за чистоту английского языка в 1712 году даже обращался к премьер-министру с настойчивой просьбой выступить в качестве куратора английского языка с тем, чтобы уберечь его от небрежности пользователей и упадка [Bowen 1906, 130].

Г.Н.Скляревская, «К началу XXI столетия можно говорить если не о заметной стабилизации лексической системы русского языка, то, во всяком случае, об обретении ею равновесия: сейчас мы наблюдаем уже не столь бурные и вихреобразные языковые явления, какие происходили в 90-х годах минувшего века, а скорее интенсивное развитие двух разнонаправленных процессов: «онаучивание» языка, проявляющееся в освоении общим языком терминологии, и потоки иностранных заимствований, с одной стороны, и встречное движение жаргонизации языка, – с другой [Скляревская 2008, 5]. Противоречивы и тенденции в речевом поведении. «Конъюнктурному языковому вкусу», по выражению В.Г.Костомарова, ориентации на невзыскательного читателя, воспринимающего вульгаризацию языка, детабуирование, соединение сакрального и профанного как языковую норму, влиянию разного рода контркультур (в первую очередь молодежной), субкультур (уголовной) и т.д. противостоит возросшее влияние стандарта на субстандарты, более внимательное, по сравнению с тем, что наблюдалось в конце XX века, отношение к языку [Крысин 2008 в, 671].

Таким образом, функциональный динамизм, наблюдаемый не только в русском современном дискурсе, раскрепощение языка и активная языковая игра, сопутствующие социальным и культурным изменениям, детерминировали серьезные преобразования в лексической системе русского языка, а также в системах славянских языков. Важно, однако, что действие разнонаправленных тенденций и сил в языке как системе саморегулируемой и, по утверждению Е.А.Земской, самоочищающейся [Земская 2003, 255] не приводит, и о том свидетельствует успешное ее функционирование, к дестабилизации языковой системы, в лексическом составе которой постоянно осуществляется синергетический процесс переструктуризации, не нарушающий, но видоизменяющий сложившиеся в языке концептуальные линии и типы отношений. Таким образом, становится очевидным, насколько прав был А.А.Белецкий, многие годы тому назад утверждая, что «В каждой фазе своего существования естественный язык является некоторым множеством относительно статических и относительно динамических систем, так или иначе связанных не только внутри себя, но и между собой» [Белецкий 1974, 22].

1. Быков Л.П., Кутина Н.А. Лингвистический натурализм текстов массовой литературы как проблема ортологии // Русский язык сегодня. 4. Проблемы языковой нормы. – М.: Ин-т рус. яз. им. В.В.Виноградова РАН, 2006. – С.104 – 111. 2. Белецкий А.А. Система и несистема в естественном языке» // Структурная и математическая лингвистика: Ежегодник по структурной, прикладной и математической лингвистике. – Киев: Изд-во «Вища школа» при Киевском гос. ун-те, 1974. – вып.2. – С.20-31. 3. Венрева И.Т. Рефлексы как источник информации// Русский язык сегодня. – М.: Азбуковник, 2000. – С. 26–35. 4. Венрева И.Т. О кодифицированной норме в современной культурно-речевой ситуации: норма и мода // Русский язык сегодня. 4. Проблемы языковой нормы. – М.: Ин-т рус. яз. им. В.В.Виноградова РАН, 2006. – С. 111-119. 5. Земская Елена А. Русский язык конца XX века: норма не запрет, а выбор // Procesy innowacyjne w językach słowiańskich. Prace Slawistyczne 114. – Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy, 2003. – С. 245 – 257. 6. Ермакова Ольга П. Семан-

тические оппозиции как отражение жизни российского общества в последние десятилетия XX века // *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich. Prace Slawistyczne* 114. – Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy, 2003. – С.51 – 62. 7. *Ермакова О.П.* Активные процессы в лексике и семантике // *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XX – XXI веков.* Отв. ред. Л.П.Крысин. – М.: Языки славянских культур, 2008. (*Studia Philologica*). – С. 33 – 99. 8. *Какорина Е.В.* Иноязычное слово в узусе 90-х годов // *Русский язык сегодня.* – М.: Азбуковник, 2000. – С. 137 – 156. 9. *Какорина Е.В.* Активные процессы в языке средств массовой информации // *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XX – XXI веков.* Отв. ред. Л.П.Крысин. – М.: Языки славянских культур, 2008. (*Studia Philologica*). – С.507 – 597. 10. *Кронгауз М.А.* Русский язык на грани нервного срыва. – М.: Языки славянских культур, 2008. – 229 с. 11. *Крысин Л.П.* (а) Активные процессы в русском языке конца XX – начала XXI века // *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XX – XXI веков.* Отв. ред. Л.П.Крысин. – М.: Языки славянских культур, 2008. (*Studia Philologica*). – С.13 – 29. 12. *Крысин Л.П.* (б) Лексическое заимствование и калькирование // *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XX – XXI веков.* Отв. ред. Л.П.Крысин. – М.: Языки славянских культур, 2008. (*Studia Philologica*). – С. 168 – 184. 13. *Крысин Л.П.* (с) Заключение // *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XX – XXI веков.* Отв. ред. Л.П.Крысин. – М.: Языки славянских культур, 2008. – С. 670 – 672. (*Studia Philologica*). 14. *Кудинова М.А.* Криминальный жаргон и проблема криминализации языка // *Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета.* – 2010. № 3. – С. 20 – 23. 15. *Лакофф Дж.* Мышление в зеркале классификаторов // *Новое в зарубежной лингвистике.* Вып.23. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 12 – 51. 16. *Маринова Е.В.* Особенности формирования новых словообразовательных гнезд в современном русском языке (нормативный аспект) // *Русский язык сегодня.* 4. Проблемы языковой нормы. – М.: Ин-т рус. яз. им. В.В.Виноградова РАН, 2006. – С. 371-383. 17. *Платон. Кратил* // *Платон. Сочинения.* В 3 т. – М.: Мысль, 1968. Т. 1. – С. 413-491. 18. *Русский язык сегодня.* Вып. 1 – 4. М.: Ин-т рус. яз. им. В.В.Виноградова РАН, 2000, 2003, 2004, 2006. 19. *Скляревская Г.Н.* Слово в меняющемся мире: Русский язык начала XXI столетия: состояние, проблемы, перспективы // *Исследования по славянским языкам. Корейская ассоциация славистов,* 2001. № 6. – С. 177 – 202. 20. *Скляревская Г.Н.* Введение // *Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения.* Под ред. Г.Н.Скляревской. – Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 1998. – С.7 – 32. 21. *Скляревская Г.Н.* Предисловие // *Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика.* Ред. ред. Г.Н.Скляревской. Около 8500 слов и устойчивых словосочетаний. – М.: Эксмо, 2008. – С.5 – 26. 22. *Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения.* Под ред. Г.Н.Скляревской. – Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 1998. – 700 с. 23. *Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика.* Под ред. Г.Н.Скляревской. Около 8500 слов и устойчивых словосочетаний. – М.: Эксмо, 2008. – 1136 с. 24. *Харитончик З.А.* Заимствования в современном русском языке в когнитивно-коммуникативном аспекте // *Полилог.* № 4. Диалог языков и культур государств-участников СНГ в XXI веке. – М.:

МГЛУ, Центр «Языки и культуры государств-участников СНГ», 2006. – С.55 – 63. 25. Харитончик З.А. Роль инноваций в организации лексической системы языка // Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов. Тематичний блок. ХІУ Міжнародний з'їзд славистів. 10.09 – 16.09 2008, Охрид, Республіка Македонія. Київ: НАН України, 2008. – С. 119-125. 26. Харитончик З.А. О номинативных ресурсах языка, или к дискуссии о концептуальной интеграции // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сб. в честь Е.С.Кубряковой. М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 412-422. 27. Bieder H. Словообразование и культура языка// Slowotwórstwo/Nominacja. Red. Ingeborg Ohnheiser. – Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slawistik – Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2003. – С. 359 – 373. 28. Bowen Edwin W. What is Slang? // The Popular Science Monthly. 1906. February. – P.128 – 130. 29. Ohnheiser I. Из истории сопоставительного изучения инновационных процессов в славянских языках // Slowotwórstwo/Nominacja. Red. Ingeborg Ohnheiser. – Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slawistik – Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2003. – С. 27 – 33.

Чередниченко О.І., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЄВРОЛЕКТ І ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ

Світлій пам'яті мого вчителя присвячую

У статті розглянуто деякі проблеми перекладу євролекту як мови текстів Європейського Союзу.

В статье рассмотрены некоторые проблемы перевода евролекта как языка текстов Европейского Союза.

The article is focusing on some translation problems connected with eurolect as a language of EU texts.

Вибір теми цієї розвідки не є випадковим. Міркуючи над тим, який матеріал присвятити пам'яті мого вчителя професора Андрія Олександровича Білецького у зв'язку з його 100-річним ювілеєм, я пригадав події тридцятилітньої давності. Тоді у 1981 р. ми разом з Професором святкували його 70-річчя у невеликій київській квартирі на Русанівці. Напередодні журнал «Мовознавство» опублікував його статтю «Про інтернаціоналізми» з привітанням ювілярові. Стаття засвідчила про неабиякий інтерес ученого до процесів мовної взаємодії, інтернаціоналізації словникового складу та функціонування інтернаціональних слів. Цей інтерес не згасав упродовж усієї творчої діяльності Андрія Білецького, навіть у часи, коли влада заборонила йому виїзд за кордон.

Тож тема цієї розвідки є дотичною до наукових зацікавлень Учителя, позаяк феномен євролекту є наслідком процесів семантичної взаємодії мов на теренах Західної Європи, які зумовили утворення цієї нової інтернаціональної мовної сутності.

Статус євролекту досі остаточно не визначено. Ним часто називають мову текстів Європейського Союзу, хоча це визначення є значною мірою умовним, оскільки згадані тести публікуються не однією мовою.

Мовний плюралізм ЄС розпочинався з 4-х офіційних мов (французької, німецької, італійської та нідерландської), згодом розширився до 9 мов, а за нинішньої ситуації охоплює 23 офіційні мови для 27 країн-членів. Сам по собі цей факт вважається великим демократичним здобутком країн ЄС, гарантією їхньої незалежності і відрізняє їх від ситуації на пострадянських теренах, де інтеграційні процеси відбуваються виключно на основі використання однієї мови.

Крім того, мовний плюралізм стимулював значне зростання перекладацької діяльності усередині ЄС, яка ніколи раніше не досягала таких масштабів. Велика кількість письмових і усних перекладів у сферах політики, економіки, юриспруденції тощо сприяла виробленню нових наднаціональних концептів, які потребували більш-менш однакових вербалізацій у мовах ЄС. Звісно, головним чинником появи таких концептів був чинник позамовний, пов'язаний з поширенням європейської ідеї об'єднання народів на нових демократичних принципах, що привело до зближення концептуальних картин світу різних мовних спільнот і відповідного розширення в них спільних фрагментів.

Далеко не всім в Європейському Союзі подобається «нова євроговірка» (europeak), яку ще називають «єврожаргоном». Про це ще в 90-і роки минулого століття писав бельгійський дослідник Роже Гофен [Goffin 1994]. Зневажливе ставлення до малозрозумілої простому люду і утаємниченої мови єврочиновників виявилось у застосуванні таких експресивних розмовних назв, як англ. Eurofog (євротуман), фр. l'eurobabillage (євробалаканія), нім. Eurowelsh або Eurokauderwelsh (тарабарщина). Проте більшість сходиться на тому, що євролект – це не говірка і не жаргон, який має езотеричний характер, що це – підсистема в системі національної мови, порівняна з мовою для спеціальних цілей, яка обслуговує офіційне спілкування у сферах, пов'язаних з існуванням Євросоюзу. Ця підмова має притаманну їй лексику, фразеологію, систему скорочень. Нею послуговуються політики, економісти, юристи та журналісти. Як будь-який інший феномен у демократичному суспільстві, вона не може бути закритою для критики.

Ключовим для плану змісту євролекту є концепт **Спільні цінності**, який виражається за допомогою терміна французького походження *acquis communautaire* (букв. *спільне надбання*), запозиченого усіма мовами Євросоюзу. Тракткування терміна у певних контекстах може вимагати конкретизації, оскільки ним часто позначають юридично-правову базу ЄС. До спільних цінностей належать такі поняття, як *Верховенство права, Права і свободи людини, Вільні вибори, Незалежність ЗМІ та ін.*

Джерелами євролекту стали офіційні тексти з євроінтеграційної тематики за всю понад п'ятдесятилітню історію ЄС, починаючи від Римського договору 1957 р. Так, з тексту останнього увійшли в широкий вжиток економічні терміни *система загальних*

преференцій, порогова ціна, власні ресурси, розмір грошових компенсацій тощо. Зі Спільного Акту 1987 р. походять терміни *принцип субсидіарності*, *політика супроводження*, *Біла книга*, *соціальна і економічна солідарність*. Маастрихтський договір 1992 р. про Європейський Союз додав нову термінологію: *європейський центральний банк*, *громадянство ЄС*, *фонд структурної перебудови*, *фонд солідарності*, *загальний уряд*, *acquis communautaire*.

Український переклад термінології ЄС, так само як переклад з однієї мови на іншу усередині ЄС, переважно демонструє прийоми повного та часткового калькування терміносполучень зі збереженням кількості компонентів. Прямі неадаптовані запозичення, як це було у випадку з *acquis communautaire*, є радше винятком, аніж правилом. Часткове калькування спостерігаємо там, де один компонент перекладається дослівно, а інший запозичується з певною морфологічною адаптацією. Так виник український відповідник неологізмові *subsidiary* (фр. *subsidiarité*) – субсидіарність. Якщо у перекладних фахових текстах можна цілком обійтися напівкалькою, то у медіадискурсі, розрахованому на широке коло читачів, цей термін, очевидно, буде піддаватися прагматичній адаптації з метою розкриття поняття. Тому тут можливе застосування описового (перифрастичного) відповідника паралельно з прямим термінологічним: пор. *принцип субсидіарності* – *принцип підпорядкування національного законодавства європейському*. Розкриття поняття відбулося шляхом експлікації, тобто збільшення кількості лексичних компонентів у складі словосполучення.

При перекладі українською мовою калькуються не лише складні європейські терміни, а й однослівні одиниці, якщо це дозволяє норма цільової мови. Євролект багатий на утворення з префіксом *євро-*, який фактично стає префіксом у численних неологізмах: *євробарометр*, *євробюрократ*, *євродолар*, *єврокомісія*, *єврокомісар*, *євролазер*, *євроменеджер*, *єврооблігації*, *європесиміст* тощо. Всі наведені українські відповідники з'явилися внаслідок калькування відповідних євролексем. Щоправда, немає серед останніх суто «українських винаходів» на кшталт *євровікон*, *євродверей* і *євроремонтів*. Тому у зворотному напрямку перекладу їх аж ніяк не можна калькувати.

Термінологічні новотвори, які передають нові поняття у межах євролекту, формуються у різний спосіб. Є серед них семантичні, лексичні і синтагматичні неологізми. У групі семантичних неологізмів знаходимо старі лексеми, які набувають нових значень у результаті семантичного розширення (напр. директива, рекомендація, статут, стабілізатор) або метафоризації. Цікавим є метафоричне використання кольоропозначень у складі синтагматичних неологізмів: пор. *Біла книга*, *Зелена книга*, *Синя книга*, *зелена Європа*, *синя Європа*, *зелений паритет*, *зелений ключ корекції* тощо. Дослівний переклад без пояснення вищенаведених термінів припустимий хіба що для вузькоспеціальної аудиторії фахівців-білінгвів. Решта ситуацій перекладу потребуватиме залучення фонових знань для експлікації термінів або вживання нейтральних синонімічних відповідників замість образних лексем. Так, Біла книга ЄС є збіркою загальнополітичних документів з економічних і соціальних питань. Зелена книга стосується сільської аграрної політики, а Синя книга фіксує спільні правила риболовлі і використання морських ресурсів. Аналогічні метафоричні значення згадані

назви кольорів реалізують в інших усталених терміносполученнях, які потребують трансформації при перекладі, що неодмінно призведе до втрати образної семи: пор. *аграрний паритет*, *аграрний ключ корекції* (замість «зелений»), *Європа аграрієв* (замість «Зелена...»), *Європа риболовів* (замість «Синя...»).

У разі, якщо потенційна (образна) сема є прозорою і не заважає розумінню терміна, вона може зберігатися у перекладі на основі семантичного калькування: пор. фр. *déficit démocratique*, англ. *deficit of democracy* – укр. *дефіцит демократії*.

Семантичне переосмислення торкнулося деяких запозичених іншомовних слів, які активно функціонують у рамках євролекту. Відомий випадок зі словом російського походження *troika*, яке вживається для позначення керівництва ЄС, до якого входить Голова Постійної Ради, Голова Європейської Комісії і Голова держави, що тимчасово головує в ЄС. Можна стверджувати, що внаслідок частого вживання цього «євроніма» (термін використовується як синонім до євролексми), він втрачає образність і перетворюється на стерту метафору. Проте існує ризик виникнення специфічних образних асоціацій з цим словом у вітчизняних перекладачів, адже в українській свідомості термін «трійка» асоціюється не стільки з кінною тріадою, скільки зі спеціальною комісією НКВС, яка була основним органом політичних репресій у 30-х – 40-х роках минулого століття. Незбіг фонових знань, брак когнітивного досвіду і наявність міжмовної омонімії можуть спричинитися до явища, відомого під назвою «хибні друзі перекладача». Для уникнення подібного явища в українських перекладах, які калькують згаданий євронім, він зазвичай береться у лапки, які сигналізують про наявність неологізму.

Проблеми формування євролекту пов'язані з асиметрією планів вираження різних мов, а також з самим процесом творення текстів ЄС. Відомо, що ці тексти є своєрідними компромісами, які досягаються у процесі обговорення і доопрацювання оригіналу, створеного на основі конкретного національного законодавства, а відтак – позначеного рисами мови і стилю цього законодавства.

Критерії доступності і прозорості текстів ЄС вимагають дедалі більшої уніфікації національних термінологій, тобто збільшення в них прошарку спільних термінів на базі євролексми (євронімів), які збігаються як за формою, так і за змістом. Однак, у кожній національній мові ЄС функціонують так звані гетеролексми на позначення наднаціональних концептів. Саме вони викликають певні труднощі як при перекладі на офіційні мови ЄС, так і у відтворенні іншими мовами, зокрема українською.

Гетерогенність термінологічної лексики може бути зумовлена не лише її формальними, а й семантичними особливостями у кожній з контактуючих мов. Однозначний термін однієї мови, який вербалізує спільний концепт, може не мати однозначного відповідника в іншій мові, тобто спостерігається те, що у перекладознавстві називаємо односторонньою еквівалентністю на рівні мовного знака на відміну від двосторонньої еквівалентності, коли знаки двох мов є повністю симетричними.

Як приклад односторонньої семантичної еквівалентності наведу співвідношення французького терміна *prééminence du droit* і англійського *rule of law*. Обидва реалізують концепт **Верховенство права**, однак англійський термін, крім того, позначає концепт **Влада закону**, який не передається французьким терміном. Отже переклад

англійського терміна вимагає врахування його контекстуальних реалізацій, зважаючи на можливість вибору одного з двох неоднакових еквівалентів.

Попередній аналіз юридичних текстів ЄС, свідчить, що у 90% контекстів англійський термін вербалізує концепт **Верховенство права**, який у концептуальній ієрархії займає вищу сходинку у порівнянні з концептом **Влада закону**. Це не дивно, оскільки **Верховенство права** належить до фундаментальних ціннісних категорій, які формують образ ЄС. У той же час закон як форма реалізації права може не відповідати цій категорії, адже в світі існують закони, які дозволяють необгрунтовано, з порушенням презумпції невинуватості саджати за ґрати (на жаль, вони є й в Україні) або закидати камінням чи страчувати в інший спосіб засудженого.

Характерним у світлі сказаного є тлумачення англійського терміна у російському перекладі, де він здебільшого відтворюється за допомогою термінологічного сполучення *верховенство закону*, що не можна вважати адекватним перекладом. Аналогічна помилка має місце й в українському усному та письмовому перекладі.

Як уже зазначалося, переклад термінології євролекту часто потребує солідних фонових знань для розуміння і правильної інтерпретації концептів, які стоять за нею. Кодування концептуальної інформації зазвичай відбувається найекономішнім шляхом, зокрема за допомогою топонімів чи їхніх похідних у складі терміна, які сигналізують про наявність прихованого змісту. Показовим у цьому сенсі може бути термін *копенгагенські критерії*, добре відомий політикам ЄС, але практично не відомий широкому загалу. Очевидно, прагматична адаптація терміна у перекладі викличе появу перифрастичного відповідника *критерії членства в ЄС*, який розкриває зміст вищідної одиниці.

Починаючи з 70-х років минулого століття євролект стає об'єктом лексикографічної фіксації у тлумачних і двомовних словниках та глосаріях. Виходять друком перші тлумачні словники різними мовами: італійською – за авторства А.Свальді [Svaldi 1977], французькою – Ф.Візіна [Visine 1987], іспанською – Ж.П. Лопеса де Сіланеса [Silanes 1988] і англійською – С.Кремптона [Crampton 1992]. Опубліковано Французько-німецький [2], Французько-англійський [3] словники та Англо-французько-китайський словник базової лексики Єврокомісії [8]. Вочевидь на часі створення українського двомовного чи багатомовного словника євролекту, який міг би допомогти адаптації українського законодавства, а також підзаконних актів до норм ЄС, зважаючи на прагнення України вступити до цього об'єднання.

Розгляд особливостей євролекту та зумовлених ним проблем перекладу спонукає до кількох висновків, які, звісно, не є остаточними:

1. Євролект є продуктом нового «мовного союзу» (термін Н.Трубецького), який склався на теренах Західної Європи внаслідок економічної, політичної і культурної інтеграції різномовних спільнот.
2. Євролект не будучи окремою мовною системою і утворенням на базі однієї мови, репрезентує єдність плану змісту за умов множинності планів вираження.
3. План змісту євролекту відбиває спільність концептуальних картин світу мовних спільнот, які використовують його як підсистему національних мов для спеціальних цілей спілкування у сферах компетенції Європейського Союзу.

4. У плані вираження євролекту наявні як спільні одиниці (так звані євролексеми або євроніми), які є результатом еквівалентного взаємоперекладу і прямих запозичень, так і відмінні одиниці (гетеро лексеми), котрі відбивають асиметрію планів вираження контактуючих мов.

5. Український переклад текстів євролекту має ґрунтуватися на когнітивному аналізові його одиниць, врахуванні усього спектра їхніх контекстуальних з'вязків та залученні широких фонових знань. Ступінь адекватності перекладу безпосередньо залежить від його лексикографічного забезпечення.

1. *Crampton S.* Eurospeak explained. London, 1992. 2. EG – Wörterzeichnis. Bruxelles, 1984. 3. *European Communities Glossary.* Bruxelles, 1990. 4. *Goffin R.* L'eurolecte: oui, jargon communautaire: non /Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal, vol. 39, №4, 1994, p. 636 – 642. 5. *Lopez de Silanes, J.P.* Diccionario de las Comunidades des Europeas. Madrid, 1988. 6. *Svaldi A.* Terminologia comunitaria. Roma, 1977. 7. *Visine F.* Dictionnaire de l'Européen. Paris, 1987. 8. *Vocabulaire de base de la C.E.* Bruxelles, 1992.

Шамиур М.А., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ ЧЕН'ЮЙ

У статті розглянуто етнокультурні антропоцентричні тенденції дослідження фразеології у контексті сучасної лінгвістичної парадигми. Зазначена важливість етнолінгвістики та лінгвокультурології у вивченні семантики фразеологічних одиниць, зокрема, і особливих фразеологічних одиниць китайської мови чен'юй, у яких виразно проявляється національно-культурний компонент.

Ключові слова: антропоцентризм, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, фразеологія, фразеологічна одиниця, парадигма, чен'юй.

В статье рассматриваются этнокультурные антропоцентрические тенденции исследования фразеологии в контексте современной лингвистической парадигмы. Подчеркивается важность этнолингвистики и лингвокультурологии в изучении семантики фразеологических единиц, в частности, и особенных фразеологических единиц китайского языка ченьюй, в которых выразительно проявляется национально-культурный компонент.

Ключевые слова: антропоцентризм, этнолингвистика, лингвокультурология, фразеология, фразеологическая единица, парадигма, ченьюй.

The ethnic and cultural anthropocentric aspects of phraseological research are considered in the article. Importance of ethnic linguistics and lingvoculturology is underlined in the study of semantics of phraseological units.

Key words: *anthropocentrism, ethnic linguistics, lingvoculturology, phraseology, phraseological unit, paradigm, chengyu.*

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується формуванням принципів антропоцентризму та антропоморфності мови. Принцип антропоцентризму у сучасній лінгвістичній парадигмі – результат розвитку ідей і поглядів видатних мовознавців і філософів: В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Уорфа. Антропоцентричний підхід як загальний стиль мислення у всіх сферах пізнання здобуває все більше визнання [Селіванова 2004; Алефиренко 2008; Мізін 2009].

Мова вивчається у неподільному зв'язку із мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивіда, так і мовного колективу, якому вона належить. Усвідомлення того, що природна мова не відрізняє екстралінгвістичну реальність від психологічної та від соціальної сфери носія мови послугувало основою для нової інтерпретації мови.

Фразеологічний фонд мови найяскравіше виражає етнокультурну специфіку мови, адже в ньому закладений багатовіковий узагальнений досвід всього етносу, особливості його сприйняття світу та самосвідомості, тобто «наївна картина світу». Отже, фразеологічний рівень є пріоритетним у дослідження культурно детермінованих феноменів. Чітко виражений у фразеологізмах взаємозв'язок мови й культури поставив їх у центр актуальних нині лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних досліджень [Мізін 2009, 75].

Фразеологізми – це сутність мови, у багатьох випадках саме оволодіння фразеологічним фондом певної мови дозволяє відносно достовірно визначити рівень мовної компетенції суб'єкта. Однак, зважаючи на велику кількість та неоднозначність, засвоєння саме цього пласту лексики є складним завданням, що постає перед вивчаючими певну мову. Тому, вчені розробляють все нові підходи до вивчення фразеологізмів, які дозволяють не тільки глибше пізнати сутність самих фразеологічних виразів, а й сприяють їх швидшому засвоєнню.

Традиційний не-композиційний підхід розглядає фразеологізми як певні усталені сполучення, що довільно сформувалися. Такий підхід викликає низку проблем. Прибічники когнітивного підходу вбачають в основі значення певних фразеологізмів мотивацію концептуальними структурами, які існують незалежно від мови. Лакоф та Джонсон стверджують, що «концепт має метафоричну структуру, діяльність має метафоричну структуру, а, отже, і мова має метафоричну структуру» [Лакоф 1980, 5]. Такий підхід дозволяє прийти до висновку, що фразеологізми відображають концептуальну картину світу певного народу.

Суть антропоцентризму лаконічно визначив Е. Бенвеніст – „людина в мові”. Вивчення фразеології на основі цього принципу сприяло виникненню нового напрямку – антропоцентричної фразеології [Багаутдинова 2006, 3].

Антропоцентризм досить давно став предметом фразеологічних досліджень, йому здебільшого приписують функціональну природу, розуміючи як спрямованість фразеологічних одиниць на позначення світу людини [Забування 2003, 55].

Проблема національно-культурної своєрідності фразеологічного фонду мови нині є предметом дослідження багатьох лінгвістів. Підвищена увага до даної теми обумовлена загальним інтересом до проблеми «Мова та культура», що, в свою чергу, отримала новий поштовх до розвитку в межах нової антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістичної науки.

В рамках антропоцентричної лінгвістики, що покликана вивчати «мову в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням та духовно-практичною діяльністю» [Постовалова 1988, 8], необхідність створення єдиної теорії мови та людини робить природним та необхідним звернення до фразеологічної системи мови, що, на загальноновизнану думку, являє собою найбільш національно-детерміноване та самобутнє явище.

Варто зазначити, що проблема національно-культурної своєрідності фразеологізмів, таким чином, виходить за межі винятково лінгвістичні і вимагає розробки в руслі таких міждисциплінарних питань, як «мова та культура» та «мова та мислення», що стають все більш актуальними для сучасної лінгвістики.

Наприкінці двадцятого століття вектор лінгвістичних досліджень поступово перейшов від постулатів структуралізму, за виразом В.І. Постовалової, від «іманентно-семіологічної» парадигми, у якій мова розглядається «у самій собі та для себе» як система різноманітних одиниць, до антропологічної парадигми, що розглядає мову у широкому екзистенційному та понятійному контексті буття людини – у тісному зв'язку свідомості та мислення людини, її духовним світом.

Усвідомлення особливої національно-культурної самобутності фразеологізмів, спочатку інтуїтивне та апріорне, супроводжувало фразеологію з самого зародження цієї лінгвістичної дисципліни на всіх етапах її розвитку. Таким чином, розробка різних підходів до виявлення національно-культурного у фразеології відповідала етапам розвитку образу мови в лінгвістиці.

Лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеології орієнтує дослідження на вивчення відношення фразеологізмів та знаків культури, а також актуалізує значення системи еталонів, стереотипів, символів та ін. для опису культурно-національної специфіки фразеологічного фонду [Кирилова 1988, 18].

У межах даного підходу В.Н.Телія розуміє глибинний зміст наявності фразеології у складі будь-якої мовної системи як здатність фразеологізмів виступати в якості експонентів культурних знаків, що не тільки синхронно включаються в діючу систему культурно-національного світосприйняття, а й транслюють її фрагменти від покоління до покоління, таким чином, беручи участь у формуванні світосприйняття як окремого носія мови, так і мовного колективу [Телія 1993, 308].

При дослідженні національно-культурної специфіки фразеологізмів важливе місце займають проблеми аналізу у фразеологічному аспекті концептів як «структур національної свідомості, спільних для всіх представників даного соціуму» [Шаховський 1999, 285-288]. Теорію культурних концептів розробляють також А.Вежицька

[Вежбицька 1999] та Ю.С.Степанов [Степанов 1997]. Ю.С.Степанов тлумачить концепт як «жмуток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментальної світу людини» [Степанов 1997, 40].

Оскільки саме ціннісна картина світу, концептосфера національної мови є стрижнем духовної культури, то однією із найважливіших задач стає виявлення та аналіз її ключових термінів, важливіших у світорозумінні носіїв мови.

На думку В.Н.Телії, основною метою лінгвокультурологічного аналізу фразеологічних одиниць є «виявлення та опис культурно-національних конотацій, що узуально супроводжують значення в формі образних асоціацій з еталонами, стереотипами та іншими культурними знаками і співвідносяться одне з одним шляхом когнітивних процедур, що надають цим конотаціям осмислення» [Телія 1993, 310].

Таким чином, національно-культурна своєрідність фразеологізмів вбачається у тому, що вони містять комплекс наївних уявлень носіїв мови. Аналіз фразеологізму, що вказує на певне поняття духовної культури, виявляє національно-культурну конотацію поняття, що аналізується. А аналіз сукупності фразеологізмів відтворює повну картину досліджуваного концепту у наївній картині світу.

У когнітивній парадигмі фразеологізм розуміється як мікротекст, що структурується під час інтерпретації носієм мови всіх типів семантичної інформації фразеологізму у семантичному просторі культурного знання, що належить суб'єкту мовної діяльності [Ковшова 1996, 2].

Продовжуючи ідеї Гумбольдта та Вайсгербера про мову як діяльність, світосприйняття, когнітивна лінгвістика звертається до номінативного підходу у вивченні мовних одиниць, в тому числі і фразеологізмів. Акцент на ономасіологічному аспекті дозволяє побачити «мову в дії», описати закономірності лінгвокреативного мислення носія мови, що і являються першопричиною виникнення національної своєрідності фразеології. Дослідження ономасіологічного аспекту фразеології робить необхідним у межах когнітивного підходу звернення до ідеографічного опису фразеології.

Когнітивний підхід до значення надає великі можливості у сфері лінгвістичного моделювання актуального значення ідіом. Варто зазначити, що ідіоматичні значення є значною мірою метафоричними. Це дає змогу відновити комплекс тих концептуальних перетворень, що лежать в основі формування актуального значення ідіом [Баранов, Добровольський 1990, 451-458].

Варто зазначити, що фразеологічні одиниці не просто передають певне однозначне повідомлення, вони завжди мають певну конотацію, емоційне забарвлення.

Лінгвокультурологія прагне розкрити схожості та розбіжності проникнення „мови” культури у форми презентації фразеологізмами культурно значимої інформації. Сьогодні кожне вагоме дослідження фразеології обов'язково передбачає використання лінгвокультурологічних підходів, які орієнтують учених на вивчення співвідношення фразеологічних одиниць та знаків культури й актуалізують висвітлення національно-культурної специфіки фразеологічного фонду мови.

На нашу думку, одним з головних і найактуальніших векторів вивчення фразеології в китайській лінгвістиці є простеження „відбитків” культури народу, тобто його

«буденної свідомості» в процесах стереотипізації уявлень етносу про людину та навколишній світ і виявлення ціннісних орієнтацій етнічної спільноти.

Основою фразеологічних одиниць є внутрішня форма. Поняття внутрішньої форми слова виступає важливим інструментом лінгвістичного аналізу не тільки на лексичному, а й на фразеологічному рівні. Фразеологічний склад мови є найбільш специфічною частиною лексику з точки зору культурної обумовленості та маркованості. Він є основним носієм «констант культури» [Кубрякова 2004, 70-78], транслюючи від покоління до покоління культурні установки певного етносу.

У когнітивній лінгвістиці внутрішня форма виступає в якості квазістереотипу або еталону певної ситуації та асоціюється із лексичними або фразеологічними пресуппозиціями [Телія 1986, 44-97]. Д.О.Добровольський зазначає, що внутрішня форма відіграє роль зв'язної ланки між двома картинами світу в ідіоматиці – між фразеологізмами та актуальною мовною картиною світу [Добровольський 1990, 58].

За Т. Черданцевою, „універсальність в ідіоматиці виражена через дефініцію (дескриптор); особливість, індивідуальність, і конкретно, вибір стереотипів – через образну внутрішню форму” [Черданцева 1996, 69].

Внутрішня форма вторинної мовної одиниці постає як результат взаємодії прототипного словосполучення й метафоризованої похідної одиниці – фразеологізму; мотивувальної словесної бази мотивуючого словокомплексу й мотивованого фразеологізму; дериваційної бази і нового фразеологічного сполучення. До завдань дослідника входить реконструкція вихідного вільного словосполучення з прямим значенням компонентів, які й формують образ фразеологізму, стають матеріальним вираженням її внутрішньої форми. У ширшому розумінні внутрішню форму фразеологізмів як елемент їх значення можливо з'ясувати тільки на тлі матеріальної та духовної культури народу [Ужченко 2007, 65].

Фразеологізми китайської мови не є виключенням. Вони також мотивовані певними концептуальними структурами, мають когнітивні метафори, що відображають світобачення та певні аспекти концептуальної картини світу китайської національної свідомості. Важливим аспектом дослідження чен'юй є визначення їх семантичної мотивації. Детальний аналіз даних фразеологізмів дав змогу виявити яким чином емпіричні когнітивні структури слугують семантичною мотивацією чен'юй.

Чен'юй – найпоширеніший тип фразеологізмів в китайській мові. Вони відносяться до виразливо-зображальних засобів, адже використовуються фігурально, метафорично, надають яскраву характеристику явищу. Це стійкі словосполучення, частіше за все чотириохсловні, що побудовані за нормами старої китайської мови вєньяню. Чен'юй семантично неподільні, мають узагальнено переносне значення, експресивний характер. Синтаксично виступають в якості члена речення.

Історія китайських чен'юй дуже давня, протягом багатьох століть вони існують в китайській мові, охоплюючи широкі сфери матеріального побуту та духовного життя китайського народу. Вони відображають реалії китайської дійсності, акумулюють факти історії, культури, етики та естетики Китаю. Тому вони мають важливе пізнавальне значення, як узагальнення досвіду та аксіологічної системи цілого народу. Варто зазначити, що, на відміну від інших видів фразеологізмів, чен'юй викорис-

товуються у всіх стилях мови від розмовної до літературної, навіть науковий стиль китайської мови насичений чен'юй.

Чен'юй завжди мають імпліцитне значення, тобто в них завжди є певний прихований зміст, а точніше асоціативна інформація. Саме ця властивість дозволяє відрізнити чен'юй від іншого, схожого за структурою типу фразеологізмів – сигецзи. За чен'юй завжди стоїть певна історія, легенда, притча. Використовуючи певний чен'юй мовець вже свідомо, а частіше за все підсвідомо асоціює його з певною історією, прихованим змістом. Мовець при цьому сподівається, що реципієнту також відома ця імпліцитна інформація, в іншому випадку комунікація буде неефективною.

Мова відображає концепти людської свідомості. Наш емпіричний досвід дає нам змогу оволодіти багатьма видами когнітивних моделей, включаючи концептуальні метафори та фрейми. Ці когнітивні моделі відображаються у мовних виразах носіїв мови, до яких також включені і фразеологічні звороти.

Концептуальна метафора є визначальною когнітивною моделлю, адже, на думку когнітивістів, наші думки мають метафоричну структуру. Це припущення відводить більше місця для аналізу семантичної мотивації концептуальних метафор, що стоять в основі фразеологізмів.

Варто також зазначити, що роль, яку відіграють загальні знання у мотивації ідіом не можна недооцінювати, адже вони складають основу всіх людських когнітивних структур.

Отже, провідні дослідження сучасної лінгвістики синтетично осмислюють мову як етнокультурний феномен, що віддзеркалює свідомість нації, а до вивчення різних аспектів фразеологічного мовного фонду залучається широкий культурний контекст.

Однією з перспектив подальшого дослідження є вивчення специфіки вербалізації констант культури у фразеологічних одиницях китайської мови чен'юй у ракурсі сучасної лінгвістичної парадигми.

1. *Алефиренко Н. Ф.* Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Эллис, 2008. – 271 с.
2. *Багаутдинова Г. А.* Человек во фразеологии: антропоцентрический аспект / Г. А. Багаутдинова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. – 132 с.
3. *Баранов А.Н.,* Добровольский Д.О. Лео Вайсгербер в когнитивной перспективе // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз./ А.Н.Баранов, Д.О. Добровольский. – М., 1990. Т.49. № 5. – С.451-458.
4. *Вежицкая А.* Семантические универсалии и описание языков (грамматическая семантика, ключевые концепты культур, сценарии поведения) / А. Вежицкая. – М., 1999.
5. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию/ В. фон Гумбольдт. – М., 1984. – С. 13.
6. *Добровольский Д.О.* Типология идиом // Фразеология в Машинном фонде русского языка/ Д.О. Добровольский. – М., 1990. – С. 58.
7. *Забуранна О. В.* Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мови) / О. В. Забуранна // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 55 – 59.
8. *Ковшова М.Л.* Культурно-национальная специфика фразеологизмов (когнитивные аспекты): Дис. канд. филол. наук/ М.Л.Ковшова. – М., 1996. – С. 2.
9. *Кубрякова Е.С.* Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М., 2004. – 380 с.
10. *Лакофф Д.* Метафоры, которыми мы живем // Язык

моделирования социального взаимодействия / Д. Лакофф, М. Джонсон. – М., 1990. – 374 с. 11. *Мізін К. І.* Перспектива вивчення антропоцентричності усталених порівнянь (на матеріалі компаративних фразеологій англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // *Лінгвістика: зб. наук. пр.* – Луганськ, 2009. – №1(16). – С. 75–81. 12. *Постовалова В.И.* Картина мира в жизнедеятельности человека // *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* / Отв. ред. Б.А.Серебрянников/ В.И.Постовалова. – М., 1988. – С.8. 13. *Постовалова В. И.* Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В.И. Постовалова // *Фразеология в контексте культуры* / отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Яз. рус. культуры, 1999. – С. 25 – 33. 14. *Селіванова О.О.* Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О.О. Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 376 с. 15. *Степанов Ю.С.* Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования/ Ю.С.Степанов. – М., 1997. 16. *Телия В.Н.* Культурно-национальные коннотации фразеологизмов // *Славянское языкознание. XI международный съезд славистов*/ В.Н. Телия. – М., 1993. – С. 308. 17. *Ужченко В. Д.* Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с. 19. *Харитонов І. В.* Системное исследование языка: философско-методологический аспект : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филос. наук: спец. 09.00.08 „Философия науки и техники” / И. В. Харитонов. – М., 2004. – 32 с. 20. *Черданцева Т. И.* Идиоматика и культура / Т. И. Черданцева // *Вопр. языкознания.* – 1996. – № 1. – С.66. 21. *Шаховский В.И., Панченко Н.Н.* Национально-культурная специфика концепта «обман» во фразеологическом аспекте // *Фразеология в контексте культуры*/ В.И.Шаховский, Н.Н.Панченко. – М., 1999. – С. 285-288.

Шварцман О.І., асп.,

Одеська національна морська академія

ПРОСОДИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ УБЕЖДЕНИЯ В СУДЕБНОЙ РЕЧИ

Стаття присвячена вивченню основних просодичних засобів реалізації переконання в мові юристів найвищого соціального статусу на матеріалі аудіозаписів судових засідань Верховного суду США. Автор проводить інструментальний аналіз темпу висловів і приходять до висновку, що ствердним висловам і питальним висловам властивий прискорений темп. Найбільша паузальна насиченість визначена в тих висловах, де визначено зниження темпу.

Ключові слова: просодія; марковані, немарковані вислови; регістр; експресія.

Статья посвящена изучению основных просодических средств реализации убеждения в речи юристов самого высокого социального статуса на материале аудиозаписей судебных заседаний Верховного суда США. Автор проводит инструмен-

тальный анализ темпа высказываний и приходит к выводу, что утвердительным высказываниям и вопросительным высказываниям свойствен ускоренный темп. Наибольшая паузальная насыщенность отмечалась в тех высказываниях, где отмечалось снижение темпа.

Ключевые слова: просодия; маркированные, немаркированные высказывания; регистр; экспрессия; диапазон.

The article is dedicated to the study of the basic prosodic means of realizing persuasion in the speeches of lawyers of the highest social status based on material of audio-recordings of Court trials of the Supreme court of the USA. The author carries out an instrumental analysis and arrives to the conclusion that fast tempo is peculiar for affirmative and interrogative utterances. The greatest pause saturation is indicated in the utterances with the tempo being slowed down.

Key words: prosody; marked, unmarked utterances; register; expression; range.

Данная работа представляет собой экспериментально-фонетическое исследование просодической реализации убеждения как одного из видов речевого воздействия в судебной речи.

Мотивацией для изучения судебной речи послужил растущий интерес к публичной речи, особенно к риторике, в том числе и судебной.

Согласно данным исследованиям, публичная речь (в том числе и судебная речь) представляет собой наиболее традиционный вид прямого воздействия на аудиторию. Убедить суд присяжных – это главная цель, которую преследуют ораторы в суде, поэтому умение выступать перед аудиторией, наличие ораторских навыков, владение всеми тонкостями искусства красноречия являются определяющими для судебного оратора. То, как произносится речь, может влиять не только на отношение слушателей к оратору, но также и на оценку всего им сказанного.

Актуальность данной работы вызвана необходимостью тщательного семантического анализа интонации и дальнейшего изучения одной из ее основных функций – передачи различных иллокутивных значений в речи

Объектом данного исследования явились устные высказывания участников судебного процесса в ходе процессуальных слушаний.

Предметом исследования являются просодические средства убеждения в судебной речи.

Цель исследования заключается в выявлении особенностей просодической организации убеждения как вида прямого воздействия в судебной речи.

Основным методом исследования явился метод регистрируемого научного наблюдения, реализованный в слуховом анализе исследуемого корпуса.

Экспериментальным материалом для изучения просодических особенностей судебных высказываний послужили высказывания, реализуемые шестью обвинителями и шестью защитниками в заседаниях Верховного суда США.

Центральным понятием нашего исследования является «просодическая реализация» и базовое для его определения понятие – «просодия».

К сфере просодии относятся разнородные явления, одна часть которых непосредственно связана с физической природой речевого сигнала, вторая – с субъективными ощущениями, которые возникают у человека при восприятии речевого сигнала, а третья часть связана с результатами лингвистической интерпретации.

Особое место среди просодических явлений занимают такие супraseгментные средства языка, как ударение и интонация. Хотя некоторые исследователи противопоставляют их просодии, мы полагаем, что их можно отнести к сфере просодии, т.к. они реализуются в речи при помощи определенных просодических характеристик.

Многие исследователи относят к сфере просодии такие феномены, как пауза (Светозарова, 1982), акцентное выделение (фразовое ударение), тембр (Антипова А.М., Бровченко Т.А.). Данные компоненты интонации также рассматриваются в нашей работе, поскольку они играют важную роль в судебном красноречии.

Многие отечественные фонетисты (Т. И. Шевченко, Т.А.Канышева и др.) утверждают, что просодия является ярким приемом воздействия на аудиторию в определенной ситуации общения. Согласно данным исследований в области публичной (ораторской) речи и ее просодического оформления (А.М. Антипова, Е.А. Мисуну, Л. Н. Павлова), задачей ораторского стиля является донесение до слушателя мысли выступающего, желание убедить и завоевать аудиторию. Интонационное оформление ораторской речи подчинено ее основной функции — функции воздействия [Шевченко 1990, 9]. Поскольку воздействие манифестируется либо в оценке (модальности), либо в проявляемых эмоциях, либо в апелляции к адресату, то, говоря о воздействующей функции просодии, прежде всего, имеют в виду апеллятивную, эмоциональную и модальную функцию просодии и экспрессивные средства их выражения.

Анализ результатов фоностилистических исследований зарубежных [Ladd 1978, 10], и др. и отечественных [Антипова 1979, 1], [Мисуну 1983, 5] и [Павлова 1984, 6] фонетистов позволяет говорить о наличии определенных просодических характеристик, которые выделяют ораторскую речь (как разновидность – судебную речь) среди других видов публичных выступлений.

Нет сомнения в том, что темп играет существенную роль в передаче логической и эмоционально-модальной информации. С акустической точки зрения темп речи измеряется тремя способами: темп определяется количеством сегментов, произносимых в единицу времени [Кузнецова 1998, 4], темп определяется абсолютной длительностью сегмента. В нашем исследовании мы использовали третий способ, по которому темп определяется средней длительностью сегмента в данном отрезке речевого сигнала [Канышева 1960, 3]. Под темпом мы понимаем «среднюю скорость речи на протяжении определенного отрезка речи» [Антипова 1979, 1], Темп играет важную роль и в судебной речи. Если ораторская речь, по мнению А. М. Антиповой; отличается замедленным темпом [Антипова 1979, 1], то в судебной речи будут отмечаться изменения скорости высказываний в зависимости от синтаксических конструкций, важности информации и степени выделенности. Анализируя материалы дела, судебный оратор рассуждает об истинности и ложности определенных доказательств; аргументирует, опровергает, делает выводы. Кроме того, почти в каждой судебной речи имеются так называемые общие места, в которых стороны защиты и обвинения ставят и

разрешают моральные вопросы. Естественно, что все эти структурные части речи не могут быть произнесены в одном темпе. Наиболее важные из них произносятся в несколько замедленном темпе, а менее важные, как и эмоциональная оценка каких-либо явлений, также даются в несколько убыстренном темпе.

Особую роль в ритмической организации публичной речи играет паузальная насыщенность речи. Пауза в публичной речи «используется как риторический прием, имитирующий подготовленность речи, а также как средство привлечения внимания слушателей к важной части сообщения...» [Шевченко 1990, 8]. Существуют различные классификации пауз. В своей работе Д.А. Шахбагова выделяет следующие признаки, лежащие в их основе: - способ получения эффекта паузы;

- семантика;

- размерность разделяемых единиц;

- степень спонтанности [Шахбагова 1982, 7] без паузации, осуществляемое только мелодическими средствами, придает просодическому оформлению высказывания большее разнообразие. Паузация, сопровождающая границы синтагм, способствует привлечению внимания к содержанию синтагмы, что находит отражение в коннотативном значении текста.

С помощью варьирования пауз и изменения тона создается мелодический рисунок речи. В ходе экспериментального исследования были получены средние значения деятельности предъядерного, ядерного и заядерного слогов утвердительных, вопросительных и побудительных высказываний маркированных и немаркированных вариантов, а также коэффициент звучания. Коэффициент звучания показывает соотношение длительности всего высказывания к фонационному периоду. Таким образом, чем больше коэффициент звучания, тем меньше фонационный период и тем длиннее паузы. Результаты приведены в следующей таблице:

Таблица №1

Утвердительные высказывания

	Ср. длина пред. слога, сек. (мсек.)	Ср. длина яд. слога, сек. (мсек.)	Ср. длина заяд. слога, сек. (мсек.)	Коэффициент звучания
Маркир. высказ.	0,162 (162)	0,315 (315)	0,232 (232)	1,19
Немаркир. высказ.	0,144 (144)	0,288 (288)	0,226 (226)	1,56

Таблица №2

Вопросительные высказывания

	Ср. длина пред. слога сек. (мсек.)	Ср. длина яд. слога сек. (мсек.)	Ср. длина заяд. слога сек. (мсек.)	Коэффициент звучания
Маркир. высказ.	0,182 (182)	0,273 (273)	0,191 (191)	1,807
Немаркир. высказ.	0,15 (150)	0,274 (274)	0,23 (230)	1,77

Побудительные высказывания

	Ср. длина пред. слога сек. (мсек.)	Ср. длина яд. слога сек. (мсек.)	Ср. длина заяд. слога сек. (мсек.)	Коэффициент звучания
Маркир. высказ.	0,155 (155)	0,302 (302)	0,208 (208)	1,79
Немарк. высказ.	0,195 (195)	0,263 (263)	0,233 (233)	1,63

Во всех коммуникативных типах высказываний в маркированных и немаркированных вариантах длительность слогов интонационного центра говорит о замедленном темпе произнесения главной интонационной, части* высказываний, что свидетельствует об эмфатичности речи. Лингвистическая нагрузка темпа и длительности состоит в выражении различной важности речевого отрезка для говорящего. Длительность ядерного слога превышает длительность предъядерного и заядерного слогов во всех анализируемых вариантах всех коммуникативных типов. «Увеличение длительности ядерного слога способствует большей выделенности значимых отрезков и сигнализирует о завершенности темы и начале ремы в данном речевом отрезке» [Жаворонкова 1990, 2]. В судебной речи происходит увеличение длительности предъядерного слога в вопросительных и утвердительных высказываниях и уменьшение – в побудительных высказываниях.

Выводы. Таким образом, мы можем сделать вывод о том, что темп ядерной части утвердительных маркированных высказываний выше, чем у немаркированных вариантов. Замедление темпа прежде всего связано с возрастанием эмоциональной напряженности. Некоторые лингвисты [Антипова 1979, 1], [Ladd R, 9] в своих работах отмечают, что высказывания, выражающие негативные, скрытые, сдерживаемые эмоции, тяготеют к замедлению темпа. Учеными было обнаружено, что более длительные звуки воспринимаются как более громкие. Таким образом, выделение терминальной части судебных высказываний происходит не только с помощью мелодических, динамических, но и с помощью темпоральных характеристик. Меньшая длительность слогов интонационного центра маркированных вопросительных и побудительных высказываний связана, возможно, с коммуникативным типом данных высказываний. Как правило, вопросительные высказывания характеризуются более быстрым темпом, что связано с их интонационными особенностями. Более быстрый темп побудительных маркированных высказываний свидетельствует о том, что судебные ораторы не считают важной ту информацию, которая передается побудительными высказываниями, и стараются не останавливаться на ней.

1. Антипова А.М. Система английской речевой интонации. М., 1979. 2. Жаворонкова И. А. Уровни анализа просодии и е функции // Экспериментальная фонетика: Сб. науч. тр. - Минск: МГПИИЯ, 1990.-С. 423. 3. Канышева Т. А. Системный анализ речевой интонации. – М.: Высшая школа, 1960. – 128 с.4. Кузнецова, Н. Ф. О влиянии просодических характеристик на восприятие речи индивида // Ученые записки

Ульяновского гос. Университета. – Ульяновск, 1998. Вып.1(2); Ч.1.-С. 122 – 127. 5. Мисуно Е.А. 1983 Коммуникативная функция единиц сегментного и супraseгментного уровней. - М.: МПНИИЯ, 1983. - 152 с. 6. Павлова Л.Н. Номинативный аспект речевой деятельности. - М.: Наука, 1984. – 156с. 7. Шахбагова Д.А. Фонетические особенности произносительных вариантов английского языка. - М.: Высш. шк., 1982. – 128. 8. Шевченко, Т. И. Коммуникативные функции социальной вариативности интонации (экспериментально-фонетическое исследование на мат-ле англ. языка): Автореф. дис... д-р филол. наук / Т. И. Шевченко. - Моск. ордена Дружбы народов гос. ин-т иностр. яз. им. М. Топеза. - М., 1990. - 48 с. 9. Ladd R. (1978) Actual Minds, Possible Worlds. Cambridge: Harvard University Press.

*Шевченко Л.І., д. філол. н., Дергач Д.В., к. філол. н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

ЗНАКОВІСТЬ КОЛОРИСТИКИ В СЕМІОТИЦІ КУЛЬТУРИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглядається знакова природа кольороназв у світлі ідей семіотики культури. Словесна колористика аналізується в широкому контексті, зокрема, з особливою увагою до європейського мас-медійного поля, в якому вербалізується масова мовна свідомість.

Ключові слова: *словесна колористика, знак, семіотика, лінгвосеміотика, семіотика культури, стиль масової інформації.*

В статье рассматривается знаковая природа цветоименований в свете идей семиотики культуры. Словесная колористика анализируется в широком контексте, с особым вниманием к европейскому масс-медийному полю, в котором вербализируется массовое языковое сознание.

Ключевые слова: *словесная колористика, знак, семиотика, лингвосемиотика, семиотика культуры, стиль массовой информации.*

The authors emphasizes on the colornames' token nature in the ideas of the semiotics of culture. The colornames are analyzed in the wide context, especially in the European mass-media style, according to the process of mass language consciousness' verbal representation.

Key words: *verbal colornames, sign, semiotics, linguistic semiotics, semiotics of culture, mass media style.*

Культурний простір у сучасному світі позначається особливими полікультурними характеристиками інтенсивного розвитку, що зумовлює розширення теоретичних

підходів до еволюції названого явища. З іншого боку, варто наголосити на актуальній модерній традиції діалогу культур, яка породжує нове знання в галузі культурології, лінгвокультурології, лінгвостилістики, концептології та ін.

У такому випадку йдеться про увагу науковців до динаміки мовних картин світу, які, еволюціонуючи, зумовлюють трансформацію універсальних та індивідуальних специфікацій мови певного регіону та впливають на масову й індивідуальну мовну свідомість її носіїв. Ураховуючи предметність такої важливої на сьогодні проблеми, необхідним видається залучення методології семіотичного аналізу мови та культури, вербалізованої у слові, що в результаті дозволяє зробити передбачувані висновки щодо подальшої перспективи розвитку мови, особливо в аспекті лінгвокультурних взаємодій.

Як відомо, дослідження семіотичних характеристик мови в аспекті еволюції гуманітарного знання мають не таку давню історію (Ч. Пірс, Р. Якобсон, О. Лосєв, Ю. Лотман, А. Білецький, Н. Мечковська та ін), але тим не менш відомими є вагомі результати, які засвідчують неоднорідність мовної природи, що виявляється в поліфункціональному статусі зокрема слова, реалізованого у відповідному контексті.

Зважаючи на суцільну інформатизацію новітньої епохи, важливим і актуальним із погляду окресленої вище проблематики вважаємо міждисциплінарне дослідження інформаційного поля як складника лінгвокультурного простору, вербалізованого в різних за структурою та функціями мовних формах. У свою чергу, такий аспект концептуально продовжує наукові традиції видатного мовознавця А. Білецького, адже він говорив, що необхідно аналізувати «знаки, які позначають факти та явища об'єктивної дійсності» [Білецький 1996, 162]. Так, особливо показовим у контексті вважаємо мас-медійний простір, у мові якого й відтворюється масова свідомість сучасного соціуму. Цікавим і перспективним при такій постановці питання видається дослідження словесної колористики, чий функціонально-семантичний потенціал характеризує атрибуцію людиною навколишньої дійсності, що супроводжується не тільки об'єктивними, але й суб'єктивними факторами.

Звертаючись до запропонованої А. Білецьким диференціації загальної семіотики на синтактику, семантику та прагматику [Білецький 1996, 163], актуальним у ході нашого дослідження вважаємо акцентування на семантиці як науці про значення знаків. Коли йдеться про кольороназви, доводиться зауважувати на екстралінгвально зумовленій динаміці їх іманентних характеристик, зокрема семантичних специфікацій.

У такому разі аналіз лінгвосеміотичного, лінгвостилістичного потенціалу слова або конструкції, що може реалізуватися в різний спосіб, повинен обов'язково враховувати й культурно-історичний контекст, і суспільно-політичні особливості конкретної доби. Така дослідницька концепція мотивує природу мовного знаку, зокрема кольороназви, як такого, що певним чином ідентифікує культурний простір, ширше – епоху, окреслює тенденцію до еволюції мовних форм, які стали суспільно важливими.

У цьому випадку колористика, як на наш погляд, є важливим джерелом для дослідження вербалізації мовної свідомості, яка охоплює динамічно змінне знання про світ. Атрибуція тих чи інших об'єктів, понять, явищ, що фіксується в семантичній

структурі колоративу, передусім вказує на спосіб їх ідентифікації за об'єктивно даною кольоровою ознакою, а також враховує характер оцінки їх людиною, коли йдеться про функцію вторинної номінації.

Відтак, як відомо, здатність до розпізнавання кольору є універсальною характеристикою людини, виявленою в мовній свідомості при досягненні нею світу, при вираженні емоцій і почуттів. У цьому, передусім, спостерігається взаємозв'язок мови, мовних одиниць, зокрема кольороназв, і мислення, інтелектуальних потенцій людини пізнавати навколишню дійсність.

На безпосередньому зв'язку розрізнення кольору з інтелектуальною діяльністю людини наголошував у 30-х рр. 20 ст. О. Лурія. Дослідник у першу чергу зауважував на культурній визначеності класифікації кольору, пов'язаній із мисленням індивіда, можливістю ним логічно структурувати отриману інформацію. Беззаперечною в цьому випадку є і думка Е. Дюркгейма, що процеси мислення формуються суспільством, висловлена в контексті дослідження соціальної, культурної природи еволюції людського інтелекту.

Тому колір, а ще більше його семантика, є важливим складником культурного простору, в якому він функціонує, що, безумовно, окреслює наукову значимість дослідження колористики в дискурсі лінгвосеміотики та семіотики культури. В першу чергу, серед кольорових універсалій (білого, чорного, червоного, жовтого, зеленого, синього кольорів), варто відзначити **білий** і **чорний** як два базових кольори, антитектичні за своєю природою. Вони об'єктивно представлені в будь-якій наявній культурі та характеризуються індивідуалізованими домінантними особливостями. Зокрема, традиційною для слов'янського світу є інтерпретація білого як кольору світла, життя, чистоти, чорного – трауру та ін. З іншого боку, на Сході спостерігається протилежне розуміння значення деяких із названих колоративів – білого як кольору біди, нещастя, чорного – радості, успіху та ін. Як правило, семантика цих кольороназв виявляється в типових для різних мовних картин світу словосполученнях на позначення відповідних явищ, об'єктів або предметів: *біла ворона, білий сніг, білий день, чорний крук, чорна земля, white snow, white elephant, black swan* та ін.

Загалом еволюція семантики кольороназв реалізується через появу відповідних асоціативного, конотативного компонентів. Вони в свою чергу мотивують трансформацію значення вихідної мовної одиниці, що виявляється в похідній конструкції, в основному метафоричної, метонімічної або перифрастичної природи.

Така поліваріантність значення слова, здебільшого реалізована в контексті, з урахуванням завдань і особливостей комунікації, може бути інтерпретована через універсальну щодо наукових об'єктів математичну теорію розмитих множин. У першу чергу йдеться про функціональний опис лексеми, звернення не до константних, а навпаки – до динамічних особливостей, які можуть трансформуватися, еволюціонувати під впливом екстралінгвальних чинників, зокрема часу, що впливає на змінність символіки в аспекті еволюції індивідуальної або масової мовної свідомості. Саме такий підхід і вважається домінантним для вивчення семіотичної природи слова, зокрема кольороназв, часто залежної від контексту. Наприклад, лише контекст допоможе визначити семантичні домінанти, лінгвостилістичний потенціал колоративів у

таких словосполученнях: *білий сніг, білий пісок, біле молоко, білі хмари, біле сонце, біле волосся, білі руки, біла людина, чорні хмари, чорний день, чорний квадрат, чорний прибуток, чорне золото, чорний ювелір, white slavery, white lie, white man, black diamonds, black shirt, black sheep, black bottle* та ін. Відтак названа «теорія розмитих множин» для мовознавчого аналізу розширює спектр мотиваційних характеристик, які, вибудовані за логічним принципом, виявляють особливі для кожної полісемантичних функціональні параметри.

Загалом моделі функціонально-семантичного розвитку словесної колористики є комунікативно перспективними та поширеними в літературній мові, що часто можна вважати інтелектуальним продуктом глобалізованого світу: *Білий дім* (the White House), *білий янгол* (white angel), *чорний генерал* (black general) *Чорний континент* (the Black Continent) та ін.

У залежності від ряду вже названих позамовних чинників можна говорити про специфічну для кожної культури структуру «кольорової» мовної картини світу, яка об'єднує знання людей про навколишній світ, досвід попередніх поколінь, особливі суспільно-політичні, культурні характеристики життя народу, що в сукупності відображає, за словами Н. Братчикової, його «кольоровий менталітет» [Братчикова 2006]. Йдеться передусім про нетотожність в інтерпретації словесної колористики, що спирається на особливості культурно-історичного, суспільно-політичного розвитку того чи іншого регіону. В результаті формується кольорова символіка, знакова для конкретного часу та мовного простору, функціонально-семантичні особливості якої можна вважати ідентифікатором певної культури.

Часто колір інтерпретується в аспекті релігійного осягнення дійсності, що в цілому може бути диференційним критерієм розуміння семантики колоративів. Як відомо, в історії людства білий колір асоціювався з «духом предків» [Тернер 1972, 67], духовною трансформацією (в буддизмі), наділявся властивостями божественного. Тому в ісламі білий вважався кольором Аллаха, в християнській традиції – символізував святість, чистоту, божественне світло, що мотивувало, за спостереженнями М. Серова, думки візантійських письменників про «білизну свідомості як архетипічного символу християнства» [Серов 2003]. З часів античної епохи цей колір означав відчуженість від світського (кольорового) [Роу 1996, 10], що є загалом співмірним із ще одним глумаченням білого, як такого, що позбавлений кольорової ознаки.

У буддистських традиціях Китаю білий колір увібрав у себе смисл категорії «інь», пов'язаної з образом жінки, образом Матері. М. Серов [Серов 2003], у свою чергу, зауважує, що в конфуціанстві білий – колір істини, саможертвості, а даосизм розвиває семантику цієї кольороназви до кольору справедливості, печалі (у траурі). І що цікаво, така полярність у сприйнятті білого спостерігається ще в деяких східних лінгвокультурах (зокрема, японській), де цей колір символізує горе.

У християнському просторі спостерігається певна трансформація розуміння природи та семантики білого кольору, співмірного зі святістю, божественністю та відсутністю гріха. Саме така інтерпретація мотивує традицію в православному іконописі, коли в білому кольорі (в білому одязі, на білому фоні та ін.) зображалися лише праведники, а для католиків білий – це колір одягу Папи Римського.

Розвиток значення колоратива **білий**, детермінований із релігійним простором, певним чином визначає функціональний потенціал названої лексики, реалізований у текстах певної культури. Зокрема, у слов'янському світі білий колір отожднюють із божественним началом, що фіксується рядом лексикографічно зафіксованих усталених зворотів, використовуваних у різних стилізованих площинах: *білий (Божий) світ, старий як білий (Божий) світ, від білого світу до темної ночі, серед білого дня (білої днини)*. Названі конструкції, в першу чергу, семантично корелюються з поняттями божественної святості, чистоти, новизни. Так, мовні форми *білий день, серед білого дня* та ін. номінують новий день, подарований Богом для благих, чистих діянь. З іншого боку, в текстах різних культурних площин (слов'янської, європейської та ін.) фіксуються формально антонімічні до наведених ілюстрацій конструкції, але водночас такі, що демонструють відсутність функціонального та семантичного протиставлення. Йдеться, передусім, про такі одиниці: *белая ночь, white night* та ін. У цьому випадку значення лексики **білий** стосується не позначення кольору, а відображення стану людини, зокрема відсутності сну в темний період доби, що по своїй суті є неприродним. Цікавим є той факт, що реалії російського простору в єдиному випадку дозволяють розширити семантичний потенціал фразеологізму *белая ночь*, коли йдеться про метеорологічне явище білих ночей, зафіксоване в Санкт-Петербурзі в певний період року. В такому разі можна говорити про реалізацію названим колоративом функції кольоропозначення в своєму первинному розумінні.

Аналогічно можна інтерпретувати й мовні звороти *чорний день, черный день* та ін., які знову ж таки протиставляються до вище названих конструкцій лише формально, за кольорами. У свою чергу культурно-історичний контекст змінює характер опозитивних відношень від повного до часткового протиставлення. Значення названих фразеологізмів мотивується передусім лексико-семантичними параметрами колоративу **чорний**, у слов'янській традиції пов'язаного, зокрема, з горем, нещастям. Звідси й конотації аналізованих конструкцій: *чорний день* (пор. *черный год, черная страница, черное пятно*) – нещасливий, траурний.

З іншого боку, в літературній мові часто використовуються словосполучення *відкласти на чорний день, отложить на черный день* та ін., що в більшості випадків пов'язані з несподіваними подіями, не обов'язково неприємними. В такому разі можна говорити про розширення семантичної парадигми цих мовних форм за рахунок їх поєднання з дієслівно-прийменниковою конструкцією.

В англомовному просторі ряд атрибутів поняття «день» набагато ширший. Зокрема, аналогів слов'янському фразеологізму *білий день* є декілька, і вони реалізуються через семантику різних колоративів: *white day, red-letter day* – «білий день», ширше – «щасливий, святковий день». Поняття чорного дня в англійській мові асоціюється лише з негативним прочитанням (*black day, black-letter day* та ін.), що підтверджується наявністю конструкцій типу *black Tuesday, black Friday* та ін., пов'язаних, у першу чергу, з конкретними трагічними подіями в історії людства. Окремо треба зауважити на діалектній конструкції *black Monday*, що має розмовний характер, номінуючи перший день навчання школярів після канікул.

Схожу оксиморонну природу має фразеологізм типу *біла ворона*, представлений у багатьох літературних мовах (*біла ворона*, *белая ворона*, *white crow* та ін.). В його основі лежить неприхована оцінка, як правило, негативного характеру, пов'язана з нетиповістю, виходом за межі традиційних уявлень. Подібним за всіма названими параметрами є також мовна форма *black swan* (чорний лебідь), притаманна, в першу чергу, західноєвропейським мовам, що підтверджує нетотожність знакових характеристик кольору, зафіксованих у текстах різних культур.

Факт еволюції семантики колоратива білий у випадку атрибуції об'єктів анімалістичного світу підтверджується розбіжностями в тлумаченні фразеологічної одиниці *white elephant*, *білий слон* та ін. у культурному просторі Європи та Азії. Як відомо, на Сході слон є священною твариною, тому зрозумілою є мотивація позитивного забарвлення пов'язаних із ним мовних форм (можна порівняти з типовими для слов'янського світу описовими зворотами *великий як слон*, *пробігли наче стадо слонів* та ін.). Білий слон для східних людей асоціюється зі слоном із червоними очима, якого насправді можна зустріти дуже нечасто, тому семантика названої одиниці співмірна з воістину рідкісним явищем, і, що найважливіше, - лише в позитивному контексті (на відміну від уже згадуваних конструкцій *біла ворона*, *чорний лебідь* та ін.). З іншого боку, західна традиція, зокрема європейська, фіксує протилежне метафоричне розуміння мовної форми *white elephant*, пов'язане з номінацією не тварини, а непотрібної речі, від якої не знаєш, як позбавитися.

У свою чергу, сфера ЗМІ, в якій відображається знаковий характер мови, її соціальна природа та відтворюється масова мовна свідомість, аналогічно до історико-культурної традиції, вербалізованої в літературній мові, також фіксує семантичну та функціональну поліваріантність колоративу **білий**. Це, передусім, виявляється в структурі та типології тих мовних одиниць, у яких він використовується. Зокрема, основним призначенням цього колоративу є нейтральна атрибуція об'єкта або предмета, який не відрізняється в різних лінгвокультурах і не залежить від будь-яких екстралінгвальних чинників: *2010 – Рік Білого Тигра, тобто час видатних особистостей, досягнень і випробувань, битви сильних амбіцій*”, як гласить давня східна мудрість [ВЗ, № 1, 1.01.2010]. ... *білосніжних кучугур* – лише брудні залишки бувалої сніжної «розкоші» [ВЗ, № 234, 10.12.2010]. ...*2011 рік належить срібно-білому кролику, тому варто одягати одяг «металевих» кольорів...* [ВЗ, № 248, 31.12.2010]. У Берлінському зоопарку встановлюють причину смерті знаменитого *білого ведмедя* [УМ, № 46, 23.03.2011] *Na zdjęciu biały tygrys bengalski o imieniu Odin podczas nurkowania w amerykańskim oceanarium Six Flags Discovery Kingdom w Vallejo...*

Зовсім іншою є природа стилістичного ресурсу, пов'язаного з символізацією кольороназви, в результаті чого виникають константні асоціації: *Nasz świat jest za bardzo biały* [GW, 30.05.2009]. *Pierwsza Komunia prawie jak bal. Czeka już biały strój i przyjęcie* [БЛ, 6.05.2011] та ін. З іншого боку, цей ряд може бути трансформований із точки зору семантики шляхом використання стійких порівняльних зворотів із відповідним семантичним навантаженням і пов'язаними з ним конотаціями: *білий, як сніг, білий, як крейда, білий, як сепет, white as a chalk, white as a milk, white as a wool* та ін. *Nasz świat artystyczny jest biały jak cholera, tak wyprany z koloru, że spojrzenie z zewnątrz*

i na zewnątrz jest chyba czymś dobrym [GW, 30.05.2009] та ін. Зауважимо, що культурно-історичний простір, із яким пов'язується той чи інший колоратив, може модифікувати структурно-семантичний ресурс його функціонування. Зокрема, йдеться про відозміну у значенні та структурі мовного зворота. Так, порівняльні конструкції з колоративом білий можуть стосуватися позитивних конотацій (*білий, як сніг, white as a milk, white as a wool* та ін.), що об'єктивно можна вважати основним у реалізації атрибутивної функції названого кольору. Але в літературній мові, як слов'янського, так і західноєвропейського простору, частотними є також використання порівняльних зворотів такого типу з негативним забарвленням (*білий як крейда, білий як смерть, biały jak cholera, white as a chalk* та ін.). У такому разі йдеться про кореляцію не зі свіжістю, білізною, а навпаки – з блідістю, хворобливим станом, що дозволяє продовжити наведені ілюстрації рядом інших функціонально-синонімічних мовних форм: *блідий як смерть, бледный как полотно, white as a ghost, white as a sheet, white as ashes, white as death* та ін. У свою чергу, англійська традиція розвиває структуру такого фразеологізма, виходячи за межі порівняння і, що найцікавіше, використовуючи при цьому інші колоративи: *be white about the gills, be green and yellow about the gills* та ін.

Серед інших семантично забарвлених мовних конструкцій у стилі мас-медіа можна назвати метафоризовані перифрази, що є результатом процесу вторинної номінації осіб, явищ, предметів, географічних об'єктів, позначеного особливостями асоціативного перенесення на основі подібності: *Люди в білих халатах... Через атаку «білих мух» у Празі повністю паралізовано транспортне сполучення, з громадського транспорту працює лише метро* [УМ, № 230, 8.12.2010]. *Білі мухи налетять – буде президент «вєщать»... Для новорічної картинки бракує снігу і ялинки* [ВЗ, № 234, 10.12.2010]. *Испытатель Петр Задилов отблагодарил Бога за удачный полет без парашюта – построил церковь на Белом континенте* [МК, № 25256, 19.01.2010] та ін.

Покажовим для сфери масової інформації є, безперечно, чітко сформульоване комунікативне завдання, що розширює семантичний потенціал мовних одиниць при збереженні формальних показників. Такі стилістичні прийоми пов'язані з мовною грою та лише контекстуальним прочитанням, скорельованим із функцією. У випадку з колоративом **білий** хочеться зауважити на оксиморонному щодо семантики поєднанні слів у словосполучення, що в результаті породжує додатковий конотативний ефект: *Солодке життя чи «біла смерть»? «УМ» з'ясовувала, чим відрізняється білий цукор від коричневого і де останній використовується* [УМ, № 232, 14.12.2007]. *Поки що цукор у роздрібній торгівлі трохи подешевшав. Якщо до початку сезону цукроваріння за кілограм «білої смерті» доводилось віддавати в середньому 7,5 гривні, то тепер – 6* [ВЗ, № 190, 20.10.2009]. *...в конце 70-х годов XX века на международном симпозиуме в Германии диетологами соль была признана вредным для организма веществом. И началась эпоха повального увлечения бессолевыми диетами. О «белой смерти» писали все кому не лень...* [АиФ, № 22, 31.05.2007]. *Мы вполне можем без него прожить, мало того, диетологи называют его «белой смертью» – если бы промышленность вдвое сократила количество соли в продуктах, это сохранило бы 150 тысяч жизней в год* [АиФ, 18.06.2009]. *Соль больше не «белая смерть». Она не-*

заменима! [АиФ, 30.03.2011]. Один грам героїну на «чорному ринку» коштує близько 120 доларів. Отож ціна викущеної у «Борисполі» партії «білої смерті» – понад 700 тисяч доларів [ВЗ, № 78, 4.05.2011] та ін.

В аналогічний спосіб гра із семантикою колоративів у мас-медійних текстах реалізується через поєднання в одній синтагмі або у складному слові антонімічної пари, кожен із членів якої є функціонально рівноправним щодо іншого: *видавати біле за чорне, чорним по білому, писати чорним по білому, call white black, in black and white, prove that black is white, two blacks do not make a white* та ін. Використання в мінімальному контексті кольоропозначень, які об'єктивно є антитетичними, розширює семантичний потенціал таких словосполучень, реалізований не тільки у функції протиставлення, але й зіставлення. Саме це, на нашу думку, й визначає один із домінантних параметрів сфери ЗМІ – маніпуляцію: *Czarni i biali razem w marszu przez Warszawę* [GS, 30.05.2010]. *USA. Burza po prowokacyjnej wypowiedzi czarnego intelektualisty o Obamie... Obrażliwa wypowiedź afroamerykańskiego profesora pod adresem prezydenta Obamy, zarzucającego mu, że jego polityka kompromisów wynika z uległości wobec białego establishmentu i oznacza zdradę swojej rasy, wywołała burzę w czarnej społeczności w USA* [GWi, 20.05.2011]. *West powiedział, że prezydent – wychowany przez swoją białą matkę i białych dziadków - przez całe swoje życie «musiał się bać będąc białym człowiekiem w czarnej skórze»* [GWi, 20.05.2011]. *Черные технологии в белый день* [МК, 15.03.2010]. *Паул – Резник: черно-белый ренессанс... Два маэстро, словно два библейских ангела – в черном и белом. Впрочем, они символизировали не страсти “Божественной комедии” Данте, а ту самую метафизическую материю, что называется “музыкой”, рождаемой в муках и страстях на черных и белых клавишах чудодейственного рояля. Рояли на сцене, соответственно, тоже были белым и черным, что придавало драматургии образов законченное совершенство* [МК, № 25331, 19.04.2010]. *Белый дым, черное лихо... Дым начинает заволакивать окрестности километрах в 15 к юго-востоку от Москвы...* [МК, № 25415, 2.08.2010]. *Страната даде черен и бял дроб, а в края на годината получихме бъбрек, се посочва в съобщението* [Дума, № 24, 29.01.2011] та ін.

Як відомо, в діаді основних кольорів антитетичним до білого є чорний колір, який загалом є символом гріха, тасмничості, але по-різному інтерпретованих. У буддизмі, наприклад, чорним характеризується темнота прихованого буття, в християнстві – Диявол і Пекло, а також гріх і його спокутування Христом. Аналогічно, тобто в негативному контексті, чорний колір сприймався також в індуїзмі – як такий, що пов'язаний із чуттєвим рухом «униз».

З іншого боку, в конфуціанстві чорний колір вважається символом мудрості та знання, уособленням жіночого образу, категорії «їнь» (напротивагу вже наведений іншій китайській традиції). Як зауважує М. Серов, у тюркських народів слово «чорний» означало темне небо з яскравою полярною зіркою, яка була орієнтиром вночі, а також ним позначали все головне, значне та велике. Звідси семантичні кореляції цього кольору з лексемами «великий», «могутній». У казахському лінгвокультурному просторі чорний традиційно асоціюється з Дияволом, але у протилежному значенні – тих сил, які визначають потребу в пізнанні [5].

Функціонально колоратив чорний є менш варіативним, ніж білий, що пояснюється, скоріше за все, потужним впливом історико-культурної традиції, пов'язаної з обмеженим лексико-семантичним ресурсом, дотичним, перш за все, до негативної атрибуції певних об'єктів чи явищ. Так, найчастотнішими у використанні названого кольору є конструкції, що семантично стосуються відображення часово-просторових уявлень про навколишній світ: *перебива́тися на чо́рному хлі́бі, держа́ти (трима́ти) в чо́рному ті́лі, [чорні] хма́ри збираю́ться (нависаю́ть, скупчу́ються)* та ін.

Традиційним також можна вважати семантичну кореляцію колоратива чорний із внутрішнім світом людини, зокрема з душею, досвідом, знаннями, що реалізується в конструкціях, типових для різних культур: *чорна душа, черный рот, black as hell, black as hades* та ін. Цікаво, що в багатьох мовах антонімічним до названого кольору в таких конструкціях є **світлий** (*світлий погляд, світла душа, світла людина* та ін.), що дозволяє розширити запропонований ряд функціонально синонімічними формами, утвореними за аналогічною моделлю: *темне царство, темний ліс, ходити з темними очима, темное царство, царство тьмы, в темном свете* та ін. Єдиним випадком, коли в такому аспекті забарвлення білого, світлого кольорів можна вважати синонімічним до чорного або темного, є дуже поширене сприйняття в модерному світі молододі дівчини, жінки з білим волоссям як людини з обмеженим світоглядом і недосконалими знаннями.

Зважаючи на відображення оцінного компонента у значенні колоратива **чорний**, поширеними є порівняльні звороти, до складу яких входить або названий колір, або його функціональні варіанти: *черный как саж, черный как воронье крыло, черный как смоль, черный как уголь, black as a crow, black as coals, black as hades, black as hell, black as the grave, black as night* та ін. Універсальними компонентами порівнянь, які активно функціонують в багатьох лінгвокультурах можна назвати такі об'єкти та предмети як ворона, вугілля, ніч, ліс та ін. Цікаво, що для англомовної традиції характерним у цьому ракурсі є порівняння чорного з пеклом та могилами, що пов'язується, в першу чергу з атрибуцією вже не конкретних, речовинних, а просторових об'єктів, які символізують перехід в інший світ, світ після смерті. Окремо хочеться зауважити про зворот *black as the grave* (*чорний як могила*). Очевидно, йдеться про землю могили, яка має чорний колір (у негативному розумінні). На противагу цьому в українській літературній мові частотним є використання виразу *чорна земля (чорна рілля)* на позначення родючості та достатку, звідки й походить символ родючого чорнозему. Ідентично мотивується семантика інтернаціональних конструкцій *чорне золото, черное золото, black gold* та ін., коли йдеться про перифрастичну номінацію стратегічного джерела для палива – нафти. За аналогією в англійській мові було створено зворот *black diamonds*, що означає кам'яне вугілля. Для східнослов'янського світу характерними є функціонально синонімічні одиниці: *кам'яне золото, каменное золото* та ін.

Як засвідчили проаналізовані нами мас-медійні тексти європейських мов, найактивніше цей колір використовується в стійких метафоричних конструкціях: **«Чорні» золотарі. Правоохоронці викрили підпільну ювелірну мережу, що діяла більше десяти років** [УМ, № 142, 4.08.2010]. *Більш ніж півтора року знадобилося працівникам Департаменту Держслужби боротьби з економічною злочинністю та Головного*

слідчого управління МВС, щоб викрити діяльність «**чорних**» ювелірів [УМ, № 142, 4.08.2010]. Над народним обранцем нависли **чорні хмари** [ЛГ, № 42, 21.10.2010]. Якраз там знаходиться старе русло Дніпра і так звана **Чорна яма**, в якій є близько десяти глибин до п'ятнадцяти метрів [УМ, № 238, 21.12.2010]. «**Чорна мітка**» під ялинку. Сомалійські пірати знов захопили судно з українськими моряками [УМ, № 1, 5.01.2011]. 12 лютого для всего Бакуриани стал **черным днем** [МК, № 25285, 22.02.2010]. Составлен «**черный список**» городов, где больше всего безработных [МК, 16.11.2010]. «**Черный заработок**» таксистов [МК, 20.05.2011]. Всьщност хората там говорят за **черен сценарий**, а той е, че заразата не е спряна още в първото огнище в с. Кости, именно за да фалират по-малките ферми [Дума, № 80, 7.04.2011]. Цялата първа година – най-силният период на всяко управление като обществена подкрепа, беше просто пропилана за **черен пиар** срещу предишното управление и за празни приказки [Дума, № 89, 18.04.2011]. **Черен Великден**. 21 тежки катастрофи станаха по пътищата на страна в първия ден на Великден [Дума, № 94, 26.04.2011]. Cornel West, znany lewicowy intelektualista z uniwersytetu Princeton, powiedział, że Barack Obama to «**czarna maskotka oligarchów z Wall Street i czarna marionetka korporacyjnych plutokratów**» [GWi, 20.05.2011]. та ін.

Актуальним для сфери ЗМІ є також функціонування метафори в термінопоняттях, коли йдеться про стирання образності, покладеної в основу семантики понять, що вже входять до складу парадигми певної наукової сфери: «**Черный ящик**» записал молитву пилота [МК, № 25332, 20.04.2010]. Przedstawiciele rosyjskiej prokuratury mówili wcześniej, że **czarne skrzynki** i wrak rozbitego pod Smoleńskiem polskiego Tu-154M to dowody w ich śledztwie i nie wykluczali, że będą one musiały pozostać w Moskwie do jego zakończenia [GWi, 17.05.2011]. Wietnam.HRW: po protestach Hmongów na płn.-zach. kraju «**czarna dziura**» [GWi, 17.05.2011] та ін.

З іншого боку, типовою для цього колоративу є функція первинної номінації об'єктів, предметів і явищ, які мають чорний колір: Окремим рядком йде звичайний **чорний перець**, відчутне подорожчання якого очікується через неврожай в Індії [ДТ, № 6, 16.02.2008]. Червоними і **чорними квітками**. На Снівочному полі розцвіли українські рушники й сорочки [УМ, № 155, 21.08.2010]. Wiele wskazywało na to, że **czarna płyta** odchodzi do lamusa [GW, 28.04.2011]. Через десять минут **черные автомобили** уже мчали правительственную делегацию к вертолетной площадке [МК, № 25285, 22.02.2010]. В отличие от других сортов чая, **черный чай** имеет более длительный срок годности и сохраняет аромат в течение многих лет [МК, 19.07.2010]. Подъём е покрит с пясък, а в центъра е поставен каменен саркофаг, покрит с **черен воал** [Дума, № 82, 9.04.2011]. Картини, в които на дъното на водата се прожектират **черно-белите фотографии** с образи от Русчук [Култура, № 17, 6.05.2011] та ін.

Таким чином, широкий ілюстративний матеріал, проаналізований у конструктах лінгвосеміотики як складової частини семіотики культури, засвідчує нетотожність реалізації знакової природи слова, зокрема кольороназви, скорельованої з її поліфункціональним потенціалом, мотивованим контекстуально. В такому аспекті колоративи можна визначати як такі, що ідентифікують культурний простір, зберігають концептуальну інформацію про нього. Це фіксується в мовній свідомості особистос-

ті, вербалізованих у символізованих мовних формах. Тому показовим виявляється компаративне дослідження функціонування словесної колористики, в першу чергу в неспоріднених мовах, з особливою увагою до сфери ЗМІ як складника лінгвокультурного простору, що мотивує особливо актуальну на сьогодні тенденцію до інтелектуальної еволюції літературної мови, реалізованої, зокрема, у словесній колористичі.

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство : навчальний посібник / Білецький А.О. – К. : АртЕк, 1996. – 224 с. 2. Братчикова Н.С. Цветовая картина мира в финском и русском языковом сознании : дис ... доктора филол. наук : 10.02.20 / Братчикова Надежда Станиславовна. – М., 2006. – 349 с. 3. Рой К. Концепция цвета и цветовой символизм в древнем мире / К. Рой // Психология цвета : сб. пер. с англ. – М. : Рефл-бук, Ваклер, 1996. – С. 7-46. 4. Серов Н.В. Смысл и значение цвета / Н.В. Серов // Цвет культуры : психология, культурология, физиология. – Санкт-Петербург: Речь, 2003. 5. Тернер В. Проблема в цветовой классификации в примитивных культурах (на материале ритуала ндембу) / В. Тернер // Семиотика и искусствометрия, М., 1972. – С. 50-81.

Список умовних скорочень назв джерел

АиФ – Аргументы и факты; БЛ – Білий листок; ВЗ – Високий замок; ДТ – Дзеркало тижня; МК – Московский комсомолец; УМ – Україна молода; GK – Gazeta Krakow; GS – Gazeta Stoleczna; GT – Gazeta Trojmiasto; GW – Gazeta Wyborcza; GWi – Gazeta Wiadomosci.

Шулінова Л.В., канд. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СИНЕСТЕЗЕЗІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті розглянуто синестезії, в основі яких візуальне, звукове, смакове і тактильне сприйняття світу в національній і поетичній картині світу.

Ключові слова: синестезія, ідіостиль, національна мовна картина світу, відчуття.

В статье рассмотрены синестезии, сформированные на визуальном, звуковом, вкусовом и тактильном восприятии мира в национальной и поэтической языковой картине мира.

Ключевые слова: синестезия, идиостиль, национальная языковая картина мира, ощущения.

The syneasthesiae of acoustic's, optical's, smell's, tactile's and taste's sensation of the national and individual languages pattern of the world are reviwed in the article.

Key words: *syneesthesia, individual style, national languages pattern of the world, sensations, feeling.*

Як відомо, одним із актуальних і перспективних напрямків у сучасній лінгвістиці є дослідження національної мовної картини світу, яка є комплексом багатьох чинників культурно-історичних, суспільно-політичних, індивідуально-психофізіологічних, художньо-виражальних, зумовлених традицією, взаємовпливом інших мов і культур тощо. У національній мовній картині світу відображено здобуті та засвоєні й апробовані окремими індивідами знання за допомогою мови перетворюються на колективний досвід.

Слово на кожному етапі історії розвитку мови має основне значення, що є тим тлом, на якому виникають і сприймаються всі інші, тому для “семантичної структури слова вельми важливими є його асоціативні можливості ... важливий і наочно-чуттєвий образ, який лежить в основі цих асоціацій, частотність виявів асоціацій у мовленні, їх зональні зв’язки та деякі інші фактори” [Алимпиева 1966, 22]. Як правило, саме переосмислення прямого номінативного значення розширює асоціативні похідні, утворюючи весь спектр конотацій, нових прагматичних і модально-оцінних значень.

Серед значень, які відображають чуттєве сприйняття світу, добре розвинені понятійні еквіваленти сенсорних: зорових, слухових, смакових, дотикових, нюхових вражень. Це в передусім пов’язано зі здатністю людини сприймати світ в усьому незліченному різноманітті, що й вирізняє її з-поміж більшості живих істот.

Колір, звук, запах та дотик виступають потужними засобами впливу (засобами маніпуляції) як на індивіда, так і на соціальну свідомість. Одні сприймаються нейтрально, інші мають багато конотацій. Специфіка кожної культури має певні домінантні відчуттів, що є особливими універсаліями, елементами “картини світу”.

Лексика на позначення відчуттів, безумовно, є елементом мовної картини світу. Картину світу розуміємо, як вторинне існування об’єктивного світу, закріплене й реалізоване у своєрідній матеріальній формі, якою є мова [Колшанский 1990, 15], а, відповідно, мовну картину світу – відображення засобами мови навколишньої дійсності відповідно до індивідуальних особливостей, колективного досвіду, національних традицій, здобутків цивілізації; причому в різних мовах мовні картини світу можуть варіюватися [Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира 1988, 6]. Акцентуємо на тому, що мова бере безпосередню участь у багатьох складних процесах, пов’язаних із картиною світу. Так, зокрема, в “надрах мови формується мовна картина світу, один із найглибінніших шарів картини світу в людини” й “сама мова виражає та експлікує інші картини світу людини, які через посередництво спеціальної лексики входять у мову, привносячи в неї риси людини, її культури” [Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира 11].

Отже, сприймаючи світ в усьому його різноманітті зокрема сенсорно, людина відтворює його вербальними засобами. Саме на системі слів, що відображають здатність відчувати світ в усьому різноманітті можна дослідити як особливості національні, так й індивідуальні, тому що відчуття, фантазія та почуття викликають індивідуальні образи, в яких відбивається індивідуальний характер народу, і в цьому випадку, як

властивість усіх індивідуальних явищ, різноманітність форм для відображення одного змісту може бути безмежною [Гумбольдт 1984], що є особливо важливим для дослідження особливостей творення та сприйняття складних синестетичних утворень в національній мовній картині світу.

Лексеми на позначення відчуттів є засобами і прямої номінації, і засобами репрезентації складних асоціативних зв'язків, що є результатом мислительної діяльності як відображення суб'єктивного ставлення людини до світу через почуття та емоції, котрі виступають своєрідною формою сприйняття дійсності. Тому, вважаємо, що лексичні засоби на позначення відчуттів є, справді, своєрідним засобом відображення дійсності через суб'єктивне ставлення людини до світу. У кожній людині, як вважав О. Лосєв, можна помітити, “якою б багатою не була її психіка ... одну спільну лінію розуміння речей і поводження з ними”, яка “властива тільки їй і більше нікому” [Лосєв 1982, 80,84]. Зі суб'єктивного сприйняття й відображення світу мовними засобами формується подібно до мозаїки мовна картина світу кожної людської спільноти. Тому аналіз такої лексики в художньому мовленні відображає мовну картину світу в національних образах, у яких семантика відчуттів символізується й виражає оцінки почуттів, стану природи, явищ внутрішнього світу, творчої уяви тощо.

В естетичному сприйнятті відчуттів значна роль належить звичкам, традиціям, характерам людей, їх психічному стану. Надання переваги тим чи іншим відчуттям, зокрема у мовотворчості, можуть свідчити і про рівень засвоєння національних традицій, здобутків світової цивілізації, і про специфічний синестетичний психічний склад митця.

Феномен синестетичного мислення, а також роль синестезії в сучасному мистецтві привертає увагу дослідників починаючи з оприлюднення відомого сонета Артюра Рембо “Голосні”, у якому він розфарбував звуки.

У психології традиційно визначають синестезію як явище, пов'язане із дією певного подразника на відповідний орган чуття, що мимоволі спричинює в суб'єкта відчуття не лише специфічне для цього органа, а й водночас додаткове відчуття або уявлення, характерне для іншого органа чуття. Природа синестезії полягає в тому, що певні відчуття можуть впливати одне на одне, до того ж робота одного органа чуття може стимулювати або пригнічувати роботу іншого органа чуття. Також є більш глибокі форми взаємовпливу, за яких органи чуття працюють спільно, зумовлюючи новий вид чутливості – синестетичний. Синестезію прийнято розглядати і як явище міжчуттєвої асоціації.

Найбільш поширеними є прояви синестезії кольоро-слухові, коли звук разом зі слуховим відчуттям спричинює і кольорове. Кольоровий слух мали композитори М. Римський-Корсаков, О. Скрейбін, серед художників, які гостро відчували кольоромузичні відповідності, можна назвати М. Чурльоніса, В. Кандинського, Д. Уїстрела. В. Кандинський у книзі “Про духовне у мистецтві” досить детально описує свої кольоромузичні синестезії, зокрема: “світло-тепло-червоне ... нагадує звук фанфар, причому труба наче призвучить – впертий нав'язливий, сильний тон ... Звучання [оранжеве] ... подібне до одногодного звучання середнього дзвона, сильного альту як людського, так і струнного ... Фіолетове ... звучить дещо хворобливо, як щось загаше-

не й сумне ... Воно подібне звуком до англійського ріжка, сопілки і в глибині взагалі до глибоких тонів дерев'яних інструментів, як фагот" [Кандинский 1911, 34].

Проте й інші синестезії є не менш цікавими. Так, Йоганн Вольфганг Гете відчував "фактуру" кольору і його "смак": "я нічого не маю проти припущення, що колір можна відчувати на дотик; цим його власна своєрідність тільки ще більше би виявилася. На смак колір також можна розрізняти. Синій буде мати лужний, жовто-червоний – кислий смак. Усі вияви дійсності споріднені" [Гете 1957, 404].

У художньому мовленні синестезії створюють надзвичайно цікаві контексти, що мають потужний експресивний вплив на сприймача інформації. Декодувати авторські синестезії, на перший погляд може бути складно, адже явище синестезії дещо специфічне, проте співвідчуття властиве кожній людині, яка може мислити асоціативно. Майже всі хоча б раз ужитті асоціювали запах зі смаком (*кислий запах, гіркий запах, солодкий аромат*), звук із дотиком (*м'який звук, теплий звук*) та ін.

Досліджуючи національну мовну картину світу, важливо розкрити смисл синестетичності індивідуального світосприйняття, тобто зрозуміти глибинний внутрішні процеси, особливості світовідображення через уподобання, схильності, з'ясувати причину виникнення певних подій, явищ у житті, зрозуміти психічний стан та ін.

Українському світосприйняттю (національній мовній картині світу), безумовно, характерні синестезії. У відомій праці О. Потебні "Мысль и язык" значна увага приділена саме чуттєвому сприйняттю, мові відчуттів і мові думок. Зокрема наголошено на нероздільності п'яти людських відчуттів та їх взаємодії: "У слов'янських мовах, як і в багатьох інших, цілком звичними є зближення сприйнятів зору, дотику і смаку, зору і слуху. Ми говоримо про лекучі смаки, різкі звуки; в народних піснях зустрічаються порівняння світла і голосного, ясного звуку" [Потебня 1993, 78].

Для розуміння важливості і складності творення синестезем в національній мовній картині світу варто розглядати їх через індивідуальні художні картини світу українських митців як людей із надзвичайно чутливою, загостреною чуттєвою організацією – знакових постатей в розвитку української літературної мови в різні історичні періоди, мовотворчість яких увібрала націомовні традиції, відображаючи / створюючи свої, індивідуальні. Розглянемо окремі з них детальніше у поетичному мовленні Лесі Українки, Б.-І. Антонича, М. Вороного, Юрія Клена, В. Симоненка.

Найпоширенішою, як відомо, є **кольоро-звукова** синестезія.

Одним з способів художнього відображення дійсності є створення звуко-зорових асоціацій, вибудованих на символічному значенні атрибута *срібний*, що виразно репрезентує національну мовну картину світу через індивідуальну художню мовну картину світу митця.

Мовотворчості Лесі Українки властиві такі зорово-звукові образи з атрибутом *срібний*: *Хвиля йде, – / вал гуде – / білий, смілий, срібний, дрібний* [Українка Леся, Т. 1, 356]; *Мов хвили гірського потоку сріблісті, / Летять голосні пісні* [Українка Леся, Т. 1, 129]; *І спустить додолу тоді місяченько, / Мов стуни, ті промені срібні...* [Українка Леся, Т. 2, 30].

У поезії Б.-І. Антонича спостерігаємо також численні звуко-зорові образи з атрибутом *срібний*: *Ударять у срібну рунь золоті копита, / мов грім, мов грім* [Антонич

2003, 42]; *В морях з шафіру плюхкають краплини, / хлюпочуть **срібні** краплі в **сріблї** рік* [Антонич 2003, 43]; *У скрипці творчі сплять вогні, / роса музична **срібна** й синя* [Антонич 2003, 84]; *У книзі ночі **срібні** букви, / натхненні сторінки шумлять* [Антонич 2003, 94]; *Пісня натхненням кружля веретеном, / на веретені **срібляться** слова* [Антонич 2003, 98]; *Струмки полощуть **срібло** тиші, / в росі купається трава* [Антонич 2003, 107]; *Навіть скрипки **срібні** жили / не заплачуть серед туч* [Антонич 2003, 112]; *Хай час від цілї береже / шляхетне **срібло** весняного співу* [Антонич 2003, 115]

У Василя Симоненка: *Я із надії будую човен, / І вже немовби наяву / З тобою, ніжний, **срібно**мовен,* / *По морю радості пливу* [Симоненко 2010, 196]; *Білі хмари і **срібні** ріки* [Симоненко 2010, 238]; *Ріки хлюпають **срібно** / У сиві скелі* [Симоненко 2010, 239].

Така звуко-кольорова синестезія є “рудиментом давнього синкретизму в назві відчуттів, оскільки звукове значення слова срібний, імовірно прямо пов’язувалося зі звуком виробів зі срібла” [Зубова 1989, 143]. Ця синестезія є зрозумілою більшості сприймачів художнього тексту.

Особливе місце в авторському художньому мовленні Лесі Українки та Б.-І. Антонича посідає зорово-слухова асоціація, виразником якої є переважно зелений колір, що також є характерним для національної мовної картини світу.

У Лесі Українки це представлено такими звуко-образами: *Трістан блукав по лісі, / ловив **зелений шум**, / хотів йому віддати / своє кохання й сум* [Українка Леся, Т. 2, 97]; *Все ожило, усе загомоніло – / **Зелений шум**, веселя луна! / Співало все, сміялось і бриніло, / А я лежала хвора й самотна* [Українка Леся, Т. 1, 121]; *Як навесні **шум зелений** / Оживляв сумну діброву, / То щодня поет приходив / До діброви на розмову* [Українка Леся, Т. 2, 55]; *Чотири казки **зеленого шуму*** [Українка Леся, Т. 7, 295].

Звуко-кольоровий образ вибудовано за асоціаціями до шелесту зеленого листя, співу птахів у кронах зелених дерев. *Зелене листя* – живе, пластичне, рухливе, від вітру, перельоту птахів, воно утворює звукові коливання, приємні й чутні людському вуху. Пташиний гомін, мелодійний спів найчутливіший наприкінці весни – початку літа, тобто коли дерева одягнені в *зелені* шати. Тому й виник саме такий образ – *зелений шум*.

У Б.-І. Антонича також асоціативне поєднання *зеленого* кольору та звуку листя, дерев, трав, і що справді оригінальним, індивідуально-авторським – слів: *Уздовж привілля тїнь лягає вогко, / а коло брам розколений колодязь, / у землю встромлений, немов колода, / **зеленим**, молодим **сміється мохом*** [Антонич 2003, 60]; *Листар носив листи зелені, / **листи шуміли**. Ех, весна! [Антонич 2003, 91]; Виходжу в сад, і юне серце, / не заспокоєне й невтишне, / окрилюю **зеленим скерцо** / **розспіваної тужно вишні*** [Антонич 2003, 93]; *Крутиться світ весняний і **зелений**. / Ясень співає, і серце співа* [Антонич 2003, 98]; *Дивись: шумує день погожий, / кипить **зелена заметіль*** [Антонич 2003, 100]; *і піднеслася голова, й **слова** прийшли до уст **зелені*** [Антонич 2003, 81].

Проте окрім співвідносності *зеленого* кольору зі звуковим сприйняттям, спостерігаємо також світовідчуття звуку і *сивого, червоного, чорного* кольору та інших зорових, що, безумовно, пов’язане із вербалізацією індивідуальної картини світу митців:

Тоді якраз погасли всі вогні /і вкрилось темне море **сивим шумом** ... [Українка Леся, Т. 1, 185]; Тоді **червона пляма крику** /уста, мов іскра, перетне [Українка Леся, Т. 1, 109]; **І бачить вічність** – небо опалеве /і **шум червоних** полум'я потоків [Антонич 2003, 120]; **і дзвонить чорним дзвоном** ночі [Антонич 2003, 129]; **Б'є ніч у тіней чорні дзвони** [Антонич 2003, 131]; **В малярській студії побачив я портрет** – /Інтимний **спів душі кольорами настелі** [Вороний 1996, 73]; **Ой, зима!** /Біжить, **регоче біло**, Бубонами брязкає в степу... [Симоненко 2010, 257]; **Гоготіло в ночі багаття**... [Симоненко 2010, 203]; **Ніби краплі солоного поту**, /**Світять** чесні його **слова** [Симоненко 2010, 230]; **У чорному гвалті боїв**... [Симоненко 2010, 238]; **Ми не слухали, ми не чули** /**Чорний шепіт** сліпих віків [Симоненко 2010, 290].

До традиційних синестезій (активних у національній мовній картині світу) відносимо утворену за асоціаціями **запаху і смаку полину** – **гіркий смак полину**, що сприймається як символ, осені, степу, волі, Батьківщини, як от у Юрія Клена: **Вже сніп у полі споловів**, /**І став гіркішим дух полинний** [Клен Юрій 1991, 65].

Звук і дотик: **Nie wolno!** **Слово** це **холодне і пекуче** /В устах твоїх **бриніло** так **свавольно**, /Так мило... [Вороний 1996, 96]; **Хай на славу буде шлюб!** /Хай **бринять жгаучі звуки**... [Вороний 1996, 107]; **Однак не можна жити там нікому**, /**бо лютий холод палить** гірш від **грому** /і **найсильніші крила вмиють поломить** [Антонич 2003, 49]; **Круг нас паде зелено-жовта мряка**, /різнув у вуха **свист слизький**, мов **різки** [Антонич 2003, 65]; **Левконій теплий шепіт** [Антонич 2003, 49]; **Із бубна, мов із дзбана, летиться /роздзвонений, гарячий крик** [Антонич 2003, 86]; **І шукаю знову /я для неї мови /і гарячих слів** [Симоненко 2010, 83]; **А він вимовляє, виспіває /Гарячі прості слова** – **І все давниною сивою** /В очах моїх **ожива** [Симоненко 2010, 104]; **Я досхоху напився милої отрути**, /**Я натовмився від гарячих слів** [Симоненко 2010, 165]; **Полюбив не за чорні брови**, /не за **вроду, немов весну**, /а за **циру, гарячу мову** /і за **душу її ясну** [Симоненко 2010, 133]; **З шаленим щастям і сміхом гарячим**... [Симоненко 2010, 247]; **Кожне слово душу пекло**. [Симоненко 2010, 292]; **Знову читаю ці холодні фрази**... [Симоненко 2010, 162]; **Та встає перламутровий ранок** /**Крізь холодний і злісний рев**, /**І проміння зализує рани** /В **закатованих нічю дерев** [Симоненко 2010, 223]; **Але чому це сніг такий скрипучий?** /**Що крок – по серцю б'є холодний скрип** [Симоненко 2010, 287]; **Зойки захолоді на губах** [Симоненко 2010, 138]; **Тишина хиталася велично**, /**Ніжні струни квилили внизу** –/ **Тож було і солодко й незвично** /У твоїх очах **читать грозу** [Симоненко 2010, 205]; **І краєв темінь** /**Передсмертний стогін**, /**Безпомічний і гострий**, /Мов **ланцет** [Симоненко 2010, 253]; **Не розірвати цю холодну тишу**, /Вона **міцна й похмура**, мов **граніт**, /Хоч в ній пробив **мікроскопічну нішу** /Наш **галасливий і бездарний світ** [Симоненко 2010, 169]; **У льоху, у холодній тиші** /**Шаруділи сонні миші**... [Симоненко 2010, 361]; **Ні нас не вабить ніжна тишина**... [Симоненко 2010, 173].

Як бачимо, більшість синестезем має за основу не просто звук чи його відсутність, а вербалізований осмислений звук, тобто **слово**, що, безумовно, є важливим для митців

Смак і різні інші відчуття: **Для нас у ріднім краю навіть дим** /**Солодкий та коханий**... [Українка Леся, Т. 1, 292]; **Ні! Тільки потай по ночах** /В **галуззі рідної кислиці**

/ З солодким жахом у серцях / Підстерігали ми жар-птицю [Клен Юрій 1991, 102]; Мов ртуть, підноситься солодкий жах / до горла і до мізку; / аж струни-нерви задрожать [Антонич 2003, 96]; Хоч тьмяні очі знову, знову / обіцяють солодкий одчай [Антонич 2003, 107]; І сутінки мутні, немов солоні, / Десять повиювали з лісу чи ярів, / І все навкруг – в осінньому полоні, / Лиш твій кісник червоний майорів. [Симоненко 2010, 144]; І я розтанув у солодкім димі... [Симоненко 2010, 156]; Він, забувши, солодку знемогу, / Розганяти хмарки полетів. [Симоненко 2010, 193]; Ви скорчите кисло пику... [Симоненко 2010, 180]; Промовив кисло Вовк / Й пішов кричать по світу, / Що вівці з ним не хочуть в мирі жити [Симоненко 2010, 321]; У палаці кожен скаче / Та від щастя гірко плаче... [Симоненко 2010, 356]; Я в світ прийшов не лише пити й їсти, / Скалити зуби до дурних дівчат / Та любитись зоряним намистом / Під мариновані мелодії кантат [Симоненко 2010, 116].

Невеликою є група з компонентами, що пов'язані з поєднанням смакових відчуттів із зоровими, ородативними, звуковими, почуттєвими. Спостерігаємо закріплені у національній мовній картині світу та часто використовувані – *кислий вираз обличчя, гіркий плач, солодкий дим*. Індивідуально авторськими є – *солодкий жах, солодкий відчай, мутні, солоні сутінки та мариновані мелодії*.

На особливу увагу саме в аспекті аналізу індивідуальної художньої мовної картини світу і розкриття потенціалу виражальних можливостей української мови за-слуговують *складні синестезми*, утворені поєднанням кількох відчуттів (*зір, колір, звук, графіка літер, дотик, почуття, смак*): *І я дивився в очі її... / Але з її очей / Сміявся холод – божже мій! – / Беззоряних ночей [Вороний 1996, 81]; Низькі октави – чорність і червоність всумиш / проходять в синь і зелень – два стрункі акорди. / Високе «е» на скрипці з молодого шуму / у сніжність фляжолетів, що, мов холод, горді [Антонич 2003, 166]; Я чую, як приходиш, чорна, п'ялива та болюча пісню [Антонич 2003, 95]; Блакитний дзвін шорсткий з духоти омливає / і кров повітря – світло летіє із розцілин [Антонич 2003, 125]; Мені б давно вже кинуть слід / Незграбні вірші віршувати / Вони холодні, ніби лід, / Вони легенькі, наче вата. / Який же в біса я поет, / Коли живу, як пень, без мислі, / Коли годяться лиш в клозет / Мої вірші нудні і кислі?! [Симоненко 2010, 112-113]; І пахнув віри твій теплою смолою, / Кленовими гарячими слізьми [Симоненко 2010, 147]; Байдуужа темнота / Засмоктувала холодно квартали ... [Симоненко 2010, 156]; В грудях набубнявіла тривога / Світла, ніби ранок запашиий... [Симоненко 2010, 213]; У душі моїй – / сонце червоне буя, / і регоче, й гримить / голубим океаном / нерозтрачена радість моя [Симоненко 2010, 234]; Але клеїт страших пожеж / Хай у них не тремтить ніколи [Симоненко 2010, 239]; Свою усмішку у холодній втомі / Бездумно, безголово утоплю [Симоненко 2010, 278].*

Отже, синестезми в художньому мовленні відтворюють й індивідуальну, і національну мовну картину світу – філософський феномен, урахування якого є невідминним в характеристиці нації, світовідчуття народу, його естетично-художніх ідеалів. Тому проблема набуває не лише предметного етнолінгвістичного значення, але й значення, дотичного до широкої за обсягом психології українського народу.

1. *Алимпиева Р.В.* Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы: На материале прилагательных-цветообозначений русского языка / Алимпиева Р.В. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1966. – 177 с. 2. *Антонич Богдан-Ігор.* Велика гармонія: (Модерністична поезія ХХ ст.) / Антонич Б.-І. – К.: Веселка, 2003. – 350 с. 3. *Вороний М.К.* Поезії. Преклади. Критика. Публіцистика. Упорядн. і приміт. Т.І. Гундорової: Автор всуп. ст. і ред. тому Г.Д. Вервес / Вороний М.К. – К.: Наук. думка, 1996. – 704 с. 4. *Гете И.В.* Избранные сочинения по естествознанию: Перевод, послеслов., коммент. И.И. Канаева / Под ред. акад. Е.Н. Павловского. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 553 с. с илл., 14 л. илл. 5. *Гумбольдт В. фон* О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода // Избранные труды по языкознанию / Гумбольдт В. фон. – М.: Прогресс, 1984. – С.37-297. 6. *Зубова Л.В.* Поезия Марини Цветаевой: Лингвистический аспект. / Зубова Л.В. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 264 с. 7. *Кандинский В.В.* О духовном в искусстве / Кандинский В.В. – М., 1911. – 30 с. 8. *Клен Юрій.* Вибране. / Упоряд., авт передм., та приміт. Ю Ковалів / Клен Ю. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с. 9. *Колшанский Г.В.* Объективная картина мира в познании и языке / Колшанский Г.В. – М.: Наука, 1990. – 108 с. 10. *Ларин Б.А.* Эстетика слова и язык писателя. Избранные статьи / Вступит. статья А.В. Федорова / Ларин Б.А. – Л.: Художественная лит., 1973. – 288 с. 11. *Лосев А.Ф.* Знак. Символ. Миф. / Лосев А.Ф. – М.: Изд-во Москвск. ун-та, 1982. – 480 с. 12. *Потебня А.А.* Мысль и язык / Потебня А.А. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с. 13. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира* /Б.А. Серебрянников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с. 14. *Симоненко В.* Вибрані твори / Упорядн. Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко. – К.: Смолоскип, 2010. – 852 с., 16 іл. – («Шістдесятники»). 15. *Українка Леся.* Твори: У 12 т. / Українка Леся. – К.: Наукова думка, 1975 – 1979.

ОБРАЗ СВЯТОЇ ЦАРИЦІ ЄЛЕНИ В ЕЛЛІНІСТИЧНІЙ, ВІЗАНТІЙСЬКІЙ І РУСЬКІЙ ПИСЕМНИХ ТРАДИЦІЯХ

У статті досліджено образ святої цариці Єлени в елліністичній, візантійській і руській традиціях з огляду на нерозривний духовний зв'язок святих рівноапостольних Єлен – Константинопольської (“давньої” – першої християнської цариці-матері) і Києворуської (“нової” – великої княгині Руської). Проаналізовано особливості цього образу та його осмислення у пам'ятках давнього письменства.

Ключові слова: образ святої цариці Єлени; елліністична, візантійська і руська традиції; святі рівноапостольні Єлени – Константинопольська (“давня”) і Києворуська (“нова”), пам'ятки давнього письменства.

В статье исследован образ святой царицы Елены в эллинистической, византийской и русской традициях с учётом неразрывной духовной связи святых равноапостольных Елен – Константинопольской (“древней” – первой христианской царицы-матери) и Киеворусской (“новой” – великой княгини Руськой). Проанализированы особенности этого образа и его осмысление в памятниках древней письменности.

Ключевые слова: образ святой царицы Елены; эллинистическая, византийская и русская традиции; святые равноапостольные Елены – Константинопольская (“древняя”) и Киеворусская (“новая”), памятники древней письменности.

In this article the image of the Saint queen Jelena in the Greek, Vizantium and Rus traditions is investigated. The spiritual relations between like apostoles saints Lelens of Konstantinopol and Rus is studied. The specific of this image and his interpretation in the old literature are studied.

Key words: the image of queen Jelena, Greek, Vizantium, Rus traditions, saint like apostoles Jelens of Konstantinopols and Rus, the old literature.

У статті поглиблено підходи до дослідження джерельної бази образу першої християнської цариці-матері Єлени Константинопольської в елліністичній, візантійській і руській традиціях. З огляду на аналіз особливостей цього образу, його трактування й осмислення у давніх пам'ятках, маємо намір додати штрихи до характеристики образу святої цариці Єлени і на обґрунтування тези про його важливе значення у досліджуваній авторкою системі образів “святих жон” давньої української літератури. Така система найповніше розкривається в одному з найдорогоцінніших надбань духовної скарбниці нашого народу – житійній спадщині святителя Димитрія Ростовського (Дмитра Туптала). Його головна – усежиттєва – праця, над якою церковний письменник невтомно працював понад двадцять років (1684 – 1705 рр.), – чотири томні “Книги житій святих в славу святаго животоворяща Троицы Бога Хвалимаго в Святых своих”

(відомі й інші назви: “Книги житій святих...” чи “Житія святих”, “Четї-Мінеї” або Мінеї Четї. – О. Щ.) – визнана найвидатнішим твором української агіографії кінця XVII-початку XVIII ст. Перші ж дослідження цієї монументальної пам’ятки щодо виокремлення наскрізного літературно-художнього образу канонізованої святої жінки-матері – рівноапостольної цариці Єлени, діяння якої мали виняткове значення для подальшого розвитку церковної історії загалом та християнської літератури зокрема [Щербакова 2010-2011], виявили певну кількість посилань і приміток святителя на полях практично усіх своїх барокових новел (російсько- чи українськомовних видань [Житія святих, 1999 – 2010, I: 270, 273 – 275, 291 – 296; IX: 608, 611, 614 – 621, 625 – 628; XI: 311, 313 – 315, 318, 320; та ін.; Туптало 2007 – 2010, I: 257, 259; IX: 143, 386, 388, 390, 394-395 та ін.]); зокнайбільше їх – на працю Євсевія (далі усі назви і цитати подано мовою джерела посилання. – О. Щ.) “Жизнь блаженного василевса Константина” (М., 1998) [Євсевий Памфил, 1998]; окрім нього згадуються (тут і далі перелік імен подано за алфавітом. – О. Щ.) Георгій Кедрин, Руфін, Симеон, Сократ, Созомен, Феофан та ін. Тож (упродовж попереднього дослідження) ми маємо на меті перевірити й додати до основного – Димитрового – джерела низку історико-літературних посилань ранньохристиянських історіографів зі згадками про життя і діяння святої цариці Єлени як матері першого римського імператора-християнина Константина Великого, а також зазначимо імена киеворуських письменників, у творах яких зокнайперше простежується нерозривний духовний зв’язок Єлен – Константинопольської і Києворуської та виявляються інші важливі характеристики виділеного нами образу.

Елліністична та візантійська писемні традиції стосовно фактів із життя блаженної і святої цариці Єлени (Флавія Юлія Єлена Августа; лат. Flavia Iulia Helena Augusta; грец. Ἑλένη (бл. 250 – бл. 330, за різними джерелами; походження точно невідоме. – О. Щ.)) – першої дружини майбутнього римського імператора Констанція I Хлора і матері першого римського імператора-християнина Константина I Великого, – зокнайперше пов’язані з іменем римського церковного історика еллінського походження Євсевія Кесарійського (IV ст.), названого ще Памфілом. [У його творах, написаних грецькою мовою, як, до речі, й у всіх творах інших візантійських істориків, яскраво виражений органічний зв’язок античної і ранньохристиянської історичної науки.] Третя з чотирьох його книг про життя блаженного василевса Константина містить невеликі за обсягом розділи (42 – 46) за назвами: “О том, что эти церкви построила мать Константина, василиса Елена, когда она приходила туда для поклонения”, “Ещё о церкви вифлеемской”, “О великодушии и благотворительности Елены”, “О том, с каким благоговением Елена являлась в церквах”, “О том, как она, прожив восемьдесят лет и распорядившись, скончалась” та “О том, как Константин похоронил свою мать и сколь мною он уважал её ещё при жизни” [Євсевий Памфил, 1998, 122 – 125], що свідчать про подорож і “*боголюбивої матері боголюбивого василевса, августійшої Єлени*” благодійність (тут і далі цитати виділено курсивом. – О. Щ.) під час паломництва до Палестини (Єрусалима та інших міст) і найостанніші її діяння: “*Немного спустя, старица пожала и достойные плоды своего благочестия, ибо всё время своей жизни до глубокой старости провела во всяком благополучии, делами и словами принося обильные плоды спасительных заповедей, эту благоустроенную, беспечаль-*

ную свою жизнь она и после вела в совершенном здравии души и тела, а потому, еще здесь получая от Бога награду за добрые дела, удостоилась благочестивой кончины” [Там само, 123].

Праці інших ранньохристиянських церковних і світських історіографів (починаючи з IV-V ст., і пізніших) – Амвросія Медіоланського (“Слово на смерть імператора Феодосія Великого”), Гегесиппа (“Церковная история Гегесиппа”), Никифора Калліста Ксанфопула (“Церковная история”), Прокопія (“О постройках”), Руфіна Аквілейського (“Церковная история”), Секста Аврелія Віктора (“Извлечения о жизни и нравах римских императоров” та “О цезарях”), Созомена Саламінського (“Церковная история”), Сократа Схоластика (“Церковная история”), Сульпіція Севера (“История” та “Хроника Сульпиция Севера”), Феодорита Кирського (“Церковная история”), Феодана (“Хронография”), Філосторгія (“Церковная история”) й інших – значно доповнені свідченнями про церковні заслуги цариці Єлени, яка по своїй блаженній кончині стала пошановуватися як свята. Більшість із цих письменників згадують чи/та описують факти віднайдення нею Хреста Господнього й побудови на цьому та інших місцях багатьох християнських святинь.

У визначеному нами контексті принагідно згадуються також імена і Георгія Кедрина (“Обозрение истории”) і Феодана (“Хронография (Жизнеописание византийских царей)”. Власне “з їхніх слів” (уточнення – О. ІЦ.) – “Феодана, сповідника й творця канонів, та Георгія Кедрина, візантійського церковного історика кінця XI і початку XII століть” – “перекладена оповідь «Сказання о Воздвижении Честного и Животворящего Креста Господня» з Четъх-Міней св. Димитрія Ростовського” [Життя святих 2001, I, 296]; в українському перекладі вона подана під назвою “Воздвиження чесного і животворящего хреста Господнього” [Туптало 2008, I, 251 – 259] (уточнення – О. ІЦ.). Саме з неї (з огляду на приміткове посилання у другій частині Димитрового твору) найпоспідовніше проглядається системний аналіз потрібного нам образу з метою подальшого його трактування й осмислення, оскільки там постає історія з віднайдення найбільшого християнського символу (і участь у цьому святої цариці), а зати нагадуються події викрадення його персами та повернення до Єрусалима.

Наприклад, найдавніший тлумачник Євсевія – Руфін Аквілейський у сьомому розділі “О Елене, матери Константина” книги першої (десятої) праці “Церковная история” (М., 2002) пише таке: *“В то же время Елена, мать Константина, женщина безупречной веры и религиозная душой, несравненная благородством, чьим сыном по праву был Константин, побужденная, как говорят, Божественным видением, отправилась в Иерусалим и там у местных жителей разузнала о месте, где на Кресте висело священное тело Христа”* [Руфин Аквилейский, 2002]. Згадує він царицю і в наступному восьмому розділі “О Кресте Спасителя, найденном в Иерусалиме Еленой”: *“Оставила же царица благочестивая и такое свидетельство религиозной души. Женщин, служащих Богу, которых она там нашла, пригласила на трапезу и, как говорят, с таким почтением за ними ухаживала, что считала для себя недостойным, если кто-то пользовался любезностью прислуги. Напротив, она сама руками своими, подпоясав платье по примеру прислуги, подавала еду, подносила*

чаши и наливала воду, и царица мира и мать Империи считала себя прислужницей Христовых. Это происходило в Иерусалиме” [Руфин Аквилейский 2002, 238].

Пізніше (IX ст.) була складена церковна служба святим Константину та Єлені. Стихири на день їхньої пам’яті писали святитель Мефодій I, сповідник і імператор Константинопольський та візантійський імператор Лев IV Мудрий Філософ; останній із них був батьком Константина VII Багрянородного, за часів якого відбувся візит києворуської княгині Ольги до Константинополя (“О церемониях византийского двора”) та при дворі якого працював візантійський агіограф і державний діяч другої половини X ст. Симеон Метафраст, відомий зібраним, за дорученням свого патрона, колекції із декількох сотень житій святих (“Греческая патрология”). Церковні піснеспіви прославляють любов і досконале милосердя святої цариці Єлени, її боголюбиві наміри і добродійні діяння.

Руська писемна традиція позначена безумовним впливом того нового, що із наприкінці XI ст. привнесли переклади тогочасних творів (міфів, казань, легенд тощо) до історії давньоруської культури, і передусім на тому обширному запасі знань історичних, географічних, міфологічних і літературних, які повідомлялися про зовнішній світ. Поворотним пунктом у цьому напрямку дослідниками визначено початкові десятиліття XII ст. (Нестор), а одним із джерел – переклади візантійських хронік (Іоанна Малали, Георгія Синкелла і Георгія Амартола [Покровская 1941, 114]. Образ святої цариці Єлени представлено у літературній спадщині таких представників тогочасної письменницької еліти, як-то: першого митрополита-русина Іларіона Київського (“Слово про Закон і Благодать”), літописця Нестора (“Повість врем’яних літ”), чорноризця Іакова Мниха (“Пам’ять і похвала князю Руському Володимирі”), ігумена Данила Паломника (“Житіє і хождение Данила, Руської землі ігумена”), аноніма (“Житіє Ольги”) та інших авторів-упорядників чи редакторів (“Літопис Руський”, “Летописец Еллинский и Римский”, “Хронограф Русский” тощо).

За руською традицією ім’я і заслуги матері першого царя-християнина як святої цариці Єлени уже згадуються у літописах (під 955 (957) і 1176) [Літопис Руський, 1989, 36, 320] і хроніках, у творах ораторсько-публіцистичного й проповідницького, агіографічного та паломницького жанрів. [Цікаво, що у згадуваному творі Іакова Мниха [Зимин, 1963, 69 – 71; Ричка, 2004, 289 – 309], за слуханням спостереженням Сергія Висоцького, “вміщено важливі відомості про п’ятнадцятирічне життя після хрещення та дату її смерті, чого немає в інших джерелах, двічі княгиню названо християнським ім’ям – Олена і Єлена” [Висоцький 1991, 89]; тому й у подальшому в українських перекладах зустрічається подвійне написання – Єлена й Олена. – О. Щ.] У цих творах зокрема спостережується нерозривний духовний зв’язок Єлен – Константинопольської (“давньої” – першої християнської цариці-матері) та Києворуської (“ нової” – великої княгині Руської). Зазвичай вони проводять паралель, пов’язану з оповідями про хрещення Ольги у Візантії під іменем Олена/Єлена, між великою (поінколи у літописах називають її блаженною) княгинею (зрідка у тогочасних документах – королевою) Ольгою Київською і царицею Єленою Константинопольською. [Наприклад, красномовні житійні додатки знаходимо у праці Володимира Рички

“Княгиня Ольга” (К., 2004) [Ричка, 2004, 225 – 287, 289 – 309, 319 – 335], де на основі першоджерел розкрито головні віхи життєдіяльності київської княгині, подано широку панораму тодішнього суспільно-політичного і культурного життя.]

У цих самих (та, звісно ж, інших) творах, до речі, прослідковується стале порівняння великого руського князя Володимира та римського імператора Константина. На підтвердження цієї тези подамо цитату з визначної давньоруської пам’ятки ораторської прози – “Слова про Закон і Благодать” (К., 1992) митрополита Іларіона Київського (переклад Василя Яременка), а власне із “Похвали Володимирові”: *“Подібниче великого Костянтина! Рівний розумом, рівний христолюбністю! Рівний розумом, рівний пошануванням до служителів Його! Костянтин зі святыми отцями Нікейського Собору закон людям встановив, а ти з новими нашими отцями-єпископами, збираючись часто, з великим смиренням радився, як для людей сих, котрі щойно пізнали Господа, закон утвердити. Костянтин серед еллінів і римлян царство Боже сотворив, ти ж – у Русі. Тепер і в них, і у нас Христос царем визнається. Костянтин з матір’ю своєю, Єленою, хрест із Єрусалима приніс і серед людей своїх прославив, прославивши, віру встановив. Ти ж із своєю бабою, Ольгою, принесли хрест від нового Єрусалима – Константинограда, по всій землі своїй розставивши, утвердили віру. Тому й подібний до Костянтина єси, і з ним Господь учинив тебе гідним одної слави і честі на небесах заради твого благовір’я, яке ти мав за життя свого”* [Іларіон Київський, 1992].

А от Титмар Мерзебургський у своїй восьмикнижній “Хроніці” (1012 – 1018 рр.) помилково записує ім’я Єлени як дружини київського князя Володимира Святославича. Так, упродовж розповіді (кн. VII, 72-73) хроніст фіксує акт несправедливості, “содеянной королем Руси (Rusci) Владимиром”: *“Он взял из Греции жену по имени Елена, которая была просватана за Оттона III, но коварным образом отнята у него, и по её настоянию принял святую христианскую веру ...”* [Титмар Мерзебургський, 2009, 162]. У примітці 259 біля жіночого імені Єлена подано коментар: *“Не Елена, а Анна (ум. 1011 г.) – дочь императора Романа II (959 – 963 гг.) и сестра Василия II”* [Там само, 234]. Із цього ж приводу в іншому історіографічному джерелі – хрестоматії “Древняя Русь в свете зарубежных источников” (М., 2010) читаємо такий коментар при згадуванні імені Єлена: *“Христианской женой Владимира Святославича была, действительно, гречанка – сестра правивших тогда византийских императоров Василия II и Константина VIII, но звали её не Еленой, а Анной”*. Далі додано, що про можливі причини помилки Титмара треба дивитися у Олександра Назаренка ж (коментар 46) у його “Немецких латиноязычных источниках IX – XI” (М., 1993) [Древняя Русь, 2010, 73]. Згадуються Єлени і у хроніста Регінона Прюмського і у праці “Саксонский анналист” тощо. Аналізові цих (західноєвропейських) свідчень про святих Єлен буде присвячено окрему розвідку.

Цікавим вважаємо також виявлений нами із “Літопису Руського” (за роки 1175 – 1184) наступний запис: *“У рік 6684 [1176]. Пішов Михалко [Юрійович] і Всеволод, брат його, із Чернігова місяця травня у двадцять і перший день, у празник Костянтина і Олени, ...”* [Літопис Руський, 1989, 320]. Він свідчить про те, що на той час уже було відоме святкування дня їхньої пам’яті (21 травня, за старим стилем. – О. Ш.).

У “Житиѣ и хожденіи Данила Русьскыя земли игумена” (М., 1980) – найдавнішого з руських описів паломництва до Святої землі – подається декілька невеликих позділів (за текстом першої редакції “Хождения”), як-то: “О ГОРѢ, ИДѢ ЖЕ СВЯТАА ЕЛЕНА КРЕСТѢ ПОСТАВИЛА” (*“И ту естъ гора висока зѣло, и на той горѢ святаа Елена крестѢ поставила кипарисенъ велик на прогнание бѣсомъ и всякому недугу на исцѣление; и вложила въ крестѢ честный гвоздь Христовъ. И бывають ту, на мѣстѢ том у креста того, знаменія велика и чудеса и до нынѢ”*), “О ЖЕРСТВЕНИЦѢ АВРАМОВѢ”, “О ДОМУ УРИЕВѢ”, “О ГАЛИЛЕИ И О МОРИ ТИВИРИАДѢСТѢМ” [Житіє і хожденіє, 1980] зі згадками про діяння святої цариці.

Принагідно згадати ще одне важливе джерело – “Летописец Еллинский и Римский”, що у науковій літературі також іменується “Еллинским летописцем” (СПб., 2001) [Летописец 2001, 2, 18 – 20] як хронографічне зведення, присвячене викладу власне всесвітньої історії (автор і час створення – невідомі; перша редакція орієнтовно датується XIII–XIV ст.; згадки про Русь подано лише у зв’язку з походами руський князів на Константинополь). Друга редакція цього твору (укладена у першій половині XV ст.) доповнена низкою додаткових текстів, серед яких, окрім “Хронографа по великому изложению”, другої редакції “Александрии”, “Сказания о построении Софии Цареградской”, “Сказания о Феофиле” тощо, був і “полный текст огромного Жития Константина и Елены” [Творогов 2001, 49]. Цей твір, поряд з іншими, згодом також стане предметом нашого детальнішого вивчення.

Залишається свідчення про царицю Єлену (XIV–XV ст.) у руського агіографа і літописця Єпифанія Премудрого. У третьому додатку “Повести Епифанія о Иерусалиме и сущих в нем мест” (СПб., 1886) наведено уривок житія Константина та Єлени – “Из неизданного жития Константина и Елены список церквей, постройка которых приписывается Елене” [Повесть Епифанія, 1886, 259, 262], у якому її образ характеризується як “блаженной и святой Елены”, що “повелела воздвигнуть церкви по местам, в которых Господь наш Иисус Христос странствовал ради нашего спасения и сотворил больше чудеса”; а також “мудрой и по истине христоролюбивой и великодушной матери блаженного Константина” [Там само].

Напрочуд цікавою знахідкою за визначеною проблематикою виявилось ще одне історико-літературне джерело – “Память благовѣрнаго царя Константина и матери его Елены” (СПб., 2003) [Память, 2003], зі змісту якого додано штрихи до характеристики образу святої старци. Воно уміщене до дванадцятого тому (XVI ст.) двадцятитомної видавничої “Библиотеки литературы Древней Руси” і виконане Інститутом російської літератури (Пушкінський Дім) Російської Академії наук. У вступі до твору (підготовка тексту, переклад і коментарі – Н. В. Савельєвої) зазначено, що він має багато варіантів як у грецькій, так і у слов’янській традиції; вони відрізняються передусім різною кількістю легенд про християнські подвиги святого Константина. Повного текстологічного дослідження слов’янської традиції Житія Константина та Єлени на сьогодні не існує. Опубліковане коротке житіє святих вибрано для Великих Макарієвських Міней (далі – ВМЧ. – О. Щ.) із давньоруського Прологу. Воно вміщене до ВМЧ під 21 травням – днем церковного пошанування святих. Текст видається за Софійським списком ВМЧ (РНБ, Софійське зібр., № 1321, л. 452) [Там само]. Це опо-

відання (поряд зі згаданими раніше працями) також варте нашої дослідницької уваги.

Із викладу основного матеріалу статті можна зробити такі висновки. 1). Поглиблено підходи до дослідження джерельної бази образу святої цариці Єлени Константинопольської в елліністичній, візантійській і руській традиціях, чим додано штрихів на обґрунтування тези про його важливе значення у досліджуваній авторкою системі образів “святих жон” давньої української літератури. 2). Перевірено (за Дмитровими примітками й посиланнями) й доповнено до попереднього переліку низку нових джерел ранньохристиянських історіографів (щонайперше – візантійських, зокрема й еллінського походження) зі згадками про життя і діяння цариці як матері першого римського імператора-християнина Константина Великого. 3). Зазначено імена києворуських авторів, у творах яких передусім простежується нерозривний духовний зв’язок Єлен – Константинопольської і Києворуської та виявляються інші важливі особливості образу святої цариці Єлени у його подальшому – ціліснішому – осмисленні у давніх пам’ятках. Так, із-поміж ранньохристиянських письменників (передусім – церковних істориків, хронікерів чи агіографів) виокремлено праці Євсевія Кесарійського, Руфіна Аквілейського, Георгія Кедрина, Феофана, Симеона Метафраста, Єпіфанія Премудрого, а також митрополита Іларіона Київського, літописця Нестора, ігумена Данила Паломника, чорноризця Іакова Мниха та інших (невідомих авторів та упорядників або редакторів літописів – “Повість врем’яних літ”, “Літопис Руський”, “Летописец Еллинский и Римский” тощо), котрі згадували чи/та описували й ополітизовували факти з її життя, пов’язані з її впливом на духовне становлення свого сина, за царювання якого було припинено гоніння на християн, і віднайдення нею Хреста Господнього та відродження багатьох християнських святинь на місцях тодішніх язичницьких капищ. Виконана робота є органічною складовою з дослідження еволюції образу святої цариці Єлени в агіографічному спадку святителя Димитрія, митрополита Ростовського (Дмитра Туптала) [Щербакова 2010-2011], а також у контексті вивчення багатьох інших пам’яток вітчизняної і зарубіжної культури.

1. *Висоцький С. О.* Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славні жінки Київської Русі. – К.: Наук. думка, 1991. – 102 с.; 2. *Древняя Русь* в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова: В 5 т. – Т. IV: Западноевропейские источники / Сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – 503 с.; 3. *Евсевий Памфил.* Жизнь блаженного василевса Константина / Пер. СПбДА под ред. А. А. Калинина. – М.: Labarum, 1998. – 352 с. – (“Византийская серия”); 4. *Житія святихъ*, на русскомъ языкѣ изложенныя по руководству Четъихъ-миней св. Димитрія Ростовскаго съ дополненіями, объяснительными примѣчаніями и изображеніями святихъ: В 12 кн. – 2-е изд. – М.: Синод. типографія, 1903 – 1911 (перевид. – К.: Изд. Свято-Успен. Києво-Печер. Лавры, 1999 – 2010. – (К 2000-летию Рождества Христова)); 5. *Житъе и хождение Данила Русьскыя земли игумена* / Подгот. текста Г. М. Прохорова // Памятники литературы Древней Руси. XII век. – М., 1980. – С. 25 – 114; 6. *Зимин А. А.* Память и похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. – М., 1963. – С. 69 – 71; 7. *Іларіон*

Київський. Слово про Закон і Благодать / Пер. Василя Яременка // Давня українська література: Хрестоматія. – К., 1992. – С. 195 – 214; 626 – 628; 8. *Летописец* Еллинский и Римский / РАН. ИРЛИ. – Т. 2: Комментарий и исследование О. В. Творогова. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2001. – 267 с.; 9. *Літопис* Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. М. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.; 10. *Память* благоверного царя Константина и матери его Елены / Подготовка текста, пер. и комментарии Н. В. Савельевой // Библиотека литературы Древней Руси / РАН. ИРЛИ; Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко. – СПб.: Наука, 2003. – Т. 12: XVI век. – 624 с. – (Сер. “Б-ка лит-ры Киевской Руси”); 11. *Повесть* Епифания о Иерусалиме и сущих в нем мест. Приложение III / Пер. В. Г. Василевского // Православный палестинский сборник. – Вып. 11. – СПб., 1886. – 371 с.; 12. *Покровская В. Ф.* Византийская историческая литература: В 10 т. / АН СССР. – М.; Л.: АН СССР, 1941 – 1956. Т. I: Литература XI – начала XIII века. – М., 1941. – С. 114 – 134; 13. *Ричка Володимир*. Княгиня Ольга. – К.: Вид. дім “Альтернативи”, 2004. – 336 с.: іл. – (Сер. “Особистість і доля”); 14. *Руфин Аквилейский*. Церковная история / Пер. В. М. Тюленева // Рождение латинской христианской историографии. – М., 2002 – С. 237 – 242; 15. *Творогов О. В.* Летописец Еллинский и Римский // Словарь книжников и книжности Древней Руси / АН СССР. ИРЛИ; Ред. Д. М. Буланин, Д. С. Лихачев (отв. ред.), Г. М. Прохоров. – Л.: Наука, 1988. Вып. 2 (вторая пол. XIV–XVI в.). Ч. 1: А–К. – 516 с.; Ч. 2: Л–Я. – С. 18 – 20; 16. *Творогов О. В.* Летописец Еллинский и Римский: Текстологические проблемы. – М., 2001. – С. 49; 17. *Титмар Мерзебургский*. Хроника: В 8 кн. – 2-е изд., исправл. / Пер. с лат. И. В. Дьяконова. – М.: Русская панорама, 2009. – 256 с. – (MEDIEVALIA: средневековые литературные памятники и источники); 18. *Туптало Дмитро*. Життя Святих (Четві Міней): У 12 т. / Пер. з ц.-сл. В. Шевчук і Д. Сироїд. – Львів: Свічадо, 2007 – 2010; 19. *Щербакова Е. А.* Риториковедческий поход к рассмотрению образа первой христианской царицы-матери Елены в агиографическом наследии “Украинского Златоуста” // Риторика как предмет и средство обучения: Мат. XV Междунар. науч. конф. (1 – 3 февр. 2011 г.) / Под ред. Ю. В. Щербининой, М. Р. Савовой. – М.: МПГУ, 2011. – С. 368 – 372; 20. *Щербакова О. А.* Агиографічна спадщина святиителя Димитрія Ростовського: система образів святих жон // Програма Всеукр. наук. конф. за участю молодих вчених “Концепти та константи в мові, літературі, культурі” (К., 14 квіт. 2011 р.). – К., 2011. – С. 38; 21. *Ї ж.* Концепт цариці Єлени у “Четьях-Мінеях” Дмитра Туптала // Літературознавчі студії: 36. наук. праць / Відп. ред. проф. Г. Ф. Семенюк. – Вип. 31. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології, 2011. – С. 460 – 471; 22. *Ї ж.* Образ святої цариці Єлени в елліністичній, візантійській і руській писемних традиціях // Програма Міжнар. наук. конф. “Творчий спадок А. О. Білецького в новітніх парадигмах наукового знання: до 100-річчя від дня народження” (К., 21 жовт. 2011 р.). – К., 2011. – С. 13; 23. *Ї ж.* Поетика образу святої рівноапостольної цариці Єлени в українській бароковій агіографії // Мова як світ світів. Поетика і граматики: Програма Міжнар. наук. конф. (К., 18-19 лист. 2010 р.). – К., 2010. – С. 8.

СИНТАКСИЧНІ КОМПЛЕКСИ З НАШАРУВАННЯМ КОНСТРУКЦІЙ NOMINATIVUS CUM INFINITIVO ЯК ФОРМА ПЕРЕДАННЯ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В “КІРОПЕДІЇ” КСЕНОФОНТА

Розглянуто синтаксичні комплекси, що розгортають інфінітивний зворот з називним відмінком як форму передавання внутрішнього мовлення у художньому тексті засобами непрямої мови. Проаналізовано структуру конструкції Nominativus cum infinitivo, синтаксичні механізми її розгортання та лексико-стилістичні засоби передавання в ній оцінки героями своїх дій і поглядів.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, непряма мова, синтаксичний комплекс, нашарування конструкцій Nominativus cum infinitivo, лексика оцінки.

Рассмотрены синтаксические комплексы, развертывающие инфинитивный оборот с именительным падежом как форму передачи внутренней речи в художественном тексте средствами косвенной речи. Дан анализ структуры конструкции Nominativus cum infinitivo, синтаксических механизмов ее развертывания и лексико-стилистических средств передачи в ней оценки героями собственных действий и взглядов.

Ключевые слова: внутренняя речь, косвенная речь, синтаксический комплекс, наложение конструкций Nominativus cum infinitivo, лексика оценки.

The article deals with the syntactic complexes of unfolding of Nominative infinitive constructions as form of transmission of the inner speech in a literary text by means of indirect speech. The structure of construction Nominativus cum infinitivo and linguistic facilities of transmission in it subjective evaluation of heroes are analysed.

Key words: inner speech, indirect speech, formation of constructions Nominativus cum infinitivo, syntactic complex, subjective evaluation.

Художній текст (ХТ), як “матеріальна сутність літературної творчості” [Кухаренко 2004, 15], – система організованих у певному порядку мовних засобів, за допомогою яких автор втілює свої інтенції у формі розповіді. У будь-якому ХТ можна виділити мову автора та мову персонажів, яка є чужим мовленням. Саме елементи чужого мовлення вносять певну різноманітність у авторську розповідь, вони є інкрустацією, яка надає авторському мовленню різнобарвних відтінків [Солганик 2005, 108]. Особливої актуальності у такому контексті набуває питання внутрішнього мовлення (ВМ), яке покликане передати думки героїв та при відображенні репрезентується різноманітними конструкціями з чужим мовленням (пряма мова, невласне-пряма мова, безпосереднє передавання змісту думок персонажа в плані автора-оповідача, непряма мова (НМ) [Сігал 2008, 324]. Остання може бути насичена певними синтаксичними комплексами (СК). Вивченню такої форми передавання ВМ передують попередні дослідження,

присвячене одиничним конструкціям Nominativus cum infinitivo (Nom. cum inf.) з розгортанням логічного підмета і присудка конструкції в “Кіропедії” Ксенофонта. Мета даного дослідження – відтворити модель синтаксичних комплексів із нашаруванням розгорнутих конструкцій Nom. cum inf. як відображення аргументованої логіки ВМ.

Об’єктом дослідження слугують СК з нашаруванням двох, трьох і чотирьох конструкцій Nominativus cum infinitivo, а предметом – структура СК, синтаксичні механізми розгортання конструкцій та лексико-стилістичні засоби передавання у них суб’єктивної оцінки героїв. За допомогою таких СК – “синтаксичних одиниць-конструкцій” [Вихованець 1993, 10–16], що складаються з синтаксем різної структури, побудованих зі слів і виразів у площині синтагматики та парадигматики, через хужоджний текст у даному випадку доноситься до нас та чи інша думка героїв, яка при цьому уточнюється і деталізується. При аналізі СК з розгорнутими конструкціям Nominativus cum infinitivo звертаємо увагу на форму (фінітна/нефінітна) вираження керівного дієслова мислення як головного ідентифікатора внутрішнього мовлення, наявність інших ідентифікаторів та мовні засоби, які відображають ставлення персонажів до предмета їхніх роздумів.

Розглянемо приклади функціонування різноструктурних СК, беручи до уваги, що головними ідентифікаторами ВМ в них є керівне дієслово мислення у фінітній формі та вказівний займенник αὐτῷ:

У першому прикладі єдиний блок утворюють два речення з НМ у формі двох розгорнутих конструкцій: Τὸ δὲ διακριβοῦν τὰς τάξεις σφόδρα ἐδόκει αὐτῷ ἀγαθὸν εἶναι καὶ εἰς τὸ μὴ παραττεσθαι καὶ εἰ παραχθεῖεν θάπτον καταστῆναι, ὥσπερ γε καὶ λίθων καὶ ξύλων ἂν δέη συναρμοσθῆναι, ἔστι, κἂν ὁποσοῦν καταβεβλημένα τύχη, συναρμόσαι αὐτὰ εὐπετῶς, ἣν ἔχῃ γνώρισμα ὥστ’ εὐδελον εἶναι ἐξ ὁποίας ἕκαστον χώρας αὐτῶν ἐστίν. Ἐδόκου δ’ ὠφελεῖσθαι αὐτῷ ὁμοῦ τρεφόμενοι καὶ πρὸς τὸ ἦττον ἀλλήλους θέλειν ἀπολιπεῖν, ὅτι ἑώρα τὰ θηρία τὰ συντρεφόμενα δεινὸν ἔχοντα πόθον, ἣν τις αὐτὰ διασπᾷ ἅπ’ ἀλλήλων [2.1] – йому (Кіру) здавалося, що *точно* шикування військ *дуже* важливе і для того, щоб (вони) не перемішувалися, і якщо б перемішалися, швидше відновлювалися, як можна і (споруду) з каменю та дерева, якщо потрібно, відбудувати, і якщо (частини) якимось чином будуть розкидані, їх (можна) легко скласти, якщо буде знак, так щоб було зрозуміло, місце кожної з них. Йому здавалося, що ті, які харчуються разом, отримують вигоду і для того, щоб не відставати один від одного, бо він бачив, що і тварини, яких утримують разом, дуже сумують, якщо їх розлучити.

Цей акт мовомислення в формально-граматичному плані виражений СК, побудованим за відповідною схемою: Nom. cum inf. (Τὸ δὲ διακριβοῦν τὰς τάξεις ἀγαθὸν εἶναι) → умовне речення (εἰ παραχθεῖεν) → [порівняльне речення (ὥσπερ λίθων καὶ ξύλων συναρμοσθῆναι) → умовне речення (ἂν δέη)] → допустове речення (κἂν τύχη) → умовне речення (ἣν ἔχῃ) → наслідкове речення (ὥστ’ εὐδελον εἶναι) → непряме питання (ἐξ ὁποίας ἕκαστον χώρας αὐτῶν ἐστίν).

У другому реченні ВМ має таку структуру: Nom. cum inf. (ὁμοῦ τρεφόμενοι ὠφελεῖσθαι) → прὸς + фінальна синтаксема (τὸ θέλειν) → підрядне речення причини (ὅτι ἑώρα) → Accusativus cum participio (τὰ θηρία τὰ συντρεφόμενα ἔχοντα) → умовне речення (ἣν τις αὐτὰ διασπᾷ ἅπ’ ἀλλήλων).

У наступному фрагменті тексту тричі фіксуємо ввідну конструкцію *ἔδόκουν αὐτῷ* з трьома залежними зворотами: *Ἐσκήνουν μὲν δὴ οὕτω κατὰ τάξεις· ἐν δὲ τῷ ὁμοῦ σκηνοῦν ἔδόκουν μὲν αὐτῷ ὠφελεῖσθαι* *πρὸς τὸν μέλλοντα ἄγωνα τοῦτο ὅτι ἑώρων ἀλλήλους ὁμοίως τρεφομένους καὶ οὐκ ἔνῃν πρόφασις μειονεξίας ὥστε ὕφισθαι τινας κακίῳ ἕτερον ἑτέρου εἶναι πρὸς τοὺς πολεμίους. ὠφελεῖσθαι δ' ἔδόκουν αὐτῷ* *καὶ πρὸς τὸ γινώσκειν ἀλλήλους ὁμοῦ σκηνοῦντες. ἔδόκουν δ' αὐτῷ* *καὶ εἰς τὸ τὰς τάξεις ἀκριβοῦν μεγάλα ὠφελεῖσθαι* *διὰ τὴν συσκήναιαν.* [2.1] – *Отже, таким чином розбивали табір. Кіру здавалося, що спільне проживання в наметах корисне для майбутніх битв через те, що (воїни) бачили, що одні і другі утримуються однаково, і тому у них не виникало приводу для такого відчуття меншовартості, що деякі поступаються: один є гірший за другого для ворогів. Кір вважав, що ті, що проживають разом у наметах, отримують користь і для пізнання один одного; йому здавалося, що (вони) завдяки спільному проживанню отримують велику користь і для знання свого місця в строю.*

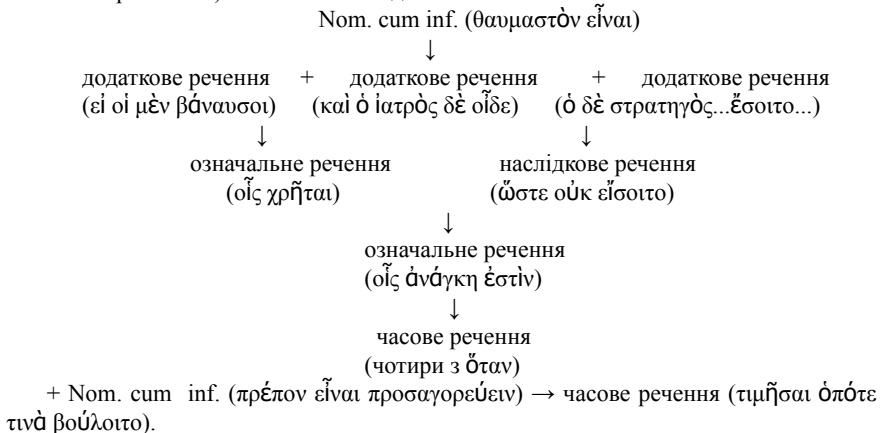
Структура ВМ після першого введення є такою: Nom. cum inf. (*ἐν δὲ τῷ ὁμοῦ σκηνοῦν ὠφελεῖσθαι*) → [речення причини (*ὅτι ἑώρων*) → Accusativus cum participio (*ἀλλήλους ὁμοίως τρεφομένους*) + речення причини (*ὅτι οὐκ ἔνῃν...*)] → наслідкове речення (*ὥστε ὕφισθαι*) + Accusativus cum infinitivo (*κακίῳ ἕτερον εἶναι*). Після другої і третьої інфінітивних конструкцій містяться мотивації мети, побудовані за формулою “прийменник *πρὸς/εἰς* + субстантивований інфінітив” (*πρὸς τὸ γινώσκειν, εἰς τὸ τὰς τάξεις ἀκριβοῦν*).

У тексті “Кіропедії” фіксуємо комплекс із чотирьох речень а), б), в), г) з нашаруванням. Роздумах передують твердження *Кір вчиняв так навмисно*, яке після введення далі обґрунтовується низкою доводів, що формують відповідну структуру ВМ:

а) *Ὁ δὲ Κῦρος ἐπιμελεία τοῦτο ἐποίει· πάντῃ γὰρ αὐτῷ ἔδοκει θαυμαστὸν εἶναι* *εἰ οἱ μὲν βάνανσοι ἴσασι τῆς αὐτοῦ τέχνης ἕκαστος τῶν ἐργαλείων τὰ ὀνόματα, καὶ ὁ ἱατρός δὲ οἶδε καὶ τῶν ὀργάνων καὶ τῶν φαρμάκων οἷς χρῆται πάντων τὰ ὀνόματα, ὁ δὲ στρατηγὸς οὕτως ἡλίθιος ἔσοιτο ὥστε οὐκ εἰσοιτο τῶν ὑφ' αὐτῷ ἡγεμόνων τὰ ὀνόματα, οἷς ἀνάγκη ἐστὶν αὐτῷ ὀργάνοις χρῆσθαι καὶ ὅταν καταλαβεῖν τὴν βούληται καὶ ὅταν φυλάξαι καὶ ὅταν θάρρῃναι καὶ ὅταν φοβῆσθαι καὶ τιμῆσαι δὲ ὁπότε τινὰ βούλοιο, πρέπον αὐτῷ ἔδοκε εἶναι ὀνομαστὶ προσταγορεύειν.* б) *Ἐδόκουν δ' αὐτῷ* *οἱ γινώσκεισθαι δοκοῦντες ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος καὶ τοῦ καλὸν τὴν ποιоῦντες ὀρᾶσθαι μάλλον ὀρέγεσθαι καὶ τοῦ αἰσχρόν τὴν ποιεῖν μάλλον προθυμείσθαι ἀλέχεσθαι.* в) *Ἡλίθιον δὲ καὶ τοῦτ' ἔδοκε εἶναι αὐτῷ* *τὸ ὁπότε τὴν βούλοιοπραχθῆναι, οὕτω προσταττεῖν ὥσπερ ἐν οἴκῳ ἔνιοι δεσπῶται προσταττοῦσιν, «ἴτω τις ἐφ' ὕδωρ, ξύλα τις σχισάτω».* г) *Οὕτω γὰρ προσταττομένων εἰς ἀλλήλους τε ὀρᾶν πάντες ἔδόκουν αὐτῷ* *καὶ οὐδεὶς περαίνειν τὸ προσταχθὲν καὶ πάντες ἐν αἰτίᾳ εἶναι καὶ οὐδεὶς τῇ αἰτίᾳ οὔτε αἰσχύνεσθαι οὔτε φοβεῖσθαι* *ὁμοίως διὰ τὸ σὺν πολλοῖς αἰτίαν ἔχειν.* [5.3] – а) Кір вчиняв так навмисно, бо йому здавалося, що є гідним подиву, що ремісники – кожний у своєму ремеслі – знають назви знарядь праці, і лікар знає назви всіх інструментів і ліків, якими він користується, а полководець виявиться таким немудрим, що не знає імен своїх командирів, які він при потребі використовує як знаряддя, і коли він захоче що-небудь захопити, і коли захоче захистити, або коли захоче підбадьорити, і коли захоче налякати, і коли йому хотілося когось-небудь вшанувати, йому здавалося, що годиться звертатися (до людини) на ім'я. б) Йому здавалося, що

воїни, які вважають, що полководець їх знає, прагнуть, щоб він більше побачив їх такими, що роблять щось добре, і вони прагнуть уникати поганих учинків. в) Він думав, що це безглуздо, щоб щось здійснювалося, коли тільки захочеться, і наказувати так, як це роблять удома деякі господарі: “Хай хтось піде по воду чи хай хтось нарубає дров”. г) Він думав, що всі бачать, якщо так наказують один одному, але ніхто не поспішає виконувати наказане, всі винні, але ніхто провини не соромиться і не боїться, але однаково винні всі.

Схема речення а) має такий вигляд:

У реченні б) у конструкції (δοκοῦντες ὀρέγεσθαι καὶ προθυμεῖσθαι) група підмета поширюється за допомогою ще однієї номінативної конструкції з еліпсисом підмета (γιννώσκεσθαι).

Схема речення в) виглядає таким чином:

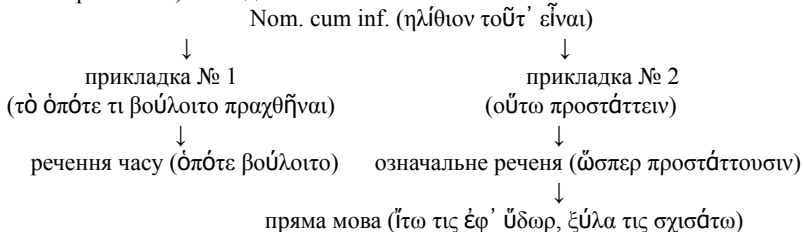

Схема ВМ у прикладі г) набуває такого вигляду: Nom. cum inf. (ὁρᾶν πάντες) + Nom. cum inf. (οὐδεὶς περαινείν) + Nom. cum inf. (πάντες ἐν αἰτίᾳ εἶναι) + Nom. cum inf. (οὐδεὶς τῇ αἰτίᾳ οὔτε αἰσχύνεσθαι οὔτε φοβεῖσθαι) → каузальна синтаксема (διὰ + ἔχειν).

Проведений аналіз дає змогу стверджувати таке:

1. У творі Ксенофонта “Кіропедія” внутрішнє мовлення може передаватися за допомогою багаточарових структур з НМ, в основі яких лежать розгорнуті конструкції Nom. cum inf. Доволі розлога форма ВМ, обумовлена нашаруванням конструкцій, у яких, своєю чергою, спостерігається розширення груп логічного підмета і присуд-

ка, відображає логіку процесу мислення та докладну аргументацію: темпоральну (п'ять синтаксем), уточнювальну (шість синтаксем), таку, що виражає суб'єктивне та об'єктивне припущення (чотири синтаксеми), фінальну (чотири синтаксеми), роз'яснювальну (три синтаксеми), наслідкову (дві синтаксеми) та допустову (одна синтаксема). Головна функція синтаксичних одиниць-конструкцій – уточнення та деталізація, вони розширюють предикативну основу речення, сприяючи збільшенню обсягу інформації.

2. Суб'єктивна оцінка описаних фактів здійснюється за допомогою компаративних структур (вищий і найвищий ступені порівняння: $\theta\acute{\alpha}\tau\tau\omicron\nu$, $\eta\tau\tau\omicron\nu$, $\mu\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\nu$) чи структур у звичайному ступені ($\acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\acute{\omicron}\nu$, $\delta\epsilon\iota\nu\acute{\omicron}\nu$, $\theta\alpha\nu\mu\alpha\sigma\tau\acute{\omicron}\nu$, $\eta\lambda\acute{\iota}\theta\iota\omicron\nu$, $\pi\rho\acute{\epsilon}\pi\omicron\nu$, $\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\alpha$, $\alpha\acute{\iota}\sigma\chi\rho\acute{\omicron}\nu$, $\epsilon\upsilon\pi\epsilon\tau\acute{\omega}\varsigma$, $\sigma\phi\delta\omicron\rho\alpha$) від прикметників та прислівників переважно з семами “відповідність нормі якості” та “якість, що перевищує норму”, за допомогою чого герой доводить правоту своїх дій та поглядів.

3. Внутрішнє мовлення, побудоване за цими моделями, стилістично забарвлене. Його характеризують багатий звукопис у вигляді асонансів (ο, ι, α), алітерації (π, ν), оміотелевтів (закінчення -σθαι, -ων, -α), зіставлення думок у формі антитези для посилення експресії (οὐδείς – πάντες, καλόν – αἰσχρόν), надання ВМ напруженого емоційного колориту через застосування полісиндетону (καί) та градації (αἰσχύνεσθαι – φοβεῖσθαι) і зв'язність ХТ, яка забезпечується лексичним повтором (ώφελεῖσθαι, μάλλον, τὰ ὀνόματα), варіацією граматичних форм (τρέφόμενοι – τὰ συντρέφόμενα, ἀλλήλους – ἀλλήλων, προστάττειν – προστάττουσιν, προσταττομένων – τὸ προσταχθέν, αἰτία – αἰτίαν, ποιοῦντες – ποιεῖν), синтаксичним паралелізмом (καὶ τοῦ καλόν τι ποιοῦντες ὀρᾷσθαι μάλλον ὀρέγεσθαι καὶ τοῦ αἰσχρόν τι ποιεῖν μάλλον προθυμεῖσθαι ἀπέχεσθαι).

Перспективи дослідження полягають у розгляді інших форм передання внутрішнього мовлення у тексті твору Ксенофонта, зокрема, засобами гіпотаксису.

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис: підруч. / Іван Романович Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 364 с. 2. *Кухаренко В. А.* Інтерпретація тексту [Текст] : підруч. для студентів старших курсів філологічних спеціальностей / В. А. Кухаренко – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с. 3. *Сігал М. В.* Форми передачі внутрішнього мовлення у художньому тексті // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 21 / Відп. ред. Н. М. Корбозерова – К.: КНЛУ, 2008. – С. 320–330. 4. *Солганик Г. Я.* Стилистика текста: учеб. пособие / Г. Я. Солганик. – 6-е изд. – М.: Флинта; Наука, 2005. – 256 с.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО А.А.БЕЛЕЦКОГО И О.Н.ТРУБАЧЕВА: АНАЛИЗ БИОГРАФИЧЕСКИХ И НАУЧНЫХ ПАРАЛЛЕЛЕЙ

У доповіді проведено аналіз біографічних і наукових паралелей, які було виявлено в результаті вивчення життя та творчості А.О.Білецького і О.М.Трубачова з використанням просопографічного методу. Оцінено індивідуальний внесок кожного з названих учених у розвиток загального мовознавства, етимології, ономастики, лексикографії та інших гуманітарних дисциплін. Обґрунтовано висновок про необхідність ширшого використання просопографічного методу при вивченні філологічного доробку ХХ століття.

Ключові слова: творчий доробок, біографічні паралелі, наукові паралелі, біографічний метод, просопографічний метод.

В докладе проводится анализ биографических и научных параллелей, выявленных в результате изучения жизни и творчества А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева с использованием просопографического метода. Оценивается индивидуальный вклад каждого из названных ученых в развитие общего языкознания, этимологии, ономастики, лексикографии и иных гуманитарных дисциплин. Обосновывается вывод о необходимости более широкого использования просопографического метода при изучении филологического наследия XX столетия.

Ключевые слова: творческое наследие, биографические параллели, научные параллели, биографический метод, просопографический метод.

In the report, the biographic and scientific parallels are analyzed which were revealed in the course of studying the lives and work of A.A.Beletsky and O.N.Trubachev by means of the prosopographical method. The individual contribution made by each of the above mentioned scientists into the development of general linguistics, etymology, onomastics, lexicography, and other humanitarian sciences is evaluated. The conclusion is substantiated about the necessity of a wider use of the prosopographical method for studying philological heritage of the XXth century.

Keywords: creative heritage, biographic parallels, scientific parallels, biographic method, prosopographical method.

Целью данной конференции ее организаторы определили «рецепцию творческого наследия А.А.Белецкого в новейших парадигмах научного знания, анализ перспектив современного функционалистского подхода в гуманитаристике, перекрещивания научных методов различных областей знаний и обоснование многомерности научного предмета исследований» (из текста информационного письма о конференции). Постановка столь сложной и многоплановой методологической цели для данной научной конференции юбилейного характера, тем не менее, является полностью обо-

снованной, поскольку творческое наследие профессора Андрея Александровича Белецкого представляет собой своеобразную энциклопедию гуманитарных знаний второй половины XX столетия. Круг его научных интересов охватывал литературоведение, языкознание, эпиграфику, историю, археологию, палеографию и многие иные гуманитарные науки. При этом каждую из названных выше научных дисциплин он обогатил своими трудами по очень широкому спектру проблем.

К примеру, в области современной лингвистической науки работы А.А.Белецкого, как справедливо заметила Н.Ф.Клименко, «освещают фундаментальные проблемы классической филологии и неоллинистики, сравнительно-исторического языкознания и лингвистической семиотики, этимологии, типологии, лингвистической географии, все разделы описательной грамматики (фонологию, морфологию, синтаксис), лексикологию и лексикографию, ономастику и топонимику» [Клименко 1997, 218-219]. Поэтому изучение творческого наследия А.А.Белецкого позволяет ставить и рассматривать весьма широкий круг методологических, организационных, историко-научных и прочих проблем современного обществоведения.

В частности, если использовать для систематизации результатов такого изучения существующую науковедческую классификацию историко-научных направлений, то в опубликованных работах А.А.Белецкого найдется немало интересного и для *истории научных идей* (в этом плане для нас особый интерес представляют лингвистические идеи Андрея Александровича), и для *истории научных учреждений* (особенно для освещения деятельности Института красной профессуры, Харьковского юридического института, Томского государственного университета, Высшей дипломатической школы Министерства иностранных дел СССР, Киевского государственного университета, в которых в разное время работал А.А.Белецкий), и для *персонализированной истории науки*, поскольку изучение жизни и творчества А.А.Белецкого с использованием биографического и психобиографического методов, на наш взгляд, таит еще немало настоящих научных открытий. Вместе с тем, такое историко-научное направление, как *науковедческая просопография* (от греч. *prosopo* *лицо, личность* и *grapho* – *пишу, письменно сообщая*), ставит своей целью создание коллективного портрета ученых той или иной эпохи. Основу такого коллективного портрета, как правило, составляют биографические и научные параллели, выявленные в процессе изучения жизни и творчества по крайней мере двух и более исследователей, работавших в рамках одного и того же исторического периода. Чтобы соблюсти требования и этого направления современного науковедения, нами для сравнительного изучения деятельности Андрея Александровича были дополнительно взяты данные о жизни и творчестве известного российского лингвиста, академика РАН Олега Николаевича Трубачева, основная научная деятельность которого, как и у А.А.Белецкого, пришлась на вторую половину XX века. Данный наш выбор был обусловлен не только единством исторического пространства, в рамках которого жили и творили А.А.Белецкий и О.Н.Трубачев, но и непосредственным участием автора данного доклада в создании книги очерков, воспоминаний и материалов об Олеге Николаевиче Трубачеве [Щербин 2009], а также наличием большого количества биографических и научных параллелей, которые объединяют этих двух великих ученых.

Начнем с изложения выявленных нами биографических параллелей в судьбах А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева. Так, оба исследователя родились в семье интеллигенции: Андрей Александрович – в семье учителей, Олег Николаевич – в семье врачей. Оба еще до школы научились читать и с раннего детства имели доступ к книжным фондам весьма внушительных по объему семейных библиотек, собранных их родителями. У обоих еще в школьные годы проявился интерес к изучению иностранных языков: у А.А. Белецкого объектом такого интереса стали латинский, греческий, французский и немецкий; у О.Н.Трубачева – немецкий, французский, английский и польский языки. Этот еще школьный интерес А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева к иностранным языкам немало поспособствовал тому, что уже в зрелые годы оба стали признанными полиглотами, свободно владевшими несколькими десятками иностранных языков каждый. Причем у обоих исследователей основу этого многоязычного богатства составляло прекрасное знание древних языков: санскрита, древнегреческого, латинского, старославянского и других языков.

К числу бесспорных биографических параллелей в судьбах А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева следует отнести также тот факт, что их жены тоже были высокопрофессиональными лингвистами: жена А.А.Белецкого (Татьяна Николаевна Чернышева) работала доцентом Киевского государственного университета, преподавала новогреческий язык, а жена О.Н.Трубачева (Галина Александровна Богатова) долгое время возглавляла отдел исторической лексикологии и лексикографии Института русского языка им. В.В.Виноградова РАН, защитила докторскую диссертацию на тему “История слова как объект русской исторической лексикографии”. Можно не сомневаться в том, что постоянная высококвалифицированная поддержка этих весьма известных в научном мире женщин в немалой мере способствовала углублению интереса у А.А.Белецкого, соответственно, к проблемам неозллинистики, а у О.Н.Трубачева – к проблемам исторической лексикографии.

В биографическом плане А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева сближает и то, что весьма значительное место в их жизни, помимо научной работы, занимала переводческая деятельность. В частности, широкую известность А.А.Белецкому в читательской среде принесли его переводы на украинский язык произведений Гомера, Эзопа, Архилоха, Вергилия, Геродота, Жюль Верна, Вальтера Скотта и других авторов. В свою очередь, О.Н.Трубачев зарекомендовал себя блестящим переводчиком-синхронистом в период работы в Антифашистском комитете, в Советском комитете защиты мира и других международных организациях. Наконец, особенно удался О.Н.Трубачеву письменный перевод на русский язык с дополнениями немецкоязычного «Этимологического словаря русского языка» Макса Фасмера (1964-1973).

Еще больше впечатляет количество выявленных **научных** параллелей в творчестве А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева. Так, в качестве первой такой параллели можно отметить тематическую близость их дипломных работ, которые посвящены проблемам типологического и сравнительно-исторического языкознания. Для справки: дипломная работа А.А.Белецкого называется “Типология языков СССР”, а аналогичная работа О.Н.Трубачева – “Словарное родство славянских языков”.

Следующая выявленная параллель: А.А.Белецкий публикует в 1950 г. монографию “Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка)”, которую спустя два года успешно защищает как докторскую диссертацию, а аспиранту О.Н.Трубачеву в 1953 году его научный руководитель Самуил Борисович Бернштейн (кстати, ровесник А.А.Белецкого) поручает написать первый научный реферат с аналогичной темой “Принципы этимологических исследований”. Свидетельством того, что в процессе подготовки данного реферата О.Н.Трубачев учел научные наработки А.А.Белецкого по указанной теме, может служить следующая оценка монографии А.А.Белецкого, приведенная в более поздней статье О.Н.Трубачева “Этимологические исследования” (1968): “Вышедшая в 1950 г. сама по себе довольно интересная книга А.А.Белецкого “Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка)” в силу специфичности своего материала не могла иметь большого значения для практики этимологизации русской и славянской лексики. В то же время сам факт выхода такой книги не мог не иметь положительного значения. Ее автор, опытный индоевропеист и лингвист-классик, время от времени выступает также в последующие годы с этюдами по этимологии, в частности – ономастического содержания” [Трубачев 2004, 45]. Столь же уважительно ссылается на работы О.Н.Трубачева и А.А.Белецкий, постоянно указывая в своих ссылках на «Этимологический словарь русского языка» Макса Фасмера тот факт, что данный словарь переведен с немецкого языка и дополнен О.Н. Трубачевым [Белецкий 1972, 13, 16 и далее].

Сближает А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева в научном плане не только их общий интерес к проблемам этимологической науки (проблемам индоевропеистики, методологическим проблемам этимологических исследований, проблеме определения прародины славян, проблеме этимологической реконструкции и др.), но и то весьма значительное внимание, которое оба уделяли углубленному изучению вопросов ономастики, топонимики и гидронимии Украины. Нередко работы А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева по указанным вопросам выходили из печати практически в одно и то же время. К примеру, в 1968 году О.Н.Трубачев публикует статью “Из опыта исследования гидронимов Украины”, а статья А.А.Белецкого “Гідронімія Криму” выходит из печати в 1969 году. Более того, нередко их статьи с ономастической тематикой публикуются в одних и тех же киевских сборниках материалов республиканских совещаний по вопросам топонимики и ономастики (1962 и последующие годы). В то же время можно высказать предположение, что опубликованные в 1950-1960-е годы работы А.А.Белецкого по вопросам эпиграфики, топонимики и гидронимии Северного Причерноморья определенным образом стимулировали научный интерес О.Н.Трубачева к указанному региону, результатом которого стала публикация последним в 1999 году монографии «INDOARICA в Северном Причерноморье». В итоге общий, хотя и разный по времени формирования интерес двух исследователей к проблематике Северного Причерноморья тоже можно считать научной параллелью в их творчестве.

Такой же научной параллелью, по мнению ряда исследователей творчества А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева, является присущий обоим немалый лексикографический талант. В частности, обсуждая многочисленные научные достоинства А.А.Белецкого (его врожденную интеллигентность, человеческую доброту, научную

и моральную принципиальность), Ю.В.Шанин говорит также о том, что «кроме всего прочего, он был еще и мастером дефиниций» [Шанин 2002, 83]. Становлению же указанного лексикографического мастерства, на наш взгляд, в немалой мере способствовало участие А.А.Белецкого в составлении ряда этимологических, ономастических, переводных (греческо-русских и русско-греческих) и прочих словарей. Аналогичным образом исследователи отмечают свойственный О.Н.Трубачеву «писательский лаконочный лексикографический дар» [Богатова 2009, 99], который в немалой степени сформировался благодаря регулярному участию последнего в процессе многолетней работы по переводу и составлению этимологических, ономастических, энциклопедических и прочих словарей. Вместе с тем, для полноценного вызревания отмеченного лексикографического таланта, на наш взгляд, недостаточно одного лишь систематического выполнения больших объемов практической словарной работы, необходима еще и полноценная теоретическая подготовка. В этом смысле следует целиком и полностью согласиться с мнением Г.А.Богатовой о том, что словарное дело «лучше всего осуществляется универсально осведомленными людьми или специалистами по общему языкознанию» [Богатова 1984, 11]. Каковыми, к слову сказать, и являлись А.А.Белецкий и О.Н.Трубачев.

Завершая анализ биографических и научных параллелей в жизни и творчестве А.А.Белецкого и О.Н.Трубачева и отдавая дань уважения этим двум выдающимся восточнославянским филологам второй половины XX века, мы не возьмем на себя смелость утверждать, что в этом весьма кратком по объему докладе нам удалось сформировать коллективный портрет восточнославянских ученых-филологов указанного исторического периода. Тем не менее, мы искренне надеемся, что содержание данного доклада дает хотя бы некоторое представление о возможностях просопографического метода исследования «ряда взаимосвязанных аспектов биографий изучаемых лиц, в соответствии с которыми просматривается и отслеживается в развитии во времени жизненный путь и научная судьба как отдельной исследуемой личности, так и всего социума в целом от рождения до конца жизненного или творческого пути» [Григорькин 2007, 45]. Мы также надеемся, что осознание указанных возможностей просопографического метода будет способствовать его более широкому использованию в рамках филологической науки. Основания для подобных наших надежд дает тот факт, что сегодня просопографический метод успешно применяется в самых разных научных дисциплинах – истории, науковедении, философии, социологии и др.

1. *Белецкий А.А.* Лексикология и теория языкознания (ономастика). – К., 1972. – 209 с.
2. *Богатова Г.А.* История слова как объект русской исторической лексикографии / Отв. ред. Д.Н. Шмелев. – М., 1984. – 256 с.
3. *Богатова Г.А.* Жизнь ученого и его эпоха: Материалы для биографии Олега Николаевича Трубачева // Академик Олег Николаевич Трубачев: очерки, воспоминания, материалы / Гл. ред. Е.П.Челышев, сост. Г.А.Богатова, А.К.Шапошников. – М., 2009. – С. 24-191.
4. *Григорькин В.А.* Новое концептуальное направление исследования культурного наследия // Известия Алтайского государственного университета. Сер. История. Политология. – 2007. - № 4/2. – С. 43-45.
5. *Клименко Н.Ф.* Післямова: А.О.Білецький – поліглот, учений, педа-

гог // Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. – К., 1997. – С. 216-222. 6. *Трубачев О.Н.* Этимологические исследования // Трубачев О.Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура. – Т. 1. – М., 2004. – С. 36-53. 7. *Шанин Ю.В.* Андрей Александрович Белецкий (1911-1995) // Киевский альбом. Исторический альманах. – Вып. 2. – К., 2002. – С. 83-87. 8. *Щербин В.К.* О.Н.Трубачев как науковед; О.Н.Трубачев и научная критика словарей // Академик Олег Николаевич Трубачев: очерки, воспоминания, материалы / Гл. ред. Е.П.Челышев, сост. Г.А.Богатова, А.К.Шапошников. – М., 2009. – С. 246-264, 296-319.

Якубенко І.В., асп.,
Київський національний лінгвістичний університет

ЗАСОБИ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ (на матеріалі сучасної німецької мови)

У статті визначено засоби актуального членування речення, їхня класифікація, розглянуто зв'язок між актуальним членуванням речення та порядком слідування членів речення.

Ключові слова: актуальне членування, порядок слів, члени речення.

В статье определены средства актуального членения предложения, их классификация, рассмотрена связь между актуальным членением и порядком следования членов предложения.

Ключевые слова: актуальное членение, порядок слов, члены предложения.

The article focuses on the means of the actual sentence division and their classification, the connection between actual division and order of the parts of sentence is highlighted.

Key words: actual division, word order, parts of sentence.

Об'єктом вивчення у статті є актуальне членування речення сучасної німецької мови, предметом – засоби актуального членування та пов'язаний із ними порядок слідування членів речення. Завданням статті полягає в інтерпретації зв'язку та взаємовпливу актуального членування речення та порядку слів. Новизною роботи є визначення зв'язку актуального та граматичного членування, механізму їх взаємодії для подальшого виділення певних моделей актуального членування німецького складно-підрядного речення з огляду на семантико-прагматичний аспект.

Традиційно серед засобів актуального членування речення у німецькій мові виділяють три групи: лексичні засоби, морфологічні засоби, синтаксичні засоби. До лексичних засобів відносяться артиклі та частки. Артикль виступає як формальний засіб

вираження актуального членування речення і часто впливає на порядок слів. Те, що в одній мові може виражатися за допомогою інверсійного порядку слів, у німецькій мові може бути виражено за допомогою артикля. Одним із аспектів контекстуальної зумовленості актуального членування речення часто є те, що рема одного речення стає темою наступного. У німецькій мові це віддзеркалюється у зміні неозначеного артикля попереднього речення означеним артиклем у наступному реченні. Проте слід враховувати, що тема та рема не завжди співпадають з даним (відомим) та новим (невідомим), що впливає на вибір артикля. У реченні *An den Käufer trat ganz nahe ein Fischhändler heran* [Winkler 2004, 71] неозначений артикль не заважає тематизації підмета. У реченні *Auf dem Parkplatz hat er seinen Sohn getroffen* [Röggal 2002, 89] ядро реми означає особу, відому адресату. Новим є відношення суб'єкта до об'єкта, про якого мовець інформує співбесідника. Отже, рема тут не просто нове, а нове актуалізоване.

Іменник з неозначеним артиклем або з опущеним неозначеним артиклем може стояти на початку речення. Це пов'язано з тим, що рема у німецькій мові не так жорстко закріплена. В українській мові, наприклад, рема тяжіє до кінця речення.

У німецькій мові існує спеціальний формальний засіб для позначення монорематичних висловлень: це частка *es* на початку речення при наявності інвертованого речення. Ця частка виконує функцію формального підмета, тому підмет може трансформуватись у додаток, а його місце займе *es*.

Емфатична рема може бути експлікована частками *sogar, nur*: *Sogar der Himmel ungefähr blau war* [Vanderbeke 2000, 28]. *Nur bis Darmstadt brauchen wir zu fahren* [Vanderbeke 2000, 31]. Значимими морфологічними засобами вираження актуального членування речення в області дієслова є залогові трансформації, в області іменника – відмінкове варіювання. У позиції реми переважно використовуються прийменниково-відмінкові форми.

Розглянемо залогові конструкції. Ще у граматиці Е. Драха на основі того, що у німецькому реченні дієслово закріплене на другому місці, було виділено *Vorfeld* – член речення на першому місці перед дієсловом, *Mitte* – саме дієслово, та *Nachfeld* – усі члени речення після дієслова. У такий спосіб при прямому порядку слів підмет завжди являє собою тему, а присудок та члени групи присудка – рему. Завдяки цьому у пасивній структурі відбувається тематизація семантичного об'єкта. Інверсія підмета є засобом рематизації, т. зв. фокусування підмета [Fleischer 2001, 424]: *Die Studenten schreiben das Diktat – Das Diktat wird von den Studenten geschrieben*. Пасивна конструкція замість активної часто використовується для акцентуації дії, тобто для експлікації емфатичної реми: *Schon im Winter wurde nach einem neuen Haus gesucht* [Vanderbeke 2000, 31]. Зазначимо тут інверсію підрядного члена речення – обставини часу, яка у нейтральному висловленні знаходиться, як правило, у постпозиції. У даному реченні вона зміщена на початок, впливаючи на характер актуального членування. Для адекватної передачі актуального членування використовується залогова трансформація.

Перехід активного стану у пасивний застосовується як засіб логічного виділення. У німецькій мові часто використовується пасив, для того щоб на першому тематично-

му місці виступав пацієнс (пацієнс або пацієнтів – від лат. *patiens* – той, хто терпить, страждає), а на наступному рематичному, відповідно, агенс (від лат. *agens, agentis* – діючий) – семантичний відмінок, мисленнєвий аналог активного діяча-істоти (за Ч. Філлмором) або суб'єкта дії у структурі пропозиції чи предикатно-аргументній структурі.

Із залоговою трансформацією тісно пов'язаний такий засіб актуального членування як *порядок слів* (*синтаксичний засіб*). Вважається, що порядок слів – один із важливих засобів вираження комунікативного членування речення. У комплексі із іншими мовними засобами порядок слів бере участь у встановленні комунікативної значимості членів речення. Проте при виконанні комунікативної функції словорозташування може мати певні обмеження, що пов'язані з синтаксичними правилами тієї чи іншої мови.

Німецька мова у плані актуального членування відрізняється від інших мов фіксованим порядком слів. Це перш за все стосується присудка, його місця у реченні головному чи підрядному. Деякі мови, наприклад, іспанську, науковці відносять до мов із фіксованим місцем знаходження присудка на другому місці, та все ж допускається можливість зміни його позиції. Німецька мова відноситься багатьма авторами відразу до двох типів мов:

- 1) мова із фіксованим місцем знаходження присудка на *другому місці* та
- 2) мова із фіксованим місцем знаходження присудка на *останньому місці*.

Ми приєднуємося до думки М. Шрайбера та П. Айзенберга (P. Eisenberg) у тому, що німецька мова являє собою змішаний тип мов із положенням присудка на другому і останньому місцях у реченні.

З точки зору тема-рема-тичного членування у мовах обох типів порядок слідування «тема-рема» є немаркований, тобто не прив'язаний до певних умов. Порядок слідування «рема-тема» у обох мовах є маркованим або типовим для певних варіантів речення, особливо у розмовній мові [Schreiber 2004, 424]. Різниця полягає у використанні окремих структур. У німецькій мові, для якої як правило є типовим розташування присудка на другому місці у головному реченні, структура, де на першому місці стоїть присудок, а на другому підмет, є неможливою. Натомість у німецьких реченнях знаходимо заміну інверсії підмета: на перше місце замість присудка виходить

- 1) прислівник *Nun kann ich wohl gleich meine Sachen packen* [Vanderbeke 2000, 27] чи

- 2) формальний підмет *es*: *Es ist auch kein Wind gewesen* [Vanderbeke (Fehlende Teile) 1998, 42]. У цих випадках мова йде про вище згадувані лексичні засоби, до яких відносяться артиклі та частки.

Перший спосіб дає можливість зберегти інформаційну структуру, якщо підмет наголошений, і тим самим позначений як рема (фокус). Але цей варіант не завжди однозначно подається у письмових текстах, які допускають декілька виділень. При заміні першого місця розташування підмета іншим елементом збереження інформаційної структури навпаки забезпечується «серіалізацією» (Serialisierung – порядок слів і членів речення).

Речення з багатокомпонентною ремою мають нерівноцінне інформативне значення. Найбільш значущою для актуального членування при прямому порядку слів є остання рема.

На початку німецького речення може стояти і присудок, але це відбувається тоді, коли виконується стилістична функція, тобто це слугує експресивним засобом. Якщо у емфазі зустрічається іменний присудок, компонентами якого є прислівник, прикметник, прислівник або зв'язка, а також іменник і зв'язка, то речення починається з предикатива.

У таких випадках ми бачимо інверсійний порядок слів, емфатичну рему.

Verschwunden sind im Augenblick die Sterne [Röggal 2002, 67]

Komisch war die Situation [Vanderbeke (Fehlende Teile) 1998, 45]

На цих прикладах проілюстровано, що при емфазі підмет-тема та присудок-рема міняються місцями. Якщо присудок складається із двох частин, то його незмінна частина займає перше місце.

Дієслівний присудок на початку речення надає йому більшої експресивності

Rauchen wollte sie nicht mehr [Winkler 2004, 41]

Дієслівний присудок, що займає початкову позицію у реченні, використовується найчастіше у пасиві. Місце ж додатка перед присудком теж створює емфатичну рему. Початкову позицію може займати прямий додаток.

Einen Nachnamen hat sie nicht [Vanderbeke (Fehlende Teile) 1998, 30]

Емфатична рема також може створюватись початковим положенням додатку у непрямому відмінку або прийменниковим додатком.

Den neuen Studenten zeigte sie alles [Vanderbeke (Fehlende Teile) 1998, 44]

У німецькій мові порядок розташування прямого і непрямого додатка наступний: непрямий – прямий. Якщо порядок слідування додатків у мові, з якої перекладаємо, інший, то у німецькій мові на першому місці знаходиться означений (definit) додаток у знахідному відмінку, а на другому – неозначений (indefinit) у довальному: *Wir geben die Blumen einem Freund*. Завдяки співвіднесенню, ознаки «означений» і «тематичний» у мові виявляє себе наступний порядок: «тема (прямий додаток) – рема (непрямий додаток)» [Wolfgang Fleischer 2001, 426].

Що ж стосується місця знаходження обставини, то у німецькому реченні спочатку бачимо обставину часу, потім місця.

Експресивність може створюватись за рахунок висунення на перше місце обставини і одночасним використанням інверсії.

Mit offenem Mund und glasigen Augen starrte der Araber lange auf die schwarzgelbe Muräne [Winkler 2004, 71]

Емфатична рема може також створюватись постановкою другорядних членів речення у абсолютний кінець.

Eine Weile noch sehen wir zu, da steht eine schöne, sportliche, fantastische Frau. [Röggal 2002, 87]

Висновок: Граматичне членування речення впливає на актуальне, завдяки чому ми можемо спостерігати у німецькій мові декілька можливостей вираження емфатичної реми. У реченнях, де неозначений артикль виступає у якості теми, часто спосте-

рігається зворотній порядок слів. Як правило, він використовується при емфатичній ремі, де на першому місці розташовуються другорядні члени речення, формальний підмет чи частка, а також предикатив. Емфатична рема створюється також постановкою другорядних членів речення у кінець речення. Так як при прямому порядку слів рему виражає група присудка, то при зміні порядку слів для збереження актуального членування часто використовується пасивна конструкція, що забезпечує інверсію другорядних членів речення, а група присудка, тобто рема, залишається на своєму місці у кінці речення.

Дослідження таких способів вираження емфатичної реми можуть сприяти встановленню у подальших працях певних моделей актуального членування складнопідрядних речень.

1. *Роганова З. Е.* Перевод с русского языка на немецкий / З. Е. Роганова – М.: Высшая школа, 1971. – 207 с. 2. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова – Полтава: Довкілля, 2006. – 716. 3. *Шишкова Л. В.* Синтаксис современного немецкого языка / Л. В. Шишкова, Т. Ю. Смирнова. – М.: Академия, 2003. – 128 с. 4. *Birgit Vanderbeke.* Alberta empfängt einen Liebhaber / Vanderbeke Birgit. – Frankfurt / M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 2000. – 128 S. 5. *Birgit Vanderbeke.* Fehlende Teile / Vanderbeke Birgit. – Frankfurt / M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1998. – 112 S. 6. *Josef Winkler.* Natura morta / Winkler Josef. – Frankfurt / M.: Suhrkamp Verlag, 2004. – 110 S. 7. *Kathrin Röggal.* Irres Wetter / Röggal Kathrin. – Frankfurt / M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 2002. – 167 S. 8. *Michael Schreiber.* Thema-Rhema-Gliederung im Italienischen und Deutschen. Sprachvergleich und Übersetzungsverfahren. Translation zwischen Theorie und Praxis / Schreiber Michael // Forum translationswissenschaft. – 2004. – Bd2. – 423 – 427 S. 9. *Wolfgang Fleischer* (nrsg.). Kleine Enzyklopädie – deutsche Sprache / Fleischer Wolfgang. – Frankfurt / M. etc.: Lang, 2001. – 845 S.

Ярмиш Є. О., викл.

Київський національний лінгвістичний університет

ТОПОС НЬЮ-ЙОРКА ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В ТВОРЧОСТІ АРНОНА ГРЮНБЕРГА

Стаття присвячена аналізу проблеми формування індивідуальної історії в контексті топосу великого культурного та історичного центру – міста Нью-Йорка. Романи Арнона Грюнберга, представника молодшого покоління літературного постмодерну в Нідерландах, торкаються побудовання особистісного історичного наративу, що, за письменником, можливе за умови повернення до сімейної історії, вивчення власних коренів. Місто Нью-Йорк постає ключовим образом у творах «Святий Антоніо» (1998) та «Фантомний біль» (2001), де створює своєрідну контрасти

творенню власної історії протагоністів. Грюнберг по-новому актуалізує класичний концепт «американської мрії», що уможливило розширення аналітичного контексту обраних творів і дозволяє провести паралелі між пізньо-постмодерним та модерністським дискурсами. Велике місто в контексті творів Грюнберга можна інтерпретувати як символ відчуження, атомізації суспільства і, як наслідок, перетворення особистісного історичного наративу на імперсональний полі контекст, відкритий для інтерпретацій.

Ключові слова: топос, індивідуальна історія, сімейна історія, «американська мрія».

В статье рассматривается проблема формирования личностной истории в контексте одного из крупнейших центров мировой культуры и истории – Нью-Йорка. Арнон Грюнберг, представитель младшего поколения позднего литературного постмодернизма, в своем творчестве отстаивает новую концепцию индивидуальной истории, в основе которой – возвращение к традиционным семейным ценностям, писательский интерес к общественной жизни. Ключевым образом романов писателя «Святой Антонио» (1998) и «Фантомная боль» (2001) является Нью-Йорк, «чужой топос», который становится отправной точкой в истории иммигрантов, в силу различных причин связавших жизнь с городом. В этих произведениях автор обращается к классической формуле «американской мечты», что не только сообщает текстам мелодраматические интонации, но также позволяет расширить контекст исследования, сопоставив мировоззренческие принципы позднего постмодерна и модернистского периода. Большой город в контексте творчества А. Грюнберга символизирует отчуждение, утрату общности между людьми и, впоследствии, превращение личного исторического нарратива в имперсональную историю, открытую для множественных интерпретаций.

Ключевые слова: топос, индивидуальная история, семейная история «американская мечта».

The article focuses on the impersonalization of individual historical narrative in the context of New York as a large cultural center with an extremely rich history. The two works by Arnon Grunberg, one of the key representatives of the late postmodern literature in the Netherlands feature the atomization of society thus drawing parallels between the late postmodern and modernistic thoughts. The novels 'Saint Antonio' (1998) and 'The Phantom Pain' (2001) reveal the concept of 'American dream' which in these two works opposes the creation of truly personal historical narrative of the main characters. Grunberg's claim in his novels is getting back to one's roots and digging into the own family past, which forms the basis of one's individuality.

Key words: topos, personal history, family history, American dream.

Європейська художня проза кінця XX – початку XXI століття привертає увагу дослідників відходом від радикального стилістичного експериментування та зміною письменницької позиції в суспільному житті. Творчість представників світового по-

стмодерну по-новому актуалізує проблеми збереження індивідуальних цінностей в контексті ідеологічного наративу, здійснення людиною особистого цивілізаційного вибору, а також, що становить предмет даної розвідки, самоідентифікації особистості на перетині культурних та світоглядних систем. Реакція літераторів на визначні події в світі, їхнє активне соціальне життя, які в сучасній літературній науці дістали назву «соціальна ангажованість» (Т. Вассенс) [Vaessens 2009, 20], примусили як вітчизняних (А. Татаренко), так і зарубіжних літературознавців (Т. Вассенс, Х. Бремс) визначити літературний процес останніх тридцяти років як пізній постмодерн або пост-постмодерн [Татаренко 2010, 364; Brems 2006, 630; Vaessens 2009, 46 – 50]. Серед основних характеристик цього періоду – визнання необхідності соціальних зв'язків, критика автономізації письменника, пошук нової суспільної ідеї.

Нідерландська проза пізнього постмодерну тяжіє до соціальної та історичної «ангажованості». Для провідних письменників молодшого покоління в Нідерландах, як і для їхніх колег в інших країнах, творчою точкою відліку стали події 11 вересня 2001 року, які примусили американського філософа Ф. Фукуяму, автора концепції «кінця історії», поставити питання про новий початок світової історії (Has history restarted since September 11th?) [Fukuyama]. Трагедія 11 вересня не відобразилась безпосередньо у творчості молодших нідерландських авторів, передусім, Й. Звагермана та А. Грюнберга, залюблених у Нью-Йорк як втілення концепту американської культури, але, тим не менш, загострила проблему життя мультикультурного суспільства, яким є сучасні Нідерланди, актуалізувала відчуття історичної спорідненості Нью-Йорка й Амстердама, а також, спровокувала письменницький інтерес до феномену самовизначення мешканця великого міста, що виникає внаслідок підсвідомого отождолення себе з місцем проживання та особистого бачення великого міста, заснованого на асоціаціях та стереотипах як його корінних мешканців, так і тих, хто вирішив долучитись до його громадян.

Творчість Арнона Грюнберга (справжнє ім'я Арнон Яша Івс, нар. 1971), представника молодшої генерації літературного постмодерну в Нідерландах і наразі одного з найвідоміших представників національної літератури, можна вважати прикладом вже згаданої «письменницької ангажованості». В доробку Грюнберга шість романів та велика кількість новел, а також власна радіопрограма на амстердамському «Суботньому радіо» (Radio Zaterdag), блог у літературному Інтернет-журналі «Слово без кордонів» та безліч статей з приводу найрізноманітніших соціальних питань. Грюнберг, уродженець Амстердама та мешканець Нью-Йорка, в своїх текстах постає як своєрідний медіатор між двома в історичній перспективі нідерландськими містами. В центрі його творів, запропонованих до аналізу в цій статті – «Святий Антоніо» (1998) та «Фантомний біль» (2001), знаходяться феномени та концепти, що зумовлюють реценцію персонажами міського життя та сприйняття особистого «я» в його контексті.

Дія раннього, невеликого за обсягом роману Грюнберга «Святий Антоніо» (De heilige Antonio, 1998) відбувається в емігрантських районах Нью-Йорка – Брукліні, Квінсі, і частково – на Манхеттені, в діловому центрі міста. Протагоністи твору – молоді італійські іммігранти, брати Пауль і Тіто, наймають квартиру разом із матір'ю, яка колись нелегально вивезла їх з батьківщини. Хлопці мають дві історії – дім в

Італії, батько, якого вони намагаються, але ніяк не можуть пригадати, і життя в Нью-Йорку, де обидва працюють розносниками піци, вечорами відвідують уроки англійської та мріють розбагатіти. На одному з таких занять брати знайомляться з красунею хорваткою, в яку одразу закохуються. Почуття до дівчини висвітлює особливість самоідентифікації братів, що так само дається взнаки в композиції твору – вони сприймають себе як одне ціле, так, що часом важко зрозуміти, від чийого імені ведеться оповідь. Самоідентифікація Пауля і Тіто наражається на нездатність віднайти кожним із них свого «я», що має часом комічні, але загалом трагічні наслідки.

У «Святому Антонію» Грюнберг, на перший погляд, відтворив типову для творів на «нью-йоркську тематику» колізію «американської мрії». Пауль і Тіто, юнаки, історія яких іще не почалась, зображені письменником у дусі «Великого Гетсбі» Скотта Фіцджеральда – молодість, упертість, закоханість, бажання багатства і переходу в світ, де в людському голосі «дзвенять гроші». Як у найвідомішому творі американського модерніста, аналітика і критика «американської мрії», кульмінацією твору є вбивство – як Дезі Бьюкенен випадково вбиває коханку свого чоловіка, так і хорватська іммігрантка Крістіна так само скоює вбивство. Утім, схожість двох творів – американського та нідерландського – завершується сюжетними збігами та феноменом «American dream», що лежить у їх основі.

Якщо письменницьке кредо американського модерніста Фіцджеральда – відсторонення від філістерського суспільства з метою збереження особистої цілісності, то пізній нідерландський постмодерніст Грюнберг переконаний у хибності та небезпеці бажання відокремлення від інших. Письменник у молодому віці порвав із родиною, утім, серед проблем його найвідоміших романів важлива роль відводиться саме родинній історії та відчуттю сімейності героїв. Самосприйняття молодих італійців, особисте відчуття ними історії пов'язане з їхнім сімейним колом та міфом-мрією про завоювання Нью-Йорка. Їхня самоідентифікація – ототожнення себе з власним корінням – матір, національна приналежність, культурні традиції, сугестовані назвою твору (у день святого Антонія в Італії загадують бажання, що обов'язково повинні здійснитись) і одночасним прийняттям ідей та фантазмів міста мрії, на якому заснована нова історія двох юнаків. Ілюзорність стереотипів у романі Грюнберга співіснує з бажанням сталих життєвих принципів (нід. – *houvasten*), за якими особистість творить власну історію.

Феномен Нью-Йорку простежуємо так само в романі «Фантомний біль», що вийшов друком у 2001 році, невдовзі після подій 11 вересня. Протагоністами «Фантомного болю», як і в «Святому Антонію», є іммігранти, але родина Мельманів походить з Нідерландів, і, отже, за законами історичної справедливості, сприймається західноєвропейським читачем фактично як цілком автохтонна. Від протагоністів попереднього твору родина письменника Роберта Г. Мельмана відрізняється походженням, матеріальними статками та специфікою світовідчуття.

Концепт «американської мрії» закладений також у тексті «Фантомного болю». Мельман-письменник – взірць американського та великою мірою нідерландського працелюбного героя, що добивається слави та визнання своїм талантом і наполегливістю. Реалізована мрія протагоніста, однак, від самого початку несе в собі негативні

риси – в основу письменницького успіху Мельмана покладено батьківську трагедію (його довічна дискваліфікація Тенісною лігою), успіх книги породжує відчуження в родині самого автора і, що головне, величезні наклади роману та популярність у нью-йоркських читацьких колах дуже швидко знесилиють Мельмана як людину та творчу особистість, що на початку тексту «Фантомного болю» приводить його у стан, відомий як нестача творчої енергії або writer's block.

На відміну від персонажів «Святого Антоніо», які мріють завоювати Нью-Йорк, Роберт Г. Мельман мріє про втечу з міста. Реалізований як особистість, він страждає від творчого знесилення, яке достоту швидко розповсюджується також на його людські якості. Самоідентифікація Мельмана проблематизує складність розмежування між творчим та особистісним «я», підкорення однієї іпостасі іншій, що провокує поглинання індивідуальності героя та його поступове знецінення.

Нью-Йорк «Фантомного болю» є Нью-Йорком маскульту, таким, яким уявляє його собі аудиторія «мильних опер» та глянцевих журналів. Грюнберг веде майстерну гру зі стереотипними образами (дорогі лімузини, казино, вишукані сукні дружини Мельмана, обов'язковий «Старбакс», куди герої заходять за ковтком вранішньої кави), що комбінуються в романі і формують тло, на якому розігрується драма пошуку обдарованим та ексцентричним автором особистого «я». Якщо для бідних італійців Пауля й Тіто місто є метою, то Мельман вважає своєю задачею залишити блискучий гламурний Нью-Йорк, що занадто швидко «з'їдає» як його сімейний бюджет, та і його самого. Втеча на північ із майже незнайомою жінкою, несхожою на звиклу до світського життя Прекрасну принцесу (офіційну дружину Мельмана), для автора й читача означає можливість для письменника повернутись до власних природних начал і в такий спосіб побороти як творчу, так і особисту кризу. Грюнберг неначе підштовхує протагоніста свого твору до розмежування автентичної сутності зі штучно створеним для загального вжитку образом – Мельман-чоловік насолоджується стосунками із Ребеккою, «дівчиною, яка дуже соромиться своїх рук» [Грюнберг 2005, 131 – 132], а його творче начало вповні задовольняється зустріччю із літньою пані польського походження, яка переповідає йому незчисленні рецепти польсько-єврейської кухні, що врешті допомагає Мельману-письменнику позбутись «творчого блоку». Вийти зі стану творчого застою йому допомагає родинна, навіть інтимна річ – приготування їжі, що одразу викликає асоціації з обідом у сімейному колі, довірою та родинним теплом. Кухня для Грюнберга, як і для його персонажа, – елемент нового, оздоровчого наративу, який у художній літературі повинен прийти на зміну тотальній релятивізації людських проявів, типовий для літератури кінця 1960 – початку 1980-х рр. Утім, Мельману не вдається розмежувати прояви свого «я», його самовизначення не йде далі показної гламурності, від якої він сам страждає, але не може цьому зарадити. Зовнішня краса і звабливість нью-йоркського способу життя виявилась сильнішою.

Таким чином, виснуємо, що два проаналізовані твори є проявами змін у світовідчутті представників пізнього літературного постмодерну. Центральною темою творчості Арнона Грюнберга є віднайдення механізмів подолання всезагального відчуження, суспільної атомізації та відчуття поступової втрати життєвих цінностей. Передумовою формування особистісної історії, за письменником, є безперервний,

часом конфліктний діалог із власним корінням та напрацювання власного досвіду, що складається, зокрема, з засвоєння характерних рис топосів місць проживання, занурення в їхню історію.

1. Грюнберг, Арнон. Фантомная боль. Роман. – Пер. с нидерланд. – М.: «Фантом-Пресс», 2005. – 480 с. 2. Татаренко, Алла. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури) : монографія. – Львів: ПАІС, 2010. – 540 с. 3. *Brems, Hugo*. Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur (1945 – 1995). – Amsterdam, uitgeverij Bert Bakker, 2009. – 760 p. 4. *Fukuyama, Francis*. Has History Restarted Since September 11th? – електронний ресурс. Режим доступу: [http://evans-experientialism.freewebspace.com/fukujama02.htm] 5. *Grunberg, Arnon*. De heilige Antonio. CNPB. Een uitgave van de stichting collectieve propaganda van het Nederlandse boek ter gelegenheid van de Boekenweek 1998. Amsterdam, 1998. – 96 p. 6. *Vaessens, Thomas*. De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement/ Thomas Vaessens. – Uitgeverij VANTILT, Amsterdam, 2009. – 256 p.

Яценко Т.В., здобувач,
Чернівецький національний університет

ПОНЯТІЙНА ОСНОВА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОПОЗИЦІЇ GOOD-BAD (на основі роману к. Паоліні «Ерагон»)

Дана стаття присвячена дослідженню етичної понятійної основи концептів GOOD-BAD та аналізу основних когнітивних характеристик вживання даних понять у дитячому романі-фентезі.

Ключові слова: етика, концепт, опозиція, універсалія.

Данная статья посвящена исследованию этической понятийной основы концептов GOOD-BAD и анализу основных когнитивных характеристик употребления данных понятий в детском романе-фэнтези.

Ключевые слова: этика, концепт, оппозиция, универсалия.

The present article deals with the research of the ethic fundamental basis of the concepts GOOD-BAD and the investigation of the main cognitive usage characteristics of the given notions in the children's science fiction.

Key Words: ethic, concept, opposition, universals.

Складовою частиною кожної концептосфери є етичні концепти: «Правда», «Брехня», «Бог», «Віра», «Благо», «Добро» тощо. Більшість з них є оцінними та вступають у відносини опозиції, однією із найважливіших таких опозицій є концепти GOOD та

BAD. Вербальна об'єктивація даної концептуальної опозиції в межах дитячої літератури ще не була предметом дослідження сучасних вітчизняних когнітивістів і тому є актуальною для сьогодення, оскільки саме дитяча література стає однією із основних складових моральних поглядів сучасних дітей.

Основною метою даної статті є виявлення понятійної бази двох етичних концептів на основі лексикографічних джерел та досліджень, присвячених даним концептам.

Добро і зло – є фундаментальними поняттями етики. Крізь них проявляється першочерговий, базисний і універсальний рівень етичної сфери, яка є невід'ємною частиною життєдіяльності людини. Для традиційного суспільства характерним є «високий ступінь регламентації всього життєвого устрою: суворо регламентована (і ритуалізована) робота, відносини статей, сімейні та соціальні ролі, простір, їжа, мовна поведінка, ставлення до тварин тощо» [Толстая 2000, 373]. За словами Г.І. Берестнева, ця сфера «утворюється на основі ... якісної оцінки дійсності за ознаками «хороший – поганий... і належить до сфери діяльності як потенційне до актуального, внутрішнє до зовнішнього» [Берестнев 1999, 99]. Регламентації у вигляді заборон і приписів існують в усній традиції. «Про моральний світогляд ... етносу говорить сам етнос, причому на несвідомому мовному рівні, який можна вважати найбільш об'єктивним і неупередженим засобом самооцінки» [Харітонов 1997, 13].

Добро і зло, представляючи етичну сферу, розподіляють її навпіл та заповнюють без залишку [Берестнев 1999]. Усі інші етичні уявлення пов'язані з даними поняттями. У широкому значенні добро та зло позначають позитивні та негативні цінності загалом: *хороший* означає просто «добрий», *злий* – «поганий».

Енциклопедичні словники вказують на моральний аспект добра і зла, у їх визначенні містяться протилежні ознаки:

GOOD – «це основна моральна цінність. Добро не є «добром стосовно чого-небудь»; воно не є «вищим благом», щось, що може бути порівняним, проста позитивність» [Concise Oxford Dictionary 2008, 513]. *BAD* – «1) протилежність добра; від розуміння зла залежить також і визначення поняття добра... 2) те, що сприймається як перешкода для життя, що знищує його або, те, що забезпечує деяку цінність, те, що викликає дисгармонію» [Concise Oxford Dictionary 2008, 75].

Добро – «одне з найбільш загальних понять моральної свідомості і одна з найважливіших категорій етики. Разом зі своєю протилежністю – *злом* добро є найбільш узагальненою формою розмежування і протиставлення морального і аморального, того, що має позитивне і негативне моральне значення, те, що відповідає змісту вимог моральності, і те, що суперечить їм...» [Етика: Енцикл. словарь 1981, 73]. *Зло* – «категорія етики, яка за своїм змістом, є протилежністю добру і поняттю моральної свідомості, яке слугує найбільш узагальненим вираженням уявлення про аморальне або таке, яке суперечить вимогам моралі і заслуговує осуду, а також є загальною абстрактною характеристикою негативних моральних якостей...» [Етика: Енцикл. словарь 1981, 73].

В іншому словнику по етиці дається більш докладне визначення етичних категорій через співвідношення їх із благом і цінностями (для добра) і вказівка на негативні стани і діяльність (для зла). При цьому перелік складових зла більш широкий:

Добро – «у широкому значенні слова, як благо, позначає, по-перше, ціннісне уявлення, яке відображає позитивне значення чого-небудь у його порівнянні з певним стандартом, по-друге, сам цей стандарт. У розмовній мові слово «добро» вживається для позначення найрізноманітніших благ» [Етика 2001, 113]. *Зло* — «протилежність добра і блага; універсалія культури, основна для моралі і етики. Вона охоплює негативні стани людини: старіння, хвороба, смерть, убогість, приниженість, — і сили, які викликають ці стани: природні стихії, суспільні умови, діяльність людей. Поняття морального зла визначає те, чому протидіє мораль, що вона прагне усунути і виправити: почуття, погляди, наміри, вчинки, якості, характери [Там же, 154].

Отже, через ідеї добра і зла людина оцінює соціальні відносини і дії інших людей.

З релігійної точки зору добро являє собою шлях до абсолютного добра — до Божества, зло є відмовою від Божества. Крім того, добро пов'язане з поняттям краси, з тим, що нам подобається: «*Добро...* порівн. з *dabsnus* - гарний, *zdabiti* - прикрашати, *pasidaboti* – подобатися ...» [Повний церковно-слов'янський словник 1993, 965]. Зло – з лихом і гріхом: «1. лихо; 2. гріх» [Там же, 203].

Таким чином, дані поняття у всіх словниках розглядаються як найбільш загальні поняття моралі, полярні характеристики людського світу (опозиція підкреслюється вже у визначенні), протилежні і взаємозалежні, як такі, що володіють великим ступенем абстрактності. Поняття «позбавлені наукової обмеженості і необхідної повноти» [Саби́ров 1992, 5] і, як більшість оцінних слів, «не містять у своєму значенні суворих критеріїв, які дозволяють визначити, які об'єкти відповідають даним оцінкам, а які – ні» [Селиверстова 2001, 303].

Н.Д. Арутюнова відносить ці поняття до оцінних предикатів, відзначаючи, що в них «поєднуються аксіологічний і етичний аспекти» [Арутюнова 1999, 132-136].

Усередині ж опозиції GOOD-BAD виділяються більш приватні опозиції: творити – руйнувати, гармонія – руйнування, життя – смерть, горе – щастя тощо.

Будучи поняттями універсальними, наднаціональними, добро і зло мають своє специфічне відображення і у народній культурі, а, відповідно, оскільки «в душі кожної людини знаходиться мініатюрний портрет його народу» (Густав Фрейтаг), то вони закладені і у свідомості кожної людини. Енциклопедичний словник «Слов'янські стародавності» відзначає, що добро і зло - «етичні та аксіологічні категорії, які у традиційній народній культурі виражаються в протиставленні сприятливих і несприятливих (шкідливих) для колективу та індивіда явищах, *щастя – нещастя, удачі – невдачі, свого – чужого, правого – лівого* тощо». Джерела дуалістичних уявлень про добро і зло походять з дохристиянського періоду і пов'язані із протиставленнями добрих і злих божеств (Білобога та Чорнобога).

Англійський філософ Дж. Мур відзначав, що добро принципове невизначене, а всі етики у своїх дефініціях визначають не саме добро, а лише окремі його види, окремі різновиди, тобто «певну річ, яка лише має властивість «бути доброю», але не тотожна добру самому по собі» [Цит. за: Максимов 1997, 17]. Філософ говорить про невовимість, неприступність добра для «звичного», «емпіричного пізнання»: добро не піддається визначенню через що-небудь інше, і вловити його можна лише інтуїтивно.

Об'єктивна характеристика зла ділиться на формальну і змістовну. З формальної точки зору зло визначається як будь-яка діяльність, яка суперечить прийнятим у даній культурі нормам моралі; зі змістовної – діяльність, яка має негативне значення для інших людей або самого діючого суб'єкта: зло заподіює матеріальний або духовний збиток, викликає страждання та інші негативні почуття (гнів, біль, страх, образ тощо) [Етика 2001, 154]. У свідомості людей ці переживання опредмечувались, пов'язувалися з образами вогню, бруду і навіть персоніфікувалися в дивовижних демонічних істотах. Зло осмислюється синтетично – через тотальні образи, які вбирають у себе всі види руйнувань і шкоди (наприклад, образ Сатани в християнстві), і аналітично – через окремі якості – пороки (жорстокість, брехливість тощо).

Важливим є те, що доброю і злою є й сама людина як цілеспрямовано діюча істота. Однак моральну оцінку не можна поширювати на людину в цілому, оцінювати можна риси її характеру або конкретні вчинки. Людина однаково здатна на добро і зло. Етично цінним («добрим») є вчинок того, хто віддає перевагу добру над злом у будь-якій конкретній ситуації.

Як людська якість добро, тобто *доброта*, виявляється у милосерді, любові, а зло, тобто *злостивість*, — у ворожості, насильстві. Таким чином, залежно від того, що саме піддається оцінці (вчинок, моральна якість особистості, взаємини людей, стан суспільства у цілому), поняття добра і зла здобувають форми більш конкретних понять – чесності, справедливості або ж несправедливості, жорстокості тощо.

Добро і зло мають свою специфіку: з одного боку, полярність; з іншого боку, взаємозумовленість, взаємозалежність, здатність до взаємопереходу з одного у інше; співвіднесеність з ідеалом; мінливість, обумовлену культурою і епохою; ціннісну і аксіологічну функцію; здатність до вільного вибору людиною шляху добра чи зла.

Таким чином, добро і зло взаємозумовлені і пізнаються в єдності, одне через інше. З іншого боку, вони пов'язані тим, що взаємно заперечують один одного. Людина розпізнає зло, тому що має певні уявлення про добро, і навпаки, цінує добро, пізнавши зло.

Взаємообумовленість і взаємозалежність добра і зла в мові можна проілюструвати за допомогою класифікаційного графу, за допомогою якого були проведені дослідження В.А. Карпова і Н.Ю. Моспанової. Залучення до аналізу математичного класифікатора дозволило дослідникам досягти точності в описі системи, виявити підсистеми і їх зв'язку в складі системної опозиції концептів GOOD і BAD (мова в статисті); простежити шляхи розвитку системи через взаємодію підсистем (мова в динаміці).

При заданих двох ознаках *добро* і *зло* у графічній побудові Н.Ю. Моспанова виокремила чотири взаємозалежних системи, які надалі були наповнені аналізованим матеріалом. Дослідниця викремила зону спільних ознак, окремі зони специфічних ознак для обидвох концептів та зону лексем, які не стосуються даних характеристик взагалі. Таким чином, вона отримала «системний опис взаємозв'язку добра і зла», а також зробила висновок що «є зона спільності, неподільності концептів; є своєрідний «фон», незалежний від оцінок з точки зору добра і зла, але у той же час «продовжуючий» як підсистему концепту «Добро», так і підсистему концепту «Зло», із

чого впливає відкритість, динамічність системи опозиції концептів «Добро» і «Зло» [Моспанова 2006, 26].

Дослідниця наголошує, що «категорії добра і зла мають властивість переходу однієї в іншу», що є важливим для розгляду сфер перетину членів концептуальної опозиції [Моспанова 2006, 26]. Цей перехід може відбуватися за порушення норми, за переосмислення реальності, при характеристиці персонажу.

У загальному вигляді специфіку добра і зла за даними тлумачних словників російської мови у дослідженні представлено наступним чином:

Добро: моральна цінність, протилежність зла, позитивне, творення, життя, благо, гармонія, розвиток, норма, божество, матеріальний достаток; Зло: аморальне, протилежність добра, негативне, руйнування, загроза для життя, лихо, горе, дисгармонія, знищення, відмова від Божества [Моспанова 2006, 26].

Усе це підкреслює взаємозв'язок і опозиційність досліджуваних сутностей. Понятійні категорії GOOD і BAD найвищою мірою релевантні для носіїв англійської мови. Факт наявності слів GOOD і BAD в англійській мові вказує на присутність відповідних концептів у концептосферах даних культур. Аналіз концептів припускає звернення до світогляду людини, тому що дані концепти лежать у основі світогляду і тому певною мірою будують особистість.

Російська дослідниця Березжкова Д.В. одним із висновків ставить аксіому про те, що для ментальності сучасних британців властива «орієнтація на досягнення компромісу», внаслідок чого загальні моральні цінності є матеріалізованими. Дана теза є вірною, підтвердження чому можна знайти у досліджуваних творах. Лексема GOOD, внаслідок граматичних змін, у багатьох випадках вживається для позначення саме матеріальних цінностей: *Should I just hand you the **goods** without charge? Besides," he said abruptly, "it's late. [Paolini 2003, 12]. He walked from one booth to another, evaluating the **goods** with a buyer's eye, despite his meager supply of coins [Paolini 2003, 23].* Таким чином відбувається десемантизація ключового поняття добра, як етично культурної домінанти та відбувається перехід до практичної оцінки явищ: *The hot food felt **good** after hours of standing in the snow [Paolini 2003, 23]. All the meat he had left was gone, but the hut was intact, and tufts of feathers littered the floor. **Good**. It can get its own food [Paolini 2003, 33]. Get on with the story. That's always what you were **good** at," said Jeod impatiently [Paolini 2003, 137].*

В той же час вербалізація концепту BAD є значно меншою (1 до 3), внаслідок фактичних життєвих установок позитивного життя, які беруть свій початок в ідеологічних джерелах загального політичного життя даного мовного соціуму: *"Not **bad** for your first time," said Brom [Paolini 2003, 113]. No, it's not as **bad** as I thought. It's worse! Saphira told me you had talked with the Urgals, but she didn't mention this [Paolini 2003, 179]. "It's not that **bad**," objected Brom [Paolini 2003, 197].*

Отже, в основу даного дослідження покладене наше уявлення про те, що розглянуті концепти GOOD і BAD універсальні, вербалізуються у всіх природних мовах, однак специфічні для тієї або іншої культури.

Будь-яку культуру можна описати, кризь призму лінгвістичної моделі через «ключові слова», які втілюють у собі ключові для даного суспільства концепти. У вживан-

ні таких слів, як борг, обов'язок, провина, виправдання, совість, гарний, правильний і т.п., можна шукати ключ до етичних подань того або іншого народу.

Вивчення характеристик морально-оцінних категорій GOOD і BAD і аналіз вербальних репрезентантів «вічних» концептів GOOD і BAD, представлених сучасними носіями англійської мови. Це ті причини, які спонукали вдатися до дослідження змісту концептів GOOD і BAD, представлених у концептосфері носіїв англійської мови, а потім провести лінгвокогнітивний аналіз із метою виявлення національної специфіки змісту концептів і виявлення подібності і розходження семантичного змісту цих концептів.

Виявленню змісту концептів GOOD і BAD і опису їхньої структури через лінгвокогнітивний експеримент присвячений II розділ нашої роботи, у якому докладно викладаються і аналізуються результати, що дозволяють, на наш погляд, цілком обґрунтовано судити про розходження і збіги у вербальних характеристиках – оцінках носіїв англійської мови даних понять GOOD і BAD.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д.Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с. – (Першотвір). 2. Берестнев Г.И. Иконичность добра и зла / Г.И.Берестнев // Вопросы языкознания. – 1999. – №4. – С. 99-113. 3. Максимов Л.В. О дефинициях добра: логико-методологический анализ / Л.В.Максимов // Логический анализ: языки этики. – М., 1997. – С. 17-30. 4. Моспанова Н.Ю. Концептуальная оппозиция «Добро – Зло» в фольклорной языковой картине мира: на материале русский народный сказок : Дис. ... канд. филол. наук. – М.: РГБ, 2005. – 265 с. 5. Полный церковно-славянский словарь. // Укл. Г.Дьяченко. – М.: Издательский отдел московского патриархата, 1993. 6. Сабиров В.Ш. Два лика зла: (Размышления русских мыслителей о добре и зле) / В.Ш Сабиров. – М.: Знание, 1992. – 62 с. 7. Словарь по этике / Під ред. І.С.Кона. - М., 1981. – 398 с. 8. Толстая С.М. Этнолингвистика и фольклор / С.М. Толстая // Наука фольклоре сегодня: Междисциплинарные взаимодействия. – М.: Наука, 1998. – С.37–39. 9. Харитонов В.И. Концептуальный анализ фольклорной лексики, характеризующей нравственный мир русского человека: Автореф. дис... канд. филол. наук / В.И. Харитонов. – Белгород. – 17 с. 10. Этика: Энцикл. словарь / Під ред. Р.Г.Апресьяна и А.А.Гусейнова. – М.: Гардарики, 2001. – 629 с. 11. Concise Oxford Dictionary / Укл. К. Каванах. – Oxford Univesity Press. – 2001. – 1560 p. 12. Paolini C. Eragon / Christofer Paolini. – Library of Congress Cataloging-in-Publication Data. – 2003. – 371 p.

ПАСОДОБЛЬ ТА ЙОГО ІМПЛІКАЦІЇ В РОМАНІ ВІСЕНТЕ БЛАСКО ІБАНЬЕСА «КРОВ І ПІСОК»

У статті було розглянуто інтермедіальний складник роману Вісенте Бласко Ібаньеса «Кров і пісок» на основі музичних імплікацій в літературний текст. Особливу увагу було приділено ритміко-музичному складнику

Ключові слова: інтермедіальність, пасодобль, ритмічний малюнок, лад, мелодика, динаміка, пальмас, халео.

В статті рассмотрена интермедialность составляющая романа Висенте Бласко Ибаньеса «Кровь и песок» на основе музыкальных импликаций в литературный текст. Особенное внимание уделено ритмико-мелодической составляющей.

Ключевые слова: интермедialность, пасодобль, ритмический рисунок, лад, мелодика, динамика, пальмас, халео.

This article illustrates the intermediality aspect of the novel «Blood And Sand» by Vicente Blasco Ibáñez on the basis of the music implications in the text. The special attention was paid to rhythmical and melodic patterns.

Key words: intermediality, paso doble, rhythmical pattern, tonality, melodic pattern, dynamics, palmas, jaleo.

Література — словесне мистецтво, проте його художня мова не вичерпується вербальним рівнем, адже хоча зміст і виражається словесними засобами, проте не зводиться лише до словесного вираження. Композиція твору, його ритміка й інтонація, метафори й символи, несуть за собою певний надсловесний зміст, що виявляє зв'язок, семантичні й чуттєві відповідності з мовами інших мистецтв, які виражаються іншими засобами. Хоча література поступається музиці в емоційній насиченості, вона, на відміну від останньої, є універсальною, більш узагальненою та абстрагованою у відтворенні чуттєвої реальності, і здатна охопити всі сфери буття.

Ритміко-музичний складник був провідним для розвитку літератури, яка досить часто значною мірою навіть підпорядковувалася йому, адже цей складник був включений у ритуал чи обряд, хід якого залежав від відповідної ритмічної організації. Таким чином, зазначає Дмитро Наливайко, “відповідно підвищеного значення набував сугестивно евокативний потенціал слова, його здатність безпосередньо впливати на почуття, викликати емоційні та душевні стани” [Наливайко 2006, 22].

Стівен Пол Шер пропонує класифікувати твори на основі музично-літературних інтерференцій, розділяючи їх на “мовну музику” (word music), метою якої є поетична імітація музичного звучання та “словесну музику” (verbal music). Аналіз першої передбачає дослідження інтонацій прози та поезії, зокрема мелодизації, модуляції та

ритмічної організації тексту, в той час як друга зосереджується на словесному описі вигаданого або реально існуючого музичного твору [Scher 1970, 153-6].

На думку О.М. Азначєєвої твори початку ХХ століття являють собою приклад інтермедіальних завдяки тому, що “було розмито каркас сюжету, що ще нещодавно здавався непорушним і передбачав, як правило, фабульний розвиток, і, щонайменше, єдність часового потоку. На місце цього прийшов симфонізм для роману та музичний устрій для прози загалом, з одного боку, зближуючий поетичну композицію з віршовою, а з другого – саму прозу з музикою” [Азначєєва 1994, 13].

Корида та пасодобль є своєрідними візитівками іспанської культури. Адже завдяки своїй експресивності та оригінальності не лише справляють велике враження на представників інших культур. Окрім того, що вони мають багату та яскраву історію становлення, вони також є віддзеркаленням глибинного світосприйняття іспанського народу, його розуміння життя та смерті. Ці два мистецтва, неодноразово зображенні в літературі, самі по собі є інтермедіальними, нерозривно пов’язаними між собою. Існування одного з них вже неможливо уявити без іншого.

Звучання пасодоблю плавно перетікає у змалювання кориди як на асоціативному рівні, так і на практичному, адже корада як дійство супроводжується урочистою та традиційною музикою пасодоблю. Співвідношення та зв’язки між цими двома своєрідними видами мистецтв становлять великий інтерес для дослідження, а їх прояви на писемному словесному рівні, виражені в літературній спадщині іспанського народу, є ще цікавішими з точки зору дослідження тенденцій сучасної літератури.

Музична інтермедіальність твору Бласко Ібаньєса є безсумнівною. Вона підтверджується багатьма музичними адаптаціями та потрактуваннями. Однією з перших була *Zarzuela en un Acto* (одноактна сарсуела) поставлена у Мадриді у 1911 році. Сарсуела — специфічно іспанський лірико-драматичний жанр, у якому винахідливо пов’язані між собою театральне мовлення та співи, що дуже нагадують сучасну оперету. Саме діалог словесного та музичного жанру, яким насичена сарсуела, дає можливість якомога ближче наблизитися до відображення дійсності, адже без апелювання до глибинного сприйняття музики та асоціацій з нею “жоден актор, жодна драма не можуть передати й крихти того незвичного потрясіння, яке заволодіває душою та тисне кривавою дійсністю” [Боткин 1976, 66].

Пасодобль вперше було виконано у 1920 році у Франції, що пояснює той факт, що велика кількість кроків та рухів танцю мають французькі назви. Існує також теорія, що цей танець має своє коріння у французькому *paso redoble* – марші з темпом 2/4, який налічує приблизно 130 кроків у хвилину, що за темпом і ритмікою нагадує скоріше біг. Проте ритуал виконання цього танцю був відомий вже у ХVІІІ сторіччі.

Назва *paso doble* походить від іспанського “подвійний крок”, який відображає природу кроків у ритмі 2/6 чи 2/4, де кожний другий крок підкреслено. В Іспанії цей танець також відомий під назвою “*El Soleo*” (від *solear* – виставляти на сонце).

Для хореографії танцю характерні три музичні акценти, що дещо співпадає з “*España cañi*” (дослівно “циганська Іспанія” – чи не найвідоміша мелодія пасодоблю, яка була написана 1925 року Паскуалем Маркіна Нарро). Перший акцент складається з двох частин (чотири з половиною та шість з половиною вісімок) – фанфари, що спо-

віщають про початок кориди, та парад учасників. Другий акцент (вісім з половиною вісімок) – битва між тореадором та биком, і третій акцент – перемога матадора над биком [Диниц 2004, 30].

Кожен рух танцю імітує певні рухи тореро під час кориди, зокрема *la veronica*, *gaonera*, *gonda* тощо, а також природні рухи, які отримали назву вже як кроки танцю: *сюр пляс* (переступання з ноги на ногу), *екар* (ухиляння) тощо.

Ритм — один з трьох основних елементів музики (поряд з мелодією та гармонією), який виражається в чергуванні співвідношення та групуванні звуків та пауз різноманітної протяжності [Юцевич 1988, 156]. Можна стверджувати, що кожний твір, як музичний, так і літературний має ритмічний малюнок, тобто певний порядок групування частин (у музиці — долей чи самих тактів), послідовність появи певних виразів та фраз (у музиці — звуків та звукових пасажів), які не прив'язані до мелодійного малюнка, що являє собою основний задум твору.

Ритмічний малюнок твору “Кров і пісок” Вісенте Бласко Ібаньєса також неможна назвати рівним, проте він є досить чітким. Дещо рвані та різкі лінії повороту сюжету створюють атмосферу неабиякої напруженості, обумовленою повною невизначеністю долі головного героя.

Дуже велика увага приділяється деталям, навіть незначний персонаж або його вчинок теоретично може вплинути на результат кориди. Так згадка старої жінки про смерть сина розцінюється матадором як надзвичайно поганий знак:

“Перед самою коридою прийти нагадати йому про бідлашного Лечугеро, давнього товариша, якого бик штрикнув рогом у серце — і той помер прямо на його очах, на арені містечка Леобріха, коли вони виступали там удвох як новієро! Стара віщунка лиха!” [Ібаньєс 1980, 282].

Хоча подібні відступи призводять до порушення ритмічного ряду твору, вони також допомагають створити гнітючий настрій, що майже межує з приреченістю, адже десь у глибині душі Хуан Гальярдо вже знає, як закінчиться його життя.

Не бажаючи визнавати очевидність, матадор ніби переносить провину на інших: на стару тітку Долорес, свого слугу Гарабато, який приніс йому костюм червоного кольору, на похоронну процесію, що перетинає шлях куадрильї матадора на шляху до ари тощо. Включення зображення руху похоронної процесії додає різноманітності барвам ритміко-мелодійного складника твору, в якому переважають пасодобль та пальмас фламенко.

Завдяки розміреності граве реквієму не лише створюється певна вставна мелодія. Реквієм — траурна заупокійна меса, яка присвячується пам'яті загиблих і є традиційною для католицької церкви. Завдяки включенню її до мелодики твору презентується інтерлюдія, яка з певною періодичністю є наскрізною в творі і починається роздумами про смерть:

“... його, як завжди охотила гнітюча тривога, якийсь первісний страх. Він почував себе геть розбитим, наче на нього навалилася вся втома...” [Ібаньєс 1980, 284]

Іншим прикладом визнання власної незначущості та залежності героя від обставин можна вважати наскрізне мізерере (католицьке молитва на текст 51-ого псалма *Miserere mei Deus*), подане автором у вигляді молитв головного героя та його друзів-

ни святим заступникам. Звучання цих епізодів, особливо наприкінці твору, просякнуте невідворотною приреченістю та глибоким жалем: ані власні прохання героя, ані мовчазне заступництво та постійні молитви Кармен не можуть відвернути останній удар долі.

Одразу ж після повільного споглядання автор переходить до рішучого, швидкого та дещо нервового алегро, яке найчастіше представлено в творі описом якоїсь активної дії героя:

“Він ходив по комнаті нервовими кроками. Спинявся, тупо дивився на якусь річ із свого спорядження, і знову падав у крісло, мов підкошений раптовим нападом слабості.” [Ібаньєс 1980, 284]

Автор також постійно змінює лад і переходить від мажору до мінору. Слід зазначити, що подібні переходи автор майстерно здійснює в одній фразі, одному реченні:

“Гальярдо відштовхнув жінку, але та з легковажністю пташки вже забула про своє горе і голосно та весело заходилася вихвалити хоробрих хлопців, мужніх тореро...” [Ібаньєс 1980, 282]

“Коли Гальярдо опинився сам у своєму номері, де й поділося веселе збудження, викликане в ньому навалою шанувальників.” [Ібаньєс 1980, 284]

Наявна в творі й спокійна та світла мелодика сільських народних пісень Іспанії, яким властива гнучкість ладу, багатство орнаментики та хроматизму. У тексті твору це відображається у мирному змалюванні сцен у маєтку Рінконада.

В.П. Боткін у “Листах про Іспанію” називає кориду “бігом биків”, що не є випадковим співпадінням як по відношенню до ритміки дійства, так і по відношенню до висвітлення події на лексичному рівні. Іменник *corrida* утворено від дієслова *correr* “бігти”, й темп самої події, як і темп танцю, можна порівняти з поступовим наближенням великої кількості биків.

Ритм бігу підтримується також і тим, що під час танцю на кожен рахунок виконавцями робиться один чи більше рухів, що характерно для ритмічного поділу (поділ ритмічної одиниці на рівні частини — дві та більше). У музичному плані ритміка та темп бігу надзвичайно яскраво виражені в басовій мелодії одного з найвідоміших пасодоблів Іспанії — *España Cañí*.

Проте в творі біжать не тільки бики, біжить і сам герой, постійно переїзджаючи з міста до міста. Темп його мандрівки постійно прискорюється, але й водночас є елементи уповільнення:

“... Гальярдо не знав спочинку: мандрував від арени до арени, вбиваючи биків. А як наставали серпень і вересень, йому доводилося щонаочі трястися в поїзді, і щодня виступати.” [Ібаньєс 1980, 280]

З першої глави, коли описується підготовка Хуана Гальярдо до кориди читач може відчутти поступове сповільнення темпу оповіді, її розміреність, яка характерна для музичного раллентандо (поступове сповільнення головного темпу) та рітердандо (плавне сповільнення певної частини музичного речення). Проводячи ці паралелі раллентандо відображає скрупульозні та розмірені приготування головного героя, в яких йому допомагає Гарабато, а яскравим прикладом паралелі рітерандо можна вважати згадки про готель, який представляє спогади головного героя (“У дні кориди він

любив поснідати якомога раніше...”, “Вже двічі йому доводилося залишатися тут надовго...”), або постійне введення автором персонажів-перешкод (“Крики старої та її підлесливі вихвалення насмішили всю обслугу готелю і зламали сувору заборону, яка утримувала під дверима на вулиці юрмисько цікавих та волоцюг, що збіглися подивитися на тореро”), які ще більше уповільнюють неспішний крок Гальярдо до кориди. Подібне замріяне та віддалене відсторонення й є віддзеркаленням рітерандо, яке з італійської можна перекласти як “уповільнення, затримка”.

Перед початком кориди автор бере так званий ауфтакт (диригентський замах перед вступом, який має на меті показ вдиху перед атакою – початком звуку), змалювавши відчуття матадора підчас тривожних хвилин очікування:

“Як нестерпно повільно тягнувся час! Йому здавалися нескінченними ці години непевності, найнеприємніші в його ремеслі, коли з глибини душі піднімався невиразний страх і тореро починав сумніватися у своїх силах.”

Згодом автор ніби виправдовується за подібну затримку: “... треба добре відпочити, щоб почувати себе бадьорим та spritним.” [Ібаньєс 1980, 280]

З перших речень твору можна спостерігати ритміку пальмас (досл. долоні). Пальмас — це характерний для фламенко, й частково для пасодобля, акомпанемент, який виражається у певному виді ляскання в долоні (глухі та дзвінкі оплески). Пальмас слугують для створення ритму та темпу — так званий *compás*. Він є чітким, рівним і незмінним. Тому якщо пасодобль або фламенко виконуються “а компас” (а *compás*), то вважається, що вони виконуються відповідно до ритму та кадансу (1. мелодичний або гармонічний зворот, який завершує музичний твір або певну його частину і встановлює певну тональність; 2. вільна імпровізація віртуозного характеру) відповідного стилю. Найпоширенішим є виконання у супроводі гітари, проте існує також виконання “а пало секо” (а *palo seco*) — виконання без акомпанементу гітари.

Одним з найбільш відомих є рахунок *alegrías* (alegrías) до дванадцяти та його скорочена версія до десяти, де сильніші долі виділяються на рахунок три, шість, вісім і десять. Алегріас — це досить веселий танець, появу якого дуже часто пов’язують з допомогою визволення Кадісу від облоги військ Наполеона. Саме у ритмі алегріас починає оповідь Бласко Ібаньєс:

Como todos los días de corrida... (Як і завжди в дні кориди...)

Le gustaba en los días de corrida... (У дні кориди він любив...) [1, с. 9]

Вісенте Бласко Ібаньєс вчинив у кращих традиціях музики, задавши, за допомогою ритму пальмас, ритм усього твору з самого початку, адже наведені вище цитати відкривають твір. Ми також бачимо сольну партію, яка є наскрізною. Саме Хуан Гальярдо задає ритм, компас, на який візерунчасто накладаються епізоди життя інших людей: відвідувачів, шанувальників, родичей.

Про роль пальмас свідчить й постійні згадки про оплески в тексті. Вони поряд із цоканням копит відображають малюнок музики, слідуючи якому можна танцювати. Запальна ритміка дійства робить можливим творення танцю без мелодії як такої. На початку твору оплески звучать у швидкому та поживавленому темпі *allegro* (швидко, весело):

“Невиразне мелодійне гудіння наростало, аж доки загриміло веселою бадьорою музикою, тріумфальним маршем дзвінкої міді, від якого руки самі стали ритмічно розгойдуватись, а ноги зрушили з місця.”

Передача звукопису є однією з найбільш складних задач у творі, адже важливо максимально точно відобразити не лише темп та рух музики, але й світові асоціації тембрів, регістрів, висотного положення окремих звуків, акордів, переходів, тональностей тощо. Головним стає не бездоганне відтворення зовнішніх ознак, а передача вражень та відчуттів, які це явище викликає. Так через пальмас та труби, автор виводить читача до привітного маршу тореадорів:

“І тореадори кліпаючи від яскравого світла, вийшли з тіні на сонце...”

Поліфонічність пальмас у творі несе за собою також і ритмічне навантаження, бо оплески глядачів, хоча й іноді виходять на перший план, загалом відіграють функцію басової основи — найнижчого звуку в акорді, який є стійким стрижнем музичної партії і на основі якого вимальовується мелодія. Басова ритміка пасодоблю нагадує мелодійний малюнок басо остінато (поліфонічний твір, в якому баз повторює одну тему), який безперервно повторюється в басовому ключі.

Проте динаміка оплесків не одноманітна під час змалювання кориди. Інколи їх гомін більш відчутний, вони нашаровуються одне на одного, створюючи рівномірний ритмічний гул, а іноді майже сходять нанівець у тихому ріано (тихо), ніби дивуючись власній несуттєвості та фоновості. Вони стають майже нічим для читача, адже головна трагедія розгортається в мелодії: в тому, як тореадор поводить плащем, що влітається в дивний візерунок рухів, як ухиляється від атак смерті і сміливо дивиться їй у вічі.

Голос натовпу представлений не лише у виді оплесків — це також і дивне поєднання голосів, які з'єднуються у вібрато (нерівномірність коливання голосових зв'язок, яка відображається на спектрі та частоті звуку). У тексті це виражено окремими фразами, які виринають з загального потоку. Це можна порівняти з вібрато з великою частотою пульсацій:

“... інші глузливо закричали, натякаючи на погляди бандерільєро:

Тримайся далі від політики і ближче до бика” [Ібаньєс 1980, 306]

Викрики з натовпу також є прикладом традиційно іспанського халео (jaleo) — стилю, що передбачає музичний супровід, виражений лясканням у долоні та криками халеадорів — спеціальних музик, що виражають підтримку та захоплення вигуками, оплесками та жестами:

“Оле Гальярдо! Слава героям!”

“Хуанільйо!.. Хуане! Потисніть йому руку!” [Ібаньєс 1980, 283]

Злиття людських голосів під час кориди також створює гармоніку, дає змогу поєднати основний тон, голос тореро, та усі обертони: голос натовпу, голоси помічників та працівників арени, ревіння биків.

Іноді у хоровій пісні натовпу виникає гетерофонія (вид багатоголосся, який виникає під час виконання одноголосної мелодії з відхиленням від унісона), адже насправді всі вони співають одну пісню: пісню захоплення коридою. За гетерофонію можна вважати окремі викрики, які чутно з загального гамору натовпу (*“Оце чоловік!”*,

“Сядьте!”, “Цілий-цілісінський!”), і, так само як і вона, мають епізодичний характер [Ібаньєс 1980, 307, 310, 312].

Вподобання глядачів кориди умовно поділяють їх на табори: ті, які віддають перевагу матадорам, які проводять кориду за правилами, поступово виснажуючи тварину, та ті, яким подобається більш рішучий і менш безпечний стиль битви, коли тореадор надає перевагу видовищності та емоціям над своєю безпекою. Це робить натовп схожим на подвійний хор, який насправді є двома повноцінними хорами, з незалежними один від одного партіями, проте в рішучий момент ці два табори утворюють єдиний багатоголосний ансамбль. Так само глядачі кориди Вісенте Бласко Ібаньєса, незважаючи на усі диспути, в найгарячіший момент кориди забувають про суперечки, поєднавшись в єдиному захваті від споглядання краси гри та бою за життя:

“Публіка в одному пориві підхопила на ноги... Найавторитетніші знавці вже махали руками, висловлюючи своє схвалення.” [Ібаньєс 1980, 564]

Під час змалювання бою Гальярдо з биком також можна спостерігати агогіку – незначне відхилення (прискорення чи уповільнення) від темпу, що допускається задля створення художнього образу. Саме в той час, коли читач в напруженні чекає початку дії від персонажа, автор ніби трішки притримує оповідь:

“... і на арену вибіг перший бик. Гальярдо, перекинувши через руку робочий плащ, без жодної оздобы стояв біля бар’єра, неподалік від гурту своїх шанувальників, застигнувши в гордовитій позі, упевнений, що всі глядачі дивляться тільки на нього... Цей бик був призначений для іншого матадора.” [Ібаньєс 1980, 305]

Наведена вище цитата, також може слугувати ілюстрацією так званого “вокально-творчого спокою” (психологічно зрівноважений стан співака, що дає можливість максимально реалізувати усі творчі сили та потенціал у процесі художнього виконання твору). Матадор — співець власної долі, його партія головна під час кориди, тому досягнення психологічно зрівноваженого стану є необхідним для максимального прояву майстерності та реалізації можливостей під час кориди. Сама ж корида повністю підпадає під антифон: чергування дій матадора та його помічників нагадує чергування партій соліста та хору, що творять історію, розповідаючи діалог.

Вісенте Бласко Ібаньєс — майстер пауз. Ще з самого першого бою биків він зачаровує точністю їх застосування. Усі учасники кориди та глядачі перетворюються автором на певний ансамбль, який разом творить мелодію життя. Найбільш вражаючою є генеральна пауза (одночасна пауза для всього оркестру, яка зазвичай є раптовою і несподіваною) під час першого бою:

“ — Всі з арени!

Голос Гальярдо легко продзвенів у глибокій тиші, досяг найдаальших рядів, і публіка у відповідь вибухнула криками захвату.” [Ібаньєс 1980, 307]

Особливо яскраві моменти битви виділяються акцентами – виділення окремого звуку або акорда шляхом його динамічного або агогічного підсилення. Так, наприклад, під час змалювання останньої терції кориди автор віддає належне акцентам, які творить сам матадор:

“Тореро нетерпляче тупнув ногою, заохочуючи бика до нападу, і величезна тварина, наставивши свої гострі списи, з ревом кинулася на людину.” [Ібаньєс 1980, 307]

Акцентування певної дії під час опису найчастіше призводить до початку нового, довшого та детальнішого опису нової події. Під час танцювального виконання пасодоблю можна прослідити ту саму тенденцію: після акцентованого удару ногами партнери як правило переходять до нового та розгорнутого пасажу. Наявність чіткого ритму, що забезпечується палмас та акцентуванням, дає можливість відчутти анге́мітований звуко́ряд твору, тобто безпівтоновий звуко́ряд, який не лише відчувається в музиці пасодоблю, а й словесному змалюванні.

Велику роль в акцентуванні відіграють також і синкопи — зміщення акценту з сильної (чи відносно сильної) долі на слабку. У тексті вони відображаються закінченням речення словом, в останньому слові якого наявний дифтонг або ñ, що пом'якшує звук:

“... el torero de moda en todas las plazas de España” (...найпопулярніший тореро на всіх площах Іспанії) [1, с. 10]

“Nervioso, encendió el otro puro con el anterior” (Нервуючи, запалив ще одну гаванську сигару від недопалка щойно викуреної) [1, с. 11]

“... todos sus amigos lo despidieron con emoción y cariño:

— ... ¡Gracias! ¡Muchas gracias!” (...усі друзі ласкаво та емоційно проводжали його: — ... Дякую! Вельми дякую!) [1, с. 13]

Протягом усього твору неможливо визначити домінуючий лад, в якому описані сцени кориди: автор переходить від пожвавленого та ажіотажного мажору до суворого та зосередженого мінору.

Загальний опис сцен кориди у творі має тенденцію до легкого дисонансу, що визваний зміною амплітуди опису: від спокійного та розміреного *andante* (спокійно) автор, ніби слідуючи самій музиці пасо доблю у змалюванні подій, переходить до *allegretto moderato* (пожвавлено, стримано) і *alegro agitato* (пожвавлено, збуджено).

У сцені останньої кориди темп пришвидшується до *prestissimo* (дуже швидко, стрімко), переходячи після смерті героя у скорботне *grave* (важко, урочисто), коли на задньому фоні, і в той самий час голосно, продовжують творити мелодію глядачі:

“З амфітеатру долинав голос натовпу, звучала музика.” [Ібаньєс 1980, 566]

Їх пісня виростає в миттєвому *crescendo* (поступове збільшення сили звуку) до *fortissimo* (найвища ступінь громкості) наприкінці твору, слугуючи таким чином гімном смерті: безжалісної, невідвортної, з посмішкою та в самотності:

“A zvir reviv — naykrovोजерливиий, найстрашніиий на світі зvir.” [Ібаньєс 1980, 566]

Відчуття остраху Гальярдо за життя, яке він переживає після поранення під час кориди, й перенесення його на інший бій з биками можна порівняти з музичною затримкою, коли окремих звук попереднього акорда зберігається у новому акорді. Для нового акорду цей звук є зайвим та чужим, тому необхідним є перехід у найближчий акордовий тон. Так само острах Хуана Гальярдо переходить до найближчого вирішення — заключної партії, результат якої він знає і вирішує не уникати:

“Матадор не захотів навіть махнути мулетою. Відразу став у позицію, низько опустивши червоний клопот і піднявши шпагу на рівень очей...” [Ібаньєс 1980, 563]

Какафонія (сумбурне та хаотичне поєднання звуків) звуків, які утворюються під час кориди й призводять до легкого порушення ритміко-мелодійного ряду твору, створює відчуття атмосфери загальної невпевненості та невирішенності долі людини — ніхто невпевнений у перемозі тореадора:

“Одні сумнівалися, інші вірили, але ніхто не зрушив з місця.” [Ібаньєс 1980, 566]

Ці звукові коливання різноманітні за амплітудою. Можна не помітити відхилення від загальної шумової рівноваги, але беззаперечно є наявність утворення додаткових нових звукових елементів — обертонів (часткові тони, що разом з основними входять до складу звуку й визначають його тембр) та неакордових тонів (звуки будь-якого голосу в багатоголоссі, які не входять до складу акорду, який утворюється іншими голосами, й порушують його будову):

“З кількох рядів долинули голоси...”

— Вогню!.. Во-о-огню!” [Ібаньєс 1980, 560]

Ці маленькі та, здавалося б несуттєві, відтінки в динаміці, темпі, характері загального звучання, підсилюють художньо-емоційний складник усього твору та допомагають справити максимальне враження на читача. Завдяки ним створюється музичний образ твору — узагальнене відображення явищ дійсності, яке досягається завдяки певній типізації та узагальненню одиничного та конкретного. Цей образ є одним з основних носіїв ідейно-художнього змісту роману, адже дає змогу відслідкувати соціально-побутовий складник, відображення якого було надзвичайно важливим для автора.

Роздуми матадора під час фатальної для героя кориди про холодність доньї Соль є певною інтерлюдією — невеликим епізодом, який відіграє роль пов'язуючого елементу між двома провідними частинами. Реакція жінки на кориду та на нього самого підштовхує Хуана до відчайдушного вчинку. Загальний розмір маршовості (2/4, 4/4, 6/8, у пасодоблі зазвичай 4/4), чітка ритміка збивається й на якусь мить переходить у літанію (гр. просьба, моління) — молитву про помилування чи заступництво в католицькій церкві.

Саме після цього моменту починається своєрідна кода твору: його завершення, що не належить до основної схеми розвитку подій (смерть бика та перемога матадора). Відсутність схильності та прощення призводить до втрати головного складника в сприйнятті життя для іспанця — любові до нього, що, у свою чергу, викликає бажання боротися та перемагати в грі зі смертю, якою по суті є життя. Втрата підґрунтя, основних засад несе за собою втрату майстерності та вдачі, яка відвертається від Хуана Гальярдо так само, як і Донья Соль — втілення його щасливої зірки.

Загальний устрій оригінальної кориди, яка описується у творі, є відтворенням дзеркальної репризи: розділи експозиції йдуть у зворотному напрямку (спершу побічна, а потім головна). Так атаки пікадорів та помічників матадора ніби віддзеркалюють дії провідного героя — матадора.

Кантус фірмус (лат. незмінна мелодія) Хуана Гальярдо є провідним у поліфонічному змалюванні епізоду. Партія мужності тореадора є основною тематичною основою в змалюванні канви кориди: спеціально обраний сміливець, наділений провідними й найважливішими якостями має зустрітись зі смертю й пройти випробування,

яким є бій биків, — сценарій залишається незмінним. Для глядачів Хуан Гальярдо є втіленням найкращих рис, які може являти собою син іспанського народу, своєрідною рольовою моделлю. Саме через це кожна поразка чи виправдана легкодухність сприймається ними так гостро, з невичерпним болем та засудженням. У його внутрішньому зреченні служінню їх розвагам, зумовленому простою жагою до життя, вони бачать особисту образу та падіння ідеалу.

Проте згодом, від першого опису кориду у творі до останнього, дзеркальна реприза перетворюється у величний концерто грассо (іт. великий концерт) — коли віртуозне виконання усіх учасників кориди, які раніше діяли узгодженно разом з матадором, протиставляється майстерності останнього:

“Радісне збудження публіки, схвилюваної... влучним ударом, яким інший матадор убив першу тварину, змінилося досадою й обуренням, коли на арену вибіг другий бик... Тореадори ганялися за ним вимахуючи плащами... підманили звіра плащами до бар’єра, де чекали пікадори...” [Ібаньєс 1980, 560]

Хуан Гальярдо починає боротися не лише сам і з собою, зі своїм острахом, але й з іншими учасниками кориди:

“— Спокійно, Хуане. Не гарячкуй.

Прокляття! Невже тепер так і буде? Невже ніколи більше він не зможе сміливо кидатися прямо на роги і вгороджувати шагу по саме руків’я? Невже він на все життя залишиться посміховиськом публіки?...” [Ібаньєс 1980, 563]

Це змагання має на меті лише одне: привернувши увагу глядачів, повернути їх прихильність та колишню любов до нього, — і призводить до повної, або доконаної тональної модуляції, яка відбувається на прикінці твору і є підготовленою заздалегіть шляхом уведення в попередню тональність елементів наступної.

Таким чином, пасодобль є своєрідним компілятивним музичним оформленням та супровідом твору, оскільки у романі в цілому прочитуються окремі уривки музичних творів, написаних раніше, певні музичні речення та фрази, характерна ритміка та мелодика, розмір та тональність.

1. *Азначеева Е.Н.* Музыкальные принципы организации литературно-художественного текста. / Азначеева Елена Николаевна. — Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1994. Ч.І. — 288 с. 2. *Боткин В.П.* Письма об Испании. / Боткин Василий Петрович. — Л.: Наука, 1976 — 344 с. 3. *Диниц Е.В.* Азбука танцев. Секреты техники танца. / [Е.В. Диниц, Д.А. Ермаков, О.В. Иванникова]. — М. ООО «Издательство АСТ»; Донецк «Сталкер», 2004. 4. *Ібаньєс В.Б.* Маха гола: Роман. Кров і пісок: Роман. — Перекл. з ісп. В. Шовкун. — К.: Дніпро, 1980. — 574 с. 5. *Наливайко Д.С.* Теорія літератури й компаративістика. / Наливайко Дмитро Сергійович. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. — 347 с.: портр. 6. *Юцевич Ю.Е.* Словарь музыкальных терминов. / Юцевич Юрий Евгеньевич. — К.: Издательство “Музична Україна”, 1988. — 263 с. 7. *Scher S.P.* Notes Toward a Theory of Verbal Music / Sher Steven Paul. // Comparative Literature. — Vol. XXII. No.2. — 1970.— P. 147–156.

Інтернет-ресурси

1. *Vicente Blasco Ibáñez.* Sangre y arena. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: Sangre y arena

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ДИРЕКТИВІВ В АНГЛОМОВНОМУ ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті зроблено спробу визначити мовленнєвий репертуар, що використовують учасники англomовного ділового дискурсу для реалізації директивної інтенції в процесі мовленнєвої взаємодії.

Ключові слова: діловий дискурс, адресант, адресат, мовленнєва взаємодія, директивний мовленнєвий акт.

В статье предпринята попытка определить речевой репертуар, который используют участники англоязычного делового дискурса для реализации директивной интенции в процессе речевого взаимодействия.

Ключевые слова: деловой дискурс, адресант, адресат, речевое взаимодействие, директивный речевой акт.

The article attempts to determine the speech repertory the participants of the English business discourse use to realize their directive intention in the course of speech interaction.

Key words: business discourse, addresser, addressee, speech interaction, directive speech act.

Категорія спонукання постійно привертає увагу лінгвістів з огляду на складну природу спонукальних висловлювань, їхню поширеність і важливу роль у людському спілкуванні [Франко 2007, Неустроев 2008, Charlow 2009, Наумук 2010, Харієва 2011, Aloni 2011, Takahashi 2011 та ін.]. Дослідження спонукання здійснюють з позицій двох основних підходів: системно-структурного та комунікативно-прагматичного [Сусов 1988, 125-127; Сарайкина 2007, 7]. Перший підхід передбачає виявлення системи та описання спонукальних граматичних форм, їхніх значень; другий – пов'язаний із «прагматизацією» лінгвістики, її переорієнтацією на аналіз людського чинника в мові, «діяльничної та телеологічної поведінки мовної системи в комунікативному середовищі» [Селіванова 2008, 16]. У фокусі лінгвопрагматичних досліджень перебувають не лише мовні одиниці, що актуалізують спонукання, але й умови їх вживання мовцем, різноманітні екстралінгвістичні чинники, що визначають функціонування спонукального висловлювання в конкретному акті комунікації як засобу мовленнєвої дії та впливу на співрозмовника для досягнення визначеної мети.

Останнім часом з'являється багато праць, присвячених комунікативно-прагматичному аналізу спонукання на матеріалі різних мов, в т. ч. контрастивному аналізу директивів [Яковлева 2005, Izotov 2005, Хабирова 2006, García 2008, Петрова 2010, Flöck 2011 та ін.]. Роблять спроби виявити способи реалізації директивної інтенції в окремому типі дискурсу [Dalton-Puffer 2006, Смагіна 2007, Любавина 2009, Олешков 2010, Moessner 2010]. Проте єдиної теорії спонукання ще не створено, залишається

нерозв'язаним питання класифікації директивів, описання їхнього комунікативного середовища.

Актуальність пропонованої теми визначається потребою систематизувати мовні засоби реалізації директивної інтенції в англомовному діловому дискурсі, необхідністю виявити специфіку функціонування директивів та їхню лінгвопрагматичну варіативність з погляду функціональної синонімії.

Об'єкт дослідження – англомовний діловий дискурс, що реалізується у трьох типах усної мовленнєвої взаємодії: «начальник → підлеглий», «підлеглий → начальник» і «партнер → партнер», а **предмет** – директивні мовленнєві акти (ДМА), що використовують мовці для регулювання дій співрозмовника.

Основною метою статті є описати мовленнєвий репертуар комунікантів, які реалізують директивну інтенцію в процесі ділового спілкування, а також виявити чинники, що впливають на будову й використання різних типів ДМА.

Спонування як комунікативне значення втілює цільовий аспект мовного спілкування та пов'язано з наміром мовця вплинути на співрозмовника, щоб змінити або зберегти існуючий стан речей відповідно до своїх бажань. Спонування реалізується насамперед директивами, або ДМА, – мовленнєвими актами (МА), ілокутивною силою яких є змусити адресата зробити дещо [Серль 1986, 182]. ДМА є найпоширенішим типом мовленнєвих дій учасників ділового дискурсу [Kong 2009, 242], що пояснюється спрямованістю ділової комунікації на розв'язання конкретних завдань, досягнення визначеної мети [Яшенкова 2010, 63].

ДМА є відображенням конкретної спонукальної ситуації, що характеризується наявністю джерела спонування (прескриптора, або суб'єкта волевиявлення), потенційної дії або стану, виконавця потенційної дії, акту спонування [Беляева 1992, 10]. Однак ДМА не обмежується аспектами мовця та його інтенцією, а радше є мовленнєвою взаємодією мовця й слухача для досягнення перлокутивних цілей мовця шляхом конструювання ними дискурсивного значення в процесі спілкування [Шевченко 2005, 113].

Будучи двостороннім ініціативним МА, директив зазвичай передбачає реакцію у відповідь. В англомовному діловому дискурсі директив переважно займає ініціальну позицію, тобто є початком мовленнєвої взаємодії комунікантів, проте в окремих випадках може діяти і як реактивний МА, тобто бути реакцією на мовленнєві дії адресанта:

- *Shall I bring in the wine, Mrs. Moss?*
- *Yes, bring it in, Helen* [Leason 1988, 100].

Отже, передумовою здійснення директиву є наявність адресанта й адресата, які постають у певних соціальних ролях, володіють спільним фондом мовленнєвих навичок, знань і уявлень про світ, а також наявність певного предмета комунікації. Успішність директиву залежить від успішності діалогу комунікантів, узгодженості їхніх волевиявлень [Еремеев 2001, 4].

Багатоманітність комунікативних ситуацій спонування, включаючи негомогенність спонукального значення, що властива ДМА [Старикова 1985, 95; Tsui 1995, 39-40; Куликова 2001, 9; Петрова 2008, 124-133], дає змогу диференціювати директиви в

контексті ділового спілкування. Критеріями розмежування різних типів ДМА можуть бути: мотиви спонукання, інтенції комунікантів, інтенсивність волевиявлення, правомірність/неправомірність вдаватися до спонукання та приймати рішення щодо реалізації каузованої дії, пріоритетна/непріоритетна позиція суб'єкта волевиявлення, ступінь зацікавленості співрозмовників у виконанні дії, бенефактивність/небенефактивність для них каузованої дії, обов'язковість/необов'язковість виконувати каузовану дію, урахування адресантом реакції адресата на спонукання, соціально-рольовий статус комунікантів, ступінь знайомства та психологічно-емоційні стосунки між ними, ступінь офіційності умов спілкування та стандартизованості ситуації спілкування.

Надзвичайно важливу роль у визначенні характеру спонукання відіграють соціальні умови спілкування, зокрема соціально-рольові статуси комунікантів. Породження й сприйняття комунікативного смислу директиву залежить від типу взаємин між співрозмовниками, що ґрунтуються на домінанті, підпорядкуванні або рівності. У зв'язку з цим доцільно виокремити та проаналізувати директиви з ініціативи начальника, підлеглого та партнера.

Директиви, що ініціює начальник, спрямовані на спонукання підлеглого до дії. Мотивом таких ДМА може бути необхідність визначити для працівників цілі й завдання; координувати, коригувати дії підлеглих; розв'язати виробничу проблему та забезпечити сприятливий для роботи клімат тощо. Начальник, який наділений повноваженнями, намагається змусити підлеглого діяти відповідно до своїх вимог (бажань) та отримати прогнозовану реакцію у відповідь. Для цього він здебільшого застосовує прескриптивні мовленнєві акти (ПМА) – директиви, що приписують адресату його дії [Беляєва 1992, 15-18]. Характерними ознаками ПМА є пріоритетна позиція адресанта (суб'єкта волевиявлення), його правомірність вдаватися до спонукання, що зобов'язує адресата здійснити каузовану дію; зацікавленість адресанта у виконанні дії та її спрямованість на користь адресанта. Обов'язковість виконання каузованої дії адресатом зумовлюється його нижчим соціально-рольовим статусом, що позбавляє його права приймати рішення щодо здійснення чи нездійснення каузованої дії. Невиконання волі адресанта може призвести до покарання. Волевиявлення начальника конкретизується у таких ПМА як наказ (розпорядження), інструкція, припис, вимога, заборона, дозвіл. До основних мовних засобів їх актуалізації можна зарахувати спонукальні речення з дієсловом-присудком у формі наказового способу:

- *Cut the crap. Just give me the number.*

- *There it is. (A slip of paper passed across the desk.)* [Hailey 1976, 432];

а також розповідні речення, в яких спонукальне значення поєднується з прагматичним значенням бажання адресанта щодо реалізації певної дії через включення до свого складу модусів типу *I want, I wish, I would like*:

- *What I'd like you to do is read me all the names and policy amounts.*

- *All right, Mr. Bakersfeld; if you say it's okay. But it will take a few minutes to get the policies together* [Hailey 2004, 136].

В окремих випадках для реалізації своїх намірів начальник застосовує реквести-ви та сугестиви, що належать до некатегоричних МА, характеризуються незалежністю адресата від адресанта, передбачають вільний вибір адресатом реакції на отрима-

не спонукання [Беляева 1992, 18-19; Tsui 1995, 91-92]. Прикладами таких директивів начальника слугують МА пропозиції та прохання, що актуалізуються переважно за допомогою питальних речень типу *Can/could you...?*, *Will/would you...?*, в яких спонукальне значення поєднується з прагматичним значенням питання про можливість або бажання адресата виконати каузовану дію:

- *Would you do me a favor, Alec?*
- *You know I will* [Sheldon 1979, 230].

ДМА з ініціативи підлеглого, як правило, вмотивовані службовими справами, наприклад необхідністю розв'язати виробничу проблему, виконати обов'язок або узгодити дії, тому начальник як об'єкт спонукання може бути зацікавлений в успішній реалізації спонукального акту. Директивам підлеглого властива залежність від адресата (начальника), який завжди приймає рішення щодо реалізації каузованої дії. Нижчий соціально-рольовий статус підлеглого значною мірою впливає на характер спонукання та накладає табу чи обмеження на застосування таких ПМА як наказ, заборона, припис, дозвіл; змушує його ретельно планувати свої мовленнєві дії, відбирати оптимальні мовні засоби для досягнення комунікативної мети. У репертуарі підлеглого переважають непрескриптивні, некатегоричні директиви: прохання, пропонування послуги, пропозиція, порада. У виняткових випадках, зокрема у ситуації конфлікту, можливо застосування ПМА – вимоги.

Переважна більшість директивів підлеглого – непрямі МА [Яшенкова 2010, 87], що зазвичай актуалізуються питальними реченнями типу *Could you/we/I...?*, *Might/may I...?*, в яких спонукальне значення поєднується з прагматичним значенням питання про можливість здійснення каузованої дії:

- *May I have equal time?*
- *Proceed* [Waller 1987, 73];

розповідними реченнями, в яких спонукальне значення може поєднуватися з прагматичним значенням бажання чи констатації необхідності/можливості реалізації певної дії через включення до свого складу відповідних модусів і предикатів. При цьому у багатьох випадках підлеглий знижує категоричність ДМА за допомогою різного типу форматорів [Старикова 1985, 72], насамперед вставного речення *I wonder* і слова *please*, умовних речень типу *If you don't mind..., If I may...*, етикетної формули *I'm sorry*, форм умовного способу, звертання до адресата на ім'я або *Mr./Mrs./Dr. ...*, *boss* та ін.:

- *I'm sorry. We need to talk.*
- *It's late and I'm tired* [Grisham 1993, 115];
- *Dr. Pearson, I was wondering if I could make a suggestion.*
- *Now?* [Hailey 1972, 105].

Директиви з ініціативи партнерів (колег рівного статусу) спрямовані на врегулювання поведінки один одного в процесі спільної трудової діяльності, що спричинено необхідністю налагодити ефективну співпрацю для досягнення успіху. Особливістю таких МА є приблизно однаковий соціально-рольовий статус співрозмовників, що дає їм більше свободи у використанні різних типів ДМА та виборі мовних засобів їх втілення, ніж в умовах субординації, хоча й позбавляє їх права застосовувати деякі

ПМА, як наприклад наказ і припис. У ДМА з ініціативи партнера каузована дія може бути бенефактивною для обох чи одного з комунікантів, проте не є обов'язковою, її виконання залежить від намірів адресата:

- *You'd better get it clarified.*
- *Maybe I won't. Cost him double with that kind of bidding. Nobody wants to do half of somebody else's job [Ludlum 1989, 31].*

Варто зазначити, що комунікативний статус партнерів може мінятися, тобто залежно від конкретної ситуації один із комунікантів може зайняти пріоритетну позицію. Це може призвести до застосування ПМА, посилення категоричності директиву:

- *Begin descent to flight level two eight zero. Report leaving flight level three zero.*
- *Toronto Center, this is Trans America Two. We are beginning descent now [Hailey 2004, 151].*

У репертуарі партнерів зустрічаються такі директиви: вимога, заборона, дозвіл, інструкція, пропозиція, пропонування послуги, прохання, порада.

Таким чином, мовленнєвий репертуар учасників англомовного ділового дискурсу, що забезпечує реалізацію їхньої директивної інтенції, різниться за винятком таких ДМА як пропозиція, прохання, вимога, які може застосувати будь-який комунікант. У мовленні начальника переважають прескриптивні, категоричні, прямі директиви, у мовленні підлеглого – непрескриптивні, некатегоричні, непрямі. Для партнерів притаманно широке використання різноманітних директивів: прескриптивних і не-прескриптивних, категоричних і некатегоричних, прямих і непрямих. Варіативність ДМА як компонентів англомовного ділового дискурсу зумовлена насамперед соціально-рольовими статусами комунікантів та їхніми інтенціями.

Подальше дослідження категорії спонування ми пов'язуємо з вивченням особливостей функціонування різних ілокутивних актів і мовних засобів їх втілення в англомовному діловому дискурсі. Цікавим буде визначити співвідношення директивних і недирективних МА у мовленнєвому репертуарі комунікантів.

1. *Беляева Е. И.* Грамматика и прагматика побуждения: английский язык : монография / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1992. – 168 с. 2. *Еремеев Я. Н.* Директивные высказывания как элемент коммуникативного процесса : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Я. Н. Еремеев. – Воронеж, 2001. – 23 с. 3. *Куликова В. Г.* Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / В. Г. Куликова. – К., 2001. – 19 с. 4. *Петрова Е. Б.* Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической прагматике / Е. Б. Петрова // Вестник Вгу. – Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2008. – № 3. – С. 124-133. 5. *Сарайкина О. В.* Репертуар языковых средств выражения семантики запрета : дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. В. Сарайкина. – Петропавловск-Камчатский, 2007. – 174 с. 6. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с. 7. *Серль Дж. Р.* Классификация иллокутивных актов / Дж.

Серль // Новое в зарубежной лингвистике / под общ. ред. Б. Ю. Городецкого – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170-187. 8. *Старикова Е. Н.* Проблемы семантического синтаксиса / Е. Н. Старикова. – К. : Вища школа, 1985. – 124 с. 9. *Сусов И. П.* Побудительность: деятельностью-коммуникативное и функционально-семантическое представление / И. П. Сусов // Императив в разноструктурных языках. – Л., 1988. – С. 125-127. 10. *Шевченко І. С.* Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / під заг. ред. Шевченко І. С. – Харків: Константа, 2005. – С. 105-117. 11. *Яшенкова О. В.* Основы теории мовой комунікації : навч. посібник / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с. 12. *Kong, K. C. C.* Pragmatics / K. C. C. Kong // The Handbook of Business Discourse / F. Bargiela-Chiappini (ed.). – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2009. – Pp. 239-255. 13. *Tsui, A. B. M.* English Conversation / A. B. M. Tsui. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 298 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. *Hailey, A.* Airport / A. Hailey. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 320 с. 2. *Hailey, A.* The Final Diagnosis / A. Hailey. – New York : Bantam Books, 1972. – 310 p. 3. *Hailey, A.* The Moneychangers / A. Hailey. – New York : Bantam Books, 1976. – 500 p. 4. *Grisham, J.* Pelican Brief / J. Grisham. – New York : Island Books, 1993. – 436 p. 5. *Leason, B.* Illusions / B. Leason. – London : Arrow Books, 1988. – 472 p. 6. *Ludlum, R.* Trevayne / R. Ludlum. – New York : Bantam Books, 1989. – 469 p. 7. *Sheldon, S.* Bloodline / S. Sheldon. – New York : Warner Books, 1979. – 460 p. 8. *Waller, L.* The Banker / L. Waller. – London : Panther Books, 1984. – 589 p.

Ящик Н.Р., асп.,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ЕТНОСИМВОЛІВ З ПОЛІТИЧНОЮ СЕМАНТИКОЮ

В статті представлені результати дослідження німецьких етносимволів з політичною семантикою: класифікація слів-символів згідно з позначуваними політичними подіями, визначення особливостей ієрархічної системи символів та комплексний аналіз їх асоціативних полів з метою встановлення основних факторів формування символічної семантики.

Ключові слова: етносимвол, асоціативне поле, вільний асоціативний експеримент, політика, символічна семантика.

В статье представлены результаты исследования немецких этносимволов с политической семантикой: классификация слов-символов согласно обозначаемым политическими событиями, определение особенностей иерархической системы символов

и комплексный анализ их ассоциативных полей с целью установления основных факторов формирования символической семантики.

Ключевые слова: этносимвол, ассоциативное поле, свободный ассоциативный эксперимент, политика, символическая семантика.

The article presents the results of the studies of German ethnosymbols with political semantic: classification of word-symbols according to denoted political events, determination the features of the hierarchical system of symbols and comprehensive analysis of associative fields in order to establish the main factors forming the symbolic semantics.

Key words: ethnosymbol, associative field, free associative experiment, politics, the symbolic semantics.

Об'єктом дослідження у статті є корпус німецьких слів-символів з політичною семантикою, **предметом** – асоціативні реакції німців до цих слів-символів. Наше **завдання** полягає у встановленні корпусу німецьких слів-символів з політичною семантикою, їхніх видів, особливостей ієрархічної системи та аналізі асоціативних полів. Дослідження проводилося шляхом анкетування на основі асоціативних реакцій респондентів – німців за національністю, які народилися і живуть у Німеччині. Опитані визначали поняття, які мають на їхню думку символічне значення, та навели до них декілька асоціацій. Результати такого експерименту дали нам можливість встановити, які політичні терміни дійсно є актуальними для німецьких громадян, а наведені ними асоціації є передумовою для встановлення факторів формування відповідної символічної семантики. В цьому полягає **новизна** та **актуальність** роботи.

Г. Просс (Hartg Pross) зазначав, що ще до зародження будь-якої ідеології, яка базується на дискурсивному мисленні та використовує мову як засіб впливу на людей, політичні символи пронизували систему соціального устрою зверху до низу, впливали на внутрішні та зовнішні відносини, опираючись на позитивні та негативні людські цінності [Pross 1974]. Тому вивчення політичних символів має давню традицію. В Німеччині, зокрема, існує низка праць, присвячених дослідженню державної символіки. Вони спрямовані в основному на визначення основних історичних та політичних подій в розвитку держави. Німецькі науковці: П. Райхеля (Peter Reichel) [Reichel 2005], Г. Хаттенгауера [Hattenhauer 2006], А. Фрідель [Friedel 1968], Е. Кун [Kuhn 1991] вивчають походження та значення національного триколосьору, герба та гербів різних федеративних земель, гімну, свят, визначних пам'ятників та подій, орденів, нагород, військові символи, символічні зображення на монетах.

В ході нашого дослідження було визначено 440 етносимволів, серед яких 30 – з політичною семантикою. Німеччина є демократичною, федеративною та соціальною правовою державою, тому саме ці визначні терміни займають основні позиції в ієрархічній системі політичних етносимволів Німеччини: „*Demokratie*“ (14), „*Föderalismus*“ (8), „*Sozialstaat*“ (6).

Слово „*Demokratie*“ у німців асоціюється з наявністю великої кількості партій та з основними складовими політичного устрою Німеччини: *Parteibürokratie, Parteien, fünf Parteien, Mehrparteiensystem, Parteienwüste, SPD, CDU, Bundeskanzler,*

Rechtsstaat, Bundestag, Verfassung. Серед асоціацій даного поняття є слова з позитивною та негативною конотаціями. До перших належить слово “*Freiheit*” та її види: *Meinungsfreiheit, Wahlfreiheit, Religionsfreiheit, persönliche Freiheit*, а також *freihegeheime Wahlen, Gerechtigkeit, Gleichheit, Toleranz, Neuanfang, Wille der Mehrheit, Sicherheit, Demokratieverständnis, Volksentscheid, Tag der deutschen Einheit*. Асоціацій з негативним значенням набагато менше: *demokratiefeindlich, niedrige Wahlbeteiligung, Politikverdrossenheit, Versprechen*. Віднесення слова „**Demokratie**“ до символів Німеччини вказує на те, що демократичні права та свободи посідають вагоме місце в житті німецьких громадян.

Федеративність є другою характерною рисою німецької політичної системи. Наявність 16 федеративних земель та їх регіональні особливості стали одними із складників асоціативного поля слова „**Föderalismus**“: *Bundesländer (3), Dezentralismus (2), Flickenteppich (2), armer Norden, reicher Süden, 16, Vielfalt, regionale Eigenheiten, Eigenart, Lokalpatriotismus, Vielvölkerstaat, Konfessionen, Eigenständigkeit*. Інші асоціативні реакції пов’язані із повноваженнями, якими наділені федеративні землі: *Bundesrat, Gesetzgebungskompetenzen, Bildungspolitik, Länderfinanzausgleich, Grundgesetz, Einteilung, Landtag, Abstimmung, Reform, Unterteilung, Solidaritätszuschlag, Geld, Sorgen*. Німецькі респонденти відносять також слово „**Bundesländer**“ (5) до символів своєї держави. Серед асоціацій виділено три федеративні землі: *Bayern, NRW, Schleswig-Holstein*, а також наведені слова: *Föderalismus (3), 16 (2), Ministerpräsident, Bundeslandhauptstädte, Bundesrat, Ausgleich, Dialekte, Bezirke, Ländersache, Wahlen* та словосполучення: *unabhängige Entscheidungen auf Landesebene, Einfluss der Bundesländer*.

Як зазначалося, Німеччина є не тільки федеративною та демократичною, а й соціальною державою. Суспільна та соціальна проблематика є актуальними для німецьких громадян, про це свідчить наявність в асоціативному полі символу „**Sozialstaat**“ (6) багатьох слів, які власне і відображають особливості соціально-культурної сфери Німеччини: *Hartz IV (3), Krankenversicherung (2), Steuer (2), Arbeitslosengeld, Rente, BAFöG, Asylrecht, Pflegeversicherung, Zukunftsangst, Kinderarmut, neue Unterschicht, Veränderungen, Kapitalismus, Geld, keine Armen, Elterngeld, Mutterschutz, Kindergeld, kostenlose Schule, Diskussionen*.

Основними складовими політичної системи Німеччини є Федеративний канцлер, міністри, бундестаг та різні політичні партії. Саме вони і утворюють асоціативні поля до ключового слова цієї семантичної групи „**Politik**“ (7): *Parteien, Berlin, Kanzler, Bundestag, Minister, SPD, Diplomatie, Große Koalition, Reformen, Wahlen, Merkel, Westerwelle, Steinmeier*. Аналізуючи інші асоціації до даного слова, можна визначити ставлення німців до політики: *Misstrauen, sinnlose Versprechung, Demonstrationen, Verzögerungen, Peinlichkeiten, Unschlüssigkeit, Streit, Debatten*. Як бачимо, серед наведених асоціацій, як і серед всіх слів-символів, не згадується Федеративний президент, який також є представником німецької політики. Це, мабуть, пов’язано із домінуючими функціями Федеративного уряду над повноваженнями президента. Для німецьких респондентів найвагомішими є „**Bundestag**“ (4) та „**Bundeskanzler**“ (4).

Федеративний канцлер є ключовою постаттю німецької політичної системи. Проте сам термін „**Bundeskanzler**“ серед символів зустрічається рідко, частіше використовується слово „**Kanzlerin**“. Причиною формування даного символу є діяльність Ангели Меркель, першої жінки на чолі Федеративного уряду. Це підтверджують асоціативні реакції німецьких респондентів: *Bundestag, Feminismus, Große Koalition, Demokratie, Frau, Politik, Partei, Berlin*. Серед зібраних нами етносимволів були також імена колишніх канцлерів та визначних політичних діячів: **W. Brandt, H. Kohl, G. Schröder, A. Merkel, A. Schwarzer, E. Honecker**. Від цих постатей в різні історичні періоди залежав розвиток Німеччини та благополуччя громадян, тому ці імена набули символічного значення.

Бундестаг є парламентом Німеччини, тому серед політичних символів є синонімічний йому термін „**Parlament**“. Ці два поняття мають схожі асоціативні поля: *Bundeskanzler, Fahne, Berlin, Politik, Gesetze, Entscheidung, Volksvertreter, Minister, Berlin, Parlament, Abgeordnete, Gesetzgebung*. До бундестагу входять депутата різних політичних партій, які для успішного правління утворюють коаліцію. Цей процес є складним і суперечливим, тому слова „**Parteien**“ та „**Große Koalition**“ в німецьких респондентів викликають ряд негативних асоціацій: *unterschiedliche Ansichten, Streit, Kampf, Unsicherheit, Versprechen*.

Правовою та політичною основою Німеччини є основний закон. Для німецьких громадян важливе значення мають основні права людей, зафіксовані в ньому: **Freiheit (4), Sicherheit (3), Toleranz (3), Gerechtigkeit (2), Meinungsfreiheit (1), Moral (1)**, тому ці поняття утворюють асоціативне поле слова „**Grundgesetz**“ (2) та виступають самостійними символами Німеччини. Свобода для німецьких громадян в основному асоціюється з *Demonstrationen, kein Visum, Ein- und Auswanderung, Motto, Ausbildung, Jugendszene, viele Zukunftsmöglichkeiten, Drogen, Spaß, Jungbleiben, Verteidigung, Rechte*. Асоціації до слова „**Gerechtigkeit**“ стосуються як правової системи: *IGH (Internationaler Gerichtshof), Gericht, Justiz, Gefängnisse, Jura*, так і соціальної рівності, справедливості: *sozialer Ausgleich, Rechtssicherheit, Schutz der Armen und Schwachen, Förderung der armen Länder, freie Weltwirtschaftsordnung*. Частково синонімічними є асоціації до слова „**Moral**“: *Gesetz, Justiz, Strafe, Regierung, Wahl*. З терміном „**Sicherheit**“ німецькі опитані пов'язують наступні фактори, які забезпечують їм стабільність, впевненість та безпеку: *Polizei, Bequemlichkeit, Angst, Beamte, Gehalt, Pension, Rente, Rechte, Versicherung, Sicherheitswahn, „hinter Schloss und Riegel“, Sicherheitsgurt*. Слова-символ „**Toleranz**“ не належить до основного закону та політичної системи взагалі, проте асоціативні поля даного терміну включають багато політичних та соціальних понять: *politische Korrektheit, Pressefreiheit, gleichgeschlechtliche Ehe, Religionsfreiheit, Ausländer, Vorurteile, miteinander, Werteverlust, Islam*.

Крім внутрішньої політики Німеччина бере активну участь в політичному житті Європи. Вона є членом ЄС, ООН, НАТО, ОБСЄ та інших світових організацій. Німецький бундесвер здійснює різні миротворчі місії та сприяє забезпеченню безпеки в світі. Ці терміни набули символічного значення для німецького суспільства: **Europa (9), Frieden (3), Globalisierung (3), Bundeswehr (2), Europäische Union (2), USA (2), Europäischer Gedanke (1)**.

Зовнішня політика Німеччини націлена на формування сильної та єдиної європейської спільноти, тому німецькі респонденти віднесли слова „*Europa*“, „*Europäische Union*“, „*Europäischer Gedanke*“ до символів своєї держави. Асоціативні реакції до цих термінів є в більшості синонімічними, мають позитивну конотацію, позначають перспективи та можливості, які забезпечує європейська інтеграція: *Euro, Einheit, Macht, Gericht, Völkerverständigung, Offenheit, Flexibilität, Geld, Frieden, Stabilität, Souveränitätsaufgabe, Sicherheit, Verbundenheit, Bevölkerungsdichte, wichtig, Wirtschaftsführung, europäische Zusammenarbeit, Durchdringung von Kulturen, Internationalisierung, Erweiterung*. Дані асоціативні поля відображають прихильне ставлення німецьких громадян до участі їх держави в розбудові Європи та політичній, економічній, культурній глобалізації. Термін „*Globalisierung*“ також має символічну семантику і визиває такі асоціативні реакції: *Internationalisierung, Englisch, Produktionen im billigen Ausland, Anpassung an Weltmarkt, Reisen, Konkurrenzen, Bildung, Fremdsprachen, Wettbewerb, China, Auslandserfahrung*.

Основними засадами зовнішньополітичної діяльності Німеччини є забезпечення миру та безпеки в Європі. Асоціації до слова-символу „*Frieden*“ (2), наведені опитаними, відображають прагнення німецьких громадян до миру: *Wunschtraum, Weihnachtswunsch, historische Aufgabe, politisches Ziel*, а також позначають інші важливі поняття *Friedensdemonstration, Abrüstung, weltweit, Rüstungswahn, Lebenserhaltung, Kultur, gute Nachbarschaft, Bundeswehr, Ordnung, Polizei, Wiedervereinigung*. Для досягнення стабільності в світі німецький бундесвер здійснює ряд миротворчих операцій. Важливість завдань бундесверу надала цьому слову символічного значення і воно асоціюється з такими поняттями: *Soldaten, Afghanistan, Tod, Geld, Sicherheit, Ersatzdienst, Zivildienst, Standart*.

Висновки. Класифікаційний аналіз символів за напрямками політичної діяльності країни показав, що важливими для громадян є не тільки зміни в політичній системі власної держави, а й роль Німеччини в світовій політиці. Вивчення асоціативних полів етносимволів встановило, що на формування символічної семантики впливають ті суспільно-політичні явища, від яких залежать подальші напрямки розвитку країни, матеріальне благополуччя та правовий захист громадян. Виділення серед корпусу зібраних нами етносимволів Німеччини даної семантичної групи вказує на логічність, структурованість та раціональність мовної картини світу німців.

Перспективним напрямком подальших досліджень може стати докладніше вивчення окремих політичних етносимволів Німеччини з використанням досягнень інших наукових галузей: історії, політології, соціології, країнознавства.

1. *Friedel, Alois*. Deutsche Staatssymbole : Herkunft u. Bedeutung d. polit. Symbolik. – Frankfurt a.M., Bonn, Athenäum-Verl, 1968. – 131 S. 2. *Hattenhauer, Hans*. Deutsche Nationalsymbole: Geschichte und Bedeutung. – München, Olzogverlag, 2006. – 330 S. 3. *Kuhn, Ekkehard*. Einigkeit und Recht und Freiheit: die nationalen Symbole der Deutschen. – Berlin, Ullsteinverlag, 1991. – 159 S. 4. *Pross, Harry*. Politische Symbolik. Theorie und Praxis der öffentlichen Kommunikation. – Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer, 1974. – 156 S. 5. *Reichel, Peter*. Schwarz-Rot-Gold: kleine Geschichte deutscher Nationalsymbole nach 1945. – München, Beck Verlag, 2005. – 224 S.

ЗМІСТ

Клименко Н.Ф. УКРАЇНСЬКА ЕЛЛІНІСТИКА: ШЛЯХИ РОЗВОЮ.....	3
Маєвська Н.М. ГРА З ЧИТАЧЕМ ЯК СПОСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	26
Маленька Т.Ф. ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДІВ «ГУЛІСТАНУ» СААДІ У ФРАНЦІЇ: ВІД ЕПОХИ КЛАСИЦИЗМУ ДО ДОБИ МОДЕРНІЗМУ	31
Малікова О.В. КОГНІТИВНА МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ІДІОСТИЛЮ БОГОСЛОВА	35
Марченко Н.В. ФУНКЦІЇ ВЛАСНОЇ НАЗВИ В ОНОМАСТИЧНИХ СТУДІЯХ А.О. БІЛЕЦЬКОГО	40
Матасова Ю.Р. «ВІЗІОНЕРСЬКЕ» ПРОЗРІННЯ: ПОЕТ ЯК МЕДУІМ»..... (НА МАТЕРІАЛІ ЛІРИКИ Е. ДІКІНСОН)	44 44
Материнська О.В. СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ЧАСТИНОЮ ТА ЦІЛИМ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ (НА ПРИКЛАДІ ТИПОЛОГІЇ СОМАТИЗМІВ)	50
Мегела І.П. КОМЕДІЯ В.ШЕКСПІРА «СОН В ЛІТНЮ НІЧ» ЯК ПІЗНАННЯ НЕПІЗНАНОГО (СПРОБА ГЕРМЕТИЧНОГО ПРОЧИТАННЯ)	54
Миронова В.М. СЕРЕДНЬОВІЧНА ЛАТИНСЬКА МОВА І СУСПІЛЬНА МОВНА СВІДОМІСТЬ В УКРАЇНІ КІНЦЯ XVI ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ.....	64

Михайлова О.Г.	
ОНОМАСТИКОН АНТИЧНОЇ МІФОЛОГІЇ ЯК ОСОБЛИВИЙ КЛАС ЕЙДОНІМІВ	69
Міняйло Н.	
ЗНАЧЕННЯ ЕПІГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ СТАРОДАВНІХ ЕТРУСКІВ	75
Мірошниченко Л.Я.	
ГЕРАКЛІТОВИЙ ВОГОНЬ У РОМАНІ В. ГОЛДІНґА «ВИДИМА ТЕМРЯВА»	80
Мойсієнко О.А.	
Ο ΡΥΘΜΟΣ ΣΕ ΠΕΖΟ ΛΟΓΟ: ΥΦΟΛΟΓΙΚΕΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ JULIAN BARNES ΣΤΟ ΔΙΝΗΜΑ EAST WIND	87
Мокривська М.Т.	
АД’ЕКТИВНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ЩАСЛИВИЙ – НЕЩАСНИЙ» В ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ РОМАНІ	93
Наєнко М.К.	
ФЕНОМЕН БІЛЕЦЬКИХ І 50-РІЧЧЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ: ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ	99
Науцюк Г.О.	
ОКАЗІОНАЛЬНІ СУБСТАНТИВОВАНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ У ТРАГЕДІЇ СОФОКЛА “АНТІГОНА” (ФУНКЦІОНАЛЬНО- СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)	107
Неборсіна Н.П.	
К ВОПРОСУ О ПОЭТИЧЕСКОЙ ТОПОЛОГИИ	112
Ніколаєв Б.І.	
КОНТАМІНАЦІЯ ТОПІКИ ГЕРОЇЗМУ І ТАНАТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ В РОМАНАХ О.ПАМУКА «СНІГ» І О.ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»	117
Олекса Г.І.	
ПЕРЕТИН ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «РУХ»	123
Павленко Л.В.	
ЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП ΚΟΣΜΙΟΤΗΣ В КОМЕДІЯХ ΜΕΝΑΝΔΡΑ	128

Павліченко Л.В.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ
ВИПИТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ
АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА) 135

Панайотис Григоріадис

THE HELLENIC LINEAR A', THE FOUNDATION
OF THE CHINESE WRITING..... 140

Панасевич В.А.

СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДВОСКЛАДНОСТІ
БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ 154

Пасічник Д.С.

РЕЛІГІЯ ТА ДУХОВНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ
ТА СВІТОГЛЯДІ ЯХ'Я КЕМАЛЯ БЕЯТЛИ 158

Петров О.В.

КОНФИГУРАЦІЯ СУБПОЛЯ С ЯДРОМ *РОДИТЬ І*
В РУССКОМ ЯЗЫКЕ 168

Петрова С.М.

ПОНЯТТЄВА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ ЧОЛОВІК
У ТРАКТАТІ ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКИ
“DE VIRIS ILLUSTRIBUS” 178

Підмогильна Д.Г.

АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ
«ТІЛО» Й «ДУША» У МАЛІЙ ПРОЗІ ЛУ СІНЯ 184

Плющ Б.О.

ЩЕ ОДИН ШТРИХ ДО ТВОРЧОГО ПОРТРЕТА
А.О.БІЛЕЦЬКОГО (ПРО ПЕРЕКЛАД РОМАНУ
ВАЛЬТЕРА СКОТТА “КВЕНТІН ДОРВАРД”) 190

Пойнар Л.М.

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНА КАРТИНА СВІТУ
КИТАЙСЬКОГО ЕТНОСУ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ
У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ФОНДІ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ..... 197

Потапова Г.М.

ОТРАЖЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ И. А. БОДУЭНА ДЕ КУРТЕНЕ
И Н. В. КРУШЕВСКОГО В СОВРЕМЕННЫХ
МОРФОНОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ 203

Пригодій С.М.	
КРИТИЧНА БІРСІАНА США 1910-Х РОКІВ	208
Присяннікова Г.	
Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΙΗΤΕΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1918-1940)	215
(Α. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ - Γ. ΡΙΤΣΟΣ - Λ. ΑΣΤΕΡΗΣ – Ν. ΚΑΛΑΣ - Β. ΜΑΓΙΑΚΟΦΣΚΙ – Β. ΧΛΙΕΜΠΝΙΚΟΦ Κ.Α.)	215
Пуховець Д.С.	
ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ “ІДЕАЛЬНОГО ХРИСТИЯНСЬКОГО ІМПЕРАТОРА” У ПРАЦЯХ ЄВСЕВІЯ КЕСАРІЙСЬКОГО ТА ЛАКТАНЦІЯ	221
Рак М.	
РУТЕНІКА В ЗІБРАННЯХ АРХІВУ ЕТНОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ СЕВЕРІНА УДЖЕЛІ В КРАКОВІ	226
Рахно М.Ю.	
КЕЛЬТИЗМИ КРИМСЬКО-ГОТСЬКОЇ МОВИ.....	232
Римбалович К.М.	
ΟΒΡΑΖ ЖІНКИ ЗА «СОННИКОМ» ΑΡΤΕΜΙΔΟΡΑ ΔΑΛΔΙΑΝΣΚΟΓΟ	240
Романюк Ю.В.	
ВІДНОШЕННЯ КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОЛЯ (НА БАЗІ ЛІНГВОСЕМІОТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ Α.Ο. ΒΙΛΕΨΚΟΓΟ).....	245
Савенко А.О.	
ΟΡΕΣΤ ΡΟΖΒІЛЕНІЙ: ΝΟΤΑΤΚΙ ΔΟ ΙΝΤΕΡΠΡΕΤΑΨΙ ΟΒΡΑΖΥ Β ΖΒΙΡΨΙ «ΜΙΤ-ΙΣΤΟΡΕΜΑ» Й. СЕФЕРΙΣΑ	251
Саволоцька А.	
ΡΟΛΨ ΖΥΡΝΑΛΥ «ΒΣΕΣΒΙΤ» Υ ΡΟΖΒΙΤΚΥ ΒΙΤΧΙΖΝΥΑΝΟΓΟ ΠΕΡΕΚΛΑΔΟΖΝΑΒΣΤΒΑ	258
Сиротюк Є.	
ZRÓŹNICOWANIE POKOLENIOWE JĘZYKA MIESZKAŃCÓW WSI A MOŹLIWOŚĆ PROGNOZOWANIA TEMPA JEGO ZMIAN.....	263

Сартори Е.А.

ПЕРЦЕПЦІЯ «КЛАСИЧЕСКОГО» В ГРЕЧЕСКОМ
МОДЕРНИЗМЕ НА ПРИМЕРЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-
ЛИТЕРАТУРНОГО ЖУРНАЛА «ТРЕТИЙ ГЛАЗ» (1935-1937) 268

Сірук О.Б.

СЛОВ'ЯНСЬКА КОРПУСНА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ:
ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 273

Скаб І.М.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
АБРЕВІАТУР НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ 279

Сквара Е.

FAŁSZERSTWA PRZEKŁADU 283

Скибицька Н.В.

ВТОРИННІ НАЗВИ ФІТОНІМІВ ЯК НАСЛІДОК
МІЖСТИЛЬОВИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 290

Славова Л.Л.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПОЛІТИКА:
ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНЕ ВИСВІТЛЕННЯ..... 295

Слінушко О.М.

РУСЬКО-ЕЛЛІНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР У СВІТЛІ
НОВИХ НАУКОВИХ СТУДІЙ 299

Слухай Н.В.

«ПЕРЦЕПТИВНИЙ ПРОТОТИП» В ПАРАДИГМІ
ПОНЯТЬ КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ 304

Смущинська І.В.

СУЧАСНА ЛІНГВІСТИЧНА СЕМАНТИКА,
ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ 309

Снитко О.С.

ОБРАЗНІ СТЕРЕОТИПИ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ
В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ “ЕТНОС І МОВА” 314

Стасюк О.С.

ДИСФЕМІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИКРИТТЯ
ЕВФЕМІСТИЧНИХ ПОЗНАЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ
ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ТЕКСТІВ ФРН ТА ШВЕЦІЇ) 321

Столярова А.А.

РОЛЬ ПАРАГРАФІЧНИХ ТА ГРАФІЧНИХ
ЗАСОБІВ У СТВОРЕННІ ЗВ'ЯЗНОСТІ НОВОГРЕЦЬКОГО
ЗАКОНОДАВЧОГО ТЕКСТУ 326

Терещенко-Кайдан Л.В.

ГРЕЦЬКА (ВІЗАНТІЙСЬКА) СЕМІОГРАФІЯ
В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ..... 331

Тимченко Є.П.

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК НОСІЇ КРАЇНОЗНАВЧОЇ
ІНФОРМАЦІЇ В ПІДРУЧНИКАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ
ЯК ІНОЗЕМНОЇ 334

Тищенко К.М.

ГЕНЕТИЧНА АПРОБАЦІЯ ЛЕКСИКО-ТОПОНІМІЧНИХ
СТУДІЙ 339

Тищенко О.О.

СЛОВОТВІРНА ФУНКЦІЯ ГРАМАТИЧНОГО РОДУ
В НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ 347

Томазов В.В.

ТРАДИЦІЇ БЛАГОДІЙНИЦТВА І МЕЦЕНАТСТВА
У РОДИНІ МАВРОГОРДАТО 351

Федурко М.Ю.

ЧУЖОМОВНЕ СЛОВО В СУЧАСНОМУ ГАЗЕТНОМУ
ТЕКСТІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ
ТА МОРФОНОЛОГО-СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТИ 356

Фокін С.Б.

ЧАСТОТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ГЕРУНДІАЛЬНИХ ПЕРИФРАЗ ЯК СПЕЦИФІЧНА РИСА
ІСПАНОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДНИХ ТЕКСТІВ 361

Фоменко О.С.

КУЛЬТУРНІ СИМВОЛИ В ПІСНІ БІЛЛІ ДЖОЕЛА
“WE DIDN'T START THE FIRE” 370

Фрасинюк Н.І.

ПАРЕМІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ «ТЕРПІННЯ»
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ..... 377

Хант Г.О. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ SPARSAMKEIT НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ МАС-МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ	383
Харитончик З.А. ИЗМЕНИВШИЙСЯ МИР В ЗЕРКАЛЕ ЛЕКСИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА	387
Чередниченко О.І. ЄВРОЛЕКТ І ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ	400
Шамишур М.А. АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ ЧЕН'ЮЙ	405
Шварцман О.І. ПРОСОДИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ УБЕЖДЕНИЯ В СУДЕБНОЙ РЕЧИ	411
Шевченко Л.І., Дергач Д.В. ЗНАКОВІСТЬ КОЛОРИСТИКИ В СЕМІОТИЦІ КУЛЬТУРИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ	416
Шулінова Л.В. СИНЕСТЕЗЕЗІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	426
Щербакова О.А. ОБРАЗ СВЯТОЇ ЦАРИЦІ ЄЛЕНИ В ЕЛЛІНІСТИЧНІЙ, ВІЗАНТІЙСЬКІЙ І РУСЬКІЙ ПИСЕМНИХ ТРАДИЦІЯХ	434
Щербата М.В. СИНТАКСИЧНІ КОМПЛЕКСИ З НАШАРУВАННЯМ КОНСТРУКЦІЙ <i>NOMINATIVUS CUM INFINITIVO</i> ЯК ФОРМА ПЕРЕДАННЯ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В “КІРОПЕДІЇ” КСЕНОФОНТА	442
Щербін В.К. ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО А.А.БЕЛЕЦКОГО И О.Н.ТРУБАЧЕВА: АНАЛИЗ БИОГРАФИЧЕСКИХ И НАУЧНЫХ ПАРАЛЛЕЛЕЙ	447

Якубенко І.В.

ЗАСОБИ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ
ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ
СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ) 452

Яценко Т.В.

ПОНЯТІЙНА ОСНОВА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОПОЗИЦІЇ
GOOD-BAD (на основі роману к. Паоліні «Ерагон») 461

Яцинова О.

ПАСОДОБЛЬ ТА ЙОГО ІМПЛІКАЦІЇ В РОМАНІ ВІСЕНТЕ
БЛАСКО ІБАНЬЕСА «КРОВ І ПІСОК» 467

Яшенкова О.В.

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ДИРЕКТИВІВ
В АНГЛОМОВНОМУ ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ..... 477

Ящик Н.Р.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ
НІМЕЦЬКИХ ЕТНОСИМВОЛІВ З ПОЛІТИЧНОЮ
СЕМАНТИКОЮ 482

Наукове видання

Мовні і концептуальні
картини світу

Випуск 39

Макет і комп'ютерне верстування: *Є. Нестеренко*

Підписано до друку **21.11.2011 р.**

Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».

Обл.-вид. арк. 36,06. Ум.-друк. арк. 28,83. **Наклад 300 прим.** Зам. № 1152.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41

Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua

www.burago.com.ua